Eötvös József

A falu jegyzője

1

Aki tiszai alföldünknek egy részét bejárta vagy annak bármely táján csak pár napig tartózkodott: bátran mondhatja, hogy az egészet ismeri. Mint bizonyos családok arcain, úgy itt az egyes vidékeknél csak közelebbi ismeretség után vehetni észre egyes különbségeket, s az utas, kit homokos síkjainkon kocsijában álom nyomott el, ha pár óra múlva fölébred, csak izzadó lovain s azon: hogy a nap alább szállt, veszi észre haladását. A vidék általános jelleme, sőt egyes részletei éppoly kevéssé emlékeztetik őt erre, mint azt, ki a tenger közepén duzzadó vitorlákkal előrehalad. - A messze elnyúló legelők, melyeknek változatlanságát csak itt-ott egy vedertelen gémeskút vagy félig kiszáradt láp körül sétáló gólya váltja föl, s a rosszul mívelt szántóföldek, melyeknek tengerijét s búzáját isten után csak az őrzi meg, hogy a lopás is némi fáradságba kerül; - itt-ott egy magános tanya, hol bozontos kuvaszok ugatva a birtok szentségét hirdetik, s a múlt évről fölmaradt széna- s szalmaboglyák arra intenek: hogy a birtokosnak vagy fölötte sok takarmánya, vagy igen kevés marhája van; - ezt látta, midőn szemeit behunyta, ezt, midőn azokat ismét fölnyitá. Magok a tornyok, melyek, midőn utószor körültekintett, hegyes oszlopokként álltak a róna távol határain, úgy látszik, mintha vele utaztak volna, legalább köztök s azok közt, melyeket most lát, éppoly kevés különbséget vehetni észre, mint a falu, melyhez akkor közelített, s azon helység között (habár város volna is), mely felé lovai most ügetnek. S ha kocsisától megtudja, hogy déltől esteli hat óráig aludva egy egész mérföldet s egy darabot haladt - elálmélkodik a csuda fölött. - Ismert dolog, miként kedélyünkre semmi nem hat inkább, mint azoknak jelleme, kikkel társalkodunk, s így természetes, hogy a Tisza is eltáblabírósodott jurátusként felejtve vagy megbánva ifjúságának Mármarosban elkövetett kicsapongásait, végre azon tájnak jellemében - melyen tekervényes utakon tovább halad - részesül, s kivévén azon eseteket, hol mértéktelen sarkantyúzások miatt türelmét veszti, vagy valamely biztosság által tulajdon ágyából igaztalanul kiszoríttatott, még kiöntéseiben is megtartja azon mértéket s méltóságos lassúságot, melyet az iránta kiküldött választmány tanácskozásain s a folyó magyar juris pereken kívül - semmi, mi széles e világon foly, megtartani nem tud; úgyhogy ezen áradásokat is, melyeknek időszakát ismerjük, s melyeknek kiterjedése földabroszainkon följegyeztetett - éppoly kevéssé nevezhetjük kicsapongásoknak, mint azt, ha hivatalviselt tekintélyes férfiak: installációk-, tisztújítások- vagy lakadalmaknál minden becsülettel eláznak. - Ha az áradás ideje megszűnt, a víz, miként zaj nélkül jött, úgy zaj nélkül távozik ismét, s a szőke Tisza nyugodtan foly tovább alacsony partjai között, valamint legjobb polgára hazánknak (mert hány van nagyjaink közt, ki csak honában osztja el kincseit!), úgy egyszersmind a legboldogabb, mert csak az ő szabadsága nem gátoltatik senki által; s Európa nagyobb folyói közt ő az egyetlen, ki nemes öntudattal elmondhatja: hogy egészen az maradt, mivé isten teremtette.

Valahol a tiszai alföldön tehát - hogy végre történetemhez fogjak -, a Tiszán inneni vagy túli kerület valamely megyéjében, nevezzük Taksony megyének - szorosan a folyó partja mellett, ott, hol az nagy S-sé kanyarodik, nem messze három nyírfától, melyek kétöles homokdombon állanak (ezt jegyezzék meg különösen olvasóim, mert miután mérföldekre domb, s főképp olyan, melyen fa állana, nincs, ezen jel által legkönnyebben akadhatnak történetünk színhelyére), fekszik Tiszarét helysége, a Réty családnak, a magyarok első foglalása óta bírt tulajdona, mint ezt a nemzetség ügyvédje, teins Macskaházy Jónás hiteles s ugyanakkor készült irományokkal minden órán bebizonyítni kész, ha tudniillik Taksony megyében valaki találkoznék, ki a Réty család ázsiai eredetét kétségbe vonni bátorkodik.

A Réty család egyike a leggazdagabbaknak. Fiai született táblabírák. Mint a mostani család-főnek boldogult apja egyszer nemes büszkeséggel mondá: nem halt meg egy is közülök, kiben a megye alispánját ne siratta volna (reménylem, haláluk után); s így természetes, ha azon fényből, mely a családot környezé, kiáradtak egyes sugarak Tiszarét helységére is, s határát - a megye mérnökének állítása szerént, ki azt fölmérve a fönnemlített dombon kívül semmi egyenetlenséget nem talált - valódi paradicsommá varázsolták.

A nagy kiterjedésű ángolkert, melynek már majdnem harminc év előtt ültetett fái a homokos földben hihetetlen magasságra nőttek; a nagy tó, melynek vizét némelyek ugyan kevesellték, de melyben a kevés víz szebben zöldellt, mint maga a pázsit, valamint ez ismét esős napokban sokkal homokosabbnak látszott az utaknál, melyek noha mindig új meg új földdel hordattak meg: ilyenkor, a kertész csudálkozására - idegenek által sárosaknak tartattak; a nagyszerű kastély, melynek kúpos födelét arany gombok ékesíték, s melynek dóriai rendszer szerint épült tornácán az alispán úr délután pipázni szokott, s gót kapuja előtt mindig az instánsoknak egy egész serege mélázott; a nagy udvar, jobbra istállóival, balra nagy üvegházzal, mely mellett többemeletű tyúkólak látszottak, nem is említve itt a nagyszerű szemétdombot, mely az istállónak egyik felét majdnem eltakarta - minden a kényelem s nagyszerűség nyomait hordozá; s ha főképp a kapu elébe lépve, egyszerre töltésen találtad magad, mely a háztól kezdve egyenesen a megye főhelyére vezet, s csak ez egy ház számára épült - érzéd, hogy alispánok közelében járnak lépteid.

Minden, mit a Rétyek építének, monumentális jellemet horda magán; s amennyiben közemlékeknek egyik fő megkülönböztető jelök az, hogy közköltségen épülnek - ez ismét egyike azon tényeknek, melyeken, mint a család százados nemességén, Taksony megyében nem kételkedett senki, s mit ha némelyek rosszalltak is, a bölcs többség azon igazságos nézetnél fogva helybenhagyott, hogy miután a közmondás szerint is: egyik kéz a másikat mossa, itt még azt sem állíthatná senki, hogy ezen műtétnél - mely a Rétyek s a megye adózói közt annyi idő óta folyt - az alispánok kezei tisztákká váltak.

De miután e történet folyamában úgyis alkalmam leend olvasóimat a Rétyek lakhelye s Tiszarét helységének minden szépségei- s kényelmeivel ismeretségbe hozni, most az egyszer legyen szabad a hosszú utcán végig, velök egyenesen a mezőire sétálnom, azon dombhoz, mely, mint előbb említém, mintegy negyed mérföldnyire áll a falutól s törökdombnak neveztetik; s ha három fa nem volna is fölötte, már azért megérdemli a látogatást, mert egészen tiszta napokon - minő az, melyen történetünk kezdődik - tetejéről a tokaji hegy csúcsa sötétkék boglyaként látható.

Egy októberi nap meleg sugárai önték el fényöket Tiszarét messze terjedő határára. Az égen nem vala felleg, mely tiszta kékjét elsötétítné; a téren, merre csak a szem érhetett, nem volt egy szekér, mely zöld színét porfellegekbe borítná, csak a pacsirták ezerhangú éneke, mely az eget eltölté, a távolban legelő falucsordának kolompolása s itt-ott egyes munkás, ki kaszájával vállán danolva hazafelé ballagott - szakíták félbe az ünnepélyes csendet, mely között a nap a láthatár felé szállt. A dombon, honnan a sz.-vilmosi erdőig láthatni, s ha Tiszarét ákácker ített házain túl tekintünk, a Tisza folyását mérföldekre követhetjük, két férfi ült egymás mellett, elmerülve a vidék látásában, vagy talán azon gondolatokban, melyek sokszor látott tájak előtt az emberi szívet mintegy önkénytelenül megragadják, s régmúlt napok emlékeit hívják vissza. Van egy érzelem, a honvágyhoz majdnem hasonló, mely minden emberi kebelben, ha éltének férfikorán túllépett, fölszólal, s a pálya végéhez közelgőt gyermeksége szebb napjaira inti; s mennyivel szűkebb körbe szorul életünk, mennyivel kevesebb az, mit valóban emlékezetre méltót tevénk vagy tapasztalánk: annyival szívesebben tekintünk azon korunkra, midőn legalább feltételeink voltak dicsők s ezekből látjuk, hogy ha nem is a kiválasztottak, legalább a meghívottak közé tartozánk mi is. S ha a férfiak, kiket itt a dombon találunk, éltöket egy

alföldi faluban töltve, midőn agg korukban hosszú munkásságuknak terén körültekintének - néha fölsóhajtnak, mert eszökbe jut, hogy egykor az élet is messze rónaként terjede körülöttök, hol a szem akadályt nem talált, s hogy a messze terjedettnek csak oly kis darabját járhaták be! mert itt is előbb nem gyanított határhalmok állának melyeken túl munkásságukat nem terjeszthették - valóban nincs mit bámulnunk! De bármiként legyen ez, gondolatok - melyek még annak is, kit éppen eltöltenek, többször urai, mint tulajdonai -, a történetíró birtokához nem tartoznak; azért nem háborítva új barátinkat kényelmes ábrándaikban, csak azon leszek, hogy személyöket ismertessem meg olvasóimmal.

Az ember külseje egy része sorsának. Az arc, mellyel a társaságba lépünk, néha részvétet, sokszor elidegenedést szül, s valamint Angliában a teknősbéka hátára íratik a nap, melyen fölemésztetni fog, úgy sok ember arcán, anélkül hogy maga gyanítaná - fölírva hordja végzetét; s talán olvasóim is, bármi gyönge leírásom után, több érdekkel tekintenek személyeimre, kiket a törökdombon eleikbe vezetek, mint ha száraz szavakkal csak azt mondanám, hogy Tengelyi Jónás, Tiszarét helységének jegyzőjével és Vándory Boldizsár, ugyane falu reformált lelkipásztorával találkoztak.

Ezen férfiakra az, mit előbb külsőnknek életünkre gyakorlott befolyásáról mondék, többé nem illik ugyan; előttök arcuk a szerencse kapuit megnyitni vagy bezárni nem fogja többé. Őszülő fürteiken látjuk, hogy az élet azon szakához értek, hol bármi rossz legyen a sorstól vetett ágy, nincs egyéb hátra, mint lepihenni s elvárni az álmot; de ha az emberismerő e férfiak arcain jóslatra nem találá is alkalmat, annyival több s érdekesebb vala az, mit e vonásokon a múltról olvashatott, s az idő - mely mint uralkodók pénzeikre, az emberarcra mindig rányomja bélyegét - talán soha ismerhetőbb nyomokat nem hagya maga után, mint e két férfi tiszta vonásain, éppen mert talán soha nemesebb anyagra nem gyakorlá hatását.

Minden arisztokráciának megvannak jelei, melyek tagjait a tömegtől megkülönböztetik. Itt hosszabb körmök, ott inkább tetovírozott arc; egy hazában, mint Törökországban, zöld, másban, mint Velencében, fekete öltözet; néhol egy gomb a süvegen, más helyen szalag a gombházban, fegyver az oldalon, vagy mint a régi perzsáknál, kezökben bot s rajta alma, lovaikon cafrang vagy magokon egy pávatoll. Ki számíthatná el e jelek s kiváltságok hosszú sorát, melyeknek mindegyike vágyakat ébreszt, irigyeket s gyűlölőket szül, s melyek az embereket, ha a természeti állapoton túl emelkedtek, azaz - mint egy elmés barátom néha mondani szokta: vadállatokból háziállatokká fejlődtek, születésök első órájától az utolsóig egymástól elválasztják, s némely helyen, hol a művelődés még továbbra haladt, az akasztófánál is arra emlékeztetik az átmenőt: hogy ki ott függ, nemcsak tolvaj, de nem nemes vala. - A természetnek is megvan nemessége, s nemeseinek ő is különös jeleket ád, melyek által kiválasztottjait a tömegben megismerhetéd, bármennyit peroráljon is istentelen korunk az egyenlőségről. Nem mondom én, hogy a természet oly tökéletesen tudná elérni célját, mint államaink. A természet nemesítési hatalmát soha annyira nem terjesztette ki, hogy mint a kínaiaknál valakinek már meghalt elődei, vagy mint máshol, még nem született utódai egyszerre nemesekké emeltessenek; s a megkülönböztető jelekre nézve is csak magasabb civilizációnk emelkedett e részben oly tökélyre, hogy minden egyén magasabb állását világosabban látjuk be, mielőtt hintajából kiszállt, mint miután vele beszéltünk. De vannak esetek, hol a természet adta nemesség mégis világos jelek által mutatkozik némely egyedekben, s ki például Tengelyi Jónást, a falusi jegyzőt csak egyszer látta, s ezeket olvasandja, kétségkívül el fogja ismerni: hogy reá nézve ez állításom helyes; minek magyarázatára egyébiránt szükségesnek látom megemlíteni: hogy Tengelyi százados nemes lévén, a fennforgó esetben a természet az úzus által is segített.

Ha Tiszarétre érve, hogy lovakat válts, a jegyző csinos háza elébe hajtatál, s régi szabású, de tiszta köntösében Tengelyi lépe elédbe, a kiáltó hang, mellyel alsóbb osztálybeliekkel beszélni

szoktunk - mintha azt gondolnók: hogy a természet által kevesebb füllel áldattak meg, mint mi -, akaratlanul szelídebbé változott. Előtte a katonai biztos nem mívelé szenteit, s maga a főbíró, mire - bármi hihetetlen - szemtanúkat tudnék állítani, le szokta venni azon süveget, melyet talán azért, hogy magasabbnak látszassék, vagy hogy testének leggyöngébb részét a levegő gonosz befolyásának ki ne tegye, más jegyző előtt levenni egyébiránt még nem láttatott, noha ily alkalommal, nehogy tekintélye szenvedjen - mindig rendkívül meleg, vagy azáltal iparkodék megmagyarázni e szerfölötti megalázását: hogy hajait igazítá. - Tengelyi mintegy ötvenéves lehetett, s a ritkuló hajfürtök, melyek már régen őszülni kezdének, s a mély barázdák, melyeket az idő homlokára szántott, inkább még idősebbnek hirdeték őt. De valamint a tölgynek rögös kérge s görcsös ágai századokról szólnak, holott ha föltekintesz, lombjainak vidor zöldje csak tavaszra int, s az agg fának dús életerejét hirdeti: úgy ha e redős homlok alatt e szem lángoló tekintetét, ha ez ősz fürtök után a magas, férfias termetet nézéd, meggyőződél, hogy azoknak egyike előtt állsz, kiket az idő inkább megkeményített; mint megtört; - s kik e hosszú életcsatában, mint zászlók a harc között, csak ékességeiktől fosztattak meg.

A férfi, ki Tengelyi mellett ülve, míg amaz a tokaji hegy kékellő csúcsára függeszté szemeit, egypár virág magszálait számolá - valamivel idősebbnek látszott, s szabályos arcának szelíd kifejezése mintegy ellentétet képezett a komoly szigorral, melyet Tengelyi arcain észrevevél. Ha Tengelyi érdekes vonásain hosszú küzdések nyomát látád, melyeket az idő még el nem takarhata, és szemeinek sötét lángjai arra intének, hogy e kebel szenvedélyei nyugosznak, de nem úgy, hogy többé fölébredniök ne lehetne, Vándory arcai, mint az ég, melynek színén az átvonuló vész nem hágy nyomot maga után, zavartalan nyugalomban mosolygtak elédbe. Ott látád a küzdőt, látád a férfit, ki a sors igazságtalanságát érezve, magát legyőzni nem engedé, s küzd remény nélkül, de bátran, mint a bajnok, ki csak még azért ví, hogy magát győzöttnek vallani kénytelen ne legyen. Vándorynál, papi köntösére nem vala szükség, hogy eszedbe juttassa, miszerént azon férfiak egyike előtt állsz, kiket isten helyetteseinek küldött földünkre, hogy szenvedő embertársaiknak vigasztalói legyenek; s ha az előbbinek látása azon szomorú gondolatot ébreszté benned, hogy ismét egy becsületes emberrel találkoztál, ki a világon boldoggá nem lett; a másik arcairól azon vigasztaló meggyőződés mosolyga reád: hogy az erénynek nemcsak külön szenvedései, de külön, semmi által föl nem ért örömei is jutottak e földön.

Vándory végre letéve virágait, félbeszakasztá a hallgatást, melyben a barátok majdnem fél óra óta ültek egymás mellett.

- Hol járnak gondolatid, barátom?

- Tudom is én - viszonzá Tengelyi, barátjára fordítva szemeit; - oskolaéveim - Heidelberg - jurátus-korom körül. Emlékezel-e még Heidelbergre, barátom? Jó ideje, hogy nem láttuk, közel harminc éve, hogy az egyetemet elhagytam, de valahányszor e dombra feljövök s a tokaji hegy csúcsát látom, a kedves város tűnik fel emlékemben: a zöld hegyek s szőlők, a nagyszerű rom, mely a város fölött emelkedik; s ha ezt vidékünk véghetlen unalmasságával összehasonlítom, sírhatnám a sors óriási igazságtalansága felett, mely emberi lényeknek ily sivatagot adhata lakhelyül.

- Ismét kedves vidékünket ócsárlod - szólt Vándory mosolyogva megfogván barátja kezét -, e mező nem zöldell-e szépen itt, mint bárhol a világon? A folyó, mely ingó füvek közt kígyózva tovább halad, ott az erdő sötétje, s távolban tornyok s a tokaji hegy; nem szép-e mindez? ha már az égre föltekinteni nem akarsz s megfeledkezel, hogy tiszta kékje s az alkonyodó nap sugárai mindenütt egyenlő szépek. Az igazságtalan te vagy, barátom, ki végzeted adományait megismerni s éldelni nem akarod.

- Optimisták legnagyobbika! - szóla közbe nevetve Tengelyi - nem elég-e, hogy nincsen ember, kinek jó tulajdonait elszámolni ne tudnád: - ha még Tiszarét vidékére is kiterjeszted oltalmadat, valóban azt kezdem hinni, hogy isten maga egész mindenhatóságával nem bírna semmit teremteni, miben te valami igen jót ne találnál.

- S rosszabb vagy szerencsétlenebb vagyok-e, mert isten bölcs határozataiban megnyugszom - szóla mosolyogva Vándory -, s mert e síkon s az emberek közt, kikkel napjaimat töltöm, a lehetőségig sok jót keresek? A vidék, mely nagyszerűsége által bámulatra ragad, ha részleteiben nézed, többnyire szegény; s így jársz az úgynevezett nagyobb emberek közelebbi ismeretségével is. A sík, melynek unalmas egyenlősége felett szemeid elfáradnak, közelebbről nézve annyi termékenységet, annyi egyes szépségeket mutat, hogy szinte elfelejted, mennyire szegénynek látszott az egész. A magas csillagoktól a föld legmélyebb gyomráig, hol rejtett erekben ágazik el az arany, nincs semmi, min az ember gyönyört ne találhatna magának; miért ne keresnők hát e számunkra rejtett kincseket? Miért ne választanánk oly álláspontot, honnan szemeinknek a legszebb kilátás nyílik?

- Azaz, ha ezt tenni bírjuk.

- Bírjuk - viszonzá nyájasan megszorítva barátja kezét Vándory -, hidd el, bírjuk, született optimisták vagyunk valamennyien, te, mint én, vagy akárki más. Isten boldogságra teremté lényeit, s valamint a szent könyvek szerint a pokol és mennyország a paradicsomból népesíttetett, úgy minden szenvedés s öröm nem természetünk, de önakaratunk műve.

- És tapasztalásaink? - szóla közbe Tengelyi.

- Csak azt bizonyítják, mit velök bizonyítni akarunk - viszonzá Vándory. - Ki a jelennek jó oldalát föl tudja találni, múltjában is elég olyasra fog akadni, mi őt vidám életnézetében megerősíti. Annak, ki vidám arccal néz az élet folyójára, sima tükörén vidám arc mosolyg elébe, s a föld minden helyén öröm hangzik vissza bérceiből, ha örömhangokat küldél feléjök.

- Látom, nem bírok veled - szóla nevetve Tengelyi -, reménylem, ha majdan Macskaházyt szentnek nevezik, te lépsz föl, mint az angyalok prókátora, s be fogod bizonyítani, hogy soha ember több erénynek oka nem volt, mint ő, miután mindenki, aki őt meg nem verte, a legnagyobb győzelmet vívá ki önmaga felett; s maga a nyúl, melyet az úrfiak ott űzőbe vettek - szóla, ujjával nyugot felé mutatva, hol a távolban több lovas vágtatva közelgett agaraival -, ha téged kérdez, azt fogja nyerni válaszul, hogy nyúlnak szebb halála nem is lehet, mint halálra űzettetni. - Hisz ha vasárnapokon híveidet boldogságukra emlékezteted, s mindarra, miért a gondviselésnek köszönettel tartoznak - tevé keserűen mosolygva hozzá -, nem sokkal könnyebb feladatod.

- Ez durva, emberhez illetlen mulatság - szóla Vándory, egész figyelmét az agarászatra fordítva, mely éppen a törökdombnak vevé irányát. - Meg nem foghatom, mívelt ember miként gyönyörködhetik benne?

- Nemde, s mégis akaratlanul magára vonja figyelmedet? - szóla Tengelyi - s érdekkel nézed az egyenetlen harcot?

Olvasóim között kevesen lesznek, kik az agarászat örömeit legalább ifjúságukban ne élvezték volna. - Férfiaknál az első elfogott nyúl éppoly eltörölhetetlen emléket hagy maga után, mint első szerelmök; sőt vannak, kik talán alig mondhatnák, melyik kellemetesebb az emlékek közt. A gyöngéd nők pedig, kik e falusi történetet figyelmökre méltatják, bizonyára annyiszor hallották, sokkal kedvesebb ajkakról az agarászat örömeinek részletes leírását, hogy én ezúttal Szellő és Cigány hőstetteit, s mennyiszer fordult meg a nyúl s miként szaladt végre ellenkező irányban, s miként fogatott el ez alkalommal éppen a legutósó s legrosszabb agár által - bátran elhallgathatom.

A nyúl végre el vala fogva, az agarászó társaság leszállva lovairól, a lihegve körös-körül fekvő kutyákat cirógatá, s Tengelyi vágyteli tekintetet vetve a csoportozatra, fölsóhajtott:

- Hej, barátom, be boldogok ezek!

- Ami engem illet - ismétlé Vándory -, én nem foghatom meg, mívelt ember hogy találhat örömet ily durva időtöltésben?

- Elhiszem, barátom - szólá Tengelyi mosolyogva -, ritkán értjük más emberek bánatát s még ritkábban örömeiket; de mindent összevéve - mivel esztelenebb ez más örömeinknél, melyeket képzelt erőnk érzetében találunk. Aki a célt, melyet magának kitűzött, szemmel tartva, magát hozzá minden percben közelíteni érzi, s azt végre elérheti - az boldog; egy nyúl elfogása vagy egy világ meghódítása legyen az, mit magának kitűzött, az érzet egy marad. - Csak a néző-, s nem a cselekvőre nézve létezik különbség.

- És a kegyetlenség - szóla Vándory -, nem jut-e eszedbe e szegény állat szenvedése, a tusának egyenlőtlensége, annyi kutya s lovas egy gyáva nyúl után! szinte undorító.

- A vita egyenlőtlensége - sóhajta Tengelyi - igaz, de a nagy küszködő világon ugyan hol találsz egyenlő harcokat? Az ángol gyáros s napszámosa; az amerikai gazda s rabszolgája; a gazdag s a szegény közt e világ minden részeiben egyenlőbb harc foly-e, mint milyet most látál? S ha azokat, mik a mindennapi életben körülted történnek, figyelemmel tekinted, nem jut-e eszedbe, hogy ama római császár, ki mulatságára fegyvertelen szolgákat ölt meg cirkuszában - bármennyi undorodással említjük nevét -, több követőkre talált, mint bármily más példa, mely a történet évkönyveiben számunkra fenntartatott. Oh, hidd el, barátom, az úri mulatságok legkegyetlenebbike nem az agarászat, vannak olyanok, melyeknél az üldözött nem élt üldözője vetésein, mint e nyúl, s nem futhatott a kegyetlenség előtt.

Vándory csak nehéz sóhajjal felelt e kemény szavakra, s ha optimista létére talán belsőképp azt gondolá is, hogy Tengelyinek igaza nincsen - hallgatott.

A vadászatnak vége levén, Réty Ákos, ki barátainkat messzünnen meglátta, vadásztársaival hozzájuk a törökdombra jött, s jó estvét kívánva beszélgetéseiknek véget vetett.

Ha nyájas olvasónőim a társaságot, mely az öreg lelkész s jegyző körül öszvegyűlt, szemről szemre láthatnák, nem kétlem, Réty Ákos s Kislaky Kálmán vonnák magukra figyelmöket. Szebb fiatalembereket, mint Taksony megyében mondani szokták, hatod vármegyében sem láthatni, s főképp a vadászat után, midőn az ifjak arcai lángolnak, sötét hajfürteik, miután kis kerék kalapjukat levevék, rendetlenségökben még szebben körítik homlokaikat, s a kék agarászó mentében sugár termetök jobban kitűnik - mely női szem nem pihenne ez ifjú barátokon örömmel? Képeiken éppannyi szép dolgokat olvashatni, mint Tengelyi vagy Vándory redős vonásai közt, csakhogy mindez az ifjú sima arcokon szebb betűkkel áll feljegyezve s a szemeknek becsületes tekintete melegebb. - Én magyar író létemre - ismerem állásomat, s tudva, miként e hazában a szolgabíróval tulajdon járásában senki sem versenyezhet, mindenekelőtt erre s esküdtjére, kik Rétyt a vadászatban s most a törökdombhoz követték, fordítom figyelmemet.

Tudósaink szerint e hazát szittya vér lakja. Vannak napok, hol erről megfelejtkezhetünk, sőt azok között, kiknek neveik legvilágosabban bizonyítják ázsiai származásukat, nekünk, nem filológoknak néha egészen más dolgok jutnak eszünkbe.

De Nyúzó Pál, e járás főbírája, ki fakó - s pedig nem forspontos - lován az agarászatban részt vett, s éppen pipára gyújt, mintegy vigasztalásul áll előttünk, hogy a szittya vér, melyből fajunk származik, még el nem apadt e hazában.

Ha külföldieknek írnék, most * alatt szép értekezést írhatnék a szolgabírói teendőkről, s talán nőnemünk, mely éltében annyi szolgabíróval társalkodott, nem is gyanítja mindazon terhes foglalatosságokat, melyek legjobb táncosaik vállain fekszenek, s egy munkás írónk által két vastag kötetben leírattak; azonban elbeszélésem távol lévén minden politikai célzástól, elég legyen a tudatlanok számára mondanom, hogy a szolgabírói hivatal minden kérdésen kívül a legnehezebb, legtöbb bajjal s fáradsággal járó, mely széles e világon valaki által viseltetik. Ő a közrend fenntartója, a gazdag s szegény védője, bírája s apja járásának, kinek közbenjárása nélkül igazságot senki sem találhat, kinek kezein alólról minden panasz, felölről minden parancs keresztülmegy. Ő a vizek szabályozója, utak s hidak építtetője, szegények pártfogója, oskolák fölvigyázója, fővadászmester, ha farkas mutatkozik, protomedicus, ha dögmirigy közelg, békebíró, váltótörvényszékek végrehajtója, büntetőtörvényi vizsgálódó, rendőrségi bíró, hadi biztos a szállásoló katonákra nézve, mezei rendőr, kórházak felügyelője - szóval minden, in quo vivimus, movemur et sumus.

Ha azon öt-hatszáz férfi közül, kik hazánkban e hivatalt viselik, hanyagságból egy nem teljesíti kötelességét, ezrek szenvednek. Ha egy közülök részrehajló, több négyszögmérföldnyire az igazság kiszolgáltatása megszűnt e hazában. Ha egy tudatlan, legalább az adózó népre nézve országgyűlésünk hasztalan alkotja törvényeit. S ha kegyes olvasóim e terhekhez azoknak jutalmát mérik s meggondolják, hogy ez - évenkinti száz vagy százötven forint fizetésen kívül - azon biztos kilátásban áll, hogy ha hivatalában részrehajlás nélkül járt el, három év múlva valamely hatalmas ellenség által hivatalától megfosztatva táblabírónak neveztetik -, meg fogják vallani, hogy honunknak vagy öt-, hatszáz élőszentje, vagy legislegalább éppannyi százezer szenvedő polgára van.

A szolgabírói hivatalnak eszerint, mint mindenki láthatja, két nagy hibája van: fölötte sok munka s fölötte kevés fizetés, s ha egyesek, kik e hivatalt viselik, ez alkotmányos bajon nem segítenek, s egyikből - értem a munkát - jó részt el nem hagynak, míg a másikból - értem a fizetést - többet vesznek magukra, mint minek elvállalására törvény szerint kényszeríttetnének, sőt ha a legügyesebbek, kik hivataluk titkaiba beavatvák, e két javítást, mellyel hibás polgári szerkezetünkön segítenek, nagy bölcsességgel nem egyesítik úgy, hogy azt, mit hivataluk oly bőséggel nyújt - a munkát -, csak akkor vállalják el, ha egyszersmind abból, minek hiányában vannak, ti. a fizetésből valamire számolhatnak, nem láthatom át, miként nevelhetné tekintetes Nyúzó Pál négy fiát a haza istápjainak, s miként léphetne fel főképp azon méltósággal, melyet hivatala megkíván s mely az egész tiszaréti járást, valahányszor főbírája határain átment, jótékony rémülésbe helyezé - értve természetesen ennek legaljasabb, ti. azon részét, mely a polgári szabadság legdrágább kincsét, az igazságot ingyen követeli.

De nem is szükséges ezeket tudni, hogy Nyúzó Pál előtt mindenki azon szent félelemmel teljék el, mely a rend fönntartására szükséges. Már maga külseje rémüléssel tölté el, s pedig nemcsak a vétkest, hanem az ártatlant is. Csontos, szikár termete, a redős arc, melynek mord kifejezését sötét szakálla s hosszú lelógó bajsza még inkább nevelék, zöld villogó szemei, melyek istentől nemcsak hogy lássanak, de hogy sértsenek is, látszának teremtve: hozzá a rövid szárú pipa, mely nélkül az angaricalis gyűléseken kívül a szolgabírót még senki sem látta, s mely eszerint mintegy testének tagjai közé tartozék; s rikácsoló hang, mely minden vallatásnál vagy más törvénykezési eljárásnál az egész falut rémülésbe hozá, oly egészet képezének, mitől a járásban - gazembereket kivéve - mindenki remegett; s főképp ki őt kocsijában látá, kénytelen vala megvallani, hogy az igazság sehol rettenetesebb alakban nem lépne föl. A négy forspont ló, hadarászó kocsisával, ki bármit mondjanak némely elméncek, legjobb bizonyságot tehetne: mennyire siet a magyar bíróság; a lovagló kocsis után cifra forgós hajdú - post equitem sedet atra cura -, a hajdú után egy egész kötelék bot, mely a klasszikus régiségek búvárát akaratlanul a római liktorokra emlékezteti; a botok után a pipázó s néha káromkodó szolgabíró; s

végezetül az üres s ah, oly bő bőrzsák! - mely - quia natura horret vacuum - azért utazott urával, hogy betöltessék; nagytól nagyobbhoz az ijesztő eszközöknek oly fokozatát képezé, mely előtt nyugodtan a legbátrabb sem állhata meg.

Szolgabíró esküdt nélkül nem is képzelhető. Valamint a természet párosan alkotá lényeit, úgy a magyar alkotmány, mely mint tudjuk, egészen a természet rendszabályain alapul, csak két lény: szolgabíró s esküdt együttmunkálása által hozza létre az igazságot; s miután Nyúzóról szóltam, Kant szerint a gyakorlati ész postulatuma, hogy Kenyházy urat állítsam olvasóim elébe, ki nem éppen mellette, de valamivel hátrább, a főbíró egyik agarával a legérdekesebb beszélgetésbe ereszkedett, s szíve jó kedvében némely nemzeti kifejezésekkel élt, melyek miatt az utósó törvényszék alatt egy pásztorember megfenyíttetett.

Kenyházy András vagy Bandi bácsi, miként leghívebb barátai által közönségesen neveztetett, főbírájának jobb keze vala, s pedig nem olyan, milyenek az esküdtek között néha találhatók, kik az írás szavai szerint, nem tudva, mit a bal - ti. szolgabírájok - tett, annak épp ellenkezőjét teljesítik; hanem olyan, ki elöljárójának minden akaratát ismerve, csak azon iparkodik, hogy az egész, melynek felét képezi, minél inkább gyarapodjék. Jó keresztény létére Kenyházy főesküdt egészen az írás azon szavaihoz alkalmazá életét, melyekben rendeltetik, hogy: ha egyik pofánkon megcsapattunk, a másikat is tartsuk oda... s valahányszor főbírája megsértetett - értvén a sértés alatt azon legnagyobbat, mely bírót érhet, ti. a megvesztegetést -, ő is odatartá kezét, sőt kész volt a legnagyobb haragra lobbanni, ha ezen méltatlanság rajta el nem követtetett. Azonban csalatkozik, ki Kenyházit ezért *könnyen* megvesztegethetőnek gondolá, sőt e világon nem volt nehezebb, szinte veszélyesebb dolog, s ki azon gorombaságnak, mellyel az esküdt nemes fölindulásában minden megvesztegető iránt élt, egyszer tanúja volt, bizonyosan remegve nyújtá ajándékit a szilárd jellemű bírónak, ki egyébiránt ilyen megbántások után is soha esküjéről meg nem feledkezett, s olyanoknak, kikre ily alkalommal leginkább megbosszankodott, nehogy indulatának engedjen, inkább szerfölött kedvezett, ha csak az ellenfél még nagyobb megbántásokban nem keresé üdvét, mely esetben az esküdt mindenkinek, ki bízva ajándékában őt már megvesztegetve gondolá, legszebben bebizonyította függetlenségét.

S most ahelyett, hogy Kenyházynak, kivel úgyis e történet alatt sokszor találkozandunk, személyét leírjam, s ruházatának egyes részleteit festegessem, a kék spenclitől, melynek hajdanában egy gombja sem hiányzott, a mellényt, mely mostani színét csak a nap befolyásának köszönheté, az idő által öszvezsugorított nyakravalót, mely most urán, de melyen ura éppoly kényelmesen függhetett volna, a lovaglás alatt egész a térdekig fölcsúszott szép egérszínű lábravalókat, s így le a sarkantyús csizmáig, mely a kerek kalappal együtt az esküdt személyének különösen nemzeties kinézést kölcsönze: - legyen szabad olvasóimat egy előítéletre figyelmeztetnem, mely ha köztünk, hála az égnek, gyakorlatilag nem is létezik, legalább elméletileg közönségesen elfogadtatott: értem azt, mely megvesztegethető bírák ellen létezik, s teljes meggyőződésem szerint egyike azon igaztalan állításoknak, melyek a millió szájú közönség által ellenünk, míveltebbek ellen csupa irigységből terjesztetnek.

Ugyanis - nem szólva itt hazai törvényeinkről, melyek szerint az ajándékok elfogadása bíráinknak megengedtetik, s melyek e részben még a legmerészebb újítók által sem neveztethetnek elavultaknak - vajon nem alapja-e minden morálnak a háladatosság? Nem egyike-e azon erényeknek, melyek nélkül jó embert nem is képzelhetünk? s van-e jogunk azt kívánni a bírótól, hogy csak ő maga legyen háládatlan az iránt, ki vele jót tett? „Amit magadnak kívánsz, azt tedd másoknak is” - ezt parancsolja vallásunk; már föltéve, hogy a bíró annak helyzetében volna, kitől most ajándékot fogad el; azaz: ha oly perben állana, melynek igazságáról tökéletesen meggyőződve nincs, nem kívánná-e ezen esetben ő is, hogy bírája tőle ajándékot fogadjon el, s kedvezőleg ítéljen? S nem kötelessége-e tehát, midőn hatalmában áll -

, azt tenni felebarátjával, mit ily alkalommal magának kívánna? A törvény általános elvei szerint minden bíró csak a perben előadott s bebizonyított dolgok szerint mondhatja ki ítéletét; már ha az egymást majdnem fölmérő okok közt az egyik fél még egypár bankjegyet rakott irományai közé, s az ellenfél ezen közhitelességű adatokra éppen nem felelt - a bíró tehet-e mást, mint annak adni az igazságot, kinek ügye jobban védelmeztetett? S nem int-e ugyanerre a história; mely Jákob lencsetálától a párizsi békességig, sőt talán annál még valamivel tovább, a megvesztegetéseknek hosszú sorát állítja elénkbe, például a jövő ivadékoknak, melyből tanulhassanak. Ha az Alkmoenonidák a delphii orákulumot meg nem vesztegetik, Athéne a Pisistradáktól talán meg nem szabadul; s ha a megvesztegetett pásztor Termopyláknál a perzsákat át nem vezeti az ösvényen, Leonidás nem viheti véghez hős tettét. Ha az euboiak Themistoclest, Themistocles pedig a többi vezéreket pénzen nem vásárolják meg, a görög hajóssereg visszavonul, s a görög szabadság s vele talán a polgárosodás elvesznek: - s csak hely hiányzik, hogy hosszú árjegyzékben előadjam, mennyibe került minden népnek s korszaknak, hogy szabad vagy szolga legyen. S kívánhatja-e valaki, hogy bíráink ennyi magas példa követésére föl ne buzduljanak? Hogy e nagy vásáron csak ők osztogassák ingyen a kincset, mely reájok bízatott, vagy hogy egy kis becsületért adják azt mindenkinek, miáltal - mert hisz a köztisztelet a tömegtől függ - arisztokratikus országunk nem csekély veszélybe jöhetne. Igaz, voltak esetek, hol egyes uralkodók ez előítéletben osztozkodva, egyes bírák iránt kegyetlenkedtek. Így tudjuk Herodotból, hogy Cyrus egy királybírót, mert pénzért igaztalanul ítélt, megnyúzatott, s bőrét azon székre vonatta, melyen helyébe lépett fia később mint bíró ült. Hasonló okból Darius egy bírót felakasztatott; de hála az égnek, ez időn rég túl vagyunk, s ha néha itt-ott botrány történik is - mert hisz az írás szavai szerint: szükséges, hogy botrányok történjenek -, legalább biztosak lehetünk, hogy ilyenen az írás azon szava is: „de jaj a botrányt okozónak”, kétségkívül be fog teljesedni, s hogy példája bizonnyal vissza fogja azokat ijeszteni, kik mint ő, elég szemtelenek lennének bíráik ellen kikelni.

Azonban nem törvénykezésünk, hanem egy falujegyző történetének leírása lévén feladatom, térjünk vissza a társasághoz, melyet a törökdombon hagytunk. Kálmán az öreg Vándoryval az agarászat kegyetlenségéről vitatkozott; Tengelyi s Ákos csak kevés részt vettek a vitában, amaz, mert amint mondá, e tárgy azok közé tartozik, melyekre nézve, mint a párviadalról, elméletileg csak egy véleményben lehetünk, s gyakorlatban mégis valamennyien épp annak ellenkezőjét tesszük; ez, mert szívét más szenvedélyek, eszét egészen más gondolatok tölték el, s ki őt, midőn az öreg Tengelyit Vilma leányáról kérdezé, látta, meggyőződhetett: hogy vannak dolgok, melyek Ákost az agarászatnál sokkal inkább érdeklik.

Tengelyi száraz rövidséggel s látszólag rosszkedvűen felelt, s másról kezde beszélni.

Nyúzó, esküdtjével a tisztújításról s a közbizalom megszerzésének módjairól szóltak, mely beszélgetésből azonban távolabbról csak egyes helységek nevei s e szavak: tíz hordó, egy ezüst tallér stb. valának hallhatók, melyeknél Kenyházy mindig egy: „no, úgy megmaradunk”-at mormoga fogai közt, s nem bírva örömével, sarkantyúit csapta egymáshoz, mintha táncolni akarna, s oly füstöket ereszte pipájából, hogy teljes erővel járó gőzerőműhöz hasonlítanám, ha ily szünetlen dolgozó tárgyat magyar nemesemberhez hasonlítani nem tartanám illetlennek.

A társaság indulni készült, midőn a cselédek által két lovasra tétetett figyelmessé, kik míg a beszélgetés a dombon folyt, ahhoz mindinkább közeledtek. - A lovasok előtt s néha közöttök egy gyalog ember járt, s Nyúzó, kit e jelenet különösen érdekelt, többször kérdé, vajon nem pandúrok-e? Miután a lovasok közelebb értek, az ütlegekből, melyekkel az előttök gyaloglót időről időre illették, csakhamar minden kétségen kívül kitűnt, hogy a nemes megye szolgái közelgnek, kik a letartóztatotton a szokott előleges eljárást megkezdték.

- Lovagoljon valaki oda a pandúrokhoz, s mondja nekik, hogy a deliquenst egyenesen ide hozzák - szóla Nyúzó esküdtjéhez; - hihetőképp egyike Viola bandájának. Statáriális eset, s kár volna őt a faluba vinni. Nemde mondtam - tevé hozzá Ákoshoz fordulva, ki azalatt szinte a lovasokra fordítá figyelmét -, megkerítjük a madarakat? Ha már kitesznek is hivatalomból, legalább azzal szolgálom meg a megye eddigi bizodalmát, hogy a tisztújítás előtt itt e dombon még három ily semmirekellőt akasztatok fel.

- Azaz: ha megkapod - monda Ákos mosolyogva -, min, engedelmeddel, még egy kissé kétkedem. Eddig Tengelyi úr nézeteinek cáfolatául, ki mindig azt mondja, hogy e világon nehéz becsületes embert találni - ti csak ilyeneket kerítettetek hálóitokba; s ha nem csalnak szemeim, az, kit itt hoznak, Viola cimborája - tevé hozzá nevetve -, a hatalmas zsivány, kinek fölakasztásával megyénknek kedveskedni akarsz, az új Jaromir s Angyalbandi - vén cigányunk.

Kislaky, ki most az öreg Petit - ez híres neve - hasonlóképp megismeré, szinte nevetni kezde, s az egész társaságból Vándoryn kívül - kinek szíve a rab szenvedésein megesett - senki sem tartá meg komolyságát.

- Szegény Peti - szóla tréfás sajnálkozással Ákos -, a hazának nincs hasznosabb polgára; ha ház épül, ő veti tégláit; ha valahol lakat romlott, ő igazítja meg, hogy a birtok biztosabb legyen; ha a ló patkóját vagy valamely táblabíró sarkantyúját veszti, ő veri fel; - a lakadalmaknál ő húzza a brúgót, s ő ássa a sírt, ha valakit eltemetnek; - sőt a rossz világ azt beszéli, hogy egyszer ifjúságában a közállományt még hóhér alakban is szolgálta, s most így bánnak vele! Csak hiába, mindig hálátlan a világ, s pedig még inkább hasznos, mint nagy emberei iránt.

- Nem tudom, miként enyeleghetsz - monda Nyúzó, mindinkább ráncokba szedve homlokát -, a dolog statáriális eset lehet; én részemről legalább nem hiszem, hogy akit pandúrjaim hoznak, az vén cigánytok, és ha...

- Ha nem az - szakítá félbe Ákos nevetve -, ha valahogy fehér merészlene lenni, természet szerint a felakasztásnak nem áll útjában semmi.

- Mármost elég - szakítá félbe a főbíró Ákos enyelgéseit, egypár szót ragasztva beszédjéhez, mely minden eredeti magyarsága mellett is a tudóstársaság szókönyvében eddig hiányzik -; ki mondta azt, hogy ez nem cigányotok? de ki tudja, a vén gazember, kit ártatlan brúgósnak gondoltál...

- Nem tettette-e magát csak cigánynak, ugye? - kacagott föl Ákos, kit az érdemdús tisztviselő haragja mindinkább mulattatott - s most majd kitűnik az igazság. Te kivetkezteted barna bőréből a gonosztévőt, megmutatod, hogy a híres Viola, kitől az egész vidék retteg, nem más, mint Peti cigány, és...

- Nem fogom tűrni, hogy valaki által bolondnak tartassam - harsogá a felbőszölt főbíró, kinek mérgében még pipája is kialudt. - Kövesse meg magát akárki, de Nyúzó Pál nem arra való, hogy vele tréfát űzzenek, egyébiránt majd meglátjuk, ki nevet utoljára. Ki tudja - az oly igen becsületes vén cigány mikkel foglalatoskodik még téglavetésen kívül, s ha már egyszer a hóhér szerepet vivé, nem játszhatik-e éppoly jól más szerepet valamely akasztófa körül? - A vén gazember, úgy hiszem, lógva nem rosszul vehetné ki magát.

Mire a szolgabíró, elméssége fölött magát nevetésre kényszerítve, pipáját ismét meggyújtá, s káromkodva az ízetlen tréfák, a nem égő tapló, a nem eléggé sebesen siető pandúrok s a vén cigány fölött - várá a szerencsétlen rabot.

Szegény Peti, ki azalatt a törökdombhoz mindig közelebb jött, s már ötszáz lépésnyire hajlongani kezde, nem is gyanítá a förgeteget, mely közelítése alatt feje fölött öszvevonult, s melyet Ákos, tréfáinak következését gyanítva, most minden módon enyhíteni iparkodott; - de hasztalan. Nyúzó bosszúsága teljes dagályban emelkedett, neki kelle valaki, kin mérgét kiadhassa, s Peti az első szavaknál, melyekkel bírája által fogadtatott, látá, hogy rossz pillanatban került a tekintetes úr elébe.

- Hát végre hurokra kerültél, te drága madár - így harsoga, miután inquisitusának teremtését arra, hogy vele becsületesen szólhasson, eléggé keresztül mívelte -, no, ne félj, lakolni fogsz, vén gazember.

- Ugyan kérem a nagyságos teins főbíró urat - sóhajta fel a szerencsétlen, hegedűbe szorított brúgós rekedt torkának legnyájasabb hangjával -, én...

- Hallgass - dörge közbe a bíró -, én tudok mindent, s ne félj, majd eszedbe juttatom neked is, ha tagadni akarnád.

- Nagyságos, méltóságos uram, hisz én ártatlan, szegény, vén ember vagyok - sóhajta föl Peti - , én...

- Ne ugass - lármáza Nyúzó -, vagy úgy pofon nyallak, hogy még föltámadáskor is emlékezni fogsz reám. Lássa csak az ember - az alávaló még tagadni mer.

- Hisz én nem tagadok semmit, édes nagyságos uram, semmit sem - tevé sírva hozzá -, csak...

- Jobb is, ha nem tagadsz; úgyis téged nemigen kérdezünk - szakítá félbe az öreget Nyúzó -, a tisztviselők mindent tudnak, s most - szóla a pandúrok egyikéhez fordulva -, beszélje el kend, János, miért hozták előmbe e vén gonosztevőt?

- Hát csak úgy, teins uram - viszonzá a megszólított -, mert azt parancsolták, hogy minden gyanús embert fogjunk el.

- S azért - szóla közbe Ákos, ki az egész jelenet alatt látszólag felgerjedve többé nem mérsékelheté haragját - a vén brúgóst fogtak el, kendtek valóban aranypénzt érdemelnének.

- Az majd később válik meg - mondá Nyúzó, mérges tekintetet vetve a közbeszólóra -, szóljon kend bátran tovább - folytatá - pandúrjaihoz fordulva -, hát mit tett ez a vén gonosztevő?

- Hát - folytatá a pandúr, ki Ákos szavain, amint látszott, kissé meghökkent, s főbírája szokatlan nyájassága által ismét nekibátorodott -, az egész dolog csak úgy volt. Már délután valami három óra felé lehetett, ugye, Pista - szóla pajtásához fordulva, ki helybenhagyólag inte fejével -, midőn a Gyilkos-csárdából, hol kissé megpihentünk s falatoztunk, a sz.-vilmosi erdő felé ballagtunk. Napkeltétől már délig lovagoltunk, s félni kezdtünk, hogy a teins úr parancsolatának: miszerint mindenesetre hozzunk valakit, nem fogunk eleget tehetni; midőn Pista - kinek jobb szeme van - a sz.-vilmosi erdőnél egy lovast lát s mellette egy embert, ki vele beszélget. „Hátha ez Viola volna" - szólt Pista, ki épp pipára gyújtott. „Ejnye, ha ez Viola volna!" - szólék én - s oda nézve csakugyan meglátom...

- Violát? - kérdé Nyúzó oly hangon, melyből ki őt úgy ismeré, mint pandúrja, könnyen észreveheté, mily felelet kívántatik.

- Őt, teins uram - viszonzá a kérdett -, mernék fogadni, hogy ő volt.

- Kend rosszabb szemeivel - szóla közbe Ákos - valóban csudálatos! Hát még Pista miket láthat, ha kend is fél mérföldnyire ismeri meg az embert.

- Majd megválik - szóla bosszúsan Nyúzó. - Ha rablók s útonállók ily protekciót találnak, az ördög tudja fenntartani a rendet. Szóljon kend tovább, mi történt azután, nem látták-e közelebbről a gonosztevőt?

- Dehogy láttuk, teins uram - viszonzá amaz -, alig indítottuk meg lovainkat - szegény párák oly fáradtak voltak, hogy alig bírhattuk farkasügetésre is - s a zsivány elillant, s mikorra odaértünk, csak e vén cigányt találtuk, ki Sz.-Vilmos felé sietett.

- No és - szóla türelmetlenül a főbíró, ki mint látszék, reményében megcsalatott.

- Természetesen mindjárt hegedűbe szorítva idehozták - vága közbe Ákos -, hisz ki tudja, mily szörnyűségeket vihetett volna véghez, ha egész Sz.-Vilmosig eresztik! Ha a rablók űzésére mindig ily okos embereket küldenek ki, maholnap vége lesz az útonállásnak, mert becsületes ember nem mer kimenni házából.

Az öreg cigány, ki azalatt hallgatva sötét villogó szemeit körüljártatá, észrevevé, hogy pártolókra akadt. Bátrabban álla vizsgálója előtt, s csak azért rimánkodott, hogy hegedűjétől, mely kezét már egészen feltörte, megszabadítsák.

- Majd bizony - kiálta a főbíró -, kend megszokta a brúgót, s e kis hegedű igen jól illik kezére. - S itt Nyúzó s esküdtje az elmésség fölött nagyot kacagtak. Miután azonban Vándory - ki az egész jelenet alatt látszólag meghatva, érzelmeinek többé nem parancsolhatott, a főbírót kéré, s Kálmán és Ákos kérelmét pártolák - s Tengelyi embertelenségről kezde beszélni: Nyúzó főképp azért, mert e kérelmekre, melyek a cselédek jelenléte miatt diákul intéztettek hozzá, nem tudott felelni: megparancsolá, hogy a hegedű vétessék le, s csak patibulandus s fautores criminum-ról mormogva valamit fogai között - tovább folytatá benevolumát.

- És azután, mikor a cigányt elértétek, mi történt? - szóla Nyúzó a pandúrokhoz fordulva, kik bámulva főbírájok szokatlan kegyességén, éppen a hegedű leszedésével bajlódtak -, elfogása után mit vettetek észre? Nem találtatok semmit ez öreg akasztófáravalónál, mi őt különösen gyanússá tenné?

- Hát az csak úgy volt - viszonzá a pandúr, pederve bajszát s úrias méltósággal s nemes öntudatának érzetében egyet köpve -, mikor a cigányt utolértük - s ez pedig jó későn volt, mert az öreg more átkozottan szaladt - Pista megszólítja - a cigány szörnyen megijed...

- Megijed - szóla közbe Nyúzó -, szeretném tudni, miért?

Mire az esküdt fejét csóválva szokása szerint - egy „valóban gyanús”-sal felelt.

- Kérem alássan - ellenzé, fájó kezeit dörzsölve a cigány -, mikor csak úgy káromkodva rám fogják a pisztolyt, nem is gondolhattam mást, mint hogy haramiák.

- Hallgass, átkozott barna kutya - kiálta a szolgabíró -, mert úgy megrakatlak, hogy fél esztendeig ki nem hevered; beszélj tovább, Jancsi.

- Azután - folytatá ez - Pista kérdezi: merre ment Viola? s ő azt mondja, hogy nem látta.

- Mikor mi pedig láttuk, hogy vele beszélt - szóla közbe Pista, ki észrevéve főbírájának helybenhagyását, részesülni akart a becsületben, mely belőle pajtására háramlott -, „ez nem igaz, Péter cigány - mondtam én -, kend itt beszélt vele szemünk láttára, s ha nem vallja meg, mindjárt más nótán táncoltatjuk”. A cigány még mindig tagadta. „Hát ki lett volna azon lovas ember, kivel kend előbb beszélt?”

- No, s mit mondott erre a cigány? - kérdé az esküdt, mély belátású kifejezésre kényszerítve arcát.

- Hát csak azt felelte: hogy nem ismeri - felelt János -, s mikor erre fölpattantam - mert hisz amint a teins úr is tudja, Peti minden embert ismer -, szaladni kezdett.

- Oh, édes nagyságos teins uram - rimánkodék a cigány -, hogyne szaladtam volna, mikor agyba-főbe kezdenek verni, s a hegedűt is rám akarják tenni.

- Becsületes ember - szólt közbe az esküdt - nem fél a hegedűtől.

- Azt gondolám én is - viszonzá János -, mihelyt tehát tudtuk, hogy gonosztevővel van dolgunk, mindjárt utána mint a forgószél - s fejére a hegedűt s ide a teins úr eleibe - itt majd kisül az igazság.

- Kendtek becsületesen viselték magokat - szóla Nyúzó -, most vezessék előbb hozzám ez öreg rókát s maradjanak ott; szükségem lesz kendtekre, majd holnap talán a megyeházhoz küldjük e drága virágot.

- De kérem - rimánkodék Peti -, mikor én ártatlan vagyok, oly ártatlan, mint a ma született gyermek.

- Tudjuk, tudjuk - viszonzá a főbíró, szavának legkeserűbb hangján -, te nem is ismered Violát; nem is te patkoltad meg minap a lator paripáját, ugye?

- Hisz az igaz, hogy ismerem - sóhajta a cigány -, de mit tehetek én róla, hogy húsz esztendeig egy helyen laktam vele. Hisz mielőtt először a vármegye kezére került, oly becsületes ember volt, hogy bírónak választhatták volna. - Az igaz, hogy lovát egyszer megpatkoltam, de ily öreg ember mit tegyen, ha csákány- s pisztolyos zsiványok jőnek hozzá, s patkoltatni akarnak - szörnyű halált haltam volna, ha nem teszem.

- Hát becsületes kovácsokhoz mért nem járnak a zsiványok? - kérdé a szolgabíró, esküdtjére nézve, ki mosolygó helybenhagyással integete fejével.

- Én csak azt gondolom - viszonzá Peti nyugodtan -, hogy zsiványok azért járnak inkább hozzám, mint más kovácshoz, mert én a falun kívül lakom.

- És miért lakik kend (a címeket, melyeket az érdemes tisztviselő ide ragasztott, ortográfikus nehézségek miatt elhagyjuk) a falun kívül?

- Mert a teins vicispán úr, mióta egyszer Barna Jancsi viskójában tűz támadt, nem tűri, hogy mi, cigányok benn a faluban lakjunk - felelt a cigány alázatosan -, elég baj ily öreg embernek!

Nyúzó, kinek az írás szavai szerint: „egy eltévedt bárány, kit az igaz útra - azaz a megye házához vezethetett, kilencvenkilenc olyannál, mely soha a jó ösvényről el nem tért" - kedvesebb volt, minden feleletben, mely valamely vizsgálat alatt álló személy által adatott, a bírói méltóság megsértését látta: s nem képzelhetik olvasóim a hatást, melyet szegény Peti egyszerű válaszai az érdemdús tisztviselőre tevének. Minden embernek megvan hiúsága, melynek megsértését más lényegesebb károknál nehezebben tűri; maga a jobb ember is neheztel, ha ítéletében csalódott, s embertársai hibáit könnyebben bocsátja meg néha, mint azt, hogy őket jobbaknak találta, mint gondolá; - mi csoda tehát, ha Nyúzó Pál - kit önismeret (mely bármint tagadjuk is, emberismeretünknek alapja) pesszimistává tett -, senkit, kit egyszer gonosztevőnek tartott, ártatlannak ismerni többé nem akart, s főképp ez esetben felbosszantva Ákos tréfái által, mindent elkövetett, hogy az öreg cigány bűntettei napvilágra jőjenek.

- Jól van, jól - szóla elfojtva, amennyire bírá mérgét -; majd meglátjuk, ily hetykén viseled-e magadat nálam is; holnapig híres cimborád meglesz, s majd szembeállításkor meglátszik; vezessék őt kentek hozzám; s hogy el ne szökjék, mert...

A cigány rimánkodott, s már a pandúrok igazítani kezdték a hegedűt, midőn Ákos megkönyörülve könnyein, kezességet ajánlt a főbírónak, s kéré, bocsássa szabadon. Nyúzó örvendve, hogy tréfáit kérése megtagadásával megbosszulhatja, tagadólag rázta fejét.

- Tudod - szóla a lehetségig nyájasan -, örvendek, ha kedvedet tölthetem, de most az egyszer megbocsátasz; lehetetlen! Holnap reggelig Viola kezeink közt lesz, s meglátjátok, e cigány cinkosaihoz tartozik.

- Ha Petit addig tartod magadnál - szóla Kislaky nevetve -, míg Violát elfogod, örökös kenyérre fogadtad.

- Majd meglátjuk - viszonzá a főbíró gúnyosan -, én csak azt mondom, hogy Viola még ma kezeim között lesz, s ha nem, nevessetek szemembe. Bizonyos hírből tudom, hogy estve s pedig magánosan a Tiszaréti csárdához jő. Mihelyt elsötétedik, a csapláros cselédei s mind, kik épp a csárdában lesznek s hírt vihetnének, öszvekötözve a pincébe záratnak, s helyökbe parasztos ruhában a komisszárius s pandúrjaim várják a vendéget. A többi magában értetődik.

- Igen, ha eljő - szóla közbe Ákos -, de...

- Ez egyszer el fog jőni - viszonzá tisztviselői méltósággal az előbbi. - Nyúzó Pálnak vannak kémei, kikben bízhatik. Most - szóla a pandúrokhoz fordulva - induljatok.

Ki e rövid beszélgetés alatt figyelmét az öreg Petire fordítá, észreveheté kérdésen kívül a hirtelen változásokat, melyeken barna arca átment. A legnagyobb érdektől, midőn Viola elfogatása először említtetett, egész a kétségbeesésig, midőn a készületeket hallá, tíz érzelem vala kimondva keleti vonásain, de szerencséjére csak Tengelyi vevé észre megindulását, s mikor Nyúzó figyelmét ismét reá fordítá, az öreg könyörgő helyzetben álla ott a pandúrok között, kik főbírájuk parancsára lökdösve indulásra inték foglyukat.

- Kérem alássan, nagyságos úrfi - szóla ez Ákoshoz fordulva -, ha már éppen mennem kell, s ártatlan, öreg ember létemre tömlöcbe hurcolnak, mondja meg a nagyságos úrfi édesatyjának, hogy az öreg Petit elfogták, s hogy nem én vagyok oka, ha a leveleket át nem adtam.

- Mily leveleket? - kérdé Ákos.

- Hát azokat, melyeket a teins vicispán úr reám bízott - szóla a cigány, egypár ruharongyokba takart levelet vonva ki mellényéből, melyet Ákosnak átadott. - Mindig én vagyok a nagyságos úr expresszusa, s most se késtem volna el, mert a nagyságos asszony is jó borravalót ígért, ha a leveleket még napvilágon Sz.-Vilmosra viszem, mert mondta, hogy igen fontos dolog; - s ha ezek... - a substantivumot Peti csak gondolá - ott az erdőben el nem fognak...

Soha iromány nagyobb változást nem tett még ember sorsában, mint mely e levelek átadása után szegény Petire nézve történt. S midőn Ákos az egyik nyitott ívet átfutva Nyúzónak adá s ez rajta végignézett, nem képzelheti senki a zavarodást s bosszút, mely arcain mutatkozott.

- Meg kell vallani, ezt ügyesen intézted el - szóla Ákos, valamivel halkabban a főbíróhoz. - Ha a tisztújításnál kimaradsz, legalább azzal vigasztalhatod magad, hogy az ellenfélt győzelmében segítéd, mert hogyha a sz.-vilmosi háromszáz voks ellenetök szavaz, valamennyien kimaradtok, arról még kétség sincs - ez pedig alkalmasint úgy lesz.

- Dehogy lesz - mormogá Nyúzó fogai közt, míg esküdtje a kimaradást hallván említettetni, fejét csóválva nagyokat sóhajtott -, dehogy lesz, hisz a sz.-vilmosiak...

- Téged úgysem igen szeretnek - vága szavába Ákos -, s ha választanak, csak atyám vagy inkább jegyzőjök kedveért teszik, ki ismét nem szemeidért, hanem más lényegesb okok miatt ragaszkodik atyámhoz. - Ma reggel hírt kaptunk, hogy a bántornyaiak nótárius uramékkal egyezkedni kezdtek, de nem jöhettek rendbe. Atyám használta az alkalmat s e zárt levélben

mindent megígér, mit a falusi penna kíván, egyszersmind holnapra meghívja az egész sz.-vilmosi nemességet, hogy velük kezet fogjon, s most ide állsz te pandúraiddal s elfogod a hírnököt, hogy ellenségeid, kik azalatt zsugoriságukat megbánták, megelőzzenek. - Ha ez nem vígjátékba való - én nem tudom, min nevethetnék jobb ízűt.

- De ki gondolta volna - szóla Nyúzó -, hogy apád ily fontos üzeneteket ily ember által küld?

- Mikor már mondtam - viszonzá Ákos, látszólag örvendve a főbíró zavarodásán -, hogy az öreg Péter hű emberünk, s évek óta hordja leveleinket; kinek juthatna eszébe, hogy az alispán fűtő cigányát minden ok nélkül elfogják s hegedűbe teszik, s még kezességre sem bocsátják ki?

- Igaz - szóla Nyúzó kínjában fejét vakarva -, de mikor nem szól, mikor egy szócskával sem mondja, hogy ily fontos levelekkel jár. Átkozott vén gazember - folytatá legnagyobb mérgében a szolgabíró úr, ki azon kellemetes lények közé tartozott, kiknek mérge minden alkalommal fölforr, s kik soha nem gorombábbak, mint midőn engedelmet kellene kérniök; úgyhogy ha ők hágnak lábadra, majdnem nagyobb veszedelemben forogsz, mintha te tetted volna -, mért nem mondtad, hogy a teins alispán úr parancsolatában jársz? Kedvem volna olyan huszonötöt vágatni rád, hogy...

A cigány, ki most az egyszer hátulról biztosítva érzé magát, mondá: „hogy a pandúrok úgy bántak vele, hogy még azt is elfeledé kínjában, honnan jő; azonkívül, folytatá -: a nagyságos asszony azt parancsolta, hogy ez írásokat senkinek se mutassam, főképp ki a teins vármegyéhez tartozik, s én azt gondoltam, hogy végre úgyis kisül ártatlanságom."

- Ártatlanságod? szörnyűség! - szóla kezeit öszvecsapva Nyúzó - táskájában levelet hord az alispántól, s ő ártatlanságában bízik. De most menj, lódulj, takarodj - itt vannak leveleid, s ha estig Sz.-Vilmoson nem vagy, vigyázz magadra.

A cigány, noha a nap már a láthatárt éré, ellentmondás nélkül fejet hajtva főbírája teljesíthetlen parancsára, Sz.-Vilmos felé sietett. Nyúzó a cigány távollétében egész mérgét pandúraira fordítva sok káromkodás között álmélkodott szemtelenségökön, hogy az alispán tulajdon cigányát elfogni merészlették. Az esküdt vasraveretéssel vigasztalá a bámulókat, kik csak pár perccel előbb már kancsó borról álmodoztak. Ákos s a többiek majd Nyúzó hadarászó gesztikulációin, majd a cigányon nevetve - ki időről időre visszanézve, Lóth nejének ellentéteként mindig sebesebb futásnak eredt, valahányszor a fergetegként háta mögött zúgó főbírót látá - útra készültek: s csak a jegyző s lelkész tarták meg komolyságukat, s mikor a víg vadásztársaság tőlök búcsút véve a falu felé ügetett, s Nyúzó káromkodásai s a hahota, mellyel a többiek által kísértetett, a távolból többé nem hallatszott: Tengelyi megfogá barátja kezét s így szólt: - Mit mondasz - hát nincs-e igazam? az agarászat nem a legkegyetlenebb időtöltés, ugye, mellyel ez urak mulatnak?

- Oh, istenem - sóhajta Vándory -, s ha arra gondolok, hogy ezek tisztviselők, hogy ezerek sorsa oly emberek kezeiben fekszik, kik szenvedő embertársokat látva még nevetni tudnak!...

- S ki az, ki nem nevet embertársai szenvedésein? - szóla Tengelyi keserűen; - a gyermektől, ki társának játék közt lábat tart alá, hogy megbotoljék, a férfiúig, ki a láb alátartásokat nagyban űzi vagy legalább látja: nincs egy, ki embertársai botlásán ne örülne néha, ki az elbukottat, főképp, ha nagyobb bántalma nem történt, ki ne nevetné - miért volnának ezek jobbak másoknál? - De - tevé rövid hallgatás után hozzá - a nap leszállt, menjünk mi is hazafelé.

Vándory, ki most az egyszer ellentmondani nem mert, fölkelt s a két férfiú hallgatva indult egymás mellett a falu felé.

- Nézd csak - szóla Tengelyi, ki egy percre visszafordulva megállt s egy pontra mutatott -, nem vén cigányunk-e az, ki ott fut?

- Bizonyosan - viszonzá Vándory -, szemmel követtem, de nem tudom, nekem úgy látszik, mintha inkább felénk, mint Sz.-Vilmos felé sietne.

- Úgy látszik, barátom - felelt Tengelyi -, ez egyszer a teins alispáni parancsolatok nem fognak teljesíttetni. Peti vagy megvesztegettetett az ellenfél által, vagy ki tudja, talán Nyúzónak némileg igaza volt, s ő csakugyan szövetségben áll Violával, s most hírt visz a készületekről, melyek ellene tétetnek, s melyeket a főbíró oly igen bölcsen közlött vele. De mi közünk hozzá - menjünk haza, hűvesedni kezd.

S ezzel a két férfi ismét elindult, s gondolatokba mélyedten, szó nélkül haladott a falu felé, honnét az estharang szelíd hangjai szálltak üdvözletként a közelgők felé.

De hagyjuk őket most gondolataikra; éltök leírása - melyet a jövő fejezetben találandunk - közelebb fog vezetni jellemök ismeretéhez, mintha jelenöket bármi részletesen leírnám. Csak a múlt azon egyetlen kulcs, mely által az egyes emberekben látszólag létező ellentétek megérthetők. Mint a folyónál, úgy többnyire az embereknél is nem annyira természetük, hanem inkább azon út, melyen átfutottak, határoz jellemükről; ki ezt figyelemmel követi, néha messze távolban, de mindig föl fogja találni okát, miért zavarosak a folyam habjai? miért veszté tisztaságát az emberi kebel? s isten, csak mert mindentudó - azért véghetlenül irgalmas s igazságos egyszerre.

2.

Ott, hol a Kárpátok hegysora lejjebb s lejjebb szállva, végre zöld dombokban ereszkedik Magyarország nagy rónaságára, két - hosszan elnyúlt halom között, melyeknek egyikét sűrű tölgyesek, másikát szőlők fedik, fekszik Bárd helysége. Szegény külsejű magyar falu, melyet - az országúttól távol, mintegy elrejtve fekvén - még közel szomszédai is alig ismernek, de melyhez az, ki egyszer ott volt, nyájas fekvése miatt szívesen visszatér. E faluban élt majdnem félszázad előtt Tengelyi Ézsaiás, a bárdi reformált község lelkésze s Jónás apja, kivel most mint tiszaréti jegyzővel ismerkedtünk meg. Ez a hely, hol szent munkásságában folyt élete, kevesektől ismerve, de szeretve mindenki által, ki vele egyszer találkozott.

Ki a ref. lelkészek helyzetét e hazában ismeri, könnyen el fogja hinni, hogy ötven év előtt, főképp oly kis helységben, mint Bárd, az öreg Ézsaiás helyzete nem lehete fényes, s mégis olvasóim között (ha e könyv, melyet rokonszenvei kunyhókhoz vezetnek, valaha termekbe jutna) kevés van, ki termeiben annyi derült, annyi valóban boldog órákat élne, mint az ősz hajú bárdi tiszteletes házának szalmafedele s a kis szoba időbarnított gerendái alatt. Voltak napok - midőn szobája ablakát valamivel nagyobbnak kívánta, sőt egypárszor életében föl is tevé magában, hogy lakának ezen hiányát, mely őt főképp borús napokon szentírása olvasásában akadályozá, maga költségén helyrehozatja. A kályha, mely fűtésen kívül kenyérsütésre is használtatott, a szobának egyhatodát foglalá el, s főképp nyári napokon, ha benn sütöttek, inkább melegített, mint azt a kényelem megkívánta; s valahányszor a szomszéd lelkészek látogatóba eljövének, nagy ócsárlás s lárma támadt a bárdi község ellen, mely lelkészének még szobáit sem padlóztatja ki. Nem hiányzottak fölszólítások s unszolások, hogy miként mások - szobáik agyag alapja ellen rég beadták alapos észrevételeiket a tractushoz, úgy ő is, kinek hallgatása nekik szemökre hányatik, végre szólaljon föl a papi méltóság védelmére. De ha az idő ismét kiderült, s Ézsaiás javítandó ablakát megnézve, arra emlékezett, hogy hány szent igét olvasott mellette, hányszor látá - ha estve házához visszatért - nejének kedves arcát a kis táblák mögött; s midőn eszébe jutott, hogy e nagy kemence télen mily hosszú kemence-padnak ad helyet, s meggondolá, hogy ez agyag talap, melyen föl s alá jár, ugyanaz, melyen apja, az egykori lelkész predikációira gondolkozott, s ő első lépéseit mászta - akkor átlátá, hogy végre is ablak, kályha s szobatalapzat legjobbak úgy - mint állnak; - hogy semmi kényelem azon emlékkincseket, melyek velök összekötvék, nem pótolhatná ki; s a ház ott maradt régi egyszerűségében - szerény külső alatt -, mint a gyöngycsiga egy házi boldogság egész kincsét rejtve. S ha van, ki azt hiszi, hogy megelégedésünk földi javaktól függ, az e tűzhely nyugodt körébe lépve, meggyőződhetett, hogy a valódi szerencse nem külső állásunk következése, s hogy kár annyit fáradni oly dolgokért, melyek keblünk érzelmeit éppoly kevéssé változtathatják meg, mint a bíbor vagy dísztelen kötés azon könyv értelmét, mely belé foglaltatott.

Egy természetes, de váratlan eset földúlta e szerény háziboldogságot. Erzsébet meghalt; s a szív, melyben egykor annyi szerencse megfért, azóta csak egy nagy fájdalmat horda magában. Az öreg lelkész nem panaszkodott, nem szóla mély bánatáról, nem tett semmit, hogy nevelje vagy feledje keservét, de ki őt előbb ismerte és most, az érzé, hogy fájdalma egyike azoknak, melyek idővel enyhülni nem szoktak, s hogy vágyai s reményei már csak a síron túl teljesülhetnek.

Egy volt, mi az öreg lelkészt e földön visszatartá - kis fia, Jónás. A gyermek, mikor anyja meghalt, alig tölté be negyedik évét, s mi történnék vele, ha apjától is megfosztatik? Az emberek többsége alig bír elég szívvel, hogy csak övéit is igazán tudná szeretni; az idegen

árvának hol jutna egy kis szeretet e nagy világon? S mégis... a gyermek oly szép vala. Égszínű szemei anyja szelíd tekintetével nézének a bús apára, beszéde annak szavára emlékeztetett, kitől az első szavakat rebegni tanulá, arany fürteiben még mintegy nyomai látszottak a kéznek, mely által oly szorgosan ápoltattak: mi legyen e gyermekből, ha szüléi helyett csak kettős sírt találna a világon, hová bajai között sírni mehetne? S ha van élet a síron túl, s a halál jég keze a fonalat, mely az egymást szeretőket összeköti, nem szakítja szét, Erzsébet boldog lehetne-e isten mennyországában, ha fiát magányosan tudná e földön? Az öreg Tengelyi meggondolá mindezt, s mint annyi becsületes embernek - kit egyéb vigasztalások elhagyának -, kötelességérzete erőt ada neki éltének elviselésére.

A kis Jónás azalatt vígan fejlődött apja ápolása alatt. A boldog nem gyanítá még: mi szomorú anyátlanul állni e világon; hol a szív mindig szerelmet kér, s az anyai keblen kívül nincs hely, hol azt biztosan találhatná. A gyermeki kebelben, hol annyi öröm megfér, nagy fájdalom nem talál helyet. Mint a facsemete felszívja gyökerével a langy nyári esőt, s a nap meleg sugárai alatt nő s fejlődik, de nem ismeri még a vihar hatalmát, melynek nyugodt rejtekében eleibe nő: úgy az ember, létének bajaival csak később ismerkedik meg. A kis Jónás, ki az első napokban, melyek anyja halálát követték, tízszer kereste őt, s ha nem találta, sírva egy szegletbe ült, s éjjel kiterjesztve kis karjait, anyja nevét rebegé álmai között, később mindig ritkábban említé kedves ápolóját, míg végre a boldogság, melyet egykor anyja ölén élvezett - csak mint egy szép álom vagy lassanként elhaló zene kedves emléke tartá fenn magát szívében, melynek bájló hangjaiból csak azon hatás marad meg, melyet a hallgatóra tettek. Miként is lehetne másképp? talán legirigylendőbb kiváltsága a gyermeknek, hogy hamarébb felejthet. Körülötte száz virág nyílik - a múlt sötét aknáiba miért merülne ő? Körében ezer hang szólal föl, melyre szíve földobog, s miként hallhatná a távolból gyöngén fölszólaló szavakat?

Semmi sem zavarta kis Jónásunk boldogságát, s ki olvasóim közül gyermeksége emlékeit megtartá, jobban elképzelheti azt, mint én leírhatnám; elég, ha mondom, hogy miként a fűszerrel telt edény illatát, úgy e gyermeki szív a boldogságot, mellyel csordultig telve vala, elárasztá egész körére, s hogy az öreg Ézsaiás maga, kinek haja évről évre szürkült, midőn tekintetét az égtől, hol éltének szerelme vára reá, földi körére fordítá, itt sem találta magát öröm s remények nélkül.

Így múltak az első évek. Jónás nyolc esztendős vala s az öreg tiszteletes elkezdé nevelését.

Ne várja senki, hogy neveléstani részletekbe ereszkedem. Az öreg Ézsaiásnak egyetlen nevelési elve azon meggyőződés vala, hogy miután az, ki meleg szerelmet nem érez keblében, sem valódi boldogságra, sem valami nagynak kivitelére nem képes - az embert csak szeretet nevelheti az életre. Ezen elv szerint bánt fiával; mi már azért is célszerűnek mutatkozott, mert ezen elv szíve érzelmeivel ellenkezésben nem állván, általa következetesen alkalmaztatott; s mert ez úton fiának legalább azon kincset biztosítá, mely tanulmányaink egész tömegénél többet ér: boldog gyermeki emlékeket, melyekre a férfi visszatekintve, végzetével kibékül. - Tudományunk úgyis elég öröm árán vásároltatik meg, miért áldozzuk fel e kincsért - mely után fáradva szívünk elszegényedik anélkül, hogy fejünk magát gazdagnak érzené - még a gyermek ártatlan örömeit is, éltünk ez egyetlen tiszta élvezetét? - A gyermek kérdezett, az apa felelt, amennyire lehet részletesen s növendékének fölfogásához mérve, s így lőn, hogy a kisfiú már tízéves korában eszmék s fogalmak tisztaságában semmi, vele egykorú gyermek mögött nem állt, habár nem is azon rendszer szerént neveltetett, mely iskoláinkban divatozik, s melynek egyetlen jó oldala talán csak az, hogy a gyermek idegen nyelven kapván oktatását, mindazon esztelenségek által, melyeket tanul, kevésbé zavartatik meg, mintha azokat anyai nyelven tanulá.

Ne gondolja azért senki, hogy Jónás azon csudagyermekek közé tartozott, kiknek - főképp szép anyáknál, vagy oly házakban, hol jó ebédek adatnak - egész seregével találkozunk. Az öreg Ézsaiás, ki szegény legény létére maga is komoly tudományos nevelést szerze magának, sokkal józanabb vala, mint hogy fiát erre nevelné. Fogalma szerint, valamint a morál, nem egyes fönséges tettekben, hanem abban áll, hogy éltünk minden tettei bizonyos erkölcsi elvek szerint intéztessenek, úgy a valódi tudomány is kevés elvek tökéletes fölfogásában s alkalmazásában keresendő; - s minden törekvése csak arra vala irányozva, hogy szűk körre szorítva észbeli munkásságát, se el ne nyomassék a tárgyak súlya, se fölületességhez ne szokjék azoknak sokasága által. Régi nyelvek s klasszikusok, mennyire a gyermek azokat fölfoghatá, hozzá egy kis természet- s történettudomány, éppen annyi, hogy az anyagi világ csudálatos rendében teremtőjét bámulni, erények nagy példáiból az embereket szeretni tanulja, s mindenekelőtt a vallásnak tiszta, erkölcsi fölfogása, ez vala minden, mire az öreg Ézsaiás fiát oktatá, s mit arra, hogy fia hivatásának megfeleljen, szükségesnek gondolt.

Az öreg Ézsaiás ti. jókor, sőt mint hiteles kútfőből tudjuk - már pár órával születése után szép pályát választa kicsi Jónásnak: s habár jobb vala s józanabb, semhogy fiát arra kényszerítse, mégis a meggyőződés, hogy Jónás őt egykor hivatalában követni fogja, oly erős vala az öreg lelkészben, hogy a gyermek jövőjéről gondolkozva, más lehetőség még eszébe sem jutott. Mintha a bárdi lelkészhivatalon kívül oly valami, mi után a bárdi lelkész fia vágyódhatnék, nem is volna a világon; - mintha gondolni sem lehetne, hogy fia máshol pihenjen agg napjaiban, mint azon fák alatt, melyek egykor apja ősz fürteit árnyékozák. Ő, ki e házban született s növekedett, ki e falak közt szorítá apját utólszor kebeléhez, ki, mióta az meghalt s őt hivatalában követé - itt tölté életét, kit a faluban minden ház, a temetőn minden sír olyanokra inte, kiknek ő volt legjobb vigasztalója, s ki a pálya vége felé közelgve érzé, hogy emlékei közt más keserűek nincsenek, mint melyeket a halál hagyott: - miként álmodhatott más szerencséről, miként kívánhatott volna fiának más pályát, mint melyen önmagát oly boldognak érzé? S miután szerény kívánatoknak az éppen legszebb jutalmuk, hogy mindig reményekké válnak - miként kétkedhetett volna ennek teljesedésén?

De van valami minden gyermek kebelében, mire a nevelés hatalmát ki nem terjeszthetni: a gyermek képzelő tehetsége; - s ez az, mitől az út, melyen haladni fogunk, többnyire függ. Miként a gyümölcs, melyet a fa őszkor hord, azon virágokból fejlődik, melyek tavaszkor ágain illatoztak: úgy fejlődik a férfiúi tett a gyermek könnyű álmaiból, s ki fogja ezeknek kijelölni határait? Így volt ez a kis Jónással is. Míg apja jövőjéről terveket alkotott, s kertében egypár gyümölcsfát, udvarában szép terepély hársat ültetett, sőt még arról is többször gondolkozott, miként padoltathatná ki szobáját legolcsóbban, csak hogy szíve kedvesének, ha majdan a bárdiak lelkészévé válik, helyzete kényelmesebb legyen: addig a tízéves fiú más körökben jára gondolataival, s az ifjú lélek, mely e szerény lak otthonos kényelmei közt máris megszorítva érzé magát, egy távol szebb jövő reményei közt tévelygve keresé örömeit.

Miként a hajós csak miután vészeket ismert, vágyódhatik a kikötő után: úgy az, kit az élet még nem hányt körül - a nyugalom élvezetét nem foghatja fel; s minden ifjúnak első szüksége oly kört keresni magának, melyben küszködve erejét megkísérthesse. Közelebbi alkalmat e gondolatok ébredésére s irányozására a véletlen adott. - Az öreg Ézsaiás, ki ifjú korában néhány német s hollandi egyetemet bejárt, más könyvek között egy szép bőrkötésű Plutarchot is hozott magával, melyet egy akademikus barátjától ajándékba kapott, s melyben minden életrajz előtt a leírt férfi arcképe vala rézmetszetben látható. Ez lévén az egyetlen képeskönyv házánál, természetes, hogy a kis Jónás vele jókor megismerkedett, s valahányszor apja engedé, órákat töltött a komoly férfiarcok nézésével, míg minden kép ösmerősévé s szinte barátjává vált. - Apja, ki fiának tudvágyán örült, sok boldog órát töltött e képek magyarázatával, s Jónás nem vala nyolcesztendős, s már majdnem minden kép nevét s történetét oly szépen tudá

elmondani, hogy az öreg Ézsaiás szemei néha örömkönyűkbe lábadtak, s habár sajnálta is, hogy az említett könyv nem biblia, mely mellett fiának a vallás történeteit mondhatta volna el, valahányszor a gyermek Aristides erényeiről lelkesedve szólt, s lángoló arcokkal Leonidás vagy Sokrates hősi halálát elmondá, az apai szív örömében dagadozva áldá a pogány írót s barátját, ki neki e könyvet ajándékozá, s mindazokat, kik elkészítésében részt vettek, le a könyvkötőig. - Hisz mi készítheté fiát jobban a vallás oktatásainak elfogadására, mint azon férfiak története, kik először sejdíték a morált, melyet a kereszténység általánossá tett?

E könyv Jónásnak egész életére elhatározó befolyással bírt, s habár apja nem mulasztá el őt figyelmessé tenni, hogy a szentírásnak, melyet később tőle ismerni tanult s mely mélyen érdeklé a fogékony gyermeket, morálja sokkal magasabban áll annál, melyet kedves Plutarchjában tanult - az első benyomás megtartá hatását, s valahányszor ideje engedé, visszatért kedves arcképeihez, melyekhez lelke több rokonszenvet érzett, s melyeknek példái keblét inkább melegíték fel.

Sokszor, ha apja a szomszéd falukba ment, vagy hivatalos foglalatosságiban eljárt, Jónás kiment a hegyek közé cél s ösvény nélkül tévelyegve a sötét erdőségben, míg lelke kedves ábrándjait követé. A lakosok sokszor a bárdi rom mellett láták a gyermeket, majd az erdős hegyeken jártatva szemeit, melyek azt egy részről környezék, majd a távolban határtalanul terjedő rónaságon, míg az est pirosan elvonult a határ fölött s ábrándjaiból fölébredve hazatért. S ki képzeli a boldogságot, mely lelkét e pillanatokban eltölté? Nincs magasabb öröm e világon, mint az, mely romlatlan szívet egy valóban nagyszerű tett vagy ember emlékénél áthat. Mint minden nép kifejlődése első korszakában: úgy a gyermek félistent lát minden nagy férfiúban, s Jónás azon korban vala még, hol e gyönyört egész tisztaságában élvezheté.

Valamint az anyagi távolságról csak később támadnak fogalmaink, úgy van az a szellemi világ körében is. A gyermek amit csak lát, azt egyenlőn közelnek tartja, s bátran terjeszti karjait minden után. Az életet, melyben még azt is, mi úgyszólván mellettünk áll, sokszor csak hosszú kerület után érhetjük el - ő nem ismeri még; ő nem tudja, hogy a világ magaslataira többnyire csak egy oldalról juthatni föl, s hogy mi egynek könnyű, másoknak lehetetlen, s pedig csak azért, mert azon helyről, hol ők állnak, út nem vezet a tetőre. A nagy férfi, kit bámul, a gyermeknél egyszersmind példa, mely után törekszik, remény, melynél szíve földobog, s ez teszi boldogságát. Mint minden magánosan - azaz más gyermekek társasága nélkül nevelt gyermek, mert csak hasonlók társaságában nem állunk egyedül -, úgy Jónás is ábrándozóvá s komollyá vált, s ha valaki a gyermeket hallá, midőn a Periclesekről s Gracchusokról szólt, meggyőződött, hogy azok egyike előtt áll, kiket a végzet elítélt, hogy nagyok vagy szerencsétlenek legyenek embertársaik közt; úgyis e kettő nemigen távol áll egymástól!

Szerencsére e gondolat az öreg Ézsaiásnak nem zavará nyugalmát. A lelkesedés, mellyel fia a régiek erényeiről szólt, a lángoló gyűlölet, mellyel az emberi nem elnyomói ellen kikelt, s szánakozása mások szenvedései iránt, az apát csak arról győzék meg, hogy fia jó lelkész lesz. De az, hogy e lelkesedés másban, mint lángoló egyházi szónoklatban törjön ki: gondolatainak körén kívül feküdt. Sőt maga is csak azon fáradott, miként erősítheti meg fiát még inkább e nemes érzelmekben. - Sokszor szólt a szegények szenvedéséről, a gazdagok szívtelenségéről, az embereknek istenelőtti egyenlőségökről - s mennyire kötelessége mindenkinek embertársai javára szentelni életét! S így lőn, hogy mikor Jónás tizenhárom éves korában a debreceni reformált oskolába küldetett, minden jó s rossz tulajdonai, melyek őt később jellemzék, már kifejlődve voltak lelkében. Határtalan lelkesülés minden jó- s nemesért, minden alávalóságnak lángoló gyűlölése, rokonszenv minden szenvedés iránt, bátorság mindig s mindenütt, hol igaztalanság ellen szóval vagy tettel fel kelle lépni, de egyszersmind azon elvbeli szigor, mely néha maga igaztalansághoz vezet; egyszóval mindazon tulajdonok, melyek Utópiában Jónást a polgárok legerényesbikévé, magas civilizációink közepette pedig tűrhetlen vagy legalább oly

emberré teszik, kit kerülni szoktak. Az oskolában azonban, hol minden férfinak nyilvános élete kezdődik, mindezen tulajdonok még tiltva nincsenek. Gyermekek között az erény mindig többségben van, s azért nem csudálhatja senki a méltányló szeretetet, melyet Jónás mind tanítói, mind pajtásai között talált. Azok örültek sebes előmenetelén, melyet növendékjök, nagyravágyása által buzdítva a tudományokban tett; ezek tisztelék igazságszeretetét, bátorságát, s habár komoly pajtásuk ritkán osztá gyermekjátékaikat, mihelyt egymás közt összevesztek vagy valakinek tanácsra vala szüksége, ő volt békebírójok, tanácsadójok.

Így múlt el majdnem öt év boldog változatlanságban. Jónás éltének legszebb, legtisztább élvezetű korszaka, azon korszak, melyben szíve a világ követeléseivel még ellenkezésben nem állt, s a büszkeség és nagyravágyás, melynek csíráit lelkében hordá: szabadon követheté célját anélkül, hogy valakinek gyűlölségét fölébresztené. Maga a tanulás is, mely más ifjaknak legnagyobb, sőt egyetlen kínja, tudomány után szomjúzó lelkét azon gyönyörrel tölté el, melyet a tudományos pályának csak kezdetén találhatunk, midőn, mint a hajós, ha duzzadó vitorlákkal megindul - csak azt érezzük, hogy haladunk, s még nem gyanítjuk az elem mérhetetlenségét, melynek magunkat átengedjük, s nem gondolunk arra, hogy nehéz napok várnak reánk, melyek alatt nem érezve haladást, nem látva célt s partot magunk előtt, tévelyegni fogunk a véghetetlen síkon.

Az öreg Ézsaiás azalatt nyugodtan folytatá életét. A szerény lak még csöndesebb vala ugyan, mióta a kedves fiú köréből távozott, s az agg lelkész, kinek már ezüst fürtök környezék homlokát, kertének gyümölcsfái alatt, hol egykor gyermekének játékait nézé, most magánosan járt körül; de lelke nem veszté derültségét. Mint a könnyű felleg, melyet a nap ragyogó sugárai átvilágítanak, maga a vágy, mely távol kedvesei után szívében néha támadott, csak egy örömmel több vala e tiszta kebelnek. De, valamint a folyó bármily nyugodtan haladva végre a tengerhez jut; s a virág szellő nélkül is elveszti leveleit, ha az idő lefolyt, mely a természettől illatozására adatott, úgy az emberi élet szintúgy múlik csend, mint vészek között. Ézsaiás érzé, hogy napjai számítvák, és e gondolatban nem vala semmi, mi lelkét nyugtalansággal töltené. A halál eszméje csak addig rettentő, míg benne az elválás eszméjével a viszontlátás gondolata nem egyesül, s Ézsaiás meg vala győződve halhatatlanságáról. Mint a fa, míg él, zöldellni meg nem szűnik, úgy e jámbor kebel el nem veszté reményeit végső leheltéig, csakhogy azok most egy más, szebb hazából intének feléje.

Egy kívánata vala még: az, hogy fiának karjai közt végezze életét, s az ég teljesíté e kívánatot is. - Jónás az őszi szünnapokban Bárdra jött. Tíz holnapig nem látták egymást, s midőn a fiú apját oly évtörötten s gyöngén, ez fiát oly épen s erősen látá, sírva szoríták egymást karjaik közé, amaz fájdalomnak, ez örömnek könnyeit hullatva. Jónás nem volt pesszimista. Valamint az emberek, úgy sorsunk iránt csak a tapasztalás tesz gyanakodókká, s ő még azon boldog korban állt, hol minden fájdalom váratlanul éri szíveinket, de mindamellett apjára nézve nem kétkedett, hogy e kedves lénynek napjai számítvák. S Jónás, nem csalódott.

Egy hét, melyet apa s fiú szeretetöknek élvezetében töltöttek, elmúlt, a nyolcadik nap első sugárai a jámbor öregnek hideg arcaira veték fényöket; s a bárdi közönség könnytelt szemekkel kíséré barátját nyughelyére, melyen paraszt kezektől faragva egyszerű kő jelöli a helyet, hol a legnemesb szívek egyike hamvad el, mely valaha emberi kebelben dobogott.

Jónás egész életének új irányt adott apjának halála. - Ösmerve apja kívánatát, eddig a teológiára fordítá egész szorgalmát. Minden életpálya szép, mely által azt, kit szeretünk, boldoggá tehetjük, s ha apja él s neki a bárdi lelkészséget átadja, ő kívánatinak kielégítésére helyet s alkalmat talált volna ezen körben is. De most, miután az ok, mely őt az egyházi pályán visszatartá, többé nem létezett, szabadon követé saját vágyait, s ezek őt zajosabb mezőre hívák. Azon korban, melyben Jónás akkor állt, keveset találunk, ki nyugodt életpályát

választana magának. Az ifjú csak a hullámzó s nem a csöndes tengernek érzi nagyságát, s erejének érzetében csaták s küzdelmek után vágyódik. Jónás tehát a politikára szánta magát, s miután e pályán nálunk jogtudomány nélkül haladni nem lehet, a jusra veté magát egész erejével; s rövid kurzusa alatt annyira haladt, hogy tanárainak ajánlatára ösztöndíjt nyerve, jogi tanulmányainak bevégzésére német egyetemre mehetett.

Valamint kevés ember van, ki a honvágyat nem ismeri, s ha hazája határain soha túl nem lépett is, nem érzene néha leírhatatlan vágyat legalább azon hely után, hol született vagy ifjúságát tölté; úgy ritka, ki főképp ifjú korában hazája határain túl ne vágyódott volna, s a kálvinista diákok közt talán egy ilyen sem található. Természetes, hogy ez érzemény Jónásunknál sem maradhatott el. Pénzzé tevé tehát mindenét, mi apjától rámaradt, s mintegy hatszáz forinttal zsebében útnak indult egypár társsal Németország, a tudományok ezen áldott Colchisa felé, hol mogorva arcú német professzorok által őrizve a spekulatív filozófia arany - s épp ezért oly nehezen emészthető - almái függnek, s honnan tógátusaink aranygyapjú helyett az egyetemi matrikulát s bizonyítványokat hozzák magokkal. Mondám, elmene ő is tudományt keresni, s három évig ülte a német egyetemek kollegiális padjait. E három év részleteivel azonban kereszténi szeretetből megkímélem olvasóimat, csak azt említve itt, hogy idejének nagyobb részét Heidelbergben tölté, s a többi között, mert hisz mely ifjúnak ne volnának számos barátai, Rétyvel, ugyanazon teins alispán úrral, kinek falujában őt most mint jegyzőt találjuk, a legszorosabb barátságban élt.

E három év - kétségen kívül a legboldogabb, mely e becsületes szívnek a világon jutott - elmúlt, s Tengelyi Jónás egypár forinttal zsebében Pesten, azaz gyakorlati pályája küszöbén találta magát.

Egy öreg barátom (szegény jámbor ember, míg élt, mindig azt hittük, sokat beszél, csak most tudjuk, mi nagy baj az, hogy oly egészen elhallgatott) - valahányszor egy-egy fiatal ember bohóságot követett el, vagy ellenkezőleg valamely öreg ember oly célt ért el, mely után soká fáradott, azt szokta mondani: „be kár, hogy nem mint aggok születve, visszafelé éljük létünket, az aggkoron kezdve, s hideg téli napjaiból a férfikor derült s az ifjúság forró napjai felé haladva. Ha agg fővel, hideg kebellel lépnénk az életbe, könnyen s olcsóbban nyernők tapasztalásainkat, s midőn fáradságaink után végre célt érünk, legalább volna még erőnk szerencsénk élvezésére.” Az öreg, ki csaknem mindig ily hasznos tárgyakkal foglalkozott, sokat törte fejét e tézis bebizonyításán, s ha a világ kormánya csak oly konstitúcióval bírna is, mint hazánk, kétségen kívül indítványba hozta volna retrográd rendszerét - de én nem oszthatom véleményét. Meglehet, kevesebb ostobaságot követnénk el e rendszer mellett, s egyenesebben haladnánk célunk felé, de törüld ki éltedből bohóságaidat, vedd el azon tévedéseket, melyek között haladtál, s ha csak a cél maga marad, s azon poros egyenes országút, melyen azt elérhetnéd - megelégszel-e? Igaz, nem fogsz megbotlani, nem fogsz felbukni soha; de ha például midőn rókavadászatra készülsz, az elfogott rókát akkor adják kezedbe, mikor éppen lóra ülsz - örülni fogsz-e? s nem éppen azon botlások s fölbukások lehetősége-e az, mi vadászatodban legtöbb gyönyört ád? A világ, mint dr. Pangloss mondá - legjobb úgy, mint úristen teremté. Igaz, sokat tévelygünk, sokat botlunk, sokat esztelenkedünk rajta, de végre e botlás s tévelygés közt nem hiányzanak örömeink, s még nagy kérdés: ki irigyelhetőbb - az-e, kinek léte legédesb gyümölcsöt hozott, de mint a fügét virág nélkül, vagy kinek bájos, de gyümölcstelen virágozás juta osztályrészül? Én az utóbbival tartok, s valahányszor bohóságim eszembe jutnak, mindig áldom istenemet, hogy nem teremtett józanabbnak. Tizenegy év alatt, meddig oskolába jártam, többet tanulhattam volna; s mint jurátus sokkal hasznosabban tölthettem volna időmet; de hová lettek volna mindazon szép labdázás s verekedés, séta s pajkosság és később édes ábrándaim, ha szorgalmasabban járok oskolába, s mint jurátus többet az ülésekbe? Még egyszer mondom: legjobb a világ úgy, mint teremtetett.

De most miután kis kerüléssel ismét a jurátusokhoz értem, térjünk vissza Jónásunkhoz. (Ne vegye rossznéven senki, hogy többesben szólok, mint az más, nem tudom hamarjában, melyik magyar írónak rossznéven vétetett - én mindig legalább tízezer olvasót képzelek hátam mögött, ki történetem tekervényes útjain lépésről lépésre követ, s azért nem szólhatok másképp.) Nálunk magyaroknál a politikai, mint a házasélet, mindig esküvéssel kezdődik, s pedig - mert Pythagoras elődeinknél hihetőleg nagy tiszteletben állt - a hallgatás esküjével, melynek azon sükerét nem tagadhatja senki, hogy jurátusok magok között törvényes tárgyakról nem szólnak. Jónás tehát fölesküdött, s másfél évig csörögteté kardját a fölséges curia lépcsőin, föl s alá; s így elkészülve ügyvéddé vált.

Ezen egész idő alatt hősünk életében semmi rendkívüli nem történt, mit följegyezni szükségesnek tartanék, kivévén azon egy negatív csudát, hogy Tengelyi jurátus létére másfél év alatt csak kétszer volt kávéházban, senkit meg nem vert s ki nem fütyült, minek természetes következése az volt, hogy tekézni nem tanult, s csakugyan kevés barátot számíthatott pajtásai között. Említhetném még az érdekes események között azt is, hogy a censurán, fáradozásainak dacára, csak „dicséretest" kapott, de miután ennél sokkal csudálatosabb az, hogy egypár úrfi, kiket ő készített a vizsgálatra „kitűnővel" bocsáttatott el - kár volna tovább tartózkodni e ténynél, főképp miután Jónásnak ez első igaztalanság, melyet a gyakorlati életben tapasztalt, fájt ugyan, de csak éppen addig - míg szekerére ülve szerény alkalmatosságán Taksony megye felé indult, mi még ugyanaz nap délután történt. Szekere első döcögéseinél, melyekkel az ifjú ügyvéd életének színhelyéhez közelgett, a jövő fényes ábrándai tölték el lelkét, s a múltnak nem maradt helye annyi gondolatok között.

Kíváncsiak lesznek - kérdésen kívül olvasóim, miért választá Jónás éppen Taksony megyét jövő tetteinek színhelyéül? s azt hiszik: vagy birtok, vagy hatalmas összeköttetések várják e megyében, melyek nélkül, mint valamennyien tudjuk, törvény s mindennapi tapasztalás szerint semmire sem mehetünk; de kénytelen vagyok megvallani, hogy olvasóim ez egyszer csalódnak. A legfőbb ok, mely hősünket e határozatra bírta, az vala: mert Magyarország ötvenkét megyéje közül nem volt egy, hová menni több oka lett volna, mihez még az járult, hogy minden taksonyi ismerőseinek állítása szerint míveltebb megye az országban nem található, míg a szomszéd megyékből való pajtásai mind azt vitatták, hogy a hazában nincs törvényhatóság, mely az értelmiségnek nagyobb szűkében lenne, s így mindkét esetben ily szép készültségű ifjúnak, mint Jónás, jövője biztosítottnak látszott; az elsőben, mert érdemei el fognak ismertetni, a másodikban, mert szükség lesz reájok. Végre Réty, kivel még mint jurátus a legregényesebb barátságban élt, Taksony megye alispánjának fia lévén, arany hegyeket ígért, ha e megyében telepedik le.

Dobogó szívvel s mindazon érzeményekkel, melyek ifjú kebleket azon számos pillanatokban eltöltenek, melyeket tapasztalatlanságukban fontosaknak gondolnak, ért végre hősünk Porvárra, Taksony megye főhelyére. Ha épp vásárkor jő, az utas észrevehetné, hogy városban van. Köznapokon Porvár közönséges falunak látszanék, ha az emeletes megyeház, melynek kapuja előtt naponkint több javítandó gonosztevő hirdeti a derestől jajgatva a magyar törvények hatalmát, nem emlékeztetne mindenkit, hogy azon helyek egyikén áll, hol az igazság sújtókarja pihenni nem szokott.

Átadva leveleit, melyekben a fiatal Réty őt apjának és porvári ismerőseinek ajánlá, a kántornál egy kis szobát bérelt magának, kihirdetteté ügyvédi oklevelét s munka után látott.

Orvos s ügyvéd mindig szegények testén s birtokán próbálják mesterségöket, s azért hősünk is csak ezen téren kezdheté munkásságát; de szíve kedvessé tette a nem jövedelmező munkát, és soha szegények ügyvéde több lelkesedéssel, több örömmel nem folytatá nemes mesterségét, mint ő. Az ember- s igazságszeretet kisebb-nagyobb mértékben megvan minden ifjúban,

mindenik a jó- s nemesnek egy kis tőkéjét hozza magával, melyet küzdései közt később néha elveszt, de melyet egészen nem nélkülöz senki. Jónásnál ez érzemények egész lelkét tölték el. Benne minden elnyomott, minden szenvedő, kit mások elhagyának, barátot s védelmezőt talált. Ő mártírja, vagy mint Porváron nemsokára mondák, egész bolondja volt az igazságnak. Most mindenki gondoljon önmegyéjére, s képzelje, mily sebes előmenetelt tett volna hősünk azon körben. Porváron nem sok sikerrel dicsekedhetünk.

Eleinte, míg csak büntető perekben dolgozott, állása még meglehetős maradt. Igaz, hogy az egyik rab, kit ártatlannak tartott, halálra ítéltetett, s hogy egypár más, kinek tettét menthetőnek állítá, a közönségesnél szigorúbban fenyíttetett meg - mert mint a táblabírák mondják: „az ember csak megbosszankodik, ha egy ily jöttment prókátor az egész törvényszéket leckéztetni akarja, s épp ezért meg kell neki mutatni, hogy haszontalan beszédére nem hallgat senki", de legalább ő maga nem üldöztetett, s csak vállat vonító szánakozással tekintetett még. Miután azonban polgári perekben is megkezdé ügyvédi tevékenységét, s egy fő-főtáblabíró ellen, ki egy szegény adósának fizetni nem akart, oly hatalmas replikát írt, hogy az perét még a taksonyi törvényszék előtt is majdnem elvesztette: akkor a közbotránkozás nem ismert többé határt, s tizennégy napig valahányszor két porvári az utcán egymással beszédbe állt, nem volt szó másról, mint az ifjú ügyvéd szemtelenségéről. Az ifjak, kikkel eddig megismerkedett, visszavonultak tőle, a kántor maga fölmondá lakását, S kétségen kívül szilenciumot kapott volna, ha az alispán, fia kedveért nem szólal föl mellette, s nem teszi figyelmetessé a rendeket: hogy még ifjú, s kétségen kívül, ha egy ideig köztük lakik, ifjúságának ezen hibáit megbánva, kitűnő ügyessége által igen hasznos szolgálatokat tehet a nemes publikumnak.

Ezek valának Jónás ügyvédi pályájának első léptei, s noha nem kedvező körülmények között történtek is, hősünk talán tovább folytatja e pályát, ha egy becsületes kollegája, kinek ezennel mind magam, mind kiadóm nevében köszönetet mondok, őt más gondolatokra nem hozza. Minden ember fején - Gall szerint - a küzdés orgánuma (l'organ de combativité) kisebb-nagyobb mértékben kifejlődve található, s ez orgánum, mely békés századunkban csak szóvitákhoz vezet, sokszor ellentállhatlan hatalmú. Tisztelt olvasónéimra hivatkozom, nem tapasztalták-e ezt - nem magukon, mert hisz erről szó sem lehet - de férjeiken, rokonaikon? s nem bosszankodtak-e, hogy minden szelídségök mellett szóvitázni kényteleníttettek? Ez vala Jónás főhibája is. Nincs ember, ki szívesebben vitatkozott, mint ő, s természetes, hogy az ügyvédi pálya, mely e hajlandóságnak oly tágas tért nyit, annyival kedvesebb lőn előtte, mert rajta azon másik szenvedélye kielégítésére is alkalmat talált, mely őt az elnyomott igazság pártolására készté. Ezenkívül még egy ok vala, mely őt e pályán visszatarthatá. A Kályhásy család táblaügyvédje épp akkor halt meg, s miután ezen becsületes ember az írás szavai szerint: semmit sem vihetett magával, a Kályhásyak pereit is itt hagyta, s a családfő, ki Porváron Tengelyivel megismerkedett, majdnem eltökélte magában, hogy törvényes ügyeit reá bízza.

Amint mondám, egy embernek köszönhetjük, hogy ez nem történt - Hajtó Pál, Porvárnak eddig leghíresebb ügyvéde (megkímélem olvasóimat leírásával, hisz megyei ügyvédeink nagy részint éppúgy hasonlítanak egymáshoz, mint pereik, egyik valamivel hosszabb, másik rövidebb - a fiziognómia ugyanaz), Hajtó Pál, mondom, rendkívüli hajlandósággal viselteték hősünk iránt. Ha mások hevességét rosszallák, ő (ha maguk voltak) egyre biztatá, hogy még élesebben támadja meg a törvényszéket, ő őrzé meg erényét most is azon veszélyektől, melyek, mint sokan hiszik, az ügyvédi pályát környezik.

„Barátom, te nem vagy ügyvédnek való - így szólt ifjú kedveltjéhez -, téged magasabbra teremtett az ég. Ha úgy lennék, mint te, egészen a politikára adnám magam, hisz látod, csak ez úton használhatsz igazán. Amint a dolgok állnak, minden iparkodásod dacára egy pert vesztesz a másik után, s fáradságod nemcsak hogy nem jövedelmez, hanem még haszontalan is.

Magyarországot reformálni kell, s erre éppen te születtél; hisz a politikával együtt űzheted ügyvédségedet."

E szavak sokszor s mindenféle alakban ismételtetve, végre meggyőzék Jónásunkat, s akinek ifjúkorában ily dolgok mondattak, s ki el nem hívé, az bátran hiú bohócnak vagy akárminek nevezheti; elég az hozzá, hogy gyűlés közelgvén, egész komolysággal készült új hivatásához.

A nap eljött, Tengelyi elmondá beszédét, s az egész közönség elbámult fölötte. Nem a beszéd maga, mely mint mindenki gondolhatja, diákul tartatott, s melynek nyelve Ciceróét utánozva annyira elavult, s elvei annyira újak valának, hogy bámulásra már ez is elég okot nyújthatott - hanem, hogy egy fiatal ügyvéd, alig huszonnégy éves, nem is táblabíró, s még kevésbé birtokos, szólni mert, ez oly meglepő, oly hallatlan dolog vala már magában véve is, hogy a nemes táblabírói sereg első pillanatban alig találhata szót indignációja kifejezésére. Végre a sokáig visszatartott nemes harag kitört egész hatalmában. Alispán, főjegyző, főügyész és a fő-főtáblabírák egész serege fölzúdult a szerencsétlen ellen, ki nemes céhök körében kontárkodni merészelt. Tengelyi mindenről megfeledkezve viszonzá csapásaikat, s mosott alispánt, főjegyzőt, ügyészt s fő-főtáblabírákat, egészben s egyenként, míg e hosszú vita végén az egész közönség akciót kiáltott fejére. Utósó huszonöt forintja, melyet magával hordott, ott maradt a kegyetlen főügyész kezei közt, s Jónás haragtól lángoló arcokkal tért vissza lakába, esküdve, hogy bosszút áll e méltatlanságokért.

Amint látjuk: hősünk politikai fölléptében sem volt sokkal szerencsésebb, mint az ügyvédi pályán, s első jutalmul, melyet fáradozásaival kiérdemelt, a huszonöt forinton kívül csak azt nyeré, hogy Kályhásy, kit a gyűlésben különös szorgalommal oktatott, pereit Hajtó barátjára bízá. De szilárd lelke nem csüggedett el azért. Minden alispánnak, főügyésznek, jegyzőnek van mindig legalább egy ellensége: az ti. ki utána alispán, ügyész, vagy jegyző akarna lenni: így vala az Taksony megyében is; s midőn a jelen tisztviselők ellen kikelt, Jónásnak természetesen nemcsak ellenei, de barátai is támadtak. Főképp Konkolyi, kit Réty ellenei alispánnak jelöltek ki, nem győzé eléggé dicsérni eszét s bátorságát, mellyel föllépett. Konkolyi büszke volt, vagy legalább annak tartatott, s azért a kisebb nemesség közt kevés népszerűséggel bírt. Réty e részben az ország minden alispánjait sokkal felülmúlta, senki szívesebb hangon valakit uramöcsém- vagy urambátyámnak nevezni, nejéről s gyermekeiről kérdezősködni, vagy végre egy pohár bort ajánlani nem tudott - s ez utolsó, népszerűség dolgában a főpont - mert hisz szeretetünknek, mint a rét füvének, öntöztetni kell, hogy nőjön: - senki több nemestársat egyhuzomban kebléhez szorítani s megcsókolni nem bírt. Félni lehetett tehát, hogy ámbár Konkolyi részéről minden megkísértetett, mi a nemességet érdemeiről meggyőzhette, s a szegényebb nemesség csapszékekben, az előkelőbbek barátságos lakomáknál eleget tapasztaltak, mi őket az alispánjelölt hivatalképességére figyelmezteté, mégis Réty népszerűsége a választásnál győzni fog. Konkolyi ügyvéde, Hajtó, ki e viszonyokat mindenkinél jobban ismeré, s tudta, hogy jó bor, minő principálisa szőlejében termett, szép kastély, húszezer forint jövedelem s hozzá még a kamaráskulcs a lehető legszebb tulajdonok arra, hogy valakiből tökéletes alispán váljék, de hogy ezekhez mindenekelőtt még az is szükséges, hogy az annyi érdemmel fölruházott meg is választassék: éjeket virrasztott a dolgok ily aggasztó állása felett, midőn Tengelyi föllépte egyszerre új reménnyel tölté szívét.

Elment tehát még aznap, midőn beszédét tartá, Jónásunkhoz. Elmondá: mennyire fölindult azon méltatlanságon, mely rajta elkövettetett, mennyire meggyőződött, hogy azon tisztviselői karral, mely ma véle is érezteté zsarnokoskodását, tovább élni nem lehet, hogy mindennek csak Réty oka, hogy bosszút kell állniok ezen alávalóságért, s hogy Konkolyi őnagysága is osztja e nézeteket, s örvendeni fog, ha egy ily kitűnő fiatalemberrel megismerkedhetik.

Valami hatása a hízelgésnek mindenikünkre van, s főképp szónok talán nincs a világon, ki ha neki az mondatik, hogy beszéde által valakit meggyőzött, kételkedni tudna e vallomáson. Estve Jónás, Hajtó barátjával elment Konkolyi kamarás úrhoz, s midőn a számos társaságot látá, mely mind oly nyájas volt iránta, s szabad elveit annyira helybenhagyá, szinte sírhatott volna örömében. A kamarás úr majdnem ugyanazokat mondá, miket előbb Hajtótól hallott, s végre egész komolysággal fölszólítá, hogy a jövő tisztválasztásnál hivatalt vállaljon. Mert, úgymond: miután nem a megye törzsökös családjai közé tartozik, más mód nincs, mely által szavainak hatást szerezhetne.

Eleinte Jónás vonakodott: ifjúságát, szegénységét, s hogy a megyében ismeretlen - egyszóval fölhozott mindent, mi neki e körülmények közt akadályul lehetett. - „Nem ismerjük-e mi? - szóla ellenben a nyájasan mosolygó kamarás - csak egy beszédből igaz, sed ex ungve leonem! bízzék bennünk s főbírónak tesszük. Hisz ön nemesember, s az Magyarországban bármi szegény s ismeretlen legyen, mindenné válhatik.” Jónás tökéletesen kapacitálva volt, s ha az éjjel nem hunyta is be szemeit, Porváron aligha vonult valakinek fején több álom keresztül, mint az övén. Hisz Magyarország alkotmányos ország, hol csak a többség határoz, s ennek megnyerésére, legalább *nemesembernek*, érdemnél egyéb nem kell. Százszor biztatta magát hősünk e gondolattal, s most, midőn a kir. kamarás is ugyanazt mondja, midőn az ő meggyőződése szerint is magyar nemesből minden válhatik, miként kételkednék ezen elv valóságán ő maga?

Jónás tehát testestől-lelkestől konkolyiánussá vált. Hajtónak föladata az vala, hogy neki a kisebb nemesség között minél nagyobb pártot szerezzen. Szerencséjére a beszéd, melyért megakcióztatott, e célra különösen alkalmatosnak mutatkozott. Jónás azon elnyomásról szólt vala, melyben alsóbb osztályaink e hazában élnek. Hajtó megszerzé s a változandók megváltoztatása után lefordítá e beszédet. Hol a beszédben szegények említtettek, „szegény nemesemberek” tétettek. Hol a büntető perek hosszúsága- s a rabok kínzásiról vala szó, ott az említtetett: mi sebesen folynak le a megye nemessége ellen indított büntető keresetek, úgyhogy némelyek közülök, mikor a végső ítélet hozatik, még meg sem halhattak. Hol Jónás szívrehatólag festé a nyomort, melybe az adózó nép a közmunkák által helyeztetik, jelesen, hogy marhái elcsigázva annyi fáradság után maholnap elpusztulnak, ott a fordító az annyi abakció és invagiacio súlya alatt naponként inkább elsoványodó nemesi marhákra fordítá figyelmét, melyek minden urasági földek- s legelőktől elzáratnak. Hogy e fordítás ha Jónás kezébe jut, talán nem elégíti ki kívánatát, azt hiszem (minden író ócsárolni szokta fordítóit), hogy azonban e beszédnek így sokkal több hatása volt, az nem szenved kétséget; s alig múlt két hét s már a ráciak s pálfalviak s a többi községek nem szóltak másról, mint jövendő főbírájokról, kinek Konkolyi tanyáin a legnagyobb lelkesedéssel emeltettek naponkint a tisztelet poharai. Midőn Réty pártja e taktikát észrevevé, s ellenméregként más fordítást köröztetett, már késő volt. Tengelyi népszerűsége, főképp azáltal növelve, „mert ez áldott ember, ki a szegényeket védelmezi, már egy akció mártírságán is keresztülment”, nem volt oly könnyen megrontható. Valahányszor a nemesek Porvárra jöttek, elmentek új tribunusokhoz, valahányszor ő Konkolyival vagy a párt egy másik fejével valamely nemesek hadnagyánál megszállt, *éljenek* fogadák. Mindenki előhozá füstös leveleit, tanácsot kért, s rá bízta ügyét. Véletlenül azon rabok közül, kiket a törvényszék előtt védelmezett, az egyik ráci nemes volt, azon táblabíró pedig, ki ellen az adóssági perben oly hatalmasan allegált, a pálfalviakkal most éppen tilalomtörés végett viszongásokban élt. Így ez ügyvédi érdemek is nem kis hasznára szolgáltak, s a jó vörös bor árjain ugyanazon gályán, melyen Konkolyi duzzadt vitorlákkal az alispánság felé evezett, szegény hősünk is közelge főbírói hivatalához, melyre már a legszebb boldogítási terveket készen tartá fejében.

Így álltak a dolgok, midőn a főispán, mint valóságos békeangyal - mint a fogadó küldöttség szónoka egészen új fordulattal mondá - a megyébe jött. Konkolyi mellett nevezetes többség, Tengelyi főbírósága ellen alig egy szó. De „minden dolognak két oldala van, így szóltak sokan, és végin pattan az ostor, s amely tyúk sokat kotkodácsol, keveset... - és audiatur et altera pars, mindenesetre jó volna transigálni". De miként? Konkolyira nézve nincs nehézség, az öreg Réty szívesen átengedi neki húsz évig viselt alispáni hivatalát, de azon egy föltétel alatt, hogy János fia, ki a főispánnál együtt jött a megyébe, főbíró legyen, s pedig a legnagyobb szerencsétlenségre épp azon járásban, mely Tengelyinek volt szánva. Mit tegyünk? ha egyezség nem történik, a megye zavarba jő, s egyes törvényhatóságában az egész haza kárt szenved; és ha történik? de erre természet szerint mi konkolyiánusok nem gondolhatunk, Tengelyi meg lenne csalva. Itt csak a főispán segíthet. - Konkolyi tehát elment őexcellenciájához, és egy óráig tartó magánbeszélgetésben, amint mondá, szüntelen arra kéré, hogy Tengelyit főbírónak kandidálja, de hasztalan! A főispán nem engedett. Kétségen kívül utasítása lehetett, hogy Jónást a kandidációból kihagyja; s midőn estve a konkolyiánusok vezéröknél konferenciát tartottak, nem volt senki, ki ily körülmények közt valami józan tanácsot adhatna. Igaz, ha Tengelyi le akarna mondani követeléséről, melynek kivitelére a főispán nyilatkozata után úgyis semmi remény, így minden a legszebb rendbe jöhetne. Az egész megye nyugalma tőle függ, s ez áldozat által érdemet szerezhetne magának, minőt soha fiatal ember nem szerze; de ki kívánhatná tőle azt? El kell követni mindent, habár komisszáriust kapna is a megye.

Jónás azon korban volt, hol könnyebben semmire nem határozzuk magunkat, mint éppen áldozatra, s természetes, hogy e beszédeknek vége azon határozott nyilatkozata vala, hogy minden követeléseiről szívesen lemond, ha azáltal a közjót mozdíthatja elő. - „Jól teszed - szóla őt megölelve egy öreg táblabíró -, még fiatal ember vagy, kezdjed esküdtségen, mint mások. Réty úgyis testi-lelki jó barátod, azonkívül úrfi, s nem sokat fog gondolni járásával, s te mindent kedved szerint rendezhetsz el. A jövő tisztújításig pedig, ő kétségen kívül valami dikasteriumhoz felebb megy, te pedig minden ellenszegülés nélkül elfoglalhatod helyét. A főispán is mondta már, hogy gondja lesz reád." S a dolog el lőn határozva, Tengelyi főbíróság helyett esküdtségre konkurrált, s tökéletes béke s egyetértés közt virradt föl a tisztújítás nagy napja.

Réty lemondása, az alispánok, főügyész, jegyző s főbírák választása mind úgy történt, mint előre ki volt csinálva; az ifjú Réty választásáig - ki a főbírák közt utósó vala - nem mutatkozott véleménykülönbség; s ki a tisztújítás előtti ingerültségnek tanúja volt s mindazon szitkokat hallá, melyekkel a most közhanggal választottak érintettek, s a tranzakcióról értesítve nincs: alig hihetne szemének, hogy Konkolyi veres s Réty fehér borából oly egybehangzó lelkesülést ihattak Taksony patriotikus rendei, hogy ennyi színkülönbségnek de csak legkisebb nyoma sem maradt a választásnál. Szintúgy maradtak a dolgok az alszolgabírói s első két vagy három esküdti hivataloknál, Az egész egy jól betanult színdarab mesteri előadásának látszott, s Tengelyi, ki Rétyt valóban szereté s mindazon jót, mit egy esküdt embertársainak tehet, költői lélekkel előre élvezé, oly biztos vala választásáról, s oly nyugalommal hallá nevét a kijelöltek között, minőt soha esküdt restauráción nem élvezett. De vannak dolgok az égben s a föld felett, főképp tisztújítások alkalmával, melyekről bölcseink nem álmodoznak, s ilyen vala az, hogy Tengelyi, kit előbb a közakarat főbírónak kívánt vala, most midőn esküdtnek jelöltetik ki, egyszerre a legparányibb kisebbségben látja magát; s habár Konkolyi, mint Brutus, fiainak halálos ítéleténél, hallgatva tűri el e csapást, mely szívének kétségen kívül mindenekfölött fáj, s Hajtó annyira meg van hatva, hogy e jelenetnél a tanácskozási termet elhagyni kényteleníttetik, és a fiatal Réty szomorúan lehajtja fejét, s hősünknek minden barátai nemes haragukban mind elnémulnak, ez a dolgon nem változtat semmit. Tengelyi keresztülesett s esküdtnek egy ráci közbirtokos kiáltatott ki, ki Konkolyinak legjobb kortese lévén, a köznemesség szeretetét magának is megszerzé.

Jónás el vala keseredve. Élte minden reményei s - mi még fájdalmasabb - azon bizodalom, mellyel az emberekhez viseltetett, meg valának ingatva. Fényes jövő helyett előtte komoran intve a szükség állt, és senki a világon, kihez ennyi baj között támaszkodnia, kiben bíznia lehetne. Igaz, itt volt Réty; de habár valahányszor szóba álltak, kedves Jónás- s Lászlónak nevezék, s igen barátságosan tegezék is egymást, azon napok, hol a heidelbergi egyetemben jobb pajtás e két magyarnál nem volt, mégis elmúltak. A többiekről nem is szólok; aki olvasóim között tisztújításnál átesett, tudni fogja saját tapasztalásából, hogy azon kisebbség is, mely őt hivatalára választani akará, mint homokos földön a víz eső után, ily körülmények közt mindig eltűnik. Jónás egészen elhagyatva állt, s alig tűrhette volna életét, ha a kegyes végzet nem nyújt új vigasztalást bajai között.

Jónás szeretett. Először életében s igazán, mint csak az szerethet, ki visszataszítva mindenünnen, lelkének egész erejével azon egy lényhez ragaszkodik, melyet a kegyes istenség elébe vezetett, hogy reményljen és élvezzen ő is. Nem leszek hosszas e tárgyról, s főképp Erzsi leírásával egészen megkímélem olvasóimat. Leányok majdnem mind hasonlítanak egymáshoz. Ha kedveseiket kérdezed, csak angyalokat találsz; ha másokkal szólasz (nem mondom, ugyanazon faluban vagy társasági körben élő leányokkal vagy anyáikkal, hanem csak más férfiakkal), jobbadán bizony csak jó, csinos, derék leányok azok nagy részint mind. Ilyen vala Erzsi is (kivel mint Erzsébet asszonnyal nemsokára megismerkedünk), a nevezetes csak az, hogy Jónás kedvese személyes tökélyein kívül nem bírt egyebet, s hogy hősünknek mindenekelőtt valami keresetmódról kelle gondoskodnia, ha e szép világon, hol még a liliomoknak is csak igen könnyű tavaszi köntös adatott, kedvesével együtt az éhenhalás processzusán keresztülmenni nem akar.

A sors Jónásnak ez egyszer kedvezni látszott. Apjának jó barátai, a jó hír, melyet mint kitűnő deák a debreceni kollégiumban maga után hagyott, mindez segíté őt, midőn egy nagyobb község kántori helyeért folyamodott; s habár e helyzet fényesnek nem nevezhető, szükségeiről gondoskodva volt, s azon ígéret, hogy az első nyílásnál a debreceni kollégiumban professzorságra számolhat, szebb jövőt ígért.

Nem állt tehát szerencséjének útjában semmi, s a boldog kántor örömdagadó kebellel vezeté ifjú nejét kis házába, melynek szalmafödele éppúgy védheté őket vész s zivatar ellen, mint bármely palota, s melyben ennyi szeretet egész mennyországot alkotott számukra. Csak egy vala kifeledve a számolásból, Erzsébet katolika volt. Jónásunk szerelme hevében s annyi szép remények közt feledé hitéről kérdezősködni, s így történt, hogy a reformált község, fölzúdulva a botrányon, hogy kántorja más vallású nőt választott magának, hősünket egy év múlva elküldé, S hogy, mi igen természetes, a professzorsági remények is füstbe mentek.

Újra aggódni, újra küszködni kelle tehát mindennapi kenyeréért, s Jónás elkeseredett szívvel, de nyugodtan fogott e nehéz munkához. „Kit az istenek gyűlöltek, abból nevelőt csináltak", szól a deák közmondás, s így természetes, hogy sorsüldözte hősünk sem kíméltetett meg a bajtól, s hosszú keresés után csakugyan egy nevelői hivatalra tett szert. A ház, melybe jutott, a jobbaknak, azaz azoknak egyike volt, hol a nevelő szép fizetés s nyugpénz mellett a szakáccsal s komornyikkal majdnem egyenlő lábon áll, s noha két fiú bizatott gondjára - mi már csak azért is elég baj, mert két úrfi mindig többet lármázik s kevesebbet tanul, mintha csak egy volna; s noha apai s anyai szeretet a két fiú között megosztva, a nevelő fáradozásai sikeres ellensúlyát képezék, s mindazon kicsi bajok s szenvedések, melyek egy nevelőnek életét elkeserítik, nem hiányoztak nehéz ösvényén - Jónás mindezt eltűré. Minden jobb ember életének legfájdalmasabb időszaka az, melyben meggyőződve magas terveinek kivihetetlenségéről, egoizmusra kényszeríttetik, s kik előbb az egész emberi nemet vagy legalább hazánkat akartuk boldogítani, vérző kebellel egy kis szerencsét keresünk önmagunknak. Jónásra nézve rég eljött, ő szerénnyé vált kívánataiban. Erzsébet vele egy házban lakott, jövője biztosítva

volt, ő megelégedett helyzetével. - Sorsa másképp határozá. A ház, melyben nevelősködött, katolikus volt, ő reformált, mint midőn még kántor volt, s katolikus nőt választott magának, az egész község, úgy most az apa barátai s az anya rokonai felzúdultak e vallási botrány ellen, s jeléül, hogy e honban minden vallásfelekezet legalább a keresztény türelemre nézve egyenlő, Tengelyi ismét elbocsáttatott, s mint gazdasági tiszt kezdé meg újra éltének nehéz ösvényét.

Tengelyi azon emberek egyike vala, kik minden foglalatosságnál föltalálják az öszveköttetést, melyben az valamely szép vagy nagyszerű eszmével áll; s innen van, hogy valamint senki magát könnyebben új életmódhoz nem határozá el, úgy senki többször csalódva nem érzé magát. Így járt most is. Midőn magát gazdatisztségre szánta, Virgil Georgiconja tölté el képzetét, később csak ablaka előtt a magas szemétdomb s azon még sokkal mocskosabb érintkezések maradtak meg ábrándjaiból, melyekbe hivatala által jött. Virgil Georgiconjában egészen megfeledkezett az urbariumról, s mégis ennek alkalmazása volt Tengelyi tisztségének egyedüli vagy legalább fő kötelessége, mihez még az járult, hogy ura - igen szabadelvű nagyságos úr, ki Voltaire-t s Rousseau-t majdnem könyv nélkül tudá, az urbariumot elavult s felvilágosodott századunkhoz nem illő törvénynek tartva, azon szebbnél szebb javításokat kísértett meg, melyek szegény Jónásunkat majdnem kétségbeejtik.

Miután parasztjai sokkal kevesebb földet bírtak, mint az úrbér szerint bírniok kellett volna, s tudta, hogy egész idejöket, mely az isten, úr s megye szolgálatából fölmarad, telkeikre nem fordíthatják, a méltóságos úr, ki a henyeség veszélyeit magáról ismeré, mint jó apa gondoskodott, hogy gyermekei az úrbéri kötelesség felett is, elégséges munkával láttassanak el. Ezenkívül még más, igen célszerű javítások hozattak be e nemes férfiú jószágain. Így, jó hazafi létére nem ismervén el a devalvációt, mennyire hatalma terjedett, azaz jószágain, csak ezüst pénzt fogadtatott el, s természet szerint ebben szedette a füstpénzt is. Hasonlóképp gondoskodott jobbágyai neveléséről. Nem azon közönséges nevelést értem, mely írásban, olvasásban s több ily haszontalanságokban áll, hanem azon fontosabb gyakorlatit, mely az életre készít, s mert ezt természet szerint az urasági udvarban kaphatni legcélszerűbben, egész háza teli van jobbágyfiúkkal s leányokkal, kik majd mint lovászok, majd mint konyhaszolgálók, vagy a fonóban minden díj nélkül az élet leghasznosabb mesterségeiben oktattattak.

Jónás, ki mindezen dolgokban akaratlan eszköz vala, szíve keserűségében evé mindennapi kenyerét, s csak a szükség ellenállhatlan filozófiája tarthatá őt vissza helyén, mely érzeményei- s meggyőződéseivel egyaránt ellentétben állt. De mit vala tennie? hisz Erzsébet legalább boldognak érzé magát, s itt-ott volt egy könny, melyet letörölhetett, egyes szenvedések, melyeknek enyhet nyújthatott - e helyzetében is. Két év múlt el így, midőn egyszerre fenyegető levelek szórattak szét, melyekben az uraság minden épületeire a vörös kakas leszállása ígértetett. A vizsgálatnak nem lett eredménye, s éppen pünkösd napján egyszerre csűrök- s aklakon kívül Jónásunk háza is lángban állt. A többi tisztek lakásai csereppel lévén födve, kárt nem szenvedtek. A gonosztevők egyike tetten kapatott s a statáriális bíróság s később az akasztófa alatt nyilván kimondá, hogy csak mindazon kegyetlen igazságtalanságok, melyek rajta az uraság által elkövettettek, bírták őt gonosztettére, s hogyha a tisztek előbbi bánásmódukat meg nem változtatják, találkozni fognak utána többen is, kik rokonaik kedveért tettét ismételni fogják.

A botrány irtóztató vala. A méltóságos földesúr, kiben a megye egyik legfelvilágosodottabb s szabadelvűbb táblabíráját tisztelé, ki soha templomba nem ment, soha még az esküdtet sem nevezé másképp, mint uramöcsémnek, s ha az utcán végigment, minden gyermeknek nyájasan arcára veregetett (később ha ily gyermekek lovászokká vagy más cselédekké nőttek, e veregetés velök együtt nőtt), ily földesúr miként lehetne ily úrbéri kihágásoknak elkövetője? Természetesen csak a tisztek egyedüli okai mindazon elkeseredésnek, mely a jobbágyok között létezett. Itt példa kelle, azt átlátta mindenki s leginkább a méltóságos úr maga; s mivel

minden tisztjei között nem volt senki, kihez őméltósága kevesebb szívvel viseltetett volna, mint Tengelyihez, miután ő vala minden tisztek között az egyetlen, ki az igazgató világos, noha csak szóval adott parancsainak épp az úrbéri viszonyokra nézve ellentmondott, ki midőn a szerencsétlenség kitört, nyilván és kíméletlenül az uraság ellen szót emelt, végre ő, kinek háza felgyújtatott, s kit eszerint maga a gyújtogató mint azt jelölte ki, ki ellen az ingerültség legmagasb polcra hágott: semmi sem természetesebb, mint hogy ismét ő választatott áldozatul, s minden kérés ellenére röviden elbocsáttatott.

Kevés bútora s az, mit magának szolgálata alatt szerzett, elégett, s szegényebben, mint kiindult, tért vissza kétévi fáradozás után Porvárra, honnét annyi reménnyel távozott.

Itt kezdődik hősünk életének legszomorúbb, habár éppen nem legköltőibb szaka, mely alatt számtalan ínség s önmegtagadás közt mindennapi kenyeréért küzdött, s melynek részletes leírásával olvasóimat nem fogom fárasztani. Tengelyi kész vala mindenre, elvállalt volna minden szolgálatot, nem irtózott semmi munkától, hasztalan! a sors nem engedé, hogy valahol megpihenhessen. Ahol gazdasági tisztséget kért, ott utolsó szerencsétlensége - ha pört keresett, a Taksony megyei bírák ellenségeskedése, mely miatt minden pöreit elveszté -, ha mint nevelő ajánlkozott - majd elvei, majd vallása, majd nyugtalan természete, mely miatt eddig nem férhetett meg sehol, hozattak fel ellene, egyszóval ha egy vagy más ügyvéd helyett itt-ott replikát vagy kérelemlevelet nem ír, s neje mosás- s vasalással nem keres pár forintot, Tengelyi minden tudománya s szorgalma mellett koldulni kényszeríttetik.

Így múlt el ismét három év, s amit nem csudálhatunk eléggé, anélkül hogy Réty, ki azalatt apja után örökségébe lépett s alispánná lett, barátjáért csak a legkisebbet tett volna. Annyira tisztelé barátját, hogy őt még legnagyobb ínségében sem akará valamely adomány vagy ajándék által megsérteni; ami pedig befolyását illeti, mely által hősünket valamely hivatal- vagy tisztséghez segíthette volna, Réty azon ritka erényű emberek közé tartozott, kik hatalmukkal soha barátjaik elősegítésére vissza nem élnek; s így elvei által lekötve, azon szomorú helyzetben látá magát, nem tehetni semmit leghívebb bajtársáért. De az akarat azért egyiránt erősen élt kebelében, s miután Jónásunk három évig ennyi bajjal küszködve, már majdnem lemondott minden reményről is, egyszerre ott terem kis szobájában a nemes lelkű alispán, s tudtára adva, hogy a tiszaréti jegyző meghalt, kéri, nem vállalná-e el hivatalát? nemeslelkűségének túlzásában annyira menve, hogy valamint az előtti jegyzőt, úgy őt is a hivatallal öszvekötött telekre nézve fölmenti minden úrbéri tartozásoktól.

Jónás megköszöné Réty gondoskodását, s még azon héten kiment Tiszarétre, hol őt történetünk kezdetén, mint e helységnek húsz éven át hivataloskodott jegyzőjét, ősz fürtökkel, de még testi- s lelkiképp ép erőben találjuk.

Ha olvasóim ezen időről valami érdekest kívánnak tudni, legfelebb azt említhetem, hogy Tengelyi pár évvel történetünk előtt Tiszaréten egy kis kuriális házat s fundust vásárolva magának, jegyzőségén kívül gazdasággal foglalatoskodott; hogy egy leánya, Vilma s fia, Pista született, kikkel mint az egész környék legszebb leányával s legpajkosabb fiával nemsokára megismerkedünk; hogy Erzsébet asszony egy idő óta jóval többet pöröl, s Jónásnak Rétyvel való barátsága főképp az utósó követválasztás óta igen elhidegült. Más érdekest nem mondhatok. Tengelyi e hosszú idő alatt nem változott; annyi szenvedés kissé elkeseríté, de azon igazságszeretet, melyet rajta ifjúkorában láttunk, a bátorság, mellyel minden elnyomás, minden törvénytelenség ellen fölszólalt, ugyanazok maradtak, s Erzsébet asszonynak igaza volt, ha fejét csóválva azt mondá, hogy férje soha megokosodni vagy valamire menni nem fog.

Tengelyinek már külseje is tiszteletet gerjesztett, de még inkább nevelé ezen érzeményt a komolyság, vagy hogy úgy mondjam, ünnepélyesség, mely e férfiú magaviseletét legszorosabb házi körében is jellemzé, s mely által, ha társasága kellemetlenné vált is, a falusi jegyző azon

megvető barátság kitöréseitől őrizteték meg, melyekkel leereszkedés neve alatt sok becsületes ember felsőbbek által annyira kínoztatik. Felsőbbekkel, kik által a megyei nemességre gyakorlott befolyása végett fölkerestetett, senki az udvariasság szabályait szigorúbban meg nem tartá, de senki hidegebb közönösséggel nem viszonozhatá barátságukat. „Felsőbbjeink - így szóla többször - minket, alsóbbakat csak annyiban becsülnek, mennyiben hasznunkat vehetik, mi őket, csak amennyiben tőlök félünk; én nekik használni nem akarok, félni nincs okom, miért fogadjam hát vagy keressem barátságukat?" Hogy Tengelyinek ezen tulajdona neki barátokat nem szerzett, azt olvasóim könnyen átláthatják. A felsőbb osztályok, midőn az alsóbbak legaljasabb hibáit magokévá teszik, eléggé leereszkednek; ki vehetné nekik rossz néven, hogy legalább tulajdon hibáikat, minő a büszkeség, másokban tűrni nem akarják? De falusi jegyzőnél, ki befolyása által, melyet a nemességre gyakorol, hivatalában biztosnak érzi magát, s a kis házat, melyben lakik, mint nemesi tulajdont bírja, én függetlenebb teremtést nem ismerek; s így hősöm nyugodt lélekkel nézheté mindazon neheztelést, mely az alispántól az utósó esküdtig majdnem minden kebelben ellene forraltatott. Tengelyi egyike vala azoknak, kik - mint mondani szokta - caesaroknak vagy falusi jegyzőknek születtek; azaz, ha véletlenül caesarokká nem lettek, a jegyzőségnél magasabbra emelkedni nem tudnak; s ő rég nem vágyódott más után, mint amivel bírt; meggyőződésből, mint maga mondá, vagy kénytelenségből, mint ellenei hirdeték, én nem mondhatom; de józanul mindenesetre, mert azon út, melyen magasra haladhatunk, nem olyan, hogy azáltal, ki azt meghajlott fővel keresni nem akarja, föltaláltathatnék. De valamint Tengelyinek ezen hibái vagy jó tulajdonai (nem tudom, minek nevezzem, s olvasóimra bízom e felette kétséges tárgy elhatározását, mely bizonyosan aszerint fog történni, amint az alispánhoz vagy falusi jegyzőhöz állnak közelebb) őt elöljárói előtt gyűlöletessé tevék: úgy nem vala talán az egész ország jegyzői közt egy sem, ki azon nép között, melynek ügyei rá bízattak, annyi népszerűséggel bírna, mint ő. Voltak itt is, kik elveinek túlvitt szigorúságát rossz néven vevék, s azon fellengző igazságszeretetet, mellyel minden jó ügyet, személytekintet nélkül pártola, sokallák.

De végre Tiszaréten s tíz mérföldre a környéken nem volt talán ember, ki Tengelyiről el nem mondaná, hogy becsületes ember; s ez legbizonyosabb jele annak, hogy csakugyan az volt, mert valamint nagy körökben semmi sem csalódik többször, mint a közvélemény, úgy egy falu szűk korlátai közé szorítva biztosan építhetünk reá. A színhely nagyságával nőnek a csalódások, kis színpadon csak azon hibák nem vétetnek észre, melyek nem léteznek.

Szorosabb barátságban azonban Tengelyi csak egy férfival állott, Vándory Boldizsárral, kivel őt olvasóim most a törökdombon először láták. S e barátság vala az, mi életének egyik fő örömét tevé.

Vándory s Tengelyi egyébiránt a legkülönbözőbb emberek valának, kiket magunknak képzelhetünk, s épp ez vala talán oka változhatatlan barátságuknak. Ugyanazon tulajdonukat, melyeket magunk bírunk, csak egyszer, azaz önmagunkban szoktuk szeretni. E két barát hajlamai s tulajdonságai kiegészíték egymást. Mintegy azért látszának egymás mellé állítva, hogy bennök mindent, mi emberi kebelt nemesíthet, egymás mellett találjunk. Tengelyi szigorúsága után, mellyel az emberekről szólt - Vándory derült életnézete, ki mindennek jó oldalát kiemelve, mindenben valamit talált, mit szeretni lehessen, jóltevő vigasztalásként hatott reád.

Ötvenéves koráig mindenki vagy kibékült, vagy megbosszankodott a sokaságra; s ha oly férfinál, ki, mint Tengelyi, többször szorult barátaira, ez utóbbi történt, nincs mit bámulni, s nincs mit neheztelni, főképp ha e szigorúság csak az elméletben létezik, s így volt ez Tengelyinél. Ki őt beszélni hallva, azon ingerültséget, mellyel minden gonoszról szólt, öszvehasonlítá tetteivel, meggyőződhetett, hogy irgalmasabb férfi széles e világon nem volt annál; ki önmagát minden gonosz kérlelhetlen üldözőjének hirdeté. Ne vádolják azonban olvasóim következetlenséggel e férfiút, főképp a fiatalabbak ne, kik éltökből még csak föltételeiket

ismerve, nem tudják, mennyi erényeket vesztünk az életben, mihelyt gyakorlásukra alkalmunk jutott. - Ezer ember közt alig van egy, ki nem éppen azon tulajdonokról szólna legtöbbet s legszívesben, melyeket nem bír, s nem épp azon dolgokra nézve szerezte volna a legtisztább elveket magának, melyekre nézve érzi, hogy ily elvekre szüksége van. Gyávák bátorságáról, rossz bírák részrehajlatlanságáról, önzők a hazáról szólnak legszívesben; miért ne tárhatna ki jámbor jegyzőm is néha szigorú elveket? Nyugodtan eltűrjük az alávalóságot, szenvedjük, sőt néha kedveljük a legocsmányabb erkölcstelenséget, ha kellemes alakban közelít hozzánk; miért ne volnánk engedékenyek az erény kis hibái iránt? Ha tetsző formába öntetett is, azért senki sem taszítja el magától az aranyat, s nem panaszkodik senki, hogy terhes elhordani vállain.

Vándoryról csak keveset mondhatok; azon idő óta, melyet mint lelkész Tiszaréten töltött, hol hősünknél pár évvel előbb telepedett le, nyugodt egyenlőségben folytak napjai. Múltjáról mást nem tudunk, mint hogy Heidelbergben tanult, s hogy ott, noha majdnem tíz évvel idősebb s teológus, mégis egyedül Tengelyivel társalkodott. Családjáról s gyermekkoráról soha nem beszélt. Azon, hogy magyar, senki sem kételkedett, ki őt szólni hallá; s ki Tiszarétre jövén az agg lelkészt ott látta hívei között, apának hinné gyermekei körében, annyi tisztelet környezi a jámbor öreget, annyi szeretet mosolyg arcain mindenkinek elébe. Maga a Réty család osztozott e köztiszteletben, s talán nem volt ember, ki ez oly büszke házban annyi tekintéllyel bírt, mint Tiszarét szerény lelkésze.

Ez az, mit hőseim múlt életéről mondani szükségesnek tarték. Ha hosszasabb voltam, s valakit olvasóim közül untattam, gondolja meg, hogy nem éltem azon írói jogommal, mely szerint őt hosszú előszóval vendégelhettem volna meg, s ne tegye azért félre könyvemet. Regényem csak az élet képe akar lenni, s az *nem lehet mindig* mulatságos.

Már a nap lealkonyodott, s csak még nehány piros felleg jelölé a helyt, hol az eltűnt, midőn a barátok a faluhoz értek, s Vándory jó éjszakát kívánva Jónástól elvált.

Hősünk magánosan, s meglehet, mert a törvénykezési jelenet, melynek a törökdombon tanúja volt, érzelmeit sérté, vagy talán mert múltjára gondolt, komorabban, mint máskor tért házába. De midőn a kapunál Vilmát látá, ki vígan elébe lépett, s midőn kebléhez szorítá a nyájas gyermeket, a gond, mely homlokát ráncokba voná, eltűnt, s csak boldogságának érzete tölté el szívét.

Be akart menni, leánya nyájasan visszatartóztatá:

- Előbb még egy kis kérésem van - szóla mosolyogva -, míg nem ígéred, hogy teljesítni fogod, nem eresztlek be.

- S mi volna az? - kérdé Jónás jókedvűen simogatva leánya arcát.

- Hogy meg nem haragszol - felelé Vilma kérőleg.

- Én - s ugyan miért?

- Tudtod nélkül tettünk valamit.

- Ha csak az, hogy meg nem haragszom - szóla Tengelyi nevetve -, azt megígérem.

- És hogy helybe fogod hagyni?

- Ez más kérdés, de ha te tevéd - folytatá mosolyogva -, legyen megígérve ez is.

S apa s leány bementek a házba, boldogan, s meg kell vallani, jegyzőnk részéről nem minden kíváncsiság nélkül.

3

Tiszarét helységében, hová a jegyzővel s lelkésszel mi is visszatérünk, azalatt csend s béke uralkodik. Egyes munkások, kik a mezőről hazatérve, kaszával vállaikon házaik felé ballagnak, itt-ott pár csevegő szomszéd a kapuk előtt vagy egy gyermekcsoport az utca közepén, porban játszva, ez minden, mit észrevehetünk, s mi felett az estharang elzengi dalát, lassú kongásokban, mintha fáradva volna ő is, s félig szunnyadozva mondaná el esti imádságát. Maga a korcsma, hol máskor vígan folyt a tánc, s Icik zsidó jó áron - de hitelbe, még nem termett gabonáért méré borát, ma üresen állt; s ha a csapszék ajtaján benézünk, csak a Rétyek cseh kertészét s Ákos vadászát látjuk, kik, mint Izrael a pusztában Egyptom hústálaira, híg italok mellett hazájok jobb sörére emlékeznek. - Ugyanazon csendet találjuk az uraság udvarában is, mely köztudomás szerint hazánkban a korcsma után mindig a legzajosabb hely. Az úrfi, mint tudjuk, kutyáival együtt agarászni ment. Az alispán, a főügyésszel s jegyzővel szobájába zárkózott, s kétségen kívül igen fontos tárgyakról beszélgetne, ha a közelgő est homálya s talán maga a beszédnek fárasztó fontossága álomba nem szenderíti mindnyájokat. A teins vagy nagyságos alispánné pedig, ki mint csattogány a berket, e házat máskor mindig eltölti szavával, s e kedves madártól talán csak abban különbözik, hogy szava hangosabbá s szüntelenebbé lett, mennyivel inkább eléhaladott élte nyarában - a kertben sétál. Kövessük őt.

A tiszarétiek kertje, mint már említém, csudája vala az egész vidéknek. Remete ház, szilvaaszaló, templom formára épült galambház, halastó, s hozzá halászkunyhó, barlang, paraszthász stb. - mert ki mondhatná el egyszerre a Rétyek képzelet- s szeszélyeinek fényes eredményeit, melyek a szerencsés utast, ki kertökben körüljárhata - nem szűnő meglepésben tarták? Mindezeket bámulni lehet, de leírni nem. A kertnek legtávolabbi részét mintegy húszholdas erdő foglalá el, melyet a teins alispán úr már rég kivágatott volna, ha a főispán - ki megszállva Rétyéknél, ez erdőt dicséré leginkább - a tiszteletreméltó magas nyársudarakat nem menti meg urok kertészi ízlésétől. A magas nyárfák messze terjedő ágai s alattok a bokroknak egymásba font zöldje valóságos vadont képezének, hová a dél forró sugára nem hatott; s ha a tizennyolc tálas ebéd után visszavonulhatál, itt félórára legalább szabadnak, nyugodtnak érezhetéd magad. Ez erdőben csak egy út volt, mely számtalan tekervényekben rajta keresztül- vagy inkább körülvezetett; s ez az, melyen most Rétyné őnagyságát leghívebb szolgájával, Macskaházy ügyvéd úrral, a legfontosabb beszélgetésben találjuk.

Októberben vagyunk, az estharangot is hallottuk már, mint olvasóim talán emlékezni fognak, efelett még erdőben járunk, hol nappal is minden homályosabb, s azért olvasóim természetesnek fogják találni, ha személyeink részletes leírásába nem ereszkedem, mit én főképp Rétyné őnagyságára nézve úgyis nem szívesen tennék. Ha azonban nappal volna, olvasóim láthatnák, hogy Rétyné negyven és ötven között, azaz azon korban, melyet negyvenen túlélt emberek a férfikor legszebb idejének tartanak, s mely eszerint ily férfias asszonynál is talán a legszebbnek nevezhető. Termete magas, s mint egyéb birtoka, szépen arrondirozott. Haja - de ehhez, mindaddig, míg olvasóim őt főkötő nélkül nem látják, mi alig fog történni, jóformán közünk sincs -, az erős szemöldek s gyönge bajszocska szerint ítélve, hihetőképp fekete. Arca csupa nagyságos méltóság, néha, s pedig elég csudálatosan harminc hónap után visszatérő s hat hónapig tartó időszakokban, midőn a tisztújítás közeledik, szerfölött nyájas és leereszkedő; egyébkor fölséges büszkeségű, melyet két hatalmas szemölcs még inkább nevel, egyike felső ajkának jobbik oldalán, mely arcának, még ha mosolyog is, megvető kifejezést ád, másika álla fölött. Királynőnek gondolnád, ha a megyei hajdú, ki mellette áll, nem intene, hogy alispánnéval szólsz. Rétyné dáma volt a szó legszorosabb értelmében. Háztartása pompás, ebédei soha két óránál nem rövidebbek, udvara telve aprómarhával s vendégekkel, melyeknek

előkelőbbjei a legpontosabb szolgálatot találják. Ha beszélni hallod, valamely gazdag forrásnál képzelheted magadat, mely nem szűnő futásban minden tárgyakon elárad. Szava hatalmas és csengő, hogy Jérikó falai rengenének, s az egész háznép elhalványul hallásánál. Az, amit mond, bámulásra gerjeszt minden elfogulatlant, nemcsak, mert majdnem szóról szóra ugyanaz, mit az alispán mondani szokott, s ezen házassági egyetértés romlott korunkban csudálkozásra méltó, de főképp azon mély juridicus tudomány által, melyet napjainkban már magyar asszonyoknál is csak ritkán találhatni, s mely az asszonynak oly különös bájt s kellemet ad. Nem vala ügyvéd széles e hazában, ki törvényes tárgyakról szívesebben s többet szólott volna, mint Rétyné, s annyi tudománnyal s mélységgel, hogy Macskaházy úr sokszor megvallá, miként legjobb replikáit egészen őnagysága tanácsa szerint készíté.

Ez utóbbi, kit most kegyes uraságával az erdőben sétálva találunk, mintegy ötven s hatvan év között lehetett, alacsony, száraz férfiúcska, kit inkább hosszú megszokás, mint évek terhe hajtott meg. Halvány arc, hegyes orr s áll, bizonytalanul tekintgető szem, mellyel csak néha s mintegy véletlenül találkozol, de mely szúró tekintetét azonnal elvonja, mihelyt észrevétetett, s kopaszság által nagyított homloka, melyet nehány ritka ősz fürt környeze, oly egészet képezének, mely előtt minden ember - a Réty családot természetesen kivéve - rosszul érzé magát. E családnak hívebb embere nem volt. Közel harminc évet töltött a háznál, s annyi jó s rossz napokban részesült, hogy szinte a család egyik tagjává vált, s érdekeit talán állhatatosabban védé, mint a család maga. Csupa haszonvágyból, mint ellenei hivék, valódi hajlandóságból, mint Réty gondolá, s ki tudja, némi tekintetben talán igaza volt mind ennek, mind amazoknak. Az ember oly csudálatos vegyüléke a jó s rossz tulajdonságoknak, hogy alig van, ki sokáig alávaló cél után fáradhatna anélkül, hogy valami jobb érzemény ne támadjon keblében, valamint ritka az, kinek nemes indokai közé ne vegyülne előbb-utóbb egy kis haszonvágy, hiúság vagy más, ehhez hasonló nemtelenebb anyag is; s meglehet, hogy Macskaházynak is előbb csak színlelt ragaszkodása utóbb valódi érzeménnyé változott, de nem engem illet ítélni az ember fölött!

Most azonban az egyetértés, mely Rétyné s hű ügyvéde közt létezett, úgy látszik, meg vala zavarva. Az alispánné sebes léptekkel s látszó fölgerjedésben jára föl s alá a fák alatt, Macskaházy egy lépéssel hátrább, s a szokottnál még inkább meghajolva követé hatalmas asszonyát; csak néha egy-egy engesztelő szót szőve felingerült beszédei közé, de amint látszék, kevés sikerrel, mert amaz nyughatatlanul rázá fejét ily félbeszakasztásoknál, mondva, hogy beszélni könnyű, s hogy jól tudja úgyis, miként Macskaházy senkit sem enged szóhoz jutni, de hogy a valódi hűség csak tettek által bizonyulhat be, s több efféléket.

- S én nyíltan megmondom önnek - monda végre Rétyné, ki a szünteleni beszélgetés vagy járás miatt fáradtan megállt, s szemeit a kis ügyvédre szegezve napernyőjével a földet üté -, az, mit ön mond, engem kétségbe ejt.

- De mikor mondom nagysádnak - viszonzá Macskaházy, ki mint látszék, hasonlóképp kétségbeeséshez közelgett, habár egészen más okból -, hogy erre semmi ok nincs, hogy kétségen kívül...

- Oh, tudjuk - szakítá félbe az alispánné -, hogy ön kétségbeesni nem fog; mit bánja ön a mi bajainkat. Ha koldusbotra jutunk, vagy az egész világ előtt meggyaláztatunk, ön azért ügyvéd marad, és ki tudja, talán...

Macskaházy sértve érezé magát, s miután türelme elfogyott, véletlenül azon nagy találmányt tevé, melyet a társas életben oly fölötte jól használhatunk, hogy szenvedély ellen csak hasonló szenvedéllyel léphetünk föl sikerrel. A harag, mellyel most szólt, sokkal inkább hatott Rétyné kitöréseire, mintha a világ minden filozófjainak okoskodásaival lép föl ellenök. - S hát ez a köszönet - szólt a kis ügyvéd nemes haragjában -, ez a hála, melyet harminc éves szolgála-

taimért érdemeltem? A család dísze s böcsülete fenntartásaért én - Macskaházy Ádám, fejemet kockáztattam, s köszönetül gyanúsítást találok.

- Ne vegye fel úgy ön - szóla közbe engesztelőleg Rétyné, ki észrevevé, hogy kissé túlment hevében, s hogy Macskaházy nem férje, kitől válóper nélkül nem lehet megválni -, lám, én asszony vagyok és szerencsétlen viszonyaim - és...

- Asszony, asszony! az mind szép és jó - szóla amaz, ki észrevevé, hogy a csata rá nézve kedvezőleg fordul -, én ismerem nagyságát, nagyság nem oly asszony, mint a többiek. Amit szól, azt replikába tehetni. Látom, jobb lesz, ha más helyet keresek magamnak - ügyvéd, ki a család bizodalmát elvesztette...

- De ki mondta, hogy bizodalmunkat elvesztette? - szakítá félbe kérőleg a nő - mi csak önbe bízunk, mit tegyünk, ha önt elveszítjük? azonkívül - tevé hozzá a már ellenállhatatlanná vált alispánné - ismeri ígéretünket. Azon nap, mikor az irományok kezembe jőnek, elmegyünk a káptalanhoz, s az inskripció, melyet maga kívánt, kezében lesz.

- Ami az inskripciót illeti - dörmögé Macskaházy szelídebb hangon -, isten látja lelkemet, hogy nem azért teszem. Ám ha méltóságtok hű szolgálataimért - ob fidelia servitia - felőlem gondoskodnak, én éltem végeig meg fogom hálálni - de...

- Hisz tudom, ön lelkéhez nem fér haszonvágy, de az inskripció szép, s habár nem éri is föl azon szolgálatot, melyet családomnak tesz, mégis szép osztályrész.

- Melyet bizonyosan meg fogok érdemleni, habár még száz akadály gördülne is elémbe - szóla nemes lelkesedéssel Macskaházy.

- S valóban azt gondolja, kedves barátom? - sóhajta az alispánné - én kételkedem.

- S miért? mert az első próbatét nem sikerült? gyermekség! Minden jól s helyesen vala elkészülve, ki tehet róla, hogy az ég ez egyszer nem kedvezett? Az ember, ki Vándorynál betört, biztos és ügyes. Mondám neki, hogy ne csak az írásokat, melyeket nagysád kívánt, hanem pénzt s egyéb valamit érő dolgokat is vigyen el magával, azért, hogy a dolog közönséges lopásnak látszassék, s reánk semmi gyanú ne háramoljon. Ez volt oka, hogy az egész nem sült el. A szerencsétlen tolvaj csak nehány garast találva az asztalfiókban, több pénzt keresett. Azalatt a tiszteletes visszajött, s lármát ütött, még mielőtt Cifra az írásokhoz juthatott. A tolvaj az ablakon ugrott ki, s így illant el - Vándory nem véteté űzőbe, mint másnap mondá: mert félt, hogy statárium alá kerülne; s így látni, hogy néha a filantrópiának is vannak hasznai. - Az iratok most Tengelyinél vannak, mint az öreg szolgálótól tudom, a nagy vasládában az ajtó mellett, hol a jegyző a maga s a község irományait tartja; s ne féljen nagysád, megtaláljuk azokat ott is. Sőt még szeretem, így két legyet ütünk egy csapásra, úgyis Tengelyivel van még egy kis számolásom.

- Remegek - szóla az alispánné -, a jegyző háza teli van emberekkel, hátha a tolvajt megfogják.

- Fölakasztatjuk - szóla közönyösen Macskaházy -, hisz statáriumunk van.

- És ha az egészet megvallja?

- Nem fogja megvallani. Azt ígérjük neki, hogy ha hallgat, bántása nem lesz; ha pedig - tevé hozzá a kis ügyvéd enyelgő hangon - mégis vallani akarna, nem lesz rá ideje; fölakasztatjuk, minekelőtte vallhatna.

- Oh, ha tudná ön - szóla Rétyné sóhajtva, szinte érzelgő hangon -, mennyit küzdék, míg e lépésre határzám magam, mennyit szenvedek még most is, ha arra gondolok, hogy... De ki tehet róla! nevem becsülete, gyermekeim java - minden, mi az életben kedves s neki becset ád, kényszerítnek...

- Mit nem tesz anya gyermekeiért - viszonzá meghatva Macskaházy, midőn szemeit törlé, s setétségben könnyekre nem levén szüksége -, mily szív lakik nagysád keblében, azt csak én tudom. Ha tudná a világ, leborulna előtte.

- Isten mentsen - szakítá félbe ügyvéde lelkesedését Rétyné, ki egyébiránt nem vevé kedvetlenül óriási hízelgéseit, s örült, midőn hallá, hogy kis ügyvédi ügyességgel tette, melyet a pór lopásnak nevezne, nemes feláldozásnak tekinthető -, isten mentsen, hogy e tettről kívülünk más valaki tudjon. A világ kegyetlen ítéletében, ki tudja, nem mondaná-e... - S itt az alispánné elakadt, talán bámulatában, mert érzé, hogy arca pirulni kezd.

- Ugyan miért kínozza magát, nagysád? - szóla közbe Macskaházy, földesasszonya zavarodását észrevéve - mi rossz van az egészben, amit teszünk? Egy kis irományelsikkasztás; - oly dolog, mely naponként történik, s mely Magyarországban oly közönséges, hogy legfelebb azáltal, ki magát sértve érzi, tartatik különösnek. Hányszor nem hallotta nagysád, hogy egész perek vesztek el, nem hónapos vagy éves, hanem harminc éven át vastagra nőtt perek, minden irományokkal együtt, s mi lett belőle? Keresték, s végre, ha lehetett, újhoz fogtak, s nem szólt senki felőle. Hát még ez esetben! Kötelezvényeket orzunk-e el, vagy fassiókat, vagy donációt? Isten ments! közönséges magánleveleket, melyeket nagy részben maga a nagyságos úr írt, s melyeket, éppen mert családi dolgokat érdekelnek, más kezekben hagyni nem akar. A dolog maga egészen ártatlan, legfeljebb módja ellen lehetnének kifogások.

- Igen, igen, de a mód - sóhajta az alispánné -, háztörés, rablás, mit tudom én, mily iszonyú neveket fognak adni az egésznek.

- Igen, háztörés, rablás - szóla nyugodtan a tudományos jurista -, mennyiben az egész a tett elkövetőjét illeti, de mi közünk hozzá? Ha valaki, más embernek, kit éppen szentnek senki sem mond, de ki most büntető per alatt nem áll, s ki mellett eszerint a „jus connatum bonae existimationis" szól, beszéd közt elmondja, hogy tiszteletes Vándory hálószobájában nagy diófa szekrény áll, melynek felső fiókja jobb oldalánál bepecsételt s zöld szalaggal öszvekötött iratcsomó van, melyet ő - ti. a szóló - annyira szeretne látni, kíváncsiságból vagy tudományos célokból vagy akármiért, hogy annak, ki azt neki elhozza, száz forintot adna, kérdem: van-e ebben valami vétkes vagy éppen büntetésre méltó? Kétségen kívül nincs. S most megyek tovább: ha ugyanazon ember, például mondjuk A. a másiknak, B-nek még azonfelül azt beszéli, hogy a tiszteletes úr szombaton estve az udvarban vacsorál, s hogy mivel kertfelőli ajtaját bezárni nem szokta, félni lehet, hogy egyszer valaki estve a kertfalon át minden akadály nélkül házába mehet, azután hálószobájába s így a szekrényhez, melynek felső fiókja jobb oldalán fekszenek az iratok, ismétlem, ha valaki mindezt csak úgy beszélgetés között elmondja - van-e ebben valami vétkesebb az első beszélgetésnél? S ha később ezen egyed B., ki mellett a jus bonae existimationis szólt, betör, s az iratcsomót kezembe adja, én törtem be, én raboltam a tiszteletesnél? Nem volna-e bolond, ki ezt mondani merészlené? Amit ígértem, azt megteszem, a száz forintot kifizetem, mert természetesen szavát megtartani minden becsületes embernek kötelessége, a többihez közöm nincs.

- Igaz, igaz - sóhajtá Rétyné, ki lelkiösmeretét ez okok által teljesen megnyugtatva érezé -, de a világ nem így okoskodik!

- A világ mindig ferdén ítélt, s így fog ítélni az utósó ítéletig, s ez kétségen kívül az első leend, mely általánosan elfogadtatik - szóla komolyan Macskaházy, ki jó reformált létére teológiával szívesen fűszerezé beszélgetéseit. Az úgynevezett erényes embereknek egyik mesterségök az, hogy legszebb oldalukat fordítják kifelé. - Ne féljen, nagysád, erről a közönség beszélni nem fog.

- Ha az iratok még Vándorynál volnának, elhinném - viszonzá Rétyné -, de most Tengelyinél a falu házában, hol annyi ember jár s kél, hol éjjel őr áll, kételkedem.

- Azt bízza, nagysád, reám; az iratok a vasládában vannak ez elég; a vasládának csak két kulcsa van, s mennyi lakatos e világon! - Itt Macskaházy gondolatfolyamát Ákos vizslája szakítá félbe, ki urát megelőzve, Rétynéhez szaladt, s hízelkedve ugrándozék körülte.

- A vadászok hazajöttek - szóla Rétyné -, menjünk. - Már indulni akartak, midőn a vizsla egyszerre a sűrűnek fordulva ugatni kezd. Az ágak közt gyönge csörgés hallatszik, a kutya ugatva a bokrok közé szalad, s észrevehetni, hogy valaki az ágakon keresztül tör. Végre a vizsla fölsikolt, s jajgatva, sántán tér vissza az előbbiekhez, épp midőn Ákos, Etelka testvérével, hozzájuk lép.

- Mi a baj? - kérdé Ákos, mostohájának kezét csókolva, ki azalatt hív ügyvédével együtt néma rémülésben állt.

- Nem hallottál semmit? - kérdé remegő hangon emez.

- Igen, vizslám ugatott, talán nyúl vagy róka.

- Nem, nem, tekintetes uram - viszonzá Macskaházy, még mindig arra szögezve szemeit, hol a zaj eltűnt -, fejemet teszem rá, hogy ember.

- Meglehet, szegény fickó a faluból - szólt Ákos, vizsláját simogatva -, ki megtudta, hogy holnap gyümölcsöt szedünk, s még egyszer használni akarta az alkalmat, s az egész idő alatt, melyet rejtekében töltött, hihetőképp éppúgy remegett, mint most barátom uram. - Ej, be merész ember ön, a francia közmondás szerint; a bátor csak a veszély után ijed meg, s ezt sohasem láttam oly mértékben, mint most.

- Ez az ember hallgatózott, minden kérdésen kívül csak azért jött, hogy hallgatózzék - szóla közbe aggodalmasan Rétyné, míg Macskaházy, karját taszítva, vigyázatra figyelmezteté.

- Nem hiszem - szóla Etelka nevetve -, Macskaházy igen mulatságos úriember, de alig hiszem, hogy valaki, csak hogy beszélgetni hallja, októberben ide a hűvösbe álljon.

- Édes Etelka kisasszony, magácska azt nem érti - válaszolt az ügyvéd, kihez nyugalmával egész ildomossága visszatért -, őnagyságával fontos dolgokról, pereinkről szóltunk.

- És hihetőképp az ellenfél ügyvéde azért rejté magát el e fák alatt, hogy mesteri fogásait előre kitudja, nemde? - szakítá félbe Ákos nevetve a szólót. - De ha annyira szívén fekszik, miért nem fogta el a zsiványt? Tekintetes s vitézlő Macskaházy úr megbirkózik tízzel, s azt hallám - csak egy volt...

- Én? - kiálta föl Macskaházy elrémülve már a gondolatnál - én magam?

- S miért nem? De jöjjön velem, most ketten vagyunk; ha csakugyan volt itt valaki, mit még most sem hiszek, elfogjuk; ha nem, jót kacagunk.

- De kérem, domine spectabilis - szólt zavarodva Macskaházy, kit Ákos kezénél fogva maga után húzott -, így fegyvertelenül, sötét éjszaka, mégis jobb lenne, ha cselédeket hínánk.

- Hová gondol - nevete Ákos -, hisz míg cselédeket találunk, gonosztevőnk tízszer megszökik. Csak bátran, barátom, anyám Etelkával addig hazamegy, mi pedig regényes kalandunkban járunk el; s győzünk vagy... elszaladunk. Nemde, barátocskám? - tevé nevetve hozzá - hacsak ijedtünkben a guta meg nem üt.

Macskaházy, ki még mindég annyira el vala rémülve, hogy e tréfákon megharagudni eszébe sem jutott, csak némely észrevételt rebegett: mennyivel jobb s célszerűbb volna cselédeket vinni magukkal! De miután Rétyné is kéré őt, hogy menjen Ákossal, s miután ildomos ember létére kiszámítá, hogy az üldözendő gonosztevő hihetőleg utolérhetetlen, a kis ügyvéd nagy

merészen begombolá felső ruháját, s azon ünnepélyes óvással, hogy mi őt illeti, ő nem fél, Ákos után elindult.

Rétyné s Etelka, amaz aggodalmak közt, ez Macskaházy félelmén kacagva, hazafelé indultak, s a vizsla hihetőképp az erdőben tett kellemetlen tapasztalásaira emlékezve, ura helyett most az egyszer őket követé.

A bátorságnak különböző nemei között, melyek egyenlő mértékben senkinek sem tulajdonai, Macskaházy épp azt bírá legkevésbé, mely zsiványok elfogására szükséges, habár nem merném állítani, hogy félt, legalább annyit mondhatok, hogy nemigen kellemetes helyzetben érzé magát. Képzelje ugyanis magát valaki helyébe. Macskaházy járatos vala a törvény legtekervényesebb ösvényein, s a homálynak nem éppen ellensége, de ily út, milyenen most vékony lábacskái botorkáltak, ennyi tőke s ág, mely járását egy hosszú botlássá tevé, fölülmúlta képzetét, valamint azon sötétség is, mely az erdő sűrű lombja alatt a haladókat körülfogá. Gondoljuk ehhez, hogy Ákos fiatalsága hevében az úton inkább szaladt, mint ment, úgyhogy ügyvédünk minden erőködés mellett alig követheté vezetőjét, ki minden kímélet nélkül törve az ágakon keresztül, hű követőjét szűnni nem akaró vesszőzés processzusán vezeté keresztül. Más alkalommal Macskaházy megemlékezve nemeslevelére, nem tűrte volna e bánásmódot, most miután szerény észrevételeire, melyeket e rohanó haladás ellen, megvesszőzött arca tekintetéből tett, csak azt nyeré válaszul: maradjon valamivel hátrább, hallgatott, s minden verés, botlás dacára nem maradt hátrább egy lépéssel sem, hanem néma méltóságban, mint a haldokló római - köpönyegével takarva arcát, nyomban követé Ákost, s azon gondolattal bátorítá magát, hogy ily sötétben puskával senkit sem lehet eltalálni, azon esetben pedig, ha véletlen szerencsétlenségből mégis találkoznának keresett ellenökkel, ő Ákosnak segítséget szerezni azonnal hazaszalad. Erre azonban nem nagy valószínűség létezett. Sötét éjszaka, zárt, s még efelett kék köpönyeggel takart szemekkel, még oly ügyes ember mint Macskaházy ügyvéd úr, se lát igen tisztán; Ákos pedig mint látszik, barátja kedveért, csak a legsűrűbb helyeket keresi, s a zajt hallva, melyet követőjén a visszacsapó ágak tevének, oly jó kedvben érzi magát, hogy e percben senkinek, habár a világ legnagyobb zsiványa volna, kellemetlenséget okozni nem akarna.

Negyedórai keresés után az erdőszélhez érve Ákos végre megállt, s midőn Macskaházyhoz fordult, ki szemeit fölnyitva ismét lélegzetet vett, így szólt: - Az erdőben nincs senki, arra esküt tehetünk, itt nem látszik s nem hallatszik egy emberi teremtésnek legkisebb nyoma, most talán csak elhiszi, hogy csalódott, s legfölebb nyúl volt, mi előtt annyira elrémült.

- Egészen úgy tetszett, mintha emberlépteket hallanánk, édesanyja őnagysága is megesküdnék reá.

- Ha úgy van - viszonzá Ákos, alig tartva vissza nevetését -, menjünk még egyszer vissza, két vagy három sűrű helyet tudok, hol még nem voltunk, talán ott van...

- Dehogy van - sóhajta fel Macskaházy, Ákost, ki már visszafordult, feltartva -, ha egy egér lenne is ott, ráhágtunk volna, annyira keresztül-kasul jártunk, alig bírnak lábaim - s a kis ügyvéd sóhajtozva törülé homloka izzadságát.

- Jól van - mondá Ákos -, ha azt hiszi, hogy az erdőben nincs, menjünk itt a kert körül, talán másik oldalán találunk valakit, itt minden csendes. - S ezzel Ákos átugrott az árkon, Macskaházy előbb az árok közepébe, azután pár csudálatra méltó gimnasztikus evolúcióval föl, másik oldalára mászott, s a két kereső némán haladva egymás mellett, rövid idő után a kert szögleténél fölfelé fordulva a fák által eltakartatik szemeink előtt.

Minden hallgat. Az éj sötét s kedvetlen, mint októberben lenni szokott. A tiszta napnyugot után mindig több föllegek vonulnak össze a láthatáron, s a téren hosszú sóhajokban lejt át az őszi szél, hideg érintése alatt a fák gallyai s levelei remegnek. Csak itt-ott egy csillag, mely néha a föllegekből kiragyog, s a távol mezőn fellobogó pásztortüzek terjesztenek kis világot a tárgyak felett. Ákos s követőjének léptei rég elhangzottak, s csak távol kutyaugatás, mely a faluból hallatszik, s egy messze pásztor tűznél fölhangzó dal, melynek egyes hangjai a kertig hatnak, szakítják félbe az éj csendét - midőn az árokból, közel a helyhez, melyen a kettő előbb átment, egy ember emelkedik fel. Ha nem lenne is setét, arcát és termetét széles kalapja s a nagy bunda, mely vállain függ, eltakarnák. A férfi, mint látszik, a dalra hallgatva mozdulatlanul áll, s miután bizonyossá válik, hogy senki sincs közelében, halkan kilép az árokból, és sebes léptekkel a mezei tüzek egyike felé veszi útját.

De hagyjuk őt magára - úgy látszik, maga is ezt kívánja -, s térjünk vissza Tengelyihez, kit épp akkor hagytunk el, midőn leányától vezetve szerény lakába tért.

4

Láttál-e valaha házi boldogságot, olvasóm? Ha láttál, vagy azon szerencsések közé tartozol, kik azt élvezik, ha az áldást ismered, melyet kölcsönös szeretet egy családra áraszthat, ha tudod, hogy minden hír s dicsőség, melyért fáradunk, mindazon vagyon, melyet oly forrón óhajtunk, nem ér fel azon örömök legkisebbikével, melyeket tiszta keblek kedveseiknek körében a világtól nem gyanítva élveznek, akkor lépj tisztelettel a tiszaréti jegyző lakába, s kérd istenedet, hogy vészeit magas paloták fölé küldje, de kímélje meg csapásaitól e csendes lakot, hol e család önalkotott boldogsága között áldja teremtőjét.

Miután Tengelyi, leányától vezetve, szobájába lépett, botját s kalapját szokott helyére téve, újra kérdé jókedvűen: mi hát azon kérés, melynek teljesítését ígérnie kellett, mielőtt önházába ereszteték?

Erzsébet mondá, hogy csak leánya kedveért egyezett meg, s Vilma szavakat keresve, melyekkel kérését legjobban előadhassa, még habozott.

- De hát fogom-e végre hallani a nagy titkot - szóla Tengelyi kissé türelmetlenül -, csak valami gonosztettet nem követtetek el?

- Igen, atyám - viszonzá Vilma nyájasan -, hisz megígérte, hogy nem fog haragudni reám.

- Haragudni? mintha valóságos zsarnok volnék - mióta szoktál félni apádtól?

- Félni - szóla leánya, apjára függesztve nyugodt tekintetét -, azt lányod nem fogja megtanulni soha. Ha hibáztam, megmondod s megbocsátasz - s úgy hiszem, nem hibáztam -, várj egypár percig, s mindent előadok. Tudod, exekució járt a faluban s azért mentél ki a tiszteletes úrral, mert mint mondád, nem segíthetsz e szegény embereken, s szívednek fáj nyomorúságukat látni. Mi hon maradtunk, s láttuk e szörnyűségeket. Szomszédunknak elvették utósó tehenét, itt átellenben Farkas Jánosnál elszedték a dunnákat, vánkosokat az ágyakból, szegény Péternétől, kinek nehány tyúkja s egy szamárkája volt, melyen tojásaival a városba járt s egynek s másnak holmit hozott, elvették azt is, durván s káromkodva, mintha gonosztevőkkel szólanának. Farkas fia nem akará engedni, hogy az ágy, melyen anyja fekszik, elvitessék, s őt megverték, s kötözve vitték a szolgabíróhoz, honnan, úgy mondják, holnap a tömlöcbe fog küldetni. Mi láttuk s hallottuk mindezt - folytatá szemeit törülve Vilma -, s keservesen sírtunk. Anyám mondá, hogy mindez nem lehet másképp, mert az adót törvény veti ki, s ezek nem tudták lefizetni tartozásukat; én csak arra kérém istenemet, hogy hazajöjj, hisz e két vastag könyvben, melyet annyit forgatsz, úgy gondolám magamban, csak lesz egy kis törvény, melyben az áll, hogy a szegényt, ki önvétke nélkül tartozásának eleget nem tehet, mindenétől megfosztani nem szabad.

- Csalódol, kedves leányom - viszonzá Tengelyi feszült kebellel -, e két vastag könyvben ily törvényt hasztalan keresnél, nyolcszáz év alatt ennek alkotására még nem ért rá nemzetünk.

- Oh, akkor nem is lesz isten áldása e törvényeken - szólt elfojtott hangon Vilma -, de isten neki, mi nem változtathatjuk meg, s ha a törvényben erről nem is áll semmi, legalább a vallás parancsolja, hogy felebarátink terheiben részt vegyünk, s azért megkérém anyámat s átmentem Farkasnéhoz, ha nem segíthetnők-e valamivel. Nem vagyunk gazdagok, de annyit mégiscsak adott isten, hogy egy-egy becsületes emberrel megoszthatjuk kenyerünket, anélkül hogy éhen maradnánk, s Farkasék mindig jó szomszédink voltak.

- Ezt jól tevéd, leányom - szóla Tengelyi, kinek szemei könnyekbe lábadtak -, isten megáld érte. Ettem én is a nyomorúság keserű kenyerét, s most, midőn az ég megáldott, kapumat nem fogom elzárni felebarátom előtt.

- Azt gondolám én is - szóla Erzsébet kezét szorítva -, s áteresztém lányunkat.

- Mikor Farkasékhoz jöttem - folytatá Vilma -, az egész házat kétségbeesve találtam. A gazda ott ült a pitvarban, s fejét öklére támasztva üres istállójára nézett, az asszony összetett kezekkel járt körül szobájában s fia után jajgatott, a kisebb gyermekek a kályha körül ülve, anélkül hogy a történteket értenék, anyjokkal sírtak. A szobában pár törött szék, az ágyból kihányt szalma, a legnagyobb zavar, mintha ellenség pusztított volna a házban, hozzá még a szomszédok, kik majd vigasztalva, majd az igaztalanság ellen szitkozódva nevelék a zavart. Az ember szíve fáj, ha csak rágondol. Miután szegény Farkasnét azon ígérettel, hogy majd a tiszteletes úr szólni fog az alispánnal, s hogy fiát nem fogják a megyeházhoz küldeni - mitől leginkább fél, mert úgymond: aki csak oda jön, mint valóságos zsivány jön haza -, megvigasztaltam s ajánlám segedelmünket. Szépen megköszönte jóakaratunkat, de mondá, hogy csak fia szabaduljon meg, s majd segítnek magukon. „Mi szegények - szóla a többiekhez fordulva, kik addig körülállták - nem hagyjuk el egymást. Ím e jó szomszédom pár napra ágyat ád, ez itt egy cipó kenyeret, ez egypár garast, s úgy talán megsegít az isten. Ha Kenyházy esküdt úr, kinek férjem pünkösdkor két lovat adott el, megfizette volna árát, nem jutottunk volna ennyire. De ez a baj, minket exekválnak a kontribucióért, s ha az embernek keresete van, nem kap igazságot sehol. De restalláció lesz, majd elmegyek a főispánhoz, ki múlt restalláció előtt többeknek, kiknek Nyúzó főbíró úr tartozott, megszerezte pénzöket." „Éj, kendnek még jó dolga van - szólt az öreg Liptákné, ki ez egész idő alatt mellette állt -, kendnek férje van, s Jancsi is, mint a kisasszony mondja, szabad lesz s majd dolgozik. Kend becsületes asszony, de szegény Violáné majd mit csinál? Halálán fekszik csecsemőjével s hétéves kisfiával, mellette strázsa, s a szolgabíró azt parancsolta, hogy mindenkit, ki csak a házhoz közelít, fogjanak el, mert mind Viola cimborája. Pedig Zsuzsi szép, jó leány volt gyermekkorában, mit tehet ő róla, hogy férje zsivány lett. Ha azon segíthetne a kisasszony, isten megáldaná." Kérdezősködtem, s elbeszélték, hogy Viola, ki előbb magát jól bíró gazda volt, most, mert gazdasága után nem láthat, egészen elszegényedett. Marháit s gazdasági eszközeit rég elszedték; telke parlagon hever, ami egyéb vagyonából megmaradt, azt károk fejében ma vitték el, úgyhogy az asszony egészen elhagyatva s minden nélkül kínlódik súlyos betegségében gyermekei között. Oda vezettetém magamat; hisz engem talán mégsem tartanak Viola cimborájának, gondolám, s az asszonyt csak nem lehet úgy segedelem nélkül halni hagyni.

- Igazságod van, kedves Vilmám - szólt a jegyző, leánya arcát simogatva.

- A nyomorúság, melyet Farkaséknál láttam - folytatá Vilma -, nem volt semmi ahhoz képest, mely most előttem állt. Már mikor a házhoz közeledtem, irtózatos lármát hallék. A főbíró, nem tudom kitől, megtudta, hogy Viola ma éjjel nejéhez jő; s három hajdút rendelt oda, kik elrejtve, mihelyt belép, elfogják. Ez emberek borral készültek hőstettökhöz, és senkit a házból ki nem eresztének, mi nekik hihetőképp azért parancsoltatott, hogy Violát senki ne tudósíthassa, mi lármájuk mellett igen fölösleges őrizkedéssé vált. A ház maga egészen üres volt, egy kis hamuhalom a tűzhelyen, s a pad a kályha körül, melyet vályogból lévén, el nem vihettek, s a katonák most kancsóiknak asztalul, maguknak pedig székül használtak, ez volt minden, mi egykori kényelmeinek emlékeül maradt, a többi az igazság kezeibe jutott. Mikor a konyhába léptem, a hajdú káplár, ki levelekkel párszor megfordult házunknál, azonnal megismert, s elémbe jőve kérdé: mit akarok? Mondám, hogy a beteg asszonyt akarom látni; mire ő megjegyzé, hogy bizony kár fáradnom, mert Violáné már meg is halt, mi reá nézve annyival kívánatosb, mert ha holnapig él, az akasztófa elcsábítja férjét s özveggyé teszi. Több ehhez hasonló tréfa után, melyet pajtásai röhögéssel követtek, a kamara ajtajához vezetett, hol a

beteg fekvék. Kértem, hogy csak kissé csendesebben mulassanak, s bemenék. A kamara oly setét vala, hogy belépve első pillanatban alig láttam. Egyik szegletben kevés szalmán feküdt a szerencsétlen asszony, mellette egyfelől csecsemője, a másikon egy hétéves fiú, ki anyja felé fordulva könnyek közt követé minden mozdulatát. Minden hallgatott, csak a katonák hahotája szakítá félbe a mély halotti csendet, mely a beteg körül uralkodott. Most úgy látszék, csecsemőjével együtt elaludt, s a kisfiú mihelyt rám ismert, bizodalmasan hozzám vonult, s gyermeki felfogása szerént suttogva elbeszélé szerencsétlenségüket. Már három napja, hogy anyja megbetegedett. Első napokban még ágyaik voltak, ő kevés száraz gallyat szedett a sövények mellett, az öreg Liptákné házuknál volt s főzött. Ma reggel egyszerre eljött a főbíró s anyjának megparancsolta, hogy százötven forintot fizessen. Neki nincs pénze, s azért nem adhatott semmit. Akkor a főbíró szörnyen káromkodni kezdett s megparancsolta hajdúinak, hogy mindent vigyenek el, anyját kihajtották ágyából, Liptáknét maga a szolgabíró lökte ki a házból, s a három katonának, kik a másik szobában isznak, megparancsolta, hogy senkit ki s be ne eresszenek. Akkor a főbíró elment. „Oh, azóta anyám még sokkal rosszabbul van - folytatá a kisfiú, szemeit törülve. - Kevés szalmát, mit az ágyakból kiszórtak, szedtem össze, s itt csináltam egy kis ágyat neki, alig bírt odamenni, s azóta meg sem ismer. A főbíró s ott azok a katonák a szobában oly szörnyűket beszéltek, hogy apám ma éjjel el fog jőni, s hogy akkor majd fölakasztják. Most sokáig anyám is csak ezt beszélte, s úgy sírt s kiáltozott, én féltem. Később kis testvérem is sírni kezdett, eszembe jutott, hogy nem evett semmit, mert magam is éheztem, s kimentem szomszédainktól valamit kérni. Senki sem adott. A szolgabíró megparancsolta, hogy senki se merészeljen nekünk valamit adni, s hogy dögöljünk meg, mint a kutyák. Csak kevés vizet hoztam s egypár virágot, melyet a bokorról szakítottam, hogy kis öcsémnek legyen legalább, mivel játszhassék, s hogy egészen üresen ne jöjjek haza.” S ezzel a fiú, fejét ölembe rejtve keservesen sírt.

- Szegény fiú - szóla Tengelyi, kinek szemei ez egyszerű történet elbeszélése alatt nedvesedni kezdének -, jókor ismerkedik meg az élet keserűségeivel. Reménylem - tevé Erzsébethez fordulva hozzá -, küldél valamit a gyermekek számára, magam is mindjárt odamegyek s megnézem...

- Ne fáradjon, kedves atyám - szóla Vilma nyájasan - nincsenek ott többé, mi nem vittünk nekik semmit, őket hoztuk ide házunkhoz.

- Ide, az én házamhoz - szóla Tengelyi megijedve -, s meggondoltad-e a következéseket?

- Igen - viszonzá Vilma nyugodtan -, meggondolám, hogy ha tovább ott hagyom, meghal, s addig kértem s rimánkodtam a káplárnak, míg ígéretemre, hogy mindent magamra veszek, megengedte, hogy a szegény asszonyt elhozassuk, sőt még maga is segített.

- Hogy ott nem hagytad, azt jól tevéd - szóla Tengelyi, nyugtalanul föl s le járva -, vitetted volna bárkihez, én szívesen fizetnék értök, de itt az én házamnál, a legnagyobb zsivány családja a tiszaréti jegyzőnél szálláson! Mit fognak mondani elleneim?

- S nem mondtad-e, atyám - viszonzá Vilma szelíden -, ha keblünkben erős meggyőződés mondja, hogy jól tevénk, az emberek ítéletét megvethetjük?

- Igen, ha egészen tisztában vagyunk magunkkal - szóla Tengelyi. - Viola, mondják, szereti nejét s most betegsége alatt bármily veszélyek közt el fog jőni hozzá. Mit tegyek akkor? Mint tisztviselőnek esküdt kötelességem elfogni őt, mint ember borzadok e gondolattól.

- Te nem fogod elfogni, nemde, apám - szóla Vilma hozzá simulva -, azt te nem teheted.

- S ha nem teszem - szóla Tengelyi homlokát redőkbe vonva -, ocsmányul elkergettetem hivatalomból, zsiványok cimborájának neveztetem, s ismét koldulhatunk.

- Nem, atyám, az nem lesz - szóla Vilma bizalommal, noha szemei könnyekbe lábadtak -, jó tettet isten nem büntethet.

- Isten nem - viszonzá Tengelyi komolyan -, az emberek néha szokták. Ne sírj, leányom - tevé hozzá -, talán csak agyrémekkel kínzom magamat.

- De nem neheztelsz reám - zokogta Vilma -, én nem tudtam mindezt, nem képzelhettem, hogy ily szerencsétlenségnek leszek oka.

- Neheztelni - kiálta az öreg kebléhez szorítva gyermekét -, reád neheztelni, nem vagy-e jó s kedves, egyetlen leányom, éltemnek öröme s büszkesége, legszebb emléke múltamnak, reménye jövőmnek, egy egész mennyország, melyet ez angyalnak köszönhetek - tevé hozzá kezeit Erzsébet felé terjesztve.

- Igen, de ha Viola eljön - zokogá Vilma -, s ha azután mind az történik, amit mondál?

- Nem fog jőni - vigasztalá apja, ki most egy országot adott volna, ha kételyeit ki nem mondja -, s végre ha jön, talán nem tudja meg senki, tudod, nekem mindig kételyeim vannak. Te pedig mindenesetre nem tehetsz róla semmit. Ha idehaza vagyok, s ez asszony helyzetét látom, én is befogadom házamba, ha az egész világ fölzúdulna is ellenem. Törülld le könnyeidet, kedvesem - folytatá leánya homlokát megcsókolva -, te jól tettél. Így, kedvesem, most menj be a beteghez, én addig Vándoryért futok, ő félorvos. Isten áldjon meg.

S ezzel az öreg sietve elment, nehogy ő is könnyekre fakadjon; s míg az asszonyok a beteg ágyához ültek, szüntelen szidá gyáva lágyságát, mely miatt könnyektől elszokni még vénkorában sem tud.

5

Az ismeretlen, kit előbb a kertárokból kibújni láttunk, most közel a tűzhöz, de még világkörén kívül megállt, s vizsgáló tekintetet vete maga körül. A lobogó szalmalángok kétes világában magas rémként egy kútágas tűnt fel a homályból. A tűz mellett öszvegörnyedve, s kis pálcával piszkálva az égő szalma között, egy férfi ült, ki épp most újra kezdé énekét, s az ódonszerű dallamhoz így énekle:

Más népeké a nagyvilág,
Nekünk hely nem marad;
Hazátlan a cigány, szegény,
Hazátlan - de szabad!

- Hát ismét nagyidai gyászdalodat énekled, öreg? - szólt az ismeretlen, ki azalatt az énekeshez közelíte, s a végszónál kezét barátságosan vállára tevé; - mi bajod?

Peti - mert csakugyan ő az, kivel itt ismét találkozunk - mihelyt visszanézett, s az ismeretlennek arcát a tűznél meglátá, fölugrott, s kezét megragadva elvoná a világos körből, melyben állott. - Az istenért! ha valaki meglát - szóla halkan, ellentálló barátjához.

- Megbolondultál - viszonzá a másik kiszabadítva kezét, s ismét a tűzhöz közelítve -, ott a kertárokban feküdtem, bőrömig vizes vagyok, hadd szárítkozzam kissé.

- Nem, nem; menned kell - sürgeté Peti -; az egész falu telve ellenségeiddel. Ki tudja, talán valaki közelünkben van, s ha rád ismer, végünk, neked futni kell, ameddig lábaid bírnak.

- De kérlek, öreg - viszonzá Viola, ki azalatt kényelmesen a tűzhöz terült -, fél mérföldnyire nincs kívülünk ember a mezőn; mitől félsz?

- Téged megismernek fél mérföldnyire is; tudod, ma délután, mikor veled szóltam, már a sz.-vilmosi erdő mellett voltunk, s a pandúrok itt a kertek szélén, mégis az egyik rád ismert.

- Igen, mint mi őreájok; gondolták, hogy én vagyok, s ha oly nagy kedvök van velem megmérkőzni, velem - tevé hozzá, egyenként kiszedve s megvizsgálva pisztolyait, melyeket derekán viselt -, ím készen vagyok. Éjjel nem félek senkitől.

- Viola, Viola! utoljára is merészséged ront meg - szóla szomorúan Peti -, megveted a veszélyt, s veszni fogsz.

- S nem jobb-e - szóla a zsivány maga mellé vetve baltáját -, nem jobb-e meghalni egyszerre, mint úgy élni, mint én? Átkozni a napot, ha fölkél, mert világot terjeszt a földön, s üldözőimet nyomomra vezetheti; remegni minden madártól, mely az ágat csörögteti; ellenséget látni minden fatőben, ha estve az erdőn átmegyek; futni az emberektől, kiket szerettem, s az erdő vadjai közt tölteni napjaimat, hogy mindezen kínok után éjjel akasztófáról s hóhérokról álmodjam - ez életem, s hidd el, Peti, nincs rajta mit féltenem.

- És nőd s gyermekeid?

- Igen - nőm s gyermekeim! - szóla emez, s mélyen fölsóhajtva néze az apadó lángokba, melyek épp elég világot árasztának arcára, hogy Peti láthassa a fájdalmas kifejezést férfias vonásain.

Viola szép férfi volt. A magas homlok, félig eltakarva holló fürteitől, melyek vállaira folytak, fekete szemének merész tekintete, a férfias kifejezés, mely napbarnított vonásait bélyegzé, s a természetes méltóság, mely magas termetének minden mozdulatában nyilatkozék - akaratlanul arra emlékeztetett: hogy azon emberek egyike előtt állsz, kik a természettől gazdagon megajándékozva, saját körükben, bármily magas vagy alacsony legyen az, az első helyet foglalják el.

- Ne szomorkodjál, pajtás - szóla végre a csendet félbeszakasztva Peti -, még minden jobbra fordulhat. Csak most menj el, itt egy percig sem vagyunk biztosan. A restelláció közelg. Nyúzó fél, hogy kimarad, s mindent elkövet, hogy magának érdemeket szerezzen. Engem ma, miután egymással szóltunk, a pandúrok elfogtak, s eleibe vezettek: isten verje meg a hóhért - úgy gorombáskodott velem, úgy fenyegetődzött, hogy hajam borzad, ha rá gondolok, s ha az áldott Ákos úrfi meg nem ment, most ahelyett, hogy melletted pihenek, a deresen feküdném. Kémei vannak köztünk, nem nevezte meg, de annyi bizonyos, hogy minden lépésedet ismeri, s ma is tudta, hogy a faluba jössz. Isten csudája, hogy megmenekedtél. Ha nem csináltuk volna ki, hogy itt a tűznél találkozunk, el nem kerülted volna vesztedet. A csárdás s cselédei megkötözve a pincében fekszenek, helyettök parasztruhába öltözött pandúrok várnak reád. Házad hasonlóképp telve pandúrokkal, s a faluban parancsolat van adva, hogy mihelyt a templomharanggal jel adatik, mindenki vasvillásan jelenjék meg. Mikor előtte álltam, Nyúzó káromkodva elbeszélte készületeit, s mihelyt megszabadultam, ide ültem, s egy órája ordítom dalomat. Igazi szerencse, hogy találkoztunk.

- Házamban pandúrok - szóla Viola felugorva -, és feleségem - mondád, hogy beteg?

- Arról ne aggódjál - szóla a másik -, Zsuzsi nincs a házban többé, s amennyire beteg embernek lehet, neki jó dolga van. A nótáriushoz vitték...

- Tengelyihez? - mint rabot?

- Nem, nem - minden gond- s kímélettel, csak úgy felebaráti szeretetből. Hej! ritka dolog ám az, barátom! főképp mai időben, de isten meg is áldja érte.

- Felebaráti szeretetből - mormogá Viola fogai közt -, hátha csak cselszövény ez is? Nőm a jegyző kezei között, s tudod-e, hogy ki Zsuzsit kezei közt tartja, az éltemet tartja kezeiben?

- Most az egyszer csalódol - viszonzá a cigány mosolyogva -, magam is azt gondolám eleinte, ki tehet róla, ha az ember nem gróf, hanem cigány, nemigen bízik a tisztviselőségben; - s midőn hallottam, hogy Zsuzsi a nótáriuséknál van, igen megijedtem. De mikor megmondták, hogy az öreg Tengelyi nem is tudja, s hogy az egész Vilma által történt, megnyugodtam. Legyen az öreg akármilyen, hogy leánya angyal, arra esküszöm. De most ne késsünk, még virradatig Sz.-Vilmoson kell lennem, hogy levelemet átadjam; neked minden perc, melyet itt késel, éltedbe kerülhet.

- Nem megyek egy lépést sem, míg Zsuzsim állapotáról nem tudósítasz, előttem az egész megfoghatatlan.

Peti jobban ismeré Violát, mint hogy ily hangon kimondott kívánatának ne engedett volna, s azért a lehetségig röviden s elhallgatva neje bajának nagyságát, elmondá, mit olvasóim Viola családjáról már tudnak. Viola fokosára támaszkodva hallgatott, szobornak vélnéd, ha néha nehéz fohászok nem emelik keblét.

- Szegény asszony, hát annyira kelle jutnod - szóla végre -, arra, hogy mint a koldus a könyörületesség keserű kenyerére szorulj, hogy mint a földönfutó másoknál keressed hajlékodat. Istenem! mit vétett ez áldott teremtés neked, hogy őt is üldöznöd kell?

- Menjünk, menjünk, barátom! - szakítá félbe Peti - feleségednek nincs semmi baja, s nekünk nincs időnk, hogy itt a világ igazságtalanságai fölött álmélkodjunk, talán akad egyszer alkalom a visszafizetésre, akkor majd megadjuk mostani bajaink árát, én legalább úgy hiszem, még egyszer hercegileg megfizetek Nyúzó uramnak. Már nagyobb bajban is volt ember mint te most, s azért nem veszett el, ha csak föl nem akasztották.

- Ki szól rólam? én rég megszoktam a bajt; kezemet embervér fertőzteti, s talán igazságos, hogy isten átka feküdjék fejemen, de ő, ő, kit úgy szeretek... ki senkit nem sértett meg, senkit, mióta él, meg nem bántott; ki mint jó angyalom áll mellettem, s kezemet föltartja, ha bosszúmban fölemelem, ki órákig térdepel a templomban, kinek egyetlen vétke, hogy engem szeret - mért büntetni őt is? Üldözzenek, kínozzanak, nem bánom akasszanak föl engem, de őt ne bántsák.

- De hisz ki bántaná őt - szóla Peti mindig türelmetlenebbül -, soha jobb gondját nem viselték; de menjünk, mert isten bizony pórul járunk, s csak te lész oka.

- Az egész faluban, mondád, senki nem fogta pártját; senki nem akará magához fölvenni, Tengelyit kivéve.

- Mondtam már, hogy nem; a főbíró eltiltotta, s nem merték.

- Jól van, jól, számolunk ezért - soha az egész faluban nem bántottam senkit, soha egy darab marha sem veszett el gulyájokból, s mikor háznépem ínségbe kerül, nincs egy az egész helységben, ki róla megemlékeznék, kinek eszébe jutna, hogy mindez másképp lehet, hogy Viola talán a vörös kakast is ráereszthetné Tiszarét falujára, s hogy még annyi baj s lárma sem volna érte, mint híres Sodoma s Gomora városaiért.

- Igazad van - szóla közbe Peti megragadva kezét -, néha egy kis bosszú csöppet sem árt, legalább eszökbe jut az embereknek, hogy még igazság is van a világon, s jobban vigyáznak magokra; csak most jöjj velem Sz.-Vilmos felé, ott az erdőben pár napig biztosan lehetsz, a kanász a mi emberünk, oda hívjuk majd a többieket is, s tanácskozunk. Most itt a faluban úgysem tehetnél semmit, valamennyien lábon vannak ellenünk.

- Menj csak előre, nekem még dolgom van itt.

- Hol? - kérdé Peti, bundájánál visszatartva a másikat, ki a falu felé indult.

- Menj, mondom, előre Sz.-Vilmosra, s várj meg a kanásznál, nekem egy kis beszédem van a jegyzővel, hajnalig veletek leszek, addig főzzetek valamit, éhen vagyok.

- Talán a varjúk is éhen vannak, s rád bízták, hogy eleségnek függesztesd föl magad számukra. Ha a faluba mégysz s főképp Tengelyi házához, halál fia vagy.

- Ej, majd bizon! hát annyira megijedtél e kis készületen? Violát nem oly könnyen fogják el, mint gondolod. Még egyszer mondom, menj s készíttess jó gulyáshúst számomra, s ha éppen nagy megnyugtatásodra szolgál: a hajdúkomisszáriust kötözve elhozom magammal, s statáriumot tartatok fölötte.

- Ez mind helyén volt, míg a tiszarétiek melletted voltak, akkor biztosan járhattál körül, minden ház menedékül szolgálhatott, s nem volt ember az egész határon, ki egy országért elárult volna. De mióta a tiszteletest kirabolták, minden megváltozott, esküsznek, hogy te tetted, s mind ellened fordultak.

- Majd utóbb kisül ez is, s épp azért kell Tengelyivel szólnom, hogy ez iránt tisztába jőjünk. Soha életemben úrforma embernek köszönettel nem tartoztam, a jegyző az első, s ne mondja, hogy háladatlan voltam. Eressz!...

- De mi haszna a jegyzőnek abból, ha téged elfognak? - szóla rimánkodva Peti, ki Viola tántoríthatlan föltételét látva, őt most a falu felé követé.

- Tengelyi ellen alávaló cselszövény készül. Ugyanazon kezek munkások, melyek a tiszteletesnél raboltak, tudtára kell adnom...

- Még ma?

- Igen, még ma, ki tudja, holnap nem lenne-e már későn, e jómadarak igen éhesek prédájuk után. Legfelebb egy óra alatt mindent rendbe hozok, menj te addig Sz.-Vilmosra.

- Én? - szóla a cigány, fejét rázva - abból, öcsém, nem lesz semmi; ha már megbolondultál, s magadat visszatartóztatni nem hagyod, azt legalább, hogy ennyi veszély közt elhagyjalak, nem parancsolhatod. Ha Violát fölakasztják, Peti cigánynak nincs mit keresni e világon.

Viola hallgatva megszorítá hív bajtársa kezét, s sebes léptekkel közelgett a két cimbora Tiszarét felé, hol azalatt a zsiványok elfogására annyi készület történt, mennyire a falu legöregebb lakosai sem emlékeznek.

Viola házán s a külső csárdán kívül, hol - mint olvasóim tudják - pandúrok vártak, még a helység főbb utcáin, a csapszéknél s mindazon gazdaházaknál, hová a zsivány néha betérni szokott, katonák, pandúrok vagy legalább egy-egy kisbíró őrködött, míg Réty cselédei vasvillákkal s dorongokkal fölfegyverkezve a nagy pajtában, s minden gazda parancsolat szerint tulajdon házában várá az elhatározó pillanatot, melyben a templomharang megkondul, s mindenki az egyetlen szörnyeteg ellen kitör. Azonkívül néhány a közjóért buzgó táblabíró, ki gulyáját különösen félté, s nehány lelkes hölgy száz pengő forintot adtak öszve, annak díjául, ki a rablót, elevenen vagy halva, mi reá nézve úgyis csak huszonnégy órai különbséget tenne, az igazság kezébe szolgáltatja; s ha csakugyan ez éjjel Tiszarétre jön, magam is osztom Nyúzó főbíró úr véleményét, hogy csak csuda által menekedhetik meg. Ez elsőre, ti. arra nézve, ha eljő-e a faluba? azonban némi kételyek léteztek. Míg ti. Nyúzó s esküdtje agarászaton mulattak, Kánya komisszárius, ki távollétökben Tiszaréten parancsnokolt, minden rendeleteket huszonöt pálca szankció hozzáadással kidoboltatott, s habár a főbíró e taktikáról értesülvén, igen káromkodott, s megparancsolta, hogy senki a faluból ki ne eresztessék, félni lehete, hogy Viola az ellene tett készületekről tudósíttatik. Ezen meggyőződés végre oly erőssé vált, hogy tíz óra után, mikor Viola Petivel Tiszaréthez közelgett, a készületekben elfáradt lakosok, sőt a pandúroknak nagy része is nyugodni ment.

- Várj kissé reám - szóla Peti társához, mikor a szérűkhöz értek -, hadd nézzek körül. Ide az út mellé állítottak föl egypár zsinóros gazembert, lássuk, mit csinálnak.

Viola megállt, s míg az öreg, rókaként az árkon átcsúszva boglyák közt eltűnt, fegyvereit igazítva várá társát.

Pár perc múlva Peti visszajött. - Alszanak - szóla nevetve -, no, ha mind így teljesítik kötelességüket, akkor jól vagyunk - s átmenve a szérűkön, csakhamar a faluhoz értek.

Minden nyugodt s csöndes volt, a korcsma s faluházon kívül csak itt-ott világíta egy mécs a kis ablakokon át; s Peti társával sebes, de zajtalan léptekkel halada tovább a házak között, kerülve amennyire lehetett a jártabb utakat, s majd egy utcasarkon, majd kertek között vagy sövény árkában vezetve Violát, ki őt hallgatva követé.

A kastély után kétségen kívül Tengelyi háza volt a legszebb Tiszarét egész helységében, sőt oly külföldi, kinek ízlése még annyira kimívelve nincs, hogy azon olasz és francia építészeti zagyvalékot megkedvelte, mely kastélyainkat jellemzi, talán szebbnek s kényelmesebbnek tartaná a szerény s majdnem födeleig zöld venyigével befont jegyzői lakot, kis négy ablakával a főutcára s a hosszú folyosóval, mely babbal befont faoszlopokon nyugszik, s a tiszta udvar

felé néz. Azonban ez most a dologhoz nem tartozván, csak azt említem, hogy házát egyik oldalán keskeny udvar, a másikán valamivel szélesebb kert környezi, hogy a ház egyik szomszédságában a helység - másikán István kovács háza állnak, s ennek átellenében az utca másik oldalán Icik zsidó boltja, az egyetlen, mely Tiszaréten található, de épp azért kétszerte kitűnőbb nemcsak mint Európa s a két India kelméinek raktára, de szép sárga festése és azon világoskék oszlopokon nyugvó tornác által is, mely alatt szombatokon Iciknek egész, tizenöt főből álló családja szép bársonybugyogókban ülni szokott.

Tengelyi házához csak két úton lehete jőni, a helységház vagy István kovács műhelye mellett elmenve, s noha a műhelyből még kalapácscsörgés hallatszott, Peti mégis tanácsosabbnak tartá ez utósót, főképp miután látá, hogy Icik házában már gyertya nem ég, s hogy a zsidó kígyó, mint mondá, belső barlangjába tallérzacskóihoz vonult.

Kilépve tehát a sötét szögből, mely István kovács háza megül a főutcára nyílik, Tengelyi lakása felé sietének. A kovács tüze vörös világot terjeszte az utcára s a zsidó házára, melynek zárt ajtaja s ablakai mögött, mint látszott, mindenki aludt már. Átmenve e világos helyen, Peti, ki jobbra s balra tekintve mindent látott, s minden neszre vigyázott, egyszerre megfogja Viola kezét: - Megláttak - súgá a zsidó házára mutatva, hol az egyik oszlop megül egy emberi alak látszék ki, mely azonban egy perc után a ház ajtaja mögött eltűnt -, menj hamar a nótárius házához, mindjárt a fal mellett a kerítésen rést fogsz találni, bújj be s rejtsd el magad, de az istenért be ne menj a házba; ha a lármának vége lesz, s látom, hogy biztosan mehetünk, eljövök érted.

Peti, az utca másik oldalára sietve, eltűnt a házak között. Viola nem minden nehézség nélkül végre föltalálta a rést, s alig vonult a fák mögé, midőn meggyőződött, hogy a cigánynak aggodalma nem volt alaptalan. Különböző hangok, melyek az utcán hallatszottak, egy-egy sebesen átvitt lámpa, s végre a megkondult harang mutaták, hogy a népesség lábon van, s ki még kétkedett volna, azt Nyúzó szolgabíró s Kenyházy esküdt versenyző káromkodásai meggyőzték, hogy az osztó igazság néha kétnegyed tizenegykor sem alszik még e hazában.

Hogy Viola helyzete e pillanatban éppen nem volt veszély nélküli, olvasóim könnyen át fogják látni. Tengelyi kertje nem vala nagy, hogy abban valaki magát biztosan elrejtheté, mihez még az járult, hogy a ház azon ablakai, melyek a kertre nyíltak, világítva lévén, annak egy részére világosságot terjesztettek.

Jóformán nem is kelle más, mint hogy valaki a kert sövényén meglátva a rést, őt keresni jőjön, s nem mentheté meg senki. Ő azonban megszokva az ily veszélyeket, nyugodtan várá a dolgok kimenetelét, s bízva jó csillagában s bátorságában, nyugodtan készítgeté fegyvereit.

A lárma azonban rövid idő múlva ismét csillapodott. A keresők a falu más része felé tolongtak, s a távolból hallatszó szavak s a még mindig fölkonduló harang Violának tudtára adák, hogy a veszély, ha nem is egészen, legalább nagy részben megszűnt. Hazánkban ugyanis zsiványoknak ily alkalommal csak az első negyedóra veszedelmes, mely ha elmúlt, senki nem keres mást, mint ürügyet, hogy minden kereséssel fölhagyhasson. Keleti nép vagyunk, s nem azért jöttünk nyugotra, hogy itt újra fáradjunk; sőt miután egyik barátomnak talán igaza volt, midőn minap mondá, hogy meggyőződése szerint őseink csak azért hagyák el honukat, hogy oly hazát keressenek, hol a nap később kél, s tovább aludhassanak, való igaztalanság volna tőlünk, utódaiktól azt kívánni, hogy isten által a legnemesebb népnek teremtve, életünket hosszú robotnak tekintsük. Viola, ki már többször hasonló helyzetben levén, e nemzeti jellemet ismeri, nyugodtan, mintha nem is ő lenne, aki kerestetik, fölállt s a ház felé lopódzott.

E házban, ezen ablakok megett volt neje, az egyetlen lény, ki őt e világon szereté, az egyetlen, kit magáénak nevezhetett, kinek nyájas szavánál a zsivány érzé, hogy kitaszítva az emberek köréből, üldözve a közhatalom, elítélve a törvények által, valamije még maradt, mitől őt e világ meg nem foszthatá, s mi által ez élethez s isteléhez kötve érzi magát; s Viola szíve, mely veszélyek között nyugodtan maradt, erősen dobogott, midőn ablaktól ablakhoz lopódzva végre az utolsóknak egyike előtt megállt.

A szobában, melybe látott, minden nyugodt vala. Az ágyon alvék, vagy legalább mozdulatlanul feküdt neje, mellette a beteg felett őrködő Vilma ült, távolabb az asztal mellett régi bibliájában az öreg Liptákné olvasott, s időről időre lábával egy mellette álló bölcsőt ringatott, közel hozzá, széken, arcával épp az ablak felé fordulva, Viola kisfia, korának boldog kiváltsága szerint aludva felejté bajait. A szobában minden hallgatott, s Viola benézve, sokáig élvezheté a viszontlátás keserű boldogságát, mely rég száraz szemeit tiszta cseppekkel tölté el. E nő, ki betegen, talán a halál küszöbén önlakából elűzetve mások könyörületére szorult, e fiú, ki megbecstelenített névvel, barátok s rokonok nélkül, koldulva fogja föltartani életét, hogy ha majd megnő, mint apja, zsiványná váljék ő is, e csecsemő, kinek még anyja sem kívánhat egyebet, mint hogy minél előbb hagyja el e világot, melyben, ha anyja mellétől elvált, csak keserűség vár reá - lehet-e szomorúbb látmány, mint ez? S mégis volt-e az üldözöttnek más valamije, mit e világon magáénak nevezhete? Ha az erdőkben vagy a róna nádasai között napokig bolyongott, mi vigasztalta, mi tartá föl lelkének erejét egyéb, mint azon viszontlátás reménye, mely szemeit most könnyekkel tölti? Oh, nem gyanítja senki, mennyi fájdalom fér meg egy emberi kebelben; nem sejdítjük, mennyi nemes gondolat, mennyi szép s fönséges érzemény rejtezik sokszor még annak keblében is, kinek feje fölött a világ rég eltörte az ítélet pálcáját!

A csecsemő most egyszerre sírni kezde. Liptákné karjaira vette, s föl s alá járt a szobában. A kis Pista szemeit dörzsölve tekintett maga körül, mintha nem tudná, hol van. Egyszerre a kisfiú az ablak felé tekint, s Violát, ki mindenről megfeledkezve mozdulatlanul álla ott, meglátja, leugrik székéről, s kezeit öszvecsapva „apám, apám" fölkiáltások közt feléje fut.

- A kegyes isten ne adja, hogy itt legyen - szóla Liptákné, ki azalatt szintén az ablakhoz jött -, álmodban beszélsz, jó fiú, hallgass, hogy föl ne költsd anyádat.

- Édes lelkem, nénikém - szólt a kisfiú suttogva -, nem álmomban szóltam, bizony itt volt, ott állt az ablaknál még kurta bundája virágait is láttam.

- Hisz látod, senki sincs itt.

- Igaz - felelt a fiú félig sírva -, most nincs itt, de itt volt, azt elhiheti nénikém; mikor az ablakhoz jöttem, egyszerre eltűnt ott a bokrok közt, de bizonyosan a kertben van, mindjárt kimegyek s előhívom.

- Mi jut eszedbe, fiú? - szóla Liptákné a gyermeket kezénél föltartva -, hisz apád... - És a jámbor asszony elhallgatott, nem találva szót, mellyel a fiúnak azt, mit apjáról mondani akart, szelíden kifejezhetné.

- Igaz - viszonzá a fiú, szemeit törülve -, apámnak el kell bújni, de ugye az nem igaz, hogy apám zsivány, mint a pandúrok mondták?

- Nem, nem, fiam - felelt Liptákné suttogva -, csak maradj te nyugodtan, s ne szólj senkinek; érted, senkinek, még a kisasszonynak sem, én majd kimegyek, s ha apád a kertben van, beszélek vele.

Vilma, ki a kisfiú kiáltásánál első pillanatban igen megijedt, most maga is elhivé, hogy csak álmában szólt, s magához szólítva Pistát, az ágy mellett maradt; Liptákné a kertbe ment.

Viola helyzete azalatt igen kétségessé vált. Visszavonulva az ablaktól, hol fia által megismertetett, észrevevé, hogy mozdulatai még valaki által kémleltetnek. A rés mellett, hol előbb bejött, valaki állt. A kétes világban, melyet az ablakok e helyre vetének, nem ismerheté meg a leskelődőt, de látta, hogy az alak, mihelyt észrevevé, hogy láttatott, azonnal visszavonult, s tisztán hallotta, hogy futva távozik.

Mit tegyen? A kertben nem maradhatott, sokkal kisebb s minden oldalról nyíltabb volt, mint hogy abban magát elrejthette vagy védelmezhette volna. Az utcákon a falu népességén kívül katonák s pandúrok álltak, benn a házban csupa idegenek, kikre magát nem bízhatá. Már újra megkondult a harang, s közelgő lámpák s lépések arra intének, hogy üldözői hollétéről tudósítva, ismét talpon vannak. Ily körülmények közt jött Liptákné, s halkan kimondva Viola nevét, ez, mert más módot nem látott, egyenesen hozzá ment, s elmondá helyzetének egész veszélyességét.

- Ej, ej, miért jöttél, öcsém, éppen ma? - szólt az öreg - holnaputánig az egész lármának vége lesz, s bátran jöhettél volna.

- Jól van, jól, de mit tegyünk most? Bevezethet kend a házba, anélkül hogy észrevennék?

- Anélkül, hogy észrevennék - nem, de a nótárius nincs honn, s Vilma nem lesz Júdásod, csak várj itt reám. - S az öreg bement, s Viola falhoz támaszkodva nyugodtan várá jöttét. A lárma azalatt még nagyobb lőn, künn az utcán kardcsörgés, s a szolgabírónak mérföldre ható káromkodása hallatszott, midőn a háznak kertfelőli ajtaja megnyílván, Liptákné a várónak jelt adott; s Viola, a fal mellett csúszva, úgyhogy az ablakok világa őt nem érheté, eljutott menedékhelyére.

- Hol van, hol? - harsogá Nyúzó a kerítés mellett - hát végre hurokra kerül a drága madár.

- Csak bátran, fiúk - kiabálta az esküdt jóval hátrább -, csak bátran, nincs mitől félni. Aki őt megfogja, s kötözve a nemes vármegye kezébe szolgáltatja, száz forintot kap. Csak előre, fiaim, hogy az ördög vigyen el.

- Hát a kert másik oldalán van-e valaki? - kérdé egy óriási hang, melyben mindenki a csendbiztos szavára ismert.

Nem felelt senki.

- Átkozott naplopók, mit ácsorogtok itt! - ordítá ismét Nyúzó Pál. - Miért nincs senki a másik oldalon?

- Azt parancsolta a teins úr, hogy idejőjünk - szóla közbe remegve egy pandúr, mire feleletül csak egy csattanás, melyet ily sötétben könnyen pofoncsapásnak is gondolhatott volna valaki, hallatszott.

- Lóduljatok át a másik oldalra, de ne felette sokan, kössétek meg jól.

- Ha ellentáll - kiálta ismét az esküdt -, csak mindjárt agyon kell lőni.

- Majd bizony - vága közbe az érdemes főbíró -, aki agyonlövi, azt én verem agyon. Azon szatiszfakciótól, hogy én akasztatom föl, nem fosztatom meg magamat.

Ily készületek s rendelések között, melyek a szokott magyar pontossággal adattak s teljesíttettek, Liptákné a zsiványt a kamrába egypár hordó mögé rejtette el, s nyugodtan bölcsőjéhez ült, mint annakelőtte.

Vilma egész testén remegett.

- Ne féljen, kisasszony - szóla Liptákné nyugodtan -, hisz nemes házban vagyunk, ide nem jöhetnek be; már ha ilyen miféle szegény embernél volnánk, az más, ott földúlnának mindent, de nemesi kúrián biztosan van mindenki.

Ez egyszer Liptákné azonban csalódott, s nemsokára meggyőződhetett, miszerint oly hazában él, hol az, hogy valami törvényben áll, arra, hogy megtartassék, még éppen nem elegendő ok, s hol a nemesi kiváltság, valamint donáció által nyeretik, úgy csak donációk által élveztethetik egész mértékben. Miután ti. Nyúzó Pál úr a kertet minden oldalról körülvevén, hatalmas kiáltásaira, melyekkel Violát megadásra fölszólítá, s tüsténti fölakasztatás ígéretével kecsegteté - feleletet nem nyert, bővebb vizsgálatot tartva szükségesnek, minden cerimónia nélkül, embereit a résen, s másfelől a csak kilinccsel zárt ajtón bevezeté, s lámpákkal s dorongokkal, virág- s dinnyeágyakon keresztül, legázolva Vilma rózsáit s Erzsébet asszony szép nagyfejű káposztáját, előrenyomult a rendetlen, vad csapat mindkét oldalról, míg végre a kert közepén öszvetalálkozva, az „akasztófáravaló" helyett, kit kiáltott, a csendbiztos teins Nyúzó Pál urat látá maga előtt, s az egész tömeg ostoba bámészkodással nézett egymás szemei közé.

- Bizonyosan a házban van - szóla végre Nyúzó; s mint minden tömegnél, melynek valamely tárgyról még elhatározott nézete nincs, a legjózanabb vagy legostobább ötlet azonnal közvéleménnyé válik, egy perc múlva nem kétkedett senki Violának a házban létéről, s Kenyházy, ki azalatt biztosítva, hogy ellenével találkozni nem fog, hasonlóképp a többiekhez jött, azon tanáccsal lépett elő, hogy föl kell kutatni a házat, mi általános helybenhagyással fogadtatott.

Nyúzó, ki a biztost hajdújával a ház udvarába küldé, már közelgett a kert felé nyíló ajtóhoz, midőn egyszerre Erzsébet asszony álla előtte, s gyöngéd asszonyi hangjának fortisszimójával az egész sereget megállítá.

Erzsébet jó s szelíd teremtés volt, szeretve, sőt a bálványozásig imádva férjét s Vilmáját, nyájasabb, nyugodtabb háziasszonyt széles e hazában nem találhatunk - de volt egy pont, melyen túl férjén kívül senki türelmét próbára nem teheté anélkül, hogy észrevegye, miként magyar asszonnyal van dolga, s miként az asszonyoknak ezen neme, mely, mint a rózsa zsenge korában, tán legszebben virít, őszi napjaiban erősebben is szúr; - s e pont el vala érve.

Erzsébet az eddig történtekről nem tudott semmit. Tengelyi kilenc óra felé az ispántól bizonyos sürgetős tárgy iránt levelet kapott, s oda ment; Vilma, mint tudjuk, Violáné betegágyához, Erzsébet ágyába vonult, hol hamar elaludva, sem arról, hogy Viola házában elrejtezett, sem hogy itt valaki által kerestetik, legkisebb fogalma nem volt. Midőn tehát a lárma oly fokra hágott, hogy gyönyörű egészsége s még jobb lelkiismerete mellett sem aludhatott tovább, kiugorva ágyából a kertbe nézett, s mikor a káromkodást hallá, s eltiprott büszkeségét, a nagyfejű káposztát látva, mindennek okát megtudá: olvasóim, kik mindenesetre magyarok s talán házasok is, képzelhetik a nemes haragot, mely e női kebelt földúlá.

- Hát mi ez? - szóla nem éppen kellemes, de annyival inkább szívreható discanttal - ki mer sötét éjszaka becsületes emberek házára törni; micsoda haramiák, zsiványok, gyilkosok dúlongnak itt? Ki, mindjárt ki, takarodjatok azonnal, ez nemes ház, itt nincs keresete senkinek, akit nem én hívok meg. A kárért majd lakolni fogtok.

Nyúzó, kinek ezen szavak között, nem tudom miként, a violenciális törvények jutottak eszébe, s ki másrészről tekintélyét veszélyeztetve látta, kissé megzavarodva igazolni akará cselekvése módját.

De Erzsébet, zavarodását észrevéve s jól tudva, hogy a jog mellette szól, nem akará hallani igazolását, s annyival hevesebben támadta meg a főbírót, mennyivel inkább utálta őt, s mennyivel tökéletesebben akarta használni ez alkalmat arra, hogy neki azt, mit közönségesen

egy kis poézissel, igazságnak szoktunk nevezni, megmondja. Hiába! minden embernek megvannak szenvedélyei, s azok többnyire annyival ellenállhatlanabbak, mennyivel nemesebb a kútfő, melyből származnak. Miként volna a többiektől különböző Erzsébet, miként kívánhatnók, hogy midőn keblének egész haragja föltámadt, eszébe jusson: a főbíró bosszúja mennyit árthat a legtökéletesebb jegyzőnek is.

- Tengelyiné asszonyom - szóla végre a főbíró, mérgében elfojtott hangon -, mérsékelje magát. Én a nemes vármegye nevében jövök, gondolja meg, hogy elöljárója áll előtte.

- Elöljáróm! - kiálta Erzsébet - zsiványok, latrok elöljárója az úr, nem az enyim. Mit nekem vármegye, mit szolgabíró; én nemesasszony vagyok, s majd meglátom, ki mer engedelmem nélkül házamba jőni?

Nyúzó ildomos úriember volt, ki magát szükség esetében lábbal tiportatá - ha ti. valami haszonnal járt, de végre türelmének főképp egy jegyző család irányában megvoltak határai, s azok rég áthágattak.

- Azt meg fogjuk látni - ordítá félig magánkívül -, előre, legények! be a házba, kutassátok ki minden szögletét, míg a zsiványra akadtok. Aki ellentáll, azt kössétek meg, majd meglátjuk, ki parancsol itt!

- Botot adjatok, botot! - kiálta Erzsébet dühösen, s fölemelve férje pálcáját, melyet egy szolgáló kezébe adott -, opponálok! - harsoga diadalmas hangon, mely előtt az esküdt, ki épp előtte állt, megijedve hátrált, s Nyúzó maga meghökkent. Azonban, mindamellett nem hiszem, hogy Tengelyiné jogai tiszteletben tartattak volna, ha szerencsére Ákos s Macskaházy nem jőnek még jókor, s megtudva minden körülményeket, hogy az egész gyanú egy ismeretlen zsidó szavain alapszik, ki talán Viola cimborája, s csak tévedésbe akará hozni a keresőket, a felbőszült szolgabírót vissza nem tartóztatják. Miben Macskaházy annyival munkásabb vala, mert meggyőződve, hogy Viola a háznál nincs, átlátá, mi jól lehetend az egész történetet Tengelyi gyanúsítására használni.

A ház belsejében azonban rémülés vala. Vilma remegve s halotti halványsággal arcain járt a szobában föl s alá. - Imádkozzál, fiú, apádért - szólt Liptákné a kis Pistához, s míg az ártatlan gyermek, kezeit éghez emelve, könnyező szemekkel mondá el miatyánkját, ő maga az ablaknál nézé s hallgatá a történteket. Csak Viola maga, ki rejtekében a közelgő vészt hallá, s pisztolyát készen tartá, hogy fölfedeztetvén önszívébe lője, s neje, ki az ágyon magánkívül feküdt, maradtak nyugodtan. Midőn a dolgok Ákos jötte által jobb fordulatot vőnek, Liptákné ismét nyugodtabb lett, s Vilmát, ki most sírásra fakadt, vigasztalni kezdé. A kisfiú, nem értve semmit, de biztatva, hogy apjának semmi baja sem lesz, felkelt, s bámulva törülgeté szemeit, midőn egy új történet valamennyiök figyelmének más irányt adott.

„Tűz!" harsoga künn az utcán. „Tűz, tűz!" hangzék az udvaron. „Tűz!" ordítá az egész tömeg, mely a kertben állt, s midőn a harang félreverése közben a láthatár egyik oldalán világosság terjede el, a sokaság futva oszlani kezde. Csak a foglárok s pandúrok maradtak Nyúzó parancsára helyeiken, ki még mindig azt reménylé, hogy Violát itt fogja találhatni. De midőn végre az udvarból egy kocsis jött, s azt kiáltá, hogy az alispán kertje ég, s minden kazlai lángba borultak, a közhatalom is futásnak indult, s a szérűk felé tolult, hogy azt, mi a közállományt legközelebbről érdekli, az alispán úr szénáját megmentse. - Egy perc, s Tengelyi házában, az oda tartozókon kívül nincs senki többé!

- Az istenért! mentsd meg őt - szóla Vilma Liptáknéhoz -, csak hamar, mielőtt visszajőnek.

- Ne féljen, kisasszony, nem érik őt utol oly hamar. Szüléinek ne szóljon semmit, főképp édesatyja nem bocsátaná meg soha.

S Liptákné a kamrába ment. Vilma anyját kíséré szobájába, hol ez, fáradtan annyi fölindulás után, székre veté magát és sírva fakadt.

- Úgy, most mehetsz - szóla Liptákné, félretolva a hordókat, melyek alatt Viola rejtve volt. - Az alispán szérűjén tűz van, menj ki a falu másik oldalán, ott nem tart föl senki, úgyis talán kedvedért rakták e tüzet.

- Hallja kend, még egy szót - mondá Viola -, én a nótáriuséknak sok köszönettel tartozom, befogadták szegény feleségemet, azt isten fizesse meg nekik, s megtarták életemet, azért majd én köszönök. Mondja meg neki kend ezt: Tudom, hogy vasládájában mind neki, mind főképp a tiszteletesnek nagybecsű írásai vannak, ezeket tegye más helyre, s őrizze jól. Neki hatalmas ellenei vannak, s bizonyos uraknak s asszonyoknak nagyon fáj foguk az irományok után. Értette kend?

S Liptákné fejével jelt adott.

- Hát mondja meg kend aztán a nótáriusnak, s most isten áldja meg.

S a zsivány a kertajtón kilépve a kerítés felé sietett, midőn egyszerre valaki bundájánál megfogá.

- Ki az? - kérdé Viola, baltáját emelve.

- Hát nem ismersz - felelt Peti -, nos, mit mondasz az illuminációhoz?

- Nem tudom, hogy jöttem volna ki sötét lyukamból, ha tüzet nem raksz, mindjárt tudtam, hogy te voltál; isten áldjon meg érte.

- De most hamar Sz.-Vilmosra - szóla Peti a kerítés résén, mely jóval szélesebbé vált, áthágva -, nézz oda - szóla tovább a mellékházra mutatva -, mernék fogadni, hogy az az átkozott Macskaházy áll ott.

- Ha az ördög fia is, csak menjünk - szólt Viola. S a két cimbora sebes léptekkel haladott az utcán végig, s a kovács háza mögött eltűnt, míg Macskaházy, mert csakugyan ő vala ott, megösmerve Violát, fejcsóválva haladt a szérűk felé.

6

A nap, mely e történetdús éjszakát követé, vasárnap vala. A tiszaréti templom harangja lassú kongásaival rég ájtatosságra hívta a népet, mely Vándory vigasztaló szónoklatánál az előbbi est zaját s az élet egyéb bajait feledé. Az úri házban melynek vallásossága, mint más magyar úri családoké inkább közgyűléseken, hol a linzi s bécsi békekötés került szőnyegre, mint templomban vala észrevehető, mindenki a várt nemes vendégek elfogadására készült. Ákos s nővére, Etelka, a kertben sétáltak. Egyike vala ez azon szép őszi napoknak, milyeket, honszeretet nélkül legyen mondva, csak Magyarországban találtam, s melyeknél néha eszembe jut, hogy nemzetünk is, miként hazája, csak a bizonytalan tavasz s változékony nyár után fogja feltalálni állandóan derült napjait. Dél közelgett, s a nap meleg sugárokkal töltè a tájat, melynek új vetései ismét zöldellni kezdének, s csak itt-ott egy darab fölszántott vagy még tarlóban álló föld emlékezteté a nézőt, hogy a virágzás s gyümölcsözés napjai mögötte s nem előtte fekszenek. A fák színezett lombján gyönge szálak függnek, mintha az ősz tövéhez akarná kötni a fonnyadó leveleket, hogy ne hulljanak el, s ne takarják száraz vázaikkal a még zöldellő mezőt, hol a magas georginák s szerény őszikék, habár a dér egyes leveleiket elfonnyasztá is, még derült színekben állnak.

A testvérek hallgatva jártak egymás mellett a kert száraz levelekkel takart utain, míg Tünde, az egy, kinek Ákos agarai között e kiváltság adatott, majd egy madár vagy lehulló levél után futva, majd a sétálókat körülugrándozva, s ismét elszaladva, saját módja szerint élvezé a kert gyönyöreit.

- Mi bajod, kedvesem? - szóla végre Ákos testvéréhez, ki épp egy fonnyadt georginát néze meg - te ma kedvetlen vagy.

- Én? - viszonzá a leány mosolyogva, midőn nagy fekete szemeit a virágról bátyjára fordítá - úgy látszik, nem vagy jobb Macskaházynál, ki, ha évenkinti sárgaságában narancs szemeivel körültekint, az egész világot egy roppant sárgadinnyének látja.

- Igazad van - monda Ákos, maga is elmosolyodva -, szörnyű unalmas vagyok.

- Kétségkívül; de ez a magyar nemesi jogok közé tartozik, s főképp testvérek közt régi szokás, cseppet se erőltesd magadat.

S a víg leány ismét virágaihoz fordult, s Ákost gondjaira hagyá, mi a vigasztalásnak majdnem mindig legjobb, de egyszersmind azon neme, melyet legritkábban találunk. Minden fájdalom, s főképp azon rossz kedv, mely hozzá oly hasonló, hogy nem ritkán annak tartatik, ha külső okoktól táplálékot nem nyer, enyhülni szokott; s mindenki öneszével legjobban fel tudja találni vigasztalását. Barátaink, kik inkább bármi mást tűrnek, mint hogy magokat velünk elunják, nem engednek erre időt, s midőn vigasztalni vagy mulatni akarnak, nemcsak diszharmóniába jőnek érzelmeinkkel, hanem bánatunk ellen küzdve, eszünket annak védelmére buzdítják, s a vigasztalásnak sikere közönségesen csak azon meggyőződés, hogy bajunk nagyobb, mint elébb magunk gondoltuk. Ha olvasóim azon emberekre visszaemlékeznek, kiket egykor barátaiknak neveztek, míg azon nagy reménybankrottnál, melyen keresztülmentek, ismerősökké devalváltattak, nem jut-e sok keserű óra eszökbe, mely épp ezen túlbuzgóság által hosszabbíttatott meg? Ha szomorú vagy, s magad sem tudod, miért, hű pajtásod addig fog kérdezni, míg végre eszedbe jut; ha valamely kis kellemetlenség ér, olyan, mely inkább bosszantó, mint fájdalmas, s melyet a jövő órában elfelednél, Piladesed annyira fárad még másnap is, hogy felejtsd, annyira kötözgeti kis sebedet, mely magától sokkal gyorsabban gyógyulna meg, hogy háladatlanság nélkül sem páratlan szeretetét, sem a kellemetlenséget, mely arra okot adott,

nem felejtheted. Igaz, ha nagy bajba esünk, s valóban segélyre szorulunk, barátaink e kellemetlen hibájokat egyszerre le szokták tenni, és nemigen alkalmatlankodnak szolgálatukkal, de nem jut-e eszünkbe ilyenkor: mennyivel jobb lett volna, ha e nonintervenció elvét előbb kezdik alkalmazni, vagy mindazon jóakaratot, azon számtalan parányi áldozatot, melyekkel terhünkre voltak: ez egy alkalomra teszik el, s mit szeretetök nekünk szánt inkább egyszerre, mint fillérekben nyújtják, azaz úgy, hogy kis öszveg is elviselhetetlen. De ki tehet róla! kereskedő században élünk, s nincs mit bámulni, ha azok is, kik látszólag önzés nélkül ragaszkodnak hozzánk, legalább azáltal nyerészkednek rajtunk, hogy a lehető legolcsóbb áron legtöbb köszönetet aratnak, s minél kisebb szolgálatokért a lehetőségig sok háladatosságot cserélnek be. Kinek az ég oly barátot adott, kire ez észrevételek nem illenek, az áldja sorsát, mert bizony a kivételek közé tartozik. Ákos ezekhez számítható, s azon sok szerencseadományok között, melyekért a tiszaréti úrfi a megyében boldognak tartatott, mint például, hogy apja alispán, anyja született bárókisasszony, hogy szép s nagyrészint pusztai birtok vár reá, én csak egyért irigyelhetném, ha ti. azt, mit a sors magunknak is adott, mástól irigyelni lehetne, s ez nővére.

Fájdalom, hogy olvasóimnak nem mutathatom be; leírásommal nem fogják beérni. Sok szeretetre méltó asszony száll sírjába, ki mint Hegel elmondhatná: hogy csak egy ember által értetett, s hogy ezáltal is félreértetett; mert az egy, ki előtt szívét egészen kitárta, lázas állapotában csak képzelete szemeivel látta szépségét; hát a szegény regényíró hogy boldogulljon nők leírásával, főképp ha tárgya Etelkához hasonló, kinél maga a festő zavarodásban keresné színeit? Ily szőke haj s fekete szem, ily szabályos vonások leírására tenta s papiros vajmi szegény eszközök; s hát a nyájas arc színezetéről mit mondjak? Ha havasról szólok, melynek csúcsát a nap első sugárai pirosra festik, míg aljok tiszta fehéren csillog, s nem találhatod az egymásba folyó színek határait, talán legjobb képét adom, s mégis a hideg bérc, a mozdulatlan jéghalom eszedbe fogja-e juttatni a nyájas hölgy piruló arcait, sötét szemének ragyogó tekintetét, a piros ajkak mosolyát, egyszóval a lelket, mely szép arcain elédbe sugárzik, s mint nyári est bájos világítása a legcsúnyább tájt, úgy a legközönségesebb arcot is széppé tehetné? Etelka azon ritka egyediségek egyike, kiknek egész valója oly harmóniában áll, hogy nem is gyanítjuk, mennyire kitűnők egyes tulajdonai, s ha azon előítéletnek, hogy ész és szív ellentétben áll, mely nagyrészint olyanok által terjesztetik, kik a kettőnek egyikét sem bírják, cáfolatra lenne szüksége, pár nap Etelka társaságában elég, hogy alaptalanságáról meggyőződjünk.

Testvérénél pár évvel fiatalabb, mégis Etelka vala az, ki Ákos szenvedélyességét mérséklé, ő, kire ez szíve titkait bízta; s pedig annyival szívesebben, mert tudta, hogy azok, mi ily titoknál, mint Ákoséi, egyke a fődolgoknak, legsebesebb úton jutnak Vilmához, kit nővére mindazon barátsággal fogott körül, melyre asszonyok csak az ő korában, s akkor is vajmi rövid időre képesek!

A testvérek végre fölmentek a csigadombra, honnét a falu, a nyugodt Tisza s a határtalan róna meglátszott.

Jőnek - szólt Etelka Sz.-Vilmos felé fordulva, honnét nagy porfelleg a várt nemes vendégek közelítését hirdeté -, egy óra múlva zaj lesz a házban.

- Adná az ég, hogy száz mérföldre lehetnék - szólt Ákos sóhajtva.

- Talán kevesebbel is beérnéd, ott a faluban, nem messze tőlünk, a jegyző házánál, nemde?

- Ne szólj erről, ha csak rágondolok, sírhatnám; tudod, tegnap mi történt?

- Elég lármát ütöttetek, hogy meghalljam.

- Én nem reménylek többé.

- Ne szólj ilyeket, Vilma szeret, te változni nem fogsz, s atyánk...

- Atyám? ha más akadály nem lenne - szóla Ákos szenvedéllyel -, én tisztelem őt, de e tiszteletnek megvannak határai, s ha Vilma s apám egymás mellett nem férnek meg szívemben, kész lennék kiszakítani annak képét, ki előítéleteknek fia boldogságát áldozza föl; de reménylhetem-e ezt Vilmától? s hidd el, az öreg Tengelyi kérlelhetlenebb atyámnál.

- Ne hidd, Tengelyi imádja leányát.

- Nem ismered őt. - Igen, Tengelyi imádja leányát; vagyona, élete, nincs e világon semmi, mit érte föláldozni kész nem volna, egyet kivéve, s az becsülete; de mi ezt csak távolról érdekli, abban az öreg kérlelhetlen. Azon szerencsétlen beszélgetés után, melyben mostohánk, ki szerelmemet észrevevé, értésére adta, hogy leányával ritkábban jöjön házunkhoz, Tengelyi hozzám jött, s elmondva a történteket, kért, kíméljem meg házát látogatásaimtól, miután - mint keserűen kifejezé - nem jó, ha ily magas rangú ifjak szegénylánnyal társalkodnak. Azóta, ha az utcán találva házáig kísérem, valahányszor a kapuhoz érünk, mélyén meghajtja magát, s én mehetek. Szóltam nejével, ki, isten áldja meg érte, mindig pártomat fogta, de az asszony, ki nem éppen vakon engedelmeskedik férjének, azon válasszal utasított el, hogy ez egyben férje kérlelhetlen. Szóltam Vándoryval, s minden optimizmusa mellett csak azon vigasztalását nyerhetém, hogy várnunk kell. S most gondold magadnak ehhez a tegnapi méltatlanságokat, melyeket Tengelyi egészen családomnak tulajdonítand, s hogy a közelgő tisztújításnál ellenkező pártokon állunk, legalább mint ő hiszi, mert magam részt venni e pártoskodásban nem fogok; - s azután remélj, ha tudsz.

- S én reménylek - szóla nyugodtan Etelka, testvére kezét fogva -, hol egy részről minden nemes érzemény, a másikról csak okok szólalnak föl - a győzelem nem mindig azon ügye, melyet legjobban védelmezni, de azé, melyért legmelegebben érzeni lehet.

- Gondolod - szóla örömében, szenvedélyesen megcsókolva nővére kezét Ákos -, oh, csak ezt tudjam, csak arról legyek bizonyos, hogy elleneim fondorkodásai nem fogják elidegeníteni tőlem szívét.

- Ákos, Ákos miket beszélsz - szóla közbe mosolyogva Etelka - mily ellenek? mily fondorkodások? Hogy ti ifjak, mint Vándory mondja, csakugyan nem ismerhettek középutat semmiben, s mint az újonc, ki először áll ellenség előtt, vagy vakon mentek elébe minden veszélynek, vagy minden bokor megett egész tábort, minden hulló levélben ágyúgolyót képzeltek. Ki fondorkodnék ellened? hisz maga Tengelyi belsejében talán fiát sem szereti inkább náladnál, s valahányszor lát, alig győzheti le magát, hogy nyakadba ne boruljon; s hidd el, ha ez nem lenne is így, ha apja, anyja, az egész falu vagy az egész ország, frigybe lép ellened s egy évig szüntelen rosszat mond rólad, Vilmát nem fogja megtéríteni. Mi lányok gyöngék vagyunk, s nem tudunk akarni, azt mondják legalább, s meglehet, igaz; de épp ez biztosít szerelmünkről; ha százszor bebizonyítják, hogy szívünket érdemetlennek adtuk, ha okaik meggyőztek is, mit használ? nincs erőnk mást akarni.

- Kedves Etelkám, mi boldoggá téssz! hát néha szóltok felőlem?

- Ha magam vagyok Vilmával, nehéz volna másról szólani. Tudod, én Tengelyi nagy proskripciójától ment vagyok, s mint elébb, úgy most majdnem naponként elmegyek barátnémhoz. Az öreg eleinte kissé dörmögve fogadott, de miután zongorához ültem s egypár kedves dalát énekeltük, komolysága eloszlott, s valahányszor ismét eszébe jut, egy negyedóra alatt lemuzsikáljuk. Vilma imád, kezdetben, mikor elmaradásod okát nem tudta, szomorkodott, miután tőlem meghallá, nyugodt lett, s most vigasztalásaim után ismét teljes reménnyel néz a jövőbe.

- Csak láthatnám, csak egyszer egy percre ismét.

- Majd meglátjuk, ki tudja, talán nemsokára, ha az öreg Tengelyi majd a tisztújításra megy; addig legyen türelmed. De most menjünk, a kortesek mindjárt itt lesznek, érkezésök szép lesz, azt látnunk kell.

- Hát gondolod, hogy Vilmát látni fogom? - szóla Ákos, visszatartva Etelkát, ki már a ház felé indult - kérlek az istenre, ne vond el tőlem pártfogásodat.

- Bizonyos lehetsz, csak még pár napi türelem, s meglátod őt.

Ákos szenvedélyesen keblére voná a szólót, s a két testvér sietve indult a ház felé, honnan távol fergetegként iszonyú rivalgások hallatszottak.

7

Nálunk magyaroknál minden teremtés, nagyban vagy kicsinyben, legyen az barátságos ebéd vagy sarkalatos törvény - fájdalom, nem a világossággal, hanem lármával kezdődik, s így olvasóim képzelhetik a zajt, mely most Réty házát eltölté. Kocsisok s hajdúk, kik mindenfélét hordozva ide s tova siettek, a konyhában a szakács kuktáival, a pincében az ispán s udvari bíró, a kamarákban a gazdasszony s szolgálói, mindenki lármáz, parancsol, veszekszik, hogy ki-ki alig hallhatja saját szavát; s a nagyságos asszony, ki a felső emelet közép ablakánál várja vendégeit, s a csend helyreállítására már utósó pesztonkáját is leküldé, anélkül hogy más sikert tapasztalna, mint hogy a zaj egy hanggal erősebb lett, alig tarthatja meg azon nyájas mosolygást, melyet a megye úgyis csak három évről három évre, épp a tisztújítások előtt, bámulni szokott.

A tornácon Réty alispán úr, Kislaky Bálint, Nyúzó főbíró s még nehány tekintetes elvbarátai pipázgatnak, s a háznak egypár szegény rokona, ki ily alkalommal mindig meghívatik, majd valakinek pipát gyújtva, majd más szívességgel szolgálja le meghívatásáért tartozó háláját; míg Macskaházy a dóriai oszlopok egyikéhez támaszkodva alázatosan jártatja körül kis szemeit az egész társaságon.

E társaság, melyhez Magyarországban - főképp tisztújítások előtt majdnem mindenütt, külföldön sehol hasonlót nem találhatnánk, számra kevés, de oly egyedekből áll, kik Taksony megyében kétségen kívül a legkitűnőbbek.

Az első, ki közöttük figyelmünket magára vonja: Kislaky Bálint, ismerősünknek, kivel Réty Ákos társaságában a törökdombon találkoztunk - apja. A jámbor öregen sok van, amit szeretni, kevés, mit leírni lehet. A kis gömbölyded férfi szép ezüst hajával s piros arcaival, kinek ajkai mindig mosolyganak, szép kék szemei mindig jószívűen tekintenek reád, tárt kebellel áll előtted. Hosszú elbeszélései, melyeket minden alkalomnál ismétel, s melyeknek - nagy kárukra épp végét feledé el, néha untattak, de észrevéve, hogy e férfiban éppoly kevés hamisság van, mint meséiben, neki e kis hibát mindenki megbocsátá, és jobban érzé magát társaságában, mint a legelmésebb körben.

A többiek közül, kik az alispán tornácán mulatnak, azonban leginkább két személy vonhatá magára az idegen figyelmét. Szükség, hogy olvasóim e két, a megyében kitűnőknek tartott egyediségekkel megismerkedjenek. E két férfiú mindenesetre megérdemli figyelmöket, habár a teins alispán úrral egy véleményben nem lehetünk is: hogy az egész világon hasonlójukat nem lehet találni - mert részünkről azt hisszük, hogy az úgynevezett „*originális*" emberek faja, mely, fájdalom, mindenütt feltalálható, egymáshoz más közönséges embereknél még inkább hasonlít. A megyeház győzhetlen várnagyát, Karvaly Ágostont, s legdrágább adószedőjét, Sáskay Tamást értem, s annyit túlzás nélkül mondhatok, hogy hozzájuk hasonló egyediségeket az egész megyében hasztalan keresnénk, mi az adózó népnek nem kis könnyebbségére szolgál.

Karvaly Ágoston régi nemesember vala - olvasóim természetesnek fogják találni, hogy leírásomat e megjegyzéssel kezdem; nálunk, hol e nehány szócskával: „*nemesember vagyok*", hídon s utakon átmehetünk fizetés nélkül, olvasóim talán szinte nem fognak semmit kívánni személyeimtől, kiket ily előfigyelmeztetéssel vezetek elejökbe, vagy legalább, mint más bírák kegyesebbek lesznek irántok. Múltja, önmagára nézve, egyike a legérdekesebbeknek, és sajnálni lehet, hogy története, melyet egészen Goethe modorában, azaz: életet s költészetet vegyítve szokott elmondani, a jövő kornak nem fog feltartatni. Édesapjának ötödik fia, ki

ismét édesapjának ötödik gyermeke levén, a karvali birtoknak csak számolás útján kitudható részét kapta örökségül (mert a Karvaly családnak nemzetségfája csaknem az ötszám sokszorozási táblájához hasonlított), Ágostonunkra nem nagy kiterjedésű birtok ugyan - a közmondássá vált hét szilvafa már apjára sem illett -, de legalább annyi jutott, miből magyar nemesember, ki, mint tudva van, inkább jogaiból, mint földjéből tartja magát, becsülettel elélhet. Gyermekségét apja kúriája körül nemes rokonaival birkózva, vagy a libapáston falusi fiúkkal verekedve tölté; s ezen - a klasszikus Homér hőseinek neveltetésére emlékeztető előkészület után - a pataki kollégium, hol társai közt mindig az utósó, s az agarászat, hol mindig az első volt, oly tökéletesen kimívelék az ifjú szunnyadó tehetségeit, hogy apja, kinek szemei, ha fiát káromkodni hallá, nem tudni, örömében-e vagy talán azért lábadtak könnyekbe, mert ilyenkor rég elhunyt édesapja jutott eszébe, minden túlzás nélkül elmondhatá, hogy ily fiú az egész megyében nincs. Testvérei néha panaszkodtak, hogy kissé verekedő természetű, de becsületére mondhatjuk, hogy soha erősebb emberrel szembe nem szállt, sőt inkább elfutott, mint hogy valakit azon kellemetlenségnek kitegyen, mely major potentiae actióból következni szokott.

A Karvaly család szerencséjére - mert másképp ennyi próbatételek után az öt testvérfejeknek egyike mégis gyöngének találtatott volna - az 1809-i fölkelés a bátor ifjút a haza védelmére szólítá fel; s nincs mit csudálnunk, ha a nemesség őt, ki harcias tulajdonainak már annyi jeleit adta, hadnagynak választá. E háború, melyet felejtenünk nem kell, mert a magyarnak, vagy inkább nemességének nagy nemzeti adóssága ez, melyet ha isten megsegít, egykor kamatos tőkével lefizetend - hamarébb végződött, semhogy Karvaly rendkívüli vitézségét megmutathatta volna; minden, mit felőle mondhatunk, az, hogy a nagy stratégikus remekletben, mely által Xenophon visszavonulása homályba állíttatott, senki által nem előztetett meg, s hogy senki az egész megye ezeredéből e veszélyes időben saját tűzhelye védelmére nálánál elébb haza nem érkezett; mely érdemről azonban ő, mi az erény jellemző tulajdona, inkább hallgatott.

Van, mint mondják, az egyenruhában valami, az asszonyokra nézve ellentállhatlan; azért-e, mint némelyek hiszik, mert jövendő urokat szívesben választják azon rendből, mely minden egyebeknél inkább subordinációhoz szokott? vagy azért, mert az egyenruha a férfiakat egymáshoz hasonlóbbakká teszi, s ha, ami néha mégis megtörténhetik, előbbi kedvesöktől nem értve - változásra látnák magokat kénytelenítve, mihelyt szívök ugyanazon ezrednél maradt, s bálványozásuk tárgyában csak az arc változott, nem is vádoltathatnak állhatlansággal? - nem mondhatom, de annyi bizonyos: hogy midőn Ráczfalvy asszonyság Karvalyt huszárruhában látta, sugár termete, s a remekül pödört bajusz oly tökéletesen megtevék hatásukat, hogy ő - ki, mint az egész környék tudta, noha kötelessége lett volna, még egykori férjét sem szerette - soha a kék eget nem nézhette többé anélkül, hogy Ágoston kék dolmánya ne jutott volna eszébe, ki mentéje sujtásaival a szegény asszonyi szívet oly erősen fonta körül, hogy a varázs csak papi áldás által oszolhatott el.

Voltak a megyében, kik Karvalyt ez alkalommal haszonleséssel vádolták, s főképp Ráczfalvyné rokonai, kik tőle örökséget vártak, lármáztak; sőt voltak, kik a menyecskét jóval ötvenen túlnak hirdeték. Én azonban, ki az asszonyt legfelebb negyvenkilenc évesnek tartom, s jól tudom, mennyire fáradt férje, hogy azon vagyont, melyért állítólag házasságra lépett, minél hamarább elköltse, sőt, hogy miután minden egyéb lassanként elfogyott, az utósót, mi megmaradt, azaz nejét is odahagyta, sem az egyik, sem a másik rágalomnak hitelt nem adhatok, s olvasóimat biztosokká teszem, hogy Karvaly, mennyiben Ráczfalvy úrtól örökölt, legalább híven teljesíté az örökös kötelességeit, s nemcsak igen sokszor siratta halálát, hanem, mi sok népek által még szentebb kötelességnek tartatik, teljes mértékben megbosszulta jóltevőjét.

E katasztróf után Karvaly ismét saját közlegelőjére szorult, s ha házassága által magának szerencséjére ellenségeket nem szerez, alkalmasint a nagy kortescsapat közt tűnt volna el. De ismert dolog, hogy alkotmányos országban az előhaladás legjobb módja nem az, ha minél több barátokat, hanem az, ha olyan elleneket szerzünk magunknak, kik a gyöngébb párthoz tartoznak; s minthogy Karvaly üldözői szinte a kisebbségben maradt félhez számíttattak, ő maga a többségtől pártolva, csakhamar várnaggyá, hajdúkapitánnyá, sőt tiszteletbeli esküdtté emeltetett, s mindazon kényelem- s tiszteletben részesült, mely ezen helyzettel összekötött.

E férfiú ellentéte Sáskay Tamásban áll előttünk. Vannak társaságok, hol két barátot nem találunk; olyan, hol pár egymást becsületesen gyűlölőre ne akadnánk, talán nincs a világon; s természetes, ha Taksony megyében e szerepeket Karvaly és Sáskay vállalták magukra. Maga e férfiaknak külseje mintegy ellentmondott egymásnak, és Sáskaynak elsárgult papírhoz hasonló képe, melyet valaki, mert kellemetlen dolgokat tartalmazott, haragjában elgyűrt, száz redőivel éppúgy nem illett Karvaly verhenyős arcához, mint nagy szorgalommal előre fésült színetlen haja a várnagy borzas fejéhez, s ha felszólaltak: első pillanatra észrevevéd, hogy az egyiknek rekedt, vékony hangja a másiknak hatalmas basszusával soha össze nem hangozhatik. E különbség, mely személyökben létezett, magokviseletökben is feltűnt. Karvalynak fő tulajdona a nyíltság volt, sőt Taksony megye közönségének egy része azt hivé, hogy kapitánya csöppel sem volna kevésbé szeretetre méltó, ha ezen erényből jóval kevesebbet bírna. Sáskay magába zárkózva, még ha aziránt kérdeztetett is: hány óra? csak meggondolás után s bizonyos óvások mellett felelt, s nála - oh, közönség - ismét azt találák sokan, hogy kár annyit zárkózódni, miután mint gyógyszertárakban azon láda külsején, hol a méreg tartatik, úgyis olvashatja mindenki: mit rejt. Még azon sok közeledési apróságok is, melyek férfiak között a mívelt világban léteznek, s valahányszor tűz kell, vagy burnót-szelencénket otthon feledtük, eszünkbe juttatják: hányszor szorulunk embertársainkra, s oda vezetnek, hogy haragunkat kiprüsszögjük vagy elfüstöljük, e két férfira nézve nem léteztek. Sáskay, gyalázatára, nem pipázott; Karvaly homályos velejét burnóttal nem szokta tisztítani, s nem volt remény, hogy e két úriember valaha másképp, mint ebédnél lehet egy véleményben.

Sáskayt életében sok szerencsétlenség érte; csak azon legnagyobbat említem, melyről erős lelkületénél fogva, maga ugyan sohasem szólt, de mely a megye jegyzőkönyvében áll. Főadószedő korában tudniillik a reábízott pénztárban hiány találtatott, s habár eleget mondá ő, hogy a pénz ellopatott, s habár az egész megye hitt szavának, sőt nem is kétkedett senki, hogy Sáskay a tolvajt látta is, mikor szobájából kiment, mit használt! A kormány ez egyszer, Sáskay nézete szerint is, mind a hazai, mind a természet törvényeit megsértve, az adószedőt hivatalától felfüggesztette; s ámbár Taksony megye tizenháromszor írt fel és sérelemmel fenyegetődzött; az oly nagy érdemű férfi mégsem jelöltetett ki többé előbbi hivatalára, melyet a nemesség teljes megelégedésével viselt, s mellyel fölruházva nemcsak hogy magának vagyont nem szerzett, de még egész birtokát kártyán el is vesztette.

Azt hinné talán valaki, hogy Sáskay a kormánynak ily igaztalan üldözései után az ellenzék soraiba állt? De nagy lelkek nem így bosszulják meg magukat, sőt nem volt senki, ki a sajtószabadságnak, tisztviselők felelősségének nagyobb ellensége lett volna, mint ő, ami pedig a népképviseletet illeti, ki őt e részben csak egyszer szólni hallá, meggyőződött, hogy hacsak az állam teendőit a legnagyobb zavarba hozni nem akarjuk, azoknak, kik az adót fizetik, annak kezelésébe befolyást engedni nem lehet.

Mindjárt a fönnemlített szerencsétlenség után Sáskay helyzete kissé kellemetlen vala a megyében. Köztisztviselőknek megvannak elleneik, s így neki is. Idővel azonban minden folt, mely valaki becsületén történt - vagy azért, mert maga a folt gyöngébbé, vagy mert az egész piszkosabbá vált - el szokott múlni, s így Sáskay is elég kellemesen tölté napjait, sőt mióta maga konyhát nem tartott, sokkal olcsóbban s jobban ebédelt, mint azelőtt. Amint mondók:

elvei őt a konzervatív párthoz csatolák, kivévén minden financiális kérdéseket, melyekben hivatásból különösen gyönyörködött, s majd egy nemzeti bank, majd papirospénz vagy megyei kölcsönök terveivel előállva legmerészebb újításokat javasolt; sőt mondhatni, hogy új és új közpénztárak alkotása, s mellé ügyes fináncemberek felállítása, kikre az egész kezelés bízatnék, fejében szinte rögeszmévé vált.

A tornác közepén, kék, ezüstgombos atillában, nagy ezüstkupakú pipával, s kis ezüst sarkantyús csizmákban Réty alispán úr áll, s ha, midőn olvasóimnak mindenekelőtt nem a háziurat mutatnám be: az udvariasság szabályai ellen vétettem is, írói kötelességem parancsolá, hogy a legérdekesebbet végére tartsam fel. Minden körnek megvan nagy embere. Mint mai időben a kávé, úgy, legalább egy nagy férfiú minden társaságnak első szükségeihez tartozik; s valamint kávé hiányában szurrogatumokhoz nyúlunk, mi ha hozzászoktunk, épp annyi élvezetet nyújt és nem oly drága, mint a valóságos kávé, így szokott lenni a nagy emberekre nézve is. Azon hadsereg, hol csak egy vezér és csupa közlegények volnának, hivatásának rosszul felelne meg, s így szükséges az életben is, hogy azon legmagasabb helyeken kívül, melyeknek elérését kevesen reménylhetik, számos fokozatok létezzenek, melyekre emelkedni valószínűbb: csak így reménylhető, hogy mindenki nagyravágyásának tárgyat lelve, lelkesedéssel teljesítendi kötelességeit. Ha csak örök hír reménye buzdítaná a katonát bátorságra, az első lövésnél nem sok maradna a harcmezőn. Arra, hogy a vezér csatáját megnyerje, szükség, hogy alatta sokan káplár- vagy őrmesterséget reményljenek. S így van az egész világon, hol, bármit beszéljenek, a legnagyobb tettek nem egyes nagy, hanem számtalan középszerű egyediségek által vitettek véghez.

Mi a világ minden részében igaz, kétszer az nálunk, hol ötvenkét megye mindannyi kis hazaként áll egymás mellett; s ha Réty Taksony egy részétől bálványoztatott és a másiktól minden alávalóság mintájának hirdettetett, megnyugtathatjuk olvasóinkat, hogy a hazában legalább ötvenkét ember él hasonló körülmények között, s hogy az, kivel most találkozunk, sem az egyik, sem a másik ítéletnek nem felel meg egészen.

Réty azon férfiak közé tartozott, kiket legjobban ildomosoknak nevezhetünk, s kik - habár a szó, mely e tulajdon megnevezésére szolgál, csak rövid idő óta jött ismét gyakorlatba alispánaink közt, hála az égnek, soha nem hiányzott.

Tudván, hogy valamint alispánságra emelkedni jobb mód nincs, mint ha valamely párthoz csatlakozunk, úgy hivatalát megtartani vagy magasabbra emelkedni nincs rosszabb: Réty, mióta személye a megye többsége által zászlónak tűzetett ki, mely körül pártok csoportoztak, kötelességének tartá más zászlókként jól ügyelni, vagy mint ellenei mondák, forogni a szél után. Réty a juste milieu embere volt; nem azon értelemben melyben e szó Európában használtatik, s mely szerint e politikai színezettől is külön elvek fölállítása kívántatván, könnyen két pad közé juthatunk, hanem úgy, mint Magyarország középelvű emberei lenni szoktak: egyszer egyik, másszor a másik pártnak adva szavazatát - okos játszóként: ki egyszerre vörösre s feketére is tesz, hogy semmi esetre vesztenie ne lehessen. Az idő, úgy hiszik legalább sokan, politikában kétkedéshez vezet, s magam is ösmertem több becsületes embert, ki húszéves korában, ha kívántatnék, egy nap alatt a lehető legtökéletesebb alkotmányt szerkesztette volna honunk számára, s később egy kis törvény egyes szavai fölött egész napokig elgondolkozott; háziurunknál azonban épp ennek ellenkezője vala észrevehető. Mennyivel tovább élt, annál tisztábban látta, hogy alispán állásában minden lehető meggyőződések között a leghelyesebb az, melyet a megyében legtöbben védenek; ehhez tartva magát, azon ritka szerencsében részesült, hogy a többséget soha önmeggyőződése ellen kimondani nem kényteleníttetett. Voltak, kik meggyőződésének ezen hajlékonyságát rosszallák, mondatott, hogy mindig elöl menni nem nagy dicsőség, s hogy az, ki valamely kocsmából kitaszíttatik, noha közönségesen ő jön ki első annak ajtaján, azért még vezérnek

nem mondható, s több ily rossz elmésség, de miután Réty ellenei, mint mondám, mindig kisebbségben voltak, s azok is, kik ilyeneket hirdettek, mihelyt egyszer többséghez jutottak, az alispánt legbuzgóbb pártolóik között találák, s ily esetekben a nagylelkű magyar szokás szerint, annak, kit előbb leginkább ócsároltak, legnagyobb lelkesedéssel éljeneztek: Réty mindent öszvevéve, jól érzé magát taktikája mellett, s mi Taksony megyében hallatlannak látszik, már kilenc éven át, azaz: három tisztújítás alatt tartá meg hivatalát.

Egy idő óta a szép viszony, mely közte s a megye között létezett, azonban megzavartatott. Ne gondolja senki, hogy az alispán ily hosszú hivataloskodás után talán elbízá magát; sőt emberemlékezet óta arcai soha nem mosolyogtak oly nyájasan, soha karjai annyi táblabírót nem öleltek meg; háza nyitott s vendégszerető vala, mint azelőtt, s új szakácsa, ki úgy főzött, hogy minden étel azon magyar félelem allegóriájának látszott, hogy önzsírunkban fúlunk meg, a legnagyobb koncesszió volt, melyet a közvéleménynek tehetett. A bajnak egyedüli oka abban kereshető, hogy a taksonyi alispán egy idő óta bizonyos elvekhez kezde ragaszkodni, mit a többség, mely őt leginkább azért ajándékozá meg bizalmával, mert e hibát benne eddig nem tapasztalá, nyugodtan nem tűrhetett el. Réty beszédei eddig a parliamentalis szónoklat mintáinak tartattak. „Nem szólok én erről T. KK. és RR.! - így folyt előadása közönségesen - nem szólok én arról, s távol legyen tőlem, hogy ezen másik kérdés megvitatásába ereszkedjem, mely minket a céltól elvezetne, vagy oly tárgyak eldöntésére kényszerítene, melyekről most határozni még nem tanácsos; az egész dolog csak attól függ: *ezt* vagy *amazt* akarják-e a T. RK.?” S itt következtek, általános s szebbnél szebb nézetek: a magyar nép nemes jelleméről, vérrel szerzett szabadságunkról, s más ily új s nagyszerű tárgyakról; mire a szónok sokszor félbeszakasztatva harsogó *éljenek* által, azon tagadhatlan axiómával végzé beszédét, hogy a nép szava isten szava, s hogy a tettes KK. RR. a haza javára legjobban önmagok fogják eldönthetni a kérdést. - Így szólt Taksony megye Demosthenese egykor. Beszéde - hogy egészen új hasonlatossággal éljek - tiszta folyóként, melynek sima fölszínét semmi sziklaként kiálló elv vagy meggyőződés nem zavará, s melyben az egész táblabírói kar mintegy tükörben önmeggyőződéseit láthatá - futott végig a tárgyakon. De egy idő óta beszédein bizonyos fonal vonula át, gyönge még, de máris észrevehető, s a megye egy része igaztalanul aposztáziáról kezde szólani, noha esküt tehetnénk reá, hogy Réty ötvenéves korában most először életében, látszik valamiről meggyőződni.

Mint a bűvész műtétei előtt, bár százszor látta is a közönség, mindig csudálva tátja száját: úgy mindenki bámult az alispán változásán; nehogy azonban olvasóim, mint a megye közönsége is, hasztalan keressék az indokokat, jámbor történetíró létemre elmondom. Nagy embereknek közönségesen megvan nagyravágyásuk, s ez jó, mert csak ez az közönségesen, mi őket *nagy tettekre vezeti*; nagy embereknek megvan sokszor feleségök is, s ez megint jó, mert egy barátom szerint, kinek nevét keresztyén szeretetből elhallgatom, csak így gyakorolhatják magukat azon második tulajdonban, mely a valódi nagyság eléréséhez nagy tetteknél nem kevésbé szükséges: *nagyokat tűrni panasz nélkül*; de hogy nagy férfiak nőinek szinte megvan néha nagyravágyásuk, s hogy az sokszor épp ellenkező irányban működik, mint férjeiknél - itt fekszik a baj, melynek sok dicső név lett már áldozatává. Ez vala az eset Rétynél is, s kérdem: a szilárd jellemű alispánnak, ki egész életén át mindig a szótöbbségnek hódolt, lehet-e rossz néven vennünk, hogy házában azt teszi, mihez közgyűléseken szokott? Az elégületlen lelkiismeret után a földi bajok legnagyobbika oly nő, ki férje tetteivel meg nem elégszik, s ki ne iparkodnék, hogy ettől szabaduljon? Szálljatok magatokba, olvasóim, s mondjátok meg: nem tettetek-e soha semmit meggyőződéstök ellen, csak hogy azon Janus templom ajtai, melyek a házi életben nőitek rózsa-ajkai által képviseltetnek, bezáródjanak, s béke legyen birodalmatokban? S most nyájas asszonyi olvasóimhoz fordulok, kik ha nem is magok, legalább nemök iránt mindig legszigorúbbak, s kérem őket, legyenek hasonló engedékenységgel Rétyné iránt is. Asszonyok a történetekben ritkán számolhatnak helyre, sőt még

országgyűlési iratainkban is, azon özvegyeket kivéve, kik az alsó táblához eddig követeket küldtek, kevés asszonyi nevekre találunk; nem természetes-e, hogy Rétyné, tudva ezt, minden hozzá írt levél föliratában saját szemeivel látni, tulajdon füleivel hallani akará azon nagy- vagy méltóságos, sőt talán kegyelmes címet, mely, tagadni nem lehet, főképp a pompás magyar nyelvben oly szépen hangzik? Azonkívül midőn más angyalok is nem azért ereszkednek le a purgatóriumba, hogy ott maradjanak, hanem hogy az elítélteket magukkal fölhozzák, ki rosszallhatja, hogy angyal létére ő is, ki született báró, azaz méltóságos kisasszony volt, ugyanezt akará tenni férjével? Az alispáni hivatal azon határ, melyen túl bizonyos pályán nem haladhatunk, s bámulhatjuk-e, ha e asszony e Rubiconnál megállni nem tud, midőn Caesar maga nem bírt elég jellemmel, hogy ezt tegye? Mindezen okok együtt nem magyarázzák-e meg teljesen Rétyné vágyát, mely őt nappal s éjjel nyugodni nem hagyá, hogy férje báró legyen?

Réty maga, ki sokáig ellentállt, most is ugyan középutat javasolt, s inkább a kamaráskulcs mellett szavazott, mi által bárósság nélkül is szert tehet a nagyságos címre, szebbnek tartván, ha csak miután állásában hátulról támadtatott meg, enged a körülményeknek; bizonyos azonban, hogy mióta e gondolata támadt, mintha szemeiről fátyol hullt volna le, mindent egészen más világban látott, s kettős erővel fáradt, hogy alispáni helyzetét megtartsa.

Az alispán talán éppen ezen rendkívüli helyzetéről, melyen e haza sok alispána rendesen egyszer életében átmegy, gondolkozott; a többiek hallgatva, egy fokkal alantabb, valószínűleg hasonló tárgyakról ábrándozának - hisz tisztviselők, s azok, kik egykor tisztviselők voltak s még nem tanácsosok, s azok, kik hivatal után vágyódnak, szívesen foglalkoznak a közdolgok azon legszebb részével, mely a hivatalok célszerű betöltésében áll -, midőn a csend távoli, de hatalmas *éljen* által félbeszakadván, a tekintetes társaság, mely a tornácon állt, egyszerre mozgásba jött.

„Éljen Réty! éljen Nyúzó! éljen a magyar szabadság! Hajrá!" S más ehhez hasonló fölkiáltások, melyek közé néha kis káromkodás s egyes pisztolylövések vegyültek, tölték a falut. E zaj felett a tisztválasztásoknál nem hiányozható:

Virágozik a tulipán,
Réty lesz a vicespán;

e minden alkalomra egyaránt illő dal, melynek ríme állandóbb, mint azon népszerűség, mely azt majd egy, majd más alispánra alkalmazza, mint gyönyörű karének uralkodott. Képzeljünk hozzá egy egész szekeret teli cigányokkal, kik a Rákóczit húzzák, s a falu valamennyi kutyáinak vonítását, s oly hangászi élvezetünk lesz, melynél, hogy Shakespeare-rel szóljak, angyalok sírhatnának.

- Ez lelkesedés! ez már népszerűség! - szóla végre Karvaly, ki bajszát pödörve látszó gyönyörrel hallgatá a hangokat. - Bizony szép dolog, ha az ember a közbizodalmat úgy bírja, mint a teins úr. Szegény legény vagyok, de vigyen el az ördög, követem alássan, nem adnám ötven forintért, ha nekem csak egyszer így ordítanának e világon.

- Csak ne gyújtsanak föl semmit - sóhajta közbe a szegény rokonok egyike, ki a múlt tisztújításról nem beszélt annyi zöldeket, mint mások, de annyival több zöldet, kéket, sárgát s mit tudom én mit nem tapasztalt öntestén, hogy szinte haja borzadt, ha bátyjaurának közelgő földicsőítésére gondolt, melyhez, mint ezelőtt három évvel, talán ismét hátán fognak tapsolni.

- Felgyújtani? Hát teringettét, kiről szólsz, nyúlszívű teremtés? - dörgött közbe a várnagy - nem tudod-e, hogy nemesekről szólsz, hogy Sz.-Vilmosnak háromszáz voksa van, s hogyha az egész falut fölgyújtják is, miután a teins úr asszekurálva van, még örülnöd kellene, hogy ide jöttek, s nem az ellenfél tanyájára?

- Karvalynak igaza van - szóla halavány öccséhez fordulva Réty -, hogy merészelsz így szólni vendégeimről? Én a sz.-vilmosiakat ismerem.

- Igen, én is - szakítá félbe Karvaly -, a raboknak egytized része közülök való, nem láttam soha derekabb fickókat; ki honn legtöbbet lop, verekedik s gyilkol, az háborúban s restaurációnál mindig első ember.

- Talán vannak kivételek - szólt közbe éles - hangjával Sáskay -, mint hallám a sz.-vilmosiak az 1809-i inszurrekciónál...

Minden jelenlevők s főképp Sáskay szerencséjére a kortesek azalatt egész a kapuig jöttek, s a roppant éljen, mellyel az első kocsi beköszöntött, minden további vitatkozást lehetlenné tett: másképp Karvaly bizonyos kasszát felhozva, mivel az 1809-i inszurrekciót fizetni szokta, a beszélgetésnek oly fordulatot ad, melynél bizonyos akciók elkerülhetlenül szükségeseknek tartatnak, s melynél, mint a tapasztalás már többször mutatta, Sáskay közönségesen megveretett.

Az egész nemes sereg mintegy harminc szekeren jött, melyek a sz.-vilmosi és a szomszéd falu parasztaitól rekviráltatva, mint hallám, közmunkába tudattak be, azon igen törvényes oknál fogva, minthogy ennyi kocsi az úton talált rögöket széttörvén, valóban útjavításra szolgált. Az első s utósó kocsin sárga zászlók s rajtok e hazafiúi fölírások láthatók, az egyik oldalon:

Utat, töltést nem csinálunk,
Réty lesz a vicespánunk.

A másikon:

Nem adózni, nem fizetni,
Hidon, vámon átmehetni,
Be nem állni katonának,
Törvényt szabni a hazának,
Mondani, hogy a só drága:
Ez a nemes szabadsága.

Minden nemesnek süvege vagy kalapja mellett félig zöld, félig sárga toll vala látható, mi a párt reményeit s az ellenfél irigységét ábrázolá, s azonkívül azon praktikus haszonra is szolgált, hogy Réty hívei tévedésből valamely oly koponyát ne törjenek be, mely alatt kedvező eszmék uralkodnak.

Az alispán, a nemesség *éljenei* s számtalan bókok között lelépe a tornác első lépcsőjére, s miután a vendégek nagy kört képezve hatalmas „halljuk”-kal megkezdék az ünnepélyt, s a nemesek hadnagya elmondá, hogy minden jelenlevőnek s főképp tulajdon érzelmeit szokás szerint szép magyarságban a jegyző fogja előadni: a fölszólított ekképp kezdé beszédét:

„Dicső alispán!
Nagy hazafi!
Halhatatlan férfiú!
Tekintetes uram!

Ha Hellas vagy Róma a múzsáktól sugallt isteni szónoklatának roppant árjával bírnék, ha, mint Orpheusról mondják, városokat építhetnék szavammal, vagy fölzúgva a tehetlenség gyáva álmába merült világ fölött, melyet annyi szent akarat felkölteni képes még nem volt, mely a szabadság vérszínű hajnalában úszva még mindig tovább szendereg, mint egy Cato, O’Conell, Cicero vagy Mirabeau, hatalmas szavammal a tespedő népeket tettre serkenthetném: ki volna, ki neked, nagy férfiú, ennyi tiszta kebelnek, mely Sz.-Vilmoson nyugodtan dobogva nevednél,

a polgári kötelességek legszentebbikét, mely nagy férfiainak fölmagasztalt tiszteletében áll, szerény hívséggel teljesíti, érzelmeit szebben kimondhatná.

De mi vagyok én? hogy e roppant föladat: előtted kitárni annyi forró sz.-vilmosi kebel érzetét, nekem juthatott! Alig élve át a játszi gyermekkort, hol a szív ártatlanságának magasztos érzetében, mint tavaszkor magas fán az illatos virágok, az emberiség terepély ágai között föltárá kelyhét, nem tudva még, hogy ha majdan a zordon ősz zúgó szele eljön, lehullva tövéről, melyen édes gyömölccsé vált, a földön rothadni fog, hogy belőle új fák s egész erdő nőjön - alig lépve a nyilvános élet tekervényes pályájára, melyen szívének mágnestűjét követve, a hazafiság tiszta csillagának sugarainál, mely egén ragyog, száz vészektől környékezve, az ígéret földéhez evez: a sz.-vilmosi nemes tanács által szószólónak választva, hová forduljak annyi érdemid között, nagy férfiú! tekintélyes alispán! melyekről szólani tisztemben áll stb."

Az egész beszéd egyike vala azon remekműveknek, melyeknek gazdag képgyűjteményéről csak annak lehet fogalma, ki Hafiz költeményeit, vagy a némely megyegyűléseken tartatni szokott financiális beszédeket ismeri, s melyeknél azon meggyőződés tölti el lelkeinket, hogy e nagy világon minden, tenger és szárazföld, piramis s templomtorony, Caesar s a megbuktatandó alispán hasonlók egymáshoz.

Miután a szónok, egy ideig csillagát s később Mózes tűzoszlopát követve, Réty érdemein s a hazán és végre a sz.-vilmosi nemesség buzgóságán tévelygett; miután a Duna torkolatai s Magyarországnak Nagy Lajos alatti határainál egy percig megállt s innen a sz.-vilmosi határokra s az iránt folyó metalis perre áttért, oly dolgok, melyeknek elintézése csak Réty alispán és a sz.-vilmosi nemesség lelkességétől reménylhető, a szónok még egyszer elmondá küldőinek roppant ragaszkodását, s a rómaival e szavakban végzé beszédét: „*Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae.*" Azaz, mint a nemes hadnagy kezeit öszvecsapva híven fordítá:

Virágozik a tulipán,
Réty lesz a vicespán!

A szónoklatnak roppant hatása volt: s noha a szónok mindazon helyeknél, hol a polgárokról, vagy erényekről, vagy ehhez hasonló tárgyakról szólt, a nemes tanács parancsolatára sz.-vilmosiakról, sz.-vilmosi erényekről s érzelmekről kényteleníttetett beszélni, s az említett metalis eset felhozását is olyannak tartá, mi a közlelkesedésnek árthatni fog: soha szónok inkább nem éljeneztetett meg, mint ő. A nemes hadnagy példája után minden tizedik szavánál háromszoros *éljen* szakítá félbe beszédét, úgyhogy - mi nálunk ritkaság - szinte sokallá a tetszést.

Az alispán, kit e megtiszteltetés, mint ily esetekben mindég, egészen váratlanul lepett meg, s ki, mi ismét mindennapi eset, alig talála szót érzelmei kifejezésére - meglepetett ember létére szinte igen szépen szólt. Elmondá: mennyire fáradt s mennyire vágyódik azon nyugodt házi boldogság után, melyet családi körében élvez, s melyből őt semmi ki nem ragadhatná, hacsak a sz.-vilmosiak hazafiúi bizalma nem szólítja föl őt még egyszer azon pályára, melyen annyi keserűségek között haladott mindeddig, de melyen a megtámadott nemesi szabadság védelme gyenge erejének egész használatát talán megkívánja.

E beszéd, mint az előbbi, ismét *éljen*ekkel fogadtatott, s miután a nemes hadnagy kinyilatkoztatta, hogy a nemesek a nagyságos asszony kézcsókolására kívánnak menni: az egész csapat ismét *éljen*ek közt a házba tolult, hol őket most egy ideig magokra hagyjuk.

8

Nincs fontosabb pillanat életünkben, mint ebédeink; életnézetünk s gondolataink legnagyobb része, sőt nem ritkán azon érzemények, melyek emberi természetünket leginkább nemesítik, gyomrunk állapotától függnek, s ki májbajban szenved - mint mi, írók közönségesen -, átlátja Pythagorás és a Braminok egész bölcsességét, midőn erkölcsi filozófiájukat a konyhán kezdik. Csudálhatni, hogy annyi történetbúvár között, kik korunkban inkább új rendszerek fölállításában, mint a régi állapotok leírásában remekelnek, még nem találkozott senki, ki a különböző korok s nemzetek élelemszereiben kereste volna nemünk nagy tetteinek okát - talán ezúton nagyobb eredményekhez jutnánk, mint azok, kik mindent az éghajlat- s fajkülönbségre vezetnek vissza. Én, ki sem ez új történetírói oskola megkezdésére, sem Homér vagy Scott utánzására erőt nem érzek magamban, az alispáni ebéd részletes leírása helyett, mely olvasóim étvágyát ébresztené, csak azt mondom, hogy a lakoma, melyben e napon az urak az alispán termeiben, s a nemesség a nagy pajtában részesült, egyike vala a legfényesebb- s legmagyarabbaknak, melyeket képzelhetünk. Fenn az uraknál huszonnégy tál, melyeknél a mártások annyira nem kíméltettek, hogy a négy becsinált mindegyikénél egy-egy táblabíró öntetett le, s a szolgálattevő huszárok hüvelykujja mindannyiszor megfürdött; magyar pezsgő, tokaji, fagylalt, szóval: lucullusi lakoma. Lenn a nemeseknél: gulyás- és pörkölthús, tarhonya, káposzta, túrós csusza, gombócok, pecsenyék, bor, pálinka, szóval egész lakodalom. Az utósó cigányig nem volt egy, ki - amennyiben ti. fölkelhetett - nem jó kedvvel kelt volna fel az asztaltól.

Az ebéd végével, mihelyt a kávé szétosztatott, Etelka, ki az egész idő alatt lehető nyájassággal teljesíté a házikisasszony kötelességeit, főfájás ürügye alatt visszavonult; Rétyné nehány előkelőbb táblabíróval s lelkésszel beszélgetett, a többi urak részint a tornácon, részint a ház előtt pipáztak; s ha a nagyreményű sz.-vilmosi jegyzőt - ki magát ebéd fölött sok cikornyás felköszöntés által kitünteté - nem látjuk a többiek között, annak hihetőképp egyedüli oka az, mert Etelka szobaleánya, Rózsi, a ház másik oldalán lakik.

Ákos Kálmánnal a kert távolabb részében sétált.

Ákos és Kálmán majdnem egykorúak levén, mint szomszéd gyermekek, éltöket első éveik óta együtt tölték; barátságukat tehát alig szükség említenem, mely az egész megyében szinte közmondássá vált. Legalább szomszédok között ember emlékezetére ilyes még nem létezett. Huszonkét éves korában ki nem talál barátokat, ki nem ismer legalább egy lényt, kihez szíve egész erejével ragaszkodik, úgyhogy nem is képzelheti, miként élhetne, ha ettől elszakíttatik! Mint az első szerelem, úgy az első barátság ott áll éltünk legszebb emlékei között, s bár az emlék néha egyszersmind éltünk legkínosabb csalódását juttatja eszünkbe, múltunkban nincs semmi, miért a tudás fájának gyümölcsét, melyet ajkaink megízleltek, oly keserűen átkoznók, mint hogy ettől fosztott meg. Azonban, noha ifjú barátaink éltöknek egy részét együtt töltve, valamint korukban, úgy érzelmeikben egymáshoz közel álltak - a házi kör, melyben neveltettek, sokkal inkább különbözött, mint hogy azon hasonlóság mellett, mely minden nemesebb jellemű ifjak között létezik - mert hisz valamint a lomb tavaszkor egyenlő zölden függ ágain, úgy az ember is leginkább őszi napjaiban változtatja színét -, nem sokkal több különbség lett volna közöttök is.

Vannak, kik a nevelés befolyását taglalják; s ha ezalatt csak az értetik, hogy az ember jellemét kényünk szerint képezni nem lehet, nincs senki erről inkább meggyőződve, mint én, ki azon vastag kötetekben, melyek a nevelésről írattak, általános rendszerek helyett csak oly szabályokat látok, melyek bizonyos jellemű egyedekre alkalmazva sükerhez vezethetnek, de

épp azért másoknál a lehetőségig célirányatalanok. De valamint azon befolyás, melyet az egyes nevelő növendékére gyakorol, csekély; s valamint nem ritka példa, hogy nevelők fáradozásai oly gyermekeknél, kiknek keblében a szabadság utáni vágy hatalmasabb, épp az ellenkező eredményekhez vezetnek, mint melyekre irányozva valának: úgy azon kör, melyben gyermekekből ifjakká nőttünk, természetes hajlamink szerint különböző, de mindig ellenállhatlan befolyást gyakorol jövőnkre; s ha visszatekintünk, nincs köztünk senki, ki nem érzené, hogy sajátságainak nagy részét azon nevelésnek köszöni, melyet nem egyes embertől, hanem a társaságtól, nem bizonyos terv szerint, hanem a körülmények által kapott.

Ez vala oka azon különbségeknek is, mely annyi érintkezési pont mellett Ákos s Kálmán között létezett. Az öreg Kislaky ti., kiben Kálmán atyját, a megye volt alispánját s egyszersmind egyik legbecsületesebb emberét tisztelé, nejével együtt a magyar nemesség azon részéhez tartozott, mely, fájdalom! napjainkban mindinkább kihal, s minden hibái s gyöngeségei mellett legalább azért érdemli meg tiszteletünket, mert elődeink szokásait s nemzetiségét tisztán fenntartá, az ősök míveletlenségét, de egyszersmind a hajdankor jószívű egyszerűségét, sok, napjainkban szinte nevetségesnek látszó előítéletet, de velök azon hitet, mely nélkül nemzetiségünk nehéz harcai között soha föl nem tarthatta volna magát: *hogy a magyar soha eltűnni nem fog e világról*. Hogy ezen néposztály érdemei nemzetiségünk föltartására nézve fölszámíthatlanok, s hogy a jövő gyalázatos hálátlanságot követne el, ha valaha elfelejtené, miként azon nemesebb művelődés ágai, melyeknek gyümölcseit élvezi, csak az erős törzs nedvéből vonták termékenységöket, melybe oltattak, minden kétségen kívül fekszik; de éppoly bizonyos az is, hogy mint minden, úgy a magyar nemesi házak, a história távolában sokkal nagyszerűebbek- s szebbeknek látszandanak, mintha azokat közelről tekintjük.

Ha például olvasóim közül valamelyik Kislaky Bálint urat meglátogatná, s a kaputlan kerítésen behajtva a házba lépne, melynek kéménye csupa vendégszeretetből, mint ura unalomból, mindig füstöl, hol a kuvaszokon kívül, melyek minden közelgőt majdnem széttépnek, senki kötelességét nem teljesíti, s kivevén a mezei gazdaságot, sehol a rendnek nyoma sem található: úgy hiszem, a gazda szívessége, Borbála asszony szüntelen kínálásai, sőt a pulykapecsenye mellett is, mely számára süttetett, nemigen jól érzené magát. Taksony megyében a háztartások e neme közönségesebb vala, semhogy a kislaki kastély ezen fogyatkozásai feltűntek volna, s miután a legtöbb s legtartósabb ismeretségek a száj által történnek, s pedig nem azért, mert vele beszélünk, de mert vele eszünk, nem bámulhatja senki, hogy a vendégszerető háznak sohasem hiányzottak vendégei, s hogy az öreg Kislakynak kevéssé elavult történetei, segítve a velök egykorú bor által, mely mellett előadattak, mindig jókedvű hallgatókra találtak. E körben nőtt fel Kálmán, irigyeltetve az egész vidéktől, szerettetve szülei, dicsértetve a vendégek, tiszteltetve a cselédek, magasztaltatva a lelkész s rektor, bámultatva az ispán s tiszttartó, imádtatva a vén gazdasszony által; s ha e házban, hol közelítésénél minden kutya ugrándozott örömében, s minden ember szeretettel jött elébe, magát honosnak érezé, ha szokásaival azonosult, csak az bámulhatná, ki, őt több- vagy kevesebbnek tartja, mint jószívű, de közönséges fiatal embernek.

A régi magyar ház egyetlen fiától ki kívánna mást, mint hogy belőle magyar úrfi váljék? De Kálmán ismeré a világot is; Pest, hol oskoláit végezé, s életének azon legboldogabb évét töltötte, melyre a magyar hetvenéves koráig vágyódva emlékezik, értem a jurátuskodást, s Ákossal való barátsága, mely által a gazdag fiú akaratja ellen is magasb körökbe vonatott, nem maradhatának befolyás nélkül nézeteire, s az öreg Bálint úr s Borbála asszony egész órákig elsóhajtozának néha kedves fioknak finnyás szokásain, s az új divatú elveken, melyeket a városból hozott magával, noha a polgárisodás korántsem terjeszté annyira rontó befolyását, mint a jámbor szülők szívök szomorúságában gondolák. Való, hogy Kálmán Pesten meg-

változott, s a parlagi úrfi, ki bécsi ruhákba öltözködve, mióta szülei házát elhagyá, inkább magát, mint felebarátja teremtését mívelé, sokat vesztett azon régi jó szokásokból, melyek az ifjúság között egykor nemzetiség neve alatt divatoztak, s egy-egy kocsmai szolga megverése, ablakok s palackok öszvetörése s néha egy jól muzsikált cigány dicső megjutalmazása által emlékezteték e hon polgárait a régi alkotmány épségére; de „legyőzve bár, megtörve nem" - mint koszorús költőnk mondá -, Kálmán keblében a betyár szunnyadott, de még élt egész épségében; s csak alkalom kelle, egy kis parlagi társaság, hozzá egy kis zene, valamivel több bor, s a régi legény feltámadt hosszú álmából; s pesti barátnéi, kik szerénységét magasztalák, a zajgó úrfiban, ki nem ugyan törökkel szájában, de palackkal kezében Kinizsi szép táncát járá széles jó kedvében, alig ismertek volna kedves táncosukra.

Ákos e tekintetben lényegesen különbözött tőle, sőt barátjának mintegy ellentéte vala. A Réty család gazdagsága s számos öszveköttetései által, melyekben főrendi házakkal állt, azok közé tartozott, melyek a nemesség által közönségesen „fertálymágnások"-nak csúfoltatnak; s mi a büszkeséget, nagyravágyást, szóval azon hibákat illeti, melyek mágnásainknak, reménylem, csak kajánságból tulajdoníttatnak, sokkal több joggal „*ötfertály* mágnásoknak" neveztethetnének, miután a Zrínyiek, Frangepánok, Thurzók s Czudarok soha e tulajdonokban annyira nem haladtak. A fertálymágnás Magyarországban egy egészen kivételi, hogy úgy mondjam amfibialis lény. Helyzete által a nemesi, vágyai s hajlandóságai által a mágnási renddel öszvekötve, hely nincs, melyet elemének nem tartana, s ismét nincs hely, melyben magát egészen otthonosnak érzené. Sértve büszkeség által, ha felsőbbek társaságába lép, kikkel magát hasonlónak inkább láttatja, mint érezi; megbántva minden inas által, ki őt tekintetesnek címezi, az érintkezés, melyet felsőbb osztályokkal szüntelen keres, csak a keserűséget neveli, melyet iránt ok gyermeksége óta kebelében hordoz. „Mily nevetséges gőg - így szól, ha önlakába övéi közé visszatér -, mily utálatos büszkeség, mintha hazánkban minden nemes nem volna egyenlő, mintha a báró vagy grófi cím egy kis szócskánál egyéb volna, mely számtalan névhez csak azért ragasztatott, mert magában nem hangzott úgy, hogy tiszteletet vívhatna ki magának." De ha a teins alispán vagy méltóságos kamarás ekképp kiadta mérgét s az egyenlőség fenntartására inasainak még valamivel hosszabb vállzsinórokat csináltatott, mint minőket szomszédjánál, a grófnál látott; te, ki nemes vagy, de kinek családjából senki még alispán nem volt, kamarás pedig éppen nem is lehetne, vagy kinek évenkint egy forint harminchat krajcárral kevesebb jövedelme van, valahogy ne gondold azt, hogy ezen szép egyenlőségi elvek reád is kiterjedhetnének. A világon mindennek megvannak határai, s az egyenlőség kiterjesztésére nézve tévedések elkerülésére mindenki közönségesen önmagát választja azon határpontnak, melyen túl a nivellációt veszély nélkül terjeszteni nem lehet. Ha gyűléseken pártolás, vagy tisztújításnál szavazat kell, nemességed el fog ismertetni, az első rész kilencedik címe, a magyarok ezredes alkotmánya, a pusztaszeri vér, mely a nagy áldomásnál összekevertetett, itt nem feledtettek még el, s mihelyt valakinek szüksége van reád, nem látsz senkit magad mellett, ki magát egyenlőnek ne vallaná. De menj csak egyszer szabadelvű nemes társad lakához, nyújtsd neki inasai előtt tisztválasztáskor annyiszor szorítgatott jobbodat, merd szeretni vagy nőül választani leányát; s ha ezt megpróbáltad, majd alkotmányos egyenlőségedről szólunk ismét, s meg foglak kérdezni, mit tartasz felőle? A magyar nemesség vérrel szerzé hazáját, vérrel vívá ki szabadságát, vérrel oltalmazza közös birtokát, ha az valaha megtámadtatnék - így szól a törvény -, s ha vér helyébe pénzt teszesz, mi úgyis minden értéket képvisel, az egész való maradt még napjainkban is, azon kis különbséggel, hogy mivel vérből mindenikünknek majdnem hasonló, pénzből pedig igen különböző mennyiség jutott, az egyenlőség, mely a régi teóriából mintegy önkényt következett, újabb időkben a történetek legtávolabbikai közé számíttatik.

Minden ember, ki többnek akarna látszani, mint aminek önmagát érzi, azon iparkodás által, mellyel kitűzött ideáljait elérni akarja, nevetségessé válik, s a félénk, ki asszonyok közt

párviadalairól beszél, a szegény, ki másodkézből öszveszedett rongyokkal fényűzést utánoz, mely alatt mindenünnen szükség tekint ki; a pór, ki, hogy nemesnek tartassék, magas ösmeretségeivel kérkedik, s kőbe faragva, színekkel mázolva s lenyomva minden kanálon új címerét koptatja, gúny s megvetés tárgyává válnék, bármik lennének is egyébiránt érdemei. A társaság, mely még azon érdemeket is, melyeket valóban bírunk, csak ritkán ismeri el, nem bocsát meg annak, ki tőle még ennél többet kíván, s majdnem úgy bánik vele, mint uzsorásokkal bánni szoktak, vagy jobban mondva, bánni kellene: kit, mert törvényes kamataival megelégedni nem akar, megfosztják tőkéjétől is. Egészen ily helyzetben valának a Rétyek is. Régi nemesség, szép vagyon, alispánság és szép fiok, kinek még neje sem vala; s ki eszerint házasodhatott - mi kelle még, hogy magoknak kellemes társasági állást szerezzenek? De büszkeségöknek más táplálék kelle. Valamint nagy Fridrik verseiben, Voltaire diplomáciai ügyességében, Richelieu drámáiban, Byron lovaglásában keresé dicsőségét, úgy Réty alispán úr azon fáradott, hogy valamivel többnek láttassék, mint mivé született; s a százados nemes, ősei számatlansága mellett a parvenü minden nevetséges oldalaival álla előtted, s nénjéről, a bárónéról szólt, s távol rokonáról, a német grófról, s hogy ezzel s ezzel a herceg hadnaggyal igen szoros viszonyban áll, s ma báró F.- vagy gróf X-től levelet kapott stb.

Ákos, kit szülei jókor Pestre küldének, s ki nénje, báró Andorfyné házánál a legjobb társaságban tölté napjait, sokkal több ésszel bírt, mint hogy szülei gyöngéit át ne látta volna; s mi az életben többször történik, épp annak ellenkezőjévé vált, mit naponként maga körül látott. Ákos betyárrá lett, vagy, jobban mondva, iparkodott, hogy annak tartassék, s ezért főképp a megye ifjúsága között határtalan népszerűséget szerzett magának; mint oly ember, ki azáltal, hogy ámbár angolul s franciául tudott, s a fél világot beutazta, mégis, amennyire tőle kitelt, betyárkodásaikat utánozta, másoknak mintegy igazolásul szolgált. Szép népszerűnek lenni, s főképp ifjú korunkban nincs talán semmi, mi után szívünk annyira vágyódnék. Később, miután tudjuk, hogy azon szeretethez, mely oly roppantnak látszik, az egyes szívek mi keveset adnak: örömünket elvesztjük e birtokon, melyet talán még többen vesztenek, mint nyertek minden érdem nélkül. De hogy Ákost e népszerűség nem kissé erősítette meg erőltett betyárságában, azt tagadni nem akarjuk, annyival kevésbé, miután az ifjú Réty ezen erőlködése vala az, mi közte s Kálmán között néha a legnevetségesebb ellentéteket idézte elő. Valamint ti. Ákos a betyárságban, úgy Kálmán a míveltségben helyezvén büszkeségét, a két ifjú egymásnak mintegy példányul szolgált.

Ha téli napokban a megyei nemesség a megyeház teremében öszvegyűlt - hol minden táncmulatságok hihetőképp azért szoktak tartatni, hogy az adózó nép, mely e termeket homloka izzadásában épité, lássa, miként izzad ugyan e helyen a nemesség is -, vagy ha valamely előkelő táblabíró névnapjának ünneplésére valahol nagyobb társaság találkozott, kérdésen kívül a leglármásabb Ákos volt, és senki divatszerűbben nem lépett föl, mint Kislaky Kálmán; de ha poharak vagy társalkodás közt mindenki magáról, vagy helyesebben mondva arról, minek látszani akart, megfeledkezett, a szerepek megváltoztak, s Ákos helyett, ki reggel fűnek-fának beszélé, hányszor részegedett meg életében, estve Kálmán szemei jártak keresztbe, noha talán senki sem ellenezte állhatatosabban Ákos ivó teóriáit délelőtt, mint ő. Ne kárhoztassa senki a fiatal emberek e szeszélyét; éltünk azon korában, melyben az emberek ítéletét még oly valaminek tartjuk, mi után fáradni érdemes, mindnyájan affektálunk.

Ákos, ki erőt véve magán, az ebéd kezdetén szokása szerint betyároskodott, minél több való vígságot láta maga körül, annál szótalanabbá vált, s az ebéd vége felé egészen azon szomorú gondolatoknak engedé át magát, melyekkel reménytelen szerelme szívét tölté. Kálmán, kit ez alkalommal Etelka szomszédsága s a nyájas mód, melyben iránta viseltetett, rendkívül fölvidított - mert a bor leghamarabb száll fejünkbe, ha víg gondolatok társaságát találja benne -, az udvariasság helyett, mellyel az első ételeknél magát kitünteté, mindinkább a parlagi úrfi

hangján kezde beszélni; míg Etelka komoly tekintete s rövid feleletei hibáját eszébe juttaták, s az ebéd vége felé ő is, mint barátja, szomorúan ült helyén, alig merve szólni szép szomszédjához.

Mihelyt az ebéd véget ért, Kálmán maga után a kertbe voná barátját, hogy neki egész szerencsétlenségét elpanaszolja.

- Barátom - szólt padra vetve magát -, én a világ legboldogtalanabb embere vagyok. Láttad ma testvéredet? ő nem szeret, utál, megvet.

- Magadon kívül vagy - mondá Ákos, melegen szorítva kezét -, esztelenségeket beszélsz.

- Nem, nem, én jól tudok mindent; Etelka nem szeret, nem fog szeretni soha, s jól teszi, ily ember, mint én, nem érdemes reá - én lemondok -, én...

- Ne igyál bort soha, Kálmánom - úgy látszik, elszomorít.

- Hát te is észrevetted? Hát csakugyan igaz? hát megbecstelenítve álljak előtte? nem, soha! Holnap szabadságot kérek apámtól, s utazni megyek, elmegyek oly helyre, hol senki sem ösmer, hol angyali testvérednek alkalmatlankodni nem fogok soha, hol...

Ákos ismét félbeszakasztá, s boldogtalansága okát kérdé, mire a másik, mindazon részletességgel, melyre csak szerető képes, elmondá: mi nyájas volt Etelka iránta az ebéd kezdetén; hogy ő, becsületére, alig ivott pár pohárral, de hogy, amint látszik, a bor inkább hatott reá, s hogy talán valami illetlent mondott, miután az ebéd vége felé Etelka rá se nézett. Hogy mindennek vége van, hogy ily utálatos teremtés, mint ő, ily angyal után nem vágyódhatik, hogy ő örülni fog, ha Etelka más karjaiban fogja föltalálni mindazon boldogságot, melyet tőle elfogadni nem akart, de hogyha e szerencse oly valakinek jut, kit ő ismer, annak kitekeri nyakát, s több effélék. Mint minden desztillációnál a retorta felső részén számos csöppek látszanak, úgy az érmelléki víz részei tiszta könnyekben peregtek le Kálmán arcain, s Ákos noha jól tudá, „honnan e könnyek", eléggé szereté barátját, hogy fájdalmánál szintoly részvéttel viseltessék, mintha annak okát csakugyan fontosnak gondolná. Mondá, hogy asszonyok ugyan nem szívesen látják, ha fiatal ember más valamitől részegül, mint bájaiktól, de, hogy mint a jó pezsgő hatása hamar eltűnik s főfájást nem hagy maga után, úgy az ily haragé is. Biztossá tevé barátját Etelka szerelméről, s mi több, hogy testvére a rút grófot megveti, szóval oly ügyesen járt el vigasztalásaiban, hogy Kálmán lassankint fölvidulva, végre szenvedélyesen szorítá karjai közé barátját, s azon esküvéssel, hogy soha többé borhoz nem nyúl, örömében kisírá azon végső cseppeket, melyek az ebéd alatt könnyzsákjaiban öszvegyűltek.

Az ifjú kor legszebb kiváltsága, hogy öröm s fájdalom oly közel fekszenek egymáshoz; később talán épp annyi, sőt több okunk volna örömre, de lelkünk elveszti rugékonyságát, s ha egyszer elszomorodánk - annyi kell vigasztalásunkra, hogy közönségesen ismét új baj ér, még mielőtt a régit felejtettük.

Kálmán, ki csakugyan inkább szerelem-, mint bortól részegedett meg, a levegő, a járás és könnyei után csaknem egészen kijózanodott, s a két fiatalember ismét a ház felé indult, hogy Etelkát fölkeresve, mint Ákos mondá, az új békekötés nagy ünnepélye minél előbb véghez menjen; de ki az köztünk, halandók között, ki az életben csak a jövő percre is biztosan számolhatna? Ki az, főképp tisztújítások alkalmával, hol a sorson s végzetünkön kívül még kortesek határoznak jövőnk felett?

Még a fiatal barátok a kertben tartózkodtak, addig az öreg Kislaky, ki szíve jókedvében egy, sőt talán két pohárral is többet ivott, mint szomjúsága enyhítésére szükséges vala, más dolgokon törte fejét. Az öreg úr rég kedves Kálmánjának szánta Etelkát. Nem mondom, hogy

éppen csak a leány vagyona hozá őt e gondolatra; de miután a két család birtoka határos vala, s pedig igen valószínűleg a teremtés első napjától mostanig, s miután a Rétyek jószága majdnem egészen leányágat is illetvén, egy részének Etelkára kelle szállni, az öreg Kislaky joggal mondhatá, hogy a gyermekek egymásnak teremtettek. Nagy hízelgő a bor, mindenkit megerősít kívánataiban, s az öreg Kislaky, kinek szemei egész ebéd alatt fián függtek, s ki jobb és bal szomszédját talán harmincszor is kérdé: ha láttak-e valaha két fiatal teremtést, ki jobban illenék egymáshoz? meg vala győződve reményei teljesültéről, ámbár forma szerinti kérésére, melyet ebéd után az öreg Rétyhez intézett, csak azon választ nyeré, hogy leánya érzelmeit nem ösmeri; Rétynétől pedig, hogy ily fontos dologról jobb tisztújítás után szólani.

Az öreg örömében kezeit dörzsölve járdalt az udvaron. Képzetében már Kálmán s Etelka egész ivadéka ugrándoza körülötte, s a jámbor apa szíve hatalmasan földobogott ez ábrándok között, midőn a pajtából fölhangzó zaj gondolatainak más irányt adott. A kortesek, kik nagy művészek módjára hosszú gyakorlatokkal készülnek a nagy előadáshoz, melynek főszerepét ők játsszák, a pajtában most másodszor ismétlék próbatétüket, s e pillanatban épp az albírákhoz jutván, midőn a kasznár, ki mint elnök, itt a főispán helyét pótolá, a sz.-vilmosi járás első albíráját említé, háromszáz hanggal „Éljen Kislaky Kálmán”-t kiáltának. Az öreg úr - mert mely apa maradna nyugodtan, ha fia dicsőségének fültanúja lehet - szédelgett gyönyörködésében, s midőn éppen ispánját látá a pajta felé menni, jó vagy rossz nemtője ez eszmét súgá fülébe: mennyire kár, ha fiának diadala náddal födött pajtában hangzik el, s mi jó volna, ha Etelka ennyi dicsőségnek tanúja lehetne! Magához szólítá tehát az ispánt, s elbeszélé neki a nagy családi titkot, melyet annyival inkább bízhatott reá, mert nyelve most nehezebben mozgott, s nem vala hihető, hogy e bizalommal visszaél s kérdé: „nem volna-e jó, ha a kortesek Kálmánt, ki a kertben van, fölkeresnék, s diadallal Etelka szobájába hoznák?” Az ispán ura nézeteit egészen helyeslé, s mihelyt a pajtába ért s fél negyedig „halljuk”-ot ordítva csendet eszközölt, oly remekül szónokolt, hogy az egész tömeg azonnal útnak indult. Igaz, hogy Kislaky követének a titokról szint azon fogalma vala, mint sok más embernek, ki alatta csak oly valamit ért, mit önmagunk elbeszélni pirulnánk, vagy nem merünk, s azért másvalaki által akarunk tudatni a világgal, s hogy ennélfogva Etelka s Kálmán lakodalma mindjárt beszéde elején kihirdettetett s megéljeneztetett. Azonban annyi bizonyos, hogy a sz.-vilmosi háromszáz nemes, kikről csak negyedóra előtt esküdhettünk volna, hogy mint a háromszáz spártai Thermophilaeknél, úgy helyeiken fekve fognak találtatni, irtóztató éljenek között egyenesen a kertnek vette útját, s hogy Kislaky, ki előttök szinte a kertbe futott, könnytelt szemekkel mormogá fogai között: *hej, mégis szép dolog a népszerűség!*

Ne vessék meg olvasóim a jámbor öreget e vallomásaért, s habár sokan volnának közöttök, kik a nép kegyeit szívökből megvetik s ellene szintúgy zúgolódnak, mint kedveseik ellen azok, kik őket kérlelhetetlenek- vagy hívteleneknek találják, gondolják meg, hogy Kislaky azok közé tartozott, kik e népszerűségben nem eszközt, hanem sok ember szeretetét látják; s mert egyedüli fortélyok, mellyel e kincset kivívták, szívök jósága volt, nem is tapasztalák annyiszor ingékonyságát. Úgyis Helenán kívül nincs, mi annyira ócsároltatott, mint a népszerűség, s mégis kevés ember van, ki miután tíz évig ostromlá a várat, melyben a hívtelen mással tartózkodott, azt mint Menelaus ne fogadná szívesen vissza házához.

Kálmán s Ákos már a házhoz közelgtek, midőn az öreg Kislakyval s mindjárt utána az egész korteshaddal találkoztak, mely pázsiton s virágokon keresztül egyenesen feléjök vevé útját. Az öreg, ki fiát megölelve csak e szavakat mondhatá: „hallod, fiam, ez neked szól”, nem magyarázhatá meg a történteket; midőn „éljen Kislaky Kálmán és angyali mátkája, Réty Etelka kisasszony!” harsogott az ég felé, s minden beszélgetésnek véget vetett.

Kálmán s maga Ákos, annyira meg valának lepve, hogy első pillanatban nem tudák, mit tegyenek. De midőn az ispán szívrázó basszusával fölkiált: „vigyük az úrfit Etelka kisasszony-

hoz, szeretett szolgabíránénkhoz", s midőn egyszerre tíz kéz nyúl a boldog szerető felé, őt lábáról föl akarva emelni, Kálmán magához tért bámulásából, s védni kezdé magát. Kérni akart, káromkodott, maga az öreg Kislaky is, ki fiát Etelkának bemutatni s nem kikiáltatni akará a házasságot, elkövetett mindent, hogy Etelka neve az ovációból kihagyassék, mind hasztalan! Háromszáz sz.-vilmosi torokkal csak a végítélet trombitája versenyezhetne - s beszéd nem használván, kézre került a dolog. Kálmán a nagy vonzalom ellenében visszalökő erejének egész hatalmával dolgozott, s nem mondhatni, hogy derekas benyomást ne tett volna sok érte lángoló sz-vilmosi kebelre, minek azonban csak annyival vala szavánál több hatása, hogy szép atillája széttépetett, s egy palack vörös bor, mely feléje nyújtatva széttört, a küzdőt tetőtől talpig leönté, ki most ég s föld között lebegve, hat markos legény vállain hasztalan gyakorlá ökleit és sarkantyúit, s az előbbi kiáltások között egyenesen kedvese szobájához cipeltetett.

A zajra a vendégek a ház előtt öszvegyűltek, s hallva Etelka s Kálmán nevét, egy része bámult, más része gratulálni kezde. Az alispán zavarában mosolygva hajtogatá s csóválá fejét, hogy mozdulatai se igen-, se nemnek ne magyaráztathassanak; az alispánné, kinek szerencséjére a tisztújítás s a Kislakyak befolyása jutott eszébe, mondá, hogy az egész tévedés, s hogy erről még szó sem vala; Karvaly pedig a kiáltókhoz csatlakozva hatalmas szavával hirdeté a szép pár dicsőségét, melynek sz.-vilmosi tisztelői már Etelka ajtajához értek, s küszöbe előtt a levegőben táncoltaták szerencsétlen imádóját.

Kálmán magánkívül volt. Így jelenni meg kedvese előtt, kitől még előbbi hibáiért engedelmet kelle kérnie, széttépett atillával, borral leöntve, háromszáz nemestárs karjai között - ki nem érezné e helyzet kínait? Kért, sírt, káromkodott, mindent egyszerre, s mindent legkisebb süker nélkül; szerencséjére azon istennő vagy angyal, mely a való szerelmet pártolja, úgy intézte a dolgokat, hogy Etelka helyett csak szobaleánya volt szobájában, s így a tisztelgő csapat csak a piruló Rózsi s a nagyreményű sz.-vilmosi jegyző előtt, ki bizonyosan véletlenül ott volt, ordíthatta el jókívánatait.

Azon boldogság után, melyet kedvesünk látásán érzünk, a legnagyobb - mint egy szerelemben megőszült ismerőmtől hallám - bizonyosan az, ha némely helyzetekben szívünk bálványával nem találkozunk; s nincs, ki ezt valaha inkább érezte volna, mint Kálmán e pillanatban. Ákos, kit nővére nevének kiáltozása bosszantott, hogy ennek véget vessen, figyelmetessé tette a tisztelt gyülekezetet, hogy minden szolgabírónak esküdtre is van szüksége, s hogy e hivatalra alkalmasabb egyén nincs e világon Pennaházy Bandi jegyzőnél, ki e szavak után rémséges kiáltások között, Rózsi helyett a közvélemény által felkarolva, jövendő szolgabírájával együtt az udvarra vitetett, hogy ott az alispán előtt bemutattassék, ki mindehhez szüntelen mosolygva, csak tökéletes helybenhagyását jelenté ki.

Önigazolásomra - ha olvasóim közt valaki azáltal, hogy a sz.-vilmosi jegyzőt Rózsinál találtuk, a valószínűség törvényét talán sértve látná - csak azt mondhatom: hogy ha nem is mint Hegel hiszi - minden, ami van, az jó, legalább minden, ami való, közönségesen valószínű is, s hogy Rózsi fekete szemei s Pennaházy szőke, pödört bajsza oly neműek valának, hogy miután Sz.-Vilmoson - honnan Rózsi jó nemes házból származott - többször találkoztak, csak természetes, hogy Tiszaréten fölkeresék egymást; főképp miután - ha az említett fekete szemek- s szőke bajsztól elvonatkozunk is - kellemesebb két egyediséget alig találhatni. Rózsi, ki asszonyával Pesten létekor magyar színházba járt, több új s régibb zsebkönyvet olvasott, sőt nehány verset könyv nélkül is tudott, azon míveltebb szobaleányok közé tartozott, kik mert közönségesen uraságuk viselt ruháiban járnak, s ugyanazt beszélik, mit úrnőiktől hallottak, szinte kisasszonyoknak látszanak; s Pennaházy, ki egy hosszú országgyűlés alatt a hallgatók között hatalmas szavával majd éljenezve, majd más kijelentések által élénk részt vett a legfontosabb tanácskozásokban, s rejtett szavakkal gyönyörködteté a *Nemzeti Újság* olvasóit, ismertebb,

minthogy érdemeiről szólanom kellene. Föl is jegyeztem volna az érdekes beszélgetést, melyben e két szeretetre méltó személy a kortesek által meglepetett, ha országos dolgok leírása nem várna reám, s e beszélgetés minden gyönyörei mellett ne lett volna különösen - szótalan.

Olvasóim, kiknek nagy része kétségkívül tudja, mi kellemetlen minden hölgynek s főképp szobaleánynak, ha valamely férfival magánosan találtatik, képzelhetik a zavart, mellyel Rózsi annyi férfi jelenlétében eltelt; miután azonban kedves jegyzőjét a kortesek vállain mindjárt Kálmán mellett látá, s hallá a közbizodalom szavát, mely őt esküdtségre jelelte ki, megnyugodott sorsában, sőt kevesebb fájdalommal látá karjaiból kiragadtatni bálványát, mint ha az tulajdon lábain ment volna el tőle. Csendesen öszvetakarítá a szobát, mely a kortesek által kissé rendetlenségbe jött, és sóhajtva, hogy Pennaházy még esküdtté, s ő Pennaházynévá nem vált, a kávés konyhába készült, midőn a mellékszoba ajtajának nyílása vonta magára figyelmét.

E szoba Macskaházyé vala, s Etelka szobájával ugyanazon folyosóra nyílt.

Rózsi a küszöbön állt meg, s világosan hallá Macskaházy szavát, ki ajtaját kulccsal bezárva, midőn távozott, így szólt valakihez:

- Pontban hét órakor a jegyző kertje mellett.

- Ott leszek thekhinthetes uram! - felelt a másik hang, mely szinte keleti-, noha nem magyarnak látszott.

- A jutalmat ismered - válaszolt Macskaházy, s a két beszélgető együtt elment.

- Jaj nekem! - szóla végre az elrémült szobaleány, midőn a távozók léptei a folyosó kövezetén nem hallatszottak többé, Macskaházy szobájában volt, s mindent hallott, mert olyan füle nincs senkinek a világon. Talán csak nem szól a nagyságos asszonynak! - S ezzel bezárva ajtaját s fogai közt szidva az ügyészt zsidójával együtt, eltávozott.

S most, kedves olvasóim, habár nehánynak köztetek Rózsi társasága kellemesebbnek látszanék is, fontosabb dolgok hívnak. Az alispán hat órára konferenciát hirdetett, az óra közelg, menjünk a terembe.

9.

Létezik e hazában - okát nehéz volna föltalálni, de a tény tagadhatatlan -, létezik e hazában bizonyos öszveköttetés az ebéd s a politika között. Én legalább azt tapasztaltam, hogy valamint jó szakáccsal ellátott s vendégszerető táblabírák soha politikai befolyás nélkül nem maradnak, úgy országos dolgokról való tanácskozásra mindég oly helyek szoktak választatni, hol minden szék múlt vagy jövő ebédekre int; s ezért, ha van nemesség, mely érdemes, hogy a római patriciatushoz hasonlíttassék, nézetem szerint csak a magyar az, kire Menenius Agrippa azon beszéde, melyben a senatust az állam gyomrához hasonlítá, egészen alkalmazható. Ez történt itt is, s a tanácskozmány színhelyéül az ebédlő jeleltetett ki, mely most azonban egészen más alakban áll előttünk. A nagy asztalt a hófehér abrosz helyett zöld posztó takarja, palackok s poharak helyén nagy tentatartók állnak, minden szék előtt tányér helyett egy-egy ív-papír, s ha a szoba falai s a kedves káposztaszag nem maradnak e teremben, mely most ezüst kargyertyákkal világítva áll előttünk, alig ismernénk azon helyre, hol pár órával ezelőtt annyi lárma s felköszöntés hallatszott.

Most a kandalló körül, az ablakokban s pamlag mellett, hol az alispánné ült, az egész társaság kis körökre oszolva csendesen beszélgetett. Magok a családképek, melyek a falon függtek, úgy látszik, méltóságosabban néznek le az új nemzedékre, mint az ebéd alatt, s midőn a család egyik legnagyobb férfia, ki Rákóczi alatt kapitányoskodva 1715 után, jeleül, miként tiszteltetett mindkét részről, donációt kapott, a vastag Réty Jeromos annyi étvággyal látszott lenézni boldogabb utódaira, hogy szinte megsajnáltuk; az alispán édesapja pedig, a kamarás, ki magát nem tudom, miért, hátulról, midőn éppen visszanéz festette - bajszatlan arcával, a háromszegű kalappal hóna alatt, s a kis békanyúzóval oldalán egy csöppet sem emlékeztetett azon férfias erőre, melyet költőink az erős apák korában keresni szoktak.

Azokon kívül, kiket olvasóim a tornácon az alispán úrral már láttak, a teremben számos társaságot találunk. Mindenekelőtt két lelkész áll előttünk, kiknek egyike talán valamivel vastagabb, másika valamivel szárazabb, mint hivatala kívánná, de kik, mint egyházi szónokok, főképp tisztújításoknál, hol a vallás - mint tudjuk - oly nagy szerepet játszik, egyiránt kitűnők. Utánok négy vagy öt táblabíró s három szolgabíró, kiket leírni fölösleges; mert hála az égnek! a táblabírói s szolgabírói hivatal jellemző különbségeit olvasóim ismerik. Az ajtó mellett pár esküdt, Pennaházy s egy tiszteletbeli aljegyző kullogtak: a szobában nehány uradalmi ügyész járt alázatosan körül, s a szegény rokonok - egyet kivéve, ki az ebéd következtében valahol ledőlt s eddig elő nem került - mint szegény rokonokhoz illik, inasi szolgálatokat teljesítve sietnek fel s alá.

Az ablakok egyikében a társaságtól elkülönözve, s mint látszik, igen érdekes tárgyakról beszélgetve, három férfi áll, kik, mihelyt a szobába lépünk, figyelmünket magokra vonják.

E férfiak egyike, ki felpedert fekete bajusszal s fölfelé fésült hajakkal annyi méltósággal emeli fejét, mintha kevesellve ölnyi magasságát, még nagyobbnak akarna látszani: Slacsanek úr, gr. Kőváry-, e megye legnagyobb birtokosának teljes hatalmú igazgatója, mely címet Slacsanek úr csak szerénységből tartja meg, miután az, ki mint ő, valamiről szabadon rendelkezik s a jövedelmek nagyobb részét szedi, joggal birtokosnak is nevezhetné magát.

A kis köpcös emberke, ki e nagy férfiú mellett áll s szüntelen beszél, vagy legalább időről időre fejét hajtogatva s kezeivel helybenhagyást intve egyes szavakban, mint: persze, majd, bizon, ejnye, ki hitte volna! stb. részt vesz a beszélgetésben, nem más, mint báró Sóskuty őnagysága. Valódi gavallér, mint az asszonyok hirdetik, Magyarország legderekabb mágnása a

férfiak ítélete szerint, kinek társaságában senkinek eszébe sem jut, hogy mágnással van dolga, olyannyira, hogy a debreceni vásár alatt egyszer csakugyan szappanosnak tartották. Tiszteletre méltó férfiú, kit németül kevesen, franciául soha senki szólni nem hallott, s kinek konzervatív elvei, melyekkel e haza dolgaihoz szólt, annyival inkább dicsőségére szolgálnak, mennyivel inkább látjuk, hogy mi személyét illeti, az ősi javakhoz éppen nem ragaszkodik.

A báró mintegy hatvan éves lehetett; egykor - meg kell vallanunk - vörös haja fejéredni kezdett, s e pirosság élete alkonyán, mint ilyenkor szokott, lejjebb szállva jelenleg oly szépen égett arcain, hogy rózsákhoz hasonlítanám, ha ez új hasonlatosságot nem kellene azon alkalomra eltennem, ha majd a szépnemről szólok.

Hogy ily férfiak társaságában - melyeknek egyike valóságos mágnás, másika még valamivel több, azaz igen gazdag gróf uradalmi igazgatója, ki tisztújításoknál közel ezer szavazatról rendelkezik - oly ildomos férfiú, mint Krivér főjegyző, csak alázatosan viselheté magát; hogy arcain csak a szerénység s tisztelet azon ájtatos mosolygását látjuk, mellyel némely szentek festetnek, hogy teste nem tehetett mást, mint hajlongani, ajkai nem mondhattak egyebet, mint: mennyire megtisztelve érzi csekély személyét, és ha kegyesen megengedni méltóztatnának... azt bölcs olvasóim át fogják látni; ki pedig ennyi nyájasságot főjegyzőben sokallaná, annak magyarázataul mondhatom: először, hogy Krivér másodalispánná akar választatni, másodszor, hogy átalán véve önmagát megalázni második természetévé vált. A főjegyző azon emberek közé tartozott, kik politikai pályájukat mint nagy urak írnokai vagy titoknokai kezdik, s később is azok iránt, kiktől valamit várnak, annyival több alázatosságot tartanak meg, mennyivel kevesebbet használnak föl e keresztény erényből azok között, kik alattuk állnak. Írva áll: ki magát megalázza, föl fog emeltetni, s miután Krivérnek épp ez vala kívánata, tudván, hogy tisztújításoknál emeltetés nélkül semmire sem lehet menni (mert ez egy napon a nemesség maga fölött akarja látni tisztviselőit), az írás idézett szavai szerint, elkövetett mindent, hogy célt érjen.

- Hát csakugyan bizonyosan tudja a teins úr - szólt Slacsanek a főjegyzőhöz -, hogy az a szerencsétlen Veszősy is a Bántornyiakhoz szegődött?

- Bizonyosan, domine spectabilis; fájdalom, bizonyosan!

- Hát nem mondtam mindig - vágott közbe a báró -, nem mondtam ezerszer, hogy Veszősyhez semmi bizalmam? Most három éve, mintegy tizennégy nappal lehetett a tisztújítás előtt, délután volt, ha nem csalódom, pénteken, mikor a teins úrral a kávéház előtt találkoztam. Többen voltak ott, in specie, nehány katonatiszt. Én pipára gyújtottam, s odaültem a teins úr mellé a zöld padra a sátor alatt, bizony, domine spectabilis, mondtam én, az a Veszősy...

- Teljesen igaza volt méltóságodnak... de...

- Az a Veszősy - mondtam én - liberális, és ami még rosszabb, olyan, ki mindig elveiről szól, vagyonos ember és...

- Igaz, igaz - szakítá félbe a nekitüzesedő bárót Slacsanek -, de Veszősy hatalmas ember, hiba, hogy azzá tettük, s hogy épp oly járásban állítottuk főbírónak, melynek legtöbb szavazata van, de...

- Azt akarja mondani, teins úr - folytatá a báró, ki három „úgy van"-nal fűszerezé az előbbinek beszédét -, talán magunkhoz keríthetjük! Nemde el kell csábítani őt? Ez az egész titok. Tudják-e a teins urak, mit? Én a járásban lakom, majd vadászatot adunk, a törvény értelme szerinti farkasvadászatot. A parasztoknak hajtani kell, önök mind eljőnek, neki is mint szolgabírónak jelen kell lennie, mert persze ha csak nyulakat lövünk is, praesuppositione juris farkasok ellen vadászunk, és akkor majd - mint mondám, a szolgabírónak is jelen kell lennie - körülkerítjük. Én tudok egy módot - először...

- Igen - sóhajta közbe szomorú képpel a főjegyző -, ha a fiatal báró, kinek még több befolyása van a megyére, mint nagysádnak, nem volna ellenünk.

- Az átkozott gyerek - mondá a báró fejét csóválva -, hányszor nem mondtam pedig neki: fiam, Bálint...

- Talán ha méltóságod apai hatalmánál fogva...

- Helyes, tökéletesen igaza van barátom uramnak; apai hatalmamnál fogva én a gyereknek mindent parancsolhatok. Mi mindenkor egy értelemben vagyunk, s a fiú mindenben engedelmeskedik, nem is javasolnám, hogy mást tegyen; de épp ez egyben...

- De csak éppen ebben méltóztatnék a méltóságos úrfinak engedelmeskedni - vélekedik Krivér.

- Igaza van, amice! Igaza! Én a fiút még kitagadom, valósággal kitagadom.

Slacsanek, ki tudá, miként a báró földi javai nem oly nagyok, hogy elvesztésök veszélye valakire nagy hatást gyakorolhatna, vagy kinek talán eszébe jutott, hogy kitagadásra előbb az öreg báró halála szükséges, mire tisztújításig az időt kevesellé, más módokat javasolt.

Mire a báró válaszolá: hogy ő sok módokat tud; az első mindjárt: ha megházasodnék.

- Nem hiszi a teins úr, mennyi hatása van ennek az emberre, főképp a mi családunkban! Mielőtt én megházasodtam, nem volt szabadelvűbb ember három megyében, és most... no, de a fiú nem akar házasodni; - hallatlan! de nem akar házasodni.

- Hát ebben a járásban hogy állunk? - kérdé Slacsanek ismét a főjegyzőhöz fordulva; midőn látá, hogy a forrás, melyből a báró beszédje most foly, alkalmasint fölötte bőnek mutatkozik.

- Itt is csupa veszedelem, ellenünk van először Tengelyi.

- Tengelyi! - kiáltott a báró - Tengelyi! egy falusi jegyző, no nagy dolog! Tengelyi? s hány Tengelyi kell, hogy velünk a tisztújításnál szembeszálljon?

- Csak éppen eggyel több, mint mi magunk vagyunk - válaszolt a nagy direktor -, a szavazatok, fájdalom, számoltatnak, s nem mérlegeztetnek, s én kevés hatalmasabb ellenséget ismerek a jegyzőnél.

A báró elégedetlenül csóválá fejét. Krivér folytatá:

- Maga Ákos, ha nem tesz is semmit nyíltan ellenünk, de mellettünk sem.

- Ecce - vágott közbe a báró -, fiam példája, ismét egy rossz gyermek, ki nem apját akarja alispánnak; mondom est ad...

- Csak a Kislakyak maradjanak, akkor a járást nem féltem.

- Igen, de a Kislakyak is bizonytalanok - mond ismét a jegyző. - Kálmán anyjának parancsol, anyja apjának, s ez az egész járásnak; s félek, mióta gróf Havasy e házhoz jött, Kálmán elégedetlen.

- De a mai történet, hisz Etelka mátkájának kiáltatott ki.

- Igen, a kortesek által; és én tudom - tevé hozzá halkabban a főjegyző -, nem mondom ugyan egész bizonyossággal, de nekem úgy látszott, mintha az egész az alispánnénak nem egészen ínyére lenne.

- Igaza van - szólt a báró hangosabban -, magamnak is úgy látszott, épp az alispánné mellett álltam, s az időről beszélgeténk, mikor a kortesek Kálmánnal jöttek. Kedves nagyságom - mondám én, midőn a kiabálást hallám...

- Vigyáznunk kell - szólt Szlacsanek, kinek a báró az egészt úgyis kétszer elmondá -, mert bizony rosszul állunk.

- Ami engem illet - válaszolt alázatosan mosolyogva Krivér -, a teins úr ismeri buzgóságomat, azért legalább jótállok, hogy az ellenfél táborában semmi történni nem fog, miről pártunkat nem tudósítom.

- És ki az ellenfél terveit ismeri - szólt a báró vígan kezeit öszvecsapva -, az félig megnyerte a csatát.

- Oh, csak csupa ily nemesek volnának megyénkben, mint a mieink! - sóhajta Slacsanek úr. - Ha nem úgy szavaznak, mint akarom, elveszem földjeiket, s azután koldulni mehetnek új alispánjokhoz, ilyenek már arra valók, hogy velük restauráljon az ember.

Az érdekes beszélgetés az alispán által szakasztatott félbe, ki az egész társaságot, melyből immár senki sem hiányzott, az asztalhoz hívá, hol a konferenciának kezdődni kelle.

Magyaroknak írok, s miután e hazában alig van, ki gyűlést nem látott volna, s még dámáink is egy idő óta szívesen eljárnak üléseinkbe, hol hazai dolgainkra kissé más módon nézhetnek le, mint különben tenni szokták, nem szükséges, hogy ez ünnepélyes jelenet hosszasabb leírásába ereszkedjem. Egy ülés a másikhoz hasonló. Közepén zöld asztal. Körülte nehány táblabíró, kiknek némelykor véleményeik, többnyire érdekeik, homlokegyenest ellentétben állnak; míg a nagyobb rész, érdek nélkül firkálva előttök fekvő papirosokon, csak azért vesz részt a tanácskozásban, mert a zöld asztalnál ülni dicső, s mi több:

Egy kis ülés a hazáért
Meg nem árt;

vagy legalább sokkal kevesebbé, mintha érte dolgozunk; - ez képe majdnem minden üléseinknek, s habár az, melyre a táblabíró kar Réty házában öszvegyűlt, más gyűlésektől annyiban különbözött, hogy minden lárma s zavar nélkül ment végbe, a nagyságos asszony jelenléte ezt természetessé teszi.

Miután az ülés Réty által szokás szerint megnyittatott, ő maga első, Krivér főjegyző második alispánnak közakarattal kijeleltettek, s minden jelenlevőnek, mint ily konferenciáknál szokás, vagy maga, vagy valamely közel rokona számára hivatal ígértetett, báró Sóskuty pedig minden választandó tisztviselő fölött hosszú, magasztaló beszédet mondott, melyet csak az nem tartott remeknek, kiről benne szó nem volt - azon módok kerültek most szőnyegre, melyek által a szükséges többség megszerzendő.

Minthogy e tárgyban teins Sáskay úr oly jeles ismereteket szerzett magának, s eziránti nézeteit írásba foglalni szíveskedett, az elnök véleménye szerint célirányos volna a tisztelt urat e jeles munka fölolvasására kérni; mire az indítvány elfogadtatván, ez nem kevés köhécselés s mentegetődzés után megkezdé előadását, mely alatt Karvaly, hihetőképp, hogy megvetését mutassa, szemeit behunyá, sőt később hortyogni is kezdett.

Előttem fekszik az egész munka, melynél, büszkén mondom, kevés kitűnőbb angol reportot ismerek, s mely ugyanazon formában szerkesztve, mint ezek, Sáskay úrnak örök dicsőségére szolgál. De nehogy olvasóim, főképp azoknak szebbik neme e könyvet eddig olvasva Karvaly példáját kövessék, s mi írónak legiszonyúbb csapás, szép szemeiket hibáim fölött behunyják: én csak azokat szedem ki az írott tizenkét ívből, mik közelebbről a megyét illetik. „Szokásban van Angliában - így kezdé fölolvasását Sáskay, kit az angol nemzet tiszteletében senki fölül nem múlt -, hogy mielőtt valamely tárgy a parliament tanácskozásai alá kerül, annak megvizsgálása előtt mindig néhány férfira bízatik, hogy aziránti véleményöket tanácskozási könnyítés végett egy úgynevezett reportban beadják. Ez az út, melyet ő is követni akar, pedig

tizenkét okból, melyeknek csak utósóját említjük, mint legfontosabbat, mely az angol s magyar alkotmány közti hasonlóságban fekszik."

A két alkotmány közötti rokonság tény, melyen hazánkban legalább kevesen kétkednek, s habár az angol s a magyar Magna Charta, némelyek szerint csak úgy hasonlítanak is egymáshoz, mint némely nagyobb családokban az idősb s fiatalabb testvérek, kik közül az első minden értéket, a másik csak fényes címet bír örökül; ki tagadhatja, hogy mindkettő a tizenharmadik század gyermeke, hogy a hét évvel fiatalabb magyar *nagy levél*, szinte nem sokkal jobb király által adatott ki, mint minő az angol földetlen János vala, s hogy némely kicsiségeken kívül, minő például: sajtószabadság, esküdtszékek, miniszteri felelősség, jogegyenlőség stb. egyéb fő dolgokban nincs, mit az angoloktól irigyelhetnénk. Gazdag klérusunk, az írott s nem írott jog közötti különbség, pereink hosszúsága, ügyvédeink drágasága, bíróink hatalma, sőt csak keresni kell, s maguk az úgynevezett „rotten borough"-ok sem fognak hiányzani. Hogy a dolog ezen állásában oly kitűnő férfiú, mint Sáskay, szép párhuzamot vonhatott, s hogy minden hallgatóit meggyőzé, magában világos; s habár később, midőn elvként fölállítván, hogy az angol, mint a magyar alkotmány alapja a szabad választás, erről kezde beszélni, s e tárgyban minden nagy író nézeteit fölhozá - nehányan Karvaly példáját követni kezdék: legalább mély csend uralkodott az egész olvasás alatt, melyet csak egy erős „halljuk" szakaszta félbe, midőn e szavakkal: „*már ami jelen helyzetünket illeti*", egyenesen Taksony megye jelen állapotára fordítá figyelmét.

„Két dolog van a világon - így folytatá az olvasó -, melyért minden magyar nemesember, s így e megye nemessége is, melynél én magyarabbat nem ismerek (helyes!) leginkább lángol: a *vallás s hazája*." A szónokot hosszú „éljen" szakítja félbe. „Azaz, mint népszerűbb kitétellel mondani szoktuk: *először* az, hogy a megye pecsétje a mi kezünkben legyen; *másodszor*, hogy a régi alkotmány szerint magyar nemesember semmire se fizessen. Minden lelkesedés, mely nem e nemes kútfőből ered, mely nem e célok egyikének elérésére irányoztatik, hála a magyar nemesség józan szellemének! tartós nem lehet, s habár egyes csábítóknak sükerült a magyar népet - mert hisz alkotmányos értelemben csak a nemességet nevezhetjük így - egy időre önérdekei ellen vezetni, a tapasztalás győzelmesen megmutatta, hogy ezen abnormis, szörnyeteg állapot nem tarthat soká, s hogy a magyar nemesség, mely szabadságát vérével szerzé a csatamezőn, vérrel tudja azt megőrzeni a békés tanácskozás szent termeiben is, mire újabb időkből sok dicső példát hozhatnék fel. Igen, uraim! - olvasá lelkesedve tovább a szónok - nagy dolgok történtek." S itt több esetek adatnak elő, hol az úgynevezett subversiv párt, mely az alkotmányt, mint látszik, azért akarja feldönteni, hogy romjaiból vasutainak töltéseket csináljon, a házi adó vagy más kérdésekért ledorongoltatott; melyek rendkívüli tetszéssel fogadtatván, midőn Sáskay elmondá, hogy ily példák után Taksony megye rendei hátrább maradni nem fognak, hogy ők is utósó csepp véröket, sőt végső filléröket is föláldozni készek alkotmányukért, erre nem szűnő éljenek következtek.

„Mi akarjuk a szabadságot! Igen, tekintetes konferencia, mi akarjuk a sajtószabadságot, a kereskedési, lelkiösmereti szabadságot; akarjuk mindenekfölött, hogy megyei autonómiánk oly botrányos beavatkozásoktól megőriztessék: milyen például az, hogy minap a helytartótanács az úrbéri telkeken lakó nemesek adóját beszedetni rendelé; mi akarjuk a haladást, akarunk bankot, melyből négy percentre minden nemes pénzt kaphasson, vasutakat, csatornákat, múzeumot s politechnikumot; mi akarjuk a nemzetiséget, de akarjuk azt is, hogy a szabadság, habár nagyobbá válik, azért mégis *nemes* maradjon, s féktelenséghez ne vezessen; hogy az egész nemzet haladjon, de úgy, hogy a rend, melyben az most áll, meg ne zavartassék, hogy a magyar nemzetiség virágozzék, de miután e nemzetiség egyedüli képviselője a nemes, vele gyarapodjék a *nemesség* is. Aki velünk ezt nem akarja, aki jogainkat minden ajkú s származatú lakosokra kiterjesztvén, szabadságunkat (mely mint a papirospénz, ha szerfölötti mennyiség-

ben kibocsátva minden kézen forog, elveszti becsét) - meg akarja semmisíteni; ki oly politikai tévtanokat hirdet, mint: hogy vasutunk s bankunk, adómentességünk s az ősiség eltörlése nélkül nem létezhetnek, az ellenünk, et hunc tu romane caveto!".

„Miután a törvény, mely által az úrbéri telkeken lakó nemesemberek adó alá vettettek, e megyében, hála az égnek, még foganatba nem vétetett, a nemesség legnagyobb része velünk egészen egy értelemben van, s mert Bántornyiék mindig a házi adó fölvállalása s más ehhez hasonló tárgyak mellett küzdenek, az első s legfőbb mód, mellyel a nemességet magunkhoz köthetjük, abban áll, hogy Bántornyi alkotmányellenes célzatait a nemesség között, mennyire lehet, hirdessük."

- Persze - szakítá félbe Sáskayt a báró, ki tovább nem tűrheté a hallgatást -, ez könnyű és jó volna, ha Bántornyiék nem azt hirdetnék a nemesség között, hogy pártuk nem a szegény nemeseket, hanem csak az urakat akarja adó alá vetni, s hogy ők ezáltal temérdeket nyernek.

- Bolondság - mond egy öreg táblabíró félig álmosan -, föl kell világosítani a nemességet.

- Hisz az a baj, hogy teszik - viszonzá a báró -, magam láttam a számadást, mellyel kortesked-nek. A püspökre esik 50 000 forint minden évben, gr. Kőváryra 30 000 s így tovább; a teins úr - folytatá Rétyhez fordulva - 5000 forinttal áll ott, az egyes nemesek évenkint egy-egy garast fizetnek, és az utak oly jók lesznek, hogy a gabona ára, mely most 5 ft., felmegy 7 ft. 30 kr-ra, magam láttam a számadást, ők igenis fölvilágosítják a nemességet!

- Hát jobban kell fölvilágosítani - szóla Sáskay -, majd egy számadást bocsátunk ki, melyben a püspökre 1000 s minden nemesre 100 forint esik, s a gabona ára 3 ft-ra száll.

- Nem hiszik, mondom, nem hiszik - válaszolá ismét a báró -, az utolsó nemesi adókivetésnél sem esett több egy-egy sz.-vilmosira egy garasnál, és...

- Nem mondtam - vága közbe Slacsanek -, hogy az ily kivetésnek rossz következései lesznek. Mikor az erzsébeti pusztára - melynek felét grófom, felét más nemesek bírják - reánk 137 ft. 30 krt, s a másik félre csak 11 ft. 36 krt vetettek, talán százszor mondtam, hogy rossz következései lesznek, mert a kisebb nemességet inkább ijeszteni, mint csábítani kell az adóhoz, de akkor...

- Talán bizony szemrehányásokat akarna a teins úr tenni? - szólt egy táblabíró mérgesen az asztal másik oldalán.

- Igen, mintha nem volna igazságos, hogy aki többet bír, többet fizessen - mond egy másik.

- Ha ti. mindketten nemesemberek - jegyzé meg helyesen Nyúzó -, az egész dolog, hogy is nevezted akkor, Sáskay?

- Progresszív adó.

- Igen, progresszív adó, a legliberálisabb dolog a világon; a francia forradalom alatt találták föl.

- Én azt mondom - szólt hangosabban az előbbi mérges táblabíró -, hogy az erzsébeti adókivetés helyesen történt.

- És én azt, hogy nem helyesen - kiáltott föl nekitüzesedve Slacsanek.

Mire az egész társaság: „helyesen történt, nem helyesen, igazság, rablás, törvénytelenség, halljuk! rendre! halljuk az alispánt!" kiáltások között irtóztató lármával fölugrott az asztaltól; hová az alispán, Sáskay s főképp a báró, hosszú békéltetés után, végre a nagyobb részt ismét öszvegyűjté.

- Ne szóljunk a múltakról! - mondá az alispán végre, miután a rend helyreállott. - Megengedem, hogy az erzsébeti adókivetés a méltóságos gróf által terhesnek tartatott, de őméltóságának s főképp általánosan tisztelt képviselőjének honszeretetök- s nagylelkűségöknél fogva méltányolni fogják a körülményeket, melyek akkor ez adó kulcsát javaslák, s a jó ügy tekintetéből, melynek akkor e megyében másképp többséget szerezni nem lehetett, nem fogják rossznéven venni, hogy reá ez egy alkalommal nagyobb adót vetettünk, annyival inkább, mert bizony a szegény nemesség alig bírja a terheket, melyek egy idő óta reá nehezednek.

Miután Slacsanek ezen alázatos szavak által megengesztelődve nemeslelkűen kijelenté, hogy minden ez alkalommal mondott helytelen kijelentéseket rossznéven nem vesz, az alispán megköszönve a bárónak igen finom tapintatra mutató figyelmeztetését, indítványt tett, hogy a Bántornyi ellen indítandó agitációnál inkább az emeltessék ki, hogy pártja a porciót, katonatartást, forspontot s útcsinálást akarja a nemességre vetni.

- Igazság - szólt az ügyvéd nevetve -, ha a nemességet kapacitálni nem lehet, csak diákul kell hozzá szólni, mint az egykori paraszt mondá: semmitől nem borzad inkább, mintha diákul szólnak hozzá; a három szó, melyet ismer: konskripció, porció és kontribúció, maga lázadást csinálhat köztök.

- Ne méltóztassék a dolgot tréfának venni - emlékezteté Krivér -, a névtől sok függ; példákból tudjuk, hogy sok dolog, mely egy megyében megbukott, megváltoztatott névvel keresztülment, s - viszont.

- Igen, s főképp tisztújításnál - szóla közbe a báró -, matematikai igazság, hogy kinek kétszótagú neve van, félannyi kortessel választathatik meg, mint az, kinél négy szótagot kell kitalálni.

- Úgy tartom, eltérünk a tárgytól - emlékeztete Réty -, s ha a tisztelt konferenciának úgy tetszik, Sáskay úr meg fogja jegyezni, hogy a nemesség leginkább aziránt leszen fölvilágosítandó, miként Bántornyi pártja nem annyira nemesi adót, mint valóságos kontribúciót s porciót akar behozni (általános helyeslés). És most menjünk tovább.

Sáskay, a Bántornyi megrontására tett indítványt följegyezvén, most minden erők koncentrációjának szükségéről kezde olvasni, s miután előadá, hogy minden centralizáció magában ugyan kártékony s veszélyes, tisztújításnál azonban, ha sükert akarunk, elkerülhetetlen; az egész megyében egy fő-, minden járásban egy alválasztmány kinevezését hozá indítványba, melyek egymás közt öszveköttetésben levén, a választás célszerű elrendezésével megbízassanak.

Ez indítvány, mint Magyarországban minden, mi által a hivatalok száma neveltetik, közhelyesléssel fogadtatott, s félórányi kissé lármás tanácskozás után a hivatalok be is töltettek, természetesen nagy részben a jelenlevőkből, éspedig, mi sokkal csudálatosabb, anélkül, hogy halálos gyűlölségek támadtak volna, öt vagy hat esetet kivéve, hol egyesek rossznéven vevék, hogy csak az alválasztmányok tagjainak s nem elnökeinek választattak. Réty kinyilatkoztatván: hogy a központi választmány elnökletét magára nem vállalhatja, mert mint kijelelt, a választásra semmiképp befolyni nem akar, minden jelenlevők egyhangú fölkiáltásával teins Slacsanek úr választatott e terhes, de szép hivatalra.

- Még egy alázatos indítványom van - szóla a választások végeztével báró Sóskuty -; minden szép és jó a világon az asszonyi nemtől veszi eredetét; az asszony azon teremtés, mely stb., stb., mely okoknál fogva azt indítványozom, hogy minden járásban egy pártfogó asszonyság választassék.

Általános helyeslés fogadá e lovagias indítványt, mi azonban nem zárta ki, hogy az még kilenc egymást követő szónok által különösen motiváltassék; s csak miután az asszonyi nem minden érdemei elsoroltattak, lehete tovább menni.

Ezek után Sáskay egyes intézkedésekre irányzá hallgatóinak figyelmét, melyeket azonban, miután a tisztújítások taktikájához tartoznak, s olvasóim nagy része által nemcsak ismertetnek, hanem néha alkalmaztattak is, röviden említeni elég leend. A főbbek közé tartozik, hogy azon két híd, melyen az egyik ellenséges járás nemessége a városba jön, tökéletesen kijavíttassék, de úgy, hogy azok szétszedetvén, a tisztújítás előtti napokban oly állapotban legyenek, hogy rajtok senki át ne mehessen. Ugyanez javasoltatott a tiszai hidasokra nézve is, mert valamint természetes, hogy az illető vámtulajdonosok, szeretett szomszédaik bátorságáról gondoskodva, a hidasokat s kompokat éppen most javíttatják ki, úgy azt sem veheti senki rossznéven, ha az ácsmester ennyi munka között a kijavítást éppen a tisztújítás utáni napon végezhetné el.

A második nagyobbszerű sakkvonás abban állt, hogy mindazon kocsmárosok s húsvágók, kiknél az ellenfél élelmeit venni fogja, lehető legrosszabb bor s megromlott hús kiszolgáltatására bírassanak, mi kevés megvesztegetés mellett annál könnyebbnek látszott, minél nehezebb lenne, minden tárgyismerők ítélete szerint, ugyane személyeket az ellenkezőre megvesztegetni. Ezen rendszabály kivitelét egészen Nyúzó főbíró úr vállalta magára, arra kötelezvén magát, hogy az említett egyedeket, kik nagy részint nemtelenek, sőt zsidók, azon esetre, ha az ellenfél fenyegetései által terrorizálva jó bort mérni merészelnének, célszerű eszközökkel rendre fogja utasítani.

Jöttek ezután több, kisebb, a tisztújítási stratégiához tartozó fogások, melyek egyenkint csekélyeknek látszanak, de együttvéve sokszor roppant hatást szülnek. Ilyen: hogy a főispánt fogadó küldöttségek többsége ezen pártból neveztessenek ki; az ellenfél legtúlzóbb s legostobább tagjai pedig azért csatoltassanak hozzá, hogy őexcellenciája, ki három év óta a megyében nem volt, mindjárt a dolgok való állásáról tiszta fogalmat nyerjen. Célszerűnek látszott ezenkívül még az is, ha őexcellenciája fáklyás zenével tiszteltetik meg, s az öreg Körmöczy tanácsosnak pedig, ki őkegyelmességével barátsági, sőt mint sokan hiszik, oly viszonyban áll, melynek évenkinti kamatait szedné, azaz, ha a fiskális azokat rendesen behozná, macskazene rendeztetik, mi a kedélyek ingerültsége mellett, mely Bántornyi emberei közt Körmöczy ellen létezik, ki mindig Rétyekhez szított, nehéz nem lehet. Ha ezekhez még őexcellenciája titoknoka jól informáltatik, a terem jókor elfoglaltatik, és a főispán mellé nehány hű s jóhangú ember rendeltetik, a sükeren kétkedni nem lehet. Minek elősegítésére azonban kívánatos, hogy bizonyos, Sáskay által elsorolt, nagy befolyású kortesek vagy Bántornyi táborából elcsábíttassanak, vagy legalább árthatási szándékukban megakadályoztassanak; mire azonnal több jelenlevő ajánlkozott, kik e veszedelmes ellenek lekenyerezését egymás közt fölosztá.

Csak egy vala még hátra, mi alkotmányos tekintetben talán kevésbé érdekes, de tisztújításoknál mindig a legnagyobb figyelemmel tárgyaltatik, ti. *a pénz*. Mielőtt Sáskay a tisztújítási budget-t fölolvashatá, az egész társaságban különös nyugtalanság vala észrevehető. Egy táblabíró véletlenül órájára nézve elbámult, hogy már kilenc, s azonnal befogatni akart, mitől ő és mások, kik példáját követni akarák, csak nehezen tartóztathattak vissza. A báró, fejét kezére támasztva, főfájás ellen panaszkodott. Egy ügyvéd s a vastag Tüskey pedig úgy vélekedtek, hogy az kétségen kívül a szerfölötti forróságtól jő, s ezért a folyosóra mentek, míg az ügyész, ki a sok munkában szinte elszédült, indítványba hozá, hogy a tanácskozás, melynek figyelemmel követésére a többség elégtelennek érzi magát, a jövő, talán mához egy hétre tartandó ülésre tétessék át.

Slacsanek tekintélye, Nyúzó káromkodásai, melyekhez Rétynek azon észrevétele, hogy ha a tisztelt gyülekezet e fontos tárgyról ma nem rendelkezik, jobb minden tisztújítási tervekkel fölhagyni, miután a korteskedés megkezdését továbbra halasztani nem lehet; s főképp Sáskay, ki siralmas hangon rimánkodott, hogy csak hallgassák meg tervét, s látni fogják, hogy annak kiviteléhez pénz nem kell, végre ismét székeikre hozá vissza a társaságot, és Sáskay tovább olvasá memoárját.

Azon igaztalan panaszok között, melyekkel Magyarország vádoltatik, egyik fő helyet foglal el a vesztegetés. Aki tisztújításainkban tettleges részt vett, tudja ugyan, hogy az esetek sokkal számosabbak, hol nemes társaink e vétekre nézve szenvedőleg, mint hol azok cselekvőleg lépnek föl, sőt, hogy minden tisztújítást megelőző tanácskozásokban, mihelyt pénzbeli adakozásokra jön a szó, sok egyébként szép előadású szónok hallgatni szokott; azonban miután a fönnemlített előítélet létezik, csak helyeselhetem, hogy Sáskay annak megmutatásával kezdé előadását, hogy a tisztújításra kívánt pénz semmi esetre sem a nemesség megvesztegetésére leszen fordítandó.

»Minden ország - így okoskodott Sáskay -, hol szabad választások léteznek, arról gondoskodott, hogy e fontos jog független, azaz oly egyedekre bízassék, kik anyagi szükségeken fölül állanak. Miután törvényeink erről nem gondoskodtak és számos, egészen vagyontalan nemest ruháztak föl választási képességgel, egyeseknek kell pótolni e hiányt s gondoskodni: hogy a választók, legalább míg nehéz foglalatosságukban eljárnak, minden szükségen fölül emeltessenek, mi természetesen csak úgy történhetik, ha addig, míg a korteskedés s maga a tisztújítás tart, étel-, italról gondoskodva van, s néha egypár forint adatik kárpótlásul azoknak, akik nemesi kötelességök teljesítése által munkát mulasztva kárt szenvednének. Hogy mindez nem megvesztegetési szándékból, hanem épp azért történik, hogy a választóknak teljes függetlensége biztosíttassék, világosan bizonyítja azon tapasztalás, hogy valahányszor ez intézkedés valamely párt által elmulasztatik, a választók nem követhetve szívök indulatát, az ellenfél jelöltjeinek szokták adni szavazatukat. S például, a jelen esetekben nem gondoskodni bizonyos tanyákról, melyeken a jó elvek mellett becsoportozó nemesség tartásáról gondoskodva legyen, nem volna más, mint nemes társainkat arra kényszeríteni, hogy Bántornyi tanyáihoz menjenek; mi kétségkívül egyike lenne a legszörnyebb veszélyeknek, mik a megyét, sőt a hazát érhetik.

A báró s Tüskey itt nagyot sóhajtának. Karvaly bajszát pödörve mondá: „csak próbáljon valaki Bántornyi tanyájára menni", s azután valamit a teremtésről kezde beszélni, mit azonban, mert alantabb hangon szólt, nem egészen értheténk.

- Célunk szent s dicső - folytatá Sáskay -, az eszközök, mert távol legyen tőlünk, hogy az ellenünk annyiszor használt elvet, miszerint: a cél az eszközt szentesíteni, kövessük: hasonlóképp tiszták, sőt dicséretesek. S van-e, ki rossznéven vehetné, ha elvbarátainkat ebédre meghívjuk, vagy szűkölködő nemes társainkat pár forinttal segítjük? Semmi sincs, mi föltéteinktől visszatartóztathatna, tehát bátran előre!«

E fölszólítás minden tisztviselők s azok által, kik mint Pennaházy, nem nagy pénzáldozatokra érzék magokat lekötelezve, legnagyobb lelkesedéssel fogadtatott; a többiek, főképp a báró szomorúan fölsóhajta Sáskay szívrázó szavainál, s minden, mit ez utóbbi később az egyesületek ellentállhatlan hatalmáról beszélt, s mily roppant erő rejlik a szegény filléreiben, ha azok öszveadatva, ahhoz értő emberek által, egy bizonyos célra kezeltetnek, csak azon nyilatkozatra bíra nehányakat, hogy az idők rosszak, a rozsnak semmi ára, s hogy éppen a sok egyesületekben fekszik a baj stb.

- Az idők rosszak, az életnek ára nincs - igaz! mind igaz - szólt Sáskay, ki irományait letéve, ez ellenvetéséket olyanoknak tartá, melyeket felelet nélkül hagyni nem lehet -, de vajon nem kell-e azért annál inkább arról gondoskodnunk, hogy ha nem is abszolút, legalább relatív jóságú biztos vevőkről gondoskodjunk? S én erre jobb módot nem ismerek, mint ha a megyének jó tisztviselői kart szerzünk. Az idők rosszak voltak az utolsó három évben is, de a zsidók, kik az egész ország megrontásán dolgoznak, tekintettel voltak a törvényes magisztrátus iránt, s mennyire én tudom, a teins szolgabírák élete nem rothadott el vermeikben, úgy volt dohányunkkal, melyet mind mint primae classist adtunk el, a gyapjúval, gubiccsal, szóval mindennel; s e klasszikus közmondás: officium non fallit, ha passzívumra tesszük át, igaz marad, s elmondhatni, hogy a tisztviselő nem csalatik meg, még a zsidó által sem.

Úgy látszik, Sáskaynak e szavai némi hatással valának, legalább az előbbi ellenvetések nem ismételtettek többé, midőn azonban a szónok elöadá, hogy tekintettel a jelen körülményekre, tervének oly alapot állított föl, melyre semmi készpénz nem szükséges, egy, majdnem „*éljen*"-hez hasonló „*halljuk*" következett, s minden jelenlevők osztatlan figyelme bizonyítá, mennyi méltánylást találnak a mély belátású nemzetgazda nézetei, még saját megyéjében is.

Sáskay terve, mely ha majd a szerző által egész kiterjedésben közöltetik, neki kétségen kívül dicsőséget fog szerezni, sokkal tudományosabb, semhogy e szerény elbeszélésben helyt találhatna. Csak rövid kivonatát közlöm tehát.

A bölcs férfiúnak nézete szerint minden tisztújításhoz három dolog szükséges: *élelmiszerek*, *pénz*, és, mert hazánkban a többségnek több nagylelkűsége, mint tőkéi vannak, *hitel*. Az elvek, melyek szerint a Taksony megyei tisztújítás financiális része rendeztetik, következők:

1-ször. Mindenki csak pénzben írhatja alá a segedelmet, mellyel hozzájárulni akar.

2-szor. Minden élelmiszerek készpénzben és meghatározott áron vásároltatnak meg, de csak azoktól, kik pénzbeli segedelmeket írtak alá, s pedig azon arányban, melyben e segedelem nagyobb vagy kisebb vala.

3-szor. A szükséges pénzeket a megye Rotschildei fogják előlegezni, s pedig, mit Sáskay ügyes negációinak köszönhetni, öt percentre, természet szerint váltó vagy szóbeli eljárás kikötése mellett. Minden százért, mely aláíratik, a banquierek hetvenötöt fognak fizetni, mi, amint tudva van, Spanyolország minden kölcsöneinél sokkal kedvezőbb. Az egyes kötelezvényre vagy váltóra még két kezes írja nevét. A pénz visszafizetése csak egy év múlva kívántatik, a kölcsönző házak azonban készeknek nyilatkoztatják magokat a teins s nagyságos urak iránti tiszteletből, szokott prorogacionális percentek mellett, az ily hitelezések hosszabbítására is.

A terv, mint látszik, egészen a magyar nemesség géniuszához vala alkalmazva, mely, valamint maga, legszívesebben bízik a múltban, úgy azokat, kik tőle valamit követelnek, a jövővel szokta megnyugtatni. Azonfölül, miután az aláírt pénz mások által vala előlegezendő, az pedig, ki azt aláírá, termésének egy részét önmaga által megszabandó áron készpénzben eladhatá - világos, hogy azon dicsőségen kívül, mely mindenkire háramlott, némelyiknek még az sem vala kellemetlen, hogy nagy fáradság nélkül, éspedig öt percentre, pénzhez juthat. A készség, mellyel minden jelenlevő nevét aláírá, legszebben bizonyítá a közhelybenhagyást, melyet Sáskay terve talált, és soha ember több joggal nem dörzsölheté kezét, mint Taksonynak boldog Law-ja, ki most megelégedett képpel járt körül a szobában, s örömtől sugárzó szemekkel nézé időről időre az ívet, melyen az aláírók névsora hosszabbra nőtt.

A munka bevégeztetvén, a társaság elhagyá az asztalt, s mint az ülés előtt, ismét kis csoportokra oszlott. A báró, mi az igen közönséges, de azért nem kevésbé kellemetes szokások közé tartozik, az egész ülést még egyszer beszélte el, pótolva akkor tartott szónoklatait azokkal, miket ha félbe nem szakasztatik, még mondhatott volna. Sáskay és Karvaly, szokásuk

szerint, nem ugyan egymással, de egymásnak beszéltek, s az utóbbi megjegyzé, hogy noha maga is nyolc p. ft.-ot írt alá, meg nem foghatja, miként találhatott az oly általános helyeslésre, holott az egésznek alapja nem áll, és minden tisztújításhoz *eleség, pénz, s hitelen* kívül még valami kell, az pedig: *legény a gáton*. Mire Sáskay megvetőleg vállat vonítva csak azt válaszolta, hogy ahol pénz s élelemszerek vannak, oly legényeket, minőknek bizonyos úriemberek 1809-ben magokat mutatták, nem lesz nehéz találni. Karvaly bizonyos emberekről kezde beszélni, kik mióta közpénztárak kezelésétől eltiltattak, mert nagyon is jó gazdák módjára bántak vele, s kevesebbet adtak ki, mint bevettek, mindig új kasszák alkotásáról álmodoznak. S a két nagyérdemű férfiú, kétségen kívül öszvevesz, ha a terem minden oldaláról e kedves szavak: „*itt van a leves*", nem hangzanak föl; s ha a két vitatkozó, ismerve a szokást, miszerint Magyarországban ily alkalmaknál néha kevesebb szék, mint vendég található, nem sietnek helyeikre.

S most hagyjuk a társaságot kellemes helyzetében, s ha nehány olvasóim az ülés hosszas leírása után talán azt reménylik, hogy a vacsora részleteibe fogok ereszkedni, s a Taksony megyében divatozó főzésről némely tanulságos adatokat közlök, vigasztalják magokat azon meggyőződéssel, hogy miután a taksonyi nemesség életének nagyobb részét asztal mellett tölti, s pedig nemcsak tanácskozva - ezen tárgyak előadására többször leend alkalmam. Legyen elég ez egyszer elmondanom, hogy a nagyságos háziasszony, ki Slacsanek és a báró között férjének elnöki székét foglalta el, mind a szolgáló inasok többszöri megszidása, mind az ételek többszöri kínálása által, háziasszonyi tisztét fölségesen teljesíté, s hogy a vacsora általánosan pompásnak s az ételek számolhatlanoknak tartattak még azok által is, kik, mint sokan a vacsora vége felé, minden tálat s palackot kétszeresen nem láttak magok előtt.

10

Míg a tiszaréti kastélyban e lármás dolgok történtek, addig a kis jegyzőház nyugodtan állt, s csak a gyertyavilág, mely ablakaiból az utcára sugárzott, mutatá, hogy lakói honn vannak. A háznak két szobája volt, melyeknek ablakai az utcára nyíltak; az elsőben, külön kijárással az udvarra, maga Tengelyi lakott, s itt tartá hivatalos irományait, a másikban, melynek egyik ajtaja a jegyző szobájába, másik a konyhába nyílt, Erzsébet asszony s leánya laktak. A konyhának, mint tudjuk, egy ajtaja vala a kert felé, melyen Viola a házba jött, a másik az udvarra szolgált. Mindjárt a konyha mellett a kamra volt, melybe Liptákné az üldözött zsiványt elrejté. A ház végét a cselédház s azon kis szoba, melyben most Viola neje betegen feküdt, foglalták el. Tengelyi az egész napot Cserepesen Bántornyinál tölté, kinél szinte tisztújítási tanácskozás tartatott. Erzsébet asszony Vándoryval, ki e napon náluk ebédelt, a betegnél volt, s Etelka Vilmával beszélgetve a második szobában ültek.

Nincs nagyobb szerencse - mint egy öreg asszony, kivel sokat társalogtam, mondani szokta - annál, hogy beszélhetünk; s a jámbor öregnek, ki azonban rég nem beszél többé, igaza volt. Főképp azon korban, midőn még álmunkban beszélgetünk s beszélgetve álmodozunk, nincs nagyobb gyönyör, mint midőn azt, mit úgyis tudunk s mi szívünket eltölti, kedves ajkakról hallhatjuk; s a két barátné e délután egész kiterjedésben élvezte azt.

Etelkát s Vilmát a legszorosabb barátság köté egymáshoz. Miután Réty s a jegyző sokáig barátságban éltek, a két leány úgyszólván együtt neveltetett. Vilma a kastélyban tölté napjainak nagy részét, s Etelka mestereitől vele együtt tanult; az alispán leánya pedig eljárt a jegyző lakába, s kis barátnéjával együtt nyeré azon oktatásokat, melyeket Tengelyi a történet- s természettudományban, s Vándory a vallásban, kedves tanítványaiknak adtak; s habár később a szülék mindig távolabb álltak egymástól, s Vilma egy idő óta barátnéját nem látogathatá meg többé, szíveik nem változtak, s ők csak inkább ragaszkodtak egymáshoz. Ha városban, a nagy világ körében élnek, ez érzemény talán nem vált volna oly meleggé; legalább a ritka dolgok közé tartozik, hogy a két legszebb leány, a két legelmésebb férfi, vagy általán véve, hogy oly emberek, kik egymáshoz közel állnak, a nagy világban különös hajlamot érzenének egymáshoz. Falun, hol vetélkedésnek helye nincs, épp az ellenkezőt tapasztaljuk, a közelállók egymáshoz simulnak; s így e két leány is.

Vilma, ki most lépe tizenhatodik évébe, soha Taksony megye határain túl nem lépett; csak annyit ismert a világból, mennyit barátnéjától, ki már huszadik évéhez közelge és pár telet a fővárosban töltött, hallott. Nagyban s kicsiben ő nem határozott semmit anélkül, hogy Etelkát kérdené, s ha Vándory néha mosolygva mondá, hogy Vilma csak akkor tud akarni, ha Etelkától reá engedelmet nyert, nagy részben igaza volt. Fiatal olvasóim, kiknek egy része, mert senkitől függni nem akar, bizonyosan inkább kész mindenre, mint hogy oly valamit tegyen, mi neki józan emberektől tanácsoltatik: ne gondolják azért, hogy azon gyönge teremtések egyike előtt állnak, kiknél jó- s rosszra egyiránt hiányzik az erő, s kiknek jellemök helyett csak körülményeiket említheti a leíró. Vilma azon lények közé tartozott, kik erősen szeretni s ugyanezért erősen bízni tudnak, s ha a világot nem ismerve határozataiban, inkább szívét, mint okokat követe, nagy kérdés, rosszalljuk-e vigyázatlanságát, vagy irigyeljük a boldogot? Botlunk valamennyien, de legkevesebbet, ki bátran halad előre; s ez nem az, ki útját maga keresi. Egyáltalában, ha eszünkbe jutna néha, mily nagy része úgynevezett meggyőződéseinknek alapszik jóhiszemünkön - csakhogy, midőn egy közmondássá vált állításra építjük okoskodásunkat, nem mondhatjuk, kinek auktoritásán indulunk, nem néznénk le oly büszkén azokra, kik tekintélyeket követnek, s mint Vilma, csak addig akarnak, míg szívök magának

vezetőt nem választott. Etelka teljes mértékben viszonzá ez érzeményt, s a két hölgy, ki mind helyzet-, mind jellemre nézve látszólag oly távol álla egymástól (a szelíd Vilma, kinek mindig támaszra vala szüksége, ki határtalan vonzalmában akarni megfeledkezett; s Etelka, kinek akaratát a kis háború, melyet gyermeksége óta mostohájával folytatott, megedzé): mindazon barátsággal ragaszkodtak egymáshoz, melyet érezni csak a gyenge hölgykebel képes, de mely épp mert annyival szebb s magasabb azon érzelemnél, melyet mi férfiak barátságnak nevezünk, nem is tarthat sokáig.

- Hát nem láttad őt? - szólt Etelka, félretéve munkáját - bizony kár! nem adnám sokért, ha egyszer Violával találkozhatnám; minden, mit felőle hallok, érdekel. A szilaj bátorság, melyet még ellenei s maga Nyúzó sem tagad el tőle; az, hogy mostani életmódjához kényszeríttetett, s főképp a szeretet, mellyel neje s gyermekei iránt viseltetik, előttem e zsiványt érdekessé teszik.

- Hogy beszélhetsz így? Isten tudja, miként szánom a szerencsétlent, de ösmeretsége után nem vágyódom. Te bátor vagy, én meghalnék félelmemben, hisz mondják, hogy embereket is ölt, szörnyűségeket beszélnek felőle.

- Mese! Ember, ki úgy tud szeretni, mint Viola, nem lehet szörnyeteg. Mondj nekem egyet a teins táblabírák közül, kiket naponkint látunk, s kiket az egész világ felséges, jámbor embereknek tart - kiveszem atyádat -, ki hasonló körülmények közt nejéhez jőne, halálos veszélynek, sőt mi több, akasztófának kitenné magát, csak hogy beteg kedvesét lássa? Vilmám, ez szép, ez nagyszerű a zsiványban is; én így akarnék szerettetni bárki által, akkor boldognak érzeném magamat.

- Ha ez kell - szóla Vilma, szinte letéve munkáját s barátnéja kezét megfogva -, nincs oly dolog a világon, melyet Kálmán érted ne tenne.

- Kivévén, hogy kedvemért egyszer egy pohár borral kevesebbet igyék, mint közönségesen, vagy káromkodásával s azon szerencsétlen affektációval hagyjon fel, melyet utálok. Kálmán mindent tenne a világon, az egyen kívül, mit tőle kívánok, s ami éppen hatalmában áll.

- Igazságtalan vagy, Kálmán tűzbe menne érted.

- Igen, meg vagyok győződve, főképp ha egypár ember jelen van, ki bátorságát közhírré teheti. Kálmán bátor ember, tagadhatatlan, nem ismerek senkit, ki életét kisebb dolgokért kockáztatná; ő nem számol, s hol becsületről van szó, személyes java őt semminek tevése- vagy elhagyására bírni nem fogja. Igen, neki sok jó s nemes tulajdonai vannak, én megengedem mindezt, csak azt ne monda, hogy szeret.

- Fel vagy gerjedve ellene, bizonyosan szelességében valami csínyt követett el, de azért...

- Ő javíthatlan - szóla Etelka, felkelve helyéről -, képzeld csak, ismét lerészegedett!

- Talán ismét csalódtál, mint minap, midőn hosszú harag után végre kisült, hogy Kálmán egész hét óta nem ivott egy pohár bort.

- Először nem hiszem, hogy akkor csalódtam, s azt gondolom, hogy Ákos szegény húgát barátja kedveért kissé meghazudta; másodszor, ma csalódásról szó sem lehet, egész ebéd alatt mellette ültem. De ne szóljunk többé e kellemetlen tárgyról - tevé hozzá Etelka oly hangon, melyből mindenki láthatá, hogy e tárgy neki legalább nem közönyös -, én Kálmánt ismerem, méltánylom jó tulajdonait, nem vagyok vak, hibái iránt sem, benne nincs való férfiúság. Ki annyi feltétel után egy pohár bornak nem képes ellentállni, az bátor lehet, pillanatokra nemes lelkű, de nem férfias, s valóban szeretni csak erős szív tud.

- Ákos másképp vélekedik barátjáról.

- Igen, Ákos - szólt Etelka, kényszerített mosollyal palástolva fölgerjedését -, s mit Ákos mond, azon kételkedni nem szabad? Ákos a legderekabb férfi, kit ismerek, de férfi, s azért nem képes ily tárgyról ítélni. Férfiak azon tulajdonokat tisztelik társaikban, melyeknek legtöbb hasznát vehetik; s ha pajtásuk jó agarász, ha adott szavához hív, ha hatszor megverekednék barátjáért, nem is foghatják meg, mit kívánhatunk ennél többet? Nekem más fogalmam van e tárgyról.

A barátnék elhallgattak. Vilma észrevevé, hogy e beszélgetés Etelkának kellemetlen, s tovább folytatá munkáját. Etelka ablakhoz állva kinéze a sötét kertre, mely szokott csendében feküdt a ház mellett, s melynek tegnapi kárait az éj eltakará.

- Képzelhetem apád haragját - szólt végre Etelka, ismét barátnéjához ülve -, midőn tegnap hazajött, s a történteket hallá.

- Úgy még nem láttam őt; szerencsére Vándory jött vele, s ez áldott ember szenvedélyét kissé megnyugtatá, de becsületszavára fogadta, hogy addig nyugodni nem fog, míg igazságot nem szerez magának. Én úgy félek, ha rá gondolok.

- Attól hogy igazságot szerez magának ne félj kedvesem - tevé hozzá némi keserűséggel -, ez nálunk nem oly veszélyes.

- De hisz tudod, hogy az egész történetet szüleidnek tulajdonítja.

- S félek, mi mostohámat illeti, nem egészen ok nélkül.

- Igen, de atyám, téged kivéve, egész családodra újra megharagudott, Ákosra is, pedig neki köszönhetjük megszabadulásunkat; ha ő nem jő, feldúlják a házat, Violát megtalálják, s megrontva vagyunk.

- Ki tehet róla? Mindenki igazságtalan, némelyek, mert elveik nincsenek, mások épp az elvek szigorúsága miatt. Vándory, mert minden emberben félangyalt, apád, mert mindenikben ellenséget lát...

- Anyám elbeszélé az egész történetet; Liptákné, én s az egész ház dicsérte Ákos viseletét; hasztalan! Apám mondá, hogy kár volt az úrfinak házához fáradni s megakadályozni a kutatást, mely legalább becsületét tisztára mosta volna; s hogy Ákos hihetőképp mindent előre tudott, s csak azért hagyá a dolgokat ennyire jőni, hogy magának érdemet szerezzen előttünk. Oh, ha apám tudná, hogy Viola itt volt! remegek e gondolatnál.

- Nem fogja megtudni soha; Liptáknéban bízhatunk, te nem szólsz és...

- De ha pörre kerül a dolog; apám mondá, hogy meg fogja esketni az egész házat, anyámtól az utósó szolgálóig, s akkor mit tegyünk?

- Nem fog történni; apád haragjában szólt, s később meg fog nyugodni. Mindenesetre neki ne szólj a dologról, amint őt ismerem, nem tartaná titokban; s elég ellenségei vannak, kik a történteket kárára használnák.

- Liptákné is azt mondja. De nem képzelheted helyzetemet; én, ki soha éltemben atyám előtt nem titkoltam semmit, s ki most e nagy hazugsággal lelkemen állok előtte, s nem merek szemébe nézni, ha velem szól, s nem örülni, ha karjaiba szorít; ki, valahányszor ajtó nyílik, remegek, hogy titkom elárultatott, s apám szeretetét elvesztém. Hidd el, Etelkám, nem tűrhetem e helyzetet.

- S mégis tűrnöd kell, kedvesem - szóla Etelka, sírva fakadt barátnőjét megölelve -, atyád nyugalma, szerencséje kívánja; neki ez áldozattal tartozol.

- Magam is úgy hiszem - válaszolt Vilma, könnyeit törülve -, de te nem ismered apám egész jóságát. Ha mellém ül s arcaimat simogatva jó leányának nevez, s elmondja, hogy életének boldogsága vagyok, s hogy az egész világtól megcsalatva, szerelmem agg napjaiban jutalmat ad minden szenvedéseiért, s nekem akkor eszembe jut: hogy mind e szeretetét többé nem érdemlem, hogy valamit titkolok előtte, hogy tudva, miként csak teljes bizalmat kér tőlem, én nem teljesítem e kívánatát; mit tegyek? Lábaihoz akarnék borulni s megvallani mindent, de akkor ismét nyugalma, becsülete jut eszembe, s magamba fojtom könnyeimet.

- Szegény Vilmám - szólt Etelka felsóhajtva -, s mégis alig tudom, ne irigyeljem-e helyzetedet? Én rég nem tárhatom ki szívemet apám előtt. De hidd el, minden rendbe jő ismét: a tisztújítás után, ha apám, mint reménylem, hivatalából kilép, apád haragja szűnni fog. Mihelyt Viola neje jobban lesz, talán Vándory veszi házához; a dolog lassanként feledésbe megy, s akkor majd szólhatsz apáddal is.

- Igen, de addig! Viola tudta, hogy az egész falu elfogására készül, s mégis eljött. Amint Liptákné mondja, nem képzelheti senki, miként szereti nejét; ki áll jót, nem jön-e el ismét, ma, holnap vagy akármikor. Házunk körül van véve kémekkel, s ha elfogják? Jézus Krisztusom! - sikolta föl egyszerre Vilma, a kert felőli ablakra meresztve szemeit - itt van!

- Kicsoda? - kérdé Etelka, hasonlóan oda fordítva tekintetét - nem látok senkit...

- Most eltűnt, de hidd el, Etelkám, ott állt, tisztán láttam szakállos képét a rostély mellett.

- Violát? hová gondolsz, ő talán harmadik megyében jár, s míg Nyúzó s a fél megye itt tanyázik, nem is jő vissza Tiszarétre. Fel vagy gerjedve, ha akarod, magam kimegyek, s a kertben körülnézek.

- Hagyd el, kedves Etelkám; meglehet, hogy csalódtam, én gyermek vagyok.

- Egész testeden remegsz - szóla Etelka, megfogva barátnéja kezét -, ha anyád látna, megijedne halványságodon, egy pohár vizet hozok, az segíteni fog.

Etelka fölkelt, hogy vízért a konyhába menjen, midőn a másik szoba ajtaján gyönge kocogás hallatszott.

- Kérlek, maradj mellettem - szólt Vilma, megfogva Etelka kezét - ki lehet ez ily későn? Én félek...

- Talán a bíró vagy más valaki, ki apádat keresi; meglátjuk. - Szabad!

Az ajtó lassan fölnyílt, és bejött - sok alázatos bók s engedelemkérés közt egy idegen zsidó, ki a thekhintetes, nagyságos kisasszonyoknak jóestvét kívánt.

Vilma előbbi félelme s e zsidó alázatos bókjai oly ellentétben álltak, hogy Etelka, főképp midőn a rémülést látá, mellyel barátnéja még most is az idegenre nézett, gyönge mosolyt nem nyomhata el.

Az idegen azonban, ki a két szoba közötti ajtóban állva, kezében mocskos kalapját forgatá, ha nem is hasonlított zsiványhoz, s látszólag gyönge termete s fegyvertelen kezeivel nem adott is rémülésre okot, azon egyediségek közé tartozott, kik a legbátrabbra is kellemetlenül hatnak. Üveges Jancsi, mert ez a név, melyen e személy, legalább e megyében neveztetik, egyike vala a legcsúnyább teremtéseknek. Gyönge tagjai, melyek az óriási fej terhe alatt látszólag meghajlának, a himlőhelyektől széttépett arc, melyet homlokára lógó vörös haja s a mocskos vörös szakáll félig eltakart; egyik szemén - mely, mint maga mondá, még gyermekkorában, midőn himlője volt, kifolyt - a nagy fekete tapasz, a másiknak bizonytalan tekintete, mely szüntelen forogva mindent föl látszott keresni, csak szemedet nem: oly egészt képezének, mely mindenkire visszataszító hatást gyakorolt, s melynek rútságát sem a kopott bársonynadrág,

sem a sárga ujjú mellény, sem a kis szürke köpeny, mely ruházatát kiegészíté, nem takarhaták el. Maga Etelka kellemetlenül meghatva érzé magát ez ember előtt, főképp miután Vilma fülébe súgá, hogy ugyanezen arc az, melyet előbb az ablaknál látott.

- Mondtam, Tengelyi úr nincs idehaza - szólt Etelka -, jőjön kend később, vagy talán holnap reggel, akkor bizonyosan honn találja.

- Nagyságos kisasszony - szólt a zsidó, mindig kalapját forgatva s a szobákban körültekintve -, ez szörnyű baj nekem, igen szükséges dolgom volna a jegyző úrral.

- Hát jőjön fél óra múlva; vacsorára, úgy tartom, visszajő.

- Talán majd addig künn várok - szólt a zsidó, helyéről nem mozdulva -, a teins úrnak nincsenek kutyái?

- Kutyái? - kérdé Vilma megijedve.

- Igen; ha kutyái nincsenek, majd az udvarban várok, másképp félek.

- Bátran várhat kend - válaszolt Etelka türelmetlenül -, nincs kutya a háznál.

- Igen, de talán a szomszédoknál; idegen ember vagyok, s taval a harmadik faluban csakhogy széjjel nem téptek, azóta úgy félek! - Itt az idegen hosszú történetet kezde beszélni: mint ment át a falun, hogy támadtatott meg, mint köszönheté megmentését egy juhásznak, ki véletlenül arra ment. - Bizony isten, ha ő nem jő, oda vagyok, egész köpönyemet széttépték, pedig még egészen jó volt, nem egészen új, de nagyon jó, öt forint harminc krajcáron vettem Pesten.

A zsidóban oly csudás vegyülete volt az álnokság- s nevetségességnek, mi Etelkát nevetésre készté, míg Vilma mindig nyugtalanabb lőn, s még egyszer kéré, hogy menjen el most, s jőjön fél óra múlva; mire az üveges azt felelte, hogy majd a cselédházba megy s ott várakozni fog. - A cselédház nincs itt a szoba mellett, ugye, kisasszony? ott nem fogok alkalmatlankodni.

Vilma, kinek félelmét fölülmúlva a türelmetlenség, melyet a zsidó tolakodása benne gerjesztett, szárazon mondá:

- A cselédház mellett beteg van, s már háromszor mondtam, hogy fél óra múlva jőjön s ne időzzön itt.

A zsidó alázatosan meghajtá magát, s a konyhába nyíló ajtó felé ment, melyet fölnyitott.

- Hová megy kend itt? - szóla Vilma.

- Alássan csókolom kezeit, engedelmet kérek, de úgy meg vagyok zavarodva. Talán arra is kimehetek az udvarra?

- Az ajtó be van zárva, menjen kend, amerre jött. - S a zsidó ismét meghajtva magát, Tengelyi szobáján át, az ajtón melyen jött, kiment; de nem, mielőtt a másik szobában ismét két, három bókot csinált, kalapját leejté, s az ajtónál oly ügyetlenül viselé magát, hogy azt alig nyithatá föl, mely idő alatt úgy látszott, egy szemével a szoba minden szögletét átvizsgálá.

- Mit mondasz ehhez? - szólt Vilma, miután a zsidó elment - fogadni mernék, hogy kém.

- Kém? meglehet; ez ember úgy látszik minden, amire éppen használni akarják; s ha ellenség jőne hazánkba, talán az volna, de hozzátok mit jőne kémlelni?

- Violát. Tudod, miként üldözi Nyúzó.

- Azaz miként üldözte tegnap; ma, hidd el, legkisebb gondja is nagyobb ennél. Nyugodt lehetsz; a zsidó valami panasszal vagy kéréssel jött apádhoz, s aki e népet ismeri, nem bámulja tolakodását.

- De nem vetted észre, mennyit kérdezett, s hogy nézett körül a szobában?

- Mert a kutyáktól fél, s talán törött ablakot keresett, melyet holnap, ha eljő, kiigazíthasson.

Vilma korántsem vala megnyugtatva, s hihetőképp még többet szólt volna aggodalmairól, ha épp akkor Tengelyi nem lép a szobába, s Etelka előtt meghajtva magát, leányát kebléhez szorítván, a beszélgetésnek véget nem vet.

- Nem is reményltem - szólt Etelkához fordulva, míg Vilma apja kalapját s botját szokott helyére raká -, hogy a kisasszonyt itt találom, a kastélyban ma annyi vendég van.

- S nem tudja, hogy ez egy okkal több idejövetelemre?

- Igen, de mily vendégek! - szólt Tengelyi kissé keserűen -, ily embereket nem lehet eléggé becsülni tisztújítás előtt.

Etelka, ki sértve, hamarjában feleletet nem talált, csak azon észrevétellel válaszolt, hogy: - Tengelyi úr, mint látszik, kissé rosszkedvű. - Mire Vilma, hogy a beszélgetésnek más fordulatot adjon, kérdé: - Nem találkozott-e senkivel a ház előtt, egy zsidóval? - tevé hozzá - épp most volt itt, alig bírtuk kiigazítani.

- De igen - válaszolá a jegyző -, közel a házhoz, Macskaházyval beszélt, ki, hogy el ne feledjem, azt üzenteti Etelka kisasszonynak, hogy mindjárt huszárt fog küldeni lámpással; nemsokára vacsorához ülnek, s az alispán már többször kérdezősködött a kisasszony után.

- És a zsidó mit kért kedves atyámtól? Úgy látszott, fontos dolgai lehettek, annyira vágyott még ma szólhatni.

- Fontos dolgai? Szegény nyomorultra nézve fontos dolgok, egyébiránt puszta tréfa. A szegény ember a kastélyban dolgozott, s a teins karok és rendek öszvetörték minden üvegét, s mert e nemes cselekedeten velök nevetni nem akart, vagy mert zsidó, vagy mert csak egy szeme van, mint mondá, nemes haragjokban meg is verték. A dolog kicsiség, mint a kisasszony látja - szólt Etelkához fordulva Tengelyi -, hány embert nem vernek meg tisztújítások alkalmával, főképp zsidókat, csak már azért is, hogy az új tisztviselőknél panaszkodva mindjárt meggyőződjenek, hogy reájok nézve minden a réginél maradt.

- De ez szörnyűség, atyám! - szólt Vilma, ki a zsidót szánni kezdé.

- Ki tehet róla, kedvesem - viszonzá apja keserűen -, mi volna a magyar szabadsága, ha még egy zsidó üvegest sem volna szabad megvernie? Egyébiránt a dolog minden tekintetben rendben van: Macskaházy az egész kár megtérítését ígéré, s a zsidó, ki hihetőleg fájdalmai díját az üvegtáblák árához fogja számítani, ezzel megelégszik.

Azalatt Erzsébet asszony s a tiszteletes, kik a beteget alva hagyák, bejöttek, s rövid barátságos beszélgetés után, Etelka megölelve barátnéját, elhagyá a jegyző csendes házát, hol Erzsébet mindent vacsorához készíte.

11

Hogy azalatt, míg Tiszaréten a konzervatív párt részéről a közelgő tisztújításra ennyi előkészület történt, Cserepesen, Bántornyi főkvártélyában, a szakács- s pincérnek szinte nem voltak ünnepei, azt olvasóim gondolhatják; miután azonban egymás ellen működő pártok tetteikben többnyire csak úgy különböznek egymástól, mint ugyanazon darab pénznek két oldala, melyen különböző fölirat s jelek mellett, bármint forgassuk, ugyanazon ércet s nagyságot találjuk, nem szükséges, hogy azon konferenciák részletes leírásába ereszkedjem, melyek a tiszaréti ármányok kijátszására itt tartattak. Ki, mint Krivér, mind a két tábor tanácskozásaiban részt vett, láthatá, hogy valamint a hölgyek, úgy a nép szerelme, mindig ugyanazon fortélyok által szereztetik meg.

Számra Bántornyi pártja hatalmasabbnak látszott, sőt Kislaky, Sóskuty s Slacsanek kivételével, a megye intelligenciáját, s nagyobb birtokosait is majdnem mind Cserepesen találjuk, s ha a lelkességről a lárma szerint ítélünk, a párt győzelme biztosnak látszik, miután hozzá, mint szabadelvűhöz, az egész ifjúság is szegődött; csak két ok van, mely miatt Krivér a dolog kimenetelét kétségesnek hiszi. Az első, hogy magát a főügyészt s egypár alszolgabírót s esküdtet kivéve, az egész tisztviselői kar az ellenféllel tart, mi a jelen körülmények között igen természetes, miután Bántornyi ügyét majdnem kizárólag olyanokkal köté öszve, kik, mint ő, a nemes közönségnek csak most akarák szentelni tehetségeiket; de a „beati possidentes" a hivatalokra is kiterjedvén, igen veszélyes is. A második, mi ennél sokkal aggasztóbb, az, hogy Bántornyi barátai mindjárt a tisztújítás kihirdetése után elhatározák, miként szándékaik kivitelére csak a kapacitáció s nem a megvesztegetés ocsmány eszközeivel fognak élni. Az indítvány Tengelyi által tétetett, s Bántornyi minden barátai között, azokat kivéve, kik választatni akartak, oly általános helyeslést talált, hogy Krivér, a főügyész s maga Bántornyi hiába használák ellene minden szónoki tehetségeiket. Igaz, hogy Bántornyi s családja nem mulasztott el semmit, mi által pártjának hibáját jóvá teheté, s hogy becsületére legyen mondva, nemes pártolóinak sem bor, sem pálinka nem hiányzott sehol; azonban az ellenzéki konferenciának e meggondolatlan határozata, mely a rétyánusok által bizonyos kommentáriusok mellett terjesztetett, megszülte erkölcsi rossz hatását. Mondatott például, hogy Bántornyiék nemhiába szólnak a zsidók emancipációja mellett, kiknél fösvénységre nézve maguk sem jobbak, hogy megvetik a nemességet, mert másképp bizony csak jobban vendégelnék meg, s ily nyilvános rágalmak ellen az alispáni kijelöltnek titkolt bőkezűsége mit használt? A pártnak, mint Krivér mondá, hiányzik a nyilvánosság hatalmas eszköze. Réty emberei faluról falura mennek, tanyákat nyitnak, zászlókat hordanak körül, a fiúknak színes tollakat, a lányoknak szalagokat ajándékoznak; magok az oskolás gyermekek könyv nélkül tanulták a kijeleltek neveit, s a falusi piacokon restaurálnak, minden nemes legény tudja, hogy három pengő huszast kap, mihelyt Réty alispánnak választatott, s mi addig szégyenlős koldusokként titkolódzunk? Mit reménylhetni így?

Hogy ezen véleménykülönbség, mely Bántornyi hívei között, nem a cél, de - min annyi becsületes ember vész öszve - az eszközök iránt létezett, igen élénk vitatkozásokra adott alkalmat, s hogy nehányan a hivatalvágyódók közül a pártot elhagyák s a másikhoz szegődtek: világos; sőt az egész felekezet hihetőképp föloszlott volna rég, ha egy örvendetes hír nem tartja együtt.

A főispán ti., ki valahányszor Taksony megyébe jött, a megye határain küldöttséggel váratott, ez alkalommal igen nyájas levélben Bántornyinak tudtára adta, hogy Cserepesnek veendi útját, s ösmerve a régi barátságot, mellyel a földesúr iránta viseltetik, a hó harmincadikát

annak házába fogja tölteni, kinek hív alázatos szolgája gróf Marosvölgyi főispán. E levél egészen őexcellenciája kezével írva, epochalis történet vala a megyében. Hogy a főispán, ki eddig mindig Rétyéknél szálla meg, most először, éppen akkor, midőn az előbbi szabad elveitől eltért, s Bántornyi, mint a liberálisok kijelöltje lép föl, ez utolsónak házában száll meg, nem mutatja-e világosan a rokonszenvet, mellyel őexcellenciája az ellenzék elvei iránt mindig viseltetett? Így szóltak Cserepesen; míg Réty felekezete e váratlan történetet vagy annak tulajdonítá, hogy a főispán más úton jövén a megyébe, sehol jóravaló korcsmát nem találván, kénytelenségből száll meg itt; vagy pedig e lépést a lehető legnagyobb politikai hibának nevezé, mely később vagy előbb a gróf bukásához fog vezetni. Mindazok, kik a nemesség megvesztegetése ellen nyilatkoztak, főképp Tengelyi, e diadalt természetesen annak tulajdonították, hogy az ocsmány mód, mellyel Réty többséget keres, a főispán tudtára jött, s hogy őkegyelmessége most azáltal, hogy Bántornyihoz szállt, akarja megmutatni, mennyire rosszall minden korteskedést. S ezt nem bámulhatja senki, ki természetünk gyöngeségeit ismeri, hisz ha kevesen vannak, kik valamely történetet egymagok előidézhetnének, nem ritkábbak-e még azok, kik azt, ami kedvök szerint történt, nem egészen önmagoknak tulajdonítanák.

Bármi volt is azonban az ok, mely őexcellenciáját Cserepesre vezette, az öröm Bántornyi házában nem vala csekélyebb, s alig múlt nap, melyen az ellenzéki felekezet pártolói azóta nem szaporodtak volna egypár kitűnő egyeddel, ki esküdtség vagy szolgabíróság után vágyott. Főképp október harmincadikán a cserepesi ház telve volt elvbarátokkal, s noha a megyei küldöttség csak ebédre, a főispán pedig vacsorára váratott: már reggel alig lehete mozdulni a szobákban.

Bántornyi háza nehány év előtt egyike vala azoknak, melyekről, ha sohasem láttuk is, egészen helyes fogalmunk lehet, s ha egyszerűen mondom, hogy Bántornyiék kastélyban laknak, olvasóim nagy része minden leírás nélkül a ház- s a hozzá tartozó udvarokról a lehetőségig hű képet alkothatott volna magának. Nyolc ablak a ház hosszában, három széltiben, a ház közepén kétszárnyú, vörösre festett ajtó, melyhez három lépcső vezet; a ház négy szögletén egy-egy négyszögletű torony. Ki nem látta mindezt százszor életében, s ki nem tudja, hogy ha az ajtón, mely fölött a kőbe vésett címer függ, belépett, kövezett pitvaron át egyenesen az ebédlőbe jut, melynek jobb oldalán a teins vagy méltóságos asszony cum appertinentiis, balra a háziúr s vendégek laknak stb. Ha történetem pár évvel előbb játszik, a cserepesi ház leírásától, mint mondám, fölmenthetném magamat; most azonban, mióta teins Bántornyi Jakab vagy James, mint magát szívesebben hívatá, Angliából visszatért, maga Lajos úr alig ismeri saját házát többé, s az ifj-asszony, ki előbbi időkben a házat határtalanul kormányozta, s még most is, mióta Jakab megházasodott, nem tudni, mi okoknál fogva (talán mert kapitány özvegye volt), hatalmának jó felét megtartá, estve sohasem ereszté ki leányát vezető nélkül, nehogy, mi már kétszer történt, ismét eltévedjen s a kancellistához jusson.

Van Angliában egy különös dolog, melyet comfortnak neveznek, s mely e nemzetnek annyira tulajdona, hogy a szót fordíthatlannak mondhatjuk. Vannak, kik azt magyarul „kommoditás”-nak akarnák nevezni, mióta azonban a comfort a cserepesi házba behozatott, Taksony megyében mindenki meg volt győződve arról, hogy a két dolog között roppant különbség létezik, s Jakab vagy James úrnak csakhamar azon elégtétel jutott, hogy ezen állítása - melyért mindjárt visszatérte után annyit vitatkozott - általánosan el lőn fogadva.

A comfort főképp három dologban áll. Az első: hogy a ház külső alakjában simmetria ne legyen. A második: hogy belsejében mindenféle kis folyosók s főképp kisebb lépcsők legyenek a szobák között. A harmadik: hogy, mennyire lehet, az egész lakás egy s pedig kis brámaféle lakattal zárassék. Szőnyegek s jó karszékek igen kívánatosak, elkerülhetlen azonban egy vagy több s pedig kőszén égetésre épült kandalló, melynek szaga a comfortot Angliában tetemesen neveli és a világért sem volna fával fölcserélendő.

Mindez, mihelyt Jakab úr Angliából visszatért, a Bántornyiak ősi lakában alkalmazásba vétetett. A nyolcablakos kastély mellé egy egészen *Loudon encyclopedia of cottage architecture* szerint tervezett angol emeletes ház épült; a régi tornyok egyike, mely az új épülettel öszveköttetésben állt, fölemeltetett, s Lajos úrnak a tűzveszély ellen tett minden észrevételeinek dacára falépcsővel láttatott el. A ház egyik oldalán a kert felé nagy üvegveranda, a ház másik végén, be az udvarnak, más földszinti épület állíttatott, mely a tekeasztalt foglalá magában. Szóval, ki Angliában volt, vagy legalább festésekben látta a vidékeket, melyekben a nagy britek laknak, Bántornyi James háza előtt a boldog szigeten vélheté magát, s ha a három vagy négy szilva- s a valóban tiszteletre méltó masánszki almafa nem pótolák is ki egészen a roppant tölgyeket, melyek angol lakóházakat környeznek, legalább a vörös- s fejérre festett fal, bizonyos távolból tekintve, a lehetőségig utánozá a vakolatlan falakat, melyeket James Angliában annyiszor látott.

Hogy az istállónak egy része, melyben James lovai álltak, hasonló változásokon ment át, hogy a kocsisok, lovaikat vagy szerszámaikat tisztogatva, soha a darázsdongást, melyet angolok ily alkalommal használnak, s melyet ortografice talán „pzsü”-vel írhatnék, szolgálatvesztés alatt el nem hagyhatták, hogy végre a ház belseje nem hazudtolá meg külsejét: önkényt értetik. Lépcsők, folyosók s veranda, szőnyegek, kandallók s karszékek, szóval: nem hiányzott semmi, a brámaféle lakat pedig, mellyel az ispán részegségében az egész házat egyszer oly tökéletesen bezárta, hogy a kulcs elveszvén, a ház népe három napig a veranda ablakain járt ki s be, míg a teins úr, ki a másik kulcsot óraláncán hordá, Pestről visszajött: ismeretesebb volt az egész megyében, semhogy azt különösen említeni szükséges lenne. A régi kastély, melyben Lajos úr lakott, csaknem egészen régi állapotjában maradt, az egyetlen változás, melyet az öregebb háziúr öccse kedveért sok kérések után megengedett, az volt, hogy az ebédlő a ház közepéből azon terembe tétetett át, mely az új épülettel összefüggött, s hogy ez utósóban a pipázás általán véve eltiltatott. A többi mind úgy maradt, mint volt, s Lajos legalább ősi falai közt otthonosnak érezheté magát, mi a jámbor embernek nem kis megnyugtatására szolgált.

Míg ez utóbbi az egymás után érkező vendégeket fogadá, addig Jakab s Krivér beszélgetve a kertben járkáltak, melyből James a káposztát s majoránát nem küszöbölheté ugyan ki, de mely, mióta ő utazásából visszatért, útjainak régi egyenességét elvesztve, annyira elangolosodott, amennyire ez egy magyar konyhakerttől csak kitelik. Jakab rosszkedvűnek látszott. Fejét rázva megállt, tovább ment, ismét megállt, kezében tartott ostorával csizmáit veregeté: s valahányszor Krivér valamit mondott, egy „most true”, „yes” vagy más ily, az angol parliamentben használt fölkiáltásokkal felelt, míg a másik, mielőtt szólt, mindig körültekintett, mintha azt nézné, nincs-e valaki közelében, ki őt hallhatná. A taksonyi főjegyzőnek régi szokása vala ez, melyben annyira ment, hogy valakinek csak jó reggelt kívánt vagy az órát kérdezé, szinte ezen vigyázattal élt.

- Meglátod - mondá Krivér, suttogásra szállítva le hangját -, hiába fáradunk, hacsak tanyákat nem nyitunk és zászlókat nem tűzünk ki; minden pénz, melyet osztogatsz, s bátyád egész népszerűsége nem használ semmit. Elfogadják a pénzt, szeretik bátyádat, de be se mennek a tisztújításra, vagy ha bemennek, Réty kortesei által el fognak csábíttatni.

- You are right my friend - azaz igazságod van; de mit tegyünk?

- Ha bátyádat arra vehetnéd, hogy csak valamit tenne, úgy, mint Angliában szokták, meting vagy müting vagy hogy hívják...

- Meeting, to meet: öszvejőnek - innen ered a szó.

- Épp azt akarám mondani, olyan valami miting-félét kellene tartani, hol az emberek öszvejőnek s isznak.

- Barátom; csalódol, ez más; ahol az emberek isznak, azt politikai dinner-nek nevezik. A meeting csak tanácskozás, hol az emberek nagy petíciókat írnak alá, százezer, kétszázezer aláírás, ennek van hatása. Magam is voltam egy ily meetingnél, Glasgowban éppen...

Krivér, ki ijedtséggel látá, hogy James úr kedves paripájára készül ülni, hamar félbeszakasztá a beszédet.

- Igen, tudom, te is aláírtad a petíciót, akkor a szegény törvények mellett agitáltatok; de, hogy a dologhoz visszatérjünk, hát épp ily politikai dinner-t kellene adnunk. Te beszédet tartanál, hol a párt politikai elveit előadnád.

- Először a királyért isznak s családjáért, mert azt tisztelni kell. A kormányról szólhat mindenki, amit akar, de a király, látod, barátom! a királyt tisztelni kell, ebben áll az angol szabadság, azután...

- A főispánért...

- Ez hiba lenne, rosszul fogtad föl a dolgot; a királyi család után még nehány általános toastokra van szükségünk: the church, army and navy, azaz: egyház, hadi s hajóseregért kellene innunk.

- Nem tartom tanácsosnak - válaszolt Krivér fejét rázva -, a dolog rossz hatást szülhetne, úgyis pápista pártnak csúfolnak, s ha még a papságért iszunk, kálvinistáink mind elhagynának.

- Igazságod van, the Presbiterians: azaz puritánusaink vagy kálvinistáink, mint nevezni szoktátok, mert tudnod kell - tevé nagy megelégedéssel hozzá -, a magyar kálvinisták s a skót puritánusok között nincs semmi különbség, semmi, egyáltalában semmi, még oskolamesteröket is egészen hasonló módon fizetik. Skóciában a zab ára szerint mérik ki fizetésöket, nálunk némely traktusban a mester minden gyermekért in natura egy véka zabot kap. Nem gyanítja senki a hasonlóságot, mely Magyarország s Anglia közt létezik! És igazságod van: dissenterjeink is szint' úgy gyűlölik a magyar highchurcht, mint Angliában. De azért nem tesz semmit, ha általánosan az egyházért iszunk, mindenik saját egyházát gondolja alatta, s nem kompromittáljuk magunkat, és ha éppen pápista szimpátiákkal vádolnának, magában az se baj, nézzünk Angliára, ott a whigek s O'Conell...

- Ne szólj ezekről, barátom! Hidd el, én a megyét ösmerem; ezek az emberek mind nem képesek fölfogni eszméidet, s csak árthatsz ügyünknek...

- Tudom, tudom - viszonzá Jakab, teljes mértékben élvezve a hízelgést -, s ha úgy hiszed, el is hagyhatom az egyház említését, s csak a hadseregért emelendem poharam...

- Az is talán nem egészen célszerű, tudod, hogy a katonatisztek s nemesség között zsúrlódások vannak.

- Bízd rám az egészet, a hadseregnél kiemelem a magyar ezredeket, s miután nálunk vasasok fekszenek, toastomnak csak jó hatása lehet. Igaz, a tisztikar igen rossz néven veendi, s talán párviadalaim lehetnek, de ki tehet róla! Politikai pályán nem megy másképp, O'Conell is verekedett, és S. Francis Burdett, és...

- Igazságod van, a részletes elrendezést egészen rád bízhatjuk, csak in merito egyezzünk meg, mert bizony itatás nélkül nem boldogulunk.

- Igaz, de mit tegyünk? Bátyám s magam mindent tettünk, mi tőlünk kitelt, a választás már eddig is egyévi jövedelmünkbe került...

- Nem is a pénz az, mi hiányzik, csak valamely nyilvános demonstrációt tehetnénk, s minden jó lenne. Míg embereinknek bizonyos színű tollakat nem adunk, pártunk szárnyai szegvék. Bírd bátyádat férfias föllépésre, s győztünk.

- Elfelejted, hogy becsületszavunkat adtuk mindnyájan, hogy csak becsületes módokon fogunk...

- Magunknak többséget szerezni igyekezni - vágott közbe Krivér -, ezek a határozat szavai, azaz megengedve, hogy polgártársaink megvendégelése nem becsületes mód, mit én részemről tagadok, ha ezen igyekezetünk nem sikerül, más célszerűbb eszközökről fogunk gondoskodni.

- Tagadni nem lehet, hogy a határozatot így is magyarázhatni, de vannak emberek, kik a tárgyról másképp ítélnek.

- Egy sincs, mikor konferenciánk e szerencsétlen végzést hozta, azok, kik magok hivatal után nem vágyódtak, azért pártolták Tengelyi indítványát, hogy pénzbeli áldozatoktól meneküljenek. Hidd el, magatok pénzén korteskedhettek, mennyit akartok.

- De Tengelyi?

- Tengelyi s mindig Tengelyi! S mindöszve mi baj, ha ő elvál? Becsületes ember, tiszta ember, megengedem, de végre, mindent öszvevéve, mégiscsak falusi jegyző, többet képzeltek hatalmáról, mint amit az ér.

- Tengelyinek roppant befolyása van, főképp a lelkészekre, s ha ellenünk fordul...

- Ellenünk? Hát nem tudod-e, hogy az nem történhetik? Tengelyi a leginpraktikusabb ember a világon. Sértsd meg, tégy vele, amit akarsz, vagy hízelegj neki, hasztalan fáradtál, a jámbor azt hiszi, hogy egy falusi jegyző meggyőződése többet ér minden tekinteteknél. Legrosszabb esetben is csak visszavonulna, Rétyék mellett fölszólalni sohasem fog, azonkívül ha tenné, van mód, mely által befolyását semmivé tehetjük.

- És melyik az?

- Tengelyi - szóla halkabban Krivér - nem nemesember.

- Mit hallok?

- Bizonyosan tudom; Macskaházy, kivel, mint tudod, jól vagyok, hogy a Rétyék fondorkodásait kitudjam, becsületére mondta. Tudod, Tengelyi Rétyékkel hajdan, az utóbbinak alávaló aposztáziája előtt, jól volt, együtt jártak iskolába, s ismerik egymásnak minden titkaikat. Tengelyinek nincs egy darab papirosa, mellyel nemességét bebizonyíthatná. A főügyész is tudja az egész dolgot, de hallgatnunk kell; ha Tengelyi a tisztújításnál velünk marad, tartsuk meg nemességében; ha nem, majd tudjuk, mit tegyünk.

A főügyész, ki azalatt a beszélgetőkhöz jött, szinte bizonyítá az állítást, s Jakab úr megnyugtatva, gentleman szavára ígérte, hogy bármit mondjon bátyja, a pártzászlót azonnal kitűzi, s mindjárt holnap politikai ebédre hívja meg az egész környéket. Mire a két tisztviselő egyiránt helybenhagyását nyilatkoztatá ki.

A kert azalatt mindig több s több vendégekkel telt meg, kik James úr körül csoportozva a három férfiú beszélgetését félbeszakasztá; s bármi mulatságos is mindaz, mit James vendégeinek az angol lófuttatásról s parliamentről beszélt, bármi szép látni a küzdést, mellyel magát minden új jövevény ölelései ellen védelmezve, érkező barátainak jobbját majd egy majd mindkét kézzel csaknem görcsösen megrázá: magára hagyjuk a társaságot. Ha ártatlan olvasóim közt nehányan, kik Krivért Réty házában látták, s őt most Bántornyival a kertben beszélgetni hallották, e jeleneten csudálkoznak, vagy azt valószínűtlennek tartják, önigazolásomra csak azt mondhatom, hogy az egész: történt dolog, s hihetőképp annak tulajdonítható, mert Krivér hazáját mindenesetre szolgálni kívánván, célirányosabbnak tartotta, ha két, mint ha csak egy felekezet által jelöltetik ki másodalispánnak, főképp miután a Bántornyiak, ha tőlük egészen visszavonul, Pénzesy főügyészben oly vetélytársat jelölhetnének ki, ki mind

vagyona, mind személyes befolyása által veszélyessé válhatnék. S vajon bámulhatjuk-e ezt? Magyarországban, hol kivévén a telkes gazdákat, zselléreket, munkásokat, mesterembereket, gyárosokat, művészeket, nem nemes tudósokat, ügyvéd- s orvosokat, nagyobb s kisebb kereskedőket stb., majdnem minden egyéb ember szabad, kivevén természetesen azokat, kik éhség, vagy mi nálunk közönségesebb, szomjúság által kényszerítve eladták magukat; s hol e szabad nemzet, kivévén külső, belső, hadi, kereskedelmi, egyházi, oskolai s némely más dolgokat, a selfgovernmentnek elve szerint egészen önmaga kormányozza magát; Magyarországban, mondom, nem történik-e naponként száz ennél sokkal nagyobb csoda? Mi, s talán te sem, kedves olvasóm - bármennyire legyek meggyőződve magas észbeli tulajdonaidról -, nem gyanítjuk ezt. Természetünkben fekszik, hogy amit megszoktunk, nem gerjeszt bámulatra; s hogy míg a sphaerák óriási rendjét közönyösséggel nézzük: csudát kiáltunk, ha, mint egyszer sz. István asztalánál történt, valamely pecsenye s pedig nem is borjúpecsenye, hanem valamely sült szárnyas állat - röpülni kezd; s azért megfogható, hogy mi, kik e csudák között neveltettünk s élünk, azokat észre sem vesszük, de mondjuk el csak szebbítés nélkül viszonyainkat külföldinek, s látni fogjuk a hatást, melyet e dolgok reá tesznek. Ha megmagyarázzuk neki alkotmányunkat, mely szerint a végrehajtó hatalom semmit végre nem hajt, s a törvényhozó oly törvényeket, melyek mindenütt megtartatnának, nem hozhat, a bírónak pedig annyi más dolga van, hogy bíróskodni sokszor ideje sem marad; hol a polgári, mint a büntető pernél minden eljárás csak egy napig vagy számos évekig tart, s aki a statáriumot elkerülte, évekig várhat pere eldöntésére, hol az erőszakos elfoglalások s kivetések a polgári úthoz tartoznak, s becsületes ember egész vagyonát elveszthetí, mert bizonyos alkalommal valaki ellen botot nem emelt, hol a büntető perben sokkal több függ attól: mit tett a vádlott ősapja, mint mit tett ő maga, mert sorsát nemes vagy nemtelen léte határozza el, s az igazság istenségére nézve, mint hajdan a rómaiak más istenségeinél külön istenasszony létezik a patríciusok s külön a plebejusok számára; hol a szentírás szavai szerint, attól, kinek nincs, még az is, mije van, el fog vétetni - hogy csak az fizet, ki majdnem koldulhatna; magyarázzuk meg külföldinek állapotjainkat, s ha ezek után hallja, hogy Krivér úr megyéjében két párt konferenciáihoz járt, bizony nem fog csudálkozni; főképp ha látja, hogy Krivér úr ezért nemcsak nem veszélyezteti állását, sőt épp ellenkezőleg, mind a két párt által egyenlőn tiszteltetik. De most menjünk a házba.

Nem ösmerek kellemetlenebb helyzetet, mint azon gazdáét, kihez falun egyszerre sok vendég jő. Nálunk, hol minden látogató a háziúr által személyesen mulattatni vagy untattatni akar, és a legnagyobb rész szüntelen félelemben él, nehogy más valakinek kitüntetése által személyes méltósága szenvedjen, a boldogtalan háziúr ily alkalomnál nem tudja, mit tegyen, s főképp tisztújítás előtt, midőn minden sértés szomorú következményeket szülhet, ebéd előtt, midőn arról gondolkozik: három előkelő táblabíró közől melyiket ültesse a házinő jobb oldalához, oly kínokat tűr, minőkről csak Párisnak lehete fogalma, midőn almájával három istennő között kellett választania. Miután pedig minden ember nehéz, vagy jobban mondva, bajos helyzetekben mindig háladatlan szerepet játszik, s annál ügyetlenebb, mennél inkább fél, hogy ügyetlenséget követhetne el, olvasóim megengedik, ha azon nyájas köszöntéseket s véghetlen örömöt, mellyel Bántornyi számos vendégeit s jelesen az egész küldöttséget fogadá, le nem írva, még az úri ebéd fölébe is a felebaráti szeretet fátyolát borítom.

Már esteledni kezdett. James neje az új házban, melynek legszebb szobái a főispán elfogadására készíttettek el, s a verandában fölállított tea-asztalnál tevé végső rendeléseit. Bántornyi Lajos egy nagy vendéget váró háziúr s egy választandó alispán nyugtalanságát egyszerre hordva keblében járt föl s alá, nézte óráját, kiment a pitvarra, s ismét bejött, mondva, hogy őexcellenciája bizony már itt lehetne! Mire vendégeinek egy része „bizony már itt lehetné”-vel vagy „bizonyosan későn indult el” felelt, míg a játszó asztalok egyikétől „pagat ultimo” vagy „contra” hangzott; s a másik szobából átzajgó politikai vita, melyben harminc személy

egyszerre négy tárgy fölött tizenkétféle véleményt akar tisztába hozni, a háziúr panaszló szavait elnyomá. Már gyertyát gyújtottak. James, otthagyva a politikai csatatért, melyen báró Sóskuty s nagyreményű fia végre minden vetélytárs elnyomása után a beszéd monopóliumához jutottak, két fáklyás lovásszal a főispán elébe lovagolt; midőn az egész társaság kissé hangos, de nem kevésbé szép harmóniája egyszerre felzavartatott.

A közép szobában, hol a játszó asztalok álltak a nagy dohányfelleg alatt, mely asztalt s táblabírákat eltakart, mint midőn Vezúv gőzölgő csúcsa alatt megindul (hogy egészen új hasonlósággal éljek), zaj támadt, oly irtóztató, hogy maga Sóskuty félbeszakítá beszédét.

- Teins alispán úr, ez már sok! - kiáltott a játszók egyike, kinek száraz, halvány arcán mindenki Jánosy urat, a megye egyik főtáblabíráját ösmeré meg - látott-e ilyet a világ? Pénzesy hazavitte pagátját!

- Hát persze, ez baj! De hát mikor hazavitte, ki tehet róla? - szólt Magyarország egyik legkerekdedebb másodalispánja.

- De mikor én betakarom.

- Hát miért takarta be a teins úr?

- Mikor nyolc tarokkom van!

- S mégsem tudta megfogni?

- Persze, mikor a teins úr zöldet játszik.

- Három volt, hát mit játsszam?

- Tököt, az istenért, tököt, hogy ne húzzon.

- Tököt, majd bizony a királyomat?

- Mondja maga a teins úr - szólt Jánosy mindinkább fölgerjedve Pénzesyhez, ki jókedvűen nevetve kártyáit keveré, míg az asztal körül több és több néző sereglett öszve, s Édesy majd az egyik-, majd a másiknak magyarázá a szerencsétlen történetet.

- Menjünk tovább - szólt a negyedik játszó, Krivér, ki a zsidót számolá.

- Így nem lehet játszani! - kiálta Jánosy ismét - ha a teins úr még át sem akarja hibáját látni.

- Mindenki tetszése szerint játszik - szólt kissé haragosabban Édesy.

- Igen, de akkor játsszék maga, vagy ingyen s ne más emberek pénzén.

- Itt van három húszasa! - kiálta Édesy, ki végre minden türelmét veszté - s most hallgasson.

- Ami sok, sok; fogja az úr pénzét, vagy adja huszárjának, velem így ne szóljon! - s ezzel a táblabíró fölugrott.

- Az úr pedig menjen korcsmába lármázni, ha akar.

- Én korcsmába, én? - S itt a sok közbeszólás hallatlanná tevé előadását, melyből csak pagát, alispán, jó nevelés, toutles-trois vala kiérthető, míg Sóskuty rövid kék, aranyrojtos magyarruhájában, mert az egész társaság díszöltözetben várá a főispánt, majd a sovány táblabíróhoz, majd az alispánhoz futva nyugalomra inté a vitatkozókat. - Domine spectabilis, hagyjanak fel a vitával, Jánosy úr már most is rekedt, mindjárt itt lesz a főispán. Szerencsétlen pagát! Csak gondoljanak a főispánra! Ha megfogják! Végre emberek vagyunk! Bizony elreked. - S így tovább, míg az ajtó fölnyilván, az ispán rohant a szobába, s e rövid szavakkal; „mindjárt itt lesz", minden gondolatoknak más irányt adott, noha a zaj inkább növekedett, mint fogyott e fordulat által.

- Helyes, helyes! hol van kardom? - kiált Sóskuty, a szoba szögletéhez futva, hol a társaság fegyvertára állt, s hová most a táblabírák egy része futott, míg a másik az egyik mellékszobában fölhalmozott mentékért küzdött.

- Kérem alássan, domine spectabilis! ez az enyim, zöld nyesttel! - kiált a főügyész egy táblabírót föltartva, ki épp felkötve mentéjét, kardjáért sietett, s visszatartóztatva futásában, nem kis haraggal tagadá ez állítást, melynek alaptalanságát később a főügyész is megösmeré, de nem mielőtt kalpagja a tolongásban kezéből kiesett s öszvetiportatott.

- Kardomat nem találom! - kiálta Édesy, új vesztesége fölött elfeledve pagátjának szerencsétlen elfogását, s hasztalan rimánkodva, hogy „eresszék ki". Míg Sóskuty minden erejét arra fordítá, hogy a szobába juthasson, s mint Kassandra Trójának vesztét, süket füleknek hirdeté a fenyegető veszélyt, hogy a küldöttség elnöke panyóka nélkül fog megjelenni a főispán előtt, ha nem juthat a szobába.

- Kérem alássan! De kérem, én vagyok a küldöttség elnöke! Kék, arany cafrangokkal, be kell mennem! De csak gondolják meg. - Míg végre a kívánt ruhadarab kissé változott színnel, mert szerencsétlenségére földre ejtetett s ott gázoltatott, de csak egy-két gomb híjával jutott tulajdonosához, ki fölvéve köntösét: „S most siessünk, uraim! De kérem, hisz már elkészülhettek! A főispán itt van!" s több hasonló fölkiáltással nem kevéssé nevelé a közzavart.

Itt menték, ott kardok vagy kalpagok körül forgott a vita, s a küldöttség nem is vevé észre, hogy szónoka, főtisztelendő Zsolvay esperes úr, ki míg a többiek ittak s kártyáztak, magánosan fel s alá járva beszédjére gondolkozott, most megfosztva legfőbb ékességeitől, áll a szoba közepén, háromszögű kalap s pallium nélkül, melyet a melegben félretett, egy második Cicero, ki valahányszor nyilvánosan szólt, mint maga mondá, mindig elhalványult.

- Menjünk, menjünk! - kiáltott végre Sóskuty a küldöttséghez fordulva, mely most fegyverkezetten sereglett körülte, az előszobában kell őt fogadnunk.

- Domine illustrissime, odavagyok! - sóhajtá a szerencsétlen szónok - se kalapom, se palástom.

- Hol van a kalap, hol a palást? Őexcellenciája mindjárt itt lesz, ide egy kalapot, akárkiét, csak háromszegű legyen! - kiáltott fel s alá futkosva a küldöttség érdemteljes elnöke, s szavára új zaj s keresés támadt, annyival élénkebb s lármásabb, mennyivel szaporábban követék egymást az ijesztő hírek: hogy a főispán már a pajtánál van, s hogy a faluba jött, s már a kerthez ért; míg a kalap, mire mint tálcára tévedésből pár pohár állíttatott, végre megkerült, és éppen az utolsó pillanatban papi palást is akasztatott Zsolvay nyakába. Ezek után az egész küldöttség sok tolongás közt a pitvarba jutott.

Vannak percek emberi életünkben stb., mint Schiller Wallensteinja mondja - s hogy azok, melyekben főispán tisztújításra váratik, s a tisztelgő küldöttség már a pitvarbán áll és sebesen közeledni látja a fáklyákat, melyek a nagy kormányzót homályos útjain fölvilágosítják - ezen percek közé tartoznak: nem szenved kétséget; s főképp akkor nem, ha a szónok, ki a küldöttség nevében a megye érzelmeit tolmácsolandja, most először életében tölti e nehéz tisztet, s remegve, mint a hárslevél, áll paszomántos társai között. Volt e megyének egy híres szónoka, s mely megyének nincs? Kraveczky János úr, s valóban kár, hogy olvasóim nem ezzel ösmerkedhetnek meg ez alkalommal, kinél jelesebb installációnális szónokot én nem ismertem. Erasmus Laus asinijáról többet szólnak az emberek, mint Plinius Trajén fölött tartott panegiriséről, mert a tárgy nehézségei bőven pótolják az előadás szépségét, melyben ez utolsó az elsőt talán fölülmúlja; s mégis, mi Erasmus érdeme főtisztelendő Kraveczky Jánoséhoz mérve, ki ötvenhárom beszédet tartott hasonló tárgy fölött, s mindig hangos „éljen"-ek között végzé azokat. Ellenségei, mert hisz kinek s főképp mely esperestnek ne lennének e világon ellenségei? hol az esperest vörös övétől a bíbornok vörös köntöseig, az oskolás gyermek

examenen nyert díszjelétől az aranygyapjúig, a legkisebb virágtól, melyet kedvesünk, a dicső babérig, melyet a nemzet ad, nem kaphatunk semmit anélkül, hogy ráadásként egypár ellenség ne adatnék hozzá. Ellenségei tehát, mint mondám, azt állíták, hogy e beszédek csak ismétlésekből állnak, azonban miután isten maga egyformán ragyogtatja napját jók s gonoszok fölött, nem látom át, miért ne tenné ugyanezt esperestünk is, főképp nagy történetbúvár létére jól tudván, mennyi dicsőséget szerze a nagy Cato, ugyanazon egy rövid mondásnak: „censeo Carthaginem esse delendam" ismétlése által. Így azonban csak az esperest irigyei szóltak, s biztossá tehetem olvasóimat, hogy a megszólított személyek Kraveczky beszédeit soha unalmasoknak nem tarták, s valóban szívtelen, ki ezt nem a beszédek szépségének, hanem csak azon emberi gyarlóságnak tulajdonítja, mely szerint másról valami rosszat, vagy magunkról jót hallani mindig mulatságos. De a nagy férfiú távol volt. Réty, ki a főispánt pártjának legjelesbjeivel a megyeháznál várta, e Demosthenest is magánál tartá; Zsolvay annyi baj után, melyen átment, nem látszott igen megnyugtató hangulatban. A küldöttség, mely jól tudá, hogy azon emberek, kik nem ultimae informationis, közönségesen primae informationis szoktak lenni, aggodalommal tekintett szónokára, kinek szavai, mint az elsők, melyeket megyéjében hall, kétségkívül rendkívüli hatást teendenek főispánukra. Egy váratlan eset azonban új irányt adott minden gondolatoknak.

A főispán már a kert-kerítéshez jutott, a fölállított oskolás gyermekek s az öszvecsoportozott nép éljenezni kezdett, midőn egyszerre az útárokban három mozsár dörrenik el. A lovak, melyeket Bántornyi őexcellenciájának az utósó állomásra előre küldött, éppúgy meglepetve, mint őexcellenciája, elragadják, s a kapun berohanva feldöntik a hintót. A fáklyás lovászok, mint egykor a filiszteusok rókái, midőn Sámson farkukra fáklyákat kötött, rémülésbe hozák a falut. James úr lovagi természeténél fogva a legközelebb úton, azaz fején keresztül ugrik le lováról.

A pitvarban s ház előtt álló küldöttség borzadva csapja öszve kezeit, s miután a lovak föltartattak s az öszvegázoltatás veszélye megszűnt, mind együtt fut a szeretett kormányzó elfogadására.

Ne várja tőlem senki, hogy a jelenetet, melynek most olvasóim tanúi lehetnének, részletesen leírjam. Nem vagyok, mint mindenki észreveheté, erős a leírásokban, s ennyi lárma visszaadására gyönge tollam elégtelen. Elég legyen annyit említenem, hogy mind a főispánnak, mind kocsisának minden elmondatott, mit e helyzetben várhattak, s hogy az első egy kis kék folton kívül, mely egyik szeme fölött látszott, baj nélkül húzatott ki kocsijából, s a lehető legnagyobb nyájassággal tevé biztossá az úri társaságot, miként az egész dolog őt valóban rendkívül mulatá; ámbár titoknoka, ki őexcellenciájával egy kocsin ment, s most az egyszer urának nemcsak fontos hivatala, de még személye terheit is viselé, e részben egészen különböző véleményben látszék lenni.

- Ki merte a mozsarakat elsütni? - szólt végre Bántornyi, miután a főispán s az egész társaság a ház felé indult.

- Én, teins uram - felelt a kertészlegény.

- És hogy mertél ilyenre vetemedni?

- Mert parancsolták.

- És kicsoda - szerencsétlen?

- Hát csak az ifjasszony, a kapitányné asszonyság mondta, hogy: már csak becsületesen kell fogadni az excellenciás urat. Tiszaréten is mindig mozsaraznak, hát bizony mi sem vagyunk rosszabbak.

E fontos ok vagy az ifjasszony említése volt-e? de annyi bizonyos, hogy az eddig felbőszült háziúr csudálatosan megnyugodott e magyarázatban, s fogai közt asszonyok vigyázatlanságáról dörmögve valamit, szinte a házba ment, melynek nagy termében azalatt az egész társaság öszvegyűlt, s a megyei küldöttség épp most lépe a főispán elébe.

A küldöttség fényes volt, azaz e szónak oly értelmében, melyben az Magyarország igen sok törvényhatóságaiban használtatik, majdnem kizárólag arany s ezüst rojtos ruhákból álló. Sóskuty rövid kék huszárköntösében, melynek arany paszamantja s cafrangai a posztó színét csak inkább gyaníttaták, a vörös kerekded arccal, melynek fejér bajsza a sok drága érc között most szinte ezüstnek látszott, s ki egy egész megye méltóságát érezve keblében háromszor hajlott meg főispánja előtt, a félkörben fölállított küldöttség, mely elnökének mozdulatait csuszkálva s sarkantyúpengéssel követé, míg a megtisztelt jövevény arcán, a most támadt kék folton kívül, nyájasabb leereszkedés nyomai is láthatók: az ünnepélyes csend, mely a hajlangásokra következett, szóval minden tisztelettel tölté a néző kebelét, s ha Zsolvay esperest úr ezek látására még inkább elhalványult, s gyönge remegő hangon kezdé a főispán hosszú címét elmondani, abban én semmi meglepőt nem látok. Aggasztóbb, hogy a szónok reszketése, miután palástja zsebéből beszédét kivéve s a negyedrét kéziratot felnyitá, látszólag erősebb, szava a főispáni cím vége felé még gyöngébb, s végre szinte hallatlanná lett.

A cím után szünet.

Sóskuty halkan visszavonul a szónokhoz: - Csak bátran olvassa, akármi legyen.

A szónok, ki addig remegve végigfutá kéziratának első sorait, nekierőlködve hozzáfog olvasásához.

- Derült arcokkal lépsz tisztelőid körébe, dicső férfiú! s hol eddig annyi kebel vágyódva sóhajtott utánad, most minden szív örömében dobog látásodon.

A főispán kendőjével takará derült arcainak egyedüli sötétebb foltját, Sóskuty megnyugtatva érzé aggodalmát s a küldöttséggel együtt „helyes”-t kiálta, csak a szomszéd falu lelkésze, ki épp Cserepesen lévén, a küldöttséghez csatlakozott, fészkelődött nyugtalanul két vastag táblabíró közt.

- Tisztelet s hála követi lépteidet - folytatá a szónok nekibátorodva -, s egész megyéd határai közt nincsen ember, ki büszke nem lenne, ha arra gondol, hogy te vagy kit elöljárónak nevezhet.

- Ez cifrán rakja - szólt a vastag táblabírák egyike, míg a szónok hasonló hangulatban tovább olvasott s mindig bátrabban hangoztatá csinosan esztergályozott szókötéseit -, ez Kráveczkynél még különb.

- Kérem alássan - szólt a lelkész mindig nyugtalanabbul -, ezt a beszédet én csináltam.

- Hogy irigykednek ezek a papok egymás közt - szólt a másik vastag táblabíró az elsőhöz, ismét a szónokra fordítva figyelmét, ki egyébiránt egyet fordítva kéziratán, ismét halkabb hangon kezde beszélni:

- A nyáj, mely itt előtted áll - a küldöttség meglepetve fejét csóválja -, csak egy kis része a gondodra bízott nagy seregnek, mely mezőiden legel, s ki azt elődbe vezeti - itt Sóskuty nagyon elbámult -, az nem jobb a többieknél, s bár ruháidat viseli, nem nélkülözheti pásztori fölvigyázásodat.

A hallgatók egy része tüsszögött, nehányan suttogni kezdének, a főispán maga nem nyomhatá el egészen mosolygását.

- Főtisztelendő uram, mit csinál? - suttogá Sóskuty - fordítson egyet -, s a szónok fordított s félig magánkívül tovább olvasá:

- Itt hasztalan keressz tudományt, hasztalan a hazáért tett érdemeket, hasztalan mindazt, mire emberek büszkék lehetnek - a küldöttség mindig nyugtalanabb lett -, parasztokat látsz magad előtt... - Itt az indignáció kitört...

- Ünnepi köntöseikben.

- Megbolondult a főtisztelendő úr?

- De mind jó keresztények - sóhajta Zsolvay angyali rezignációval -, nincs egy eretnek az egész seregben.

- Magánkívül van, kiáltsunk éljent!

- „Éljen", „éljen" - kiáltott az egész hallgatóság.

- Kicserélték palástomat - sóhajta Zsolvay, s visszavonult, míg a főispán röviden, s amennyire nevetése engedé, köszönetét fejezte ki.

- Honnan vette elő főtisztelendő úr beszédemet? - szólt a kis plébános, kit már a beszéd kezdetén oly nyugtalannak láttunk, mihelyt Zsolvayhoz férhetett, ki a másik szobába vonult.

- Hagyjon békét ön; szerencsétlenné tett.

- Szép! ön elmondja beszédemet, s én, ki azt fáradságosan készítém, holnapután mit mondjak a püspöki vizitációnál?

- Az istenért, miért vette el palástomat?

- Ön palástját?

- Igen, nézze csak, benne kell lenni beszédemnek.

S a megszólított zsebéből hasonló kéziratot vonva ki, öszvecsapta kezeit: Igazság, ez ön palástja. S a két szónok nagyon elszomorodott, s minden vigasztalás után - noha a főispán a történetet gyönyörűnek hirdeté - nem osztozott a jókedvben, melyben most a főispánt karai- s rendeivel együtt, azon egy kívánattal hagyjuk, hogy e szép egyetértést a tisztújítás nagy napjáig, melyen őket ismét látni fogjuk, semmi ne zavarja fel.

12

Jó névnél nincs fontosabb dolog a világon, legalább vannak, kik ezt hiszik, s azért olvasóim természetesnek fogják találni ha most, midőn Taksony megye fővárosának nevet keresek, nem kis aggodalmak közt járok fel s alá szobámban. - Nevezzük Porvárnak, mi legalább nyári napokban a fogalmat tökéletesen kifejezi. Ha estve a csorda a városba visszahajtatik, a por egy jól készült várerősség minden kellékeinek megfelel, tökéletesen eltakarva az épületeket s visszaijesztve a bemenni akarókat. Ha olvasóim jobbat találnak, tudassák velem; s én csak akkor nem fognám követni tanácsukat, ha e könyv második kiadást nem érne, mire természetesen most gondolni sem akarok. Ha hazánkban annyian változtatják nevöket, s némely író hármat is el tudott használni, miért ne tehetné ugyanezt Taksony megye fővárosa is?

A régi görögök meredek sziklákra építkeztek. Az ázsiai vándornép, melytől mi származunk, a legtermékenyebb földet választá letelepedése helyéül, s hol dús mezőt s friss forrást lelt, ott szállt meg nyájaival. Ily szellemben jelöltetett ki egykor Porvár is, város helyének. Miután az egykori sátorok helyén házak épültek, a zöld pázsit eltűnt ugyan, s a friss patak is, mely csörgedezésével apáinkat talán ide csalta, azóta nagy pocsolyává öregbedett; azonban, ki őszkor ablakán kinézve a jól megtrágyázott s kocsikkal felszántott utcákat nézte, nem tagadhatá, hogy Porvár Kánaán földén áll, s vannak hetek az évben, midőn a legkevésbé otthonos porvári polgár is nehezen vagy alig válhat meg lakhelyétől. Két végetlen utcán kívül, mely a várost ellenkező irányban keresztülvágva a megyeháznál találkozik, Porvár házai csak sikátorok s közöcskék által választatnak el egymástól, melyeknek tömkelege közt annál nehezebben ismerhetni ki magát, minthogy minden gazda ugyanazon terv szerint építette lakhelyét, s a megyeház s egypár cseréppel födött úrilakot kivéve, a többi szalma és zsindely födelű épületek között alig vehetni észre különbséget. A város kellemeiről hallgatok. Említhetném a sétatért, mely pár év előtt a városon kívül aláírás útján készült, s melynek fái, talán mert közfelügyelet alatt álltak, ültetésök ideje óta nem nőttek; a szederfa-iskolát, hol József császár korából megmaradt három fa, évről évre várja az új sarjadékot, míg új szederültetvény helyett körében csak fejeskáposzta tenyészik; a kövezetről is szólhatnék, ha sáros napokban, mint most, e kövezet nem volna eltakarva úgy, hogy azt csak azok, kik kocsin jőnek, a zöttyenésekből veszik észre. Szóval, igen sokat említhetnék, de fontosabb dolgaim lévén, egyenesen a megyeházába s pedig a főispánhoz megyek olvasóimmal.

Az előszoba, mint a civilizált világban minden előszobák, mert ezek bizonyos emberekre különös vonzó erővel bírnak, telve van várakozókkal. Minden párt, minden véleményfelekezet itt találhatja képviselőit; kik mint katonanemzethez illik, kardosan várják a pillanatot, hol legmélyebben tisztelt főispánuknak legalázatosabb hódoló tiszteletöket tehessék. Réty, Bántornyi, b. Sóskuty, Slacsanek, a tisztviselők hosszú sora, a táblabírák egész tömege megjelent elnökénél, hogy magát a tisztújítás előestéjén még egyszer ajánlja, vagy az elnököt igénytelen tanácsaival segítse. Például: hogy A. esküdt a monarchia fel- forgatásán töri fejét, s hogy a közállomány biztosítására elkerülhetlenül szükséges B-t tenni helyébe; hogy ha D. tiszteletbeli jegyzőnek nem neveztetik, a megyei jegyzőkönyvet folytatni nem lehet; s hogy a vallásos szabadság veszélyben forog, ha a megye pennája, melyet évek óta reformált főjegyző kezelt, más vallás hatalmába kerül; vagy ellenkezőleg: hogy mert a megye pecséte úgyis protestánsra bízatott, a tollat ugyanazon hitfelekezetű egyedre bízni nem más, mint a katolicizmus megsemmisítése. S valahányszor a tanácsadók egyike kijön, s a főispánnal tartott beszélgetését - kétszer annyi időt fordítva az elmondottak egyszeri ismétlésére, mint mit benn töltött - párthívéinek elmondá, nagy öröm támad a hallgatók között, mert a főispán velek

mindenben tökéletesen egyetért. Gyertyagyújtáskor a tisztelgők nagy csoportja elszéledt, egy része a tanyákra, másik a kaszinóba sietve, melynek tagjai ez estvére policiális tekintetekből fáklyás zene helyett mécsek melletti zenét rendeztek főispánuknak. Ő maga fáradtan annyi nyájasság után, titoknokával fel s alá jár szobájában.

A taksonyi főispán - miután nem megyéjében lakom s általa semmi hivatalra nem fogok kijeleltetni, olvasóim nem vehetik ítéletemet azon sztereotíp dicséretek egyikének, melyek széles e világon minden főispánról, legalább beiktatása alkalmával elmondatnak - jeles ember vala minden tekintetben. Nemzetünk vas-korszakában a magasállású férfiaknak nagy jellemre s erős szívre vala szükségök, mely megacélozva csapások által, ellentálljon vagy széttörjön, de ne engedjen soha. Századunkban, hol minden, mi magasabban áll, csak papirossal - azzal, melyre újságok, s azzal, melyre bankjegyek íratnak - támadtatik meg, elég, ha a szív kissé megkeményedett, elég, ha a római „nil admirari-t" nemcsak jóra, de mi nehezebb, az alávalóságra nézve is megtanulja; s e tulajdonokat a taksonyi főispántól el nem tagadhatja senki.

Ha mindenekelőtt külsejére tekintünk - mi, mint tudva van, a népre s asszonyokra leginkább hat, mert mindketten sokszor változtatván szeretetök tárgyait, nem lehetnek tekintettel oly tulajdonokra, miknek megismerésére sok idő kell -, legnagyobb ellensége meg fogja vallani, hogy szebben pödört fekete bajuszt alig találhatni, mint melyet őexcellenciája viselt. A haj is igen ékesen göndörítve környezi sima homlokát, s szája körül nem szűnő mosoly játszik; attól, melyet bölcsek ajkai körül látunk, csak annyiban különböző, hogy benne keserűséget nem vehetni észre; valóságos titkos tanácsos mosolyoghat csak így. Mit mondjak ruházatáról? mert miután más regényírók személyeik köntöseit leírásuk egyik főtárgyának tartják, nekem sem szabad hátramaradnom. A világ egészen másként mutatkozik, ha azt télben mezítláb, mint ha jó bundában nézzük; a hölgy szívesebben borul keblünkre, ha szép atilla, mint ha szűr takarja; e nagy különbséget mi regényírók sem ignorálhatjuk. Az arcon kívül, melyet már leírtam, s melynek kifejezése magashelyzetű egyedeknél főképp ily alkalommal szinte a ruházathoz tartozik, gróf Marosvölgyi öltözete egyszerű, de ízletes. Zöld atilla agát gombokkal, bársonymellény, fekete nyakravaló s hasonló színű nadrág, hozzá fénymázos fekete csizma - oly fényes, hogy magadat benne láthattad -, ez jóformán minden, mit a főispán öltözetéről aznap mondhatunk. A tökélyről, mellyel e ruhadarabok egytől egyig készíttettek, olvasóim, hacsak Bécsben nem készíttetik magok is ruháikat, alig bírnak tiszta fogalommal. A főispán belsejéről, az egyen kívül, hogy *belső* titkos tanácsos, nehéz bővebben s igazságosan szólanom. A természet, midőn két fület s csak egy szájt adott nemünknek, kétségkívül arra figyelmeztetett, hogy inkább hallgassuk, mit mások mondanak, mint hogy saját érzelmeinket mondjuk ki, s a gróf a természet ezen intését inkább követé, semhogy belső érzelmeiről sokat mondhatnánk. Valószínű, hogy miként külseje, úgy a lélek is egészen azon helyre illett, melyre a végzet által állíttatott. A bécsi rendőrség mindenkinek, ki e városba jő, karaktere után kérdezősködik, értve ez alatt a címet vagy hivatalt, melyet visel. A kérdés ezen módjában nagy értelem fekszik. A jellem majdnem minden embernél később-előbb helyzetéhez alkalmazkodik. Hatalmunkban áll bizonyos címet el nem fogadni, de ha egy ideig viseltük, majdnem mindig azzá leszünk, mi címünkhez illik, s én meg vagyok győződve, hogy ha az emberek belsejébe láthatnánk, ott erre nézve is a polgári állás szerint ugyanazon hasonlóságokat fognánk találni, melyek az orvosok, lelkészek s bizonyos mesteremberek külsejében észrevehetők. Legalább mi Marosvölgyi grófot illeti, benne az utolsó ítéletnél is azonnal mindenki ráismerne a nagyúrra, s legfeljebb aziránt maradhatnának fel kételyei, magyar nagyúrral van-e dolga, mert hisz az utolsó ítéletnél ruha nélkül jelenünk meg.

- S ön azt hiszi - szólt a főispán a kandallóhoz ülve -, hogy holnap minden jól fog menni?

- Azoknak kivételével, kik talán megveretnek, közkívánat szerint - válaszolt a titoknok. - Réty többsége világos. Bántornyi, ki úgyis csak testvére kedveért lépett föl, nem bánja, ha átesik; pártja egypár kisebb hivatallal elégíttetik ki. A másodalispán jó becsületes ember, önként lemond hivataláról, s helyébe Krivért mind a két fél akarja. Az egész nem érdemes, hogy excellenciád csak percig aggódjék.

- Csak kicsapongások ne történjenek.

- A városban két század gyalogság van; a vasasok holnap reggel jőnek, és...

- De ön tudja, hogy ily eszközökhöz nyúlni nem akarok. A világ mindig rossz néven veszi, azt mondják, hogy oly választás, melynél katonai erő használtatott, a szabadság képét nem hordja magán.

- Sőt ellenkezőleg - viszonzá a titoknok mosolyogva -, nem hiszi excellenciád, mennyire vágyódik itt mindenki a katonaság után. Bántornyi s Réty talán tízszer kérdék: megtétettek-e a nyugalom fenntartására szükséges rendelkezések? S midőn hallák hadi készületeinket, csak hogy nyakamba nem borultak. Taksony megyében már excellenciád előttöse alatt megszokták a katonaságot, s vannak, kik szabad választást alig tudnak szuronyok nélkül képzelni. Ha a szabadságot kedvök szerint festhetnék, talán egy bakancsos s egy vasas közé állítanák az istenasszonyt.

- Ne enyelegjen ön.

- Mit tehetek róla, ha mind e baj között néha nem nyomhatom el jókedvemet. Excellenciád e nagy mozgalomban, mely körülöttünk zajog, csak az egészet látja: a nagy lármát s rendetlenséget, az általános romlottságot, s ez szomorú; de mi kisebb emberek, kik a részletekre, a pártok belsejébe nézhetünk, miként tartsuk meg komolyságunkat? Nem nevetséges-e, ha eszembe jut, hogy a pártok, melyek most a megyét kétfelé osztják, ezelőtt öt-hat évvel azon kérdésnél támadtak: csak sárga vagy fekete és sárga zsinórok varrassanak-e a hajdúk egyenruháira? s hogy azóta a sárgák s feketék nevezete annyi gyűlölséggel említtetik az ellenpárt által, mintha hazaárulás köttetnék e nevekhez. Ha excellenciád a tanyákon volna, fogadom, maga is nevetne. Az egyikben Réty honszeretete emeltetik egekig, mert az utósó gyűlésen a húst kilenc krra szállíttatta le; míg a szomszéd kocsmában a megye minden nemes mészárosai a haza javát csak Bántornyitól reménylik, ki oly buzgón vítt a tíz krajcár mellett! s mikor a kávéház mellett elmentem, egy vezető épp azt vitatá, hogy Veszősyt főbírónak választani nem lehet, mert soha a pagátot elfogni nem tudja. Excellenciád nem is képzelheti mindazon tréfás dolgokat, mik körülte történnek. Éppen most volt Slacsanek nálam, keserűen panaszkodva, hogy két legjobb kortese elraboltatott.

- Elraboltatott?

- Igen - viszonzá a titoknok nevetve -; elraboltatott; azaz minden sértés s baj nélkül, de mégis a Rétyek nagy kárára. Az egyik erdőkerülő a püspöki uradalomban, talán emlékszik reá excellenciád az utósó tisztújításról? Óriási ereje, mellyel egy egész tisztikart vállain elvisel, hangja, mely a harlemi orgonával versenyezhet, s főképp tántoríthatlan hűsége, ha valamely párthoz szegődött, a kortesség gyöngyévé teszik őt; azonkívül befolyása helyzeténél fogva roppant, mert a püspöki uradalmak több nemes község között terülvén el, mint erdőkerülő majd egy, majd más tilalomtörést elnézhet, s naponkint barátokat szerezhet magának. S most ez ember testestől-lelkestől Rétyhez szegődött, s mit tesznek a sárgák? Ötszáz forintot ígérnek egy más erdőkerülőnek, ki barátja. Ez hozzá megy, sokat panaszkodik a sárgák ellen, mondja, hogy míg egy csepp vére marad, nem fogja tűrni, hogy közülök csak egy váljék szolgabíróvá. Zsoltáry, ha nem csalódom, így hívják, nagyokat káromkodik örömében; s midőn hallja, hogy másnap barátjánál egy hordó bor mellett a tisztújítás fölött kis barátságos beszélgetés lesz, oda

ígérkezik. Másnap elmegy, s a társaság által, mely titkos sárgákból áll, lerészegítve, kocsira tétetik, s most velök járja be a megyét, nem is véve észre, miként Bántornyi zászlója lobog feje fölött, s faluról-falura csak azért cepeltetik, hogy a hiedelem támadjon, mintha ő Rétyt elhagyta volna. Egy hete, hogy e tréfa tart. Zsoltáry mindig részeg, s folyvást azt vélve, hogy a feketékkel jár, szörnyű éljeneket ordít. A feketék többször erőszakkal vissza akarák foglalni, de veszteséggel visszaverettek, s három nemes község, mely mindig az erdőkerülővel szavaz, vagy Bántornyihoz szegődött, vagy vezér nélkül nem tudja, mit tegyen. A másik rablás a pálinkási jegyzőn követtetett el, kit négyszáz forintért egy zsidótársaság vállalt magára: mely vele szüntelen játszik, s valahányszor a szerencsétlen, visszaemlékezve a tisztújításra, menni akar, őt nyerni hagyja vagy veszteni, amint éppen szükségesnek találja, úgyhogy a szerencsétlen, még most sem került ki kezeik közül, s holléte sem tudatik.

A főispán nevetett.

- És Tengelyivel, a réti jegyzővel szólt ön?

- Mindjárt itt lesz, kegyelmes uram. Excellenciád nem képzelheti, mennyit bajlódik e szegény ember. Soha becsületesebb lelkesedést, soha több erényességet nem láttam. A jámbor hatvanhoz közelg s mégsem látta át, hogy falusi jegyzőség nem azon helyzet, melyben a világot reformálhatjuk.

- Unalmas lesz - szólt a főispán székén nyújtózkodva -, de ki tehet róla, ha, mint mondja, nagy befolyása van.

- Nagyobb, kegyelmes uram, mint falusi jegyzőnek valaha volt. Vándory, ki, mint excellenciád tudja, az egész vidék kálvinista papjai által orákulumnak tartatik, mindent tesz, mit ő akar; maga tanult ember, ki valaha ügyvéd volt, s most a félnemességnek kérelmek írásával, törvényes tanácsokkal s száz más módon ingyen szolgál. Ez oka, miért már excellenciád előttöse őt tiszteletbeli esküdtnek nevezte ki, s Réty vele sok ideig szoros barátságban élt...

- Tudom, tudom, demagóg! Rég hallottam felőle!

- Talán nem annyira, mint excellenciád gondolja - monda a titoknok, ki egyáltalában azon emberek közé tartozott, kik szegénység által bizonyos helyzet elfogadására kényszerítve, állásuknak nem hozzák áldozatul elveiket; szegény elfogott bajnokok az ellenség táborában, kiket arra kényszerítenek, hogy az erősségeken, melyek barátaik ellen emeltetnek, dolgozzanak, de kiknek rokonszenve azokkal van, kik ellen használtatnak. Tengelyi nem tartozik azok közé, kiket közönségesen e névvel nevezni szoktunk. Az elvek, melyeket demagógok személyes célokra eszközül használnak, neki célok, melyekért éltét áldozná föl. Valamint ruhájának szabásában huszonöt évvel hátra, úgy gondolataival félszázaddal előre van.

- Annál nagyobb baj neki - szólt a gróf mosolyogva -, ha félszázaddal előre van, nem hiszem, hogy élni fog, mikorra a többség utolérheti. Mindenesetre szólni fogok vele. Az emberek e neme legveszedelmesebb.

- Nem hiszem, kegyelmes uram! Mély meggyőződésű emberek többnyire elkülönözve állnak, s nem könnyen gyűjthetnek pártot magok körül, mely által veszélyesekké válhatnának. Hatalmas csak az lesz, ki az eltérő érdekek s vélemények közt föl tudja találni a középutat; s excellenciád látni fogja, ez nem Tengelyi szerepe. Meggyőződésében hajthatlan, kérlelhetlen a következtetésekben, melyeket belőle von; sokan talán érezhetik szavai igazságát, megvallani ezt kevesen fogják. Kik vezércsillagul a szoros logikát tűzték ki maguknak, azokat a sokaság ritkán követi.

- Hisz ön egészen lelkesedve szól jegyzőjéről - mondá a főispán, ki titoknoka ügyességének sokkal több hasznát véve, semhogy szabad elveit, főképp így à la camera, nem tűrte volna -,

majd meglássuk. A jegyző feleséges, gyermekes ember, hozzá szegény. Krivér minden körülményeit elmondá, talán lesz mód, mely által más útra vezethetjük. Sièyes ugyan, ki ön előtt nagy tekintély, egy helyen azt mondja: kortársaink tudatlanságát fölvilágosíthatjuk, előítéleteiket legyőzhetjük; de hatvanéves ész tévedései ellen nincs gyógyszer. Azonban ki tudja, talán Tengelyi még csak ötvenkilenc.

- Nagyon csalódnám, ha excellenciádnak igaza volna - szólt a titoknok nyugodtan.

- És csalódni fog még sokszor életében - mondá a főispán felkelve székéről - ha terembe jő s asszonyokat lát, kiknek arcai a többieknél pirosabbak, legyen meggyőződve, éppen ezek festik magukat; és száz eset között egyszer sem fog csalatkozni, ha e rendkívüli pirosságból azt következteti, hogy ők pongyolában még halványabbak a többieknél. Nem rossz néha ezen elv szerint ítélni a politikai jellemekről is. De úgy tetszik, hallok valakit; kérem önt, nézzen ki, s ha Tengelyi - hagyjon magunkra.

A titoknok kiment, s kevés perccel utána, mélyen meghajtva magát, Tengelyi lépett a főispánhoz, ki őt szokott nyájassággal fogadva, ismét a kandallóhoz állt, hová a jegyző követé.

- Megbocsát - szólt a főispán -, hogy miután a megye többi tisztviselőivel hozzám nem akart jőni, én kéretém.

Tengelyi, ki valahányszor magasabban állókkal érintkezett, minél kevesebbé hajlott meg felsőbbségök előtt, annál inkább érzé a távolságot - hideg formasággal felelé: „hogy őexcellenciája mindig parancsolhat vele, s egyébiránt inkább ismeri helyzetét, semhogy falusi jegyző létére, midőn a főispánnak annyian alkalmatlankodnak, azoktól, kik arra inkább jogosítvák, csak egy pillanatot raboljon el."

- Ön csalódik bennem, ha azt hiszi, hogy az embert külső helyzetétől elválasztani nem tudom, s önt kollegáival egy sorba teszem.

- S excellenciád csalódik, ha gondolja, hogy ezt rossz néven venném. Ami belső becsünket illeti, vannak esetek, midőn az a külső helyzettől független marad, s nagy szíveket, fellengző gondolatokat találni némelykor a paraszt gubája alatt is; de másokra nézve mindenki annyit ér, mennyit hasznukra tehet. Nem az akarat, az erő az, mi bennünk becsültetik, s ha falusi jegyző, mint én, magát talán néha valamivel többre becsülheti, mint társai, igen hibázik, ha mástól hasonlót kíván. Egyébiránt - tevé hozzá, mintegy megbánva a mondottakat - mit parancsol excellenciád velem?

- Ezelőtt nehány évvel, midőn ön a Rétyekkel még barátságosabb lábon állt, többször találkoztunk. - Tengelyi homloka a Réty név említésénél redőkbe vonult. - Engedelmet - szólt a főispán, észrevéve fölgerjedését -, ha oly időre s viszonyokra emlékeztetém, melyek önnek talán kellemetlenek.

- Sőt igen megtisztelve érzem magamat, hogy excellenciád szegény személyemre vissza méltóztatik emlékezni, noha fájdalom, alig bírok annyi befolyással, hogy e kegyességet kellőleg meghálálhassam.

Tengelyi szavaiban s főképp a hangban, mellyel azokat mondá, több keserűség vala, mint hogy az a főispán figyelmét kikerülheté. - A dolog, melyet öntől kívánni vagy inkább kérni fogok, nem tartozik azok közé, melyekhez befolyása szükséges. E részben minden öntől függ, egy kis bizalom s barátság irántam, kevés jóakarat, s örökre lekötelezhet.

Tengelyi azok közé tartozott, kik szomorú tapasztalások iskolájában nevelve, az élet setét oldalait annyira ismerik, hogy létünk világosabb részeiben nem hisznek többé; s bámulni nem lehet, ha főképp azoktól, kik nála magasabb társadalmi lépcsőn álltak, mindig csalatva, csak bizalmatlansággal fogadá a főispán szavait, melyek, nézete szerint, talán bevezetésül szolgáltak, hogy őt valami aljas vagy önző cél eszközének csábítsa; s azért szárazon csak azt felelé:

- Ha, mi tőlem kívántatik, elveimmel megfér, excellenciád bátran számolhat reám.

- Ne féljen ön, inkább ismerem s becsülöm, semhogy tőlem más kívánatot föltehetne. A kevés óra, melyet együtt tölténk, mindaz, mit önről hallok, meggyőztek: hogy ön azon egyediségek közé tartozik, kik a körülményekkel transigálni nem tudnak, s ha alkalmuk nem adatott, hogy a reájok bízott talentumot nemes célokra használhassák, inkább elássák azt, mint hogy uzsorára kiadják olyanoknak, kik vele visszaélnének. Kérésem be fogja bizonyítani, mennyire méltánylom elveit.

Tengelyi, kinek e szavak jólestek, mert bármit mondunk, kevés van, ki ócsárlásnál, senki, ki dicséretnél, főképp melyet érdemel, közönyös maradhatna, meghajtá magát, s a főispán kis szünet után folytatá:

- Ön, mint értesítve vagyok, tökéletesen ismeri a megyének állását; helyzeténél fogva, mely által a nép alsó osztályaival is érintkezésbe jön, számos dolgokat tapasztalhat, mik a főispán tudomására nem jönnek, szóljon velem nyíltan, mint olyannal, ki minden jó tanácsot valóságos jótéteményként fogad el.

A főispán szavai nyájasak voltak s oly hangon mondva, hogy ha más helyről jönnek, Tengelyi egész bizodalmát megnyerték volna; itt a jegyző hallgatott.

- Ne vegye kíváncsiságnak ön! - folytatá a gróf szünet után. - Holnap tisztújításunk van, a megyének állása három évre határoztatik el, s ha a körülményeket tökéletesen ismerem, befolyásom talán a megye javára lehet.

Tengelyi, kivel a főispán először életében szólt ily hangon, már felnyitá ajkait, hogy előtte egész szívét kitárja, de eszébe jutott: hányszor hallá, hogy a gróf négy szem között a legérzékenyebb hangon a legszabadabb elvek mellett nyilatkozik, csak hogy céljait keresztülvigye, vagy valaminek, mit tudni akar, ismeretéhez jusson; s a jegyző csak azt válaszolá, hogy miután ő maga a pártok mozgalmain kívül áll, őexcellenciájának taktikájok iránt semmi felvilágosításokat nem adhat.

A hízelgés, ha felsőbbektől alsóbbak irányában használtatik, sokkal erősebb fegyver, mint az ellenkező esetben, s Marosvölgyi, ki Taksony megyében eddig nem szokott ennyi ellentálláshoz, kettőzött nyájassággal folytatá beszélgetését:

- Ön félreérti célomat, higgye el, ami a pártok állását illeti, többet hallottam, mint nekem, ki pártoskodásba elegyedni nem akarok, szükséges. De nincs-e a pártokon kívül semmi e megyében, nem kell-e ismérnem a népnek állapotját? nem kell-e tudnom, miként sáfárkodtak az eddigi tisztviselők? s azoktól, kiket helyökbe tenni kívánnak, mit várhatnak azon osztályok, melyeket magam körül képviselve nem látok? - Tengelyi szemei ragyogni kezdének, a főispán látá, hogy a jámbort azon térre vezette, melyen érzelmeinek nem parancsolhat. - Igen, Tengelyi uram, ez az, mit öntől tudni akarok, szóljon nyíltan előttem.

- A nép helyzetét kívánja tudni excellenciád? - szólt mély sóhajjal Tengelyi - oh, ki bírná azt lefesteni méltó ecsettel! Midőn a megyébe jött, nem nézett-e ki excellenciád ablakán, ha kocsija valamely falun keresztülment? S mit látott? Rongyos födelű kunyhókat, a földeket félig parlagon, az embereket szomorúan körüljárva az utcákon vagy künn marhájok után. Ipart s

gyarapodást, azon derült vígságot, mely a nép életét már országokban jellemzi, sehol. Kegyelmes uram, az ország, hol boldog nép lakik, nem ilyen.

- Engedjen meg, Tengelyi úr, de úgy hiszem, e szavakban kis túlzás van. A magyar nép nem oly szerencsétlen, mint ön festi. Nem ismerek büszkébbet, férfiasabbat. A magyar paraszt talán a legszerencsésebb, kit eddig láttam.

- Ne ámíttassa magát külső szín által, kegyelmes uram! A magyar paraszt emelt fővel jár körül a világon. Ha e népet látom, melynek nyakát annyi század szolgasága nem hajtá meg, néha én is büszkének érzem magamat. Úgy látszik, mintha a nép, mely ennyi elnyomás után még emelt fővel jár, isten által nem is teremtetett másra, mint hogy szabad legyen, de ki e népet szerencsésnek hiszi, nem ismeri helyzetét. Nem látjuk rongyokban, igen, mert soha ruházva nem volt, s gyolcs ingén s gatyáján kívül mást nem szerzett magának, de téli napokban kevesebbet fázik-e? Nem panaszkodik, mert tudja századok óta, hogy szavának hatása nincsen, de azért kevesebbet érzi-e a terheket, melyek vállait nyomják? kevesebb fájdalommal válik-e meg fiától, ha az a katonaság soraiba állíttatik, míg nemes szomszédának gyermeke csak agaraival gyakorolja bátorságát jobbágya vetésein?

- Ön a nép között él - szólt a főispán nyugodtan -, de higgye el, e részben mégis csalódik. Magyar parasztokat ismerek, kik a világ akármely földmívelő osztályával a jóllétre nézve kiállják az öszvehasonlítást.

- Igen, de hát ezen egyeseken kívül nem lakik-e senki e hazában, nem laknak-e e magyar parasztokon kívül mások is országunk határai között, kik nem kevésbé hontársaink, kik nem kevésbé igényelhetik figyelmünket? Nézzen excellenciád e megye orosz népségére. Rongyosan, éhségtől beesett, halvány arcokkal látjuk e szerencsétleneket harminc faluban, s mi történt eddig e faj jobblétéért s fölvilágosításáért? Mi történt, hogy e népet nemzetünkhöz kössük, hogy belőlök magyarokat, hogy belőlök e hon hív polgárait neveljük?

- Önnek igaza lehet, s a nemzet talán nemsokára át fogja látni való érdekeit - mondá a főispán -, de mit tehet ennek megváltoztatására a megyei tisztikar? mit tehetek én?

- Sokat, igen sokat, kegyelmes uram! - mondá a jegyző lelkesedve. - A nemesség megyei rendszerével sáncokat épített maga körül, melyek mögött kiváltságait századokon keresztül védelmezni tudta a törvények ellen is. De ha már ez állapotot változtatni nem akarjuk, e sáncok mögé mért nem vesszük be a népet is? Azon szerkezet, mely elég erős, hogy nekünk szabadságunkat megtartsa, oly gyenge volna, hogy vele, ha akarjuk, a népet elnyomástól sem őrizhetnők meg? A tisztviselőknek befolyása hazánkban óriási. Nézze excellenciád Veszősy járását, s hasonlítsa a többiekhez. Ott a lealacsonyító botbüntetés megszűnt, a kisebb gonosztévők számára egészséges fogház építtetett, a gyermekek oskolába küldetnek, a közmunka, mert rendezettebb, könnyebben viseltetik el, s mindez egy ember befolyása által, mindez, mert Veszősy átlátá, hogy oly országban, hol a nép a törvények által eléggé pártolva nincs, a tisztviselő hivatásának meg nem felelhet, ha hivatalos kötelességein kívül emberi kötelességeit nem teljesíti. Oh, vegye kegyelmes uram, pártolása alá e szegény népet, használja befolyását arra, hogy e megyében oly tisztviselők választassanak, kik nagy hivatásukat megértik! s nevét áldás fogja követni, minőt soha főispán nem szerzett magának e hazában.

Marosvölgyi nem tartozott azok közé, kiket nehány magas elvek hangoztatása által megnyerni könnyű. Bizonyos magasságról tekintve, az emberek nemcsak anyagi, hanem szellemi szempontból is mind oly kicsinyeknek látszanak, s ritka, ki ily helyzetben elég önbecsülést érez keblében, hogy az egész emberi nemre általános megvetés nélkül tekintsen. De volt a jegyző szavaiban valami oly meleg, oly meggyőző, mi a hallgatót akaratlanul meghatá. Midőn Tengelyi, kitárva keblét, azt, mi lelkének annyi éveken át fájt, egyszerű szavakban elmondá: a

főispán nem érzett erőt kétkedésre, s a sóhaj nem vala színlett, mellyel mondá: „volna bár igaza, s függne tőlem, hogy a népnek az lehetnék, mi lenni akarok."

Tengelyi észrevéve a hatást, melyet szavai a főispánra tettek, még inkább lelkesülve folytatá:

- S nem függ-e hát excellenciádtól? A megye mostani tisztviselői között is vannak becsületes emberek. Nem szükség, hogy megnevezzem, a kegyelmes úr ismeri őket éppúgy, mint Réty, Krivér, Nyúzó s annyi másnak alávalósága titok nem lehet előtte. Tüntesse ki azokat, lépjen föl nyíltan emezek ellen, keresse fel azon embereket, kik, mint Édesy, szolgálattól elkedvetlenedve visszavonultak, vagy azt szerénységből nem keresék. Higgye el, excellenciád megyéje gazdag szép jellemű férfiakban; s Taksonyt boldog nép fogja lakni kormánya alatt.

- Igen, barátom! ha helyzetemben azt tehetném, mire szívem int, ha az, kinek kezében legtöbb fonal egyesül, melyen a közdolgokat látszólag vezetheti, nem volna épp ezáltal inkább le is kötve másoknál. Nemcsak a művész, de az is, ki a gyakorlati életre fordítja munkásságát, sokszor kénytelen lemondani legszebb eszméjéről, mert az anyag, mellyel dolgozik, nem alkalmatos eszményének választására.

- De vajon a művész azért nem fárad-e legalább eszményének valósításán, nem áll-e ott sokszor évekig márvány-sziklája előtt, izzadó homlokkal, dolgozva kemény anyagán, míg gondolatát legalább megközelítheté? s nem ez-e feladatunk a gyakorlati életben a politika terén is, hol ideáljait talán senki sem érte utol, de hol a haladásnak még lehetősége is megszűnt; ha senki vágyaival a létező viszonyokon túlmenni nem mer, ha senki oly célokat nem tűz ki magának, melyeknek elérése majdnem lehetlennek látszik? S e vágy, melyet excellenciád kimonda, nem tartozik azok közé, melyeknek kielégítése lehetetlen. Mondja ki tisztán akaratát, s a követők nem fognak hiányzani. Nem a honszeretet, hanem kitüntetési vágy, félelem, az engedelmesség megszokása teszi, hogy egész seregek egy hősként küzdenek. A polgári pályán a legnemesebb dolgok néha szinte olyanok által eszközöltetnek, kik személyes, sokszor aljas célok után törekszenek. A hatalom legboldogítóbb része éppen az, hogy aljas indulatokat is nemes célokra használhat, s azon szolgai lelkekből, kik minden felsőbbségnek hízelegnek, a közjó eszközeit csinálhatja. Ha Néró Antoninként célul a birodalom boldogítását tűzi ki, azok között, kik aljas örömeinek eszközei voltak, nem találtattak volna-e akárhányan, kiket most a legerényesebb férfiak között említenénk? Higgye el, kegyelmes uram, a hatalomnak sohasem hiányzanak követői, legkevésbé akkor, ha nemes célokat tűz ki magának.

- Ön megfeledkezik helyzetemről. Réty, Krivér azon emberek, kiknek hivatalbani maradását ön legkárosabbnak tartja; magam más nézetben vagyok - tevé hozzá a gróf, ki magát soha annyira elragadtatni nem engedé, hogy állásáról megfeledkeznék -, éppen azok, kik e megyében politikai nézeteimnek istápjai; el lehet-e hagynom őket?

- Kegyelmes uram, sokkal inkább ragaszkodom saját meggyőződésemhez, semhogy azt, mit mások eszméik létesítéséért tesznek, nem méltánylanám; de a buzgóság, mellyel meggyőződésünknek minmagunkat föláldozzuk, terjedhet-e annyira, hogy annak mások szerencséjét, jólétét, biztosságát föláldozzuk, főképp ha azok politikai küzdelmeinkben részt nem vehetnek, ha iránta egészen közönyösek? Jól tudom, azon véleményszínezet, mely rokonszenvemet bírja, nem cselekszik másképp, de az, mi rossz, jobbá válik-e, ha többek által követtetik el? A népnek mi köze politikai küzdelmeinkhez? Kizártuk minden befolyástól, meg szabad-e őt fosztanunk azon nyugalomtól is, melyre, ha már kiskorúnak nyilvánítottuk, igénye van? Ha már minden jogokat meg kelle tagadnunk tőle, meg kell-e tagadni tőle az igazságot is, midőn annak kiszolgáltatását olyanokra bízzuk, kik politikai küzdelmeinkben mellettünk állnak, de kiknek aljasságáról magunk is meg vagyunk győződve. Kegyelmes uram! a nép nem vesz részt politikai életünkben, minek szenvedjen győzelmeinkért?

Marosvölgyi egy ideig hallgatott.

- Higgye el ön - szólt végre érzékenyebb hangon, mint minőn őt évek óta valaki szólni hallá -, én mélyen tisztelem az érzeményeket, melyeket kimondott. Ha helyzetemben volna, látná, hogy vannak dolgok, nemesek, szépek, de melyeknek létesítései egy ember erejét felülmúlják. Ha van befolyásom a megyében, az csak azon kis népszerűségemnek köszönhető, melyet hivataloskodásom által szereztem; s ha ma követem tanácsát, e népszerűségnek holnapig vége van.

- A népszerűségnek. Igen, kegyelmes uram, minden társaságnak megvan népszerűsége is, a zsiványbandától Rómáig; hol emberek valami cél körül egyesülnek, ki e célt tetteivel előmozdítja, ki az elfogadott elvek mellett leghangosabban nyilatkozik s küzd, elismerést talál társai között, tapsra, koszorúkra, diadalokra számolhat. De hát e nemességen kívül, mely gyűléstermeinket tölti, nem lakik-e senki e határok között? Az éljenek felett nincs-e semmi, mi után nemes szívnek vágyódnia lehetne? És a nép! azon milliók, melyek hallgatva körültünk állnak, e roppant sokaság, mely jótévőinek most csak csendes fohászokban hálálhatja meg fáradalmait, de mely, ha napja eljövend, hangosabban kiáltandja bajnokainak nevét, mint Magyarország egész kortesserege együttvéve - nem érdemli-e, hogy érte fáradjunk?

Itt a szólót távol *éljen* szakítá félbe.

- Kegyelmes uram, az éji zene közelg, én megyek. Excellenciádat tisztelgők fogják környékezni, taps és éljenek, a közszeretetnek leghangosabb és legsemmitjelentőbb kitörései. Bocsássa meg a nyíltságot, mellyel szóltam, s ne feledje el a nagy csoport között, mely körülfogandja, hogy mind e zaj, mind e lárma, mindezen lelkesedés csak itt a megyeház közelében hallható. A nép csak néma hálával fizet, de áldásai felhatnak az égbe, s ha e hazának jövője van, az nem azokból fogja választani nagy férfiait, kik most leginkább megtapsoltattak.

Tengelyi meghajtá magát. A főispán megszorítá kezét, s miután kiment, sóhajtva néze utána.

- Mit mond, kegyelmes uram - szóla a titoknok, ki most bejött -, nem volt igazam? Ez az ember nem hasonlít a többiekhez, nem ide való.

- Mondja, hogy Magyarországban sehová sem való - szólt Marosvölgyi, s ezzel az ablakhoz állt, honnan már a közelgő mécsek világa terjede el szobájában.

13

A mécsek eloltattak, a főispán, vacsorája után, visszavonult, s minden nyugodt vala ismét Porvárnak utcáin, csak az egyes tanyákon - hol a kortesek, hogy külső befolyástól megőriztessenek, zárva tartattak - hallatszott néha egyes rekedt hang, mely félig álmában Bántornyi vagy Réty nevét kiabálta. E gyönge zajon kívül nem volt semmi, mi az idegent, ha a városon átment, az óriási vajúdásokra intené, melyek között Taksony megye új tisztikarát megszülendi. Ezen csendnek egyik főoka abban kereshető, mert eddig csak Bántornyi kortesei szállták meg a várost, s így egyes pár viadalokon kívül, melyek a magyar nemesség bajnoki természeténél fogva ugyanazon párt emberei között is néha előfordulnak, nagyobb csatára még alkalom nem nyílt. Réty emberei, mi az erősebb pártnak nem ritkán szokása, csak a választás reggelén valának megjelenendők, s addig kis állomásokban közelgtek a nagy ütközet színhelyéhez, inkább biztosítva így az elcsábítás ellen, s több hatást ígérve, ha egyszeri föllépésök az ellenfelet meglependi.

Menjünk e tanyák egyikéhez, mely mintegy másfél órányira Porvártól Réty egyik jószágán üttetett fel, s hol most jó ismerőseinket, kiket már Réty házánál látánk, a sz.-vilmosi háromszáz bajnokot találhatjuk. Kis vendégfogadó ez, minőt alföldünkön százat láthatunk, hol, ha saját számunkra nem találunk is szobát, legalább az istálló, melybe lovainkat beköthetjük, nem mindig hiányzik, s hol az, ki valamit magával hozott, s kést, villát hozzá, hogy megehesse, jól is lakhatik. Az istálló s a nagy állás, mely a vendégek kényelmére friss szalmával hintetett be, telve nemességgel. Pennaházy jegyző, a csapat vezetője, gondosan bezárva az udvart, hogy senki el ne szökhessék, a zsidó kocsmáros ágyát foglalta el, míg a zsidó maga családjával azon egy szobának padozatán hever. A vendégfogadó csendes, mintha semmi idegen nem volna falai között, csak a csapszékben látunk még világot. E tágas szobában, melynek falait nehány, a füst által elbarnult rézmetszeten kívül e nagy alkalomnál egyes hazafiúi fölírások ékesítik, s melynek szögletében a párt zászlói állíttattak föl, két embert találunk, kik gyönge mécs világítása mellett, félig suttogva egymással szemközt ülnek.

E beszélgetők egyikében, ki az ajtóval átellenben ül, az üveges zsidót ösmerjük meg, kit utószor Tengelyi házában látánk. A másik, ki éppen pipára gyújt, előttünk még ismeretlen; de ki Taksony megye tömlöcében ezen húsz év alatt valamikor megfordult, hihetőképp első tekintetre tudná, hogy Sz.-vilmosi János úr, vagy közönségesebb nevén mondva, Cifra Jancsival találkozott; sem az, hogy a tömlöcöt olyankor látta, mikor Cifra benne nem volt, sem az, hogy őt egyszer látva, képét ismét elfeledi, nem tartozván a valószínűségek közé.

Nem vagyok barátja Lavater tanának, sőt midőn e világon annyi ok van, mi az embert embertársai ellen igazságtalanná teszi, szinte félek e tudománytól, mely bizonyos alakú orrt, szemet vagy szájt egyes rossz tulajdonságok bizonyos jelének hirdetve, a szerencsétlent, kinek a természettől épp ily alakú arcvonalak jutottak, minden vétke nélkül az emberek gyanúskodásainak teszi ki; de van valami az emberi arc kifejezésében mégis, egy leírhatatlan, de mindenikünkre egyiránt ható kifejezés, mi bizodalomra vonz, vagy visszataszít, szeretetet vagy borzalmat gerjeszt már első tekintetre is. A tavasz meleg s az ősz hideg napjai, vagy a nyári fergeteg nem vonulnak át földünkön anélkül, hogy nyomokat ne hagynának maguk után, s az emberi arc miként ne tartaná meg azon érzelmek és szenvedélyek benyomását, melyek rajta átmentek? s így Cifra arcán is olvasható betűkkel vala feljegyezve jelleme. Alacsony homloka, melyet inkább szenvedélyek, mint az idő vont redőkbe, a borzas, orra tövénél összefolyó szemöld, a szürke, nyugtalan szem bizonytalan tekintete, melyben a gonosztévő félelme s vadsága párosult, kiálló állcsontjai s a halvány arc félig eltakarva őszülő haja s szakálla által,

oly egészt képezének, mely előtt, ha skorbutban földagadt kékes ajkait hozzáveszed, borzadnod kelle, főképp, ha az izmos, majdnem a szabálytalanságig erős tagokat tekintve az anyagi erőt látád, mellyel ez ember a természettől megajándékoztatott.

- Ej, ej - szóla a zsidó fejcsóválva -, ki hitte volna, hogy kend még úgy maga jókedvéből is elmegy a vármegyeházhoz?

- Mikor az ember nemesember, s hívják - szólt a másik nevetve -, s úgy tekintetes úr módjára mehet el, az egészen más dolog. Eleget laktam a vármegyeházat alól, fent sokkal szebb.

- Mégis talán jobb volna, ha kend inkább nem menne, ki tudja, ott sokan vannak, kik ismerik, a várnagy, a hajdúk, még valami baja lehetne.

- Bajom, ördögadta! ki merne bántani, egy sz.-vilmosi nemesembert? - szólt a másik az asztalt öklével verve. - Épp azért megyek, hogy megismerjenek. Majd ha föl s alá mehetek a pitvaron, s az az átkozott tömlöctartó, ki annyit bosszantott, látja, hogy én nemesember vagyok, s ő mégis mindöszve haszontalan paraszt, tudom, bosszankodik. A világért sem maradnék el, csak hogy haragjokat lássam, s ha egyik nem veszi le előttem süvegét, kicsapom pipáját szájából.

- Ej, be jó dolog! - sóhajtott a zsidó - ha az ember nemes lehet.

- Bizony jó, Jancsi - viszonzá a másik, megelégedéssel pödörgetve bajszát -, főképp az ilyenfélének, mint én. Mikor baj támad, s az ember gyanúba keveredik, ha százszor ártatlan, mindjárt elviszik a megyeházhoz, le a tömlöcbe, vasat rá, s azután várhat, míg baja fölkerül. A nemesember azalatt szabadon jár, két-három esztendőt megnyer, s ha éppen továbbállni nem akar s ítélet után bekerül is, legalább verést nem kap, s ha sok atyafisága van, valami szolgabírónál konyhás rabbá lesz. Ej, Jancsi, az a voks be jó dolog, s ha még meggondolja az ember, hogy nem kerül semmibe!

A zsidó, ki azalatt késével az asztalt bökdösé, keserű tekintetet vete a szólóra. - Kend menkő ember, Cifra, de vigyázzon magára, ha Viola megtudná, hogy minap a tiszteletesnél kend szólott be, minden nemessége mellett sem szeretnék bőrében lenni.

A zsivány, késéhez nyúlva, dühösen nézé a szólót. - Zsidó! ne tréfálj velem, mert bizony... - A zsidó felugrott - pillanatig csend lőn. - Már hogy bolondozhatik kend így? - szólt, ismét visszaülve székére - csak nem fog megölni, mert veszedelmére emlékeztetem? mikor ön-füleimmel hallottam Violától, hogy annak, ki a tiszteletesnél betört, szétzúzza fejét, ha tulajdon testvére volna is.

- Igen, de nem fogja megtudni - szólt a másik nyugodtabban -, vagy talán észrevetted, hogy Viola rám gyanakszik?

- Nem, de...

- Vagy talán el akarsz árulni? - szólt ismét késéhez kapva. - Zsidó! nem tudja senki más, mint te, hogy a tiszteletesnél voltam, és ha...

- Ej, Cifra - válaszolt az üveges, midőn székével ismét visszavonult -, kend valóságos bolond; mi közöm nekem Violához és a tiszteleteshez? Nem vagyunk-e mi barátok? ki adta el minap is a szürkét, melyet a Tiszán túl szerzett kend? és a süldőt, tíz forint harminc krt adtam érte.

- Akkor is megcsaltál - vágott közbe a másik -, egy süldő tíz forint harminc krajcár!

- Ha nem hiszed, kérdezd meg a mészárost, kinek eladtam.

- Igen - hogy azután hurokra kerüljek? Tudjuk, tudjuk; de isten neki, neked csalnod kell, zsidó természeted. A tiszteletes háztöréséről pedig ne szólj, még istenednek se; másképp Viola

megtudhatja, csak most ne szólj, később beszélhetsz, amennyit tetszik, mostanhoz egy hónapra Violát fölakasztják.

- Ah! hogy-hogy? - szólt a zsidó, ismét közelébb tolva székét.

- Hát minap mibe múlt, hogy el nem fogták? Ha cimboráinak valamelyike a vicispán szérűskertjén tüzet nem rak, most függne.

- Igaz, igaz - szólt a zsidó -, talán bizony kend csinálta az illuminációt?

- Én? - viszonzá villogó szemekkel a zsivány - van-e valaki a világon, ki őt úgy gyűlöli, mint én? Viola még gyerek volt, az utcákon futosott, s ha pajtásaimmal bejöttem a faluba, kályha mögé bújt, mikor én már egész bandával jártam a vármegyében, és most ördögadtát! - szólt az asztalra csapva öklével - csak látnád, hogy parancsol! Mikor a tömlöcből kiszabadultam és pajtásaimmal ismét összecsaptam, ki lett volna akkor az igazi fő ember? ki más, mint én, Cifra Jancsi, ki őket esztendőkig vezettem, ki a Tisza mentében minden szeget-lyukat ismerek, s valamennyi csikós- s gulyásnak jobban parancsolok, mint urok. De persze nekik más ember kellett. Violát már köztök találtam, a furfang, ki, mint az asszony, minden csepp vértől reszket, s minden gyerek sírásán elsajnálkozik, nekik inkább tetszett, s hallgatnom kellett, ha csak főbeüttetni nem akartam. Ő parancsol, én engedelmeskedem, de majd meglátjuk, ki lakomáz utoljára.

- Igazsága van kendnek - szólt a zsidó, a pálinkapalackot, mely közöttök állt, feléje tolva -, szinte nevetséges, hogy ily embernek Viola parancsoljon.

- Igen - mondá a másik, nagyot hörpentve a palackból -, és még hogy parancsol! Minap egy parasztnak ökrét hajtottam el a mezőről; mikor megtudta, szörnyű káromkodások közt parancsolá, hogy hajtsam vissza, mert szegényembernek kárt tenni nem szabad. Amikor tavaly egy zsidót lőttem agyon, mondta, ha még egyszer teszem, főbe lő. Majd meglátjuk, kinek szemét vágja ki előbb a varjú; nem jó annak, kinek Cifra bosszút esküdött.

- Most értem - szólt a zsidó -, hát kendtől tudta meg a teins szolgabíró úr minap, hogy Viola Tiszarétre jő?

- Hallgass, zsidó; s ha tőlem tudta volna meg, mi közöd hozzá?

- Igen - mondá a zsidó, székét az asztalhoz közelebb tolva, suttogó hangon -, de én tudnék alkalmat, hogy Violán kemény bosszút állhatnál, s egyszersmind szép pénzt is szerezhetnél magadnak...

- Halljuk! - ordított a zsivány, egyszerre kortes szerepébe esve, hogy szintén rengtek a ház falai.

- Hallgasson kend - szólt az üveges, megfogva kezét -, hisz föllármázza az egész házat. - A zsidó fölkelt, s az ablakhoz menve kinézett az udvarra; midőn mindent nyugodtan látott, ismét székére ülve, tovább szólt: - Kend minapi fáradságáért a tiszteletes házánál nem kapott semmit?

- Átkozott zsidó - szólt a másik mérgesen -, ismét erről szólsz.

- Legyen kend nyugodtan, én huszonöt forintot szerzek kendnek.

- Huszonöt forintot? - szólt hasonlóan suttogva a másik - s ugyan hogy?

- Ha kendnek bátorsága van.

- Bátorság? - szólt Cifra, szemeit társára függesztve.

- Tudjuk, tudjuk, hát jól vigyázzon: az írások, melyekhez minap nem jutott, Tengelyi uramnál vannak.

- Jó, hogy tudom!

- Csendesen, csendesen, a nagy vasládában tartja, onnét kend nem veszi ki erővel, ha én nem nyitom fel. De látja kend - s itt a zsidó mellényéből rongyba takarva két kulcsot vett ki -, a láda kulcsai nálam vannak, a szoba kulcsát is magammal viszem és...

- Átkozott zsidó - szólt a másik, s csúnya arcait nevetés ferdíté el még inkább -, már hogy szerezted e kulcsokat?

- Megnéztem a ládát, megismertem, hogy a porvári vásáron egy ismerősömtől vették, attól kaptam a kulcsokat. A nótárius restauráción van, minden baj nélkül megtörténhetik az egész.

- Add ide - szólt a zsivány -, hadd nézzem meg.

- Nem adom én. - Cifra, fölugrott, s kiragadva kezéből a kulcsokat, mellényébe dugá.

- Így, most nincs is szükségünk rád; elvégzem én azt magam is...

- Ne bolondozzék kend - szólt a másik -, mit csinálna a kulcsokkal?

- Hát bemennék - szólt nevetve a zsivány -, s huszonöt forintod helyett az egész száz forintot megszerezném! úgyis tudom, annyit kapsz.

- Ej, ej, Cifra; be okos ember kend; de ugyan tudja-e hát a lakat mesterségét? Pénzládát nem úgy csinálnak, hogy azt minden bolond, kinek kulcsa van, felnyithassa; ha a fortélyt nem ismeri, egy esztendeig ott állhat mellette.

- Micsoda fortélyt?

- De Cifra bácsi, azt nem oly könnyen fogja megtudni.

- Mondd meg; zsidó - szólt a zsivány, felemelve öklét -, mert!

- Ne lármázzék kend, adja vissza a kulcsokat; jőjön szépen velem, s a huszonöt forint meglesz. Kendnek más dolga nincs, mint hogy a ház előtt strázsáljon, s ha baj történik, például Viola jár ott, vagy másvalaki, segítségemre jőjön.

- De huszonöt forint! - Semmirevaló, száz forintot kapsz, s nékem csak huszonötöt ígérsz!

- De ki megy be a házba? ki szerezte meg a kulcsokat? huszonöt forint sok pénz, két tinó ára.

- Felezzünk; adj ötven forintot, s elmegyek.

- Nem lehet - szólt a zsidó fejét vakarva, - csak a kulcsokért tíz forintot adtam.

- Ha nem lehet, jól van; én bemegyek a restaurációra, s te menj imádkozni a zsinagógába.

- Add ide a kulcsokat - szólt a zsidó nyugtalanul -, majd találok én magamnak mást.

- A kulcsokat magamnál tartom - válaszolt a zsivány nevetve -, ha más pajtás kell, keress magadnak más kulcsokat is.

- Jól van hát, legyen negyven forint, s add ide a kulcsokat.

- Ötven vagy semmi.

Miután e vitatkozás egy ideig tartott, a zsidó Cifrával kezet csapott, egyszersmind ennek kívánata szerint tíz forint előpénzt adott, s mindketten felvéve bundáikat, útra készültek.

- Menjünk el mindjárt - szólt a zsidó az ajtó felé haladva -, ha a hadnagyok felébrednek, téged nem eresztenek el.

- Igazság - szólt Cifra, a palackban megmaradt pálinkát felhajtva -, mint a marhát a vásárra, úgy viszik az embert restellációra.

A két alak eltűnt, s csendes lőn a szobában, hol a mécs erősebben lobogva végéhez közelge. Miután a távozók léptei elhangzottak, a bundák s szűrök halmaza alól, mely a csapszék egyik szegletében feküdt, egyszerre Peti cigány fekete arca merült fel. Kifáradva a végtelen muzsikálástól, mellyel a kortesek hosszú lakomáját fűszerezé, a barna hegedűs pár órával előbb az egyik pad alá vonult, s itt eltakarva a padra vetett szűrök által, boldog álomba szenderült, melyből csak Cifra s a zsidó beszélgetése által ébresztetett fel. - A cigány véletlen rejtekében végig hallá beszélgetésöket, s most, midőn távozásokról biztos vala, kimászva padja alól, nyakába akasztá bundáját, s a mécset eloltva kilopódzott a szobából. Kevés perccel később künn a mezőn találjuk őt, hol szokása szerint fütyörészve, nagy léptekkel siet Sz.-Vilmos felé.

14

A regények, mint mondják, korunk hőskölteményei, s ha a régiek utánzása nem ellenkeznék elveimmel, Virgil első sorával kezdhetném fejezetemet.

Fegyvereket s a férfit énekelem stb., stb.

Elbeszélésünk a tisztújítás előestvéjéhez jutott. Porváron négyezer nemes lélek jár föl s alá. A különböző pártok egyes csapatokban többször találkoznak, „cetera quis nescit" - mint Ovid mondja. A szabad római népnek augurjai soha bot nélkül a jövőről nem határoztak; ki nem látná által, hogy midőn mi magyarok új tisztikart választva hazánk egyes részeinek jövőjéről határozunk, szinte bothoz nyúlunk, ez csak azon klasszikus nevelés következése, melyet oskoláinkban nyerünk. Hogy a levegő helyett, melyben az augurok hadarásztak, mi néha anyagiabb testeken jártatjuk lituusainkat, baj lehet, de csak a század szellemének tulajdonítható, mely minden dolognak leghasznosabb oldalát keresve, a botokat is a lehető legsikeresebb módon akarja alkalmazni. Ez történt azon napon, melyhez elbeszélésünkkel értünk, Porváron is. Hallottunk egy tiszteletre méltó s elég köpcös ispánról, ki eddig politikával nem foglalatoskodván, most midőn a bántornyiak hadjával az első tisztújításnál részt vett, a megyei pártok állását kék betűkkel följegyezve vitte el hátán. Hallottunk egy mérnökről, ki mint honorácior szavazni akarván, a hajdankor szokása szerint, a csatamezőn veretett lovaggá, s pedig nem egy, hanem annyi nemes kezek által, hogy maga is sokallá megtiszteltetését. Voltak pápisták s reformátusok, kik mint vallásuknak vértanúi, bekötött fővel tértek vissza családjaikhoz; sőt egy lutheránussal találkoztam, ki arról panaszkodott, hogy Servetként futva az obskurantizmus elől, a helvéteknél csak azt találta, mit a rómaiaknál ki akart kerülni. De a hírlapok, melyeknek megyei levelezői a pártok állásának statisztikáját adják, hihetőképp szólnak leveretésökről is, s engem szebb kötelesség vár. Egy szívben, mely szeretni tud, a költő többet talál, mint a világ egész politikájában.

Első szerelmünk kedves napjai! ki írhatja le boldogságtokat méltó ecsettel? ki mondhatja el azon fájdalmas gyönyört, mely az ifjú lelkét eltölti, midőn szívét először erősebben dobogni érzi, s keblét magyarázhatatlan sejdítések s ki nem mondható vágyak töltik el! Mint a tengert - mely, ha vész közelg, hullámzani kezd -, lelkét nem ismert nyugtalanság ragadja meg. Az árnyékos erdő, a mező virágai, barátok, a tudományok, az egész világ nem csillapíthatják a zajt, mely belsejét tölti, s mégis oly boldognak érzi magát, mint eddig soha életében! S ha végre a vész kitört, ha minden vágyait s érzelmeit egy tárgyba pontosítva, ifjú lelkének egész hatalmával egy kedves lényt fogott körül; ha egy asszonyt, nem - ha egy angyalt talált, kit határtalan képzetének kincseivel fölruházott, s leborulva bálványa előtt, minden gyönyört s bánatot, mindent, mi szörnyű s fenséges életünkben, egyszerre, egy pillanatban érezte; ha istennek s elátkozottnak gondolva magát, egy pillanatban bánat- s örömének terhe alatt lesüllyedett, s ami keblét tölti, több, mint hogy magába rejteni, nagyobb, mint hogy kimondani tudná; ki találna szót ezen érzelme leírására?!... Boldog napok teli bánatokkal! Mint a nap lenyugodva világos vonalt hágy maga után a láthatár azon része fölött, hol eltűnt: úgy hagyjátok ti ragyogástok világos nyomát életünkön, emléketek, mint az elhangzott dalnak kedves visszhangja szólal fel, s a szív, melyet boldogsággal töltöttetek, megtartja kincsének részét, mint az edény, melybe illatot zártunk; de boldogságtokat leírni nem fogja senki; egy sóhaj, egy könny talán, ez minden, amit adhatunk; az álom eltűnt, s az ébredőnek nincsenek színei, hogy paradicsomát másokkal láttassa.

Aki valaha életében szeretett - mondják, vannak emberek, kik ezt sohasem tevék, s meggyőződésem szerint csak ők átkozhatják végzetöket, mely az élet keserűségeit megadá

nekik s megtagadta egyedüli jutalmát -, de aki valaha szeretett, képzelheti az érzeményt, mellyel Ákos a tisztújítás előestéjén lovára ült, s Porvár zajos utcáit elhagyva Tiszarét felé száguldott. Már est vala, mikor Ákos, anélkül hogy távozása észrevétetnék, elindult. A rónát, mely Porvár s Tiszarét között fekszik, nehéz köd borítá, s a lovas a gyepen tovább nyargalva alig tarthatá meg irányát. De ő nem érzé a hideg nedvességét, mely ruháit áthatá, lelkén meleg terüle el, minőt a nap ragyogó sugárai nem adhatnak, szívét örömök tölték, minőket a tavasz szelíd hatása teremteni nem képes. Neki a vidék, hol gyermeksége első napjaitól majdnem egész életét tölté, soha ily szépnek, soha ily édeninek nem látszott még, mint ez őszi nap ködös fátyola alatt.

Mint olvasóim emlékezni fognak, Etelka bátyjának megígérte, hogy kedvesét a tisztújítás alatt meglátogathatja. A jó nővér megtartá szavát, s Ákos boldogságban dobogó szívvel siet azon házhoz, melyből vétke nélkül száműzetett, de hol egypár óra a távollét minden szenvedéseit kipótolhatja. Hogy Vilma s főképp a hölgynek anyja Ákos jöttében megegyezett, azt azok, kik Tengelyinek önházában korlátlan hatalmát ismerik, bámulhatják, de csak ha elfeledik, hogy a jegyzőnek hazajötte a tisztújítás előestéjén csaknem a lehetetlenségek közé tartozott, s hogy hatalom nincs, mely, ha a szív ellentmond, feltarthatná magát.

Magyar háziasszony, ki vendéget vár, nem maradhat nyugodtan soha. Mint a várparancsnok saját létét a reá bízott erősség fenntartásával ugyanazonosítja: úgy a ház s az asszony becsülete válhatlan kapcsolatban állnak; s ha az idegen, kit asztalánál fogad, a legkellemetlenebb vendég volna, ő fáradni s izzadni fog, hogy a malacpecsenye, mellyel ez tudtára adatik, legalább szép pirosan s ízletesen legyen kisülve. Mennyi gond nem fekszik hát vállain, ha az, kit vár, mint ezen alkalomnál, épp azon fiatalember, kit egyetlen leányának szánt. Csak falusi olvasónőim képzelhetik Erzsébet asszonyom nehéz gondjait, csak ők tudják, a legrendezettebb házban is mennyi van, mit ily alkalomnál helyére állítani, tisztogatni, rendezni kell, a mandolatortának készítése mennyi bajjal jár, mennyi vigyázat szükséges, hogy a pulykapecsenye, e hazai ámorposta, el ne barnuljon, a leves, mely a szakácsné legrejtettebb érzelmeit elárulja, ne sózassék el; egyszóval minden úgy legyen, mint azt a háziasszony kívánhatja, és ha majdan az ebéd vagy vacsora asztalra kerül, s szokás szerint minden ételt ócsárolni, minden tálnál engedelmet kérni kell, legalább öntudatában mosolygó arccal tehesse ezt.

S Erzsébet örült Ákos látogatásának. Vilma maga nem lehetett boldogabb szerelme által, mint anyja, ki, mint jó szülék közönségesen, habár mi magát illeti, minden fényesebb jövőről lemondott, s helyzetével egészen megelégszik, leányának számára fényesebb állást óhajtott. Ákos a legszebb, legneveltebb ifjú a vármegyében, kinél az egész szomszédságban gazdagabb nemesember nincs, ki apját talán alispáni székében követni fogja - Vilmának, a szelíd angyali lánynak lehet-e illőbb párja? Isten maga, úgy látszik, egymásnak szánta e nemes teremtéseket. Így gondolkozott Erzsébet, midőn a szobából, hol Vilmával pár percig beszélgetett, ötvenedikszer a konyhába ment. Mért tépni szét e szíveket, melyek boldogan csak egymás mellett doboghatnak? A jámbor asszony, most először életében, szinte neheztelni kezde férjére, ki Ákost házától eltiltá, s valahányszor szerelme Vándory vagy Erzsébet által szóba hozatott, neje reményeit balgatagságnak nevezé. Ő, ki egy trónról mondott volna le, hogy szívét a szegény falusi jegyzővel ossza meg, miként gyanítaná, hogy mások nem így számolnak, s könnyebb színaranyat találni e föld aknáiban, mint azon vegyületlen érzeményt, melyet ő keblében hordoz. Nem voltak-e nálam is akadályok, így gondolkozott tovább, nem intének-e szüléim, hogy inkább Macskaházyhoz menjek, ki biztos kenyeret adhat; nem neheztelt-e apám? s mégis, nem vagyok-e Tengelyiné mindamellett? s mit én, gyenge asszony tettem, azt Ákos nem tenné, mikor példánkon láthatja, hogy csak szerelem az, mi e földön boldoggá tesz? És Erzsébet visszagondolván elmúlt életére, szemei könnyekbe lábadtak, midőn annyi boldogságra emlékezett, de eszébe jutottak múlt napjainak szenvedései is, annyi

nélkülözés, annyi nyomor, mely között életének legszebb napjai folytak, annyi komor aggodalom, melyet Jónása arcairól szerelmének egész kincsével nem űzhetett el, a mindennapi gondok, melyek egykor még anyai gyönyöreit is elkeseríték. Oh, nem - szólt szemeit törülve magában -, e bajokat Vilmámnak ismerni nem szabad, én boldog voltam így is, ő gyengébb, s nem viselhetné el; én tudom, mi keserves, ha naponként boldogságunknak egy részét mindennapi kenyerünkért adjuk. Vilma boldogabb lesz. Ákos gazdag, s Vándory, ki őt nevelte, ki őt mint tulajdon gyermekét szereti, hányszor mondta, hogy érte jótáll. - S a boldog anya már ott a kastélyban látta leányát, a selyembútoros nappalit, képzelé magának benn a pamlagon ülve szép Vilmáját, vele járt a kert magas fái alatt, vele ment a majorba, s keble dagadozott örömében, míg a konyha pattogó tüze mellett mindazon boldogságon végigfutott képzetében, mely kedves leányára várt.

S Vilma bent ült szobájában, szemeit körüljártatva a virágokon, melyekkel szerény lakását kedvese jöttére fölékesíté; előtte fölnyitva a könyv, melyet egykor tőle kapott, s melynek lapjain más gondolatok- s érzelmeket olvasott, mint mikről az író szólt; kis zongoráján kitárva Ákos legkedvesebb énekei, lelkében mindazon boldogság, mellyel a szerelem tizenhét éves hölgy tiszta lelkét eltöltheti. Ábrándozott ő is, de a nagy kastélynak, Ákos neve- s vagyonának nem volt részök ábrándjaiban. Lelkét véghetlen boldogság előérzeté tölté el, melyet leírni, melyet részletekre osztani nem lehet; s ha volt keserűség, mely néha e boldog érzelmeken átvonult, éppen Ákos fényes helyzete, mely anyjának szívét sebesebben dobogtatá, okozá e keserűséget. Oh, bár szegény volna, nem bírva senkit, kihez támaszkodhatnék; nem számolhatva más örömekre, mint melyek Vilmája keblén várnak reá, nem élvezhetve, nem reménylhetve semmit e világon, mint azon szerelmet, melynek birtokában szíve minden egyébről megfeledkezik. Mi boldog volna e leány, ha érte dolgozva, kedvesének minden örömeit homloka izzadtságában kereshetné! de nem boldog-e ő így is? Azon gyönyör után, melyet a gondolatnál érezünk, hogy kedvesünk mindenét nekünk köszönheti, van-e nagyobb, mint az, hogy mi köszönhetjük neki minden örömeinket. Ha a magában legközönyösebb tárgy kedvesünk szerelmére int, ha, mit magunk körül látunk, mindennapi életünk szükségeinek kielégítése éppen úgy, mint mondhatlan boldogságunk, attól jön, kitől azt pirulás nélkül elfogadhatjuk, mert a köszönet kimeríthetetlen kincsét hordjuk keblünkben, s érezzük, hogy kinek mindent áldozánk, annak adósai nem lehetünk - van-e nagyobb boldogság a világon, mint ez? S Vilma ott ült nyitott könyve előtt, s percek s órák múltak anélkül, hogy a boldog ábrándozó észrevenné haladásukat.

Nem úgy Erzsébet, ki lényegesebb foglalatosságai között az időről meg nem feledkezhetett. A pulyka barnulni, a torta keményedni kezdett, s a jámbor asszony, midőn szobájába ment, fejét csóválva látá, hogy az óra nyolchoz közeledik. Midőn végre ez óra is elmúlt, s ő mégsem jött, midőn kinézve konyha ajtaján a köd s sötétség közt még a szomszéd ház fala is alig vala látható, lelkét szörnyű aggodalom tölté el.

Bement Vilmához, ki azalatt anyja kérdései által az órára figyelmessé tétetett, s azzal könnyíte lelkén, hogy leányát vigasztalni kezdé:

- Ákos bizonyosan itt lesz nemsokára - így szólt -, s az egyetlen baj csak, hogy az egész vacsora elromlik. Ne félj semmit, leányom - folytatá a lehetőségig víg hangon -, az idő ugyan szörnyű ködös, a szomszéd ház falát sem látni, de Ákos azért biztosabban megy, mint mások nappal. Még farkasok sincsenek a nádasban, csupa tréfa ily legénynek sötét éjjel lovagolni. - És a jó asszony nevetett Ákos szeszélyén, s hosszú elmaradásán rendkívül vígnak mutatkozott.

De e szavaknak nem az vala hatásuk, mire céloztattak. Vilma, kit eddig életében szerencsétlenség nem ért, s ki magát ez órában oly véghetlenül boldognak érzé, eddig nem is gondolt arra, hogy e szerencsét valami megzavarhatná, de mihelyt anyja e szavainál eszébe jutott,

hogy valamely, Ákoson történt szerencsétlenség a lehetőségek közé tartozik, előbbi nyugalma helyett mondhatlan aggodalmak tölték szívét. - Istenem, ha baja történt - szólt fölugorva székéről -, annak én vagyok oka.

Erzsébet, ki leánya halvány arcán észrevevé a hatást, melyet szavai tettek, eleget vigasztalá őt: - A zsiványok Ákosra nem haragszanak, lovai biztosak, ő ismeri az utakat, s valóságos nevetség gondolni, hogy valami árokba esett, vagy épp a sz.-vilmosi lápok közé juthatott. - Szóval, nem történhetik lovas emberen ködös októberi éjszakán szerencsétlenség, melynek e jámbor asszony szíve szorultságában teljes lehetlenségét be nem bizonyította volna; de mindennek Vilmára nem volt hatása.

Szerencséje s egyszersmind átka ifjú napjainknak, hogy a lehetséges és valószínű közt nem ismerünk különbséget. A boldogság, melyet csak képzetünk teremtett, szívünknek élvezetet nyújt, minőt később való szerencsétől is hasztalan várunk; de midőn valamely bajnak lehetségéről meggyőződtünk, valóságán sem kétkedünk többé, s álmodott bajaink közt ismét véghetlenül szerencsétleneknek is érezzük magunkat. Így vala ez Vilmánál.

Felnyitva tábláit kinézett ablakán, és midőn a ködöt látá, mely fürteit egy pillanatban megnedvesíté, s neki a világos szobából kinézve még sötétebbnek látszott, szíve borzadott a gondolatnál, hogy Ákos ily időben künn a nagy síkon tévelyeg. Kiment az udvarra, s a véghetetlen csend, melyet csak a kutyák távol ugatása szakíta félbe, rémüléssel tölté keblét, s anyjának vigaszai, ki neki százszor mondá, hogy az éj annak, kinek szeme világossághoz nem szokott, nem is sötét, s hogy majdnem lehetetlen útját eltéveszteni, csak még inkább nevelé nyugtalanságát.

Félóra múlhatott, midőn egyszerre távol lókopogás hallatszott. Vilma dobogó szívvel figyelt e hangokra. A nesz elhallgatott, a lovas, úgy látszott, bizonyos távolságban megállt, s a percek órák valának, mik alatt Erzsébet s leánya a lépteket számolák, melyekkel valaki ugyanazon oldalról, hol a kopogás elhangzott, a ház felé közelgett. Képzelhetjük a kellemetlen meglepetést, mellyel a várakozók a deli Ákos helyett egyszerre Liptáknét láták a konyhába lépni, ki kurta bundájával vállán egyenesen a konyha tüzéhez sietett, s midőn jó estét kívánt, vén tagjait melegíteni kezdé.

- Csak kend az, Liptákné? - szólt köszöntését viszonozva Erzsébet, míg Vilma, alig nyomhatva el könnyeit, felsóhajtott:

- Oh, anyám, ő nem jön, bizonyosan baj érte.

- Talán nem indulhatott el jókor - szólt Erzsébet vigasztalólag -, és azután látva a ködöt, inkább holnapra hagyta.

- Holnapra hagyta - szólt mosolyogva Liptákné, ki a jegyző házánál azon bensőségben élt, mely hajdanunk patriarchalis viszonyaira emlékeztetve, faluhelyen felsőbbek s alsóbbak között itt-ott még fennmaradt, s ki azért Ákosnak jöttét oly jól tudta, mint bárki más. - Ne beszéljen a teins asszony ilyeket. Ha a köd helyett csupa ménkő hullna az égről, hát azt hiszi, Ákos úrfi nem jönne? Van-e derekabb legény a vármegyében, nem mondom, az urak között, mert hisz az nem nagy dolog, de köztünk, szegények között is úgy megtermett, mintha soha gatyánál egyéb nem lett volna rajta, és merész, mint akármelyik szegénylegény; s az ne jőne, mert elsetétedett? Ej, lelkem kisasszony, akinek ilyen szeretője van, mint magácska, bizony nekimegy az a halálnak is.

- Ne szóljon kend ily bolondokat - szólt Erzsébet, alig rejthetve örömét, mellyel Ákos dicséretét hallá -, Vilmám nem szeretője senkinek, tudja-e?

- Jól van, jól, - szólt Liptákné fejét hajtogatva -, tudjuk, de mi szegényemberek csak szeretőnek szoktuk nevezni. Isten maga mondta: szeressétek egy mást és sza- - de mit is akartam mondani, akár szeretője, akár mátkája, akire Vilma kisasszony vár, az eljön, s ha az egyiptomi setétség terülne is el a világon.

- Magam is azt hiszem, hogy eljő - monda Vilma remegve -, Ákos oly bátor, ő nem ismer veszélyeket, de éppen az aggaszt, az éj oly setét, s ha baja történt volna.

- Az éj setét - szólt komolyan, de oly hangon, melynél bizodalom tölté el a hallgatót, Liptákné -, de az isten szeme nem őrködik-e a setétségek felett? s kinek akarata nélkül egy veréb nem esik a tetőről s egy hajszál nem hull le fejünkről, megőrzi a jókat utaikon. Ne féljen, édes kisasszony - tevé hozzá enyelgőbb hangon -, Ákos úrfinak nem lesz baja, megfázott tán egy kissé, de ha szép koromszemébe néz, úgy megmelegszik, mint ez a parázs a tűzhelyen. Szép dolog lenne, ha oly legény, mint ő, Porvárról idáig nem tudna lovagolni setétben. Már ha valami finnyás gavallér volna, az más, de Ákos, Ákos legény, eszem a lelkét! Ő az én tejemen nevelkedett fel, ő nem olyan, mint a többiek.

- Ej, Liptákné, bárcsak itt volna - szólt Vilma az öreghez, míg anyja szobába ment -, nem mondhatom, mint félek.

- Magam is szeretném - válaszolt suttogva amaz -, ha a teins asszony egyszer bemenne a konyhából. Tudok mást is, ki éppen most jött még távolabb útról, s ki szinte nem jöhet be a házba, mielőtt az úrfi eljött.

- Az istenért - szólt Vilma halkan -, Viola itt van?

A feleletet léptek szakíták félbe, s egy perc múlva Ákos álla a tűzhelynél.

Nem fogom én azt, mit Vilma e pillanatban érzett, leírni, ily boldogság leírására emberi nyelvünk nem bír szavakkal, de ki őt e pillanatban látná, a véghetlen örömet, mely nyájas arcán egyszerre felragyog, a remegést, mellyel kezét nyújtja, aki hallaná a hangot, mellyel Ákos nevét mondja ki, s midőn vele a szobába sietett, anyját híja: az az öreg Liptáknéval, ki kis bundájával szemeit törülve a szép párnak utána néz, elmondhatná: „ej, be boldog az az Ákos!”

Ákos vén dajkája, ki szép növendékének ez ízben még azt is megbocsátá, hogy neki köszönteni elfelejtett, s ki az ifjút, kit emlőin hordott, ez elmulasztás után is a világ legtökéletesebb emberének tartott, fejére húzva nagykendőjét, összefogá bundáját, s kiment. - Most Violát hívom - mormogá magában -, ezek is szeretik egymást. Ejnye - szólt, midőn fejét csóválván tovább ment -, bizony vén szemem könnyekbe lábadt, mikor azt a két gyereket láttam; ki tehet róla, hogy ilyenkor mindig Jancsim jut eszembe. Hogy szerettem, mily boldogok voltunk, s most künn fekszik szegény Franciaországban, amint mondják. Az írásban áll: mit isten összeadott, ember ne válassza el; azért a teins vármegye mégis katonának állította.

E gondolatokból Liptáknét neve ébreszté föl, melyet, midőn házához közelgett, valaki halkan kimondott.

- Ki van itt? - szólt az öregasszony megállva.

- Én, én - suttogott a másik, kezét vállára téve -, nem ismer kend?

- Te vagy, Peti? - mondá Liptákné bámulva. - Porváron gondoltalak; honnan jössz?

- Az istenért, ne szóljon kend oly fennszóval. Itt van ő?

- Viola?

- Hát ki más?

Liptákné, mióta hallá, hogy Violát tulajdon emberei között is kémek környezik, vigyázó volt, s hallgatott.

- Ellenem csak nem gyanakszik - szólt a cigány türelmetlenül -; tegnap reggeltől futok körül, szólnom kell véle még ma. Nem bírnak lábaim, de ha kend nem tudja, hol van, tüstént tovább futok.

- S oly fontos dolgod van Violával?

- Szükségképp beszélnem kell vele.

- Hát jer velem - suttogott Liptákné, ki a cigány nyugtalanságát látva, előbbi gyanúját máris megbánta -, az ember csak vigyázóbbá válik, mai időben annyi gazember van köztünk szegényemberek között is. - S ezzel a kis házhoz érve egymás után bementek a kerítés ajtaján. Peti szokása ellen botra támaszkodva, fáradtan, mint őt talán senki Tiszaréten nem látta még.

A jegyző házában azalatt boldog pillanatok folytak. A szerelem, úgy mondják, megrontja étvágyunkat, de négyórai lovaglás, főképp Ákos korában, sokat helyrehoz, s Erzsébet asszonyomnak is minden oka vala megelégedni vendégével. Ákos átfázva, most a jó fűtött szobában Erzsébet párolgó tálai előtt az otthonosság minden örömeit élvezé; s ha Vilma piruló arcaira nézett, ki vele szemközt ült s anyját kínálásában segíté, vagy egyes kérdéseket intézett hozzá, inkább hogy a felelőnek szavát, mint feleletét hallja, mondhatlan boldognak érzé magát.

- Ugyan még egy kis darabot e tortából - szólt Erzsébet, midőn Ákos minden jóakarata mellett enni megszűnt -, persze nem oly jól készült, mint melyhez a teins úr szokott, de csak, mint szegény házunktól kitelik. Talán kissé elbarnult, a teins úr annyi ideig nem jött, de puha, ugyan méltóztassék.

Ákos, ki e pillanatban mindent megragadott volna, mi őt a tortától megmentheté, címezése ellen emelt panaszt: - Hát idegen vagyok, hogy tekintetes úrnak neveznek? nincs szebb, nyájasabb szó, melyet számomra találhatnak?

Erzsébet megzavarodott, de a tekintetben, mellyel Ákosra nézett, annyi szeretet, oly kimondhatatlan boldogság vala kifejezve, hogy Ákos, megragadva kezét, azt ajkaihoz szorítá: - Nevezzen Ákosának, nevezzen fiának, e világon nincs cím, mely után inkább vágyódnám.

- Kedves Ákosom, fiam, ha úgy akarja - szólt Erzsébet, s szemében könnyek ragyogtak -, boldogítsa e lányt, s isten megáldja érte. Oh, Ákos, ön jó, nemes teremtés, nincs e világon senki, ki Vilma szerelmét jobban megérdemelné, de mégsem gyanítja, mily kincset bír e leányban.

Felkeltek, Vilma anyjának keblére borult. Ákos szenvedéllyel csókolá kezeit, s lelke előtt saját anyjának emléke emelkedett.

- Nem vagyok-e én valóságos gyermek? - szólt végre Erzsébet szemeit törülve - sírok örömömben, midőn így egymás mellett látlak, azon boldogságra gondolok, melyet szerelmetekben találhatnátok, s elfelejtem, mennyi akadály, mennyi talán legyőzhetetlen gát fekszik még köztünk s e boldogság között. Menj, kedvesem - szólt Vilmához fordulva -, vitesd ki az abroszt s edényeket, s nézd meg kissé testvéredet, alszik-e már. - S midőn a lány, összetakarítva, a szobából kiment, az anya egy tekintetet vetve utána, melyben egész szerelme összpontosult, megszorítá Ákos kezét, s remegő hangon mondá: - Ákos, boldogítsa őt.

Ákos felelet helyett visszaadá a meleg szorítást.

- Oh, mert ön nem tudja, ön nem sejdítheti a szerelmet, melyet e lánytól bír; férfinak, a legjobb-, a legérzékenyebbnek nincs fogalma erről. Ha valaha csalatva érzené magát, ha valaha -

- S oly alávalónak gondol-e - szakítá félbe Ákos szenvedéllyel -, oly gyalázatosnak, hogy Vilmám szeretetére érdemetlenné válhatnám?

- Nem, Ákosom, nem - szóla Erzsébet nyugodtan -, én önt becsülöm, nem szólnánk egymással ilyekről, nem szegtem volna meg férjem parancsolatát, mit eddig soha nem tettem, nem fogadtam volna el önt így házamban, ha nem volnék meggyőződve nemes szándékairól. Oh, de ön gazdag, önnek a világon nagy jövendője van, ez az, mi szívemet aggodalommal tölti. Nézzen csak végig az úri lakásokon, melyeket ismer, s vajon hány van, hol való szerelmet, hol boldogságot talál? Kinek az élet száz örömmel, száz élvezettel kínálkozik, ki amerre néz, valamit talál, miben reménylenie, valamit, mi után vágyódnia lehet, kit nagyravágyása sok lehető célok kivívására int, kit dicséret, fény, népszerűség környékez, bír-e az elég erővel, hogy szívét el ne ossza ennyi tárgy között? S Vilmának egész szív kell, hogy magát boldognak érezhesse, férje szeretetének töredékei őt ki nem fogják elégíteni.

Erzsébet örült Ákos vagyonának, boldognak érzé magát a gondolatnál, hogy leányát fényes helyzetben láthatja; ő maga pártolta, ártatlan beszélgetései által talán nevelte Vilma szerelmét, s mégis e pillanatban, leányára nézve, aggodalommal telt lelke. Ez természete szívünknek, nem teljesülhet egy kívánatunk is anélkül, hogy éppen a teljesülés pillanatában a gondolat nem támadna szívünkben: nem lett-e volna jobb más cél felé irányozni kívánatainkat? De e gondolat, mely Erzsébet fején átvonult, nem állhata ellent Ákos meleg szavainak, ki szerelmének változhatlanságáról sokkal inkább meg vala győződve, mint hogy azt, ki maga sem kívánt egyebet, arról meg nem győzhetné.

- Hiszem, jó Ákosom - szólt ő -, én nem kételkedem, nem kételkedtem soha szerelmén, bocsássa meg, ha anya néha igazságtalan aggodalomra fakad, főképp ily helyzetben, mint a miénk! meggondolta-e az akadályokat?

- Maholnap huszonnégy esztendős vagyok, s akkor ki parancsol velem? A vagyon, mely anyámról reám maradt, s melynek már birtokába léptem, elég magam s nőm kitartására, s ha atyám, mit nem hiszek, egy ideig neheztelne is reám, nincs szeretet a világon, melyet én Vilmám szerelméért becserélnék.

- Igen, kedves Ákosom, elhiszem - szólt Erzsébet -, de Jónásom! Nem ismeri őt senki úgy, mint én. Érzékeny, áldott teremtés, élő angyal; de ha valamiről azt hiszi, hogy elveivel ellentétben áll, nincs erő, mely őt reá bírhatná.

- Kivévén szerelem - szólt közbe Ákos.

- Az sem, higgye el, barátom, az sem - viszonzá Erzsébet. - Jónás nem szeretett e világon senkit úgy, mint engem, isten áldja meg érte, de ami meggyőződésével össze nem fér, azt sohasem érném el tőle.

- Meghiszem. De lehet-e meggyőződése ellen, hogy leányát boldogítsa? s nem reménylhetjük-e, hogy bármi méltán érezze büszkeségét szüleim ellenzése által sértve: ha állandóságunkat látja, kéréseinknek engedni fog? S mért essünk kétségbe még apám helybenhagyásán is? Vándorynál jobban őt ki sem ismeri, s ez nem mondá-e százszor, hogy megegyezéséért jótáll.

Erzsébet végre megnyugodott. Ákos elmondá neki: hogy Vilmát a szomszéd megyébe anyai birtokába vezetendi, hol mostohájával érintkezésbe jőni nem fog, s Erzsébet, ki magának az egész ház belrendezését elmondatá, örömragyogó arcokkal szorítá leányát kebléhez, ki épp akkor a szobába jött.

- Így, gyermekeim - mondá, kezöknél fogva Ákost s Vilmát, - szeressétek egymást híven s igazán, s a jó isten nem fogja engedni, hogy valaki szétszakítsa szíveiteket. Lám én s Jónásom mennyi akadály- s nehézséggel küzdöttünk, s végre mégis összekerültünk. Ki e világon való szeretetet talál, szerencse fia, és a sors kedvezésére számolhat. Így, kedvesim - folytatá, Vilmát, ki kebléhez simult, homlokán csókolva -, most szóljatok egymással, beszélgessétek ki magatokat jól, ki tudja, mikor lehettek ismét együtt.

S a jó asszony nagy székére ereszkedett, s a kályha mellett boldog ábrándokba merülve nézé a szép párt, mely az asztalok egyikénél suttogva, egymás mellett ült.

- Vilma - szólt Ákos halkabban, megfogva a piruló lány kezét -, mikor jöttem, szemeiben könnyek ragyogtak, miért sírt?

- Nevessen ki, én gyáva leány vagyok, de mindnyájan aggódtunk, anyám is, s lássa, mikor önt legnagyobb félelmem között úgy egyszerre magam előtt láttam -

- Angyal, be boldoggá tesz szerelme által, ha szemeibe nézek, s látom meleg tekintetét, mely rajtam nyugszik, ha szavát hallom, melyben annyi érzemény hangzik, ha kezét ajkaimhoz szoríthatom, s eszembe jut, hogy e kéz az enyém leend, hogy egykor, talán rövid idő múlva mindazon boldogságot, melyet szerelme adhat, magaménak nevezhetek, úgy tetszik, álmodom, és szinte félek, hogy valami bajnak kell történnie, mert nem lehet, hogy ember ily szerencsés legyen a világon.

- Oh, az istenért, vigyázzon magára - szólt Vilma megijedve -, ön megvet minden veszélyt, szembeszáll mindennel, de gondoljon reánk, anyám ma is annyi aggodalmakon ment át.

- Mert oly sokáig nem jöttem?

- Igen, és a köd; mondják, hogy a sz.-vilmosi lápokban már több ember veszté életét.

- Ha soha nagyobb veszély nem fenyeget, mint a porvári úton, kedves Vilmám, nyugodt lehet - szólt Ákos mosolyogva -, a sz.-vilmosi láp, ha csakugyan oda jutnék, most nem elég mély, hogy gyermek fúlhatna belé; s az egyedüli veszély, melyen ma, szégyenemre keresztülmentem, az volt, hogy nem találtam egyenesen ide. A köd oly sötét volt, hogy ámbár százszor lovagoltam Porvárról Tiszarétre, utamat vesztém, s talán még most is a síkon tévelyegnék, ha midőn éppen az irányról, melyet vennem kell, tanakodva megálltam, egyszerre lódobogást nem hallok. Arra vevém utamat, de alig közelgék a lovashoz, s ez vágtatni, később száguldani kezdett. Én utána, mennyire lovam bírja, ez előttem mindig sebesebben, míg a köd között világot látok, arra veszem utamat, s csárdánknál lelem magamat. A lovas alkalmasint a faluból való és zsiványnak tartott, de bárki legyen, isten áldja meg, hogy épp akkor jött utamba s ide vezetett; ha ő nincs, ma nem láttuk volna egymást.

- És visszamenet? - szólt Vilma, aggodalomteli tekintetét vetve kedvesére - anyám mondá, hogy még éjjel vissza fog lovagolni.

- Mit tegyek, ha azt akarom, hogy látogatásom titokban maradjon, jókor reggel Porváron kell lennem. Lovamat a kert kerítéséhez kötém, virradatkor ismét a megyeháznál vagyok. Egy napon kétszer, jótállok érte, nem fogok eltévedni. De - tevé Ákos hozzá halkabban, midőn észrevevé, hogy Erzsébet azalatt boldog gondolatai közt elszunnyadott -, Vilmám, ez nem maradhat tovább így, e bizonytalanság, melyben élünk, tűrhetlen. Beszélni fogok atyjával.

- Ne tegye azt - szólt Vilma kérő hangon -, míg ön atyja helyben nem hagyja választását, apám megegyezésére nem számolhatunk.

- De apám helyben fogja hagyni választásomat. Ha kitárom előtte egész szívemet; ha elmondom, miként szeretlek, s hogy szerelmeden kívül e világon nincs semmi más, miáltal magamat boldognak érezhetném; ha elmondom, hogy az élet mennyország, ha veled oszthatom; átok, ha azt magánosan kellene elviselnem, s akkor áldását kérem, semmit, mint áldását: ő, hidd el, nem fogja megtagadni. Hisz atyám ő, s hányszor mondá, hogy senkit e világon inkább nem szeret. Oh, Vilmám, mi boldogok leszünk.

Vilma nem vonta vissza kezét, melyet Ákos szenvedéllyel megragadott, nem szólt egy szót, mellyel reményeit helyben hagyná, de szemei leírhatlan boldogságban függtek az ifjún.

- Igen, Vilmám! mi boldogok leszünk. Szóltam anyáddal, s elmondám egész helyzetemet. A harmadik faluban egy házam van, mely anyámtól maradt reám. Kicsiny s szerény külsejű. Atyám nekem adta át, hogy gazdálkodjam. A rég elhagyott kertet ismét rendbe hoztam, a kis szobák kényelmesek. Ott fogunk élni. Hol te vagy, ott paradicsom a világ. Magunkkal visszük szüleidet.

- Oh, be szép volna ez! - sóhajtott Vilma.

- Igen, kedvesem, s kis testvéredet nemde? és...

- Az öreg Liptáknét talán - szólt a hölgy mosolyogva örömében - oh, az úgy szeret!

- Az öreg Liptáknét persze; majd Vándory is meglátogat néha.

- Igen, ő eljő bizonyosan. Jó nagy széket készíttetünk neki, olyant, mint az ott a kályha mellett, mindig azon ül, ha hozzánk jő, és mihelyt a házba lép, egy pohár friss vizet hozatunk a kútról. Oh, istenem, be szép lesz az! Kert is van, nemde?

- Szép nagy kert - szólt Ákos, ki látva az örömet, mely Vilma arcain tükröződött, alig tarthatá vissza magát, hogy őt kebléhez ne szorítsa -, teli rózsákkal.

- Rózsákkal? - vága közbe Vilma, kezeit összecsapva örömében, - s ha majd a vadászatról visszajő vagy Porvárról, vagy innen, s távolról lova kopogását hallom, csupa rózsákkal jövök elébe fejemen, kezemben; egész szobám teli lesz virágokkal. Oh, mi ott boldogok leszünk!

- Vilma - szólt Ákos remegő hangon, kezét szenvedéllyel szorítva ajkaihoz -, gyaníthatod, sejdítheted-e csak távolról is, mi boldoggá teszesz?

- Ki tudja - szólt Vilma sóhajtva, s kezét szemérmesen visszavonva -, lesz-e ez valaha?

- Lesz-e ez valaha? - szólt ismét ajkaihoz szorítva kezét emez - ha isten két lénynek megmutatja a szerencsét, megfoszthatja-e attól?

Ákos kezei remegtek, halvány arcain s lángoló tekintetében szenvedély vala kimondva, melyet Vilma még nem látott, s melyen szinte elrémült.

- Ákos - szólt szelíd hangon -, ön beteg, nyugtassa meg magát.

- Oh, Vilma! ne vond vissza kezedet, ne szólj velem oly idegenen, nevezz kedvesednek, szólíts tegezve, kérlek...

Vilma hallgatott, kezei remegtek.

- Nem vagy-e jegyesem? Nem vagy-e enyém isten s szíved előtt, miért e hideg válaszfal köztünk?

- Ákosom!

- Oh, kérlek, tegezz, én nem tudok veled másképp szólni, a szív nem ismer más címet. Lám első legnagyobb kérésem, ez az első, melyet tevék.

Vilma elpirult.

- Oh, mondd, hogy szeretsz, mondd, hogy bármi történjék, tőlem elválni nem fogsz, hogy enyim vagy.

- Tied - szólt halk, alig érthető hangon Vilma. S Ákos kebléhez szorítá a remegő leányt, s az ifjú szenvedélyes csókja először ége szűz ajkain.

E pillanatban a mellékszobából, mintha valamely nehéz test esnék földre, erős zörrenés hallatszott, reá elfojtott följajdulás, férfi léptek, s ismét csönd. Vilma, kiragadva magát Ákos karjai közül, fölsikoltott, Erzsébet fölugrott székéről, Ákos gyertyával sietett az ajtóhoz, melyet kinyitván, hallá, hogy a másik szobából valaki csúszkálva távozik.

Olvasóim emlékeznek a zsidó s Cifra összebeszélésére, melynek Peti véletlenül tanúja volt. Ákos jelenlétét nem tudva a cimborák, a ködös éjt feltételökre kedvezőnek hivék, s mihelyt a kovács tüze eloltatott, s az egész faluban csend leve, a kertek mögül, hol tartózkodtak, a jegyző házához lopództak. Csend vala itt is. A konyha ajtaja rég bezárva, az ablakok - az egy szoba, hol világ vala, fatáblákkal levén zárva - sötétek, s a zsidó, Cifrát, ki fölfegyverkezve követé társát, a kapu mellé őrül állítva, nyugodtan hozzáfogott munkájához.

Halkan felnyitá Tengelyi szobája külső ajtaját, s kis lámpáját bundája alól kivevé, s a vasláda nyitásához kezdett. Észrevevé ugyan a beszélgetést, mely a mellékszoba ajtaján áthallatszott, de midőn minden neszt a lehetőségig került, annál nyugodtabban folytatá munkáját, minél inkább meg vala győződve, hogy a bennszólók Erzsébet s Vándory, s minél inkább el volt határozva: ez utósótól, ha általa tetten kapatnék, késével szabadulni. A láda fölnyitva, az irományok s egy zacskó ezüst pénz kezében, s a zsidó halkan, mint jött, ismét az ajtó felé vonult, midőn küszöbén, erős kezektől torkon ragadva, útjában megállíttatott.

- Ide az irományokkal, tolvaj - szólt suttogva megtámadója, s a zsidó Cifrára gyanakodott, midőn a küzdés között elalvó lámpájának végső világánál Violát megismeré.

Mihelyt az utóbbi a szándéklott rablásról a cigány által hírt vett, vele együtt lesbe állt. A lopást, mielőtt az történnék, megakadályozni nem állt hatalmában. Maga is a törvény üldözése alatt állva, ha a zsidót, mielőtt gonosztettét elköveti, megtámadja, ez lármát üt, s ő a legnagyobb veszélynek teszi ki magát, s ennek hatalmában állt volna merényét később elkövetni. Bevárá tehát, míg a zsidó a szobában volt, akkor Petit a kapu felé küldve, hogy Cifrára vigyázzon, maga halkan a szoba ajtajáig lopódzott, hol most közte s a tolvaj közt iszonyú küzdés támadt.

- Ide az irományokkal - szólt elfojtott hangon Viola -, halál fia vagy, ha késel.

A zsidó hasztalan küzdött, hogy a vaskéztől szabaduljon, mely torkát szorítá. A lámpa földre esett. Viola félve, hogy a zajra valaki kijön, minden erejével az írásokat akará kiragadni. A zsidó kését Viola mellének döfé, mire az ellenét egy arcára adott irtózatos csapással földre terítette. E lármára a mellékszobában, mint tudjuk, zaj támadt. Viola fölkapta az írásokat, s Peti által követve futott. Mindez egy pillanat műve volt. A zsidó, föleszmélve, az ajtón kívánszorgott, s mikor Ákos belépett, csak a nyitott ládát, a földön egy zacskó pénzt s Viola, bundáját, melyet ez küzdés közben elvesztett, találta a szobában.

Ákos a nyitva hagyott külső ajtóhoz sietett, s midőn a gyertyával az udvarra jött, a zsidót találá ott, ki a földön feküdve, mihelyt Ákost meglátá, gyönge hangon segítségért kiáltott.

Ákos lehajlik. E pillanatban lövés hallatszik, melyre Ákos földre dől.

Erzsébet s Vilma, kik a mellékszobából utána jöttek, felsikoltanak.

A házból s a szomszéd lakokból a lövésre emberek futnak össze. A kovács, midőn házából kirohan, embert lát, ki mellette elfut, s kiáltva: gyilkos! utána szalad.

15

A Tiszaréten történteknek híre még Porvárra nem jutott, Réty, noha fiának elmaradásáért, melyet politikai okoknak tulajdonított, neheztelt, jó kedvben s mosolygó arcokkal tekintett körül tisztelőinek nagy seregén, mely őt most lakásáról a nagy nemzeti ünnepély színhelyére hurcolá. Azt mondják, hogy magasabb állásúak azokat, kiknek emelkedésöket köszönik, le szokták nézni, de hogy ez legalább Taksony megyében nincsen úgy, arról mindenki meggyőződhetett, ki a nyájas, angyali alázatosságú kifejezést látá, melyet a magasra emelt alispán-jelelt arcai ma viseltek; s nekem úgy látszik, hogy azon sz.-vilmosi kortes, ki Rétyt lábánál tartván többször mondá: mi kár, hogy szeretett elnökünket az egész három éven keresztül így nem hordhatjuk vállainkon, nemcsak Rétynek hízelgő, de egyszersmind a kortes helyzetében valóban praktikus kívánatot fejezett ki.

A nemesség nagy száma miatt a tisztújítás színhelyének az udvar választatott, s evvel tulajdonképp elmondtunk mindent, mi az olvasó tájékozására szükséges. Ha a magyar szent korona tagjai udvarukat nem fenn a teremben, de a szó szoros értelme szerint, lenn az udvaron tartják, az elrendezés a Tisza s Duna mentében mindenütt ugyanaz, s legfelebb azon kis deszkabódé körül, mely alatt a főispán s nehány előkelőbb táblabíró ül, található némi különbség, amennyiben az a legközelebbi erdők természete szerint fenyő-, vagy mint itt, tölgyágakkal takartatik. A főispáni szék előtt mindenütt ácsmunkával készült hosszú asztal áll, ez asztalt, mint hazánkban minden tanácskozási asztalt, zöld posztó takarja (közbevetőleg legyen mondva: ezen általános szokás az, mely több régiségbúvár véleménye szerint oka, hogy bizonyos beszédeket magyarul zöldeknek nevezünk). Az udvart a pártokra osztott nemesség tölti el, míg a megyeház minden s főképp a terem ablakaiból gyöngéd nősereg néz le a küzdelem nagy helyére, hol kova s acél nélkül sok nemes szemekből a lelkesedés legszebb szikrái csiholtatnak; hol, mint a világ, úgy a tiszti kar nagy káoszból teremtetik; hol annyi táblabíróarc nemcsak lángol, de valósággal izzad meggyőződése mellett, s a honfi, midőn e sereget látja, mely minden hivatalra ajánlkozik, midőn a lelkesedést tapasztalja, mellyel annyian kívánják hazájukat szolgálni: azon édes meggyőződéssel tekinthet maga körül, hogy hazánk legalább tisztviselők hiánya miatt nem fog elveszni soha.

A külföld gúnyolva szól alkotmányunkról. Nemességünk adómentességét említik! Mintha bizony minden polgárosodott népeknél nem lenne szokásban, hogy az elaggott katonák közköltségen tartatnak, s mintha nem volna természetes, ha a magyar nemzet is nagy rokkantját, ki századok előtt érte küzdött, szinte ingyen tartja, s vajon e nemzet elvénült rokkantja nem nemességünk-e? Népoktatásunk állapotja ellen lármáznak! mintha bizony a dolgok ez állásában népünket önmegelégedésének veszélyeztetése nélkül másképp lehetne nevelni, mint azt tesszük? Sőt még megyei szerkezetünket is, mint az lassankint a civilizációval fejlődött, megtámadják! mintha azon alkotmány, mely minden polgárt azon fölötte kellemes jogban, hogy parancsolhasson, részesíti, s azon kellemetlenségtől, mely az engedelmeskedéssel jár, fölmenti, nem volna minden létezhető alkotmányok legszebbike s legboldogabbika! De jőjenek ez ócsárlók tisztújításainkhoz, s mondják akkor: láttak-e valamit, mi ehhez csak távolról is hasonlítható? Nem a választást magát, mert hisz e jogot más, a sorstól kevesebbé kegyelt népek is élvezik, de a választás módját értem.

Az egész megyében, főképp a választás színhelyén, óriási rendetlenség idéztetik elő; a polgári alkotmány kiemeltetik sarkaiból; a bírák megszűnnek ítélni; a nemesi adószedő egy év óta nem szed semmit; naponta új hírek jőnek, melyek szerint nemesemberek, egyenesen a magyar alkotmány ellenére, mely szerint verni csak nem nemeseket szabad, megdöngettettek. Lehet-e

helyzetet gondolni, melyben a rendnek szüksége inkább éreztetnék, mely által mindenki annyira meggyőződnék, hogy a tisztviselők munkássága csak az egésznek javára szolgál? S lehet-e üdvösebb, mint ezen meggyőződés? Lehet-e szebb, mintha a tisztviselő, midőn hivatalába lép, való messiásként fogadtatik? Ez egyik fő, s amennyire tudom, sehol fel nem található tulajdona választó rendszerünknek, mely, mint a mondottakból látjuk, a szigorú logika azon szabályain alapul, hogy mielőtt embert valaminek tevésére bírni akarunk, előbb annak szükségét éreztessük vele. Alkotmányunk tökélyei azonban ennél nem állnak meg, s főképp a választásnak módja az, miben rendszerünk páratlan. Nálunk nem számszerinti többség határoz. A nagy szám csalódik, reá bízni a nemzet s mi több, egy megye sorsát nem lehet. A közbizodalom nem olyan valami, mit levonás vagy összeadás által kiszámíthatni. Nálunk nem a szám, hanem az választ, mi *egyenesen a kebelből jő*, nem szavazatok többsége, mely bármit mondjunk, csak anyagi, állati erő, hanem épp az, mi az embert az állatvilágban megkülönbözteti: a *szó*. *Pectus est quod movet*, mondhatá a római, nálunk a kebel nemcsak megindít, hanem alispánokat s szolgabírókat csinál, valósággal uralkodik. S vajon ily tisztikar, mely egyenesen választóink belsejéből jött, miként ne felelne meg bizodalmoknak? De mégis a világ oly gonosz! Annyi szomorú tapasztalásokat teszünk naponként! jó, ha a tisztviselő, még mielőtt hivatalába lép, azon tulajdonokban megerősíttetik, melyeket hivatalos eljárásában tőle leginkább kívánunk; és ím! tisztújításaink megfelelnek ezen célnak is. Nem akarjuk, hogy tisztviselőink büszkék legyenek s emelkedés után vágyódjanak - de van-e erre jobb mód, mintha őket a többiek feje felett órákig körülhurcolva, az emelkedés veszélyei- s kellemetlenségeivel megismertetjük? Akarjuk, hogy helyeiken szilárdan megállva, ne ingadozzanak... de mit tehetnénk célirányosabbat, mint hogy őket karjainkon körültáncoltatva, bennök már választásuk alatt minden ingadozás ellen undort s azon forró óhajtást ébresztjük, vajha csak saját lábaikon állhatnának.

De hagyjuk ezt, regényt s nem politikai értekezést írok; s ámbár nálunk, hol a politikai irodalom a költészet birodalmát elfoglalá, s a nemzetgazdászatról értekezők száraz szalma helyett csupa friss virágokat nyújtanak: talán a költőnek nem lehet rossznéven venni, ha a politika száraz sivatagjain tévelyeg. Nem fogok visszaélni jogommal, s csak arról tudósítom olvasóimat, hogy aznap Porváron a zöld bódé- s asztaltól kezdve mindazt, mit udvaron tartott tisztújításoknál más megyékben láttak, feltalálhatták, s hogy eszerint minden hosszasabb leírás haszontalan. Volt valami az egészben, min egy-két öreg táblabíró fejét csóválta, hogy az udvar közepén a két párt között egy század katonaság állíttatott föl; de miután e világon minden halad, az ifjabbak, kik korukat megérték, annál kevésbé bámulták e tüneményt, minthogy egy idő óta tisztújítások a szomszéd megyékben is úgy történtek, s Taksony a többieknél rosszabb nem lehetett; úgyis minden látványos darabnál a katonaság nélkülözhetlen!

A tisztújításról szinte nincs, mit emlékezetre méltót mondjak. Miután a főispán, mint ily alkalomnál közönségesen, inkább, hogy annyi érzeménytől feszült keblén könnyítsen, mint hogy valaki által hallassék, beszédét nem szűnő *Réty, Bántornyi, Éljen! Voks!* kiáltozások közt bevégzé: Réty hasonló sükerrel az egész tisztikar nevében búcsút vett; a tisztújítás alatt netalán előadható esetek fékezésére törvényszék neveztetett ki, s a kijelelés után a két küldöttség, egyike báró Sóskuty, másika egy más zöld, kék és vörösbe öltözött mágnás elnöklete alatt *titkos* szavazat szedésre eltávozott; a pártok, fölkapva Rétyt s Bántornyit, nem minden összeütközés nélkül a megyeház kapuján kitolongtak; s az udvar, hol a főispánon kívül csak nehány pap, két királyi tanácsos s egy sánta táblabíró maradt, aránylag csöndessé vált. Maga a gyöngéd asszonyi nem, mely tisztikarok születésénél, mint általánosan minden születésnél, nem hiányozhatik, s tanácskozásainkban, legalább ha élénk vitát várunk, mindig jelen van: visszavonó szép fürtű s főkötős fejét, s a megyeház másik oldaláról néze ki a csatára, mely most a szavazatszedő küldöttségek körül kezdődött.

Porvár megyeházának közép kapuján kívül, a négyszög épület két oldalán, még két bejárása van. Kényelem s főképp azok iránti gyöngéd tekintetekből, kik köszvényben szenvedve az igen esős napot szabad ég alatt nem tölthetők, a küldöttségek e két bejárás alá állíttattak föl, vagy inkább ültettek le. A nemesség a főkapun egytől utósóig kibocsáttatván, ezen bejárás elzáratott, s mindenki csak egyenkint, s miután a járás szerint, melyhez tartozott, a jobb vagy a bal kapu küldöttségénél szavazott, eresztetett be ismét a mellékkapunál.

E parliamentalis taktika - engedelmet, ha ez annyi ellenzésre talált szóval élek! de tisztújításainknál, hol e tudományt Bentham híres munkájából megtanulni nem lehet, s hol az, ki magát e részben kimívelni akarja, inkább *Montecuculi* haditudományát olvassa végig, miből az egyes seregek miként elhelyezéséről magának ismereteket szerezhet, e szó bizonyosan alkalmatosabb bármely más kifejezésnél -; e parliamentális taktika tehát, mint mondám, minden nagyobbszerű rendetlenséget - vagy, mert azt, mi rendesen történik, rendetlenségnek nevezni nem lehet, hogy magamat tökéletesebben kifejezzem, minden nagyobb verekedést majdnem lehetetlenné tett; s ha ezen intézkedések által a szabadság nem korlátoltatott is annyira, hogy a különböző pártok emberei egymással találkozva, a hivataloknak betöltésére nézve saját nézeteiket politikai elleneiknek fejökbe verni itt-ott nem iparkodtak volna, mégis az ily harcias epizódok csak rövidebb ideig tartottak, s Taksony megye nemessége között sokkal több erős fő vala, semhogy ennek bármi káros következései lehetnének. Nagyobb nehézség támadt magokra a küldöttségekre nézve.

Taksony megyének csak öt járása, s mi még szomorítóbb, a megyeháznak csak egy jobb oldala volt. Melyik legyen a két küldöttség, vagy inkább a két elnök között az, kire három járás bízatik, s ki azon egyetlenegy jobb oldalt elfoglalja, mely mint mindenikünk tudja, a díszhely? Sóskuty a megye egyik főtáblabírája, fertályszázados kamarás s azonkívül Réty pártjának egyik fő embere; a másik nem oly régi kamarás, de báró helyett gróf, és vidéki. Ki megyei életünkben járatos, képzelheti a nehézségeket, melyekbe a főispán a dolgok ezen állásában jutott, képzelheti az aggodalmat, mellyel Sóskuty- s egész küldöttségének - melyre csak két járás jutott - elégedetlenségét észrevevé, s mellyel elnöki székéről látta, hogy mind a két küldöttség ládáival együtt a jobb kapu felé veszi útját. Nem is tudom, e bonyolódás hová vezethetett volna, ha Krivér Sóskutynak nem súgja, hogy ámbár reá csak két járás bízatott, ez a nemességnek kétharmadát foglalja magában, s azért a tárgy fontossága végett másra, mint báró Sóskutyra nem is bízathatik; ami pedig a jobb oldalt illeti, igen csalódnék, ki azt ott keresné, hová a szomszéd megyei gróf épp most küldöttségével siet, a megyeháznál, csak a megyeház s nem a főispán levén a fődolog, a jobb oldal a középkapu szerint számítandó s így épp azon kapunál keresendő, hol őnagysága küldöttségének hely készíttetett. Mire Sóskuty mosolyogva megjegyezvén, hogy ily kicsiségekkel gondolni nem szokott: minden részek teljes megelégedésére csakugyan kapuja alá ült, s nem kevés beszéd között hozzáfogott nagy föladatához.

Taksony megyében az utolsó gyűlés alatt a titkos szavazat elve fogadtatott el. A dolog, mint mondják, csak ezért hozatott szőnyegre, hogy kitudassék: Réty vagy Bántornyi pártja bír-e többséggel, mert az elsőnek, mint valóságos alispánnak emberei a nyilvánosságot, a másiknak pártja a titkos szavazást kívánták. A titkos szavazás győzött, s Tengelyi, ki ezen rendszabály által minden vesztegetésnek elejét véve gondolá, mondhatlan örömmel hordozta körül a megye határozatát, felolvasva, megmagyarázva azt mindennek, kivel csak találkozott. Ha most a kapu alá lép, hol Sóskuty küldöttségével helyet foglalt, s mivel történetünk a tiszaréti járásban játszik, mi is megjelenünk, a jegyzőnek örömében talán könnyekbe lábadtak volna szemei, midőn a módot látja, mellyel eszméi életbe léptetnek.

A kis asztal, mely mellett a bárón kívül az öreg Kislaky, teins Slacsanek, s hogy Bántornyi pártja is képviselve legyen, a kijelelt alispán testvére, James úr még néhány táblabíróval

telepedett le, mindjárt a bejárás egyik oldalán a kapu mellett állt. Valamivel tovább az udvar felé két spanyolfal közé a szavazati láda állíttatott fel.

A kapu mellett vitéz Karvaly Ágoston s két hajdú, közel az asztalhoz Nyúzó s esküdtje, kik járásuk nemességét legjobban ismerik, mellettök a megye volt, s úgy hisszük, jövendőbeli főügyésze fogtak helyet, míg Macskaházy úr, ki majd az udvaron a főispán körül, majd fenn a nagyságos asszonynál forgolódott, időről időre a szavazásnál megjelent, s kérdezősködött.

A táblabírák rágyújtottak, a kapu kisebb ajtaja megnyílt, s bejöttek titkos szavazásra az egyes választók, kiknek mindegyike, mihelyt a küldöttséget meglátá, szívrázó hangon: éljen Réty, éljen Bántornyit kiáltott, mire közönségesen minden künnlevők éppoly hangon feleltek; mely nemzeti kötelességteljesítés után az egyes választó a spanyolfal mögé, titkos szavazásra vonult vissza.

- Nincs a titkos szavazásnál szebb dolog a világon - szólt James úr, midőn szivarját szájából kivéve egy kortesnek, ki épp az asztal előtt: éljen Bántornyi-t kiálta, kezét rázá -, ha az angol alkotmányba ezt lehetne behozni, nem volna tökéletesebb a földkerekségen. *The ballot, the ballot for ever*: így kiáltunk mi radikálok: *it makes man feel so independent*, azaz: csak ez adja meg az embernek való függetlenségét.

- Igen, csak ne ordítanának úgy - sóhajtott az öreg Kislaky -, öcsém! - szólt egy korteshez fordulva, ki éppen Réty alispánt élteté - ne ordíts úgy, hisz titkosan szavaztok.

- Persze titkosan - szólt emez -; éljen Réty alispánunk! - S ezzel a spanyolfal mögé vonult.

- Kérem alásan - szólt Kislaky felugorva székéről -, ez nem mehet így, ez valóságos komédia.

- Igen, de ki parancsolhat kedves nemes társaink érzelmeinek? - vágott közbe Sóskuty - az ember ily pillanatokban nem parancsolhat, az érzelem erővel kitör, és...

- Hát törjön ki, isten neki! De miért e falak? - szólt Kislaky - úgyis háromszor feldöntötték, csak idővesztés.

- Tekintetes uram - jegyzé meg Sáskay -, a nemes megye világos parancsolatja...

- De mikor a teins megye látja, hogy lehetetlenséget parancsolt - szólt mindig melegebben Kislaky. - Hisz ezek az emberek, mióta egyenkint kiáltanak, még inkább ordítanak, mintha mindenik külön-külön meg akarná mutatni a küldöttségnek, hogy ő bírja legjobban. Estig sem leszünk készen, s itt oly légvonal van, hogy valamennyien megbetegszünk.

Sóskuty, ki az egész vitatkozás alatt, mely azonban a szavazást félbe nem szakasztá, hasztalan iparkodott szóhoz jőni, most kivéve szájából pipáját, midőn méltóságosan körültekintett, azzal vete véget ezen zajos, s mint mondá, valóban botrányos vitatkozásnak, hogy a küldöttséget, s ebből Kislaky barátját sem véve ki, figyelmezteté, miként elnöknek ő neveztetvén, kötelességénél fogva a nemes megye parancsolatait legkisebb részletekben teljesítendi, habár azok még oly lehetetleneknek látszanának is. Mire Kislakyt kivéve, az egész küldöttség helybenhagyásával a szavazás előbbi módon tovább folyt.

- De mondjon nagysád akármit - szólt Kislaky, ki még folyvást fejét csóválva elégedetlenséget mutata -, teljes lehetetlen, hogy így folytassuk.

- De kérem - válaszolt megnyugtatólag James -, árt-e az valamit, hogy ezek az emberek itt valamely kijelöltet kiáltanak, ott a spanyolfal mögött nem szavazhatnak-e mégis titkosan? Quite independent.

- Igen, de - kiáltott a jámbor Kislaky.

- I say - szakítá félbe James -, ki látja, mire szavaznak ott benn, bárkit kiáltsanak is itt előttünk?

- De kérem - szólt Kislaky legnagyobb türelmetlenséggel -, a szekrényen minden fiók felett az egyes kijelöltek nevei fel vannak írva, már aki olvasni nem tud, az hogy szavazzon? Tízet láttam bemenni, kiről tudom, hogy egy betűt nem ismer. Épp most jő ki egyik a ketrecből. Hej, Pista - mondá Kislaky, az egyik kortest, ki épp a szavazás után az udvarba akara menni, feltartva -, tud-e kend olvasni?

- Olvasni? - válaszolt a megszólított - nem olvasok én a Herkó páternek sem.

- De tud kend olvasni mégis? - szólt Sóskuty közbevágva - csakhogy nem akar, de tud?

- Dehogy tudok, teins uram, nem vagyok én tót diák, öregapám sem tanult soha.

- Mit mondtam - szólt Kislaky diadalörömmel arcain -, s hát melyik lyukba tette kend golyóját?

- Hát az elsőbe - felelt a kortes, bundáját igazítva -, mint szolgabíró úr mondta. Éljen Bántornyi! - S ezzel a kortes az egész küldöttség nem kis zavarodására kiment.

- Ez az ember Bántornyi mellett jött szavazni, s Réty fiókjába tette szavazatát - szólt Kislaky megelégedéssel -, már kérdem, mehet-e ez tovább így?

- It is very extraordinary! - sóhajtott James úr, míg Slacsanek, haját simítva, megjegyzé, hogy rendkívüli esetek minden választási rendszer mellett jöhetnek elő.

- Rendkívüli esetek? Nézzük tehát - szólt a lelkesült Kislaky, ki mindig a titkos szavazás legnagyobb ellenségei közé tartozott. - Tud-e kend olvasni? - kérdé az elsőt.

- Nem.

- És kend?

- Én sem.

- És kend?

- Mint gyerek tanultam ugyan...

- És kend?

- Igen.

Mire Sáskay megjegyzé, hogy amint a teins úr maga láthatja, az olvasni nem tudók csakugyan parányi kisebbségben vannak; s James úr a kapuhoz ment, hogy mindenkit golyójának a második fiókba vetésére felszólítson.

Kislaky bosszankodott.

Sóskuty, ki e napon rendkívüli elnöki tehetségeket mutatott, hogy senkinek panaszra oka ne legyen, s a megye határozata mégis egész szigorúságában fenntartassék, a spanyolfal mögé két táblabírót állított: kik a két ellenkező párthoz tartozván, minden egyes szavazónak a fiókok felírásait megmagyarázzák, s ez után a Réty-járás szavazása minden zavar nélkül ismét tovább folyt.

Míg a kapu alatt a szavazatszedő küldöttségnél ezek történtek, addig Tengelyink, künn a kortesek között, homloka izzadtságában küzdött Bántornyi mellett, ki versenytársától nem messze, mióta a szavazás kezdődött, majdnem szünetlenül a levegőben táncoltatott, s barátait, atyjafiait százszor átkozá, kiknek hiúsága miatt jelen kellemetlen helyzetébe jutott. Bántornyi, ki egész életét nyugodt falusi lakában tölté, nem szokta meg a népszerűség meleg öleléseit, ő

Rétyként nyájasan mosolygani, hordozóinak lankadó erejét biztató szavakkal vagy egy-egy jeles mondattal, melyek, mint Napóleon mondásai - egész serege által ismételtettek, föl-eleveníteni nem tudá; s e magyar triumfus, mely a régi rómaiakhoz legalább abban hasonlít, hogy a diadalmaskodó körül az ócsárlók serege sohasem hiányzik, talán egész életének egyik legkellemetlenebb pillanata volt. De pártok, mint ezt mindenki, ki életében hasonló helyzetben volt, igen jól tudja, nem emberekért támadnak, hanem ezek csak azért kapatnak föl, hogy a pártnak zászlói legyenek; s ha a zászló széttépetik, vagy egyszerűbben szólva, ha a körülhurcolt kijelöltnek mentéje rongyokra szakad, úgyhogy abból, mi ennyi viszontagság után megmaradt, bizonyossággal senki sem mondhatja, csakugyan mentét lát-e maga előtt? - a győzelmes párt, büszkén mutatva rongyos harcjelét, rivalgani fog örömében, mint a hajóssereg, ha nyájas szelek helyett vihar által hajtatott kikötőjébe, zajos őrömmel köszönti a partokat, bár a szegény hajó, melyet használt, tüsténti javításra szorulna is. S Bántornyi kérései, rimánkodásai, sőt rugdalódzása, mellyel leeresztéséért küzdött, csak oda vezettek, hogy erősebben tartassék.

Tengelyi az utósó időben, miután James úr „public dinner”-je, melyben nyolcszáz kortes részt vett, tudomására jött, nem kis mértékben neheztelt Bántornyiékra, kik, mint mondá, adott szavokat megszegve, midőn az ellenpárt nemtelen eszközeihez nyúltak, magokat minden magasabb gondolkozásúnak rokonszenvére érdemetlenné tevék: s ezért a jegyző erősen feltevé magában, hogy a választásban ily viszonyok alatt részt venni nem fog. De ki tehet róla! azon törvényt, melyet Solon athénei polgárainak adott, hogy pártok összeütközésénél senkinek sem szabad közönyösen maradni, maga a természet oltotta minden becsületes embernek szívébe; s midőn a jegyző a választás helyén megjelenve, a Réty-párt rivalgásait hallá, midőn Macskaházy kezeit dörzsölve azt mondta neki, hogy az akciák jól állnak, s midőn Nyúzó hat sz.-vilmosi által épp mellette vitetett el: becsületes Jónásunk nem tudott ellentállani, s a nemesség között szónokolva találjuk őt a megyeház előtt, több lelkesedéssel, mint bárkit Bántornyi hívei, vagy helyesebben mondva, Réty ellenei között. A jegyzőt ez alkalommal, mint sok más, politikával foglalkozó becsületes embert, csak ellenzés bírt arra, hogy ismét a párthoz szegődjék, melyet többé magáénak nem nevezhetett. Hogy a jegyző, ki atlétai vagy gimnasztikai műtételekkel, melyek tisztújításoknál, mint tudva van, a fő szerepet játsszák, magát ki nem tüntetheté, Rétynek oly veszélyes ellene nem lehetett, mint azok, kik őt már harmadszor hordozóival együtt földre rántották, az önként értetik. De Tengelyi ismeré e megyei igazgatás minden hibáit, s midőn közülük azokat számolá el, melyek által a nemesek szenvedtek, nemcsak a lelkészek, jegyzők, uradalmi tisztek s azon míveltebb középrendű nemesség közt, melyre mindig hatással bírt, hanem még a korteseknél is némi hatást idézett elő, ámbár szónoklatának nem csekély része veszett el a lárma között, s mit sok becsületes ember, ki tömegekhez szól, fájdalmasan tapasztal, éppen azon okok, melyeket legerősebbeknek tartott, hatottak legkevesebbé, s Réty hívei örömmel láták az alkalmatlan szónokot végre szavazás végett a kapun belépni, mely által hallgatóitól elválasztatott.

De ki írhatná le a bámulást, mellyel Tengelyi most a kapu alá lépve azon intézkedéseket látá, melyek Sóskuty tanácsára a titkos szavazás életbe léptetésére elfogadtattak.

- Kérem alássan méltóságodat - szólt Sóskutyhoz fordulva, miután a két táblabírót észrevevé, ki a szavazati láda mellett minden egyes választónak utasítást ada -, hogy engedheti e visszaélést, mely egyenesen a megye határozatával ellenkezik?

- Visszaélést? - kiáltott Sóskuty, bámultában feltátva száját - mily visszaélést, ha szabad kérdenem?

Tengelyi, kivel együtt Kislaky Kálmán, a sz.-vilmosi jegyző, egy tiszteletes s még nehány nemes lépett a kapu alá, a társasághoz fordulva kérdé:

- Vajon hát nem titkos szavazat határoztatott-e az utósó gyűlésen?

- És mert az határoztatott - felelé Sóskuty -, azért teljesítjük e parancsolatot. Vagy azt hiszi kegyelmed; ha nem volna az, ide ültünk volna a kapu alá, ide állítottuk volna e spanyolfalat, vagy nem végeztük volna már rég munkánkat? Titkos szavazás! De hát mi ez egyéb, mint titkos szavazás - szólt mindinkább nekimelegedve a báró -, nincs-e már reumatizmusom? És még azt merik mondani, hogy a megye parancsolatát nem teljesítjük.

- Ez nem maradhat így - szólt Tengelyi, folyvást növekedő indulattal, midőn látá, hogy ez ellenmondás között a szavazás régi módon tovább foly -, elmegyek a főispánhoz, s jelentést teszek, az egész választásnak újra kell kezdődni.

- Kövesse meg magát - kiáltott mérgesen Slacsanek -, nótárius uram! S ne higgye, hogy itt kupaktanácsa előtt áll; ha úgy tetszik, szavazzon, leckéket nem fogadunk el senkitől, főképp - tevé hozzá megvető tekintettel - ily falusi jegyzőtől nem.

- Akár fogadnak el, akár nem - szólt Kálmán, ki Tengelyit mindig szerette, s Slacsanek durvasága miatt türelmét veszté -, Tengelyi úrnak igaza van, két tanú előtt nincs titkos szavazás.

- Magam is azt hivém - vágott közbe az öreg Bálint, kiben midőn pártolókra talált, kételyei újra föltámadtak -, de a bölcs többség.

- Kérem alássan.

- Rogo humillime.

- Hadd szóljak én.

- Mindjárt megmagyarázom - kiáltának Slacsanek, Sóskuty és még egy táblabíró egyszerre, míg az elnök mindent átható hangjával a többieket legyőzheté.

- Kérem, édes öcsémuram, mint édesatyja igen bölcsen megjegyzé, az egész szavazási módot a küldöttség bölcs többsége határozá el, s így hibáról szó sem lehet. De ha nem volna is így, vajon hát nem kell-e Magyarországban mindenhez testimonium legale, két bírói személy, hogy a történtekről tanúságot adhasson? No lássa, barátom az a két teins úr ott benn a szekrény mellett tanúságot fog tenni, hogy a nemesség titkosan szavazott, absque ira et studio, egészen függetlenül.

Kálmán nevetett, Tengelyi anélkül, hogy magát a zaj között érthetővé tehetné, a határozatok szentségéről szólt, s a szavazás félbehagyatott, míg végre Nyúzó, kivel épp Macskaházy nehány szót váltott, haragos arccal előlépve, azon méltósággal, melyet anélkül, hogy egyet köpne, senki elérni nem tud, Tengelyit menteprémjénél fogva e szavakkal: „takarodjék kend haza, nemtelennek itt szava nincs", a kapu felé tolá.

Soha a világ legnagyobb szónokának beszéde ily hatást nem tőn még, mint Nyúzó ez egyszerű szavai. Midőn egy év előtt a nagy rablás után, mely a porvári vásáron elkövetteték, kisült, hogy az csupa nemesek által vitetett végbe, sőt az orgazdák közt két tekintetes úr találtatik: az egész megye csudálkozott; a táblabíróseregetet bámulás lepte meg az utósó törvényszéknél is, midőn egy földesúr harmincéves perében halálos ítéletet akarván mondani, a főügyész panaszkodva jelenté, hogy az alperes taval meghalt: de így Porváron nem csudálkoztak még akkor sem, midőn Karvaly a győri ütközet hírét negyven mérföldnyiről másodnap meghozá. Sóskuty összecsapta kezeit, Sáskay sóhajtva ég felé tekintett, Slacsanek megvető tekintetet vete az egész társaságra, maga az öreg Kislaky, ki Tengelyit egyébiránt leginkább sajnálta, csak „ki hitte volna ezt!" sóhajtá magában.

Tengelyi, haragtól lángoló arcokkal állt a többiek közt, megindulása nem engedé, hogy csak egy szót szóljon.

Nyúzó ez egész jelenet alatt diadalérzettel tekinte körül, s a büszke jegyző megaláztatását talán még inkább élvezé Macskaházynál, ki sopánkodásaival alig titkolhatá szíve megelégedését.

- Igen - szólt a főbíró a küldöttséghez fordulva -, bármint bámulják a teins urak, ez az ember nem nemes, s midőn azt kötelességem szerint bejelentem, egyszersmind kérem az egész nemesség nevében, hogy szavazástól tiltassék el.

Az udvarból, hol mindazok, kik szavazatukat már beadva összegyűltek, a lármára mindig többen sereglettek a küldöttség körül. A bejárás fulladásig tömve volt.

Tengelyi lassanként visszanyeré nyugalmát. - És ki fogja nekem bebizonyítani, hogy nemtelen vagyok? - szólt méltósággal.

- Onus probandi semper privato incumbit - válaszolt kis szürke szemeivel pislogva a főügyész, ki vastag hasával alig juthatott az asztalhoz.

- Igazság! - kiáltott Sóskuty - incumbit privato, azaz uraságodé megmutatni nemességét. A nemességet meg lehet mutatni - itt elakadván, a főügyész által váltatott föl.

- Van-e az úrnak királyi adománylevele, armalisa, vannak-e autentikus transumtumai, vagy csak statutoriái „cum nos" záradékkal, vagy legalább, mint azt Werbőczi I. rész 6. címében kívánja, a quartalitium fizetéséről bizonyítványai?

- Kérem önt - szólt Tengelyi türelmetlenül ennyi kérdésre, mely, mint sok kérdés a világon, nem azért tétetett, hogy reá felelet adassék -, senki Magyarországban jobban nem tudná nemességét bebizonyítni, de...

- Hát csak tessék - szakítá félbe a főügyész -, talán majd hatvanéves úzust fogjuk bebizonyítani; de ne feledje el uraságod, hogy ehhez is irományok szükségesek. A geneológia bizonyíttatik autentikus osztály- vagy keresztlevelekkel, hitelesített tanúbizonyságokkal, csak tessék Tengelyi uramnak.

- Irományaim házamnál vannak.

- Méltóztassék elhozni. Ugye, méltóságos báró úr, mihelyt Tengelyi úr irományait elhozza, mindjárt szavazhat? - S erre a főügyész nevetett.

- Igen, csak az irományokat méltóztassék elhozni - kiáltott Sóskuty biztatva.

- De hisz mindig nemesi kiváltságokkal éltem, nemesi pénztárakba fizettem.

- Fraus et dolus nemini opitulator - vágott közbe Sáskay - miért nem hirdettette ki, Tengelyi uram, nemességét a megyében?

- De mikor nemességemen nem kételkedett senki - vága közbe haragjában reszketve a jegyző -, mikor szolgabírónak jeleltettem, esküdtnek neveztettem ki.

- A nemesség publikációja mindig jó - szólt oktatva a főügyész, hihetőképp tudva, mi hasznos, ha ily esetekben az ügyészi hivataltól vélemény kívántatik -, lássa ön, ha azt teszi, most nincs baja. Egyébiránt, hogy kandidáltatott, sőt nemesi hivatalra kineveztetett, mit sem bizonyít; hány hasonló eset van ott, hol a főügyészek nem vigyáznak, hogy a nemesség az adózók terhére törvényellenesen ne szaporíttassék.

James nem nyomhatá el az érzelmeket, melyeket ez utósó szavak szívében gerjesztének.

- Ej, be nemes teremtés a tekintetes úr! ha az adózónak mindig ily védője találkoznék!

- De időnket nem veszthetjük - szólt Sóskuty türelmetlenül -, folytassuk a szavazást, s Tengelyi uram menjen haza irományaiért.

- Én szavazni akarok - szólt Tengelyi nyugodt méltósággal -, nemesembert puszta előadásra nem lehet jogától megfosztani, s nemességi pernél, míg a per tart, mindenki előbbi állapotában marad.

- Tengelyi úrnak igaza van - szóla közbe egy fiatal ügyvéd, azon kevesek egyike, kik az egész jelenet alatt a jegyzőnek pártját fogták -, a királyi rezolúció...

- De 21. Julii 1785 - szólt a főügyész, fejét hajtogatva.

- Azt parancsolja - folytatá a másik -, hogy mindenki míg nemesítő pere lefolyt, előbbi állapotában maradjon.

- Azaz paraszt állapotában, mint jegyző uram, míg irományait elő nem hozza - válaszolt Slacsanek.

- Mindig nemesnek tartattam. Szóljon ön - mondá Macskaházyhoz fordulva, ki azalatt szinte az asztalhoz közelített -, majdnem harminc éve ismerjük egymást.

- Csak annyit mondhatok - válaszolt a megszólított, kezeit dörzsölve -, hogy a tekintetes alispán úr jegyző úrral mindig mint nemesemberrel bánt; egyébiránt a teins úr, mint tudva van, igenis kegyes úri ember, kinek jóságát bizony sokan hálátlansággal fizetik. Tengelyi úr irományait sohasem láttam, csak azt tudom, hogy nemessége a megyében kihirdetve nincs, másunnan jött, s vannak esetek...

- Üssétek le! Ki a paraszttal! - ordított a tömeg, s Karvaly, kinek szava a többiek közül kihangzott, előre tolakodva Tengelyi ruhájához kapott. - Ide, aki életét szereti! - kiáltott most Kálmán, ki az egész jelenet alatt egyiktől a másikhoz fordulva Tengelyinek pártolókat keresett. - Tengelyi úr barátom: ki egy ujjal nyúl hozzá, halál fia, ha tizenhat élettel teremtette is az isten.

Karvaly ijedten visszavonult, az öreg Kislaky, fia mellé sietve, a Rétyekhezi viszonyára emlékezteté. Báró Sóskuty nagy méltósággal inté, mily helyen van, s a főügyész, torkát köszörülve, akciókról beszélt.

De Kálmán nem tartozott azon egyediségek közé, kiket, ha vérök felforrt, ildomos tanácsokkal vezetni lehetne; víg, sőt könnyelmű a mindennapi életben, ez ifjú keblében volt valami, mi őt a mindennapi emberek sorából kiemelé; s ki őt e pillanatban látá, amint lángoló arcokkal annyi ellenség között az öreg jegyzőt védelmezé, ki szavának meghatástól rezgő hangjait hallá: érzé, hogy azon emberek egyike előtt áll, kik mint némely aranyaknák, annál gazdagabbak, minél mélyebben juthatunk belsejökbe. Maga az öreg Kislaky nem tudta volna megmondani, nem öröm facsarta-e a könnyeket, melyek szemeibe tolultak, midőn fiát ekképp hallá beszélni: - Mit nekem viszonyok! bánom is én; ha méltatlanságot látok, minő ez, csak egy viszonyt ismerek, mely minden becsületes emberek közt létezik, s nekik kötelességül teszi nem engedni, hogy egy közülök gaz fontorkodások által elnyomassék.

- De domine spectabilis, kérem alásan, a megyeháznál vagyunk - szólt szemeit ég felé emelve Sáskay.

- Isten engem, az ember elfeledhetné, hogy ott van - szólt növekedő haraggal Kálmán -, e ház a közcsend s bátorság fenntartására épült, a becsületes ember leütéssel fenyegettetik benne; itt minden polgár igazságot vár, s nem talál mást, mint mely a közmondás szerint a borban találtatik; itt bírákat keresünk s fütykösöket találunk; bizony latrok barlangjában gondolhatná magát az ember, ha itt körültekint.

- Micsoda! a fütykösök ellen szól!? - riada föl egy nemeshadnagy - szidja a nemességét. Akció! - Az egész tömeg akciót ordított, míg Tengelyi, ki soha életében magát inkább meghatva talán nem érzé még, mint Kálmán váratlan viselete által, félni kezde, miszerint nemes indulatától elragadtatva magának árthat, s azon kérést intézé hozzá, hogy őt a megyeházból kivezetve, valami alkalmatosságot szerezzen, melyen írásaiért Tiszarétre mehessen.

- Akciót? Jól van, nemes uraimék - szólt Kálmán gúnyosan, a nemességhez fordulva -, csak akciózzanak meg, hogy a perbeli irományokból legalább megmutathassuk, miként Taksony megyében elég, ha ily ember, minő ez - s itt mondhatlan megvetés kifejezésével Nyúzóra mutatott -, becsületes emberről valamit mond, hogy az azonnal minden jogaitól megfosztassék. - S ujjáról lerántva pecsétgyűrűjét, az asztalra veté, és Tengelyit kezénél fogva kivezeté.

- Menjünk, barátom, lovaim két óra alatt Tiszarétre kapnak, magam hajtok, estig az írásokkal itt leszünk.

A jelen volt nemesek zúgtak, s Slacsanek, Kálmán apjához fordulva, félig halkan mondá: - Ha Kálmán úrfi szolgabíró nem lesz, minket a teins úr nem vádolhat. - Mire az öreg nagyot sóhajtott, s a titkos szavazás, noha a spanyolfalak rég felforgattattak, tovább folytattatott.

16

A jegyző házánál az utolsó történetek óta szomorúság s aggodalom uralkodott. A lövés, mely Ákosnak csak karját érte, nem volt ugyan veszélyes, s az ifjú hamar magához térve, önkívánatára még azon éjjel a kastélyba vitetett; de a lopás, melynek kárát Erzsébet megítélni nem tudá; Vilma állapotja, ki a szerencsétlen pillanat óta, melyben Ákos földre borult, majdnem szünet nélkül reszketett és sírt; főképp pedig az, hogy Ákost férje tilalmának ellenére házánál titkon fogadta, s hogy az egész történet elferdítve, mint az kétségen kívül előadatni fog, leányának jóhírét megronthatja: a jámbor asszony szívét mély aggodalommal töltötte el. Vilma ágyában feküdt, a cselédek ide s tova futkostak, Liptákné alig bírá elutasítani a kérdezősködőknek nagy seregét, kik kíváncsiságukkal a már létező zavart még inkább nevelék, s ki e házat huszonnégy óra előtt látá, s most méltán elszomorodhatott emberi végzetünkön, mely a véletlennek nemcsak azon szerencse felett, melyet a külvilág kincseiben keresünk, de még afelett is, melyet csak szívünk nyújt, ennyi hatalmat ád.

A családnak egyetlen vigasztalója Vándory vala, s csak szelid intéseinek lehete köszönni, hogy Vilma végre nyugodtabbá lett, s délfelé kissé elszunnyadott; s maga Erzsébet asszony valamivel bátrabban nézett a pillanatnak elébe, melyben férjével találkozni fog. Vándory, ki mióta a szerencsétlenség után a házhoz jött, azt nem hagyá el, s a feltört ládát megvizsgálva látá, hogy saját irományai egészen, Tengelyiéinek pedig nagy része elraboltatott, jól tudta a kár egész nagyságát, de meggyőződése, hogy isten a jó embert e világon nem hagyja el, elterjedett a többiekre is, s maga Erzsébet is, ki hosszú házassága óta férje jöttét először várá remegve, legalább némiképp megnyugodott.

- Alszik - szólt Erzsébet, midőn a mellékszobából kilépve, az ajtót maga után halkan betevé, s Vándoryhoz jött, ki az ablak mellett olvasott -, szegény alszik. Oh, istenem! ha Jónás ily halványan látja leányát! Mily víg, mily piros máskor! - És az anya szemeibe könnyek nyomultak.

- Mikorra Tengelyi hazajön - szólt a lelkész megnyugtatólag, könyvét bezárva -, Vilma ismét jól lesz. Ákos eltiltotta, hogy cselédei közül valaki hírt vigyen, s a jobbágyoknak több dolguk van a vetéssel, semhogy jókedvből elmennének, s így barátom a tisztújítás vége előtt alig jő haza, addig pedig bízzunk istenben, Vilma kiépül.

- Oh, én örökre szerencsétlen vagyok!

- Nyugtassa meg magát, Erzsébet asszonyom - szólt, kezét a nő karjára téve Vándory -, hála istennek! Ákos baja nem veszedelmes, s a rablás által történt veszteség sem lesz helyrepótolhatlan. Nagy részint írásokat vittek el, s azok visszakerülhetnek.

- Igen, de a bizodalom, mellyel Jónás eddig irántam viseltetett; ki fogja azt visszahozni? Ki fogja nekem visszaadni szerelmét, becsülését, azon egész boldogságot, melyet bírtam s melyet elvesztettem. Kérlek, ne fogadd el Ákost házunkban, ne engedd Vilmával szólni, lányom nyugodalma, becsülete kívánja, így szólt többször, s én megígértem, hogy kívánatát teljesíteni fogom, és most! Leányom becsülete! Oh, hogy nem fogadtam szavát! - És Erzsébet zokogott fájdalmában.

- Baj, nagy baj! - mondá vigasztalva a másik - de Tengelyi jobb, semhogy megbocsátani ne tudna. Legyen nyugodtan, szólni fogok vele. S ami leánya becsületét illeti, nincs mit aggódnia. Vilma s Ákos jegyesek, ki tudja, talán a gyönge seb, melyet az ifjú kapott, javára van, mert legalább sem a Rétyek, sem Jónás nem ellenezhetik a házasságot többé.

- Oh, a Rétyek! - viszonzá Erzsébet sírva.

- A Rétyek? Erzsébet asszonyom őket rosszabbaknak képzeli, mint érdemlik. Réty gyönge ember, de nem romlott szívű, s az asszony - - van-e asszonyi teremtés, ki ily történet után fiát abban, hogy vigyázatlanságáért mint becsületes ember eleget tegyen, akadályoztatná? Még minden jól mehet.

- S ha meggondolom - szólt Erzsébet, szemeit törülve, keserű kifejezéssel -, hogy mindezt Viola hozta házunkra, kinek feleségét s gyermekét legnagyobb nyomorúságában fölvettük.

- Ki tudja, ő volt-e? - mondá a lelkész komolyan - nem kell mindjárt ítélni.

- Nincs kétség. A zsidó, mihelyt kissé magához jött, elbeszélte, hogy éjjel hazafelé ballagva, midőn kapunkat nyitva látá, tudván, hogy férjem Porváron van, mindjárt valami rosszat gyanított, s bejött. Férjem szobaajtaját szinte tárva találta, odament megtudni, ha az úr hazajött-e? E pillanatban Violától, ki zsákmányával épp az ajtón kijött, földre teríttetett. A kovács, ki a gyilkost űzőbe vette, esküszik, hogy az Cifránál, Viola egyik cimborájánál nem volt más; s maga Liptákné megvallotta, hogy Viola ugyanez este a faluban, sőt Liptákné házánál volt. Nincs kétség! A zsidó Viola ütésétől még most is betegen fekszik, maga is megkérdezheti, ha akarja.

- A zsidó hazudik! - szólt egy asszonyi hang, melyre Erzsébet ijedve, Vándory nyugodtan visszafordulván, Viola nejét, Zsuzsit látá, ki beszélgetésök alatt halkan belépett, s az ajtó mellett állva Erzsébet végszavait hallá.

- Viola a nemzetes asszony házában sohasem rabolt, s nem fog rabolni soha, ha száz esztendeig élne is.

Erős meggyőződés szavai ellentállhatlanok, s ha annyi ezerek közül, kik mióta földünk forog, létünk titkait új meg új vallások felállításával iparkodtak megmagyarázni, alig van egy, ki legalább nehány hívet ne talált volna; ezt azon hatalomnak tulajdoníthatjuk, melyet isten azoknak, kik nem kételkednek, mások felett adott, s ilyen vala az, melyet szegény Zsuzsi szavai e pillanatban még Erzsébet felett is gyakoroltak.

- Legyen áldva az úr neve, hogy úgy van - szólt Vándory, ki mindent, mi az emberekben való hitét gyöngítheté, mint egy személyes veszteséget tekintve, örült a hatáson, melyet az asszony szavai Erzsébetre tettek.

- Úgy van; úgy, higgye el a tiszteletes úr - szólt Zsuzsi, s szavának mély s mégis nőileg gyöngéd hangja reszketett e szavaknál. - Viola szegény, szerencsétlen ember. Házától, földjétől elűzték, kergetik, üldözik helyről helyre, mint a fenevadat, de ezt Viola nem tette. Darabokra téphetik, szívét szakíthatják ki testéből, de háládatlanságot nem fognak benne találni.

- Szép tőled, Zsuzsi - mondá Erzsébet meghatva -, hogy férjedet védelmezed, hisz megesküdtél, hogy el nem hagyod bajban s nyomorúságban; magam is szeretném hinni, hogy igazat mondasz, de hiába, minden férjedre mutat, és Viola, nem akarlak sérteni, jó asszony, mit tehetsz te róla, de férjed mégiscsak zsivány.

Látva a kifejezést, mely Zsuzsi arcain e szavaknál átvonult, Erzsébet maga megbánta, hogy kimondá. Vándory nehány vigasztaló szóval biztatá a szegény asszonyt, ki azalatt elébbre lépve az asztalhoz támaszkodott, mely mellett azok ültek.

- Igen, igen, Viola zsivány - szólt végre keserűen, s összevont homlokának redői s a pirosság, mely arcain átfutott, mutaták meghatását -; hagyja el, tiszteletes uram, nótáriusnénak igaza van, férjem zsivány, én lator felesége vagyok, hisz az egész falu, egész megye tudja, fejére

vérpénzt tettek, minden gyermek csak arról beszél! De ha majd a végítélet napja eljő, s isten meg fog jelenni trónusán, körülötte angyalai, mint szent írásomban írva áll, s ha ítélni fog a jók s gonoszok felett, s mindenkit érdeme szerint megjutalmazni, nem Violától fogja számon kérni, miért lett zsivánnyá, hanem azoktól, kik őt reá kényszerítették, kik őt üldözték, mielőtt vétkezett. Isten örökké igazságos, előtte nincs különbség szegények s gazdagok között, ő látja a szíveket, s Viola meg fog állhatni előtte.

E szavaknál Liptákné, ki azalatt fejér kendővel fején s kis bundájával vállain a szobába lépett s az asztalig jött, midőn magát köszöntve meghajtá, Zsuzsi vállára tette kezét, s így szólt: - Igazad van, leányom, bízzál istenben, s el nem hágy. - A többiek meghatva hallgatának.

- Igen, igen, bízzam istenemben - szólt Violáné, midőn a belépőt megismeré, szemeit szomorúan maga elébe meresztve -, kend, nénémasszony, százszor mondta, s mit is csinálna ily szegény ember, ha nem bíznék istenében; de higgyék el, ha néha meggondolom egész szerencsétlenségünket, ha eszembe jut, hogy bennünk senki e világon nem bízik többé, hogy a legbecsületesebb emberek, mint itt a tiszteletes úr s a nótáriusné azt hiszik rólunk, hogy legnagyobb jóltevőink iránt júdássá válhatunk: akkor, néném, elhágy jó angyalom, s néha szinte azt hiszem: a szegény embernek istene sincs e világon.

- Ne beszélj ilyeneket, Zsuzsi - szólt Liptákné komolyan - írva áll: könnyebben megy keresztül teve a tűlyukon, mint gazdag mennyeknek országába. Nekünk, szegényeknek nincs miért kételkedni az úr kegyelmén, hisz isten fia szegények közül választá apostolait. Ha a nemzetes asszony valami olyat mondott, mi neked rosszul esik, gondold: jóltevőd s a legjobb ember ha károsodott, igazságtalan; maga férjem, isten nyugossza békében, egyszer, midőn tehenünket elhajtották, Peti cigányra gyanakodott. Viseld el nyugalomban keresztedet, mint üdvezítőnk.

- Igen, de ő isten fia volt - szólt Zsuzsi sóhajtván -, én gyenge ember vagyok, s tudja-e valaki, mit szenvedtem én? Szegény árva leány voltam, apám s anyám jókor meghaltak, s ha kend, néném, nem fogad házához, talán elveszek, mint a gyermekek, kiknek anyjok nincs, ki rájok vigyázzon. Így, isten áldja meg érte, felnőttem a többiekkel, s a faluban nem volt vígabb leány, mint én. Édesanyám midőn szült, meghalt, de nénémasszonynál sohasem jutott eszembe, hogy valaki lehetne, ki engem inkább tudna szeretni.

Vándory s Erzsébet meghatva hallgatának, Liptákné szemeiben könnyek ragyogtak.

- Igen, én víg voltam - szólt mindinkább lelkesülve Zsuzsi -, azt hittem, hogy boldogabb nem is lehetnék, s reggeltől estig áldottam istenemet ennyi szerencseért. S mégis, mindez nem volt semmi. Csak mióta Violával megismerkedtem, tudom mi az, mennyországot bírni e világon. Eleinte nem is gondoltam, hogy oly ember, mint ő, engem szeretni tudna. Viola gazdag volt, reá apjától egész telek maradt, háza a nótáriusén kívül legszebb volt az egész faluban, marhája címeres, és én, szegény árva leány létemre miként hihettem, hogy engem fog szeretni. Ha künn a mezőn aratásnál voltam, s ő négy ökrével, ott hol én dolgoztam, megállt, kévéimet kötözni segített; vagy ha a Tiszánál ő merített vizet vedrembe, vagy néha lakodalmakon szép rozmarint is hozott s velem táncolt: gondolám magamban, Viola jó ember; de az, hogy elvesz, nem jutott eszembe, s imádkoztam, hogy isten őrizzen meg ily kevély gondolatoktól. De midőn Viola karácsonkor hozzánk jött s kérdezett: szeretem-e? s mikor nem szóltam, de csak úgy lesütöttem szemeimet, s ő derekamon fogva magához szorított, és mondá, hogy farsangra elvesz, velem megfordult a világ, s hivém, hogy az angyalok irigylik szerencsémet.

- Szegény asszony - szólt Erzsébet, szemeit törülve.

- Oh, akkor nem voltam az - folytatá lángoló arcokkal emez. - Akkor az egész világ egy nagy lakodalomnak látszott, szívemet öröm szorongatta, sírhattam volna ama pillanatban, mint a gyermek. S mégis mindez csak egy csöpp volt a tenger boldogsághoz képest, melyet később

férjem házánál találtam. Mikor első gyermekünk született, s a kis Pista javára gazdálkodhattunk, isten áldása volt házunk s vetéseink fölött, marhánk szépen tenyészett, búzánk tízszeres maggal fizetett. Ej, hány menyasszony lép boldogan férje házába, de nekem minden nap az előbbinél szebbnek látszott, nem is emlékeztem lakodalmomra, oly szerencsésnek érzém magamat.

Violáné mintegy elnyomva az érzés által, melyet e boldog idők emléke keblében gerjesztett, pillanatig hallgatott, végre elfojtott hangon időről időre félbeszakasztva beszédét, mintha feszült keble nem bírna annyi lélegzettel, hogy egész bánatát kimondja, ekképp folytatá: - Igen, s lássák, hogy mindennek vége van, ez az, mi fáj. Mi nem voltunk kevélyek boldogságunkban, mi nem bántottunk senkit a világon. Férjem megfizette porcióját, leszolgálta ötvenkét marhás napját, s ha szegényt látott, utósó darab kenyerét megosztotta vele. Isten mégis elhagyott nyomorúságunkban. Viola jól bírta magát, de csak paraszt volt, és az urak között haragosai támadtak. A fiskális, isten verje meg - szólt Zsuzsi, s keze ököllé szorult össze -, gyűlölte férjemet, mert valahányszor a többi parasztoknak bajuk volt, ha például illetőségöknél többször hajtattak ki, vagy más valami, mindig őt választák szószólónak; és a főbíró bosszút esküdött, mert a semmirevaló utánam járt, s én becsületes asszony létemre kiűztem házamból, mint kellett; s én mindig féltem, ámbár férjem azt mondta, hogy míg kötelességének eleget tesz, addig a fiskális s főbíró haragjától nem fél. De az urak mind összetartanak, s a szegény embernek ártatlansága haragjuk ellen nem használ. Most őszkor két éve, hogy kisleányom született, reggel már rosszul éreztem magamat, férjem s nénémasszony nálam voltak, akkor küldött a fiskális, bizonyosan, mert helyzetünket a bábától megtudta, házunkhoz, hogy Viola menjen mindjárt négy lóval az udvarba, mert a nagyságos asszonyt fogja Porvárra vinni. Férjem kiment, s megmondta a hajdúnak, hogy ma nem mehet, hisz annyit forspontozott már az esztendőn át, mint senki a telkes gazdák közül, de hogy mégis szívesen elmegy akármikor, csak ma nem, mert gyermekágyban fekszem. Gondoltuk, minden jól van, de félóra múlva a hajdú megint visszajött, s mondta, hogy akármint legyek én, férjem kötelessége alól nem mentheti fel magát, s hogy jőni kell, mert senkinek sincs a faluban jobb lova. Viola bosszankodott, de midőn kértem, hogy minden izgága elkerülése végett küldje lovait legényünkkel, megtette, pedig igen kedve ellen, mert lovait nem szívesen bízta másnak gondviselésére. S ismét nyugodtan maradtunk. Nálam már a vajúdások kezdődtek, akkor jött a hajdú kocsisunkkal vissza, s mondá, hogy Viola jőjön, mert a nagyságos asszony minden más kocsissal fél. Viola látta fájdalmimat, s hogy nem maradhatok nála nélkül, s mondá, hogy bármit tegyenek, elég ha lovait odaadta, ő maga nem megy el tőlem a király fiának sem. Mire a hajdú is azt mondta, hogy maga sem cselekednék másképp, de hogy mégis jobb lesz elmennie, mert a szolgabíró az udvaron van s megesküdött: ha jószántából nem jő, erőszakkal viteti az udvarba, s akkor majd meglátja, mi vár reá. Férjem maga is indulatos s néha fejes ember volt, megbosszankodott, s azt üzené a szolgabírónak: az idei forspontját leszolgálta, s hogy ő ma nem megy istenének sem. A hajdú elment; azután mi történt, nem tudom, oly rosszul lettem, hogy nem láttam s nem hallottam magam körül semmit, de mint a szomszédok s itt nénémasszony mondják, mihelyt a hajdú a kastélyba ment, a főbíró pandúrjaival jött házunkhoz, s Violát káromkodások közt kirántva a szobából, hol magamon kívül feküdtem, kötözve a kastélyba cipelteté.

- Úgy van - szólt közbe Liptákné, ki most Zsuzsi helyett a történetet, noha a jelenlevők azt ismerék, mint sokszor cselekszünk, ha valami nyomja szívünket, tovább beszélé, míg Zsuzsi szemeit kezeivel takarva hallgatott -, egészen úgy történt, mint Zsuzsi mondja. Mikor Violát elvitték, én utána mentem. Szörnyű volt látni. Menni nem akart, s haragjában földre vetette magát, a hóhérok úgy cipelték, mint a marhát, az embernek hajszála borzadott. Az egész falu szomorúan követte őket, de nem volt, ki segíteni merne, s csak úgy magunkban sírtunk s szitkozódtunk, hogy az ártatlant, csupán mert menni nem akar, bottal, fokosokkal agyba-főbe

verik. A szolgabíró káromkodva s fenyegetődzve ment a többiek előtt, hogy Viola majd meg fog lakolni makacsságáért. Én Zsuzsiról csaknem megfeledkeztem, s velök mentem egész az udvarig, mintha előre éreztem volna a bajt, mely történni fog. Alig értünk oda, a főbíró kérdé a hajdútól valamennyiünk előtt: elment-e Viola házához? és hányszor? megmondta-e, hogy az uraság szolgálatára hívatott? és Viola miket felelt? S mit tudom én, hány kérdést. „No várj - szólt végre derest hozatva -, meglátjuk, nem jössz-e uraságod szolgálatára máskor, majd adok én neked káromkodni, majd adok mondani, hogy istenednek, hogy a teins vármegyének sem mégy, parancsolatára. Húzzátok le!" Viola ott állt a pandúrok között; ha száz esztendeig élek, sem fogom feledni a képet, mellyel az udvaron állt. Feje két helyen fokossal beszakasztva, arca véresen, ajkai, melyeket összeszorított, csupa méregtől szinte kéken. Kötözött kezei az udvarban föloldattak, most kiragadva magát a hajdúk kezéből, mint oroszlán ugrott előre, „akinek lelke van, kiáltott, ne jőjön közel". Mind hátráltak. De Nyúzó káromkodva, lelkére esküdött: ha nem húzzák le mindjárt, valamennyiöket felvágatja, s mind nekirohantak. Akkor Viola körülnéz, meglát egy fejszét, mellyel épp mielőtt az udvarba jött, fát hasítottak, s melyet az ördög útjába vetett, felkapja, maga körül vág, s egy pandúr s az ispán vérökben fekszenek a földön. Viola az emberek között, kik eliszonyodva félrementek, elszaladt, házához futott, lóra ült, s ki a sz.-vilmosi erdőségbe, mint Kain, kit isten átka üldöz. Az ispán meghalt. Violának emberek között nem volt maradása többé.

- S azóta Viola zsivány - szólt Zsuzsi, kezeit görcsösen összekulcsolva, míg Liptákné az egész testén remegőt székre ülteté, s Vándory sóhajtva ég felé tekintett.

Az egyszerű történet, melynek teljes igazságát Vándory s Tengelyiné éppoly jól tudták, mint bárki Tiszaréten, még inkább a mondhatlan fájdalom, mely a szerencsétlen asszony arcain látható vala, mélyen hatottak a jelenlevőkre, s csak az öreg Liptákné, ki Zsuzsinak hideg kezeit szorítva őt nyájas hangon többször nevén szólítgatá, szakítá félbe az ünnepélyes csendet, mely a szobában uralkodott. Hol halott fekszik, szótlanul állják körül a ravatalt; ki találna erőt beszédre, ha egy kihalt emberi boldogság sokkal szomorítóbb képe előtt áll? Végre Violáné felkelt, s halvány arcainak kifejezése nyugodtabb, hangja erősebb vala, midőn az asztalhoz lépve így szólt: - Most isten áldja meg nótáriusné asszonyomat mindazokért, miket rajtam s szegény gyermekimen tett. Én elmegyek, felkeresem Violát, s ha a rablott dolgokról valamit tud, vagy nyomukba akadhat, ne féljenek, Tengelyi úr nem fog károsodni.

- Hová gondolsz? így nem ereszthetlek - szólt Erzsébet felkelve.

- Ne féljen, nemzetes asszony - vágott közbe Violáné, keserű mosollyal arcain -, nem fogok elszökni, gyermekeimet itt a háznál hagyom, s lássa, ha csak zsivány felesége vagyok is, azokat mégsem hagyom el.

- Nem úgy volt értve, Zsuzsi - mondá érzékeny hangon Tengelyiné, a távozónak kezét nyújtva -, de még beteg vagy, s ha e hideg őszi napon künn jársz, bajod lehet.

- Köszönöm - szólt emez meghatva -, de most megint jól érzem magamat, csak a mezőre érjek, a friss szél majd megpirosít. Itt nem maradhatok. Violán nehéz gyanú fekszik. Tudok mindent. A zsidó s a többiek ellene vallanak; hogy a faluban volt, abban nincs tagadás, bundáját itt a szobában találták, minden ellene szól, s mások nem tudják, hogy az, mivel őt vádolják, mégis lehetetlen. Ezt tisztába kell hoznom, meghalnék kínomban, ha tovább itt maradnék, s mindazon szörnyűségeket hallanám, miket férjemről beszélnek. Isten áldja meg nótáriusné asszonyomat. - S Violáné megfordult s Liptáknétól követve az ajtó felé ment.

- Szegény asszony - sóhajtott Erzsébet szomorúan utána nézve, mintegy akaratlanul -, ez is jobb sorsot érdemelt a világon.

- Jobb sorsot? - mondá Violáné lelkesedéssel, midőn e szavakat hallva az ajtónál megfordult -, higgye el a nemzetes asszony, ha ma még egyszer születném s előre látnám mindazt, mit mint Viola felesége szenvedek, mégsem mennék máshoz. Felakaszthatják, és én az akasztófa alatt ülve mégis áldani fogom istenemet, hogy felesége voltam. Ily nemes szív, mint az övé, nincs több a világon. Isten áldja meg kigyelmeteket. - S ezzel elment.

- Esküdni mernék - mondá végre Vándory felkelve s az ablakhoz menve, mely mellett most éppen Zsuzsi Liptáknéval elment -, Viola ártatlan. Ember, kit neje nyolcévi házasság után így tud szeretni, nem lehet alávaló.

- Ki tudja! - válaszolt Erzsébet sóhajtva - az asszonyi szív oly különös, s a tövisek, melyek közé jutott, erősebben tartják vissza sokszor, mintha a végzet virágágyra fekteté; de, hogy Zsuzsi angyal, az igaz, az ember szinte kételkedni kezd az isteni gondviselésen, midőn látja, hogy ily lénynek ily sors jutott a világon.

- Kétkedni az isteni gondviselésen - szólt lelkesülve Vándory -, de hát nem hallotta-e a szavakat, melyekkel ez asszony tőlünk búcsút vett? Őt nehezen érte a sors keze, a végzet sokszor épp a legnemesebb vállakra rakja legnehezebb terheit, de hát nem boldog-e ő, mindemellett? Azon szeretet, mely egész keblét tölti, mely szívének minden dobbanásában felszólal, mely életének életét teszi, nem ád-e több élvezetet, több belső megelégedést keblének, mint ha körülötte mindazon örömöket felhalmozzuk, melyek egyes gonoszoknak néha jutnak? Meglehet, Viola nem érdemli e ragaszkodást, talán e jámbor teremtés csalódik, de vajon maga az, hogy a jó annyiszor csalódhatik, hogy csalódásait annyi ideig megtarthatja, s mint a bálványozó érzéketlen szobra előtt, úgy az érdemetlen mellett, kit szíve körül fogott, mindazon magasztos érzeményekkel telhetik el, melyek az embert e föld porán túl emelik, nem teszi-e épp ez boldogságát? Nem teszi-e ez, hogy az élet jó s rossz óráit felszámítva azon meggyőződéshez jutunk, miként a mérleg végre mégsem a jók ellen fordul. Oh, higgye el, Erzsébet asszonyom, azt, ki így szeretett, nincs miért sajnálnunk!

A lelkész Tengelyi által szakíttatott félbe. A jegyző, ki mindjárt a botrányos jelenet után, melynek a szavazásnál tanúi voltunk, Kálmánnal elindult, az úton Icik zsidónak egyik fiával találkozott, kit apja Porvárra küldött, hogy Macskaházynak hírt vigyen - s tőle hallotta meg a történteket. Az utasok e pillanattól, ameddig a töltés tartott, azaz Réty kastélyáig - repültek, itt nagy zökkenéssel lehajtva a töltésről Kálmán tapasztalá, hogy oly nyugtalanság nincs, mely magyar utakkal, főképp melyek falukon vezetnek át, őszkor megküzdjön, s midőn a jegyző házához közelgve a fáradt lovak végre a sárban elakadtak, Kálmán s Tengelyi leszálltak, s emez megköszönve Kislaky szívességét, gyalog sietett hazafelé.

- Igaz-e, hogy kiraboltattunk? - szólt a belépő, szemeit a szobában körüljártatva.

- Csak ládádat rabolták ki - válaszolt remegve Erzsébet -, a többi...

- Ládámat? A kulcsok? hol vannak kulcsaim?

- Hihetőképp még fiókodban lesznek, de a láda nyitva van.

Tengelyi, ledobva bundáját, a ládához sietett, visszaveté tetejét, s midőn mellé térdelt, az irományokat kezdé felhányni. A többiek néma nyugtalanságban álltak mellette, arcának kifejezéséből mérve vesztesége nagyságát. Végre a jegyző felkelt, s székre vetve magát, kezeivel fedé be halvány arcait. - Oda vagyok! - szólt feszült kebellel - irományaim elveszve, rajtam nem segít senki. - Erzsébet s Vándory mindent elmondva, ami, mint hivék, bánatát vigasztalhatá, ő szótlan fájdalmában nem válaszolt, s csak abból, hogy fejét néha türelmetlenül rázá, lehetett észrevenni, hogy beszédöket hallja.

- Jól van, jól - szólt végre felkelve -, csak az irományok vesztek el, ugye? tudom, tudom! A pénzt megtaláltátok, itt volt az ajtó küszöbén, nemde? De tudod-e, hogy nemtelenek vagyunk? Igen, jó asszony, ne bámulj úgy! Nemtelenek mi, s gyermekeink parasztok! oly valami, mit megvetnek, lábbal taposnak, minek birtoka nincs, minek érdeme nem lehet; olyanok, minők itt e kunyhókban körülöttünk laknak, nem idegenek, mert hisz itt születtek, s hely nincs, melyet e világon hazájoknak nevezhetnének, s mégsem honosok, mert hisz a haza az, mit magadénak nevezhetsz.

Tengelyi fölkelt, s nagy lépésekkel járt föl s alá szobájában, a többiek bámulva néztek egymásra. A kínos hallgatást végre a jegyző szakítá meg, ki Vándory előtt megállva röviden elmondá, mik Porváron történtek. - Most - tevé hozzá keserűen - tudsz mindent. Nemességem bizonyítása kívántatik. Más megyéből szakadtam ide, apám, mint lelkész, nemességével sosem gondolt, jogaim kétségbe nem vétettek, s azért nem tartám szükségesnek, hogy nemességemet itt a megyében kihirdettessem, s íme, az irományok, melyekkel azt tehettem, elrabolva. Szegény fiam!

És a jegyző ismét székére veté magát, s kezeivel takará el szemeit.

- Jónás - szólt Vándory, barátja vállára téve kezét -, tudod, veszteség ért engem is; mily tetemes az, mennyire hathat oly dolgokra, melyek e világon talán leginkább szívemen fekszenek, te nem tudod - de bízzunk istenben!

- Van-e gyermeked? - mondá, szemeit Vándoryra függesztve emez - veszteséged fiad létét fogja-e megrontani?

- Én értem egész fájdalmadat. Hidd el - tevé kezét szorítva hozzá -, ha a sors ezen csapása valóban érne, s nemességedtől megfosztatnál, senki nem osztaná inkább bánatodat, mellyel azt gyermekeid miatt viselnéd; de le kell-e mondani mindjárt minden reményről? Nem lehetséges, sőt nem valószínű-e, hogy az irományok, melyek a rablónak hasznára nem lehetnek, egy vagy más úton visszakerülnek? S még ha ez nem történnék is, nem bizonyíthatod-e be, hogy irományaid elraboltattak, s mind te, mind apád nemesi kiváltságokkal éltek? A királyi kegyelem, száz más mód, mely által nemességedet visszaszerezheted.

- A királyi kegyelem? Egy szegény falusi jegyzőnek!

- S miért nem? - szólt lelkesülve Vándory - ha irományaidat nem találjuk, fölmegyek magam Bécsbe, a trón zsámolyához borulok, elmondom egész történetedet, elmondom, hogy gyermekeid vannak, fiad, ki most nemességétől szerencsétlenség által fosztatott meg. Kinek isten annyi hatalmat adott, annak keble bizonyosan könyörülni fog, ha szerencsétlenségedet hallja.

- Miért nem élünk álmaid világában - mondá Tengelyi szomorúan -, a világ nem oly szép! Te Bécsbe, te, egy reformált falusi lelkész, a trón előtt, hogy egy falusi jegyzőnek nemességet szerezzél! Ej, be boldog vagy, hogy eddig élhetél, s az élet tarka meséjéből mégsem vontad ki az egy szomorú oktatást, melyet benne találhatunk.

- Ismét azt fogod mondani, optimista vagyok, nemde? - szólt nyájas hangon a lelkész - azt hiszed, szegény prédikátor létemre nem merek a király elébe lépni? Ne félj, bennem elég bátorság van, s az egész megye pártolni fogja kérésemet. Ki a királynak alkalmat ad, hogy hatalmával jótéteményre élhessen, annak nincs miért pirulni előtte; a kérés, melyet tesz, mintegy ajándék, melyet nyújt. A király oly magasan áll, hogy a falusi lelkész előtte magát azon fényes urak hasonlójának érezheti, kik által különben lenézetett.

- Barátom - szólt Tengelyi, türelmetlenül fölugorva székéről -, az optimizmus szép, jó dolog, de mindennek vannak határai! A megye pártolni fogja kérésedet? De hát nem látod-e, hogy az

egész rablás nem véletlen eset, hanem csak egy egész tervnek része, mely megrontásomra ugyanazon uraktól koholtatott, kiktől most számomra pártolást várs. Vagy talán az, hogy nemességem egész életemen át soha kétségbe nem vétetett azon pillanatig, melyben irományaim elraboltatnak, s magamat többé védelmezni nem tudom, csak véletlen volna? Véletlen, hogy a küldöttséghez csupa elleneim neveztettek? Hogy soha, ma reggelig, mikor ez urak megraboltatásomról cimboráik által már tudósítva voltak, senki által nem emlékeztettem, miként nemességem még a megyében kihirdetve nincs, s bizonyítására készülnöm kell? mindez csak vak eset, puszta véletlen? Oh, csak láttad volna Macskaházyt, midőn ott a küldöttségi asztal mellett állt, szürke szemeit reám függesztve, kárörömmé arcain, nem szólnál így. Én pokolbeli cselszövénynek vagyok áldozatja. Viola csak vak eszköz, azt elhiheted, mert az alávalósággal frigybe lépni, mert az elnyomóknak eszközül szolgálni, mert az üldözőknek egyike lenni nem akartam, el kelle tiporni büszkeségemet. Rajtam nem segít senki.

- Az istenért, Jónásom, ne beszélj így - szóla Erzsébet férje kezét megragadva -, szívem megszakad, ha ily reménytelenül látlak. Emlékezzél vissza a múltra, mennyi bajon vergődtünk át, mennyiszer estünk majd kétségbe, és...

Tengelyi arcain leírhatlan fájdalom vonula át, megszorítá neje kezét, mely még az övében pihent, s fojtott, remegő hangon kérdé, mi történt leányával.

Erzsébet elhalványult, s hallgatott.

- Erzsébet! - kérdé még egyszer, reá meresztve szemei a jegyző - mi történt leányommal?

Erzsébet eliszonyodva Tengelyi arcának szörnyű kifejezésén, ismét hallgatott, s Vándory zavarodva szavakat keresett, melyekkel barátjának a történteket elmondhassa.

- Hát igaz? - szólt végre eltaszítva neje kezét Tengelyi - leányom megbecstelenítve!

Erzsébet sírt, Vándory mindent, mi barátjának fájdalmát enyhítheté, egymás után elősorolt. Ákos becsületérzetét, a fiatal pár szerelmét, hogy becstelenítésről szó nem lehet. Tengelyi halványan állt az asztalhoz támaszkodva, s reszkető ajkain nem jött ki egy szó, mely Erzsébetet vigasztalhatá.

- Igen, igen - szólt végre keserűen mosolyogva -, minden rendben van, a dolgok jobban nem is mehetnének. Én vissza fogom kapni nemességemet s leányom becsületét, nemde Vándory? Te felmégy Bécsbe, és a felség mindent visszaad mindent! Oh, ha hely volna a világon, hol asszony jó hírét visszanyerheti!

Vándory ismét nehány vigasztaló szót monda, hogy semmi ok sincs, miért Ákos Vilmával anyja jelenlétében ne találkozhatnék; hogy Ákos becsületes szándékkal jött a házhoz.

- De hát becsületes ember módjára jött-e házamhoz? - vága közbe Tengelyi, mindinkább elkeseredve. - Ha valaki hallja, hogy titkon Porvárról ellovagolva, lovát künn, kertsövényhez kötve, sötét éjjel tolvajként házamba lopódzott, hová világos kívánatom következtében jőnie nem volt szabad, hogy éjfélkor itt lányomnál volt, ki fogja hinni becsületes szándékait?

- A jövő legjobban meg fogja mutatni - szólt Vándory nyugodtan -, ha Vilmád Rétyné lesz, ki mer valamit szólni ellene? - Erzsébet halkan ismétlé e szavakat.

- Ha Rétyné lesz, ugye, asszony? - szólt haraggal Erzsébethez fordulva Tengelyi - s te kívánod ezt, te talán, midőn az egész történt, magadban áldád istenedet az esetért, mely Ákost biztosan leköti? S tudod-e, hogy lányod szerencsétlenségére számoltál, hogy majd átkozni fogja emlékedet, mert hiúságodnak élve, boldogságát áldoztad fel? Leányom, Rétyné! mert megbecsteleníttetett, mert Ákosnak nem vala más menekülése; megvetéssel fogadva a házban, melybe lép, gyűlölettel a családtól, mely őt körébe nem veszi, hanem tűri, kiragadva

természetes helyzetéből, szolgáló, kit férje kegyelemből fogadott, kinél csak a kényszerítésre emlékezik, mely alatt őt az oltárhoz vezette, s nem azon szeretetre, melyet karjai között talált. Te nyomorulttá tevéd tulajdon gyermekedet.

Erzsébet sírt.

- Sírj, sírj, míg élsz, szerencsétlen asszony - szólt Tengelyi szenvedéllyel -, nincs könny e világon, mely bűnödet lemossa. Volt-e jobb, szeretőbb gyermek e világon, mint leányod, s mit csináltál belőle? Éltem büszkesége volt, szívem megifjodott, ha reá tekinték, megfeledkeztem múltamról, szinte szeretni kezdém az embereket ismét, ha körüljárva köztök minden szó csak leányom magasztalásaiban hangzott; és most! ha majd pirulnom, ha szememet mint gonosztevőnek lesütnöm kell, midőn Vilmám említtetik...

- Az istenért, légy irgalmas - szólt a székhez támaszkodva Erzsébet -, ha szeretsz, ha valaha szerettél.

- Ha szerettelek? A mindenható isten tudja, miként szerettelek; házasságunk első napjától volt-e egy keserű szó, melyet ajkaimról hallottál, volt-e kívánatod, melyet nem teljesíték, gondolat, melyet előtted titkoltam? S mit tevél te ennyi szeretet után? Ismerted nézeteimet, kértelek, hogy Ákost ne fogadd el házunkban, te megígérted, s a pillanatban, mikor ez ígéretet tevéd, már kész volt a terv, hogy megcsalhass. Ákos előre tudta a napot, melyen parancsomat megszegi, megtanítád lányodat, miként csalja apját, s míg én bizodalmasan elmenék, s távol házamtól örültem a pillanatnak, melyben ismét azon egyedüli lények körébe léphetek, kikbe e földön bízhatom, addig ti vártátok vendégtöket, nem kívánva mást, mint hogy valamiképp idő előtt haza ne jőjek. Ez a mód, mellyel szerelmemet viszonoztad.

- Isten látja lelkemet, Jónás, ezt nem érdemeltem tőled.

Tengelyi szemeiben vad tűz lángolt. - Ne szólj hozzám - kiáltott magánkívül -, menj el, hagyj békében, ha nem akarod, hogy elátkozzam a pillanatot, melyben veled az oltárhoz léptem; hogy elátkozzam...

Tengelyi nem folytathatá tovább, a másik szoba ajtaja meg nyílt, s Vilma, ki sebes léptekkel kijött, apja lábaihoz borulva kérő hangon kiálta: - Apám!

Jónás, kit e napon annyi ért, ki magát polgári állásában meg támadva, apai érzeményeiben sértve, ki magát azon egy által, kiben mindig bízott, csalatva látá: eddigi boldogsága romjai felett nem győzheté le érzelmeit, s indulatja határtalan vala, mint a fájdalom, melyet érzett. Vilma nyájas hangja szenvedélyeiknek más irányt adott, Az átokra emelt kéz nyájasan ereszkedett a kedves gyermek homlokára, a kemény szó elakadt a szelíd gyermek előtt, ki térdeit átkarolva kérő tekintetet vetett a szerencsétlen apára.

- Megbocsátasz-e Vilmádnak? - szólt gyönge hangon a leány.

- Jer szívemhez - szólt felemelve gyermekét Tengelyi. - S apa s leány sírva feküdtek egymás karjaiban.

17

Ákos sebe, mint olvasóim tudják, nem volt veszedelmes. A lövés, mely bal karján átment, a csontot sértetlenül hagyá, s az ifjú szinte szégyenlé, hogy, mint mondá, ily kicsiség miatt csak percig is eszméletét veszthette. A seborvos azonban, ki hamarjában Sz.-Vilmosról hívatott, s még inkább Vándory - mert az első, minden diplomája mellett alig talált volna engedelmességet - a sebláz miatt, melynek jönni kelle, a beteget ágyba fekteté. S itt találjuk őt most, elég rosszkedvűen vánkosai között, míg barátja, Kálmán, szivarral kezében, ágya mellett ül, s öreg huszárja, János, a sérült kezet időről időre hideg borogatással takargatja. A szoba, hol a barátokat találjuk, tág s kényelmes. Az asztalokon újságok s könyvek, a falakon nehány híres magyar férfiú s éppannyi még híresebb angol ménnek képe; a két ablak között zöld posztóval bevont falon fegyverek, lovagló s kocsis ostorok, melyek között egypár rókafark s odaszegzett nyúlfül arra int, hogy mind e vadászkészület nemcsak díszítménynek akasztatott oda; azonkívül pipa, mennyi kell, dohány s szivarok mindenfelől, egypár szép, női kezek által készült sipka, mely a szekrényen díszlik, szóval minden arra emlékeztet, hogy úrfi szobában vagyunk, nem is említve a karszékeket, melyek, mint tudva van, a magyar falusi lakokban eddig majdnem kizárólag csak a fiatalúr szobájában találhatók; azért-e, mert fiatal ivadékunk ülő foglalatosságokat nem kedvelvén, a szülék célszerűnek tartják, hogy gyermekeiket az üléshez jó székek által csábítsák, vagy azért, mert idősbjeink érezve, miként hazájuk iránti tartozásukat csak ülés által szolgálják le, hogy érdemök nagyobb legyen, e kötelességöket a lehetőségig nehéz módon akarják teljesíteni, oly székekre ereszkedve, melyeknek mindegyike valóságos kínzó eszköz, vagy végre talán mert elfajultunk, s az ivadék, mely megelőzött, legalább székei után ítélve, tízszer keményebb volt - mindennek megítélése nem engem illet, azonban tény, hogy az egész Réty-kastélyban nem volt szék, melyet Ákoséihoz hasonlítani lehet, s hogy éppen arról, melyen most Kálmán helyet foglalt, Kenyházy esküdt egyszer délután fölkelni sem tudott, mit a jelenvoltak a szék jóságának tulajdonítottak.

Azonban mind e kényelem, melyet a kandallóban égő tűz még nevelt, az ifjak kedvét nem derítheté föl. Mióta Ákos s Kálmán Porváron egymástól elváltak, oly sok történt! Ákos lelkét, miután boldogsága közepette oly váratlan baj érte, komor sejdítések tölték el. Kálmán, ki azon meleg részvét által, mellyel Tengelyi mellett föllépett, Rétyéket újra megsértette, noha tettét nem bánta meg, benne új akadályt látott, mely közte s Etelka között emelkedik, s az ifjak, miután egymásnak történeteiket elmondák, gondolataikba merülve hallgattak. A szobában csend vala, s maga Tünde, Ákos kedvenc agara, osztozni látszék urának rosszkedvében, s az ágy előtti pokrócon kerékbe feküdt, s ha néha urára föltekintett, halkan morogva ismét behunyta szemeit. Csak az öreg János, ki időről időre friss jégborítást vagy másvalamit hozott, járt pengő sarkantyúkkal föl s alá a szobában, néha, midőn ifjú ura szomorú képét látá, rosszkedvűen fejét csóválva.

- Teins uram! - monda végre a huszár, midőn ura karjáról, mint látszék, több jó szívvel, mint ügyességgel a borítást levevé.

- Vigyázz karomra - kiáltott Ákos.

- Oh, én vén szamár! - sóhajtott az öreg - mindig rosszul veszem le a ruhát.

- Semmi baj, most nem fájt - szólt Ákos, megsajnálva hű cselédjét s egyszersmind elmosolyodva erőlködésein, melyekkel érintéseit a lehetőségig nyájasakká tenni igyekezett. - Mit akartál előbb mondani?

- Hát csak azt akartam mondani - válaszolt János -, bizony rossz időnk van.

Ákos ablak felé fordult, s mondá, hogy fertelmes. Kálmán felkelt, s miután egy ideig a kertbe kinézett, hol a fonnyadt lomb, mely még a fákon függött, a színtelen pázsit s a köd, mely az egész tájat elborítá, szóval egy homályos novemberi nap szomorú gyászkíséretével a legvígabbat is elkedvetleníthető, felsóhajtott, s ismét hallgatva tért vissza székére; míg János, ki azalatt fát tett a kandallóba, újra fejét csóválá, s fogai közt egyet káromkodott Kálmán ellen, „ki ahelyett, hogy a beteget mulatná, ott ül eltátva száját, mint a fancsali feszület, s nem szól semmit."

- Bizony az a krumpli, mit most szednek - szólt János, ki ismét az ágyhoz visszatért s hosszú bajszát pödré -, mind elromlik.

- Meglehet - felelt Ákos, s ismét hallgatás lőn.

Ej, ej - sóhajtott a huszár -, csak ne menne senki agarászni határunkon, ily vizes napon az egész vetést elrontják.

Senki nem felelt, csak Tünde kelt föl helyéről, s párszor körülforogva ismét lefeküdt.

- Ez a kutya is egészen nekiszomorodott, teins uram! - jegyzé meg János, minden módon igyekezve, hogy valami beszélgetést idézzen elő, de mind hasztalan! Végre kiment, s friss jégborítással tért vissza.

- Hisz éppen most raktál - szólt Ákos türelmetlenül.

- Ha jó, teins uram, hát minél többször rakjuk rá.

- Nem bánom, add ide - mondá Ákos, s a sebre új borítás tétetett. János az előbbivel kifelé indult. Egyszerre mintha egy gondolat villanna át fején, a huszár megállt. - Teins uram? - szóla.

- Mi kell?

- Hát csak az, kérem alásan: fel se vegye a teins úr, katonadolog, nem tesz semmit.

- Mit ne vegyek fel? - szólt Ákos bámulva.

- No, hát azt a kicsiséget, a lövést. Nem esik jól az embernek, tudom, hiszen nekem is volt részem benne, Aspernnál s később a lipcsei ütközetben, még Franciaországban is kaptam egyet-kettőt a ferkóktól, de sebaj! Nem kell szomorkodni, teins uram. Isten, azt mondják, valamennyi asszonyt egy oldalbordából készített, ahol pedig a csont mind ép, ott mégis egész legény egy kikerül.

- Bohó, talán csak nem gondolod, hogy sebemen aggódom?

- Hát min, teins uram? - szólt a huszár jókedvűen, csakhogy valami beszélgetés kezdődött - hisz jól tudom, az ilyen úrnak minden jobban fáj. Mikor kimarsíroztunk, ha az úrfiak közül a regimentben valamelyiknek csak kisujját vágták meg, kész volt a szomorúság, némelyik még ispitályba is ment! Végre ők is megszokták. Háborúban az ember mind egyforma lesz, golyó s kard bemegy egyikbe úgy, mint a másikba, s éppúgy meg is gyógyul; a tiszt koplal, mint a közkatona, s ha valamihez jut, szintúgy eszik. Béke idején az ember nem is hinné...

Ákos elmosolyodott, de arca előbbi szomorú kifejezését vevé fel, midőn sóhajtva hozzátevé: - Hidd el, János, ha más bajom nem volna, mint ez a gyermekség, nem látnál ily rosszkedvűnek.

- Más baj? Igazság! Ej no, hogy is felejthetem el - szólt az öreg huszár, s egész képe mosolygott, midőn fejét hajtogatva minden módon tudatni akará, hogy Ákos baját tökéletesen felfogta. - A nótárius kis Vilmája, ugyebár? Ej, az a szerelem éppolyan, mint a dohány, mikor új, oly erős, könnybe lábad az ember szeme, hacsak ránéz. De tudja-e, teins uram, mit tennék én, ha úgy lennék, mint a teins úr?

- Mit?

- Hát elvenném.

- Bohó, ha csak tőlem függne!

- Hát kitől? Éj! - szólt az öreg, fejét csóválva - hisz e kis lövés miatt a teins úr nem lesz nyomorék, s még akkor is, higgye el, ha valakinek három keze volna s a teins úrnak csak egy, Vilma mégse menne máshoz. Legyek akármi, ha Vilma valaha másé, mint a teins úré lesz. - S ezzel az öreg fejét csóválgatva s még mindig valamit morogva fogai közt, kiment.

A barátságos állás, melyben Jánost urával találjuk, olvasóim egy része előtt talán csudálatosnak látszik. E viszony megértésére szükséges tudniok, hogy az öreg János, ki 1814-ben, noha olvasni csak keveset, írni éppen nem tudott, mint káplár ezüst emlékpénzzel s kereszttel tért vissza a háborúból, s Taksony megye által huszárnak fogadtatván, innen rövid idő múlva Ákos apjához, akkori főszolgabíróhoz került. Ez idő óta, jóval, mielőtt mostani ura világra jött, János a Rétyeket el nem hagyta. Mikor ura főbíróból alispánná emelkedett, János, mint mondá, vele avandsírozott. Ott volt Ákos anyja temetésén, urával ment, midőn ez második nejéért, kivel e történetben találkoztunk, mint kérő járt; s ha a becsületes katona az új alispánnénak nem állt is annyira kegyeiben, mint érdemlé, s habár a nagyságos asszony nem volt is egészen az ő kedve szerint, és sokszor beszélt nemcsak Ákossal, hanem a cselédházban is a múlt jobb időkről, hol a kastélyban még nem nagyságos, hanem teins asszony parancsolt, a Rétyek s János nem válhattak meg egymástól, mert mint az utóbbi mondá: a kenyér az emberben hússá válik, s azért becsületes ember, ki annyi ideig valakinek kenyerét ette, testestől-lelkestől övé lesz; s mert ha az öreg néha morgott, s ebédnél több tányért a palackot tört, mint szükséges vala, a Rétyek jól tudák, hogy nyalkább legényt találhatnának, és sok arc van a világon, melyhez a sárga zsinórú kék dolmány jobban illenék, mint János verhenyős képéhez, melyet csak homlokán a hosszú sebhely s óriási bajsza ékesíte, ez is oly színű, mint ha vörös paprika szép fejér sóval vegyíttetik - de hogy hívebb embert, olyat, kiben minden viszonyok közt ennyire bízhatnának, a földön nem lelhetnek; s maga a nagyságos asszony, talán mert e tulajdonokat tisztelé, talán mert lelkének jólesett, hogy oly valaki váltja tányérait, kinek mellén több színű szalagot láthatott, sokkal nyájasabb volt iránta, mint más cselédekhez lenni szokott. Ily viszonyokban ismerkedett meg Ákos Jánossal. Minden befolyásnak leghatalmasabb eszköze a megszokás. Miniszterek, kik hivatalaikat sokáig viselték, ha tehetségeik gyengülnek, sőt ha fejedelmeiknek bizalmát elvesztik is, szükségesekké válnak, s bár mindenki ismeri hibáikat, tőlök megválni mégis lehetlen; mi csoda tehát, ha János tekintélye is napról napra nőtt, főképp ha tudjuk, hogy a kulcsári hivatal, mely a házban a nagyságos asszony szerfölötti pontossága miatt szüntelen változott, ilyenkor mindig a huszár által töltetett be, ki, ha Rétyékről szólt, soha másképp, mint m i r ó l u n k nem beszélt, s az egész ház becsületét legalább éppúgy hordá szívén, mint az alispán maga.

Úri házak gyermekei s cselédei között mindig barátságos viszonyt találunk. Nem is lehet másképp. Emberi gyengeségeink közé tartozik; szívesen társalkodni olyanokkal, kiket magunk is felsőbbeknek tartunk, s kik velünk mégis úgy bánnak, mint ha mi lennénk a felsőbbek, s ezen vágy sehol nem találja annyira kielégítését, mint gyermekek s cselédek között. A szolgának jólesik, hogy valakivel, kit nagyságos úrfinak nevez, kinek csizmáit tisztítja, sőt kinek egykor talán bérében álland, tökéletes egyenlőség lábán társalkodhatik, habár az úrfi most csak három láb magas is; a gyermek örül, hogy végre egy felnőtt, nagy bajuszú embert talált, ki vele barátságosan beszélget, miután apja, anyja s a többiek mind, kiket az úri szobákban talál, őt föl sem veszik, vagy legalább mindenesetre csak gyermeknek tartják. Az úrfi s inas tehát szoros barátságba lépnek egymással, melyet számtalan kis szolgálat, számtalan kis titok, mellyel szülék s uraság megcsalatnak, mindinkább nevel, s mely ha néha a szolga

elküldetésével végződik, s azon szomorú tapasztalások elsejét képezi, melyet egyenlőség utáni vágyunkkal a világon teszünk, azért nem kevésbé kellemes.

Az öreg huszár, ki semmit gyermekeknél inkább nem szeretett, katonáskodása alatt, csak ha falukban szállásolva gazdasszonya gyermekeit hordozhatá körül karjain, élvezte elébb ezen örömét, s valahányszor a fickókat, mint mondá, nagyon megszerette, ismét elszállásoltatott; de mióta Ákos a világra jött, reá szebb napok derültek. A gyermek még dajkánál volt, s a huszár, ha ideje engedé, már kis úrfia körül járt. Ha Liptákné, mert tudjuk, hogy ő vala Ákos dajkája, a szobából kiment, ő vette karjára, s ha a gyermek, kit térdein táncoltatott, néha mosolyogva nézett rá, felkacagott örömében. Mikor a gyermek pokrócán mászni s végre járni kezdett, János mellette ült a földön, s vigyázott, hogy fölbukva meg ne üsse magát; s midőn először t á t á-t mondott, szemei ragyogtak örömében, mert neki legalább úgy látszott, mintha János-t akart volna mondani. Hosszú bajsza, melyre mindig büszke volt, csak most, mióta Ákos kis kezeivel tépdesé - s úgy látszott, semmin több örömet nem talált, mint e vörös bajszon - nyeré egész becsét előtte, szóval az öreg János egész idejét úrfiával tölté, s ha néha ura által megdorgáltatott is, hogy huszárból dajkává vált, szíve, melybe az ég annyi szeretetet rejtett, most először érzé magát kielégítve, midőn a kis Ákos oly teljes mértékben viszonzá hajlandóságát.

Gyermekek néha a szépnek érzetével születnek, s nem ritkán látjuk, hogy a legszilajabb, ki minden idegentől sírva elbúvik, szép asszonyhoz első pillanatban szeretettel simul; de ha a szépség némely gyermekre nem bír is hatással, s ha Ákos, ki Jánosánál senkit szívesebben nem látott, hihetőképp ezek közé tartozott, azon természeti ösztön, melynél fogva a gyermek azokat, kik által szerettetik, mindig megismeri, s melyet követve éppoly ritkán csalódik, mint később tapasztalások után indulva sokszor - ezen ösztön erősen nyilatkozott benne is, s a gyermek soha boldogabbnak nem érzé magát, soha nyugodtabb nem volt, mint ha Jánosával lehetett.

Réty azon emberek közé tartozott, kik ha az örökös már egyszer a világon van, nemigen gondoskodnak másról, mint hogy öröksége minél nagyobb legyen; miután tehát Ákos anyja meghalt, János s az úrfi társalkodásainak nem voltak többé akadályai, sőt a fiatal nevelő is, ki Ákos hetedik évében a házhoz jött, örömmel látta, hogy növendékét az öreg huszárra bízhatja, míg maga mindazon számos foglalatosságokat teljesíti, melyek fiatal úri embernek vállait terhelik. Ha igazság volna a világon, sőt, ha csak regényekben is tűretnék, mondanám, hogy Ákos az öreg huszár által neveltetett: de azt legalább bizonyíthatom, hogy a gyermek örömei közt nem volt egy, melyet nem öreg barátjának köszönhetett. Szép napokon ő járt vele a kertben s mezőkön, ha szél fútt, ő bocsátá fel a nagy sárkányt, melyet szép arany papirossal fölékesítve maga készített; ha esett, ő igazította a kis malmot s hajókat, melyek ilyenkor az udvaron végigfutó csatornákon a gyermek nagy örömére vízre bocsáttattak, sőt a hosszú téli estéken is Ákos egyedüli boldogságát a szép mesék s hosszú történetek képezék, melyeket a régi katona, bajszát pödörve, órákig elregélt.

Nagy korban születve, hol minden országnak léte mintegy újra kérdésbe vétetett, hol százados állapotok egy ütközet sorsa szerint változtak vagy dőltek el, s minden nemzetnek, majdnem mondhatnók, minden embernek erős igyekezetre vala szüksége, hogy magát előbbi helyén fenntarthassa: János, mint az egész ivadék, melyhez tartozott, sokat tapasztalt életében. Tizenhat éves korától a zászló alatt állva, ő közelről látta, ő részt vett a történetekben, melyeket most esténkint úrfiának elbeszélt; s képzelhetjük a részvétet, mellyel ez minden kicsiséget tízszer végighallgatott. János előadásában voltak bizonyos hiányok, az elbeszélő például mindeddig nem foghatá meg, hogy azok az átkozott ferkók tulajdonképpen mit akartak rebelliójokkal, s a huszár, kinek százada történetesen mindig csak parancsolatra vonult vissza: azon kis történeti tévedésben élt, hogy seregeink a háború kezdetétől végig mindig győztek; de

mindamellett a hallgató s beszélő egészen kie1égíték egymást. Ákos, mint minden gyermek, minél több részleteket kívánt. János, mint a nép embere, mindig leginkább ezek elmondásában gyönyörködött, s tagadni nem lehet, hogy Ákos első történettudományát apja huszárjától nyerte. Hogy ez attól, melyet iskolában vagy könyvekben szerzünk, különbözött, nem szenved kétséget; valamint történetkönyveinkben a népről, úgy János elbeszéléseiben épp a vezérek- s felsőbb osztályokról nem sok említés tétetett, még nagy kérdés azonban: kevésbé valók- avagy érdektelenebbé váltak-e ezáltal előadásai? Egész képzelőtehetsége ily módon János által foglaltatott el A gyermek ezen elbeszélésekből választá első ideáljait, természetesen nem Napóleont, hanem Horvát kapitányt, ki alatt János szolgált, s kit az elsőnél sokkal nagyobb férfiúnak tartott; ezekből meríté tudományát, s tudjuk, hogy ki a gyermek képzelőtehetségére hathat, az egész valójának irányt ad. János ellenben, ki életéből senkinek annyit, mint Ákosnak el nem mondott még, egész múltjának emlékét szereté benne, s nem tudom, mi történik, ha Réty alispán, midőn fiát Pestre iskolába küldé, nem az öreg Jánost adta volna hozzá inasnak.

Itt a viszony külsőleg valamivel kevesebbé látszék barátságosnak. Ákos fiatalabb barátokat talált, a tudományok s az élet szívének s eszének, melyek felett egykor korlátlan hatalommal János uralkodott, más foglalatosságokat nyújtottak, sőt a vén inas, ki nemegyszer nevelői szerepet vállala magára, s urát, hol csak lehetett, szemmel tartá, mihelyt esett, felcipő- s esernyővel, mihelyt hűvesedett, köpönyeggel jött utána, az úrfinak néha kellemetlenné vált, de Ákos sokkal jobb vala, semhogy bosszúsága ilyenkor is egy pillanatnál tovább tarthatott volna, s ha haragjában oly valamit mondott, mi az öreget sértheté, félóra múlva engedelmet kért, s ismét régi barátságba lépett. Ákosnak nem voltak titkai az öreg huszár előtt soha. Egyetemi s jurátusi évei alatt, mint miután ismét együtt Tiszarétre visszatértek, a szolga, ki ura képén kedélyének minden változását észrevevé, ismeré szíve minden mozdulatát, osztozott minden gondjaiban, s így most is a nyílt, barátságos mód, mellyel Vilmáról szólt, sem Ákos, sem Kálmán előtt nem vala váratlan.

- Az öregnek tulajdonképp igaza van - szólt Kálmán, rövid hallgatás után folytatva a beszélgetést, melyet János, kimenve, abbahagyott. - Vilma szeretetétől téged senki meg nem fog fosztani, barátom! nincs okod szomorkodni.

- Nem is azért szomorkodom - válaszolt felemelkedve ágyában s kezét karjára támasztva Ákos. - Vilma nem tartozik azok közé, kiknek szeretetét, ha egyszer bírjuk, könnyen el lehetne vesztenünk. De vajon boldoggá fogom-e tehetni őt? Ez aggaszt!

- Nem szoktad meg az ágyat, azért búsulsz - monda Kálmán.

- Nem, nem - folytatá Ákos -, csalódol; ha van ember, derült életnézetű, én az vagyok. Vándory maga nem nagyobb optimista nálamnál, ő mindenben a jó, én mindenben a víg oldalt szoktam feltalálni; de azon pillanat óta, melyben ma éjjel e baj történt, mintha megváltoztam volna. Akármint iparkodom, nem bírom magamat felderíteni. Nyugtalan vagyok, mint még soha életemben nem voltam, egész lelkemet bús előérzetek töltik el, mintha nagy szerencsétlenség várna reám, melyet elkerülnöm nem lehet.

- Sok vért vesztettél, ez az egész.

- Nem az - válaszolt Ákos, fejét szomorúan rázva -; mikor Vilmát először keblemhez szorítám, mikor szíve dobogását érzém, s épp akkor, boldogságom közepette riasztattam fel szerencsés álmaimból, egyszerre a gondolat támadt lelkemben: vajon, nem éltem utósó nagy öröme volt-e ez, melyet e pillanatban élveztem? Eddig, ha Vilma eszembe jutott, csak nyájas, örömteli jövő állt képzetem előtt, most miután legszebb álmaimból ily durván ébresztettem fel, több figyelemmel tekintem helyzetemet, s nem sok megnyugtatót látok. Senki nejét boldoggá nem

teheti, ha a helyzet, melybe őt állítja, ha az emberek, kikkel őt érintkezésbe hozza, érzelmeivel ellentétben állnak! S mit várhatok? Vilmám apja s szüleim halálos ellenségek.

Kálmán, ki félig-meddig érzé e szavak igazságát, felsóhajtott.

- Reménylhetem-e, hogy szüleink valaha megegyeznek? Nem azon megegyezést értem, mely abban áll, hogy miután meggyőződtek, hogy szándékunkat akadályozniok nem lehet, egyesülésünket eltűrik, de értem azt, mely szívből jó, s mégis ez kellene, hogy Vilmám szerencsés legyen. A szerelemnek nem elég, ha tűretik, neki részvét kell, s ha midőn boldogságunkról szólunk, tulajdon szüleink vállat vonítanak, vagy kétkedő mosollyal hallgatják szavainkat, a szív minden szeretete mellett magánosan érzi magát; s ha kettős szeretettel ragaszkodik is ily viszonyokban ahhoz, kit választott, nem boldogság, hanem fájdalma érzetében teszi azt. Boldogsághoz két lény szükséges, ki egymást megértse azon mennyei pillanatokban, melyeket kedvesünk karjai kőzött élvezünk, az egész világ hasztalan zúgolódik ellenünk: de nyugodt szerencséhez, s ez az, mit a házasságban keresünk, két szíven kívül, mely egymást érti, még vajmi sok kell!

- Idővel tán ez is kiegyenlíttetik - szólt Kálmán biztatva -, de most, meg kell vallanom, az öregek becsületesen gyűlölik egymást, az ember szinte azt hinné, osztályos atyafiak. Képzeld csak, mihelyt Tengelyi ma a zsidótól hallá, hogy írásai elraboltattak, abból, hogy nemessége éppen akkor vonatott kétségbe, mikor a rablás történt, mindjárt egész cselszövényt következtetett, melynek főmestere...

- Apám? - kérdé Ákos ijedten.

- Nem épp az; ismeri a helyzetet, melyben házatokkal állok, s csak Macskaházyról szólt, de az egészből láthatám, hogy őt is csak mások eszközének tartja.

- Apám ily tettre képtelen - szólt Ákos gondolkozva.

- Talán nem is annyira reá, mint mostohádra gyanakszik. Felhozta a másik rablást is, mely a lelkésznél megkísértetett, hol szintén csak irományok kerestettek, miután a tolvaj érintetlenül hagyva mindent, mit a szobában találhatott, csak épp azon fiókot törte fel, melyben Vándory írásai voltak. A tiszteletes irományai most Tengelyinél voltak, s a jegyző nemegyszer mondá útközben, hogy e két lopást ugyanazon kezek vitték véghez, vagy legalább ugyanazon fő gondolta ki. A többi közt - tevé hozzá kis szünet után, mint ki oly valamit kérdez, miről nem tudja, nem fog-e rossznéven vétetni -, nem hallottál semmit Vándory irományairól?

- Nem én - válaszolt Ákos -, töprenkedtem, miként lehetnének e jámbor lelkésznek oly fontos irományai, melyeknek elrablását mások kívánhatnák, vagy ő maga félthetné.

- Azt mondják mindenfelől - válaszolt Kálmán halkabban -, hogy ez irományok családodat érdeklik.

- Családomat?

- Tudod, apádnak egy testvére volt - folytatá Kálmán -, nagyapád első nejének gyermeke, s apádnál tíz vagy tizenöt évvel idősebb. Nagyapád második neje, ki egyszersmind nagyanyád, mikor apád a világra jött, a szegény fiút úgy kínozta...

- Hogy elszökött - vága közbe Ákos -, hallottam az egész történetet, úgy látszik, a Rétyek nemigen szerencsések második nejeikkel; de mi köze ennek Vándory irományaihoz?

- E szegény bátyád - folytatá Kálmán -, mint mondják, Németországba szökött, hihetőképp valami egyetemre, mert már tizenhét éves, s mint mondják, igen mívelt fiú volt; s az emberek azt hiszik, hogy Vándory őt ismerte, vagy talán még most is ismeri, s hogy az írások talán őt illetik.

- Furcsa - mondá Ákos gondolkozva.

- Tudod, milyenek az emberek; atyádnak Vándoryhoz mutatott rendkívüli barátsága, főképp a befolyás, melyet még mostohád felett is gyakorol, azon gondolatra hozza az embereket, hogy a tiszteletesnek oly dolgokat kell tudnia, melyek által apádra e befolyást gyakorolja, s főképp most, mióta ez irományrablás történt, nem lehet fejökből kivenni e dolgot. Én egy szót nem hiszek az egészből.

- Mindenesetre feltűnő eset - szólt Ákos mindinkább gondolatokba mélyedve -, két rablás pár hét alatt, mely mindkettő világosan csak irományokra céloztatott. De -

Itt a beszélgetőket János szakítá félbe, ki friss borítással kezében, a sebésztől követve a szobába lépett.

- Teins uram, itt hozom a jeget s a feldsert - monda jókedvűen -, most minden jól lesz.

A kis egyed, mely feldsernek neveztetvén mérges tekintetet vetett Jánosra, Ákos ágyához ment, s miután az előbbi borítást leszedve s a sebet megnézve, a beteg állapotávali megelégedését kijelenté, nagy vigyázattal friss ruhát tett Ákos karjára. Az öreg János, ki semmit e világon nem szenvedhetett kevesebbé, mint ha urának másvalaki a legkisebb szolgálatot tevé, fogai közt morogva, hogy ő azt már eddig tízszer is felrakta volna; haragos tekinteteket lövelle a szegény tudósra. Ez egyszer Jánosnak csakugyan nem volt igazsága. Serer úr mindent érdemelhetett a világon, de haragot csakugyan nem: benne minden tekintetben szeretetre méltó egyediséget találunk, s azon tizenhat év óta, melyet Sz.-Vilmoson töltött, embernek, ki, mint János, soha beteg nem volt, ellene panasza nem lehetett.

Vannak emberek, kikkel a sors különös játékot űz, s ezek közé tartozott Serer is. Mint nevéről láthatni, ereiben nem tiszta ázsiai vér buzgott, s az augsburgi *Allgemeine* szerkesztője, ha boldog pillanataiban a németfaj roppant légióit felszámítja, hihetőképp a sz.-vilmosi sebészt is azok közé sorozza, kiknek jogánál fogva hazánk majdan a szent római birodalomra oltott német egységnek egyik ága leend. Valamint a Dunát német folyónak - mert eredetét Németországban veszi -, úgy Serert bizonyosan németnek tarthatni; s mégis a sebész egy szót sem tudott németül, s még arcának egész kifejezése, sőt vonásai sem tartottak meg semmit, mi eredetére emlékeztetett. Benne a német nemzetiség tökéletesen átváltozott, s akár a sovány barna arcot s fekete haját, melyet anyjától örökölt, akár a nem kevés kenőccsel tőhegyesre pödört bajszocskát, melyet önfáradozásának köszönt, tekintsük: Sererben minden oly magyar, hogy ha utazóink egyike, ki népünk eredetét keletfelé keresi, vele Ázsiában találkozik, őt, mint az ősmagyarok egyik ivadékát, talán könnytelt szemekkel szorította volna karjai közé.

A sors, úgy látszott, nem akarta természetes helyén hagyni Sererünket semmiben, s valamint nemzetiségre, úgy életmódra nézve sebészünk nem követé eldődei nyomdokait. A Serer család, mennyire csak történetét követhetjük, mindig csizmadia mesterséggel foglalkozott. Tóni, mert ez új ismerősünk keresztneve, vala az első, ki e szép művészethez semmi hajlandóságot nem mutatott, s bár külsőleg kedvelni látszék apái foglalatosságát, s főképp a szurokhoz, mellyel néha egész képét bemázolá, rendkívüli hajlandóságot mutatott, való hivatással mégsem bírt: mit apja már abból is gyanított, mert noha reá csak készen kiszabott darabok összevarrása bízatott, mégis e magában könnyűnek látszó foglalatosságban is úgy járt el, hogy minden pár, mely kezein megfordult, nehány nap múlva a parasztok által fölfeselve, nem kevés káromkodások közt, hozatott vissza apjához. „A gyermek mindig locsog", mondá az apa, majd tulajdon, majd reményteli magzata fejét rázva. „Nagyon ostoba", szóla a legény, ki ismét ily alkalmaknál néha az asztalt, néha inasa hátát veregeté. „Ebből suszter nem lesz", mondák mindketten. S e negatív meggyőződés után talán alig tudták volna meghatározni, tulajdonképp mire szenteljék a fiú jeles tehetségeit? ha a kis város borbélya, hol Sererék éltek, kinek épp Tóni bőbeszédűsége tetszett, s ki talán azt hivé, hogy a gyermek, mert mint az egész

ház panaszlá, munkáját csak felületesen végzi, borbélynak született, őt magához inasnak nem fogadja.

Ez vala Tóni szerencséje. Az emberi lét egyik szélsőségétől a másikhoz vetve, a lábtól egyszerre a főhöz emelkedve, a fiú, ki nem arra teremtetett, hogy művei lábbal tapodtassanak, egyszerre helyén, valóságos elemében érezte magát. Igaz, a fejér szappanbuborék, melyben ujjai gyönyörrel körülhaboztak, nem pótolá ki egészen azon élvezetet, melyet a szurokban talált, s a kis borbély nemegyszer vetett vágyó tekintetet a szomszéd fiára, ki őt apjánál inasi helyében követé s szép fekete kézzel s arccal járt körül a városban; de ő, kit eddig minden darab bőrért, melyhez késével nyúlt, nehéz fenyíték ért, nem rendelkezhetett-e a lakosok felének bőrével szabadon? nem gyakorolhatá-e képzelőtehetségét korlátlanul annyi fejen, melyet naponkint megnyírt, majd garádicsot, melyen ámorok látszának fel s alá járni, majd, ha toupet kívántatott, gyönyörű csigadombot teremtve művészi kezével a polgárfejeken? ha nem említjük is a gyönyört, mellyel ünnepeken a tanácsbeliek s városi honoráciorok egy részének fodrokat égetett. S a borbély nem beszélhet-e többet, mint bárki más a világon? Ki szegezheti hallgatója nyakához kését, véres bosszút fenyegetve, ha közbeszól? Ki tudja meg, ki közli gyorsabban a helység újdonságait? Mely hírlapszerkesztő biztosabb közönségéről? Vezércikk helyett beszappanozza, tárca helyébe langy meleg vizet vesz, s hazai tudósításaiban mindig többet, a külföldiekben kevesebbet közöl, mint ami történt, s közönsége nem marad el. Ki ne lenne boldog ily helyzetben, főképp ha apjától havonkint három váltó forint szubvencióval segíttetik, s az egész városban, még a tanácsot sem véve ki, legtisztább kezekkel járhat körül?

A görög allegória szerint a szfinx feltartóztatá az utast, s rejtélyt mondván neki, őt, ha azt feloldani nem volt képes, széttépte. Ezen allegória való még napjainkban is. Mindenikünk elébe, midőn az életbe lépünk, rejtély állíttatik fel, s ki ezt, mely nem egyéb, mint hivatásunk megértése, feloldani nem tudja, elvesz; ki reá felelni tud, ki magával tisztába jött, hogy hadvezérnek vagy tudósnak, vagy mint Serer, borbélynak született, annak jövője biztosítva van. Az emberek többnyire nem azon harcban vesznek el, melyet külviszonyaikkal, hanem abban, melyet önmagukkal küzdenek, s ki ezen túl van, habár lassú léptekkel, de szüntelen haladni fog a pályán, melyet választott, s mint Sererünk kis város borbélyából pesti borbély-legénnyé, innen diplomatikus s később valamely megye járásbeli sebészévé emelkedhetik, anélkül hogy különös szerencsére szüksége lenne.

A tudományos előmenetel, mellyel az ifjú a pesti egyetemen a sebészetet hallgatá, korántsem vala oly kitűnő, mint azt vártuk. A természet, mely neki, mi a kérdezést illeti, oly rendkívüli képességet adott, úgy látszik, megtagadta tőle a felelés tehetségét, legalább pajtásai ennek tulajdoníták szokatlan némaságát, melyet vizsgálatok alatt rajta észre lehetett venni. Sőt, mi a gyakorlati sebészetet illeti, erre nézve sem felelt meg Sererünk pesti gazdája reményeinek, ki a borotválás közt legényén azon észrevételt tévén, hogy késével többször a bőr alatt, mint fölötte dolgozik, azt hivé, hogy inkább sebésznek, mint borbélynak való. De miután e világon nem a tudomány, hanem a szeretet mível csudákat: midőn Taksony megyében a sebész meghalt, s özvegye, ki egyszersmind Serer főnökének testvére volt, Pestre jövén a nyalka sebészt meglátta, ennek tudományra nem vala többé szüksége. Az asszonytól kölcsönzött pénzzel letette vizsgálatait, sebészet mesterének neveztetett, s miután nejével a megyébe jött, hol az első férjétől reámaradt tőkéi által, melyek egyes tisztviselőknek kölcsönöztettek, nem csekély befolyást gyakorolt: rövid idő múlva a Sz.-Vilmoson lakó megyei sebész helyére neveztetett ki, hol őt e napig találjuk, s hol az egész világ által doktor úrnak címeztetik.

A megye főorvosán kívül, ki tanári oklevelénél egyebet az egyetemről nem hozván magával, a doktor címet nem osztogatá bőkezűleg, nem is javallanám senkinek, hogy Serer úrhoz másképp szóljon. A legkisebb szócska, mely őt előbbi hivatására inté, ha valamely neveletlen ember, mint János, őt feldsernek nevezte, sőt ha jelenlétében valaki csak borotváit köszörülé,

az ildomos férfiút szörnyű haragba hozá; s midőn egyszer a sz.-vilmosi borbély, kire most szakállát bízá, később jött, s a doktor urat borotválkozva találván, szíve örömében mondá, hogy: „a teins úr úgy érti e mesterséget, mintha maga is borbély lett volna” - tudvalevő dolog, hogy a borbély fényes nappal a házból kidobatott.

- A seb szép, nagyon szép - szólt Serer, midőn a borítást vigyázva takargatá -, merem állítani: nem láttam szebb sebet.

- Jött volna kirurgus úr háborúba - mormogá János -, ott szebbeket láthatott volna.

- Mit ért kend hozzá - válaszolt a másik -, a szép seb nem az, mely legnagyobb.

- Igen, hanem oly kicsi, hogy magától meggyógyul - mondá a huszár -, s hol feldserre nincs szükség.

Serer bosszús tekintetet vete a huszárra. - Hogy méltóztatott aludni?

- Jól.

- És most az érzés?

- Az is jó.

- Semmi alteráció?

- Semmi.

- Tehát tökéletes apirexia, azaz láztalanság?

- Úgy hiszem.

- Talán már étvágy is volna?

- Bizonyosan.

- Mondtam, ugye? A mandulatej ily alkalommal csudákat mível.

Ákos mosolygott.

- Nem hinné senki, a mandulatejnek milyen hatása van! Tehát minden jól van?

- Tökéletesen.

- Csak azt sajnálom, hogy előbb nem hívattattam, hogy eret vághattam volna.

- De hát miért, ha a teins úr jól van? - szólt a huszár.

- Hallgasson kend, én azt mondom - szólt az orvos méltósággal -, az érvágásnak ily alkalommal csudás hatása van.

- A homoeopathák nem vágnak eret soha - mondá Ákos oly komolysággal, minőt Kálmán, főképp midőn a hatást látá, melyet e szavak a kis sebészre tettek, megtartani nem tudott. Valamint ti. Serer, mihelyt borbély vagy borotva csak távolról említtetett, lángra gyúlt, úgy mihelyt a homoeopathiáról szó tétetett, az ildomos férfiú minden türelmét elveszté.

- A homoeopathák? - szóla keserűen - de hát mit tesznek a homoeopathák? Adnak-e gyomortisztítót, melegítőt, erősítőt, jalappát s chinát, orvosságot, hogy a beteg izzadjon, s az izzadság ellen antispasmaticumokat, antiphlogisticumokat, antirheumaticumot; aromaticumot, cardus benedictust, rhabarbarát, tartarust, sal mirabile glauberi-t?

- Az istenért - vágott közbe Kálmán -, már rosszul érzem magam.

- Ki hallotta, hogy homoeopatha valakinek visicatort vagy más flastromot rakott fel, és a meleg-, hideg- s jégborítékok, lábvizek, ülő- s egész fürdők? Mit ér nekem oly orvos, kitől egy haszontalan bécsi italt, elixirium viennensé-t sem kaphatok!

- Doktor úrnak igaza van - szakítá félbe a szólót Ákos mosolyogva -, a beteg sok élvezettől fosztatik meg, ha magát homoeopathiára adja; az orvosi tudomány feladata...

- Az, hogy az orvos gyógyítson - pótolá Serer -, s kötelességének eleget tegyen; hogy megpróbáljon mindent, mit a gyógyszertárban találhat, s ha maga nem boldogulhat, hívjon össze konzíliumot, míg a beteg meg nem gyógyult.

- Vagy meg nem halt - mondá nevetve Kálmán, mire az öreg János nagy megelégedéssel szinte felkacagott.

- Vagy meg nem halt? - kiálta Serer, rikácsoló hangon - jó orvos kezében tíz beteg közül nem hal meg egy, az is csak, mert megrögzött betegsége van s későn folyamodott segedelemhez. És ha a beteg meghal, az az orvost felmentheti-e kötelességétől, hogy neki mindent beadjon, mit az egyetemben tanult? feleljen erre a teins úr, ha tud!

- Igen, de a homoeopathák is beadnak sokat - szóla Ákos, mindig fenntartva komolyságát -, és betegeik meggyógyulnak.

- Hiszem, persze - válaszolá a sebész gúnyosan -, de ha a természet nem volna! Oh, a természet néha csudákat mível!

- De nem mindegy-e az, ha a beteg meggyógyul? - kérdé Ákos.

- Éppen nem mindegy, ha a természetet nem segítik s magára hagyják, mint főorvosunk mondja, megerőlteti magát, minek később mindig káros következményei vannak.

- És ha önnek betegei meggyógyultak, ki tudja - szólt Ákos -, azokat is nem a természet gyógyította-e meg?

- Mi tudjuk, teins uram, mi, kik az egyetembe jártunk s professzorainktól öt évig tanultuk, hogy a beteg nem gyógyul meg, ha neki bizonyos orvosságokat nem adunk be - válaszolt Serer méltósággal. - Kik a tudományban nem járatosak, kik, mint a homoeopathák, sem kémiát, sem botanikát, sem mineralógiát, sem antropophagiát, antropológiát akarám mondani, ami az orvosi tudományhoz mind szükséges, nem tanultak, mihelyt valamely nagy kúrát teszünk, azzal jőnek elő, hogy a beteget a természet gyógyította meg. Mi azt jobban tudjuk; miért tanultunk volna öt évig a pesti egyetemben, ha még ezt se tudnók?

- Igazság - szólt Ákos -, miért tanultak volna annyit, ha többet nem tudnának, mint bármily más ember a hazában!

- És ha homoeopathának nehéz betege van - folytatá Serer lelkesülten -, nem hí-e mindjárt aleopathákat? Például minap Porváron az öreg ügyvédnél?

- Aki harmadnapra, miután a főorvos általvette, meghalt? - vágott közbe Kálmán - beszéltem előbbi orvosával, s azt mondá, hogy miután a betegség gyógyíthatlan volt és látta, hogy a beteg szörnyen kínlódik, azért hítta az aleopathákat, mert ő maga gyenge orvosságaival talán még egy hónapig se tudta volna megszabadítani fájdalmaitól. Az aleopathiával sebesebben ment.

E megtámadás erősebb vala, semhogy azt sebészünk még tulajdon betegétől is eltűrhette volna. Meggyőződve tudománya hasznairól, mint meggyőződve csak az lehet, ki belőle évenkint háromszáz forint biztos fizetést, szabad lakást és a látleleteknél nem egy szép mellékkeresetet húz, meggyőződve tudománya valóságáról, mint ki oskolakönyvein kívül az orvosi tudományról mást nem olvasott, s ki a biblia ellen felhozott kételyeket félig sem tartá

oly vétkeseknek, mint ha valaki amazok ellen szólt: Serer mondhatlan bosszúval s megvetéssel tekinte maga körül, főképp az öreg Jánosra, kinek örömében, midőn a feldsert megtámadva látá, egész képe ragyogott, s ki fejével s minden tagjaival helybenhagyást integete, leginkább Kálmán érthetőbb tréfáira. - De hát van-e abban csak mákszemnyi ész, mit a homoeopathák tesznek? - szólt végre a megtámadott; - egy felnőtt erős ember megbetegszik, például egész tál kocsonyát felfal s gyomrát elrontja, eljő a homoeopatha, s mit ad be? Kérem alásan, mit ad be ily alkalommal? egy csöpp camomilának milliónyi részét. Már kérdem, józan ember hogy foghatja fel eszével ennek hasznát? Egy egész tál kocsonya, és...

- Igen - válaszolt Kálmán nevetve -, de én azt se foghatom fel tulajdonképpen, ha sok túrós lepényt vagy töltött káposztát ettem s hideglelést kapok, china miért segít?

- Az igen természetes, hogy a teins úr ezt nem érti - szólt a sebész azon megelégült mosolygással, mellyel tudósok be nem avatottak irányában szólni szoktak -; a teins úr nem járatos az orvosi tudományban, de ez magában igen világos s egyszerű. A chinának van bizonyos ereje, mely a hideglelést megszünteti, semmi sem természetesebb ennél, isten a chinát különösen azon célból teremtette, hogy vele a hideglelést meggyógyítsuk.

- De honnan van, hogy mikor isten a kolbászt s töltött káposztát, mitől hideglelést kapunk, itt nálunk teremtette, a chinát mégis nem itt hagyá nőni?

- A teins úr csak enyeleg - monda főcsóválva Serer -, így tudományos dolgokról szólni nehéz; de azt csak nem fogja tagadni senki, hogy ha valamiből oly parányi adag, mint a homoeopathák állítják, oly nagy hatást tesz, többnek még nagyobb hatásúnak kell lenni; s ha egy csöpp camomilának milliónyi része már valakit meggyógyíthat, én, ki három findzsával adok legalább, még többet használok. Amint igaz is, mert a camomillathea jó mennyiségben csudákat tesz.

- Amint vesszük - válaszolt Kálmán pajkosan -, minden a módtól függ, mellyel a szert alkalmazzuk. Doktor úr egy tekercs boton, egy nagy mogyorófa-padon órákig elülhet minden kellemetlenség nélkül, s mégis ha a tekercsből egy pálca kivétetik, s azt például János bizonyos módon alkalmazza, akkor ámbár előbb az egész mogyorópad rossz hatást nem okozott, úgy hiszem... Mit gondol, János? - szólt az öreghez fordulva, ki mintha már a botot kezében érezné, markát összeszorítva nevetett.

- Hát én - felelt ez - csak azt hiszem, hogy a homopatica és a - - nem tudom, hogy hívják, mindegy. Ha gyomrom fáj, bort iszom, s mikor a kulcsárnak tüdőgyulladása volt, a gazdasszony paprikás pálinkát adott be neki, s mi is csak meggyógyultunk. Életünk isten kezében van, mint a tiszteletes mondja, s ha valaki nem érte el végső napját, azt megtartja, ha száz doktort hína is.

Nem tudom, mik lehettek volna János e merész szavainak következései, ha a sebészt, kinek mérgében szemei szikráztak, éppen midőn szólni akart, a teins alispánné jötte nem szakítja félbe. Melyet észrevéve, midőn kézcsókoláshoz sietett, azonnal a jégborítások s mandulatej csudálatos hatásáról, s miként Ákos már minden veszedelmen kívül van, kezde beszélni.

Rétyné nem látszott jó kedvében, és sem az orvos, sem Kálmán, ki magát mélyen meghajtá, nem méltattak nagy nyájasságra; azonban Ákos mindig különös hatalommal bírt mostohája fölött. Ez asszony, ki indulatát soha senki irányában nem mérséklé, vele mindig szelíden, vagy legalább udvariasan bánt, s most is, midőn ágya mellé ült, részvéttel kérdé: „hogy érzi magát?”.

Serer Jánossal friss borításért ment; Kálmán észrevéve, hogy társasága nem kívántatik, az ablakhoz állva a kertbe nézett. Látod-e, Ákos - szólt Rétyné halkan -, mi következik abból, ha az ember ahelyett, hogy tisztújításnál kötelességét teljesítené, lányokhoz jár.

Ákos hallgatott, de arcai égtek. - Nincs okod magad szégyenleni - szólt Rétyné enyelegve -, Vilma szép leány és...

- Nagysád! - szólt Ákos feszült kebellel.

- Vilma - folytatá amaz - csinos leány, s ti, fiatal emberek, hol van egy, ki ily alkalommal kezét nem nyújtaná az után, mi önkényt ajánlkozik. A leánynak dolga becsületére vigyázni.

Rétyné szavai enyelgők, szinte nyájasak valának, mégis volt valami a hangban, mi Ákos egész vérét arcaiba hajtá, s az asszony maga, noha meglepettnek tetteté magát, igen is jól tudá az ifjú felgerjedésének okát, midőn ez remegő hangon szóla: - Nagysád kérem, egy szót se többé ily hangon; Vilma...

- Igen csinos kis leányka - mondá az asszony, mindig enyelegve, de úgy, hogy idegen is észrevehette volna a keserűséget, mely szavaiban rejtezett -, kissé kegyesebb, mint gondoltam, de végre ez anyjának gondja, ily leányok, kik úriasan neveltetnek, mindenféléket vesznek fejökbe. Tengelyi meggondolhatta volna maga is, hogy e nevelés nem jegyző leányának való.

- Vilma mátkám! - szólt Ákos, erőt véve magán, s mennyire lehetett, nyugodtan.

- Mátkád? - Rétyné nevetésre kényszeríté magát. - És hányadik, ha szabad kérdenem?

- Az első - szólt nyugodtan az ifjú -, s arra esküszöm, az utolsó is. - S Rétyné lesüté szemeit a nyugodt, elhatározott tekintet előtt, mellyel Ákos reá nézett.

- Lázban beszélsz? - szólt végre a lehetőségig nyájasan mosolyogva - Vilma Rétyné! s ily történet után!

- Ha Vilma mátkám - szólt Ákos folyvást mostohájára függesztve szemeit -, nem látok semmi rendkívülit a történetben.

- Ha feleséget vész magadnak, mondá apám sokszor testvéremhez - szólt Rétyné -, ne végy soha olyat, ki lakodalom előtt becsületénél inkább szeret, nehogy a lakodalom után mást még náladnál is inkább szeressen.

- Nagysád - szólt Ákos, összevonva szemöldeit -, ne becstelenítse nemét s önmagát azáltal, hogy becsületes leányról így szól.

- Persze becsületes leány, hisz Ákos ott van éjjel tizenkét óráig, s megölne mindenkit, ki kétkedni merne.

- Méltóztassék - szólt Ákos keserűen -, jövendőbeli menyéről miért ne szólhatna kedve szerint?

- Menyemről? s tudod-e, hogy Tengelyi nemessége is kétségbe vétetett?

- Tudom! Ha Vilma nőm, nemességre nincs szüksége többé; egy okkal több, hogy nőül vegyem.

- Tengelyinek, mint mondja, irományai vannak, melyekből nemességét bebizonyíthatja.

- Voltak - szólt Ákos, élvezve a zavart, s aggodalmat, mely mostohája képén látszott -, az irományok elraboltattak. A Tengelyi családnak nincs többé senkije, kire támaszkodhatik, mint én, de reám számolhat.

- Hisz azt hallám - szólt Rétyné, s arcának kifejezése látszólag változott -, hogy a rablás nem sükerült, s Tengelyi irományai nem jöttek a zsiványok kezeibe.

- Sőt éppen ellenkezőleg - válaszolt Ákos, ki mostohájának fölgerjedését észrevevé -, a pénz s minden egyéb visszakerült, csak az irományok vesztek el.

Rétyné arcain öröm sugárzott, melyet minden erőlködése mellett; Ákos előtt egészen eltitkolni nem tudott, midőn kérdé: - Kik lehettek a tolvajok?

Ákos, ki az egész idő alatt szemeit nem fordítá el mostohájától, mondá, hogy az egész falu véleménye szerint a rablás Viola által követtetett el. Mire Rétyné sietve fölkelt, s mondván, hogy még valami sürgetős dolga van - elsietett.

Kálmán, ki a beszélgetésnek csak utósó részét hallá s maga is észrevette a változást, melyet a rablásróli hír Rétynére tett, bámulva nézett utána. Ákos, felülve ágyában fejét csóválva egy percig gondolkozott. - Kálmán! - szóla végre - mondád, hogy Tengelyi a rablás bujtogatójának mostohámat tartja?

- Majdnem világosan mondta.

- És azt hiszed, hogy a rablást Viola követte el?

- Viola vagy a zsidó, és ennél nem találtak semmit.

- Tudja az ég, én alig hihetem - szólt Ákos, fejét rázva. - De ha az irományok Violánál vannak, ő visszaadja, annyi bizonyos.

- Kétségen kívül, ha fojtásnak nem használta el.

- S te minap mondád, hogy Viola gulyástoknál többször megfordul. Tudod-e, mit? Nyargalj oda mindjárt, mondd meg neki, hogy Violát keresse fel, ha az irományokat visszahozza, ígérj neki s Violának akármit. Tudod, Kálmán, az átkozott seb miatt magam nem mozdulhatok - szólt haragosan bekötött kezére tekintve -, életem boldogsága függ tőle, kérlek, siess.

Kálmán, ki azalatt kalapját s bekecsét siettében alig tudá föltalálni, homlokára csapva szidni kezdé magát, hogy is nem jutott ez régen eszébe! - A gulyás által bizonyosan megkapjuk az írásokat - szólt, s megszorítva barátja ép kezét, elsietett.

Ákos égő homlokát fejére támasztva ült ágyában. „Ha ez igaz volna!” - szólt magában, s szomorú gondolatokba merült, melyekből csak János ébreszté őt fel, ki friss borítással jött s beszélé, hogy a nagyságos asszony azóta mindig Macskaházynál van. Rövid idő múlva Kálmán lovának kopogása hallatszott s a kocsi zörgése, melyet az alispánné, nem tudni miért, mihelyt Ákostól kijött, újra befogatni rendelt, s melyen most Macskaházy elindult.

18

Sírva vigad a magyar, így szól a közmondás; miért is vigadna másképp? Ha az ősöknek arcvonásai ivadékról ivadékra fenntartják magukat: bámulhatjuk-e, ha azon kifejezés is, mely az eldődök vonásainak életet adott, szinte átszáll a késő unokákra? S hajdanában a magyarnak annyi oka volt sírni! Más nemzeteknél az újabb kor meggyógyítá a múltnak sebeit. A népdal majdnem mindenütt megtartá a bús melódiát, mely oly korban támadott, midőn az elnyomott népnek érzelmei nem lehettek egyebek, mint szomorúak; de nálok régen vígabb szavak tétettek az előbbiek helyébe, vagy legalább az énekesnek vígabb hangja feledteti a dalnak valódi jellemét. Nálunk alsóbb osztályainknak nincs okuk vígságra a jelenben sem, s a dal szomorúan hangzik most is, mint azon napokban, midőn Budának falain félhold uralkodott. Hisz vannak emberek e hazában, kik csak falujok viszonyait ismerve, nemigen gyanítják, hogy ez ország, mióta a törököt elűztük, változáson ment keresztül, s a jobbágy, midőn füstpénz forintját a kastélyba viszi, a török garasra emlékezve, félig sem borzadhat annyira a múlttól, mint azok, kik egy századdal ezelőtt, végső krajcárig letisztázva hazájok iránti tartozásukat, azért, mióta a töröktől megszabadultunk, adót nem ismernek. A komorság, mely a magyar népet jellemzi, azonban meggyőződésem szerint, történetén s jelen állásán kívül még vidékünk szomorú jellemének tulajdonítható. Ki az, ki e hon rónáin végigtekintve meg tudná tartani vidámságát? Az őserdő, mely e tájakat talán egykor eltakará, rég kivágatott, s az áthatlan növényfátyol, mellyel e föld szűz testét egykor takarta, az ember fejszéje alatt eltűnt, de helyette csak pusztaságot találunk. Ha más országok lakója a vidéken körültekint, mennyi van, min szíve örülhet! Mindenfelől házak, fák, kerítések, viruló vetés, mindenütt valami, mi őt eldődeinek munkásságára emlékezteti, mi új, elevenebb szorgalomra inti, hogy mint ők, úgy ő munkája által földi létének nyomait hagyja maga után. Pusztáinkon csak a határhalmok intenek arra, hogy e föld egyesek által tulajdonnak neveztetik, noha alig tudjak, lehet-e azt tulajdonnak nevezni, mi csak abban áll, hogy másokat valaminek használatától kizárunk, s nem abban, hogy vele magunk élünk, s az általános elhagyottság, a munkátlanság csendje, mely e tájakon elterül, szomorúsággal tölti lelkünket. Hány ivadék tűnt el e határokon anélkül, hogy létének nyomát hagyná maga után! S az átmenő miként ne emlékeznék, hogy egykor sírjába fog szállni ő is, eltűnve a nagy róna alatt, nyom nélkül, mint az, kit a határtalan tenger habjaival elborított.

Ha ily vidéket - pedig a mondottak szóról szóra illenek Tiszarét egész környékére - novemberi nap szürke világításában látunk, a szív akaratlanul szomorú sejdítésekkel telik el.

Dél rég elmúlt, midőn Zsuzsi, Liptáknétól kísérve a falut elhagyá. A külcsárdánál egy ideig pihenve megálltak, s a fiatal asszony, kis poggyászával hóna alatt, melyben férjének kevés eleséget vitt, magánosan haladott Kislak felé, hol a gulyásnál Violáról valamit hallani remélt. A gulyás tanyája Tiszaréttől jó kétórányi járás, és Zsuzsi, ha néha mély gondolataiból feleszmélt, érzé betegségéből visszamaradt gyengeségét. Nemegyszer ült le fáradtan, s ha ilyenkor szemeit körüljártatva a nagy pusztaságot látá maga körül, és magát rajta oly magánosan, oly elhagyatva, a nagy csend, melyben önlélegzését hallhatá, rémüléssel tölté lelkét. Eszébe jutott, hogy a napokban farkasokról hallott beszélni, eszébe jutottak gyermekei, férje, ki talán e pillanatban új veszélyben forog, s ismét útnak indult, nem új erőt, hanem új nyugtalanságot érezve szívében, mely annyival inkább növekedett, mennyivel inkább érzé, hogy célját jelen gyenge állapotában a nap leszállta előtt el nem éri. Egyszerre lódobogás ébreszté fel ábrándaiból, lelkén a gondolat villant át, hogy Violája száguld utána; dobogó szívvel fordult meg, de a lovas Kálmán vala, ki gyorsan hazafelé nyargalt. Így ért a kőfeszületig, mely a kislaki határon áll, s noha romlásnak indult, mióta a pápista

földesasszony, ki azt részbirtoka mellett felállíttatá, meghalt, lépcsőkövén a vándornak nyughelyet nyújta. E kereszt mellé ült Violáné. Eszébe jutott, hogy hány szerencsétlen térdelt e lépcsőkön, hány panaszlá itt keserű bajait annak képe előtt, ki földünkre szállt, csakhogy az emberi szenvedéseket egész keserűségökben ismerni tanulja; hány kelt fel vigasztalva e feszülettől, s a kálvinista asszony lelkén a pápista keresztnél azon nyugalom terült el, melyet nem egy vagy más vallásos rendszer, hanem csak az isten által jobb emberek keblébe teremtett vallásos érzemény ad, s melyet sok, ki egyes vallások tanai felett könyveket írt, talán sohasem ismert életében.

Az asszony felkelt, hogy tovább menjen, midőn egyszerre nevén szólíttaték. A hang ismerős vala, de nem annyira, hogy első pillanatban tudná, kitől jő, s midőn megfordulva Cifrát látá, ki a kereszthez támaszkodva fejével köszöntést integetett, Zsuzsi visszaijedt. Mióta Cifrát először látta, mindig borzadással tekinte reá. Ismerte alávalóságát, tudta, hogy minden kegyetlenség, mely Viola cinkosai által elkövettetett, ez embernek műve, s az egész szeretet, mellyel férjéhez viseltetett, sokszor nem vala elég erős legyőzni undorodását, ha őt ennek társaságában látá. Viola is egy idő óta gyanakodni kezde ezen társa hűségén, s többször mondá, hogy még júdásává lesz. Mindez összevéve megmagyarázza a borzadást, mellyel a szegény asszony a zsiványra nézett, midőn ez furkós botjára támaszkodva, különös mosolygással, mely arcának még csúnyább kifejezést adott, kérdé: hová megy?

Violáné felelt, hogy a kislaki gulyáshoz.

- Ugye férjedet keresed? - szólt a másik, bundáját vállán igazítva - a gulyás talán tudni fogja. Mi újság nálatok a faluban?

- Hát nem tudja kend? - szólt Violáné, szemeit a szólóra szegezve - azt mondják pedig, kend is ott volt férjemmel.

- Violával? Hát a faluban volt?

- És kend nem tudna semmit a rablásról, mely a nótáriusnál tegnap éjjel történt?

- Hát kirabolták? - szólt nevetve - no, mit mondtam? Mihelyt hallám, hogy Violának szabad járata van a házhoz, előre mondtam, hogy rablás lesz a vége. Oly legény, mint Viola, nincs három megyében, vele nem lehet tréfálni.

- Nem beszéljen kend ilyeket. Esküdni mernék, nem Viola követte el a rablást.

- Meglehet, én nem tudom. Hát ki lett volna? - szólt Cifra egykedvűen.

- Az egész falu mondja, hogy kend.

- Az egész falu? Peti cigány talán? - kérdé Cifra, lángoló szemeit az asszonyra szegezve.

- Petit nem láttam, mióta Porvárra ment, de a kovács, ki kendet űzőbe vette, az egész falu, mondom...

- Az egész falu bolond, és a kovács még bolandabb, ha olyvalakit vett űzőbe, akit Cifrának gondolt. Ha én lettem volna, nem sokat locsogna merészségéről. Éjjel minden macska fekete, szeretném tudni, miről ismert meg, talán bundámról - tevé hozzá nevetve s bundáját vállára húzva -, az sem piszkosabb másénál. Sok jó szerencsét! mennem kell. - S a zsivány az úton, mely a kereszt mellett Garacs felé fordul, fütyörészve tovább ballagott. Zsuzsi soká nézett utána. Miután elindult, kis idő múlva kocsizörgést halla, s látá a hintót, melyen Macskaházy szinte Garacs felé hajtatott. Mikor a hintó Cifrát utoléré, kit Violáné időről időre vissza-fordulva szemmel követett, megállt, a bennülő rövid ideig a zsivánnyal beszélgetett, azután ez hátul a bakra ülvén, a kocsi tovább haladt.

Zsuzsi bámulva kettőzteté lépteit; de már sötétedni kezde, mikor a tanyához közelgett.

Itt az öreg gulyást, s Petit találta. - Nem láttad-e Cifrát? szólt emez nyugtalanul, ki midőn az asszonyt meglátá, társával eleibe jött.

- Igen - felelt Violáné.

- És hol?

Violáné elbeszélé egész találkozását, mialatt Peti arcain, főképp midőn hallá, hogy Macskaházy Cifrát kocsijára vevé s Garacsra hajtatott, a legnagyobb kétségbeesés vala látható.

- Mindennek vége van! - szólt végre, kézével homlokára csapva - hogy is szólhatott kend Cifrával Violáról? Most ha jókor nem jövök, elfogják.

- De az istenért, mi történt? - kérdé az asszony remegve.

- Nincs időm, István mindent elbeszél, én itt egyenesen a legrövidebb úton futok a sz.-vilmosi erdő felé. Ha kendnek lovai elérkeznek, hajtson lóhalálba. Tudja a helyet, talán még előbb jövünk, mint a szolgabíró emberei. A Tisza, hála istennek, még az idén nem öntött ki. Az istenért, ne kímélje lovait, István.

S a cigány sebes ügetéssel Sz.-Vilmos felé sietett.

Violáné, ki Peti s az öreg gulyás szavaiból észrevevé, hogy férje veszedelemben forog, remegő hangon kérdezé: - Mi történt?

- Még eddig semmi, légy nyugodtan Zsuzsi - mondá emez -; ha valami történik, felakasztom magam, de csak miután Cifrát izmokra téptem.

- De mi történt? az istenért, mondd el könyörületességből - sóhajta Zsuzsi, midőn a házba lépve, hova éppen értek, a tűzhely melletti padra ereszkedett. Az öreg gulyás nem kevés káromkodással önmaga ellen elmondá a dolgok helyzetét, mely Violára nézve éppen nem vala megnyugtató. Mindjárt a rablás után, melynek valódi történetét Violáné a gulyástól hallá először, férje lóháton a tanyához jött, s Istvánnak, kinél az egész banda majdnem naponkint megfordult, meghagyá, hogy ha Peti, kit ide rendelt, vagy hívei közől másvalaki őt keresné, a sz.-vilmosi erdőbe, szokott rejtekéhez utasítsa, hol, míg a rablás által okozott lárma tart, s Tengelyinek az írásokat valami módon vissza nem szolgáltatja, rejtve fogja magát tartani; kérvén egyszersmind, hogy ez alkalommal pár napi eleséget küldjön számára. A gulyás Cifra árulásáról még mit sem tudott. Viola sietségében megfeledkezett felőle szólni. Petivel, mióta ez hallgatódzva az árulásnak nyomába jött, a gulyás nem találkozott, és semmi sem természetesebb, mint hogy midőn Cifra délután a tanyához jött s Violáról kérdezősködött, István egy kulacs bort s pár font húst adva kezébe, őt a sz.-vilmosi erdő rejtekéhez utasította. Csak egy órával később, midőn Peti megérkezett, ki a rablásnál Violától könnyebb szaladás végett elvált, hallá, hogy árulóra bízta titkát. Azok után, miket Violáné tulajdon szemeivel látott, Cifra szándékáról nem lehete többé kétség, s a szegény asszony meggondolva minden körülményeket, kétségbeesve ült ott a padon, a fájdalomnak azon nemébe merülve, melynek az ég könnyeket nem adott vigasztalásul.

Két óra múlt, hogy Cifrát s Macskaházyt látta, Garacs a sz.-vilmosi erdőhöz félórával közelebb, a főbíró házánál kész lovaskatonák s kommiszáriusok - s ők gyalog miként érhetnének előbb Viola rejtekéhez, hogy neki hírt vigyenek? Itt nem vala mit reményleni! -

- Csak szekerem jőne már - szólt a gulyás, háza elébe menve. - Beküldtem a faluba két óra előtt, s mégse jő. No, várj, átkozott fattyú! Ha lovaimhoz juthatok, még idején ott leszünk. Azok a szolgabírák sem sietnek úgy, mint kend, Zsuzsi lelkem gondolja, főképp most restelláció után. Ki tudja, otthon van-e már? Igaz, Peti mondta, hogy a főispán hazaküldte. De

átkozott én magam is. Hogy az ördög harmincháromszor leütött volna menkő teremtésével, mikor számat tátottam az előtt a gazember előtt! Na, ne félj semmit, Zsuzsi lelkem, jókor jövünk még, meglásd, nincs jobb lova senkinek. De ki is gondolta volna, hogy Cifra ily gazember lehet, harminc esztendeje, hogy zsivány, s még ő árulkodik, no várj, várj! Mindjárt Cifra után Kálmán úrfi volt itt, s elbeszélte, hogy a nótáriusnak írásai vesztek el, s kért, hogy szerezzem vissza, hogy mondjam meg, hol van Viola; az istenre kért s hozzá káromkodott is, s én nem mondtam neki egy szót, csak azt ígértem, ha Violával valamikor véletlenül találkozom, majd szólok vele; s ennek a kutyának mindent elmondok. De - kiálta föl, midőn baltáját s bundáját, egy sebesen közelgő kocsi zörgését hallva, felkapta - itt vannak lovaim.

A kis szekér, két izmos sallangos sárgával a konyhaajtó előtt állt meg. - Úgy, Zsuzsi, jer, ülj hátra a kocsiba, s takard be magadat jól - szólt Violánét szekérre emelve -, te pedig lódulj - mondá kocsisának, kit, kezéből kivéve gyepőit, üléséről lelökött -, majd adok én neked kocsmában mulatozni.

S a lovak száguldva megindultak a mezőn. A szekér csengő zörgése nemsokára elhangzott, s a kuvaszok, kik utána futottak, rég elhallgattak, csak Bandi kocsis állt még előbbi helyén, minden sötétség dacára, mely a téren elterjede, a távozó szekér után bámészkodva. - Istók bácsi - szólt, fejét, mely nem éppen nyájasan érintetett, vakarva -, talán csak nem lopja el Viola feleségét, hiszen nem marha!

19

Vándor! Ha Taksony megye tiszai járásába igazságot jöttél keresni - s miért ne tehetnéd ezt? miután a jámbor igazság sokszor úgy elbúvik előttünk, hogy az egész világot kikutatnók utána - s Garacs helységéhez jössz: húzd le saruidat! Így kezdhetném e fejezetet, ha - mint sokan kívánják - azon pátoszhoz emelkedni tudnék, mely újabb időben legjelesb magyar műveinket - mert bennök úgyis semmi természetes helyén nem áll - csaknem fordíthatlanokká teszi. De szerény író létemre, egyszerű gondolataim kimondására is alig találok szavakat. A gazdagokat, kik minden tárgynak három substantivumot találva, mindeniket három adjectivum kíséretében küldhetik a világba, s trópusaik és figuráik gazdag tárházában felhalmozva tartják beszédök ékességeit - csak irigyelhetem, de példájok követésére nem érzek erőt magamban, s azért visszatérek egyszerű elbeszélési modoromhoz. Igen, olvasóm, ha Garacsra jössz, hová történetemmel átmegyek, húzd le saruidat; nem azért mondom, mert e falu Nyúzó Pál főbíró úr lakhelye, s főképp ha járásában tartózkodol, neked szent hely, melyet így kellene megtisztelned; nem is azért, mert sz. Ágoston szerint még vallási tárgyaknál is, minő a böjt, legjobb azon helynek szokását követni, melyen tartózkodunk, s Garacson az egész világ mezítláb jár; hanem minden magasabb szempontokat mellőzve, hogy jó bagaria csizmát húzhass lábaidra, mik nélkül őszi időben, mint most, az utcán végig nem mehetsz.

Valamely történetfilozófiában olvastam - nem mondhatom hamarjában, melyikben, mert volt idő, midőn még nem tudva, hogy az emberek a történetben, mint minden tudományban, csak azon igazságokat keresik, melyeknek éppen hasznát vehetik, sokat foglalatoskodtam ily munkákkal -, valamelyikben tehát, a sok között, mondom, olvasám, hogy a fönícziaiak csak annak köszönhetik a hajózási tudományban tett nagy haladásaikat, mert mindazon anyagoknak bőségében voltak, melyek a hajózásra szükségesek. Aki csak egyszer Garacson volt, meggyőződhetik ezen állítás helytelenségéről. Soha emberek a plasztikai művészetekre kedvezőbb helyen nem lakhattak. A föld a legtisztább agyag, az egész utca olyan, hogy belőle mintázni lehetne, ahová lépsz, lábad legszebb lenyomata visszamarad, úgy, hogy mihelyt a föld megszárad, rézöntéseket tehetnél nyomaid után; valóságos lelke a sárnak, mint mondani szokták: s mégis szobrászt, sőt még egyetlenegy fazekast sem találhatni a faluban. És aztán higgyen az ember a tudósoknak! Egy öreg ösmerősöm van, főőrmester volt egykor az inszurrekciónál, valahányszor őt Bécs felől kérdi valaki, alázatosan megvallja, hogy ott nem volt; de említsd csak Párizst, Rómát, Lisszabont, Konstantinápolyt: s egész órákig fog szólni az egyes utcákról s piacokról s a boldog napokról, melyeket ott töltött. Úgy látszik, tudósaink néha őt utánozzák. Ha a jelen pillanat- s óriási mozgalmairól szólunk velök, megvallják alázatosan, hogy nem tudják, mit jelentenek; de csak menjünk pár századdal vagy ezreddel hátrább, s minden csupa világosság, a legkisebb tettnek legparányibb indoka, az eszmék sorozata, az érzelmek minden következései, előttök semmi rejtve nem maradhatott. Ha kérdenéd: mi lehet oka, hogy Pharao hét vastag s éppannyi sovány tehénről álmodott? talán volna tudós, ki értekezésben elmondaná az aegyptusi király vacsoráját, melynek ez álom tulajdonítható. Szegény népek! éltetekben politikusok próbálják rajtatok teóriáikat, s ha kihaltatok, eljő a történetbúvár, s ismét teóriáira használ fel. Nincs mit irigyleni sorsotokon!

Eltértem! Ne vedd rossznéven, nyájas olvasó; tudod, régi szokásom, s azonkívül az író kötelességeihez tartozik a tárgyakhoz alkalmazni modorát, s Garacsról szólva miként ne élnék egyes kitérésekkel? A főbíró lakhelyének épp az vala legkitűnőbb jelleme, hogy benne egyenes úton senki sem járhatott, annyira összevissza álltak az egyes házak, annyira tekervényesen kígyózott a majd keskeny, majd szélesebb tér, mely utcának neveztetett, s mely e címet legalább annyira megérdemli, mintha azon jobbágylakásokat, melyek között elnyúl -

házaknak nevezzük; mert ha az adó, mint Angliában, az ablakok vagy kémények száma szerint vettetnék ki, az egész faluban nehéz lenne egy házat a közterhek alá vonni, talán ez az ok, hogy Garacson csak füstpénz követeltetik.

Taksony megye nem tartozik azok közé, melyeknek falui jólét s kényelem tekintetében nevezetesek, s az angol farmer nem sok gazdaházat találna, melynek sárból tapasztott falai s vasvillával felhányt szalmafedele alatt magát jól érzené; - s mégis Garacs nyomorult kinézésben jóval meghaladta szomszédait. Akaratlanul elszomorodtál, ha a rongyosfödelű s roskadó kunyhók közt áthajtattál s a halvány, beesett arcú népet látád, mely a falut lakta, s mely úgy látszik, soha e határok között jól nem érzi magát, míg egyenkint a falu túlsó oldalán bekerített helyre kivitetik, a keresztjei alatt először pihen meg, mióta e földre jött. Maga a templom - e palotája azoknak, kiknek a földön csak kunyhók jutottak, melyre a nép máshol büszkén tekint, melyet virágokkal s zöld ágakkal ékesít, mint tulajdon házát soha nem - itt roskadófélben áll. Az alacsony falak, melyeket a rohadt zsindelyzet az eső emésztő hatalma ellen rég nem óvhatott már, csak támaszok által tartatnak fel a végső süllyedéstől; a torony, mely a templomnak bemenetelül szolgál, több helyen szétrepedve, alig bírja csak a kettős vaskeresztet is, mely magas födelén inkább csügg, mint áll, a harangok rég levétettek s külön faálláson függnek. Minden pusztulásnak indult, minden a szegénység nyomait hordja magán, mintha a vallás, mely az embereknek vigasztalásul adatott, e roskadó födél alá azért vonult volna, hogy híveiben kielégíthetlen vágyakat ne ébresszen. A templomot s paplakot, mely (ha lehet) még szegényebb állapotban áll mellette - három oldalról tó környezi, benőve náddal és sással, hátul egypár lelkésznek szerény emlékköve áll, s ha véletlenül vasárnap jössz ide, mikor éppen harangoznak, míg a tóban a békák örökös dalukat szomorúan tovább zengik, s a falu szegény lakói rongyosan, roskadó templomukba zarándokolnak: szomorúság lepi meg szívedet, melynek kifejezésére talán alig találhatnál szavakat. Garacs örömtelen hely egész éven át, de csak vasárnapon, ez áldott ünnepen, melyet isten az embernek öröm- s pihenésre rendelt, érzed e nép egész nyomorúságát.

Azonban csak egyik oldalát láttuk a képnek, és sérteném azon igazságot, mellyel mint író az olvasónak tartozom, ha nem említeném, hogy ugyanezen falu magasabb szempontból, azaz azon födeleket tekintve, melyek itt-ott a sárkunyhók felett emelkedtek - egészen más, sőt valósággal úrias kinézést mutat. A Garacsiak, Bámériek, Andorfiak, Nyúzók s nem tudom, hány úri család, mely e helységnek leányágat illető birtokába jutott, szebbnél szebb kúriákat építének, s habár ezeknél is az utcán talált építési anyag vagy legfelebb vályog használtatott: az ellentétnél fogva, melyben e magasabb épületek a falu kunyhóival álltak, szinte paloták között képzeléd magadat, s a sok oszlopzat, mely, mint tudva van, klasszikai ízlésünknél fogva minden nemesi kúriának főjellemei közé tartozik, néha Hellásra, főképp Spártára emlékeztetett, hol, tudjuk, a heloták száma a polgárokét mindig felülmúlta. Azon vastag könyvekben, melyeket diákul a jog testének szoktunk nevezni (e test lelkének természetéről tudósaink sokat vitáztak anélkül, hogy tisztába jöhettek volna; még halhatlansága sem állíttatott minden kételyen fölül), van egy törvény, mely szerint a földesúr, ha gyermekei közül egynek lakásul belső telket nem adhatna, egyes jobbágyteleknek kibecsülésére jogosíttatik föl. Nincs is semmi természetesebb, mint hogy földesuraink, mind jobbágyaik, mind gyermekeik apái lévén, közöttük úgy osztják fel földeiket, mint nekik tetszik; s ha Garacson e törvény szorgalmatosabban követtetett is, mint azt a jobbágyok talán kívánták: legalább a természetnek azon rendelése, miszerint az ember főfeladata nemesíteni az anyagi világ adományait, e közbirtokosok által annyira teljesíttetett, hogy alig lehetett nemtelen földet találni e falu határai között. A garacsi nemesség a szabadföld eszméjét rég valósítá birtokában, még mielőtt az hírlapjaink által megpendíttetett, s a jobbágy szabad költözködhetési joga annyira nem vétetett kétségbe senki által, hogy nem egy parasztcsalád vándorolt tovább, s hogy mindenét magával vihesse, még szekérről sem kelle gondoskodnia.

E kúriáknak, melyek a helységre ily jótékony hatást gyakoroltak, legszebbike kétségkívül Nyúzó főbíró úr lakháza volt, s olvasóim Garacson - ha nekik kalauzul nem szolgálnék is, látva a szépen kijavított kerítést, a mérgeszöldre festett falat, melyen hat ablak nyílik, s melynek színét a tornác gyönyörű kék oszlopai még inkább kiemelik, máshova nem térnének be, mint ide. Igaz, hogy a födélnek csak egyharmada zsindelyeztetett még be, de miután a főbíró ismét három évre választatott, valószínű, hogy a még eddig szalmával fedett kétharmad is nemsokára zsindelyezve lesz; s a kéményből oly vastagon gomolyog a füst, hogy akaratlanul jó vacsorára kell gondolnunk.

Nyúzó csak körülbelől egy óra óta jött meg Porvárról. A tisztújítás, melyet Tengelyivel együtt hagyánk el, később szokatlan sebességgel folyt le. A nemesség tudósíttatván, hogy Bántornyi emberei között nemtelenek találtatnak, majdnem egyhangúlag ellene fordult, s már tizenkét órakor nagy többséggel Réty kiáltatott ki alispánnak. Neje, ki a Tiszaréten történtekről már valamivel előbb hírt vett, mihelyt ezt hallá, kocsira ült, s Macskaházyval hazafelé hajtatott. Krivérnél, mint másodalispánnál - mert Édesy, ki e hivatalt eddig viselé, önként lelépett - nem volt nehézség; miután pedig azon párt, mely az első tisztviselőknél legyőzetett, itt is, mint közönségesen visszavonult, a tisztújítás ezután csak papmarasztáshoz hasonlíta, s két óra előtt bevégeztetett. Mire a főispán szinte értesíttetvén az állítólag Viola által követett rablásról, a járásbeli főbírót esküdtjével azonnal nyomozás s a rabló üldözése végett kiküldé.

A taksonyi főispán tehát - így csalódik a hatalom e világon - a főbírót esküdtjével együtt pandúrok s biztosok kíséretében hihetőképp Tiszaréten képzeli; mi, belépve szobájába, nyugodtan, nagy tölgyasztala mellett találjuk az érdemes férfiút, s ha Kenyházi esküdt mellette nem ül, talán alig jutna eszünkbe, hogy a főbírót hivatalos kiküldetésében látjuk. A két férfiú mozdulataiban, melyekkel poharakat töltöttek s tálakat ürítettek ki, nem volt semmi, mi arra mutat, hogy zsiványok elfogásában járnak el. Olvasóim ezen bámulnak talán; ha azonban meggondolják, hogy éppen tisztújításról jövünk, melyen Nyúzó három évre ismét főbírónak választatott, s hogy a német közmondás: mely szerint új seprők legjobban sepernek - nálunk sokszor megfordítva áll, a seprők közt épp akkor tapasztaltatván legtöbb szorgalom, midőn azoknak megújítása kívántatik -, bizonyosan nem bámulnak annyira, mint sok más dolgon, főképp ha azon számos okot meggondolják, mely érdemdús tisztviselőnket arra bírá, hogy Tiszarét helyett, hová küldetett, egyenesen haza, Garacsra menjen.

Mindenekelőtt Nyúzó, hogy a főispán iránti tiszteletét s hivatalos buzgóságát tanúsítsa, még mielőtt megebédelt, indult el hivatalos útjára; miután pedig minden mozgás s így az is, melyet a kijelölt tisztviselő a kortesek vállain tesz - az étvágyat neveli, ki kívánhatná igazságosan, hogy a tiszaréti járás törvényes bizonysága éhgyomorral egész Tiszarétig hajtasson s ne menjen inkább Garacsra, mi Porvárhoz jó másfél órával közelebb fekszik? Írva áll a szentírásban, hogy boldogok, kik éheznek és szomjúhoznak az igazság után (talán ez oka, miért tartatik hazánk, hol ily szomjúságra annyi alkalom van, némelyek által a világ legboldogabb országának); - de hogy az is boldog állapot, ha maga az igazság, vagy mi ugyanaz: ha azok, kikben az igazságot személyesítve látjuk - éheznek, az nincs megírva sehol, s Nyúzó miért tenné magán az első kísérletet? Azonkívül Pista és János pandúrok Garacson, a biztos hihetőképp Sz.-Vilmoson vala, s azután, mint Kenyházy esküdt úr igen helyesen megjegyzé, a teins vármegye csak nem kívánhatja, hogy ők magok fogják el Violát? Esteledett, s ily időben ildomos ember - főképp ha neki, mint Nyúzónak, egy egész banda bosszút esküdött - zsiványt inkább kerül, mint keres; végre - s ez ok a jellemdús tisztviselőkre talán nem volt minden hatás nélkül -, miután az utósó rablás Tengelyin követtetett el, Nyúzó s esküdtje nemigen bánják, ha a gonosztevők csak akkor kerülnek az igazság kezei közé, midőn az elrabolt tárgyak többé kezeik közt nem találhatók. Szóval Nyúzónak száz oka volt, miért nem ment még aznap Tiszarétre, s ki őt ó-bőrszékén, pipával szájában ott látá ülni nagy asztala mellett, melyen már édesapja ítéleteket

írt s most két üres s egy megkezdett borcilinder a jelen háziúr foglalatosságait mutatja, míg egy félig felemésztett tál kocsonya, csontig lemetélt sódar s a brinza - miből fájdalom! csak a faedény maradt meg - az ebéd élvezeteire emlékeztetének: nem mondhatá, hogy Nyúzó, midőn hazajött, helytelenül cselekedett. A házban annyi magyar kényelem látszék mindenfelől: magyar ember szíve emelkedett, ha csak körültekintett.

A kényelemnek, tudva van, első kelléke, hogy semmi utunkban ne álljon. Nyúzó szobája e tekintetben tökéletesen kielégítheté a legtúlzóbb kívánatokat. Az ágy, mely a szoba egyik szögletében állt, nem lehete keskenyebb; egy, hozzá mind barna színre, mind keskenységre, mind arra nézve hasonló szekrény, hogy reá is ruhák, írások, kalap s bot, szóval minden, minek egyéb helye nem volt, halomra hányatott; egy kis asztal az ablakok egyikében; négy bőrszék s egy lábnyi szélességű hasonló pamlag nemigen akadályoztaták a vendég mozdulatait; s maga a nagy asztal annyi különféle dolgokra használtaték - a vendégek nagy része Garacson közönségesen rajta ül -, hogy a helyet, melyet elfoglal, tökéletesen meg is érdemli, mit nem mindenkiről mondhatunk hazánkban. De ha a szabad mozoghatás magyar embernek Nyúzó szobájában jólesett, főképp korunkban, hol Pestet utánozva, faluhelyeken is a bútorok oly összevissza rakatnak, hogy közöttük botlás nélkül elmenni majdnem lehetetlen: mi ezen élvezet ahhoz képest, hogy belépve mindenki látá, miként itt azt teheti, mihez éppen kedve van? Ádám s Éva akkor érzék először, hogy édeni boldogságuk elveszett, mikor szégyenleni kezdvén magukat egymás előtt, öltözetről gondoskodtak! s mit mondjanak azon szegény honosink, kiket évről évre új korlátok fognak körül, kik ha gőzhajón utaznak, mit kebleikben érzenek, azt ki sem köphetik, anélkül hogy valaki ellenök keserű panaszokra ne fakadna; kik itt-ott elkorcsosodott asszonyaink termeiben még pipára sem gyújthatnak, bár legfinomabb ezüstből volna is kupakja. Kényelmes hely az, hol az ember magát kényelmesen érezheti, hol magát zsenírozni nem kell - hála istennek! hogy legalább még magyar szavunk nincs ez átkozott fogalom kifejezésére -, s ki ilyent keres, e háznál jobb tanyát nem találhat. A pipa- s kandallófüstben rég elbarnult fal, melynek egyedüli ékessége a magyar vezérek vörös s kék atillában festett képei (mind szép, bajszos magyar ember, csupa izmosságból görbe lábakkal, fejökön kalpag, kezeikben buzogány vagy zászló, lábaik alatt nevök aláírása, úgyhogy Attilára s testvérére, Budára oly hamar reá ismersz, mintha évekig vele laktál volna), a padozat, melyet régóta ismét föld takar, magok a pókhálók, melyek a szoba gerendáiról kényelmesen lecsüggnek, mintha a belépőnek mondanák: ne zsenírozza magát ön, úgyis azon világítás mellett, mely nappal a két kis ablak elhomályosodott tábláin e szobába hat, vagy estve az egy faggyúgyertyától elterjed, kár lenne.

Nyúzó érzi helyzetének mindezen kényelmeit, s visszatámaszkodva székén, boldog ábrándokba merül, minők csak szolgabírónak lehetnek, ki magát ismét három évre megválasztva látja. „Megvagyunk! - szólt néha nyájasan mosolyogva - megvagyunk! - szólt ismét, az asztalra csapva - no, várjatok", s összeszorítá fogait, hogy a rövid szárú pipa homlokáig emelkedett. Keblét leírhatlan boldogságnak érzete töltè, a fél vármegyét megverte volna örömében. Néha lelkét egyszerre szomorúság szállta meg; ez természete emberi nemünknek. Ha öröm könnyet facsar szemeinkből, nem tudjuk soha, nem fogja-e fájdalom tölteni szívünket, még mielőtt amaz arcainkon lepergett; s Nyúzónak e ház oly teli vala emlékekkel. Ez asztal, mely mellett ült, nem volt-e ugyanaz, melyen negyvenöt év előtt, mindjárt születése után először, s mint a megyében sokan mondják, utószor megmosatott, nem mellette élte-e legkedvesebb s legboldogabb óráit, azokat, melyekben egy togátustól olvasni s melyekben egy táblabírótól ferblizni tanult; nem e mellé ülteté-e kedves feleségét, midőn őt házához hozva, örömében úgy megrészegedett, hogy még máig sem tudja, miként került aznap ágyba; s annyi boldog lakoma s nehéz ítélet, miknek ez asztal vala színhelye s miknek bor- s tentanyomait az máig megtartá! Eszébe jutott a hetven forint negyvenhárom krajcár, mit a tisztújításra költött, eszébe jutott édesapja, ki szinte szolgabíró volt e járásban, s őt nemegyszer megtépázta e

szobában, eszébe jött menteprémje, melyet a kortesek elszakítottak, s hogy felesége most két éve két első fogát törte ki, de egyszerre szomorúságának közepette ajkai ismét mosolyogni kezdének. „Megmaradtunk!” szóla, félig magában, s a bú messze elszállt homlokáról. A járásban sok zsidó van, így gondolkozott magában, és ha édesapja meg nem hal, ő nem lehetne főbíró; a prém, melyet elszakítottak, úgyis semmibe se került, s hihetőképp hasonló utódot fog találni; s ha felesége kitörte fogait, legalább csak a felső fogakat törte ki, s mégis oly tokányt, mint ő, senki sem főz a vármegyében; s mindent összevéve boldogabb ember még sincs járásában nálánál. Kivéve talán esküdtjét, mert ha mint némelyek hiszik, igaz, hogy annyival boldogabbak vagyunk, mennyivel kevesebbet tudunk magunkról, boldogabbak álmunkban, mint ébren, legboldogabbak akkor, ha végre álmaink sem bántanak többé: ez bizonyos valószínűséggel bír. Az esküdt, két könyökét az asztalra támasztva, fél óra óta kedvenc dalát éneklé:

Aki Nyúzót nem szereti, haj! haj! haj!
Azt az ördög elviheti, haj! haj! haj!

De ámbár szava mindig erősebbé s harsogóbbá lőn: mint félig kiürített poharából észrevehető, nincs egészen magánál. Erre mutat arca is, mert noha szemei nyitvák, mégis vonásainak kifejezése olyatén, minőt csak alvajáróknál látunk.

- Te Bandi! - szólt végre a főbíró, kit esküdtjének nem szűnő éneke kényelmes ábrándaiban zavart.

A másik tovább danolt, csakhogy szava hangosabbá lőn.

- Bandi, mondom, ne ordíts úgy. - Bandi a szólóra emelé szemeit, de az ének csak még hangosabbá lett.

Részeg!” - gondolá Nyúzó magában, s felkelve nem minden nehézség nélkül, esküdtjéhez ment s megrázá vállánál, mire a másik fölemelve fejét mintha álomból ébredne, bámulva kérdé: - Mi kell, no?

- Hát megvagyunk - szólt a főbíró, kinek fejébe, úgy látszik, más gondolat e napon nem fért. És a törvényes bizonyság nevetni kezdett hosszan, hangosan, a falakat megrázó hahotával, mint maguk a vezérek, kiknek képei a falon függtek, sem nevethettek örömükben, midőn Szvatopluktól az egész szép hazát egy fejér lóért kapták meg.

- Mit nevetsz? - szólt végre Nyúzó, kinek képe egyszerre egész bírói komolyságát visszanyeré.

- Azon nevetek - válaszolt a másik, mindig kacagva -, hogy készültek ellenünk, s azért mégis megvagyunk!

- Igazság, bruderkám, megvagyunk - szólt a főbíró most ismét mosolyogva -, csak úgy van az, szemesé a világ!

- És fülesé - pótolá a másik a félig tölt poharat kiürítve.

- Igazság! mi megmaradtunk, no, várjatok csak - szólt öklével az asztalra csapva -, mást akartak szolgabírónak, majd meglássuk, kinek volt igaza.

- És helyettem kit akartak! - folytatá a másik szinte nemes haragra gyúlva - azt a Görögi Vincét, jöttment embert, éppen most került ki az utósó iskolából. - Mit az esküdt annyival nagyobb hibának tartott; minthogy maga soha az utósó iskolában nem volt s tudományait a negyediknél végzé, mi, mint tudva van, némely megyében bírói hivatalok viselésére untig elégnek tartatik.

- Főképp az a Tengelyi vigyázzon magára - vágott közbe Nyúzó, s arcán mindazon keserűség vala látható, mely azt józan állapotában jellemzé -; rég föltettem magamban...

- Jó, hogy nem nemesember többé - mondá az érdemes esküdt. - Jobban hozzáférhet az ember.

- S még mi menjünk - mormogá a másik -, hogy kárát megkerítsük.

- Igen, s késő éjszaka, rossz időben, mikor becsületes ember otthon marad - tevé hozzá pótolólag az esküdt -, s a zsiványok az embert minden bokorból agyonlőhetik. Majd bizony, ki hallott ilyet?

- No, látod, Bandi - válaszolt a másik, mélyebb belátás kifejezésével -, az csak onnan van, mert ezeknek a nagy uraknak nincs semmi megyei praxisok. Magunk között legyen mondva, Bandi, a mi főispánunk se jobb a többinél. De sebaj! ő parancsol, s az ember aztán azt teszi, amit akar; látod, öcsém, minden hivatalnak megvan a maga hatásköre.

- Igen, de éjjel mégse kellene kiküldeni az embereket - s az esküdt hihetőképp folytatta volna bölcs megjegyzéseit, ha kocsizörgés, mely az udvarban hallatszott, figyelmét magára nem vonja.

- Ki lehet ez? - szólt a főbíró gondolkozva - azt hittem, nem is tudják, hogy hazajöttem.

- Valami instansok - mondá Kenyházy nyugodtan s friss pohár bort töltve magának -, most egymás után fognak jőni, hisz megmaradtunk!

Macskaházy, ki bundájában a szobába lépett, minden további találgatásnak véget vetett.

- Te vagy, barátom? - szólt Nyúzó, a száraz ügyvédet kebléhez szorítva s kétszer megcsókolva, úgyhogy más országban a legszebb asszony megelégedhetett volna - jó, hogy jössz, majd preferáncozhatunk.

- Servus humillimus! - dörmögött az esküdt, ki a felkelést ez egyszer inkább nehéznek, mint szükségesnek tartá.

- Ma nem játszunk - szólt Macskaházy, alig szabadulhatva Nyúzótól, ki ismét csókoláshoz fogott -, azonnal indulnunk kell.

- Indulnunk, s hová? - kérdé Nyúzó.

- Igen, hová? - visszhangozá Bandi - ma egy tapodtat sem megyünk, preferáncozunk, ugye, Pali?

- Dehogy megyünk, dehogy! - mondá emez, ismét Macskaházy után nyúlva, ki látva a két tisztviselő állapotát, türelmetlenül rázá fejét - ha nem maradsz itt jószántodból, kivesszük kocsikerekedet, ugye Bandi?

- Igen, kivesszük, és aztán a teins úr mehet, hová tetszik.

- Bizony, választatástoknak később is megihattátok volna áldomását - szólt Macskaházy vállvonítva.

- Talán bizony azt hiszed, hogy részeg vagyok - kiálta Nyúzó -, hogy nem vagyok eszemen? Átkozott prókátor! Ki az első alispán? Réty, és a második? Krivér, és...

- Tudom, tudom, de az istenért, szóljunk hát józanon.

- És ki az esküdt? - dörgé Bandi. - Kenyházy András, éljen!

- Jól van, hát szóljunk józanon - válaszolt a főbíró, összeszedve magát -, hát hová kellene mennünk?

- Sz.-Vilmosra.

- Nem vagyok én részeg, hogy most kimenjek - kiáltott az esküdt.

- És miért? - kérdé tovább Nyúzó.

- Viola ott van, ma kell őt megfognunk, vagy soha; holnapig a rablott írásokon túladott.

- Majd elfogjuk holnap - válaszolt Nyúzó méltósággal.

- De mikor mondom, hogy holnapig az írásokat nem találjuk többé nála.

- Annál jobb - mondá a másik nyugodtan -, majd bizony éjszaka fogok járni nyakamat törni, csak hogy Tengelyi uram írásait szerezzem meg; járjon maga utána, ha tetszik.

- Igen, járjon maga utána, ha neki tetszik - ismétlé nevetve az esküdt. S Macskaházy kétségbeesett tekintetet vete a két érdemdús tisztviselőre. Végre Nyúzót karjánál fogva az ablakok egyikéhez vezeté, hol vele sokáig halkan beszélt, míg az esküdt, előbbi melódiájához visszatérve, ismét fejét kezére támasztva, halkan énekelni kezde:

Aki Bandit nem szereti, haj! haj! haj!
Azt az ördög elviheti, haj! haj! haj!

- Ha úgy van - szólt Nyúzó némi idő után, mely alatt Macskaházy, mint látszék, egész szónoki tehetségét kimeríté rajta -, az egészen más. Bandi! hallod-e? menj ki s mondd a pandúroknak, hogy mindjárt nyergeljenek.

- No, ez már más - szólt emez az ajtó felé tántorogva -, a pandúrokat elküldhetjük.

- De miért nem mondád ezt mindjárt? - szólt a főbíró, ki most sokkal józanabbnak látszott, mint előbb maga Macskaházy reménylé.

- Hisz csak esküdtedre nem bízhatok mindent. Küldd előre a pandúrokat Sz.-Vilmosra, s mondasd a biztosnak, hogy nehány vasvillás emberrel s pandúrral az erdő melletti csárdánál várjanak. Esküdtedet hagyd itthon, csak bajunkra lenne.

- Igazság, de ha Cifra rászed, s az egész csak cselszövény, mely vesztünkre koholtatott - s Nyúzó sápadtabbnak látszott -, Viola nekem bosszút esküdött, s Cifra bandájához tartozik.

- Ne félj, nem szükséges, hogy éppen közel menjünk, magam sem szeretem a puskalövéseket. Egyébiránt Cifra biztos ember s kezünkben van.

Egy idő múlva Kenyházy bejött s mondá, hogy a pandúrok már Sz.-Vilmos felé indultak.

- Menjünk hát - szólt Macskaházy, ismét magára akasztva bundáját.

- Hát te is elmégy, Palikám? - szólt bámulva az esküdt, midőn Nyúzót szinte bundában látá.

- El, te itt maradhatsz.

- De mit csinálhatsz nálam nélkül?

- Majd csak próbálunk valamit - szólt Nyúzó nevetve -, te vigyázz a házra.

- Furcsa - gondolá magában Kenyházy, midőn azok ketten kocsira ültek, s Cifra, ki ez idő alatt a pitvarban várt, hátul felkapaszkodott -, szolgabíró esküdt nélkül!

És Nyúzónak elhagyott jobb keze, midőn a kocsi elhajtott, visszament a szobába, többször csóválta fejét, egy pohár vörös bort ivott, s tovább énekelé:

Aki Bandit nem szereti, haj! haj! haj!
Azt az ördög elviheti, haj! haj! haj!

Míg végre az álom lelkes dalának is véget vetett, s a Nyúzó-kúrián csak a kutyák ugatása szakítá félbe a nagy éjjeli csendet.

20

Ha boszorkány szemekkel bírnánk, kik - mint jámbor apáink hitték - éjszaka, mint nappal, mérföldekre láttak, s ha a téren, melyen történetünk játszik, valamely magasabb hely volna található, most valóban ritka dolognak lehetnénk tanúi. A rónán, hol őszkor, főképp miután az estharang a távol faluk tornyain elhangzott, csak a tanyákról áthallatszó kutyaugatás s néha távol lókopogás szakítják félbe az ünnepélyes csendet, most egy hintó és egy szekér hajt egyszerre Sz.-Vilmos felé. Két rendbeli utasok ilyenkor s e téren!... a dolog oly rendkívüli, hogy olvasóim talán hihetetlennek tartanák, ha nem beszéltem volna el, hogy ez éjjel a kislaki gulyás Violánéval, s Nyúzó Macskaházyval, mindketten a sz.-vilmosi erdő felé indultak, az egyik pár, hogy Violát akasztófára kerítse, a másik, hogy őt megmentse: az egyik mint kérlelhetlen ellen, a másik őrző angyalként. Mi e történetet még rendkívüliebbé teszi, az, hogy ez alkalommal a barátok az ellenségeknél inkább sietnek, mi, mint tudva van, a legritkább esetek közé tartozik, miután a közmondássá vált tanácsot: *lassan haladj, tovább érsz*, senki barátainknál inkább követni nem szokta, úgyhogy tíz eset közt kilencszer éppen akkor érnek segítségünkre, mikor hasznukat többé nem vehetjük, s ők azon keserű panasszal vádolhatják végzetüket: mért nem jöttek csak valamivel előbb? Hogy a jelen esetben ellenkezőt tapasztalunk, az leginkább két oknak tulajdonítható. Az első, hogy Viola barátai nem művelt emberek, s így azoknak szokásait magukévá nem teheték; a második, hogy ildomos emberek - s Nyúzó s Macskaházy kétségen kívül ezekhez tartoztak - még inkább szeretik magukat, mint amily mértékben másokat gyűlölnek, s ha valakit fel akarnak akasztatni, az eljárást nem szívesen kezdik azon, hogy tulajdon nyakukat töressék, mi - Nyúzónak tántoríthatlan meggyőződése szerint - okvetlenül megtörténik, ha a tiszaréti kocsis öt igáslovával úgy hajt az egész úton, mint Garacs faluban megkezdé.

- Átkozott gazember! - kiáltott a főbíró, fejét dörzsölve, mely hatalmas zöttyenés által a kocsifödél vas részeivel nem a legnyájasabb érintkezésbe jött - zsákokat viszesz a vásárra, hogy a lyukakra nem vigyázsz? Lassan! mondom: lassan! másképp úgy nyakad közé vágok...

- Kérlek, ne félj - szólt Macskaházy, szinte fejét dörzsölve -, nincs a megyében biztosabb kocsis, mint ez; a nagyságos asszony is vele jár.

- Biztos ember? részeg, mondom, Macskaházy barátom, részeg, mint a csap.

- Dehogy részeg, mióta Porvárról jöttünk, nem is fogott ki.

- Jaj nekem! - kiáltott Nyúzó, kikapva pipáját, mely egy második zökkenéssel oly mélyen beütődött szájába, hogy ha nappal lenne, mindenki azt hitte volna, hogy a főbíró ez elválhatlan kedvesét végre szeretetében el akarta nyelni - jaj nekem, ez végső ítélet. Állj meg, kocsis! állj meg, mondom! én kiszállok.

- Várj csak egy keveset - mondá Macskaházy türelmetlenül -; itt csak nem szállhatsz ki a sár közepette, mindjárt kijövünk a gyepre, s az sima, mint az asztal.

- Csupa disznótúrás - sóhajtott a főbíró, ki azalatt pipáját félretevé, de az utolsó élvezet után, melyet szárából szítt, még mindig köpködött -, az még veszedelmesebb, itt legalább lágyan eshetnék az ember. Én kiszállok.

- De ha kiszállsz, holnapig nem érünk Sz.-Vilmosra.

- Jaj, jaj, jaj! mindjárt felfordulunk - kiáltott Nyúzó -; uram teremtőm! állj meg! tartsd a kocsit, te gazember! Jancsi! - E felkiáltások, melyek alatt Nyúzó kezeivel görcsösen a vánkosokhoz kapaszkodva egyszersmind arról gondolkozott, mily oldalon lehetne legjobban kiugornia, egy lejtős helynek valának tulajdoníthatók, melyen a kocsi farolva kissé meghajlott. Mielőtt azonban az ily nyájasan felszólított hajdú magas bakjáról leszállhatott, a kocsi ismét egyenesen állt.

- Menjünk! menjünk! - szólt Macskaházy, elnyomva nevetését - a gyepen vagyunk, itt egyenes az út; csontig átfázunk, ha ily lassan megyünk.

- Csak a csont maradjon meg épen - jegyzé meg a főbíró, ki míg a kocsi állt, kissé nyugodtabbnak látszott.

- Igen - mondá a másik -, de reumatizmusom... tudod, mennyit szenvedek; a levegő oly nedves, az egész vidék teli van betegekkel.

- Már hogy lehet az ember ily hypochondricus? - gondolá Nyúzó magában, míg a lovak lassan ügetve tovább haladtak, s Jancsi régi magyar szokás szerint szarkaként egy felhágóról a másikra ugrándozva a kocsinak majd egyik, majd másik oldalához csimpaszkodott. - Meglásd - szóla szomorúan útitársához, miután a kocsi minden erősebb mozdulatát káromkodás vagy jajkiáltások követék -, nem jövünk ép tagokkal Sz.-Vilmosra.

- Ej, barátom, ne légy oly poltron - mondá Macskaházy -, látod én nyugodt vagyok, és én is csak csüggök éltemen.

- Neked könnyű - sóhajta a főbíró -, nőtelen ember vagy; de lám, én! feleségem s négy gyermekem.

Az ügyész, ki, midőn eszébe jutott, hogy neki sem felesége, sem gyermeke nincs, ebben arra, hogy életéhez ragaszkodjék, talán éppoly erős okot talált; csak a nedvesség s hideg szél ellen panaszkodott. - S pedig még bodzateát sem hoztam magammal - mondá nyugtalanul -, ha nem találok Sz.-Vilmoson s jól ki nem izzadhatom magamat, meglátod, halálos beteg leszek.

- Ne légy oly hypochondricus - mondá a főbíró, miután nem szűnő kiáltozásaira a kocsis lovainak gyenge ügetését lépésre változtatá. S a két férfi egy ideig hallgatva ült egymás mellett, álmélkodva mindenik pajtásának gyávaságán.

Kit nevezhetni bátornak? ez egyike azon kérdéseknek, melyre felelni sokkal nehezebb, mint első pillanatra látszik. Egy vén francia ismerősömtől hallám többször, hogy jól nevelt ember, ha veszedelemmel találkozik, elébb körülnéz, s ha maga van, elszalad; ha pedig tanúkat lát, bátran nekiáll; - és ez bizonyos tekintetben igaz; de végre mit bizonyít egyebet annál, hogy művelt ember mások ítéletétől inkább fél, mint egyéb veszélyektől; két veszély között az elől hátrál, melyet más fel sem vesz - a közvélemény elől; s lehet-e ezt bátorságnak nevezni? Ha öngyilkosság követtetett el, a társaságnak egy, főképp fiatalabb része bámulja a bátorságot, mások fejet csóválva gyávának nevezik a szerencsétlent, ki élte terhét tovább vinni nem merte. Kinek van itt igaza? egyiknek sem, vagy mindenkinek? Nincs senki, ki e világon semmitől sem félne; nincs senki, ki bizonyos tárgyak előtt, melyeknek látásán mások elijednek, nem tartaná meg bátorságát. Barátom van, merész, hogy százakkal szembeszállna, mutass neki egy kis ártatlan kígyót, s elkergeted; egy földesurat ismertem, félt mindentől, vízen és szárazon, kocsin, lovon s gyalog, a kutyáktól, mennydörgéstől, az utolsó földindulás óta földindulásoktól, s mióta a pesti árvízről hallott, árvizektől, nappal ökrök- s bivalyoktól, éjjel zsivány- s kísértetbandáktól; azt hivém, végre feltaláltam a gyávaság ideálját, s ím, akkor hallám, hogy mikor a kolera uralkodott, senki a megyében több bátorságot nem mutatott. Ez ember szüntelen kacagott a többiek gyávasága felett, s nagy gyönyörrel s azon élvezettel, melyet a bátor érez, ha oly valamit tesz, mit senki utánozni nem mer, evé töltött káposztáját s

sárga dinnyéit bámuló vendégei előtt, kiket a főorvos mind szörnyű halállal fenyegetett, ha ehhez hasonló merényekre vetemednének. Ím, földesuramnak is megvoltak hős pillanatai, őt sem lehete egészen gyávának neveznem, s valóban, azok, kik - mint sokan - nem a célt, hanem csak a bátorságot becsülik tetteinkben, nem tudom, hogy boldogulhatnak ítéleteikkel. Az előtt fogják-e levenni kalapjokat, ki négy lábnyi magas akadályon lovával átszökik, s tánc után fagylaltot eszik; vagy az orvos előtt, ki ha csak lovat lát, elhalaványul, de a pestises betegnek puszta ujjakkal megtapintja daganatát? Van egy neme a merészségnek mindenikben; az emberek ítélete hihetőképp akként fog különbözni, miként magukat vagy az akadály átugratására, vagy a beteg megérintésére képesebbnek érzik. Hisz az erényeket úgy értelmezi mindenikünk, hogy magát az erényesek sorából ki ne zárja: mindenki oly morált képez magának, mely mellett megélhessen.

Ismét eltértem... - sebaj. - A kocsi a gyepet elhagyva az országútra tért, s kit e hazában őszkor e szerencsétlenség ért, nem haladhat oly hamar, hogy bármennyi eltérések után nem volna utolérhető. Az utasok helyzete nem változott. A kocsis káromkodik, Nyúzó minden zöttyenésnél jajgat és káromkodik, Macskaházy pedig a kikerülhetlen betegség fölött sóhajtozik, míg a hajdú a kocsi egyik feléről a másikra siet, s minden oldalon szidással fogadtatik, mert mindig késő jő, s éppen akkor csimpeszkedik a kocsi egyik vagy másik oldalába, mikor az úgyis arra hajlott s e segedelem nélkül is felfordulhatna. Cifra a kocsi hátán az egész idő alatt mélyen alszik, s mi azon meggyőződéssel hagyhatjuk itt e társaságot, hogy ha így haladnak, a gulyás két sárga lovával jóval előbb ér a sz.-vilmosi erdőhöz.

István gulyás maga is avval vigasztalá magát s szomorú társát. Igaz, jó három órája, hogy Violáné Garacs mellett Cifrával találkozott, s Garacs jó útban talán egy órával van közelebb a sz.-vilmosi erdőhöz, mint István tanyája. De a szolgabíró - kiről Peti által tudta, hogy otthon van - talán nem indul el mindjárt; azután az urak kocsiban járnak, s útjok rossz, míg ő könnyű szekeren, a legjobb gyepen szinte repülhet. És végre van-e valakinek a világon két oly sárgája, mint István gulyásnak?

Már sötét volt, mikor elindultak. A hold első negyede, melynek a debreceni kalendáriom szerint ma este kelle megjelenni, a nehéz ködfátyolon nem hathatott keresztül, s valóban magyar pásztorember tájismerete vala szükséges, hogy e roppant síkon irányát el ne veszítse. Itt egy határhalom vagy elhagyott gémeskút, mely a ködből setét kísértetként kiemelkedett; ott egy múlt évről fennmaradt fél szalmaboglya vagy árokhányás, vagy néha, messze távolságra egymástól magányos fűzfák, melyek az áradás-járta réten felnőttek, s véletlenül megmaradva, most az őszi szélben vékony lombatlan ágaikat suhogtatták: ez vala minden. A gulyás bátran tovább hajtott, kétkedés nélkül, mintha a világ legjártabb országútján haladna, s a sárgák nekifeküdtek a hámnak, mintha a garabonciás diák sárkányaival futnának versenyt. A lovak úgy mentek, de úgy... István nem tudta, mit tegyen örömében. Feje felett suhogtatá ostorát, barátságosan szólítgatva kedves tátosait: - Vércse, ne!... ne, te sárga!... hogy kapaszkodik az istenadta!... mondom, nincs oly jó ló Magyarországban.

Fűzfák s határhalmok, gémeskút s boglya mintha elrepülnének a szekér mellett. A lovaknak sörénye messze szállt párolgó nyakuktól; a gulyás visszavetve bundáját, lobogó inggel, mintha szélvész ellen hajtana, ült a szekér elején; a lovak rohanva haladtak, mintha a föld égne lábaik alatt, mintha ketté akarnák hasítani a ködfátyolt s túlsó felére érni, még mielőtt az utánok ismét összefolyhatott.

- Ne félj semmit, Zsuzsim - mondá a gulyás vígan -, ott leszünk, még mielőtt az az átkozott főbíró kikapaszkodik szobájából. Ne te, Vércse!

- Adja isten! - sóhajta Zsuzsi.

- No, az ördög elvihetné, ha még így is késő jőnénk - válaszolt a gulyás. - Monddsza, Zsuzsi, de igaz lelkedre mondd, mentél-e így éltedben?

- Soha - válaszolt ez, kinek gondolatai máshol jártak.

- Hiszem! Sárga, ne!... No Zsuzsi, semmi szomorúság, egy óra múlva ott vagyunk, s elmegyünk a sz.-vilmosi csikóshoz gulyáshúsra; ha más nincs, egy csikó csak találkozik, s azzal vége. Teringettét, hogy húznak, egész kezem elzsibbadt! - tevé hozzá a boldog kocsis, jobb kezébe fogva gyeplőjét, míg megfájult balját éppoly gyönyörrel lógatá maga mellett, mint ki egy darab aranyat hordva fárad el, s a fájdalmakon, melyekét érez, kincsének nagyságát méri.

A lovak egyszerre hortyogva félreugrottak.

- Mi volna ez?! - kiáltott a gulyás, ki bal kezével hamar ismét a gyeplőket ragadta meg, s ostorához kapott. - Sárga! Vércse!... ah, ez a baj! - szóla, szemeit a ködbe meresztve, midőn a farkast, mely útjokon keresztülfutva most nem messze tőlök állt, meglátá: - Férget láttatok, no, csak menj Kislakra, átkozott, Tisza és Bodor majd megtépáznak. Reménylem, Peti nem találkozott vele; no, mi baj, vén cigányhús a farkasnak se kell.

A nyugtalanság azonban, melyet Violáné Petiért, a farkast látva, érezni kezdett, s melyet István természettudományi megjegyzése szétoszlatni képes nem volt, nem tarthatott sokáig, miután alig indulva meg újra, egy határdombnál, melynél át kellett menniök, maga a cigány állt.

Peti felült. - Idején jövünk - mondá, a gulyás mellé ereszkedve -, a garacsi út, melyen azok jőnek, feneketlen, s mi gyepen megyünk.

- Csak férget ne láttunk volna - szóla szomorúan Zsuzsi -, mindig hallottam, az nem jót jelent.

- Legyen eszed, Zsuzsi - válaszolt a gulyás nevetve -, hány férget láttam én életemben, mégis itt vagyok. Mi bajunk lehetne?... ni, a sárgák nem is izzadnak.

- Csak a szekér ne törjék el - mondá Zsuzsi aggodalommal -, higgye el kend, én ma mindentől félek.

- Dehogy törik el - válaszolt a gulyás egyet suhogva ostorával -, hisz nem fakó, nem is hintó. A hintó és szekér közt épp az a különbség, mint az úr és paraszt között. Amaz nagy, magos, csupa vánkos, kifestve elöl-hátul, úgy ránézve egész pompa, de ha bajba jön rossz úton, vagy ha hidasra eresztik, zötty! oda van!... csupa sróf és haszontalan ág-bog mindenfelől, mihelyt nem jár töltésen vagy lágy gyepúton, sárba marad; az ilyen szekér pedig elmegy mindenütt, főképp az én szekerem! a kerekeket magam faragtam, a vasat Peti verte rá. Ne, te sárga!

Peti nem egészen osztá István nyugalmát. - Csak vizet ne érjünk - szólt többször, fejét vakarva -, mindig esik, s ha valahogy a lápok megteltek...

- Ne félj, Peti, minden rendiben lesz; s te is, Zsuzsi, ne búsulj. Öcsém, Pista, ki ott a Tiszán túl lakott, a múlt héten halt meg. Már régen felmondott uraságának, s elbocsátó levelet s passzust is kapott. Ezekkel a haszontalan írásokkal, melyekkel Pista felesége most úgysem tehet semmit, te Violával és gyermekeiddel elmehetsz akárhová. Magam is tudok szolgálatot húsz mérföldre innen, s ott ismét mint becsületes emberek élhettek. Ez a vármegye kemény dolog - tevé hozzá a gulyás egyet suhantva -, csak az jó benne, hogy nem messze tart. Mit mondasz, Peti?

De Peti nem szólt, nem felelt Zsuzsinak sem, ki e jó hírek hallására mintegy új reménycsillagot láta emelkedni sötét láthatárán, s remegő hangon kérdezé: - Nem volna-e ez több boldogság, mint hogy azt szerencsétlen helyzetökben reményleni lehetne? A cigány keselyűszemeit a setét ködbe meresztve, mozdulatlanul ült helyén, csak néha, midőn aggályosan fejét csóválá,

lehete látni, hogy nem alszik. A gulyás, ki ezt nehányszor észrevevé, ilyenkor egyet suhantva ostorával, csak azt válaszolá, hogy: - Nincs semmi baj, ne félj, Peti, mindjárt ott leszünk. - S ők hallgatva tovább mentek, csakhogy a köd, úgy látszott, még homályosabban ereszkedett le; a tér, melyen lovaik száguldva haladtak, még elhagyottabbnak látszott. Határhalom, fűzfa, boglyák s kutak rég eltűntek, s aki népünk bámulatos ügyességét nem ismeri, mellyel útján eligazodik, habár látszólag semmi sincs, mitől irányt vehetne, alig foghatná meg, a sietők miként nem tévedtek el régen. A pocsogás, mely egyszerre a lovak lábai alatt hallatszott, véget vetett haladásuknak.

A gulyás, noha nem szólt, régen osztá Peti aggodalmait. Egyes világosabb foltok, melyeket itt-ott, a köd között is észrevett, eszébe juttaták, hogy a Tisza talán mégis kiáradt. Most nem volt többé kétség. A hely, melyen szekerükkel megálltak, noha a kákás fű széles leveleivel a vizet eltakarta, már el volt borítva. A cigány leugrott s pocsogva előre ment. Előtte széles vízláp terjedett el, melynek határát a ködben nem láthatá. Visszafordult, s jobbra keresett utat, itt is víz mindenfelől, csak egyes sötét foltok álltak ki szigetekként a nagy áradásból, mely az emelkedő víz által mozgásba hozva a síkon s hullámozva tovább terjed. Csak balfelől látszott egy hátasabb hely, mely még szárazan állt, s hova Peti a lovakat most kivezette. - Úgy, ezen talán még az erdőig jöhetünk - mondá elébbi helyére ülve -, az áradás még nem töltött el minden lápot; vigyázz, István, maradj mindig a víz mellett, másképp eltévedünk, ez a sárga ér...

- Jézus Krisztusom! - kiálta Zsuzsi, kinek lelkében egyszerre minden aggály újra fölébredt - későn jövünk, és szegény férjem!

- Még jókor jöhetünk - válaszolt a cigány biztatva, noha szavának hangjából a legnagyobb nyugtalanság vala észrevehető -; ha a víz a békahágón át nem ment, a fekete tót szárazan találjuk; s akkor minden jól van. Csak rajta, István.

- Átkozott Tisza - mondá emez, párolgó lovait ostorával biztatva.

- Dehogy a Tisza! hogy beszélhet kend így - szólt a cigány fejét rázva -, mikor a víz innen jó. Még tegnap láttam a Tiszát Réten, s az alig mozdul; ez mind a Rákérből jő, mióta az urak új töltést csináltak, egészen nekibolondult.

- A menkő üsse meg, itt is víz! - kiáltott a gulyás, gyeplőjén visszarántva lovait, melyeknek egyike lebukott. Peti, térdig gázolva a vízben, a szekér elébbi irányában tovább ment. - Itt nincs baj - kiálta végre, miután a nem széles eren átjutván, ismét szárazon látá magát, s a szekérhez visszatérve, a hortyogó lovakat a víznek vezeté. - Ne féljetek, bolondok, Pista gulyásnál még többhöz fogtok szokni. - A szekér szerencsésen a túlsó parton ismét szárazra jött. S így mentek tovább, hol az árvíz a gyepet el nem borítá, vágtatva; az egyes kisebb ereken át Peti által vezetve, míg egy széles vízróna minden további haladást lehetetlenné tett.

- A fekete tó betelt - kiáltott a cigány összecsapva kezeit -, nincs ló a világon, mely ezen átmenne.

- Maradjatok itt - szólt Zsuzsi remegő hangon -, átmegyek én magam.

- Te, Zsuzsi, az kellene még - mondá a gulyás, Violánét, ki már szekeréről leszállni készült, helyén erőszakkal visszatartva - a tó teli van mélységekkel, s főképp te, ki beteg voltál, ha egyszer elcsúsznál, nem bírsz fölkelni, s oda vagy.

- Ereszd bundámat! Isten megsegít; férjemet csak nem hagyhatom el végső nyomorúságában, tudod, föl akarják akasztani. - S ezzel a szegény asszony a szekérről leszállni készült.

- Legyen eszed, Zsuzsi - mondá a gulyás, hasonlóképp leszállva szekeréről -, ha férjedet fölakasztják, s te itt fúlsz belé a vízbe, mi lesz gyermekeidből.

Zsuzsi leült a szekér mellé, s két kezével eltakarva képét, sírt keservesen.

- Ne félj, fiam - mondá a gulyás biztatólag -, majd elmegyünk, én vagy Peti: az erdő, látod, előttünk áll, csak valahogy átgázolunk... Ej, Peti! Peti! te is oly vén ember vagy! minek hoztál ide?

A cigány, ki azalatt szemeit mindenfelé jártatva, mint látszott, magát tökéletesen irányozni iparkodott, e panaszra csak azt mormogá: hogy az út, melyen jöttek, sáros időben, két órával közelebb, s hogy mikor most négy nap erre járt, a víznek még nyoma sem volt. - Ne félj, Zsuzsi - tevé hozzá -, én átmegyek, ha az ördög elvisz is, átmegyek, csak hagy ismerjem ki magamat egy kissé. Nem az a nagy fa-e ez, hol minap voltunk? - szólt a gulyáshoz Peti, kezével a túlsó partra mutatva, hol a ködből az erdő sötét, egyenes falként átlátszott, melyből csak itt-ott egyes magasabb sudarak emelkedtek ki.

- Igen, meglehet - felele a gulyás, e magasabb sudarak egyikére fordítva figyelmét -, csak az az átkozott köd ne lenne... de, az erdő szélén több magas fa van, az ördög ismeri meg.

- Balra a fától - folytatá a cigány gondolkodva -, mintegy kétszáz lépésnyire, az erdőben nyílás van. Aznap azon jöttünk át szekerünkkel; nem emlékezik kend?

- Hogy a menkőbe ne emlékezném, s jobbra, hacsak le nem kaszálták, a fához még közelebb nádasnak kell lenni.

- Igazság! - válaszolt ismét a cigány - még mondtad, mily jó lenne kerítésnek. No, menjünk, te jobbra, én balra, ha a nyílást megtalálom, s ez csakugyan a fa, akkor átgázolok. A fától egész a tóárok másik partjáig hátas hely van.

- Veletek megyek - szólt Violáné, ki, mint a rab ítéletét, e beszélgetésnek minden szavát remegő figyelemmel hallgatá, felkelve -, nem maradhatok itt nyugtalanságomban magam.

- Zsuzsi lelkem - mondá a cigány, ki már futásra készült, megfordulva -, beteg voltál, a föld csupa sár és iszap, megfáznál, ülj le itt, s várj meg.

- De visszajöttök? nem mentek át nálam nélkül? Az istenre kérlek, Peti, ne hagyjatok itt - kiálta a szerencsétlen nő a távozó után.

- Ha átmehetünk - kiálta vissza a cigány még egyszer megfordulva -, én magam viszlek hátomon a túlsó partra. - Ki e pillanatban a cigány mellett áll, egy cseppet láthatott volna, mely barna arcredői közt lefolyt.

A férfiak a köd homályában eltűntek, csak Zsuzsi maga állt ott a víznek szélén, a túlsó partról átsötétlő erdőre meresztve szemeit. - Ily közel, s én nem mehetek hozzá - sóhajta, s lelkét a szerelem minden fájdalmai dúlták szét.

A szegény asszonynak igaza volt; a vízen túl alig ezer lépésnyire a helytől, hol neje feléje terjeszti vágyó karjait, találjuk Violát s társait. Taksony megyének a Tisza mentében fekvő síkságán nagyszerű tölgyesei vannak, valamint a homok szép hajlongó nyíreit s remegő nyárfáit termi meg, s némely helyen, a festőileg elhelyezett facsoportok között a legszebb kertben képzelhetnénk magunkat, ha az ember mívelő keze itt-ott, burgonya és tengeri földjeivel az egésznek hatását nem rontaná meg: úgy a kemény agyagban, mely a Tisza két partját képezi, hatalmas tölgyek emelik sötét koronáikat, nem ápolva emberek által, de a természet egész pompájában emelve széles sudaraikat az ég felé, melyeket nem a fejsze, hanem csak az idő vagy a Tisza döntenek meg. Miután a fának ára Magyarország e részében oly csekély, hogy ezen tölgyek kivágatása többe kerülne, mint mit fájokért kapni lehet, az egyetlen jövedelem, melyet belőle a birtokos húz, csaknem egyedül a makkolásban áll, mely jó esztendőkben az erdőket a tiszai földesurak egyik legjövedelmezőbb tulajdonává teszi. Ledőlt

s helyökön rohadó fákat ily erdőben találni éppúgy nem ritkaság, mint Amerika őserdeiben; s az idő még talán távol van, hol a műveltség kiterjesztve hatalmát ide is, a Tisza sötét tölgyesei jövedelmezőbbek lesznek, de szebbek bizonyosan nem, mint most, midőn sötét ágaik alatt csak a varjúk ezrei ütötték föl tanyájukat.

E nagyszerű tölgyesek egyike vala a sz.-vilmosi határon is. Az erdőség, mely e határ kiöntéseknek kitett s így a gazdaság más nemeire alkalmatlan részét takarta, lenyúlt egész a Tiszáig, melynek túlsó partján hasonló, még mérföldekre terjedő tölgyesek álltak. Jó esztendőkben, ha tudniillik makk termett, az erdő teli volt zajjal s élettel. Makkolásra fogadott állatok ezreinek röfögése s száz kondásnak éneke s fütyülése hangzott a fák alatt, melyek nem egy sebet mutathatának, mit e pásztorok pajkossága baltákkal sötét kérgökbe vágott. Ha ilyenkor a sz.-vilmosi erdő mellett átmentél, a fák között itt-ott nagy tüzet s körülötte bundájokba burkolt emberi alakokat láthattál. Néha a sűrűből egy magányos duda vagy furuglya is kihangzott, néha víg hahota, hogy szinte irigyelhetéd ez embereknek sorsát, kik oly kevéssel vígan s megelégedve lehetnek, s kiknek minden gondjait egy kancsó bor elűzi. Most halotti csend terül el az erdő felett. A tölgyek ez évben éppen nem termettek, s a pásztorkunyhók, melyeket a kanászok múlt esztendőkben, csak éppen hogy a legnagyobb fergetegtől legyen hová menekülniök, építének, most vagy elhagyatva állnak, vagy szétdüledeznek. A kanász építés közben nem gondol utódaira; ha a kunyhó, melyet rakott, másnap, miután nyájával tovább ment, szétomlik, annyival jobb; ha esztendőre visszajő, újat épít magának nem nagy fáradsággal. Szíve éppen annak örül leginkább, ha holvoltának mennyivel kevesebb emléke marad.

E kunyhók egyikében, abban, mely Sz.-Vilmostól legtávolabb fekszik, vonult meg Viola társaival. Viola bandájának legbiztosabb s kedveltebb menhelye vala ez. Az erdőn át azon oldalon, hol a kunyhó állt, nem vezetett út; maga a kunyhó körül sűrű rengeteg, s mióta pár év előtt nem távol e helytől egy biztos és két pandúr agyonlövettek, a megye legbátrabb szolgái sem igen mertek e helyhez közelíteni. Ha árulástól nem kell félnie, Viola oly biztosan aludhatott e födél alatt, mint bármely király palotájában. S az miként juthatott volna eszébe? Petin s István gulyáson kívül titkát csak olyanok tudták, kikre ha azt felfödözik, akasztófa vár.

E kunyhó, melynek egyik szögletében, kis hordón ülve, Violát magát találjuk, egyike vala a nagyobbaknak, s ámbár bútorzatában nem látunk semmit, mi korunk kényelmeire emlékeztetne, a faajtóból, mellyel az alacsony bejárást el lehete zárni, s a nádfödelen, mely itt-ott ráborított ágakkal kijavíttatott, észre lehetett venni, hogy e kunyhó - soha egészen elhagyatva nem volt.

A fal mellett, mindkét oldalon, kevés szalma, mely bundákkal takarva a zsiványoknak ágyul szolgált, egy darab deszka négy faragott lábra szegezve, melyet asztalnak használtak, s egy kormos vasbogrács, mely a falon függött, volt egyébiránt a jelenlevők fegyverein s két kulacson kívül minden, mit e szűk hajlékban találunk, s mire a kunyhó közepén pislogó tűz bizonytalan világát veti. A kunyhó nádfödele, mely a falak mellett annyira leereszkedett, hogy alatta egyenesen megállni nem lehetett, a sok tüzelés által koromfeketévé vált, de ámbár a kunyhónak kéménye nincs, s a füst csak a nyitott ajtón s egyes kis lyukakon, melyek a falban e célból csináltattak, megy ki, a bennlét az égő tűz mellett elég tűrhetőnek látszik.

Viola mély gondolatokba merülve ül a szoba homályos szögletében, míg két cimborája, ki e pillanatban vele van, bundákon nyújtózkodik, s néha fölpiszkálva a parázst, vagy félig unalomból, félig bánatból - mint magyar ember tűznél szokott - nagyokat sóhajtva nézi a mindig inkább elapadó lángokat.

A regényíróknak egy idő óta szokása bájló színekkel festeni a vétket. Mint a lovagregény boldog emlékű korában, az írók egész új, soha nem létezett középkort alkottak képzetökben,

csupa hívség- s hősi erényből összegyártva, hogy az ember - én magam emlékezem gyermekkoromból ily érzeményekre - szinte vágyódott az ököljog boldog időszaka után, s mintegy megvetéssel fordult el pulya századunktól, melyben senki várából az átmenő kereskedőket megrohanni nem szokta, s a kínpad s boszorkányégetés megszűntével minden, mi költői volt, elenyészett: úgy most a vétek minden nemeinek nyájasan mosolygó képei készíttetnek a jámbor közönség számára, oly szépek, oly csábítók, hogy szinte bámulni lehet, miként nem találkoznak többen, kik e képek utánzását tűzik ki maguknak célul. Költők, egyéb művészekként, szívesebben választanak magoknak típusokat, mint hogy a természetet örök változékonyságában követnék, s ha egyszer egyike a nagyobbaknak bizonyos úton megindult, a többiek utána rohannak, anélkül hogy egyéb jutna eszökbe, mint az, miszerint eldődeiknél ez ösvényen hátrább ne maradjanak. Ez az, mit századunkban a művelt világ majdnem minden irodalmában is észrevehetünk. - A középkor nem ismert irgalmat a gonosztevő iránt, s mégis mennyi van sokszor a vétkesnek életében, mi, habár emberi igazságunk szerint tettét büntetnünk kell, részvétünket, könyörületünket érdemli! Felvilágosodottabb korunk jól tudja ezt. A vad szenvedélyek, melyek eldődeinket kegyetlenségre ragadták, rég elnémultak, s mégis lázas állapotban, rohanva anyagi érdekeinek kielégítése után, korunk részvét nélkül elfordul a szenvedésektől, melyeket szociális viszonyai által előidézett, vagy melyeket legalább, ha ápoló kezeit feléjök terjeszti, enyhíthetne. Nagy írók érezték ezt, s midőn a társaság legundokabb sebeit merész kezekkel feltakarák, midőn emberi természetünk azon nemes részeire emlékeztetének, melyek a gonosztevő kebléből nem veszhetnek ki soha egészen, midőn figyelmessé tettek, hogy azon undoron kívül, mellyel tetteitől elfordulunk, van még valami, mit a bűnös iránt érezhetünk - *szánakozás* szerencsétlensége felett: tettök nemes s tiszteletreméltó volt. A sokaság érzéketlensége elleni visszhatás lelkesíté őket műveikhez, s éppen ezért sokszor - mi minden visszhatásnak szükséges következése - túlmentek első szándékukon, s csak hogy az undort s gyűlölést, mellyel az emberek nem annyira a vétek, mint a vétkes ellen viseltettek - enyhítsék: szeretet vagy bámulat tárgyaivá emelték azokat, kik iránt csak sajnálkozást akarának gerjeszteni. S még egyszer mondom, e tett szép s nemes volt. Van az írónak egy magasabb feladata, mint hogy bizonyos mennyiségű fehér papírt fekete karcolással töltsön be, s ki ezt érzi, azt egypár kedvező bírálat, vagy azon művészi élvezet, melyet művei alkotásában talál, ki nem elégíthetik. A költészet kedves játékká aljasul, ha a kor nagy érdekeitől különválva nem a létező hibák orvoslása, nem az érzelmek nemesítése után törekszik. S ki az istentől nyert tehetségeit, ahelyett, hogy velök embertársai legszentebb érdekeiért küzdene, a művészi forma mélyébe elássa, csakhogy valamiképp csorbát ne szenvedjen; ki magas helikonáról, félistennek képzelve magát, kora szenvedéseiben csak művészi stúdiumok tárgyát látja, s míg a föld vérben áll, s az egész emberi nem vajúdások között új életnek indul, virágok- s a langy esti szellőről énekel: azt bámulhatjuk hideg magasságában, irigyelhetjük - tisztelet- s szeretetünket azonban csak az érdemli, kinek isten szívet adott, hogy embertársai szenvedéseit megérthesse. De ha a költőtől, ki nemes emberi cél után fáradva, hogy erősebben hathasson, azt, mi a művésznek legdrágább, műve szépségét is feláldozá - tiszteletünket meg nem tagadhatjuk, ha bámuljuk az önmegtagadást, mellyel ő, ki keble mélyében gyémántokat találhatott, inkább éles ekével szántotta fel földjét, mert érzé, hogy e munkával öndicsőségére kevesebbet, de embertársainak hasznára többet tehet, ha az így támadott művek hibáit az érzelmért, melyből származtak, szívesen megbocsátjuk, s megfeledkezünk gyengeségeiről, mert érezzük, hogy mi ellen a *kritikus* kifogásokat tehetne, azt az *embernek* bámulni kell, hogy a könyvben nem *szép mű*, hanem *szép emberi tett* fekszik előttünk: mit mondjunk a mázolókról, kik minden magasabb cél s indok nélkül e műveket utánozzák, kik romlott képzetökkel gyönyörködve mindenen, mi szörnyű vagy undok, a rothadást, mely között amazok illatos virágot találtak, fölvájják, nem a virágért, hanem mert nekik jólesik az ocsmányságokban körülkapargatni; kik a vétekben nem a nemesebb emberi természet mindig fennmaradó töredékeit, hanem az erényben is mindig csak azon aljas

indulatokat keresik, melyek szerintök minden tetteink egyedüli alapját teszik; kik, mint Diogenes lámpájával embert, úgy új szörnyeteget keresnek képzelmök mélyében, s inkább örülnek, ha feltalálták, mint ha embertársaiknak egy új vigasztaló gondolatot nyújthatnának. Oh, ha valaha ez oly regényesnek festett zsiványéletet közelebbről látnák, azon éhséget, mocskot s mindennemű nyomort, melyek között e kalandok játszatnak, e hősöknek egész aljasságát, kiknek bátorsága sokszor nem más, mint az akasztófátóli félelem - a kép más volna, mint melyet adnak!

- Te, Mészáros! - mondá az egyik, kit az egész vidék Rácz Andor neve alatt ismert, ősz haját visszasimítva homlokáról - mit mondasz, nem jó volna egy kis gulyáshús?

- Az ördög vigyen el - dörmögött a másik, ki eddig a tűzben piszkálva, meredt szemekkel nézé a lángokat -, minek beszélsz ilyekről?

- Meg egy kis dohány - folytatá a másik nevetve -, ugye egy pipa dohány sem volna rossz?

- Átkozott hóhér! - kiálta a másik, kinek ifjú, részegeskedés által elbutult arcain bosszúság mutatkozott - mikor nincs, minek boszontod az embert?

- Hát csak úgy! - válaszolt Rácz - vagy talán nem tetszik - tevé hozzá, azon méltósággal függesztve szemeit ifjabb társára, mellyel ily öreg zsivány, ki mesterségét hat bandával egymás után majdnem huszonöt esztendeig űzé, ily suhancra nézhet.

- De mikor mindig tréfálsz - mondá Mészáros, az égő fát megtaszítva lábával -, kora reggeltől vagyunk itt, s nincs egy falatunk. Ha ez soká tart, felakaszthatnak bátran, elébb, míg éhen halunk meg.

- Hát mért nem mégy valamiért? - mondá Rácz, gúnyosan mosolyogva.

- Mikor minden ember lábon van ellenünk - sóhajtott emez -, addszide a kulacsot, hadd igyam legalább egyet.

- Melletted van - válaszolt a másik, midőn nevetve nagy kulacsot mutatott, mely Mészároshoz közel állt.

- Nem ezt - szóla emez, fejét rázva, oly képpel, mintha méreggel kínáltatnék -, hisz ez csak víz, ott melletted áll.

- Ebből ugyan nem kapsz, fiú - mondá a másik, messzebb tolva a kulacsot, mely után a fiatal zsivány kezét kiterjeszté -, úgyis több pálinka van fejedben, mint ész, s éhgyomorra, tudod, megárt. - S az öreg zsivány nevetett.

- Addszide - szólt emez, mindig haragosabban -, én inni akarok, nem vagyok bolondod, nekem nem parancsol senki.

- Majd meglátjuk - mondá az öreg zsivány, s midőn sötét szemeit pajtására szegezve, kezét, mellyel ez ismét a kulacs után nyúlt, izmos markával megszorítá, mindenki láthatta volna, hogy a tekintetet, melyben a banda között áll, nem tisztán hosszú tapasztalásainak köszönheti -, ülj le, gyerek, és maradj nyugodtan.

- No várj, vén kutya - kiáltott a másik, ki, mint látszott, a kulacsból, mely után ismét vágyódott, már több s nem hasztalan libációkat tett, felugorva, s falról lekapva fokosát -, majd meglátjuk, ki parancsol nekem.

Rácz, ki minden mozdulatait figyelemmel követé, ekkor szinte felugrott, torkon fogta a fenyegetőt, s még mielőtt fokosát fölemelheté, falhoz szorítá, s kicsavarta fegyverét kezeiből. - Majd adok, fattyú - szóla lángoló szemekkel -, a kanászok elég disznót öltek e fal mellett; ha moccansz, eggyel több lesz.

- Mi a baj? - szólt Viola, ki beszédeikre, míg azok e tettleges fordulatot nem vevék, nem figyelt, de most szinte felkelt hordójáról.

- Ez a fiú erőnek erejével pálinkát akar - mondá az idősebb zsivány, ki most szerencsétlen pajtását eleresztette, s mosolygó megelégedéssel nézé, miként dörzsöli fájó nyakát -, s én neki mindjárt más valamit adok.

- Hát adj neki pálinkát, ha van - mondá Viola -, nekünk úgysem kell.

Mészáros reményteli tekintetet vetve a kulacsra, felkelt, s feléje indult.

- Nem adok biz én - mondá Rácz, elébe állva -, a fiú úgyis többet ivott, mint kellene, részeg ember mindig bajba kever.

- De mikor éhes vagyok - szóla a másik, kérő tekintetet vetve Violára.

- Mért lett zsivány belőled - mondá Rácz gúnyosan mosolyogva -, hisz nem parancsolta senki?

- Hát neked ki parancsolta? - mormogott ez fogai között.

- Az más - mondá emez komolyan -, én desentor voltam! Tíz esztendeig szolgáltam a császárt, a legnagyobb háború idejében, s mikor hazajöttünk, s nem akartak elereszteni, tudja az ördög, mért, az jutott eszembe, hogy eleget katonáskodtam, s hogy most egyszer megpróbálhatja más is. Odadobtam puskát s patrontáskát, s azt hittem, meg tudok élni, ha nem állok is silbakot. Ha mészáros fia lettem volna mint te, bizony nem járnék itt az erdőben, és Viola sem, azt elhiheted.

- Mit bánom én - szólt a másik, kit a komolyság, mellyel az előbbi szólt, úgy látszott, nemigen érdekelt -, zsiványélet, pajzán élet, én inni akarok.

- Add neki a kulacsot - mondá Viola ismét -, hadd töltse kedvét.

- Igen, de már most is részeg - válaszolt Rácz, ki a kulacsot a földről fölvéve még mindig kétkedve tartá kezei között. - Ahol csak megfordultam, minden bandának szerencsétlensége a részegségtől jött.

- Ma nincs mit félni - mondá Viola -, legfelebb ha még Peti jön, ki által István gulyás húst küld. A szolgabíró Porvaron, s a hajdúk magukban, ne félj, nem jőnek ennyire, ha tudnák, hol vagyunk, elkerülnének inkább.

- Ej, nem kell azt hinni soha - mondá Rácz, fejét csóválva -, a veszedelem akkor üt ki, mikor az ember legkevesebbé gondolja. Isten neki, ha akarod. - S ezzel rosszkedvűen odanyújtá kulacsát, melyből a másik minden szitkok mellett, melyek között vele megkínáltatott, az állati örömnek bizonyos kifejezésével nagyokat szörpentett.

Ezek után a kunyhó ismét békességben állt. - Mészáros, ki egy ideig hőstetteiről beszélt, midőn látta, hogy a másik szavaira nem válaszol s nem is figyel, elhallgatott, s álomba merült. Rácz könyökét térdére támasztva ült a tűz mellett. Viola kiment a kunyhó elébe.

Az éj setét vala. A magas tölgyek, melyek a helyet környékezék, s melyeknek csúcsai a ködben eltűntek, még inkább nevelék a homályt, s csak a gyönge tűz, melynek fénye a kunyhó ajtaján keresztül az ellenében álló bokrok elszáradt lombjára esett, terjeszte némi világot az egészre. Miután a kunyhóban a beszélgetés megszűnt, véghetlen csend terüle el az egész vidéken. Néha az őszi szél egyes lökésekben szálla át az erdő felett, a tölgyek száraz lombja, mely még az ágakon függött, csörögni kezde, a sudarak között mintegy hosszú fájdalmas sóhaj hallatszott, mindig távolabb s távolabb, míg a gyenge nesz eltűnt, s a fák ismét hallgató mozdulatlanságban álltak. Néha fenn egyes varjúkárogás hallatszott, a madarak, melyek az erdőben ezrenként tanyáztak, fölébredve, nehéz szárnyaikkal verdesék a csörgő ágakat,

azután ismét véghetlen csönd s hallgatás mindenfelől. Viola ott állt a kunyhó előtt, s lelkét leírhatlan szomorúság tölté el. A sötét éj, a hallgatás, az elhagyottság, melyben magát látá, s melyet még kínosabban érzett, ha a kunyhó ajtaján betekintve azon társakat nézé, kik neki e világon maradtak... minden fájdalommal tölté lelkét. Mi boldog volt ő egykor! Ha a mezei munka bevégeztetett, s az ősz, mint most, hosszú estéivel eljött, Viola ott ült meleg szobájában, térdén hintázva kisfiát, szemét Zsuzsira függesztve, ki a lobogó mécs mellett nem szűnő szorgalommal táncoltatá orsóját. Künn köd borula el a vidéken, a kastély s paraszthá-zak, a templom s a Tisza partjai eltűntek fátyola alatt; de a boldogságot, melyet a gazda szerény lakában talált, az idő változásai nem takarhaták el szemei elől. A természet elteríti ködét egész tájak felett, hóval takarja földünket, mely alatt a vidám zöldnek s virágozásnak nyomai is eltűnnek; azon boldogság felett, melyet keblünkben hordunk, a természetnek isten nem ada hatalmat, csak embereknek adta azt. Ki hinné, hogy a virág, mely az érzéketlen természetre bízatott, biztosabb gyenge tövén, mint boldogságunk, melyet csak érző emberek ronthatnak meg? Viola nyugodtan nézett a jövő elébe, boldogsága nem ártott senkinek, nem akadályoztatott senkit élvezetében; mitől félhetne, ki az emberektől oly keveset kíván? A szerencsétlen visszagondolt mindezekre, s mellét nehéz sóhaj emelé ez emlékeknél. „S mégis - mondá magában, s öklei görcsösen összeszorultak -, mégis feldúlták házi boldogságomat! Teljesítettem minden kötelességemet, nem, én többet tettem, mint mire köteles voltam... teljesítettem minden parancsolataikat, levettem süvegemet a hóhérok előtt, alázatos voltam, mint a kutya, megcsókoltam volna a sarut lábaikon, csak Zsuzsimat s fiamat hagyják békében, csak házi csendemet ne zavarják fel, és mégis!” - Viola még egyszer átgondolá a méltatlansá-gokat, melyeken keresztülment. Miként akarák őt kényszeríteni, hogy nejét vajúdásai között elhagyja; miként hurcolták őt végig a falun; miként akarta Nyúzó megveretni, s végre a pillanatot, melyben a fejszét meglátva, élét az ispán koponyájába vágá, s az emberi vér látására először borzadott el önmaga előtt. „Nem, nem - szóla, kezét éghez emelve -, bocsássa meg isten vétkemet, én nem bánhatom meg, amit cselekedtem, ha most ott vagyok, körülöttem az örömükben nevető hóhérok, s egyszerre a fejsze előttem csillog, felkapom ismét, s jaj annak, ki előmbe jő. De ti, kiket nem bántottam soha életemben, s kik nyomorulttá tettetek, kik miatt nőm s gyermekim koldusbotra jutottak, kik belőlem gonosztevőt csináltatok, kik kiűztetek az erdő vadjai közé, kik miatt e világon s az örökkévalóságban elkárhoztam... te, fiskális és főbíró, vigyázzatok magatokra, oly szentül, mint isten néz le reám, én bosszút állok rajtatok.”

E pillanatban az erdőben nesz hallatszott. Viola, előrehajtva fejét, figyelni kezdte. Mintha emberek közelgenének. A földet takaró száraz levélben csörgés, néha egy törött ágnak recsegése hallatszott, s a varjúk károgva felszálltak, s az erdőt szomorú hangjaikkal tölték el. - Ki lehet ez? - gondolá Viola magában - talán Peti s a gulyás; de azok hogy jőnek Sz.-Vilmos felől? S most az erdő másik oldaláról hasonló nesz hallatszott, s a lépések mindinkább közelegtek. - Itt sok ember jár! - mondá Viola - ezek talán engem keresnek? - Nem vala többé kétség; az éj csendjében már a közelgők suttogása is hallatszott. Viola berohant a kunyhóba, maga után zárá ajtaját, lábával meglökte Mészárost, s röviden elmondá Rácznak a történteket.

- Nem mondtam?! - szólt az öreg zsivány felugorva s kétcsövű puskáját fogva - s ez itt - Mészárost meglökve - részeg, mint a csap.

Ez utolsóban Rácz nagy igazságtalanságot követett el; szegény pajtása, ki most a lökdösést angyali nyugalommal eltűré, mióta hallotta, hogy ellenség közelg, tökéletesen kijózanodott. - Nem szökhetünk-e el még valahogy? - szóla halkan, remegő kézzel megszorítva Rácz karját.

- Körül vagyunk véve - válaszolt Viola -, ha nem sokan vannak, azért semmi baj. A fegyverek megtöltve?

- Négy dufla, hat pisztoly - mondá Rácz, kinek arcán vad merészségnek kifejezése vala látható -, csak jőjenek, itt jó vacsora vár rájok.

- Gyújtsd meg a mécset, s állítsd a szegletbe, hogy a nyílásokon ki ne világítson. Takard el a tüzet hamuval. - Mészáros remegve engedelmeskedett. - Te, Rácz s én a két első nyíláshoz állunk az ajtó mellett. Te, Mészáros, ha valakit látsz, ki az oldalhoz közelít, azt lődd le, kilőhetsz egyszer jobbra, másszor balra, csak hogy senki ne dughassa be fegyverét a nyílásokon. Ne félj, fiú, nem lesz bajod.

Mind e készületek sebesebben történtek, mint én elmondhatám.

A hamuval takart tűz füsttel tölté a kunyhót, mely között a mécs a kunyhó egyik szegletében az asztalra állítva, csak gyenge világot terjeszte. Az ajtó mellett puskával kezökben Rácz s Viola álltak, kinézve a kis nyílásokon, melyek lőrések gyanánt hasonló megtámadások esetére a fal ezen oldalán készíttettek. Hátul Mészáros jára fel s alá, nemegyszer hörpentve a lőpor mellett az asztalon álló kulacsból, melyre Rácz most nem vigyázott többé. A lelkesítő ital azonban, úgy látszik, elveszté hatalmát az ifjú felett, ki mindig inkább elhalványodva s reszketve, mennél inkább közelgeni érzé a veszélyt, félig magánkívül járt fel s alá a kunyhóban. - Csak ez egyszer szabadulhatnék még - mormoga körmeit rágva - én becsületes ember leszek ismét. Istenem, ha megfognak, felakasztanak!

- A madarak itt vannak - kiálta egy erős, rikácsoló hang, kiben mindenki Nyúzó főbíró szavát ismerheté meg -, a kunyhóban világot látok. Körülvettétek-e mindenfelől? szóljatok!

Negyven vagy ötven hang, mely e felszólításra egyszerre felkiáltott, a zsiványok tudtára adá, hogy meneküléshez reménység nincsen. Mészáros keresztet vetve letérdelt.

- Főbe ütlek, kutya - kiáltott Rácz -, menj a nyíláshoz, s aki közel jő, lődd főbe, ha jól védelmezzük magunkat, mind itt hagyják fogaikat. - Mészáros egy nagy korty pálinkát ivott, s az egyik nyíláshoz ment.

- Adjátok meg magatokat, zsiványok! - kiáltott Nyúzó - ha a nemes vármegye ezen felszólítására nem engedelmeskedtek, statárium útján fognak veletek bánni.

A kunyhóban minden hallgatott.

- Előre, legények, törjétek be az ajtót, rajta! - kiáltott a főbíró. Két pandúr s néhány paraszt az ajtó felé rohantak, de mielőtt fejszéik még a deszkákat érheték, néhány lövés hallatszott, s kettő a megtámadók közül vérében váncorgott a földön, a többiek visszafutottak. A kunyhóból Rácz dörgő szava hallatszott: - Akinek élete van, jöjjön.

A pillanatban, midőn társai lőttek, Mészáros, ki félig magánkívül álla nyílásánál, szinte elsütötte fegyverét; a sors úgy akarta, hogy e lövésre is egy, ki a kunyhó azon oldalára állíttatott fel, lerogyott, miáltal az ostromlók közé oly rémülés jött, hogy része szaladásnak eredt.

A harcnak ezen megkezdése után egy ideig csend vala, mind a kunyhóban, mind megtámadói között. Ott a zsiványok újra töltötték meg fegyvereiket, itt Nyúzó s a kommisszárius körül az ostromlóknak egy része tanácskozott. Emlékezetre méltó, hogy e haditanácsnál Macskaházy-nak szavát nem halljuk, e szerénység felülmúlja legvérmesebb várakozásainkat.

- Biz én nem tudom, hogy fogunk boldogulni, teins uram - mondá a kommisszárius, egyik kezében pisztolyát, másikban széles inszurgens kardját forgatva, mely az 1741-i nemes fölkelésből családjánál, mint sok nemes házakban, megmaradt, s melynek *fringia* felírású vasa nem jöhetett volna bátrabb kézbe.

- Hát neki kell rohanni még egyszer, és még egyszer, és ismét - válaszolt a főbíró, lábával tombolva -, míg a gazembereket megfogjuk, megkötözzük, és akasztófához hurcoljuk.

- Hiszen ha lehet - mondá a másik, vállat vonítva -, rajtam nem múlik.

- Ha lehet! ha lehet! - kiáltá Nyúzó indulattal - minden lehet, amit én parancsolok. - Itt Nyúzó, ki vezéri tehetségeit már azáltal bizonyítá, hogy nagy hadvezérek módjára seregének mozdulatait kormányozta, de magát a golyók körén kívül tartá, újabb jelét adá azon hasonlóságnak, mely közte s századunk legnagyobb vezére, Napóleon között létezett, ki, mint tudva van, a *lehetetlen* szót nem franciának mondá.

- Én nem bánom - szólt a kommisszárius haraggal -, én nekimegyek, ha az ördög volna is, csak a többiek jőjenek utánam.

- Aki nem megy - kiáltá Nyúzó -, poltron kutya, főbe kell ütni mindjárt.

- Hát jőjön a teins úr velünk, én nem tudok ezeknek az embereknek parancsolni.

- Hova gondol, komisszárius úr! - válaszolt Nyúzó sokkal csendesebb hangon - nem is az én kötelességem, és azután szemmel is kell tartani az egészt.

- Azt se bánom - mondá a kommisszárius megvető tekintetet vetve elöljárójára, melyet ha ez a sötétben nem látott is, legalább a hangból, melyen e szavak mondattak, gyaníthatott. - Előre, legények! - kiáltotta a kommisszárius; a főbíró még hangosabban ismétlé e parancsszót, és egy távolabb álló vastag tölgy megett is rikácsoló hang hallatszott, melyben az ildomos Macskaházy szép szavát ismerhetik meg olvasóim. A kommisszárius feje felett forgatá kardját, s a pandúrok- s néhány paraszttól követve, a kunyhó felé rohant. Midőn az ostromlók az ajtóhoz közeledtek, a kunyhóból ismét lövések fogadák, a csövek tüze villámhoz hasonló világot terjeszte egy pillanatra az egész felett, utána minden setéten állt, s csak fájdalmas nyögések, melyek a földről hallatszottak, mutaták, hogy e lövések is találtak.

Az egész csapat hátrálni kezdett. - Csak előre, most előre - kiáltott a kommisszárius -, még mielőtt újra tölthetnek. Nincs semmi veszedelem. - S ezzel a kommisszárius a csapat legbátrabbjaival ismét a kunyhó felé rohant, honnan ismét lövések irányoztattak feléjök, melyek által a kommisszárius bal keze s egy pandúr mellen keresztüllövettek.

A kommisszárius felkáromkodott dühében s fájdalmában. - Nincs több lövésük! rajta, rajta! - kiáltá, s egy mellette álló parasztnak kikapva fejszéjét kezéből, újra az ajtónak rohant. A többiek részint, mert csakugyan hivék, hogy a zsiványoknak töltött fegyverök többé nincs, részint, mert a bátorság, mint a félelem, mindig ragadós, s maga a küzdelem, a veszélynek érzete a gyávábbat is indulatba hozza, felemelve fegyvereiket siettek utána. A kunyhóból egy lövés a másikat érte, s majdnem mindenik leteríté emberét. A megsebesültek jajgatása az ostromlók s ostromlottak káromkodásaival s a lövésekkel együtt oly zajt képezének, mely annyival szörnyűbbnek látszott, mennyivel sötétebb fátyolt boríta az éj az egész felett, melyen csak a lövések villanása terjeszte néha pillanatnyi fényt. A kommisszárius intő szava s a fejszéknek döngése, melyekkel ő s egy paraszt az ajtót verék, áthangzott a lármán.

- Ide a puskával! - kiálta, elvetve fejszéjét, s a fegyvert pandúrai egyikének kezéből ragadva. - Ez neked való, Viola - s ezzel fegyverét az ajtónak szegezve, elsüté.

E lövésre benn a kunyhóban valaki felsikoltott s összerogyott. De mielőtt a kommisszárius örömét szavakban kimondhatá, a kunyhóból egy második lövés hallatszott, melyre a fejszével mellette álló paraszt halálosan találva földre rogyott.

- Ide más puskával! - kiáltott a kommisszárius. De kik parancsát követheték, nem voltak többé mellette. Az egész tömeg tarthatatlanul futott a főbíró felé, ki az egész jelenet alatt káromkodni s a küzdőket biztatni meg nem szűnt; de tántoríthatlan vezér létére a csata színhelyéhez egy lépéssel sem jött azért közelebb.

A kommisszárius, ki végre látá, hogy egymaga a zsiványokon nem győzedelmeskedhetik, miután az ajtórésen át ismét lövés történt, mely jobb vállát éré, káromkodva visszavonult a többiekhez.

Az ostrom vissza volt verve; a legyőzött had hatalmas vezére körül csoportozott. Nyúzó magánkívül vala mérgében. A zsivány, kit annyi ideig keresett, itt volt kétszáz lépésnyire tőle. Ő a tanyát körülfogta őreivel és seregeivel, ő mindent elrendezett gondosan, mint bármely hadvezér, ki várakat ostromol... és a lator társaival ellentáll tulajdon főbírája parancsolatának, noha tudja, hogy mihelyt kezébe kerül, fel fogja akasztatni! Azután ez alávaló emberek, kiknek kötelessége, hogy a zsiványokat megfogják, kiket ő különösen e célból hozott magával, s kik most el merészelnek szaladni, ha hátok megett tulajdon szolgabírájok áll, áll pedig bokáig sárban, hideg novemberi éjszakán, midőn magát a legnagyobb náthának teszi ki, s így alattvalóinak példát ad, hogy veszély nincs, mellyel a hazafi a közjó kedvéért szembe nem szállna. A dolog hallatlan! És még pipája is. A nedves dohány nem ég, szára nem szelel, és Nyúzó Pál ne káromkodjék, ne szidja az egész világot teremtésétől e napig, hol ötször csaholt tüzet egymás után, s nem bírta meggyújtani pipáját. Ha nem lett volna sötétebb, semhogy valaki Nyúzó arcának dühös kifejezését láthatá, a lövések előtt szaladók aligha főbírájok előtt meg nem álltak volna, ki haragjának egész hatalmával fújva nem szelelő pipájába, mint szikrát szóró tűzjáték, vagy illőbb hasonlósággal élve, mint lángokat okádó griff állt a magas tölgyek mellett.

- Hát semmirevalók! hol van a zsivány? - kiálta földhöz csapva pipáját, melyen minden erőlködésével nem segíthetett - hol van Viola? hogy merészeltetek visszajőni nála nélkül?

A gyülekezet hallgatott, a hajdúknak egyike a szerencsére lágy sárba esett pipát emelé fel.

- Verd ki, de jól, te gazember - mondá ehhez fordulva a főbíró -, nem szelel. Nem mondtam-e százszor - kiáltá ismét a többiekhez -, hogy nekem a zsiványokat kötözve hozzátok el?

- Teins uram - fohászkodott az egyik alázatos hangon -, mi mindent elkövettünk, három vagy négy halva fekszik, a többieknek fele sebet kapott, a kommisszáriusnak is bal karjába lőttek.

- Legalább tíz zsivány van a kunyhóban, amerre az ember csak néz, csupa puskacső - mondá egy másik -, lehetetlen boldogulni.

- Lehetetlen! ki mondta azt, hogy lehetetlen? - kiálta a főbíró dühösen - szeretném tudni, ki merte mondani, hogy lehetetlen. Amit én parancsolok!... hol van a gazember?

- Igazsága van - mondá a kommisszárius, ki azalatt szinte a többiekhez jött -, ily emberekkel, mint ezek, Violát nem fogja meg senki. Vedd kendőmet - tevé hozzá, a pandúrok egyikéhez fordulva -, s kösd be bal karomat. Akárhogy, csak erősen, hogy a vér kevesebbé folyjon, míg feldsert találunk.

- De mikor én mondom, hogy meg kell fogni - kiáltott Nyúzó sértett méltóságának érzetében -, ki parancsol itt?

- Próbálja meg a teins úr, ha tetszik, én nem tehetek semmit; két lövést kaptam, se jobb, se bal kezemet nem bírom, gyereket sem foghatnék meg.

- Baj - mondá Nyúzó, fejét csóválva -, hogy kommisszárius úr éppen most kapott sebet, de hát maradjanak vissza azok, akik lövést kaptak. Ti többiek álljatok sorba. No úgy, fiaim! no, rajta, hogy az ördög vigyen el.

A főbíró felkiáltását a kunyhóból egypár lövés követte, és soha gorgon feje sereget úgy nem állíta meg helyében, mint ezeknek hallása az ostromlókat. Nyúzó, úgy látszott, még hátrált.

- Rajta, rajta, semmirekellők! - így kiáltoza a fa megül, de mindenki helyén maradt; ha a megtámadók helyett ők lennének a megtámadottak, soha sereg szebben nem viselte volna magát.

- Nem fogsz engedelmeskedni? - szólt Nyúzó méregtől elfojtott hangon, az egyik mellette állót torkánál megragadva; nem lódulsz mindjárt a kunyhóhoz?

- Nem biz én - válaszolt a másik nyugodtan, félreállva.

- No, várj, hogy hívnak?

- Kovács Miska, sz.-vilmosi nemesember; nem megyek én az istenének sem!

- Nem ismertem meg kendet. És ez? - kiálta egy másikhoz fordulva.

- Ez öcsém, András, ez is nemesember, ez se megy.

- De hát a parasztok hol vannak?

- Akiket nem lőttek agyon, elszaladtak.

- Gyáva, haszontalan paraszt nép - kiálta a főbíró -, no, majd adok!

- Teins uram - mondá a kommisszárius a főbíróhoz -, menjünk haza. Megtettünk mindent, mit tőlünk a nemes megye megkívánhat, többre senkit kötelezni nem lehet. Mindössze alig vagyunk tizenöten, a többi halva és sebesülve fekszik, vagy hazaszaladt; ha utolsóig agyonlövetjük magunkat, Violát mégse foghatjuk meg. Mihelyt észreveszi, hogy ily kevesen vagyunk s a kunyhó emberektől körülvéve nincs, el fog illanni, s a sötét erdőben ki mehet utána?

Nyúzó már hajlani kezde ez okokra, melyeknek fontosságát maga is átlátá, midőn Macskaházy, ki miután a küzdés zaja megszűnt, s hosszú tapasztalásból meggyőződött, hogy a zsiványok golyói ennyire nem érnek, rejtekéből a többiekhez jött, s új tanáccsal lépett fel. - Fel kell gyújtani a kunyhót - mondá -, ha melegök lesz, majd kijőnek. A puskásokat a fák megé állítjuk, mihelyt egy a zsiványok közül kijő, le kell lőni.

A szavak alig kimondva, új életet hoztak az egészbe. A kommisszárius kacagott örömében. Tűzszerszám, kéngyertyák s egy szurkos fáklya adatott a pandúrok egyikének, ki a felgyújtás tisztét magára vállalá, s e gyújtószerekkel a kunyhó hátulsó részéhez lopódzott, hol nyílás, melyen lövéstől tarthatna, nem volt. A puskások a bokrok között rejtőztek el, s Nyúzó, ki Macskaházyval maradt, örömében megölelé barátját ez angyali gondolatért.

A zsiványoknak helyzete azalatt még szomorúbb volt. - Rácz, kit a lövés, melyet a kommisszárius az ajtón keresztül tett, mellbe talált, hörögve feküdt a szalmán; a föld, nyughelye mellett, sikamlós lett vérétől. Mészáros fel s alá tántorgott a kunyhóban, káromkodva s imádkozva egyszerre, átkozva a napot, melyen született. Pálinkával akará feltartani merészségét, de az erős italnak nem volt hatása reá, agyában az egy szörnyű veszélynek gondolata mindennek ellentállt. Viola nyugodt vala, s hallgatott. Meg volt győződve, hogy végnapja eljött, s félelem nélkül nézett a halál elébe, csak neje s gyermekei felett aggódott. - Egy percig, mikor az ostromlók utószor visszavonultak, menekülésről kezde gondolkozni. Ha a födelen keresztültörve a kunyhó hátulsó oldalán kimegy, e sötét éjjel, ki tudja, talán elillanhat

- de akkor szemei öreg pajtására estek, ki vérében hevert lábai előtt. Eszébe jutott, hogy más alkalommal életét neki köszönheté, s nem akará őt elhagyni bajában. Most hallá, hogy ellenségei új megtámadáshoz készülnek, érzé, hogy késő s panasz nélkül várá végzetét.

- Csak lőj - szóla, midőn a kunyhó előtt a lármát hallá, Rácz, fejét könyökére támasztva, s szava hörgő vala, mint a haldoklóé -, lőj mindig, míg csak egy van közelünkben.

- Nincs postánk többé - mondá Viola nyugodtan -, puskapor amennyi kell, a serét elfogyott.

- Ördög és pokol! - mondá a másik, nehezen véve lélegzetét - nincs serétünk?

- Nincs - felelt Viola -, egy puska és két pisztoly még megtöltve, a többi üresen.

- Add ide az egyik pisztolyt - mondá halkan a zsivány, egyik kezét Viola felé terjesztve.

Viola megérté e kívánat célzatát, s szomorúan odanyújtá a kívánt fegyvert, melyet a másik görcsösen markába ragadva, egy sóhajjal szalmájára visszaesett. - Úgy - mormoga fogai közt -, most jöhetnek, elevenen legalább nem hurcolnak az akasztófához.

- Te, Viola - szóla Mészáros halkan, Ráczra mutatva, ki behunyt szemekkel mintegy magánkívül feküdt -, meghalt.

- Hisz látod, miként emelkedik melle.

- De meg fog halni, ugyebár? Hogy lenne, Viola - tevé hozzá suttogva -, ha megadnók magunkat, talán megbocsátanak?

- Megbocsátanak - szóla Viola kacagva -, fiam, afelett elhegedült szt. Dávid; ha agyon nem lőnek, holnap estig az akasztófán függünk, te is, én is.

- Nem úgy megbocsátani - monda ismét a fiatal zsivány mindig vékonyabb hangon, mintha valaki gégéjét szorítaná -, nem úgy egészen megbocsátani, hogy ismét szabadon mehessek; csak úgy értem, hogy bezárnak öt, tíz, húsz esztendőre, nem bánom, s megvernek fertályesztendőnként, s koplaltatnak, dolgoztatnak, nem bánom, akármit, csak ne akasszanak fel. Mit gondol kend, Viola, ezt nem tennék, ha kérem, ha szépen, térden állva kérem. Édes Viola, még oly fiatal vagyok, s látja, kend jól tudja, én nem öltem meg senkit, most is csak a levegőbe lőttem.

- Szegény fiú - mondá Viola, midőn kezét társa reszkető ujjaiból megszabadítá -, mondd ezt bíráidnak. De mi ez? - kiáltá egyszerre a kunyhó szegletére mutatva - füst.

- A kunyhó ég! - hangozék künn. - Lökjetek vissza mindenkit a tűzbe - kiáltott Nyúzó erős hangja a lárma közt, míg a kunyhó belseje nehéz füsttel telt.

- Felgyújtották a kunyhót - szóla Viola elborzadva -, ez szörnyű!

Rácz felnyitá szemeit, s ismét könyökére támaszkodva körültekintett; a kunyhó egyik szegletén már a tűz átlátszott, s szörnyű forróság kezde terjedni. - Meg ne hadd magadat fogni elevenen - kiálta végső erővel -, ha lehet, lődd le a főbírót, azután halj meg. - S ezzel a vén zsivány főbe lövé magát. Vére Viola kezére feccsent; ő kétkedve álla, mit tegyen.

- Mi atyánk isten! - kiálta Mészáros, térdre borulva - megégünk; addszide a csutorát, talán elolthatom. Ez is ég! - kiálta eliszonyodva, midőn a pálinka kék lángokban folyt el a földön - ki vagy a mennyekben... Viola, Viola! miért loptad el a nótárius írásait?... ez mindennek oka. - A szerencsétlen, ajkához szorítva csutoráját, kétségbeesve ivott, míg a füst s erős ital következésében a földre esett, s ő is Rácz mellett feküdt.

Violát ez utolsó szavak az irományokra emlékezteték, melyekről a veszedelem között megfeledkezett. El vala határozva, hogy e kunyhó falai alá temeti magát; legalább ha Zsuzsi gyermekeit a helyre akarja vezetni, hol apjok fekszik eltemetve, ne kelljen őket az akasztófához vezetni. De most teheti-e ezt? Tengelyi emberszeretőleg befogadta nejét s gyermekeit házába, ez irományok reá nézve a legfontosabbak, és most itt hagyja elégni magával, s azon hírrel menjen ki a világból, hogy legnagyobb jóltevőjét szerencsétlenné tette? Ez nem lehet.

A lángok mindig tovább terjedtek, a kunyhó hátulsó részén égő szalma hullt a földre, Viola haja égni kezdett, melle nem talált lélegzetet a forró levegőben, szemei a füstben elvakultak, még egy perc, s szándéka nem állt volna hatalmában. Még egy tekintetet vete társaira, s az írásokat kezében tartva fölnyitá az ajtót, s kirohant.

Miután a kunyhóban egy ideig zaj nem hallatszott, s noha a szalmafödél magas lángokban állt, az ajtó fel nem nyílt és senki sem mozdult, mindenki azt kezdé gondolni, hogy mint a kommisszárius mondá, a zsiványok, használva a setétséget, elillantak. A pisztolylövés, mellyel Rácz életének véget vetett, nem változtatá meg e meggyőződést, miután igen természetesnek látszott, hogy az otthagyott fegyverek egyike a tűzben magától elsült. Maga Nyúzó s Macskaházy bosszankodva, hogy reményökben megcsalattak, de félelem nélkül közelgtek az égő viskóhoz. Így történt, hogy midőn Viola leégett hajakkal s a füstben elvakult szemmel, írásait kendőbe takarva kezében, a kunyhóból kirohant, éppen e két férfival találkozott. Macskaházy kiragadá az írásokat kezéből, s visszafutott. A többiek irtóztató kiáltással összeszaladtak, s Violát körülfogák.

A zsivány kezében nem vala fegyver, de a félelem, melyben neve az egész vidéket annyi ideig tartá, s melyet kétségbeesett védelme még inkább nevelt, visszatartóztatá a bátrabbakat is; s ha kezében fegyver, ha karjaiban még erő volna, keresztültörve ellenein talán még megszabadulhatna. De Viola nem gondolt többé ellentállásra. A lelki s testi kínok, miken keresztülment, felemésztették érctestének erejét. Messze felnyitá szemeit, de nem látott, hosszú lélegzetekben szívá magába a friss levegőt, melle emelkedett, mintha szét akarna repedni, kiterjeszté reszkető karjait, s egy nehéz fohásszal földre rogyott. Magánkívül vala. Ekkor az egész csoport diadalt kiáltott leterített ellensége felett, s nem volt senki, ki önmaga nem akarná megkötözni lábait s kezeit annak, kinek nevénél máskor remegett.

Miután Nyúzó nem kis nehézséggel ez örömzajt lecsöndesíté, hogy a rabnak Sz.-Vilmosra-i általvitele iránt rendeléseit megtehesse: a kunyhóból nyögés s gyenge jajgatások hallatszottak. - A jelenlevők borzadtak, s halotti csend lőn a kunyhó körül, melyet csak a tűznek pattogása s a szerencsétlennek mindig hallhatóbb kiáltása szakíta félbe.

- Talán kihozom - szóla a pandúrok egyike, emberiebb a többieknél.

A szólót irtózatos dörrenés szakítá félbe. A puskapor, melyet a zsiványok ott tartának, felgyúlt, a kunyhó födele szétvetve, egyes égő darabokban esett le az erdő s az emberek között, anélkül azonban, hogy közülök, kik új szaladásnak eredtek, valaki megsértetnék.

A vidéket halotti csend tölté el. A jajgatás, mely a kunyhóban hallatszott, elhallgatott, a világosságot, melyet az égő födél elébb minden tárgyra vetett, ismét homály váltá fel, s csak a széthányt gerendák közül veté még itt-ott egy égő darab vörös fényét körére, míg az egész felett a lőpor füstje meleg ködként ereszkedett.

- Megjárhattuk volna - szólt a kommisszárius, ki a többiek között először nyeré vissza egész nyugalmát. - Átkozott gazemberek!

- Nem lehet többé baj - kiálta Nyúzó messze, hátulról, hova egy fa megé bújt, s hangja remegett.

- Nem, teins uram - szóla a kommisszárius vissza.

- Igen, de ha még puskapor lenne a kunyhóban.

- A puskapornak az a természete - válaszolt a másik mosolyogva -, hogy egyszerre sül el. De csak maradjon a teins úr ott. Nincs többé dolgunk. Fogja fel két erős legény a zsiványt - szóla a többiekhez fordulva, kik lassanként körülötte összegyűltek -, s Sz.-Vilmosra vele.

Viola, ki még mindig ájulásban vala, a földről fölemeltetvén, az egész csoport Sz.-Vilmosnak vette útját.

- Megvannak az írások? - szólt Nyúzó suttogva Macskaházyhoz.

- Meg - válaszolt a másik hasonlóan -, tűzbe dobtam. - Végre lépteik az erdőben eltűntek, s az iszonynak helye ismét nyugodtan állt.

Ne várják olvasóim, hogy az érzelmeket írjam le, melyek Viola nejét ez idő alatt eltölték.

Rövid idővel, miután őt elhagytuk, Peti s a gulyás visszatértek. Az egyik a nyílást, a másik a nádat megtalálta; a magas fa az vala, melyről szóltak, s levetve csizmáikat, átmenni készültek. A lovak lábaira bilincs tétetett. - Peti egy erős bottal kezében előre ment; a gulyás Zsuzsit - ki az istenért kéré, hogy magokkal vigyék - vállára véve, utána gázolt. Alig értek azonban a víz közepéig, midőn az erdő egyszerre a megtámadók zajával telt el.

- Későn jöttünk - kiáltott Zsuzsi -, vigyetek át, hadd haljak lábainál.

Lövések hallatszottak, a szétszaladó parasztok közül néhány az erdő ezen részének vevé futását, s a gázolók elég közel valának az áradás túlsó partjához, hogy a futóknak lépteit hallhassák.

A gulyás ismét remélni kezdett. - Ne félj, Zsuzsi - szóla biztatva -, látod, a gazemberek mind elfutottak.

Peti vigyázva tovább ment, s így értek a parthoz. - De a zaj újra kezdődött, ismét lövések s lárma, új ostrom.

Zsuzsi, kiragadva magát a gulyás kezeiből, nem tudva, mit akar, mit tesz, félig magánkívül rohant a lárma felé. A férfiak erőszakkal visszatartották. Térdre veté magát, de lelkét csak egy gondolat tölté el, s az Violának veszélye vala. Minden hang nem jött-e ellenségétől? minden lövés nem érheté-e keblét? Ő nem imádkozhatott. Kétségbeesve tépte haját, s lelkében átkot mondott az egész teremtés felett. - Egyszerre az erdőben nagy világosság terüle el. Az ostromlók kiáltása, kiktől nem voltak ötszáz lépésnyire, nem hagya kétséget oka felett. - Zsuzsi felugrott, éghez emelé kezeit. - Felgyújtották a kunyhót; férjemet égetik el! - kiálta szívhasító hanggal, s magánkívül rogyott Peti karjai közé.

21

Mikor Violáné magához tért s követőivel az ütközetnek színhelyére jött, minden nyugodt s hallgatag vala ismét. A léptek, melyekkel a győzedelmes sereg kötözött rabjával s sebesült pajtásaival Sz.-Vilmos felé sietett, rég nem hallatszottak; a kurjongatás, mellyel diadalát ünnepelé, a távolban elhangzott, s csak a varjúk nagy serege, mely álmából felijesztetett, szállonga még károgva az erdő felett. A kunyhó körül a nyitott helyen, mely mindenfelől bokroktól körülvéve a hajléknak mintegy udvarul szolgált, itt-ott szétszórva parázzsá égett fatöredékek hevertek, s egy félig megmaradt gerenda - mely még néha lángot vetve, mint gyászszövétnek lobogott a kiégett falak felett - gyenge bizonytalan világot terjesztett a romokon.

Violáné nyugodt vala. Az emberi szívben az öröm- s fájdalomnak csak egy bizonyos mennyisége fér meg; ha a kehely egyszer színig telve van, a tenger árjai átmehetnek rajta, s egy cseppel sem fogják nevelni tartalmát; ha a mérleg egyszer elveszti egyensúlyát s a serpenyők egyike bizonyos pontig lement, rakj rá mázsákat, s míg terhe alatt el nem törik, mélyebbre nem nyomhatod le. A szerencsétlen asszony rég elérte e pontot. Midőn a kunyhóhoz jött, kezével takarva szemeit egy ideig hallgatva állt. Peti s a gulyás, ki Violánét vezette, szinte nem szóltak; végre az asszony, erőt véve önmagán, sebesen a kunyhóhoz ment, s benézett.

- Peti - szólt visszafordulva, a füsttől elfojtott lélegzettel -, gyújts tüzet, elég fát s parázst találhatsz a földön, hadd keressem férjemet.

Peti, sóhajtva, parázst ment szedni. A gulyás - kinek e kétségbeesett nyugalom, melyet a szerencsétlen asszonyon észrevett, százszor borzasztóbb vala, mintha őt haját tépve látná, kezével törülé szemeit. - Zsuzsi lelkem - szólt végre -, menj oda hátrább a fák alá, majd mi keressük... azaz nem férjedet, az, meglátod, nem is volt itt, hanem csak a többieket, ha csakugyan valakinek baja történt volna. Légy nyugodt, Zsuzsim - tevé hozzá, megfogva kezét - férjed nem is volt itt, meg mernék esküdni reá. - A szegény ember tudta, hogy hazud, tudta, hogy mihelyt Peti tüze fellobog, Violát - talán félig elégve - a romok között fogják találni; vagy hogy legalább üldözőinek kezeibe került; de ő üdvösségét adta volna, ha e szerencsétlennek szívében csak egy percre ismét reményt önthet.

- Hagyja el kend, István - mondá Violáné nyugodtan -, tudok mindent, el vagyok készülve mindenhez. Meglátják, nem lesz bajok velem, ha félig elégve találom is; csak még egyszer láthassam. Neki jobb itt ez elégett falak, mint ott ellenségei között, legalább nem szenved többé.

- De mikor már mondom, hogy Viola nem volt itt - válaszolt István -, teremt-úgysegéljen, üdvösségemre mondom, nem volt itt! Hát mi az ördögnek keresgélnél a füst között? Ez, látod, nem asszonynak való, ha véletlenül valami undorítót találsz, ki tudja, nem árt-e meg. Menj vissza, s mi majd mindent megnézünk.

Violáné azonban nem vala azon gyenge érzékeny teremtéseknek egyike, minőket főképp műveltebb osztályaink asszonyai közt találunk. Azon lágyságot, azon akarat nélküli hozzánk simulást, mely az asszonyiasság nevezete alatt felsőbb osztályok hölgyeinél oly ellenállhatlannak tartatik, a falunak e test- s lélekben erős leányában ne keresse senki. E szívet keményebb anyagból alkotá a természet. Ha férjét veszély környezé, ahelyett, hogy remegne, ő vele osztá veszélyeit; ha szenvedőt látott, ő nem sírt, de segített; ő nem halványult, nem ájult el a seb előtt, hanem békötözé; nem sóhajtozott, hanem dolgozott gyermekeiért. - Ott az erdő

szélén, midőn hallva az üldözők kiáltásait s a lövéseket, látva a vörös fényt, mely között talán férje leheli ki életét, s ő jelen sem lehetett szenvedéseinél, a lelki erő, melynek hasznát nem veheté, elhagyá a szerencsétlen asszonyt, s magánkívül dőlt követői karjai közé. De e gyengeség pillanatai elmúltak; érzé, hogy férjének s gyermekeinek talán szüksége van reá, s a tetterő, mellyel kedveseinek használhatott, ismét feltámadt szívében.

- Köszönöm, István, hogy így gondoskodik rólam - szólt meghatott hangon -, nem szükség, hogy aggódjék, ismét jól érzem magamat. Akármit lássak itt a kunyhóban, valami bizonyost fogok tudni, s lássa kend, az jobb. Ha férjem meghalt, elássuk itt a fák alatt, legalább a helyet fogjuk ismerni, hol pihen, s eljöhetek gyermekeimmel sírjához, s itt sírhatjuk ki könnyeinket.

- Mondom, Viola nincs itt - szólt a gulyás -, de látod, ha félig elégett embereket látsz... a dolog mégis nem asszonynak való. Még ha egészen egészséges volnál, isten neki, de így! Mikor tanyámon most két esztendeje tűz támadt, csak két tehén égett belé, s mégis mikor nagyságos asszonyom jött, s a szegény fekete dögöket látta, úgy elborzadt...

- Nem vagyok én nagyságos asszony - viszonzá Zsuzsi keserűen -, ők borzadhatnak, elájulhatnak; én zsivány felesége vagyok, nekem ilyenekre nincs időm. Hej, bátyám, ha tudná, mióta Viola zsivánnyá lett, mily gondolatok jártak át szegény fejemen, milyeket álmodtam: ha estétől reggelig házamban vagy kinn a mezőn férjemet vártam, s ő nem jöhetett, mily iszonyú lehetőségeket képzeltem magamnak - akkor nem félne, hogy valamitől még elborzadhatok e világon. Bármi vár reám, csak a szerencsétlenségnek egy neme lesz; én esztendőkig a pokolnak minden kínait egyszerre tűrtem képzetemben.

A tűz, melyet a cigány azalatt a kunyhó körül rakott, lobogó világot kezde terjeszteni. Violáné körültekintett. Az ajtó előtt a sz.-vilmosi parasztnak holtteste feküdt, ki a kommisszárius mellett az ajtón keresztül agyonlövetett; valamivel távolabb, a bokrok közelében még egypár holttest vala látható. Violáné megnézé a halottakat, s látva, hogy egy sem férje, égő darab fával bevilágítva a kunyhóba nézett.

Nem fogom leírni a látványt, mely előtt maga az öreg gulyás elhalványodott. Az asztal feldőlve még füstölt, a kunyhó belsejében puskák s pisztolyok feketévé égett agyakkal hevertek. A szerencsétlenek, kik itt végzék éltöket, az egyik hamuvá égett szalmaágya felett, a másik a szegletek egyikében feküdtek.

- Ő nincs itt - szólt végre Violáné, miután a holttesteket; ámbár vonásaik ismerhetlenekké váltak, sokáig figyelemmel nézte. - Nincs ezüstgyűrű ujjaikon, s férjem gyűrűjétől meg nem válik, Violát megfogták.

- Dehogy fogták - mondá a gulyás, ki még mindig reményeket akart ébreszteni a szerencsétlen asszonyban -, ő hihetőképp -

- És ez mi? - vágott közbe Zsuzsi, ki lehajolva egy kétcsövű puskát emelt fel - e fegyvert férjem mindig magával hordá. Fogja kend - tevé hozzá -, s tartsa meg emlékéül.

- Igen, mihelyt találkozom vele, visszaadom - mondá a gulyás.

- S most isten áldja meg jószándékáért - folytatá Violáné -, ha tovább jőne velem, kend is bajba keveredhetnék. Peti elkísér Sz.-Vilmosra, bizonyosan oda hurcolták férjemet.

S ezzel a barátok elváltak. A gulyás szomorú gondolatokba elmerülve lovaihoz, s miután azokat előbbi helyökön találá, tanyájához vevé útját. A zsivány felesége Petivel Sz.-Vilmos felé sietett.

Itt a zaj, melyet az üldözőknek kiindulása s még inkább győzelmes visszatérte okozott, lassanként elhallgatott. Nyúzó s Macskaházy a nemesek hadnagya házába aludni mentek. A

falusi lakosok, kik az ostromban részt vettek, részint házaikban pihentek, részint a kocsmában felejték a veszélyeket, melyeken keresztülmentek. Maga Viola, ki a faluháza nyitott színében köttetett ki s két hajdú és épp annyi paraszt által strázsáltatott, fáradtan álomba szenderült. Midőn a szerencsétlen az erdőn keresztül Sz.-Vilmos felé hurcoltatván, elfogatása óta először magához jött, s körültekintve a szurokszövétnek bizonytalan világánál, mellyel a pandúrok egyike a sereget vezeté, reménytelen helyzetét látta, s a történtekre tisztán visszaemlékezett: azonnal Tengelyi írásai jutottak eszébe. Mikor az égő kunyhóból kilépett, annyira elkábult, annyira volt elvakítva, hogy nem is tudta, kinek kezeibe adá, vagy inkább, ki által ragadtattak el, s többször kérdezé azokat, ki őt felváltva hordák - mert a főbíró, midőn magához jött is, nem engedé, hogy saját lábain menjen -, nem tudnak-e semmit felőlök. A kérdezettek vagy éppen nem, vagy tagadólag feleltek, egyet kivéve, ki a többieknél beszédesebb, elmondá, hogy azon pillanatban, mikor a kunyhóból kilépett, az ajtóhoz közel csak a főbíró és Macskaházy álltak, s hogy egyik közülök valamit ki is rántott kezéből; mi volt azonban, azt nem mondhatná.

Viola, mióta ellenségeinek kezeiben látá magát, minden ellenállással felhagyott, s panasz nélkül tűre minden kínzást, melyet a hosszú küzdelem által felbőszültektől tűrni kényteleníttetett. Miután Sz.-Vilmosra értek, Viola többször kérdé Nyúzót - ki a színben állva, poroszlóinak megparancsolá, hogy kössék meg jó erősen, ha feltöri is kezeit, csak el ne szökjék -, nála vannak-e írásai? A válasz azonban csak káromkodásokban állt, s hogy ehhez semmi köze, vagy hogy azt sem tudja, mily írásokról szól, s más ehhez hasonlókban, mikből Viola láthatá, hogy Tengelyi irományainak átvétele Nyúzó által el fog tagadtatni, vagy hogy azok Macskaházy kezébe kerültek, ki annyi ideig törekedvén, hogy birtokukba jusson, ez irományokat tulajdonosuknak visszaadni bizonyosan nem fogja.

- Hát ezért adám meg magamat, ezért kerülök akasztófára? - szóla végre magában, midőn Nyúzó a többiekkel távozván, ő őreivel egyedül maradt; s míg azok nehéz léptekkel fel s alá jártak, fáradtan a földre veté magát. - Miért nem maradtam a kunyhóban? miért nem lőttem inkább főbe magamat, mint Rácz tevé? Ők most nyugszanak, rám ocsmány halál vár és hasztalan! Tengelyinek írásait mégsem menthettem meg. Engem isten elátkozott, mikor születtem!... Nem akartam-e a becsület ösvényére visszatérni százszor? s midőn ehhez minden út előttem zárva volt, nem akartam-e legalább azon egy jó tettet, melyet valaha embertől tapasztaltam, meghálálni? s mit használt?! Isten maga nem akarja, hogy életemben valami jót tehessek! Haljunk meg hát, nem bánom, az akasztófán, ha úgy kell. Az ember nem diadalmaskodhatik végzetén. - E gondolatok Viola lelkének visszaadák nyugalmát. Szomorú vala e nyugalom, minő azé, ki látva, hogy végzetének ellenállnia nem lehet, miután reményével felhagyott, akarat nélkül átengedi magát a szükségnek, mely ellen küzdenie többé nem lehet, de nyugalom mégis; s a rab, álomba mélyedve, egy időre elfelejté szörnyű helyzetét.

Így találá Violát Peti, ki társát a falun kívül hagyva, a faluházához csak maga jött. Az udvarba Peti nem mehetett be, a főbíró szigorú parancsa szerint a rabbal beszélni még őreinek sem vala szabad; azonban a kapu mellett őrt álló hajdútól, kinek azt beszélé, miszerint éppen most jött ki Porvárról, megtudá, hogy Viola reggel Kislakra fog vezettetni, hol a statárium összeül, s hogy az öreg Kislaky úrhoz - ki e járásban statáriális elnök - már lovas katona küldetett. E hírrel a cigány, miután még egy szomorú tekintetet vetett a szín felé, mely alatt Viola bundájába takarva a földön feküdt, Zsuzsihoz visszament.

- Láttad őt? - szólt az asszony, elébe sietve, midőn a cigányt közeledni látá.

- Láttam, a faluházánál van.

- Benn a faluházában? - kérdé az asszony élénken; mert mint olvasóim talán tudják, népünknek véleménye szerint, mihelyt valamely gonosztevő födél alá jön, azaz rendes tömlöcbe, a dolog statáriális eset lenni megszűnt.

- Benn - válaszolt Peti felakadva -, nem éppen benn a házban, de a szín alatt.

- Kikötve? - kiáltott Violáné kezeit összecsapva - istenem, az éj mily hideg - tevé hozzá, most először észrevéve, hogy fázik -, s ő kikötve, ott szabad ég alatt.

- Nem szabad ég alatt - mondá a cigány vigasztalólag -, a szín födve van.

- Van-e bundája? - kérdé a nő, félig levéve magáét - különben ezt vihetnéd neki.

- Hogyne volna! - válaszolt Peti - jó nagy bundával takarva láttam. Alszik.

- Alszik! - szóla Violáné, megfogva a cigány kezét - ugye, s az emberek látják, hogy alszik? nem hiszi senki, hogy csak tetteti magát?

- Már miért hinnék?

- És mit mondanak az emberek ehhez? nem látják-e, hogy férjem ártatlan? Ki hallotta valaha, hogy gonosztevő aludhatnék? No, mondd, beszéld el, Peti, mit mondanak az emberek ehhez?

Peti csak azt válaszolá, hogy nem szólt senkivel, hogy egyébiránt talán fel fogják menteni. - Mihelyt virradni kezd - tevé hozzá -, Violát elviszik Kislakra; ha vele szólni akarsz, ott alkalmad lesz; Sz.-Vilmoson nem eresztenek hozzá senkit.

- Tudom, tudom - szólt Violáné elfojtott hangon -, Kislakon statárium lesz, s fel fogják akasztani. Mit gondolnak ők vele, hogy ártatlan, s lelkiismérete oly nyugodt, hogy kemény földön jobban alszik, mint ők ágyaikban; nekik élete kell. De jerünk, jerünk - folytatá elindulva s Petit kezénél fogva, - jerünk Kislakra, hamar, látnom kell őt.

- Szegény asszony, hogy bírnál te Kislakig menni?

- Én - válaszolt Zsuzsi -, ne félj, én elmegyek; nem soká fogom lábaimnak hasznát venni úgyis, minek kíméljem!

Szerencsére Petinek Sz.-Vilmoson ismerőse vala, egy kovács pajtása, ki, mint ő, cigány létére a falun kívül lakott, s kétkerekű taligán, befogva a rossz gebét, mely viskóján s a kovács-szerszámon kívül egyedüli tulajdonát képezé, Violánét Kislak felé fuvarozá, míg Peti maga, hogy Tengelyinek hírt vigyen s Viola gyermekeit az asszony kívánata szerint magával hozza, Tiszarét felé vette útját.

22

Vannak a megkülönböztetésnek sokféle nemei. Az eledelek, mikkel az emberek testöket táplálják, alig különböznek annyira, mint azon tárgyak, mikben hiúságuk kielégítést keres; s ha azon dolgokat tekintjük, mik által egyesek magokat a közönség fölébe emelve gondolják, bámulhatnánk, ha nem jutna eszünkbe, miszerint rákok, csigák s más ehhez hasonló tárgyak, melyek mintegy természetes undort gerjesztenek, mégis a legfinomabb eledeleknek tartatnak, noha kétségen kívül csak a legnagyobb éhség bírhatá az első embert arra, hogy azokat megízlelje. Pedig ki tagadhatja, hogy ami hiúságunk kielégítését illeti, mívelt országokban mindig ily szükség uralkodik, a megtiszteltetés után vágyók tömege minden arányon kívül felülmúlván azon megtiszteltetések számát, melyekben részesülhetnek. - A dolgoknak ezen állásában a természet fő jótéteményei közé tartozik, hogy miként testi táplálékra nézve nem az eledelek egy nemére szorítá az embert, úgy hiúságát olyképp alkotta, hogy az kielégítését a legkülönbözőbb tárgyakban találhassa. Való, vannak emberek, kiket anyagi eledelekre nézve tisztán húsevő állatoknak mondhatnánk, s a hiúsági étvágyban ezekkel azokat hasonlíthatjuk össze, kiknek nem is megtiszteltetés, mi vagy egyszerre, vagy évenként ennyit s ennyit nem jövedelmez; mások ellenben ártatlan növényemésztők, s alig élnek egyébbel, mint zöldséggel; nyájas jámbor teremtések, érdemesek, hogy egy sorba állíttassanak azokkal, kiket egy ártatlan cím, jel, vagy taps egekig emel. De csak jöjjön a szükség ideje a hús- és növényemésztő, az, ki jövedelmező, vagy ki csak szépen hangzó megtiszteltetést kíván, nem lesznek válogatók, hanem egyenlő hévvel fognak nyúlni mindenhez, mihez férhetnek, s a természet a hiúságnak gyomraink felett még azon nagy elsőséget adá, hogy ez utóbbi, ha sokáig koplaltunk, vagy szerfelett jóllaktunk, emésztésre alkalmatlanná válik, mire a másiknál alig találunk példát.

Mi magyarok e tekintetben a mívelt nemzet nevét minden szomszédainknál talán inkább érdemeljük, s alig ismerek hazát, hol a megtiszteltetésnek annyi, s meg kell vallani, oly olcsó nemei léteznek, mint nálunk. Ha hallgatok is azon számos élvezetekről, melyeket csak maga a népszerűség nyújt, az egyszerű helyesléstől a szűnni nem akaró éljen kiáltásokon keresztül egészen a fáklyás zenéig (melyekre nézve rosszul világított városainkban csak a ritkaságot sajnálhatjuk, miért a rendes világítást velök nem pótolhatjuk még), hány fokozat, s mégis mennyi gyönyör mindenikben! Mily ellenállhatlan hatalom, mely tettre vagy legalább szólásra lelkesít (a magyar kocsisok némely vidékekben szólításnak nevezik, ha lovaikat tettlegesen megverik, miért ne nevezhetnők mi a megzavart súlyegyen helyreállítását tettnek, ha csak szólunk?), s mégis mily olcsóság ennyi haszon mellett! Soha a népszerűségnek nagy eszköze ily kiterjedésben s ennyi ügyességgel, mint hazánkban, nem használtatott fel. Mi más nemzeteknél a legnagyobb fényűzésnek tartatik, mire csak a természettől leggazdagabban megajándékozottak számolhatnak, az nálunk mindennapi kenyérré vált, s Pyrrhus követei, kik elbámultak, midőn a római senatust látva, mintegy királyok gyülekezetében gondolák magokat, mit mondanának, ha tapasztalnák, miként országunk határai között a népszerűeknek egy egész népét bírjuk, kik közül népszerűségben egyik a másikat fölülmúlja, anélkül, hogy közülök a legnagyobb rész valaha azon veszélybe jöhetne, hogy Aristidesként polgártársai által amiatt küldessék számkivetésbe, mert mindenkitől a legerényesebbnek tartatik. Tudja mindenki, nem vagyok túlzó magasztalója honi állapotainknak, sőt olyakat is mondtam már életemben, mik által az isten földi szavával - mi alatt, mint tudva van, a nép szava értetik - ellentétbe jöttem, noha ildomos férfinak ez isten szavát is csak magyarázni kellene; de Magyarországnak felsőbbségét e tekintetben nem tartom kevésbé tagadhatatlannak annál, mellyel Anglia a pamutszövetekben bír, s mely szinte nem a kelme minőségében, hanem az ár csekélységében fekszik.

Mutasson nekem valaki országot, hol a népszerűség kevesebbe kerülne. Máshol egész életedet kell hazádnak szentelned, sőt néha meg kell halnod. Testedet, véredet kívánják, hogy érettök nagy nevet cserélhess be. Nálunk, ha a marhahús tizenkét krajcárba kerül s indítványt téssz, hogy tíz krajcárra szállíttassék le, elérheted e célt. Ez az, mi által, mint Angliában a pennykiadások által a tudomány, nálunk a dicsőség mindenki által megszerezhetővé válik, s minek azt köszönhetjük, hogy a népszerűség, mely a világ minden részeiben, mint tudva van, könnyen arisztokráciához vezet, nálunk a legdemokratikusabb institúcióknak egyike. A közvélemény annyit karol fel, hogy közöttök senki magát emiatt a többiek lenézésére feljogosítva nem érezheti, s mégis mindenik azon üdvös korlátok között tartatik, melyeket a népszerűség máshol csak egyeseknek állít; pedig tudva van, mennyire üdvösek e korlátok s mily áthághatlanok. Valamint sok férfi, a szentírás azon parancsára nézve, hogy a nő urának szót fogadjon, eretnekségben él, csakhogy házi csendjét feltartsa, úgy azok, kik népszerűséggel bírnak, többnyire ez akaratos kedves irányában való papucskormány alatt élnek, csak hogy az ingatag, melytől megválniok nem lehet, más bálványt ne válasszon magának.

De ha a népszerűségről - bármennyire közönséges nálunk a megtiszteltetésnek ezen neme - hallgatok is, nem bír-e hazánk a táblabírói institúcióban számnélküli hiúságok kielégítésére oly eszközt, minővel Európa népei között egy sem büszkélkedhetik? E nem szűnő forrása megtiszteltetésünknek, ez eleven példája az evangélium öt cipója- s hét halának, melyből ezerek jóllaknak, s ahelyett, hogy az eleség fogyna, mindig többel kínáltatnak; az emberi észnek e bámulatos találmánya, mely által mindenikünk ötvenkétszer felhághat ugyanazon egy lépcsőn s mindig azon meggyőződéssel, hogy most ismét magasabban áll, s mindenikünk legalább valami címre tehet szert - Magyarországot megtiszteltetés tekintetében irigyelhető helyzetbe állítja, s ha ehhez még azon számos küldöttségeket adjuk, melyekhez annyi megyében többnél több tagok neveztetnek; annyi kaszinót s egyéb egyesületet, melynek mindenikénél ismét számos választmányi tag szükséges, kiknek mindenike kineveztetése által különösen megtisztelve érezheti magát: nem tagadhatni, hogy e világon alig találunk helyet, hol az egyes polgár annyi kitüntetésre, vagy - mi ugyanaz - annyi különböző hivatalra számolhatna, mint nálunk.

Olvasóim talán kérdeni fogják: miért írom mindezt? Mire nem mondhatok mást, mint hogy azért teszem, hogy tudtokra adjam; miszerint az öreg Kislaky, ki a megyét soká mint alispán szolgálta, ezen érdemeiért a tiszaréti járás rögtönítélő törvényszéke elnökének neveztetett ki, s mert olvasóim nem értenék, miért fogadta el a szelíd öreg kegyetlen hivatalát, ha őket azon általános szokásra nem figyelmeztetem, mely szerint minden ember, ki az alispánságon keresztülment, hivatalra vágyódik, s ha más nincs - még a statárium elnökségét is örömmel elfogadja, főképp, ha az, mint a kislaki járás vérbírósága eddig, azon kellemetes magyar hivatalok közé tartozik, melyeket viselve mindig mondhatjuk, hogy nekünk is valami s pedig fontos dolgunk van anélkül, hogy valaha fáradoznunk kellene.

Kislakon, hová Viola elfogatásának híre másnap virradóra eljutott - mert Nyúzó a tiszttartót hivatalos levélben kérte, hogy a rögtönítélő törvényszék elfogadására s a rab őrzése- s kivégzésére szükséges előkészületeket tegye meg -, rendkívüli mozgást találunk. A vastag tiszttartó, ki máskor annyira távol vala minden túlbuzgóságtól, hogy a szomszédok nemegyszer mondák, miként csak azért tartatik Kislakon, hogy a sőrék magoknak rajta példát vehessenek, ma jókor reggel felhúzta legszebb, ezüst gombokkal fölékesített köntösét, s fel s alá járva udvarán fiatal ispánjával s öreg béresével tanácskozott, ki, mint faragó, a szükséges akasztófa elkészítését magára vállalta.

- Aztán csak hogy minden kommoditás meglegyen - mondá az elsőhöz fordulva -, s főképp az akasztófára vigyázzon kend - szóla folytatólag a másikhoz -, szedje össze eszét, hogy jó magas s főképp erős legyen. Az urakról gondoskodva van - szólt ismét megfordulva az ispánhoz -,

maga csak arra vigyázzon, hogy a pandúrok s cselédek is megkapják a magokét. Kend cöveket ver be itt a fészer alatt jó erősen, oda kötjük; és a béresek ma ne menjenek szántani, egy kis példa nekik sem árt; a vízipuskát készen kell tartani. - S így tovább, míg az érdemes tiszttartó elfáradva megállt, s homloka izzadságát törölve felsóhajtott: - Ej, be sok dolga van az embernek! - mire két társa helybenhagyólag intve fejével, szinte felsóhajtott.

De még nagyobb zavart okozott e hír magában Kislaky házában. - Az érdemes tiszttartó fáradott, azt nem lehet tagadni, sőt annyi szorgalmat tanúsíta, hogy ki őt ma látá, szinte sajnálta, hogy a faluban nem tartatik naponként egy-egy statárium, mi által ő a polgári társaság igen munkás tagjává válhatnék; azonban mind e fáradságot személyes fontosságának érzete bőven pótolá. Ránézve e nappal új epocha nyílt, mely szerint éveit ezután szintúgy számíthatá, mint eddig a nagy jégesőtől. Szegény Kislakyné mindezzel nem vigasztalhatá magát, s midőn tiszttartójától először hallá, hogy a törvényszék házában fog összeülni, s Viola tulajdon határán akasztatik fel, kétségbeesve csapta össze kezét, mintha házát nagy szerencsétlenség érte volna.

- De hát miért jőnek éppen hozzánk? - mondá a legnagyobb fölgerjedésben - nem elég nagy-e a vármegye, hogy éppen itt szemem előtt kell felakasztani zsiványaikat?

- Nagysád elfelejti - válaszolt a tiszttartó, ki a határnak ily módoni megtiszteltetését sokért nem adta volna -, hogy a teins úr, mint a vármegyének volt igen érdemes alispánja, a tiszaréti járásban a rögtönítélő törvényszék elnökének neveztetett ki. Már az igaz, hogy a törvényszék más helyen is összeülhetett volna, azonban az illendőség úgy kívánta, hogy a többiek inkább elnökük házához jöjjenek, mi reá nézve legkisebb alkalmatlansággal jár. Nagysád látja, csak megtiszteltetés, és...

- Köszönöm a gráciát - vága közbe földesasszonya -, ha itt akasztják fel, nem merek kimenni házamból.

- Nagysád tévedésben van - jegyzé meg a vastag tiszt -, sőt a közbátorság igen nevekedni fog ily példa által. Magam is tudok hasonló esetet, pár év előtt történt a szomszéd vármegyében. Két egész esztendeig egymást érték lopás s gyújtogatás; arra felakasztanak kettőt, pedig az egyik nem is tartozott a zsiványokhoz s egészen ártatlan volt, s attól a pillanattól fogva a gonosztettek megszűntek. Csak akasszanak fel ezúttal egyet, oly nyugodtan fogunk élni, mint a mennyországban.

- De hisz minket a zsiványok most sem bántottak - mondá Kislakyné.

- Igen - válaszolt a tiszttartó -, de csak látná nagysád a gulyás számadását, amit megettek, felér egy becsületes rablással.

- Inkább ették volna meg esztendei termésemet, mint hogy tulajdon határomon egész esztendőn át felakasztott embert kellessék látnom. - S ezzel a jámbor háziasszony kiment, hogy vendégeinek elfogadására mindent elkészítsen; míg a tiszttartó nem bámulhatva eléggé asszonyának rendkívüli szeszélyét, mely szerint akasztott zsiványtól inkább fél, mint ha az elevenen járna körül határán, minden előbbi parancsolatait még egyszer ismétlé, s fel s alá járva folyosóján, pipával várta a rabot vagy a teins törvényszéket - amelyik éppen előbb érkezik; míg a kapu előtt a falu lakóinak nagy része ácsorogva várá a történendő dolgokat.

Kislak csak egy magyar mérföldnyi távolságra van Sz.-Vilmoshoz, és Nyúzó rabjával s esküdtjével, ki hírt véve hivatalos társát fölkereste, az elsők, kik a szomorú dráma személyei közül Kislakon megjelennek. Valamivel később érkezett meg Macskaházy, ki előbb még Tiszaréten volt, s végre két kocsin a háziúr s a bírák, kik Porvárról jöttek.

Az első hintóban Kislaky báró Sóskutyval, a másikban Zátonyi táblabíró s Völgyesy alügyész ültek, ez utolsó, valamint hivatalában, úgy a helyre nézve, mely neki a kocsiban jutott,

mindent elborító szomszéda mellett csak tiszteletbeli helyzetet látszék elfoglalni. A főügyész elébb maga akart eljőni, részint azonban, mert azon ritka főügyészek közé tartozott, kik mindennemű polgári eljárást, mint például tagosítás s úrbéri rendezéseket, hol az adózó nép védelmével bízatnak meg, magoknak tartván fel, alattvalóikat inkább a büntető tárgyakkal bízzák meg, részint, mert a törvényszéknek jegyzőre volt szüksége, s maga e hivatalt elvállalni nem akarta, az ifjú Völgyesyt küldé maga helyett, ki csak most neveztetvén ki, e tisztet örömmel fogadta el, s elég készültséggel bírt, hogy szükség esetében a többieket törvényes tanácsával segítse. - Azon számos okok között, melyek a többség kormánya mellett szólnak, egy ritkán említett, de azért nem kis fontosságú az, hogy hol valamely tárgyról egyenlő joggal többen határoznak, e többség majdnem mindig egynek vezérletét követi, míg hol a dolognak eldöntése csak egyre bízatik, ez sokszor több tanácsadóhoz folyamodik, s így épp ott, hol legtöbb egyezséget várhatnánk, közönségesen legkevesebbet találunk; s ki hazánk közdolgaiban járatos, főképp a törvényszékekre nézve meg fogja vallani, hogy többségeink e tulajdonnal kitűnőleg bírván, mindennek a lehetőségig célszerű elintézését nem is gátolja egyéb, mint hogy többségeink tanácsadók helyett néha kegyenceket választanak magoknak, s azokat, mi kegyencekkel mindenütt történik, sokszor változtatják.

Völgyesy külsejében nem vala semmi, mi a nézőre kellemes hatást tehetett volna. Alacsony, gyenge termete, kissé púpos háta s a halvány, beteges arc, melynek vonásait himlőhelyek ferdíték el, azon fiatal emberek sorába helyhezék őt, kik, ha vagyonuk nincs, még arra sem formálhatnak igényeket, hogy csak csinosaknak tartassanak; azonban míveltsége s főképp azon szerénység, mellyel tudományát inkább elrejté, mint mások előtt fitogtatá, azon ritka emberek közé helyhezé őt, kiket majdnem mindenki dicsér, mert bennök oly tulajdont, melyet irigyelhetne, nem lát. - Porváron csaknem általános vala a vélemény, hogy Völgyesy kedves ember *mindamellett*; - mi alatt mindenki púpos hátát érté - s az öreg Kislaky, ki megtudván, hogy Viola elfogatott s hogy elítélésénél neki kell elnökölni, talán nejénél is inkább megijedt, nem örült kevesebbé, mint a báró s a vastag táblabíró, midőn hallák, hogy jegyzőül a fiatal alügyészt vihetik magokkal. Az első, mert a jegyzőnek szép törvényes ismeretei vannak, a másik, mert órákig hallgatni, a harmadik, mert igen jól tarokkozni tud.

Midőn e társaság Kislaky házához ért, Nyúzó s Macskaházy már a tornácon vártak, s az utolsó nem kis megelégedéssel dörzsölé kezeit, midőn a törvényszék tagjait látva meggyőződött, hogy közöttük egy sincs, kinek túlzó filantropiájától félnie lehetne.

A háziasszony, ki a kocsikat hallva szinte a tornácra jött, vendégeit a lehető legnagyobb nyájassággal reggelire hívá meg, mi azonban Macskaházynak azon igen alapos észrevételére, hogy az idő már közel jár tizenegy órához, s hogy miután a napok rövidek, sietniök kell, ha valamit végezni akarnak - elmellőztetett.

- Hiszen ma már úgysem végezhetünk - jegyzé meg Kislaky szerényen.

- Ugyan kérem, domine spectabilis, miért nem? - kérdé a vastag táblabíró. - Méltóztassék meggondolni, míg a delinkvens exequálva nincs, a statáriális sedrianak együtt kell maradni, és nálam holnap vetnek s krumplit szednek, okvetlenül haza kell mennem.

- Persze, persze - mondá Sóskuty -, minek az a sok húzásvonás, rögtönítélő törvényszékre küldettünk ki, nekünk rögtön kell ítélnünk, ebben fekszik fő kötelességünk. A delinkvens megvan, mi is öten vagyunk itt; öcsémuram - tevé hozzá, Völgyesyhez fordulva -, szokott ügyessége szerint az ítéletet fél fertály óra alatt felteszi, s azzal punktum. Isten mentsen meg - folytatá úriasan meghajtva magát a háziasszony előtt -, hogy nagysádnak soká alkalmatlankodjunk.

- Semmi alkalmatlanság - mondá emez szokott szívességével -, de hisz talán ezt a szegény embert csak nem fogják felakasztani?

- Dehogynem, édes nagysám - mondá a táblabíró nevetve -, mintha már függne; tizenöt statáriumnál voltam életemben, s mindig felakasztottunk valakit. Az egész vármegyében nincs senkinek több praxisa, mint nekem.

Ezelőtt egy órával Violának neje s gyermekei voltak Kislakynénál, mert a rabbal, mielőtt a törvényszék előtt megjelent, a főbíró parancsa szerint senkinek szólni nem lehetett. A jószívű asszony a szerencsétleneknek külön szobát adatott, s megindulva a szegény nő könyörgésén, megígéré, hogy ha csak lehet, férjének életét meg fogja menteni. Az elhatározott mód, melyen Zátonyi szólt, egyszerre leveré reményeit, s csak azt jegyzé meg, hogy Viola talán nem oly vétkes, mint sokan gondolják.

- Kérem alássan, nagysám - válaszolt Sóskuty szokott udvariasságával -, oly vétkes, vagy nem oly vétkes, az nekünk tökéletesen mindegy; a kérdés csak az, aki előnkbe állíttatott, zsivány-e vagy nem? Száz embert ölt-e meg vagy egyet sem, egy milliót rablott vagy tíz krajcárt, ahhoz semmi közünk; csak azt kérdjük, zsivány-e és hogy fogták meg? ha fegyverrel s ellentállva - függ.

- De kérem méltsádat - mondá Kislakyné melegebben -, egypár garasért embert csak nem lehet felakasztani?

- Lehet bizony - vága közbe a táblabíró méltósággal -, egypár petákért, ha az eset másképp statárium alá való. Magam is jelen voltam párszor, mikor az, kit felakasztottunk, három heti rabságra sem ítéltetett volna talán, ha rendes törvényszék elébe kerül, s azért mégis lógott.

- Én csak gyenge, tudatlan asszony vagyok - mondá a háziasszony mindinkább lelkesedve -, de azért, ha én ott vagyok, az mégsem történt volna.

- Elhiszem - válaszolt Sóskuty, ki elv- s megszokásból, hol asszonynak valami szépet mondhatott, soha az alkalmat nem mulasztá el -, nagysád csupa kegyesség, csupa angyali grácia: de lám, mi férfiak vagyunk, s az egészen más, hozzánk ily engedékenység nem illik. A teins vármegye azért küldött ki, hogy példát állítsunk fel, nekünk e szép bizodalomnak meg kell felelnünk.

- Kérem alássan - szólt most Macskaházy, ki már régen türelmetlenségének jeleit adá -, fogjunk hozzá, az idő múlik.

- Igazság, - mondá Kislaky, ki addig majd feleségére, majd táblabíró társaira tekintve, a legnagyobb zavarban melegíté kezeit a kályhánál -, még tanúkat is kell kihallgatnunk, és...

- A tanúkkal nem sok bajunk lesz - szólt Nyúzó -, minden világos. Ha úgy tetszik, a tiszttartó házában minden készen van, ebédig kétszer is túleshetünk rajta.

- Hisz Viola tízszer megérdemlette, hogy felakasztassék - mondá Macskaházy már az ajtó felé indulva.

- Az majd a vallomásból fog kitűnni - szólt egy szép férfihang, melyre valamennyien Völgyesy felé fordultak -, meghallgatás nélkül előre ítéletet senkire kimondani nem szabad.

- Ez az ember nekem nem tetszik - suttogott Macskaházy, ki e szavakra szinte megfordult, Nyúzó fülébe.

Kislakyné, ki a kis fiatal embert eddig alig vevé észre, midőn szavát, melynek a természet azon szépséget adá, melyet testétől megtagadott, hallá, barátságos tekintetet vete reá. - Igazsága van - mondá nyájasan -, ne ítéljünk senki felett, kit meg nem hallgatánk. A teins úr bizonyosan irgalmas lesz e szerencsétlen ember iránt.

- Nem vagyok táblabíró - válaszolt az ifjú -, nincs szavam. - S ezzel Völgyesy meghajtva magát, a többiekkel elment, s Kislakyné férjével, ki egypár percre visszamaradt, maga maradt.

- Gondold meg, Bálint - szólt az asszony, férjét érzékenyen kezénél fogva -, ha mind nem egyeznek meg, halálos ítéletet kimondani, nem lehet. Ha emberhalál történik, minden egyesnek lelkiismeretén fekszik.

- Hisz, lelkem - válaszolt a férj sóhajtva -, ha tőlem függ, ha csak lehet, én bizony nem kívánom senkinek vesztét, de...

- Tudom, öregem - mondá az asszony -, teljesítsd kötelességedet; de gondold meg, egy ember élete nem oly valami, mit ismét visszaadhatsz; légy inkább kegyesebb.

- Ha csak lehet, lelkem, bizonyosan.

- Még egyet - mondá a jószívű nő a már távozóhoz -, ha anélkül, hogy kötelességedet sértenéd, a szegény ember feleségét s gyermekeit hozzá ereszthetted, engedd meg, hogy legalább e pár órát még együtt tölthessék.

- Mihelyt a törvényszék megengedi - mondá az öreg, ki alig nyomhatá el könnyeit; s ezzel sóhajtozva s nemegyszer átkozva a pillanatot, melyben a törvényszéki elnökséget elfogadá, indult a többiek után a tiszttartói lak felé.

Itt a törvényszék elfogadására már minden el vala készítve. A kapu előtt vasvillás béresek s parasztok lökdösék vissza az oda tolongó népet, melynek nagyobb része, mint ily alkalomnál közönségesen, asszonyokból állt. A fészerben, melynek egyik oldalán ekék s boronák halomra hordattak, Viola cövekhez kikötve hajdúk s pandúrok között várá ítéletét. A folyosón Cifra s Üveges Jancsi, kik tanúknak berendeltettek, s a másik oldalon Liptákné és a tiszaréti kovács, kik önként jöttek, álltak, s midőn a törvényszék tagjai a mélyen hajlongó tiszttartó által a tanácskozásra készített szobába vezettettek s az ajtó utánok bezáratott, az ünnepélyes csend, mely e sokaság között egyszerre támadt, mutatá a pillanat fontosságát.

- Isten könyörüljön rajta - mondá Liptákné suttogva a kovácshoz -, nekem nincs reménységem.

- Bizony nekem sincs - szóla a másik -, csak azt sajnálom, hogy azt a kettőt ott nem akasztják fel inkább helyette. - S ki e pillanatban Cifrára s a zsidóra nézett, alig tehetett volna mást, mint osztakozni véleményében; legalább az előbbi - kinek e pillanatban talán eszébe jutott, mi közel állt többször ahhoz, hogy hasonló sorsra jusson -, nyugtalanul körültekintve, mélyen arcára vont kalapjával éppen nem látszott olyannak, minőnek a jólelkű tanút magunknak képzelni szoktuk.

- Szeretném tudni, ki fogja felakasztani - szólt egy vénasszony szomszédjához, ki minden erőlködése mellett a villás embereken keresztül nem törhetett -, csak ügyes ember lenne, hogy a szegény nyomorult ne szenvedjen sokáig. Azt mondják, ha a hóhér nem érti mesterségét, az ember felakasztva egy napig is elél.

- Igazán, komám - felelt emez, ki azalatt előbbre fészkelődve nyert jobb állását egy béresnek lökése által ismét elveszté -, hát én csak azt hiszem, hogy valami cigány fogja felakasztani. Talán a vicispán cigánya, látja kend, ott jár. Ni, hogy néz, bizonyosan az lesz, szinte félek tőle.

- Ne beszélj oly bolondokat, Verus - szóla közbe egy öregebb ember, ki az előbbiek mellett állt -, Peti Violának testi-lelki barátja, most is ő hozta gyerekeit Tiszarétről, s nem láttátok elébb, mily barátságosan szólt feleségével. Ha ő lenne a hóhér, Violáné csak nem szólna így vele; azt még te sem tetted volna, mikor boldogult férjed élt. Neked nem volt hóhérra szükség, ugyebár, te magad kínoztad agyon.

- Már hogy beszélhet kend ilyeneket - mondá az özvegy hangosan -, mikor utolsó betegségében doktort is hívattam neki.

- Igen - mondá a másik asszony -, de ki fogja felakasztani hát?

- Mit tudom én - válaszolt a férfi.

- Cigánynak kell lenni - jegyzé meg a kisbíró felesége, ki férjének minden pártolása mellett a házba mégsem juthatott be. - János pandúr, sógorasszonyom keresztkomájának testvéröccse, azt mondta, hogy akasztani mindég cigánynak kell, ha mást nem találnak, aki jószántából teszi, contribució fejébe kényszerítik rá.

- Talán nem is akasztják fel - mondá a férfi -, mert ha a határon akasztják, tudja komám, egész esztendeig szél lesz.

- Talán gráciát kap - jegyzé meg egy vastag fiatal asszony, ki az egész beszélgetést figyelemmel hallgatá s nagyokat sóhajtozott a szorongatások között.

- Gráciát - mondá a férfi -, igen, majd gráciát: ahol azok odabenn egyszer összeültek, várhatsz reá. Statárium van.

- Hát mi az a statárium? - kérdezé az asszony.

- Mi? hát a statárium csak az, hogy az urak összeülnek s azután egyet felakasztanak. Ennek úgy kell lenni.

- De hátha nem akasztja fel senki? - kérdezé ez kíváncsian tovább.

- Hej, be ostobán kérdez kend - felelt amaz -, arra, hogy valaki felakasztassa magát, az embert fogni kell; de mikor hallotta valaki, hogy olyan, aki mást felakasszon, nem találkozott?

- Igen, de ha mégis megtörténnék? - kérdezé a kis asszony tovább.

- Mit tudom én... akkor az urak magok akasztanák fel, vagy talán önmagokat aggatnák fel az ajtó küszöbéhez csupa szomorúságokban, hogy mást nem akasztathatnak.

A kapu előtt ehhez hasonló beszélgetések folytak, s az ácsorgó sokaság, mely faluhelyen, mint városban, soha helyzetével nem elégszik meg inkább, mint ha fal előtt állhat, mely megett valami történik, élénk figyelemmel követe minden mozdulatot. Minden, mi a házban s körülötte történt, midőn a tanúk a szobába hívattak, s a rab a törvényszék elébe vezettetett, mozgalmat s számtalan kérdést és észrevételt idézett elé: látták-e Violát? s milyen halavány? s hogy hosszú haja lenyíratott stb. A törvényszék azalatt megkezdette ülését.

A táblabírák szokás szerint megeskettettek, a rögtönítélő bíróság szabályai felolvastattak, s Nyúzó, ki szinte a táblabírák között fogott helyt, írásban beadá jelentését. Azonban, ha már a szabályok felolvasásánál Völgyesy magaviselete, ki az egész hosszú szabályokat lassan s amennyire csak lehetett, értelmesen olvasá fel, igen különös vala, s ha Nyúzó nem kissé neheztelt, midőn az unalmas felolvasás alatt szomszédjával beszélni akarva, a fiatal ügyész által intetett, miként a szabályok felolvasása azért kívántatik, hogy meghallgassák, s ha Zátonyi, már akkor sajnálkozva figyelmezteté Sóskutyt: hogy denique e fiatal embernek praxisa nincs, másképp tudná, hogy e felolvasás csak éppen formadolog, s hogy életrevaló jegyző azt négy perc alatt, minden pontnak csak kezdetét olvasva, elvégezheti; milyen volt az egész törvényszéknek csudálkozása s haragja, midőn a főbíró jelentését felolvasva, már a rabért akart küldeni, s egyszerre Völgyesy azon állítással lépett fel, hogy e jelentésből Viola esetét olyannak, mely rögtönítélő törvényszék elébe való, nem tarthatja.

- Mit, nem a törvényszék elébe való? - szólt Nyúzó elbámulva - és Völgyesy úr azt nekem mondja, a megye legidősebb főbírájának? Már ez mégis sok!

- A tekintetes úr igen hibázik - szólt az előbbi nyugodtan -, ha ebben részemről csak a legkisebb sértési szándékot keresi, de...

- Sértési szándékot - vágott közbe Nyúzó -, nem sértési szándékot, valóságos sértést keresek benne, s azzal vége. Nézze csak a teins törvényszék - folytatá a többiekhez fordulva, midőn a szabályokat, melyek az asztalon feküdtek, felkapá -, itt a hatodik szakasz nyolcadik pontjában mi áll: *Az összegyűlt bíróságnak a történet tökéletes leírása előterjesztendő, melyben a rabnak vétke, kereszt- és vezetékneve, betűkkel, nem számokkal kiírandó életkora* stb., stb. - és hát jelentésemben nem foglaltatik-e a történet tökéletes leírása, nincs-e itt a vétek, a kereszt- és vezetéknév, és a rabnak kora, pedig nem számokkal, hanem nézze, tekintetes elnök úr - betűkkel kiírva? És én hát nem tudnék tökéletes jelentést készíteni, én nem volnék képes valakinek életkorát betűkben kiírni? Kérem alássan, ez vexa, valóságos vexa, és inkább elmegyek, mint hogy így bánjanak velem.

Az elnök- s táblabíráknak közbeszólása az érdemes tisztviselő felindulását lecsillapíták ugyan egy kissé, ha azonban e szenvedélyesség arra vala számítva, hogy Völgyesyt, ki az egész megyében mindig a legszerényebb fiatalembernek tartatott, további szólástól elijessze, a számítás nem mutatkozott helyesnek.

A fiatal ügyész, mihelyt szóhoz jöhetett, nyugodtan csak azt jegyzé meg, hogy tekintetes Nyúzó úr stilisztikus készültségén éppen nem kétkedik, de hogy a jelen leírásból, mely kétségen kívül hiteles, nem tűnik ki, hogy a rab folytonos üldözésben fogattatott el, mi minden rögtönítéletnek egyik fő kelléke.

- Nem folytonos üldözés - mondá Nyúzó alig mérsékelhetve mérgét -, fejére díj van téve, egy évnél tovább kergetjük a megye egyik végéről a másikra, s még a folytonos üldözést is tagadja.

- Igazság, domine spectabilis - mondá Zátonyi mosolyogva-, ez ugyan rossz argumentum volt; denique a fiatalság... de most vezettessük be a rabot.

- És én még egyszer mondom - folytatá mindig nyugodtan Völgyesy -, a folytonos üldözés e jelentésből nem tűnik ki. Violának utolsó vétkes tette a tiszaréti jegyzőnél tett háztörés, s e tett óta az üldözés nem folytattatott szakadatlanul.

- Már ha nem statáriális eset - mondá Kislaky, örömmel megragadva mindent, mi által kellemetlen hivatalától szabadulhatott -, utasítsuk a rabot a rendes törvényszék elébe... úgyis...

- Az istenért, kérem a teins urat, ne hagyja magát konfundáltatni, hallatlan skandalum volna, ha Violát a rendes törvényszék elébe utasítjuk. Ha ez történik, fogadni merek, a megye mindjárt elvesztené statáriumát, minek is volna neki, ha még ily esetben sem tudja használni.

- A teins jegyző úr mintha megfeledkeznék arról - mondá Macskaházy szokott éles hangján -, hogy a rögtönítélő törvényszékek egyenesen haramják s zsiványok ellen rendeltetvék, s hogy mihelyt ezeknek valamelyike üldözése alatt fegyveresen ellentáll, e törvényszék illetőségéről szó sem lehet.

- Éppen nem feledkeztem meg erről - válaszolt Völgyesy -, de miként sül ki ezen jelentésből, hogy Viola csakugyan haramja?

- Miből sül ki?! - mondá Zátonyi összecsapva kezét - hát nem áll-e a jelentésben világosan, hogy Viola ismert zsivány s haramja?

- Kérem alássan - vágott közbe most Sóskuty, ki az egész vita alatt észrevételeit halkan csak Kislakyval közlé -, én a teins úrnak mindjárt meg fogom magyarázni, még fiatal s nem veheti rossz néven senki, hogy tapasztalása nincs, ilyeneket az ember nem tanulhat könyvekből. Itt az utasításban igen sok áll, kit kell zsiványnak nevezni, de ez mind nem praktikus dolog. Zsivány csak az széles Magyarországban, akit zsiványnak mondanak. Vox populi vox dei. Ha ilyent meg akarnak fogni s ellentáll, statárium elébe kerül s felakasztják.

- Csak azért, mert ellentállt? - mondá Völgyesy élesen.

- Csak azért - válaszolt Sóskuty méltósággal -, ellentállni a törvénynek nem szabad senkinek, kivévén - tevé hozzá - nemesembernek okkal-móddal.

- Nem jöttünk ide disputálni - szólt végre Zátonyi türelmetlenül -, Völgyesy úrnak voksa úgy sincs. Szavazzunk.

- Igen, de mégis - mondá Kislaky.

- Mondom: luce meridiana clarius, a napnál világosabb! - kiálta Zátonyi - a dolog világosan s törvény szerint csak elénkbe tartozhatik. Voksoljunk.

A táblabírák szavaztak. Az elnök sóhajtva kimondá, hogy a többség véleménye szerint, a tárgy a rögtönítélő törvényszék elébe tartozik, s a tanúk behívattak.

Miután olvasóim a viszonyt, melyben Cifra és a zsidó egymáshoz álltak, ismerik, ha mondom, hogy tanúbizonyságaik tökéletesen megegyeztek, nem fognak annyira bámulni, mint én, regényíró létemre, kinek fő feladata a közönséget meglepni, azt kívánhatnám.

- Duo testes omni exceptione majores, két becsületes tanú - mondá Zátonyi, midőn a tanúk visszavonultak, burnótszelencéjét körülnyújtva -, nincs kétség.

- Igazság - sóhajta Kislaky -, pedig megeskettettük, mikor a zsidó minden átkait elmondá maga felett, én magam elborzadtam, lehetetlenség, hogy hazudott volna.

Sóskuty, kinek mondásait a helyszűke miatt mindig csak kivonatban közölhetjük, igen szépen értekezve az eskü szentségéről s főképp Nathan és Abiran kellemetlen esetéről, melyről a zsidóesküvésben említés tétetik, megjegyzé, hogy mióta Istenben boldogult felesége meghalt, s azon három konzíliumban, mely felette tartatott, valamennyi orvos azon meggyőződést mondá ki, hogy a lehető legcélszerűbb módon gyógyíttatik, soha nagyobb megegyezést nem látott, mint e tanúságok között.

A főbíró egyet köpve örömében, azt meré állítani, hogy hosszú bírói gyakorlata alatt soha jobb tanúk nem fordultak meg előtte.

- Legyen szabad a teins úr ezen állításán kissé kételkednem - szóla Völgyesy, ki, midőn látá, hogy Kislakyt kivéve a törvényszék egyéb tagjai a rabra bensejökben kimondták a halálos ítéletet, még mielőtt őt meghallgatták, feltevé magában, hogy részéről megmentésére is mindent elkövetend. - Én éppen a bizonyságok szokatlan összhangzásában látok okot arra, hogy vigyázóbbak legyünk. Főképp, ha a tanúk jellemét tekintem, nekem akaratlanul összebeszélés jut eszembe.

- Ah, amice, ami sok, az sok - mondá Zátonyi fejét csóválva -, még a tanúk megegyezésében is házsártoskodásra keresni okot, ez hallatlan.

- Mikor a tanúk ily tökéletesen megegyeznek - sóhajtott Sóskuty -, de minden szóban, minden betűben megegyeznek, összebeszélésről szólni - szörnyűség. Denique prokátor.

- Mennyiben ez utolsó szavak sértésemre valának talán célozva - válaszolt az ifjú ügyész, szemeit Sóskutyra függesztve, oly hangon, melynek hallásán amaz, ki éppen szomszédjának valamit súgni akart, elhallgatott -, biztossá tehetem méltóságodat, hogy célja el nem éretett. A prókátori cím a legszebb s legocsmányabb lehet, amint az, ki viseli, megérti valódi hivatását, vagy nem. Azonban, mi a tanúkat illeti, hogy a tárgyhoz visszatérjek, még egyszer figyelmessé teszem a tekintetes törvényszéket, hogy azon rendkívüli összhangzás, mely e két, legalábbis gyanús személynek tanúsága között létezik, bennem azon meggyőződést gerjeszti, hogy összebeszéltek.

- Csakugyan azt hiszi Völgyesy úr - mondá Kislaky nyugtalanul -, úgy talán inkább...

- Dehogy hiszi - mondá Macskaházy mosolygásra kényszerítve magát -, nekünk prókátoroknak mennyivel rosszabb az ügy, melyet védelmezünk, annyival több gyönyörűségünk van, ha a bírákat megakaszthatjuk.

- Teins Macskaházy úr csalódik - felelt Völgyesy -, a tárgy, melyről szólunk, oly fontos, hogy azt, ki esze fitogtatására e pillanatban kedvet találna, csak sajnálni lehet. De mondja maga a teins úr... Cifra az egész megye által ismert gonosztevő, zsivány...

- Kérem alássan - vága közbe Nyúzó -, Szentvilmosi János - mert a tekintetes törvényszéknek valakit csúfnéven híni nem illik - jelenleg becsületes ember, hivatalosan jelenthetem, hogy mióta a megye fogságából megszabadult, tökéletesen megjavulva Viola cimboráitól elvált, s hogy az előttünk álló gonosztevő elfogásában is nem csekély érdemet szerzett.

- Jól van - folytatá Völgyesy mindig inkább lelkesedve védelme közben -, engedjük meg, de ezen Cifra vagy Szentvilmosi János, vagy bármiként hívják, ki jelenleg becsületes ember, de egész életén át zsivány volt, s napjainak nagyobb részét a megye tömlöcébe tölté, mit vall? Vallja először, hogy Viola vele rablási szándékát előre közölte. De ha mellőzzük is, mennyire csudálatos, hogy ez történhetett, ha a tanú csakugyan becsületes keresetmódhoz fogva, a rab cimborája lenni megszűnt. Vajon hát Szentvilmosi János, ki a rablásról előre tudósíttatott, ugyan miért nem akadályoztatta meg azt?

- Igazság; csalódol, Nyúzó barátom - mondá Kislaky -, ez nem lehet becsületes ember.

Nyúzó zavarodva vakarta fejét, Völgyesy tovább szólt. - A második, mit a tanú vall, az, hogy midőn a rablás éjszakáján Tiszarét falujához közelgett, egyszerre lövést hallott, s látta Violát, ki puskával mellette elszaladt. De miért jött a tanú Tiszarétre, holott, mint mondá, a többi sz.-vilmosi nemességgel tisztújításhoz készült? miként történt, hogy őt Tiszaréten senki nem látta? hogy, amint kérdésemre mondá, be se ment a faluba, melyhez oly közel volt, s hol kétségen kívül dolga lehetett, másképp éjjel Porvárról ennyire nem ment volna.

- Gyanús, igen gyanús - mondá Kislaky, míg Zátonyi egyet szippantva burnótszelencéjéből, megjegyzé, hogy a dolgok ezen állásában talán Cifrát sem ártana vasra veretni.

- De hol marad akkor a két jólelkű tanú? - szóla Völgyesy diadalmasan.

- Igazság - válaszolt a táblabíró minden zavarodás nélkül -, a Cifra elleni inkvizíciót el kell halasztani, most tanúságára szükségünk van.

- De ily tanúságra embert csak nem fogunk halálra ítélni? - mondá Völgyesy, alig titkolhatva el belső borzadását.

- A teins úrnak nincs voksa - válaszolt szárazon Zátonyi -, mi majd meglátjuk, mit teszünk. Most talán a rabért küldhetnénk - folytatá, Kislakyhoz fordulva.

- De kérem a teins törvényszéket - szóla ismét az előbbi, látva, hogy fáradozása sikertelen, de nem lankadva azért -, ha a tanúk minőségét nem vesszük is tekintetbe, ha e két embert, kiknek egyike a megye fogházából kikerült gyanús személy, másika egy ismeretlen zsidó, tökéletes hitelességű bizonyságoknak tartjuk is, méltóztassék figyelembe venni, hogy e két ember nem ugyanazon tényeket bizonyítja, s így nem tekinthetik két tanúnak.

- Két ember nem két tanú? - szóla Zátonyi - hallott-e ilyet a világ?

Sóskuty ujjain kezdé bebizonyítani, hogy kettő csakugyan kettő s nem kevesebb, s Kislaky maga nem vala egészen tisztában magával, noha Völgyesy elég szorgalommal igyekvék bebizonyítani, hogy miután a zsidó s Cifra egészen más dolgokról szólnak, amaz a rablásról magáról, ez azokról, mik előtte s utána történtek, minden egyes tényről csak egy tanú szól.

Sóskuty ujjain talán tízszer számolá elő, hogy kétszer kettő - négy, egyszer kettő pedig kettő s nem egy; ez okoskodás táblabíráink matematikus fejeire ellenállhatlan hatást gyakorolt; s a jelenlevők mind meg valának győződve, hogy a fiatal ügyvéd óriási szofizmát mondott, mely ha nem ily intelligenciájú társaság előtt mondatik el, a bírákat tévutakra vezetheté.

Macskaházy, mihelyt az irányt, melyet a tanácskozások vevének, észrevevé, nem győzé eléggé magasztalni fiatal kollégáját, ki az ördögöt magát fehérre tudná mosni prókátori fogásaival. Ez ügyes taktika által Kislaky, kire Völgyesy szavai eddig hatással voltak, lassanként elveszti bizodalmát, s csak ez vala az, mit Macskaházy kívánt, a többi bírákon nem volt oka kétkedni.

Völgyesy érezte e helyzetet, s felsóhajtva hallgatott, a törvényszék pedig a rabot akará maga elé hozatni, midőn a hajdú, ki a szoba ajtaja mellett állt, jelenté, hogy még két tanú van, ki meghallgattatni kíván, s az elnök engedelmével Liptákné vezettetett a szobába. Liptákné, elhallgatva, hogy Violát aznap Tiszaréten látá, csak aziránt adott bizonyságot, miként Viola Tengelyinek annyi köszönettel tartozott, hogy róla a rablást feltenni lehetetlen, annyival inkább, minthogy Viola, kivel régi ismeretségben élt s kinek hitvese atyafia is, neki, Liptáknénak, két héttel elébb maga mondta, hogy a nótárius írásait el akarják rabolni, s hogy tegye figyelmessé.

- S ugyan kiről beszélte, hogy az írásokat el akarják rabolni? - kérdé Nyúzó gúnyosan.

- Nem nevezte meg, csak azt mondta, hogy hatalmas emberek.

Itt Macskaházy mosolyra erőlteté magát. - Mese - szóla megvetőleg.

- Olyan igaz, mint hogy itt állok, teins uram - mondá az öregasszony, felemelve kezét -, megesküszöm reá, s nem hazudnám, ha a világ kincseit nyerhetném vele.

- És a nótáriusnak megmondta-e kend, amit Viola üzent? - kérdé ismét a főbíró.

Liptákné akadozott.

- Csak bátran, jó asszony - biztatá Kislaky nyájasan -, ne féljen semmit.

- Teins uram, megvallom - szólt Liptákné -, ha akarnék is, nem tudnék hazudni; csak azért nem mondtam meg az öreg Tengelyinek, mert házánál mondta, s féltem, ha a nótárius megtudja, hogy szegény Viola házánál megfordult, meg fog haragudni, s még szegény Zsuzsit is elküldi.

Macskaházy s Nyúzó mosolyogva integettek egymásra. - Más mondanivalója kendnek nincs? - kérdé az utóbbi. Mire az asszony kibocsáttatott.

Az utána jövő kovács csak azt bizonyítá, hogy midőn a lövést hallására a jegyző házához szaladt, s a gyilkost, ki a kapun puskájával éppen akkor ugrott keresztül, űzőbe vette, Cifrát ismerte meg benne, s hogy meg merne esküdni fejére, hogy az nem Viola, hanem Cifra volt.

Miután ez kibocsáttatott, s a két tanúbizonyság röviden leírva a még egyszer behívottak által aláíratott, a törvényszék a rabot hozatá fel fészeréből.

- E két tanúbizonyság - mondá a várás alatt Nyúzó -, mint a teins törvényszék látja, épp annyit ér, hogy vele pipát gyújthatunk. Az öreg banya Violával közel rokonságban van, s így mellette bizonyságot nem tehet; a tiszaréti kovács minden este részeg, s ily állapotában Violát könnyen Cifrának nézheté.

- Igaz - mondá Kislaky.

- Mindenesetre e tanúbizonyságok is érdemelnek tekintetet - jegyzé meg Völgyesy -, legalább mi Cifra - vagy mint főbíró úr őt nevezni szereti - Szentvilmosi úr hitelességének megítélését illeti. Száz eset van a világon, hol az, ki valamely gonosztettet követett, maga mint tanú áll elő más ellen.

- Ez is igaz - mondá az elnök.

- Tudják-e, mit - mondá Zátonyi, mint kinek fején egyszerre nagyszerű gondolat villant át -, akasztassuk fel mind a kettőt.

- Mit gondol, amice! - válaszolt Sóskuty, míg Kislaky s Völgyesy bámulva fordultak a szólóhoz - hisz a másik nem áll a statárium előtt.

- Ha oda állíttatik, ott áll - vágott közbe a másik, ki rögtönzött gondolatába, úgy látszék, belészeretett. - Magam tudok egy esetet. Egy gonosztevő már az akasztófa alatt ráismert valamely cimborájára, ki éppen arra ment, megmutatja a szolgabírónak, ez utána küld. A gazember szaladni kezd, végre utolérik, védelmezi magát, visszahozzák, s oda akasztják mindjárt a másik mellé, s mikor a szolgabíró a statáriális sedriához visszajött, azt referálta, hogy egy helyett kettőt akasztatott fel.

Zátonyi nevetett, Völgyesy ég felé emelé szemeit.

- No, de lehetett is akkor lárma - mondá Sóskuty -, nem szerettem volna a főbíró bőrében lenni.

- Lárma... igen - válaszolt a táblabíró még mindig mosolyogva -, egy kis lárma volt, nálunk minden akasztófáravaló talál protekciót; a szolgabírót kiszidták, azt hiszem, talán kasszálták is volna, ha nem rezignál, egyéb baj nem volt, s a gazember mégis függött.

- Valóságos gyilkolás - mondá Völgyesy -, szörnyűség!

- Amice - szólt Zátonyi, szánakozó tekintetet vetve az ifjú ügyészre -, denique nincs még praxisa; tudok én statáriumokról még szebb históriákat. Egyébiránt nem akarom a teins törvényszékre reá kényszeríteni véleményemet, csak azt mondom, bizony kár, ha nem akasztjuk fel mindkettőt. De itt jön a rab.

Most az ajtó megnyílt, s őreitől körülfogva Viola lépett a szobába.

A rabnak belépte az egész törvényszékre észrevehető hatást tett. Kislakynak szívét azon könyörületesség tölté el, melyet nagy szerencsétlenség látásán minden jobb ember érezni szokott még akkor is, ha teljesen meggyőződött, hogy az nem érdemetlent ért: Völgyesy, ki azok után, miket eddig látott s hallott, kedvező ítéletet alig mert reményleni, borzadott a gondolatnál, hogy ezen ember, kit most ép egészségben lát maga mellett, egypár óra múlva az élők sorából kilép, nem mert isten rendelé, de mert embertársai akarták - mert közöttök nem találkozott, ki az erény azon csíráinak, melyek e kebelben is kétségen kívül rejteznek, kifejlődésére időt akarna engedni. Macskaházy látszó nyugtalansággal tekinte maga körül, midőn a lánccsörgést hallá, s Sóskutynak arcán, ki a híres zsiványt nem látta még, épp annyi kíváncsiság vala kifejezve, mint Nyúzóén káröröm, midőn az elítélendő előttök megjelent; csak Zátonyi kínálá körül legnagyobb nyugalommal burnótszelencéjét, mintha az egész történetben nem lenne semmi, mi őt csak távolról érdekelné.

- Hát végre hurokra kerültél, te drága madár! - így szakítá félbe a csendet Nyúzó, a rab felé fordulva - no, most kit akasztunk fel?

Az elnök e váratlan kitörésre bámuló tekintetet vete a főbíróra; ez midőn feléje fordult, nevetve folytatá: - A teins úr nem is tudja, mily viszonyban állunk mi ketten egymáshoz. Viola és én régi ismerősek vagyunk. Ugyebár, Viola? - tevé hozzá, a rabot gúnyosan megszólítva -

régen keressük egymást, s Viola eskü mellett megígérte, hogy ha kezébe kerülök, felakasztat. Ugyebár?

- Az nem igaz, teins uram - szólt a rab, s mély férfias hangja szinte jólesett a főbíró rikácsoló szavai után -, ha a teins úrnak bosszút esküdtem, tudja a világ, volt okom reá, mert csak a teins úrnak köszönhetem, hogy nem mint becsületes ember haltam meg; de hogy felakasztatom, azt nem ígértem meg soha.

- Tudjuk, tudjuk - gúnyolódék a főbíró -, most csupa alázatosság, de csak kerültem volna kezeid közé, te bizonyosan megtartottad volna ígéretedet. Látod, mikor hallottam, hogy nekem azt szántad, akkor én is megesküdtem reá, hogy ha meg te kerülsz az én kezembe, én akasztatlak fel. Csupa fogadás. No, és most kinek volt igaza?

- Hogy végem van, azt jól tudom - mondá Viola, sötét szemét a főbíróra szegezve -, rajtam nem segít senki, és halál fia vagyok, de a teins úr nem jól teszi, hogy szerencsétlen emberrel tréfát űz.

Völgyesy, ki az egész jelenet alatt alig tudott érzelmeinek parancsolni, megindulásában remegő hangon, nehogy a rabtól értessék, deákul figyelmezteté a törvényszéket, hogy a vádlott s a bírák egyike között halálos ellenségeskedés levén, más bíróról kelletik gondoskodni, mi azonban csak annyiban méltatott figyelemre, hogy Nyúzó az elnök által eléggé rossz deákságban megintetett, miként hasonló nem ide tartozó tréfákkal hagyjon fel. Mire azonnal a rabnak vallatása kezdetett meg.

Viola nyugodtan s egyszerűen felelt az egyes kérdésekre; végre, mintegy megunva ezen eljárás hosszúságát, az elnökhöz fordulva így szólt: - Minek e hosszú kérdezősködés? Kár, ha a teins törvényszék velem idejét veszti; a főbíró úr előre mondta, hogy fel fognak akasztani, minek fecsegjek életemért? Megvallok mindent, akármi, nekem mindegy. Higgyék el a teins urak, ha nem volna feleségem, gyermekeim, én nem vártam volna máig, s magam akasztottam volna magamat valamely fára az erdőben.

- Hogy vallhat meg kend valamit - szólt Völgyesy meghatva -, ha nem tudja, miről vádoltatik? Ím, igazságos bírái előtt áll, szóljon úgy, mint istenéhez szólna, nyíltan s igazán, a bírószék még nem törte el a pálcát feje fölött.

- Köszönöm teins uram jóindulatát - mondá a rab -, de rajtam nem segít senki. Zsivány vagyok, fegyveresen fogtak el, reám nem vár más, mint akasztófa, s inkább előbb, mint később. Kíméljenek meg a kérdésekkel.

- Ha makacsul vallani nem akar - mondá Macskaházy, ki a dolgok ezen fordulatát látva, ismét nyugodtabb lőn -, kényszeríteni nem lehet, az utasításban világosan kimondatik, hogy minden erőszakos vallatás ez esetben tilos. Felolvassuk a kérdéseket, s ha nem felel, úgy vesszük, mintha minden vádakat elismerne.

- Igen, de ezen embernek - szóla Völgyesy - előbb tudnia kell, hogy sorsa nem egyedül Nyúzó Pál főbíró úrnak akaratától függ; hogy a teins törvényszék védelmét szívesen ki fogja hallgatni, s hogy ítéletében nem haragot vagy gyűlölséget, hanem a tiszta igazságot fogja követni, s akkor a rab talán nem fog hallgatásánál makacsul megmaradni. Látja kend - folytatá Violához fordulva -, élete ezen urak kezében van, kik érte csak isten előtt fognak számolni. Gondolja meg, ha nem szól, számára mentség nincs a világon, gondoljon feleségére, gyermekeire, s mondja nyíltan, nincs semmi mit védelmére mondhatna?

Kislakynak szemei nedvesedni kezdének; Macskaházy mérges tekintetet vetett a szólóra; Zátonyi ásítozott.

- Én nem mondok semmit védelmemre - válaszolt a rab.

- Gondolja meg jól - sürgeté Völgyesy, szinte kérő hangon -, lám a teins törvényszék figyelembe fogja venni minden szavát; hisz ezek az urak elég nehéz kötelességet teljesítenek, s nem akarják senkinek halálát, s bizonyosan csak az igazság szerint fognak ítélni. Ha van mentsége, adja elő.

- Az instrukció hatodik részének tizedik szakasza szerint a rabot ígéretekkel vallomásra biztatni nem szabad - szóla közbe Zátonyi, legbölcsebb kifejezésre szedve össze arcát -, figyelmessé teszem tisztelt jegyző urunkat erre.

Völgyesy anélkül, hogy e szavakat figyelemre méltatná, még egyszer kéré a rabot mentsége előadására. Kislaky ismétlé e kérést.

- Tekintetes uraim! - szólt a rab, kit a részvét, melyet Völgyesinél észrevett, látszólag meghatott - isten áldja meg a kegyességért, hogy rajtam segíteni akarnának, de lássák, mind hasztalan. Nem mintha semmi sem volna, mit mentségemre mondhatok, sőt ha majdan istenem előtt meg fogok jelenni, ott, hol minden tudva van, én irgalmas ítéletet várok; itt a földön számomra nincs mentség. Lám, teins uram - tevé kis hallgatás után hozzá -, ha mondom, hogy egykor becsületes ember voltam, mire egész Tiszarét helységét hozhatom tanúbizonyságul, használ-e az valamit? ha mondom, hogy nem saját akaratomból, hanem kénytelenségből lettem zsivánnyá? hogy soha szegény embert nem károsítottam, s uraktól is én magam csak éppen annyit raboltam, hogy élhessek; hogy - kivevén, midőn magamat védelmeztem - senkit soha életemben nem bántottam: kevesebbé fogok-e büntettetni? Amit cimboráim tettek, az nekem számíttatik be; én zsivány vagyok, s azzal vége.

- Mindez a bíró ítéletére nagy befolyással lehet - mondá Völgyesy -; hogy volt az, amit kend mondott, hogy nem saját akaratából lett zsivánnyá?

- Kérdezze a teins úr a főbírót - mondá, tekintetet vetve Nyúzóra, mely elől ez szemeit elvoná -, ő meg fogja mondani, miért lettem zsivánnyá. - S ezzel a rab fölgerjedésében remegő hanggal elmondá első gonosztettének történetét.

- Mind szóról szóra igaz - sóhajta Kislaky -, Tiszarétre jöttem másnap, s az alispán úr maga beszélte.

- Nihil ad rem - jegyzé meg Zátonyi. - Völgyesy érzelmeit nem fogom leírni.

- De mit használ mindez? - folytatá a rab, kinek halvány arcai ez elbeszélés alatt lángolni kezdettek, s kinek keze akaratlanul ököllé szorult - mit ér, ha mindezen ocsmányságot, mely rajtam elkövettetett, s melynél vérem, ha rá gondolok, újra felforr, elmondom, kevesebbé zsivány vagyok-e azért? később fogok-e akasztófára jutni? El kelletett volna tűrni a pálcáztatást, megcsókolni a hóhérok kezét, vagy éppen ott kelletett volna hagyni feleségemet vajúdásai között, mikor a nagyságos asszony velem Porvárra akart kocsizni; haszontalan paraszt létemre hogy mertem szeretni feleségemet, hogy merészeltem ellentállani, mikor a szolgabíró parancsolta, hogy lehúzzanak? ugye, teins urak? Bolond létemre azt gondoltam magamban, hogy habár paraszt vagyok, miután kötelességemet leszolgáltam, ott szabad maradni beteg feleségemnél nekem is; én nem gondoltam, hogy szegény ember kutya, kit verhet s üldözhet, akinek tetszik; itt vagyok, teins urak, akasszanak fel.

- Meg is lesz - mondá haragosan Zátonyi, ki minden érzéketlensége mellett a rab végső szavainak értelmét tökéletesen felfogá, oly keserű volt a hang, mellyel azok kimondattak. - Vakmerő ellenszegülésedért, melyet, úgy látszik, még most sem bántál meg, két halált érdemelnél.

- Látja a teins úr - mondá Viola, Völgyesyhez fordulva, ismét nyugodtabban -, hisz mondtam, emberek előtt nincs semmi, mit mentségemre felhozhatok. De még egy kérésem van a teins törvényszékhez.

Macskaházy látszó nyugtalanságban dörzsölé kezeit. A rab folytatá:

- Midőn az égő kunyhóból kijöttem, hol Rácz agyonlőtte magát, s nekem sem volt többé maradásom, bizonyos irományokat hoztam ki magammal, melyek egy nappal előbb a tiszaréti nótáriustól raboltattak el.

- Tehát a rablást elismered? - vága közbe Zátonyi.

- Nem ismerem el. Isten látja lelkemet, hogy a rablásban ártatlan vagyok - válaszolt a zsivány, kezét éghez emelve -, de az nem tartozik ide; én csak azt mondom, hogy az írások nálam voltak, s hogy kihoztam magammal a kunyhóból; s ha ez a rablásra nézve bizonyságot tesz ellenem, ám legyen, én csak azt mondom, hogy kihoztam magammal.

- Mese - dörmögött Nyúzó.

- Nem mese, teins uram, hanem tiszta igazság! - válaszolt a rab, reá függesztve szemeit. - Mikor az égő házból kijöttem, el voltam vakulva, fegyver nélkül léptem ki, s csak az írásokat tartottam magam előtt. Tisztán éreztem, hogy valaki a csomót kezemből kiragadta, esküvést tehetnék rá. Mindjárt azután magamon kívül rogytam a földre, s mikor magamhoz jöttem, már kötözve a pandúrok s parasztok kezei között találtam magamat, kik Sz.-Vilmos felé hurcoltak. Mindjárt kérdezősködtem az írások felül, mert Tengelyi uraméi, s csak azért adtam meg magamat, hogy ezek ne égjenek el velem, mert a nótáriusnak nagy szüksége van rájok; de a többiek mind csak azt mondták, hogy mikor kijöttem, senki a főbírón s Macskaházy úron kívül közelembe nem volt, s a főbíró úr egészen eltagadja, hogy írásokat hoztam volna magammal. Minden alázatossággal kérem a tekintetes törvényszéket, méltóztassék a főbíró úrnak megparancsolni, hogy az írásokat adja által.

- Vigyen el engem mindjárt az ördög - szóla Nyúzó haraggal -, ha csak egy darab írást láttam.

- Teins uram - szóla Viola érzékenyen -, lám, kezében vagyok, szabadon töltheti rajtam kedvét, felakasztathat, mikor tetszik; de az írásokat ne tagadja el. Én Tengelyi uramnak nagy köszönettel tartozom, feleségemet s gyermekeimet fogadta fel legnagyobb ínségökben, s ezt azzal akartam meghálálni, hogy ezen írásokat, melyek reá nézve fontosak, visszaszerzem. Ocsmány halálnak tettem ki magamat...

- Semmirevaló, gazember! - kiáltott Nyúzó, felugorva székéről - hogy mersz ilyeneket rám fogni? Ez alávalóság, én szatiszfakciót kérek a teins törvényszéktől.

- A teins törvényszék kezeiben vagyok - mondá a rab felgerjedve -, verhetnek, kínozhatnak, nekem mindegy, csak az írásokat adják vissza.

- Bizonyosan kabala - súgott Macskaházy Zátonyinak. - Tengelyi azt beszéli, hogy nemességi irományai raboltattak el, ki tudja, mily összeköttetésben van ez emberrel.

- Persze - válaszolt a másik, fejét hajtogatva.

- Azt csak nem fogod mondani! - kiáltott Nyúzó még dühösebben -, hogy az irományokat én loptam el?

- Én csak azt mondom, hogy az írásokat kihoztam magammal - válaszolt Viola -, hogy azokat valaki kiragadta kezemből, s hogy ez iránt a teins törvényszék mindazokat, kik ott voltak, megkérdezheti. Senki más, mint a főbíró s teins Macskaházy úr hozzám közel nem állottak, s erre kész vagyok esküt letenni. Isten, kinek színe előtt még ma meg fogok jelenni, úgy legyen irgalmas irántam, mint ahogy igazat mondok.

- Különös, nagyon különös - mormogá Kislaky.

- Azt a teins törvényszék csak nem fogja tűrni - mondá Nyúzó ellökve székét -, hogy színe előtt közbíráinak egyike e zsivány által tolvajnak neveztessék?

- Ami sok, sok - szóla végre Zátonyi nemes haragjában, a rabra függesztve mérges tekintetét -, ha nem veszed vissza azonnal, amit mondtál s nem kérsz engedelmet a törvényszéktől, ötvenet vágatunk rád, majd akkor másképp szólsz.

Viola nyugodtan válaszolá, hogy hatalmukban áll, de hogy amit mondott, ismételni fogja végső leheletéig; s Zátonyi talán már kimondta volna ítéletét, mely bizonyosan pártolás nélkül nem maradott volna, ha Völgyesy deákul nem emlékezteti, hogy ugyanazon hatodik rész tizedik szakaszában, melyre elébb a táblabíró maga hivatkozott, fenyegetések s veretés éppen úgy tiltatnak, mint kegyelemígéretek.

Miután azonban erre Sóskuty megjegyzé: hogy az instrukciónak ily módoni magyarázata képtelenséghez vezet, mert ha az elfogadtatnék, a rab az egész törvényszéket összeszamarazhatná, sőt megverhetné anélkül, hogy a felakasztáson kívül más bántása lehetne; a rab talán mégsem kerülte volna el ez új sanyargatást, ha Völgyesi minden komolysággal nem nyilatkoztatja ki, hogy bármit határozzon a törvényszék, ha a rabon vallatása alatt legkisebb sértés követtetnék el, azt ő nemcsak a vármegyénél, hanem felsőbb helyeken is be fogja panaszlani. Mire Sóskuty csak a mostani ifjúság szemtelenségéről, Zátonyi alávaló denunciánsokról mormogott valamit, s a dolog abbahagyatott.

E rövid beszélgetés alatt, mely egy általa nem értett nyelven tartatott, Viola nyugodtan állt, csak arcának kifejezéséből vala látható az érdek, mellyel az egyes szólók mozdulatait követé. Macskaházy Nyúzóval suttogva beszélt.

- A tekintetes törvényszék meg fogja engedni - szólt végre Macskaházy azon nyájas mosolygással, melyet közönségesen használt, s mely miatt a megyében mindenki azt mondá, hogy a tiszaréti fiskális csupa becsület, noha más országokban, hol a „becsület" szó udvariasság kifejezésére nem használtatik, talán egészen más ítéletre találna -, hogy miután a rab engem is vádol, néhány kérdéseket intézzek hozzá. Kend azt mondja, hogy mikor a kunyhóból kilépett, én is ott álltam. Látott-e kend?

- Én nem - mondá Viola -, annyira el voltam vakulva a füsttől s a lángtól, mely benn a kunyhóban volt, hogy egy ideig nem láttam semmit. De a hajdúk meg a parasztok mind azt mondják, hogy a teins urak voltak ott, és én éreztem, hogy valaki az írásokat kiragadja kezemből.

- S hát a füst benn a kunyhóban igen nagy volt? - kérdé Macskaházy tovább.

- Szörnyű, teins uram, alig láttuk egymást, és mégis néha meg a láng oly fényt terjesztett egyszerre, hogy szinte megvakultunk.

- S hogy hozta kend ki írásait?

- Hát csak mellettem feküdtek bundámon, felkaptam s kivittem, kék kendőbe voltak takarva.

- Ez az ember igazat mond - szóla Macskaházy mosolyogva a törvényszékhez -, legalább saját meggyőződése szerint. Mikor a kunyhóból kirohant, valamit tartott kezében; első pillanatban nem tudva, nem fegyver-e, mellyel magát védelmezni akarja, kirántám kezéből, s csak akkor láttam, hogy csak ártatlan kendő, melyben valami takarva volt. De - tevé hozzá nevetve, s a rabhoz fordult - ha azt hiszed, hogy írásokat hoztál ki magaddal, úgy szegény nyomorult, igen csalódtál. Ugyan hozza el a tekintetes főbíró úr azt, mit Violától elfogásánál elvettünk.

Nyúzó kiment.

- A kendőben nem volt más, mint írásaim - mondá a rab, kinek arcain Macskaházy szavainál kezdetben a legnagyobb öröm, később a legnagyobb nyugtalanság vala észrevehető. A meglepetés, a düh, mely Viola egész valóját megragadá, midőn Nyúzó visszatérve, a kendőt az asztalra tevé s belőle Sóskuty s Zátonyi nevetve csak egypár fehérneműt vevének ki, leírhatlan. - Ez az ő kendője vala, ugyanaz, melybe Tengelyi írásait betakarta, hogy bántás rajtok ne történjék; miként fogja bebizonyítani, hogy az írások belőle kivétettek? Ha Nyúzó s Macskaházy szüntelen tagadják, hogy tőle valamit kezökhez vettek, annyi jelenlevők között még talán találkozhatott volna valaki, ki látva, hogy a kunyhóból valamit hozott magával, erről bizonyságot tehete - így mily eszköze maradt, mivel e két embernek alávalóságát bebizonyíthatá? Ő, a zsivány, két ember ellen, ki mint bíró felette ítélni fog!

- A tekintetes törvényszék látja - szólt Macskaházy a legnagyobb részvéttel, melyet a rab iránt most mutatott -, hogy ezen szegény ember egyáltalában nem valami hazugsággal akarta a bíróságot ámítani. Én meghiszem, sőt igen valószínű, hogy Tengelyi írásai nála voltak, az is hihető, hogy azokat ki akarta hozni magával; de amint elébb mondá, a füst s láng egészen elvakíták szemeit, s az írások helyett fehérruháit hozta ki. Igen természetes.

- Persze - szóla közbe Sóskuty -, ily környülállások alatt magam sem tudom, mit tennék; talán méltóztatik emlékezni, mikor a szomszéd megyében a perceptornál tűz támadt, a szegény úgy megijedt, hogy csak egy pár csizmáját mentette meg, a kassza mind porrá égett. Mikor a vizitáció jött, a vasládában a bankók helyett csak egy halom papírhamut találtak.

- Tekintetes törvényszék - szólt végre Viola.

- Ne méltóztassék felindulni - vága közbe Macskaházy mindig nyájasan - azon, mit ez ember talán mondani fog, esküdni mernék, hogy csak meggyőződése szerint beszél. Ő nem érdemel büntetést, abban szenved, mit mi, törvénytudók, „ignorantia invincibilis”-nek nevezünk.

- Igen, igen - jegyzé meg Sóskuty -, a remedium juridiciumoknak egyike.

- Tekintetes törvényszék - szóla ismét a rab legnagyobb felgerjedésében -, én szegény elítélt gonosztevő vagyok, s a teins főbíró és Macskaházy úr hatalmas urak, azt tudom; de én istenem előtt fogok megjelenni még ma, mi okom volna hazudni, s legyek örökre elátkozott, büntessen isten gyermekeimben tizedíziglen, ha ebben a kendőben nem voltak írásaim.

- Hisz mondtam a teins törvényszéknek - szóla Macskaházy mindig nyájasan -, ez az ember el van fogulva; ha kínpadra húzzák, nem fogna mondani mást. Igen természetes. Kend csalódott - tevé hozzá a rabhoz fordulva -, nyugtassa meg magát. Már gondolja meg maga, mi oka lehetne a teins főbíró úrnak vagy nekem, hogy Tengelyi írásait, ha csakugyan kihozta volna magával, a törvényszéknek ne mutassuk be szintúgy, mint e kendőt s a fehér ruháit?

- Igen - szóla Sóskuty -, mi oka lehetne erre a teins uraknak? lehet-e ezt csak feltenni is?

Viola egy ideig hallgatva, mintegy mély gondolatokba merülten néze maga elébe; végre felemelve fejét kéré, hogy a hajdúk küldessenek ki, s midőn Sóskuty s Zátonyi nyugtalanságát észrevevé:

- Kötözve vagyok - szóla -, s a tekintetes urak hatan, nincs mit félni.

A hajdúk kiküldettek.

Ekkor Viola, szemeit Macskaházyra szegezve, ekképp szólt: - Amit a tekintetes uraknak most fogok mondani, azon bizonyosan, Macskaházy úron kívül, mind bámulni fognak; nem is szóltam volna soha e dolgokról, valamint most is azért küldettem ki a hajdúkat, hogy vallomásomat a tekintetes törvényszéken kívül más ne hallja, mert feleségem s gyermekem Tiszaréten laknak, s halálom után a földesuraság talán gráciával lesz az árvák iránt. De, mert

azt kérdezik, mi oka lehetne Macskaházy úrnak Tengelyi úr írásainak eltitkolására, csak azt mondom; hogy a tekintetes úr ezt maga hihetőképp legjobban fogja tudni; hogy egyébiránt nagy okának kelletett lenni, máskülönben azokat bizonyosan nem rabolta volna el, pedig az egész rablás az ő parancsolatára történt.

Macskaházy elhalványult.

- Meg kell vallani, ez szép gonoszság - szóla remegő hangon, de mindig mosolyogva -, kíváncsi vagyok, miként fogja a rab becsületes ember ellen ez állítását bebizonyítani?

- Ne is hallgassuk meg - ismétlé Sóskuty, ki többször órájára nézve, úgyis már félteni kezdé ebédjét.

Völgyesy szólásra inté, s Viola, többször félbeszakasztva Zátonyi s Sóskuty által, kik - főképp midőn a tisztelt alispánnét említeni hallák - érzelmeiket mérsékelni nem bírták, elmondá az irományok rablásának egész történetét, miként azt olvasóim tudják, azon pillanattól kezdve, midőn a kertben Macskaházy s az alispánné beszélgetését meghallgatá, addig, mikor Tengelyi házánál a zsidót földre teríté s tőle a rablott irományokat elvette. - Előadása egészen való vala, azon egy kivétellel, hogy senkit bajba keverni nem akarván, sem azt, hogy midőn Tiszaréten üldöztetett, a jegyző házánál volt s Liptáknéval szólt, sem hogy a zsidó s Cifra által szándéklott rablásról Peti által vett hírt, nem említé.

Macskaházy, ki a hosszú előadást nyugodtan, megvető mosolygással ajkain végighallgatá, most azon kérést intézé a többiekhez, hogy a rabhoz ő intézhessen némely kérdéseket. - Nem mintha magamnak s főképp nagyságos asszonyomnak védelemre szükségünk lenne, főképp ily vádlóval szemközt - mondá megvetéssel -, de csakhogy ez ember maga hazugságainak oktalanságáról meggyőződjék. Mikor kend - folytatá Violához fordulva, éles hangon - azon állított beszélgetést köztem s Rétyné őnagysága között hallotta, nem szólt senkivel iránta?

- Nem.

- Emlékezzék vissza jól - folytatá gúnyolódva az ügyész -, nem mondta senkinek, csak úgy általánosan véve is, hogy a jegyző irományait valaki el akarja rabolni? Jó, ha megismerjük cimboráit is. Például nem mondott ilyen valamit Peti cigánynak vagy Liptáknénak?

Viola, ki igen jól tudta, mily következtetéseket vonhat barátaira, ha megtudatik, hogy vele folyvást összeköttetésben maradtak, ezt állandóan tagadá.

- S mikor kend Tiszaréten üldöztetett, hol tartózkodott? - kérdezé Macskaházy tovább.

Viola mondá, hogy az üldözés alatt Tiszaréten nem volt.

Az ügyész behivatá Liptáknét, felolvastatá előbbi vallomását, mely szerint Viola Tengelyit a szándéklott rablásról általa tudósíttatni akará, s kérdé, megmarad-e mellette? mire az öregasszony esküvést ajánlva mondá, hogy igen.

- Viola azt vallotta - szóla Liptáknéhoz Macskaházy tovább -, hogy kenddel eziránt akkor szólt, mikor üldözése alatt Tiszaréten a jegyző házánál rejtve volt. Máskor miként is szólhatott volna kenddel?

Liptákné azon meggyőződésben, hogy Viola csakugyan e vallomást tette, mondá, hogy ez teljesen igaz, de hogy Tengelyi nem tudott semmit, hogy az üldözött házánál tartózkodik.

Macskaházy arcai ragyogtak, midőn Liptáknét kiküldve a törvényszéket kérdezé: - Láttak-e valaha szemtelenebb hazugságot? Az egyik azt mondja, hogy a rablási szándékról, melyről engem vádol, senkinek sem szólt, a másik, hogy arról előre tudósíttatott, s pedig azért, hogy Tengelyit vigyázatra intse, mit azonban - nem adva elő semmi okot - ő tenni elmulasztott. A rab azt állítja, hogy üldözése alatt Tiszaréten nem volt; tanúja; hogy az illető tárgyról éppen

akkor s ott szólt vele. Hallod-e? - tevé hozzá, Violához fordulva, gúnyosan - ha még egyszer életedben hazugságra alkalmad volna, készülj jobban hozzá. De menjünk tovább. Kitől kaptad azt a hírt, hogy az üveges zsidó s Cifra a nótáriusnál rablást szándéklanak?

- Azt nem mondhatom - válaszolt Viola, ki inkább hatszor halt volna meg, mint hogy leghívebb barátját bajba keverje.

- Valóban kár - folytatá az ügyész -, igen szeretném ismerni a drágalátos virágot, ki neked ily híreket hoz, hacsak valami ördögöd nincs.

- Mondom, teins uram - válaszolt nyugtalanul Viola -, csak azt mondtam: tudtam, hogy a rablás történni fog.

- És miként? - kérdezé ez tovább.

- A zsidó s Cifra közel Porvárhoz egy vendégfogadóban beszéltek össze.

- S te magad hallottad összebeszélésöket?

- Nem, nekem más mondta.

- Azt neked ördögöd súgta meg, menkő ember vagy - szóla mosolyogva a kérdő -, de ha éppen oly bizonyosan tudtad, hogy a rablás történni fog, hát miért nem tettél tüstént jelentést?

- A teins úr tudja, hogy fejemre díj tétetett.

- Igen, a te fejedre, az igaz - válaszolt Macskaházy -, de az a másik, ki neked hírt adott, nem tehetett-e jelentést a megyénél? Vagy ha talán ő sem szeret találkozni tisztviselőkkel, miért nem mondta meg Tengelyinek magának? vagy Vándorynak, kit, mint mondják, a rablás szinte érdekel?

- Én nem tudom - mondá a kérdezett -, talán Tengelyi urat nem találta, és tudta, hogy én is meg fogom akadályozhatni, s csak nekem mondta meg.

- Rendkívüli - mondá Macskaházy mindig gúnyolódva -, hogy az, ki valamely rablást megakadályozni kíván, éppen zsiványhoz folyamodik. És ugyan, te a rablás megakadályoztatására csak magad mentél? társad, vagy az, kitől a hírt vetted, miért nem ment veled?

- Nem volt szükséges - mondá Viola.

- Mégis, miután tudtátok, hogy a rablásra ketten készülnek - mondá az ügyvéd -, különös, hogy nem mentetek el ketten. Lám, már most is mi jó volna pajtásod tanúbizonysága. Hiszen ha csak a gonosztett megakadályozására mentetek, a másikat bátran megnevezheted, a nemes megye részéről még jutalomra is számolhat.

- Magam voltam - mondá Viola, mindig inkább elvesztve reményét, főképp midőn Nyúzó arcain a kárörömet látá s a mondhatlan megelégedést, mellyel Zátonyi s a báró az ügyes kérdezőnek helybenhagyást integettek.

- Jól van, hát magad voltál - folytatá Macskaházy -, és a gonosztett színhelyén kit láttál?

- Csak a zsidót, ki kinn állt - felelt Viola -, mást senkit.

- Nem láttad-e ott Cifrát?

- Nem, a zsidó csak maga volt.

- De a zsidó azt mondja, hogy te követted el a rablást, s fejedre fog esküdni - folytatá Macskaházy.

- Nem bánom - válaszolt a rab -, én megmaradok állításomnál.

- Nincs más mondanivalód? - kérdezé Macskaházy.

- Nincs.

- Talán a rabot ki lehetne vezetni? - szóla az ügyész az elnökhöz fordulva; mire ez parancsolatot adván, a hajdúk behívattak, s Viola velök a szobát elhagyá.

Száz szóvita között, melyek e világon naponként kisebb vagy nagyobb közönség előtt több vagy kevesebb zajjal folynak, alig van egy, mely az igazságért vívatnék. Az emberek legnagyobb része csak azon fárad, hogy a többség neki adjon igazságot. Nem az ismeret fájának gyümölcse az, mi után az emberek napjainkban vágyódnak; a többség megelégszik, ha csak másokkal hitetheti el, hogy evett belőle, bár maga jól tudja is, hogy soha a fához sem közelített. Oly édes mondhatni: mégis nekem volt igazságom! a valónak feltalálása nem nyújthat nagyobb élvezetet. E természetes hajlamunk, melynél fogva a filozóf teóriájának legszörnyebb következéseit elfogadja inkább, mint hogy annak hibásságát elismerné, mely szerint a régiséggyűjtő Lisippus aranyának állítja azt, mit drága pénzen mint olyant megvett, habár ezerszer meggyőződött is, hogy az csak utánzás - sehol sem hat annyira és sehol sem károsabban, mint büntető eljárásunknál; s olvasóim - ha ilynemű tárgyakkal foglalkozó férfiakat ismernek - bizonyosan tapasztalták, a közönséges életben legjámborabb férfiak mily bosszúsak, ha valamely bűnvádi eljárásnál a tettest nem fedezhetik fel. Macskaházynak, mint olvasóim tudják, még más okai voltak, melyekért kíváná, hogy Viola a törvényszék által vétkesnek ismertessék; s így képzelhetik az örömet, mellyel a rab kikérdezése által a bírákra tett hatást észrevevé.

Az ellentét, melyben Viola s Liptáknénak mellette tett vallomása egymással állnak; az egész vádnak valószínűtlensége, mely a rab által Macskaházy s főképp az annyira tisztelt alispánné ellen emeltetett, meggyőzék a jelenlévőket, hogy - mint Nyúzó mondá - az egész alávaló koholmány, s maga Völgyesy minden jóakarata mellett, mellyel a rabon segíteni kívánt, alig gondolhatott egyebet.

Ha a zsidó és Cifra a jegyző kirablására csakugyan összebeszéltek, s ez alkalommal oly vigyázatlanul jártak el, hogy beszélgetésöket egy harmadik meghallá - mi legalább a sokat próbált Cifrára nézve a valószínűségek közé nem tartozik -, ki fogja hinni, hogy ezen harmadik, meg akarván akadályoztatni a gonosztettet, éppen Violához, Cifrának egykori cimborájához fordul? hogy a zsidó s Cifra, ha magokat vétkeseknek érzik, mint tanúk fognak fellépni, noha az utolsó nem is hívatott? s végre nem vallotta-e be Viola, hogy a rablás csak a zsidó által követtetett el, s hogy Cifrát a helyszínen nem találta? míg a kovács éppen arra esküszik, hogy Cifrát látta s őt vette űzőbe; miből világos, hogy e tanú vagy tudva hamisan vall, vagy legalább, hogy setét éjszaka lévén, az előtte futó embert csak tévedésből nézte Cifrának.

- A dolog napfénynél világosabb - mondá Zátonyi, miután mindezen körülmények a törvényszéki tagok által többször ismételve felhozattak -, a rab nem tagad semmit, hamar aláíratjuk a vallomásokat, tartunk egy kis szembesítést, s azután röviden ítélhetünk. Az óra kettőre jár, a rabnak három órát kell engednünk, hogy a halálra készüljön, s ötkor már sötét van; ha ma akarjuk végezni, sietnünk kell.

- Az alig lesz lehetséges - mondá Kislaky, ki annyival nyugtalanabbnak látszott, mennyivel közelebb jött az ítélet pillanata.

- Dehogynem - válaszolt Zátonyi -, csak siessünk, nekem még ma szükségképp haza kell mennem, krumpliszedésem után kell látnom, s azután szántani is akarok.

- Csak siessünk, siessünk - inté Sóskuty is, kit, úgy látszott, inkább az elkésett ebéd, mint a közelgő ítélet nyugtalanított -, angyali háziasszonyunkat csak nem várathatjuk tovább.

- E tárgy ma nem végeztethetik be - szóla közbe Völgyesy -, a rabnak vallomása hosszú, legalább két órára van szükségem, hogy azt jegyzeteimből annak rendje szerint elkészíthessem.

- Az nem lesz szükséges - mondá Nyúzó -, mihelyt Viola kezembe került, esküdtem jelenlétében kihallgattam őt. A rab, mint a tekintetes törvényszék tudja, semmit nem változtatott s vissza nem vett; ha nem is oly szép magyarsággal írott, mint azt a teins úr csinálná, elég jó, hogy - a rabbal aláíratván - a perhez mellékelhessük.

A táblabírák, azon készséggel, melyet gyűléseinkben, ha azok az ebéd órájánál tovább tartottak, s minden száj, beszéd helyett, még kellemesb mozgásra készül, közönségesen észrevehetünk, egyhangúlag elfogadák ez indítványt, s csak Völgyesy rázá tagadólag fejét azon megjegyzéssel, hogy miután a rab előbbi vallomását ugyan sem vissza nem vonta, sem meg nem változtatta, de sok olyakat vallott, miknek előbbi vallomásában nyoma nincs, kötelességének tartja mindezeket is pontosan feljegyezni.

- Feljegyezni, mit? - kérdé Sóskuty bámulva - azt, hogy a nótárius irományait teins Macskaházy úr s az alispánné őnagysága raboltatták el?

- Mindent, mit a rab a törvényszék előtt vallott - válaszolt Völgyesy nyugodtan.

- Ez hallatlan! - kiáltott Nyúzó.

- A teins úr ismeri kötelességét mint bíró - mondá az ügyész -, én ismerem a magamét; ön lelkiismérete szerint fogja kimondani ítéletét, én, kinek voksom nincs, fel fogok jegyezni mindent, mi felfogásom szerint a tárgyhoz tartozik.

- Sed rogo domine spectabilis - szólt Zátonyi, ki egyik kezében nyitott burnótszelencéjét tartva, a másikat összeszorított ujjaival éghez emelé, annyira megijedt -, hová gondol?

- Kötelességemre - válaszolt nyugodtan a megszólított -, s az parancsolja, hogy ez esetnek előadásában, mely reám mint jegyzőre bízatik, semmit, mi fontossággal bírhat, el ne hagyjak.

- De hisz vannak oly dolgok is, melyek a tárgyhoz éppen nem tartoznak - jegyzé meg Sóskuty - ; ha a rab nekünk prédikációt tartana, vagy a tyúkszemek ellen valami orvosságot javasolt volna, azt is felírná kegyed?

- A dolgok, melyeket a rab itt mondott, felfogásom szerint fontosak - felelt a jegyző.

- De, tisztelt barátom - szólt a báró minden lehető udvariassággal -, méltóztassék meggondolni, Zátonyi úrnak még ma haza kell menni, hogy krumplit szedessen; és ha a gonosztevő fecsegését szóról szóra le akarja írni, ez lehetetlen. Azonkívül háziasszonyunk is elég régen vár; az udvariasság is azt kívánja, hogy siessünk.

- Hol egy ember élete forog kérdésben, Zátonyi úrnak krumplijai még egy napig várhatnak; s én legalább ily alkalomnál az udvariasság szabályaival nem sokat gondolok.

- Úgy látszik - mormogott Zátonyi.

- Szörnyű antetirozottság! - sóhajtott a báró.

- Hát talán mégis - mondá Kislaky félénken - az ítélet kimondását holnapra hagyhatjuk, addig a teins úr felteszi a vallomásokat, és Zátonyi úr...

- Tökéletesen lehetetlen - válaszolt emez -, senki buzgóbban a nemes vármegye iránti kötelességeit nem teljesíti, mint én; nincs büntető törvényszék, melyben részt nem vennék; de így, csupa vexa miatt, gazdaságomat elhanyagolni nem fogom.

- Isten mentsen meg - mondá az öreg Kislaky nyájasan -, de mikor a jegyző úr kinyilatkoztatja, hogy magát lelkiismerete szerint a rab egész vallomásának feljegyzésére kötelesnek érzi, s mikor látjuk, hogy azt félóra alatt nem végezheti el.

- Ej, bliktri! - szóla Zátonyi haragosan - tizenöt statáriumnál voltam, pedig higgye el a teins úr, oly esetek voltak közte, hogy ha a dolog rendes törvényszék elébe kerül, hónapokig eldisputáltak volna rajta, s mégis mindeniken keresztülestünk egy nap alatt, s éppen itt kellene felakadnom? Soha életemben ily praetensiókat, minőket a jegyző tesz, nem hallottam. Az utasításban egyszerűen az áll: hogy a rab vallomását aláírja, s hogy abban neve, életkora, gonosztette s elfogatásának módja bennfoglaltassék. Az, hogy minden szamárság, mit neki a törvényszék előtt locsogni tetszett, szinte feljegyeztessék, nem áll sehol az egész utasításban; s mondjon nekem Völgyesy úr csak egy józan okot, melynél fogva ezt kívánja, miután a rabnak Macskaházy úr által történt megkérdeztetése után azokat, miket az mondott, valóknak, reménylem, csak nem fogja tartani.

- Okom - válaszolt Völgyesy -, mert az irományok hitelessége azt úgy kívánja; s ha ez nem volna is, méltóztatik tudni, hogy a tiszaréti jegyző ellen nemességi per kezdetett, s hogy Violának vallomása, legalább mennyiben az némely irományoknak Tengelyi házánál elkövetett rablását elismeri, a legnagyobb fontosságú lehet.

- Miután úgy látszik - szóla Macskaházy élesen -, némelyeknek igen szívökön fekszik, hogy én s főképp Rétyné őnagysága a perirományokban becsületünkben gázoló módon említtessünk, én részemről, ha a teins törvényszék többsége úgy kívánja, azt éppen nem ellenzem, legalább a tisztelt asszonyság megismerheti barátjait, mert hogy e tárgyak említése nem szükséges, az, úgy hiszem, mindenki előtt világos.

- Isten mentsen meg - mondá a báró -, hogy ez irományokban valami olyan vétessék fel, mi őnagyságának csak távolról is kellemetlen lehetne, és...

- Minden embernek megvan saját nézete - vága közbe Macskaházy -, és a teins törvényszék meg fogja ítélhetni saját bölcsessége szerint: mennyire lehet kellemes a nagyságos bárónőnek s magamnak, ha Viola alávaló rágalmai a perben előadatván, minden dicasteriumokon keresztül járnak, főképp ha a zsivány érdemlett büntetését elnyeri, s nekünk a vádak alaptalanságának bebizonyítására mód nem engedtetik. Rágalmazz bátran, mond a közmondás, mindig marad valami! Mennyire illő s méltányos, hogy Völgyesy úr, ki a tisztújításnál Réty úr elleneihez tartozott, most ez alkalmat használja fel, hogy bosszút álljon, azt mindenki meg fogja ítélhetni.

Az olaszok, ha káromkodnak, bármint szidják is az istent s minden szenteit, mindig kiveszik városuk patrónusát; azonban Padua főpiacán jobb volna talán sz. Antal ellen becstelenítő szavakat emelni, mintha azt egy hatalmas, éppen most választott alispán ellen tulajdon megyéjében tennők; s csak természetes, ha miután Macskaházy megmagyarázá, mennyire sértve érezné magát a Réty család, ha Viola vallomásának azon része, mely a nagyságos asszonyt illeti, az irományokban felvétetik - az egész társaságot mintegy szent borzalom ragadta meg.

- Ez valóságos alávalóság! - kiáltott Nyúzó.

- Míg én itt ülök - harsoga, az asztalra ütve Zátonyi -, a zsivány alávaló hazudságaiból egy szó sem említtetik az irományokban.

Sóskuty, fejét csóválva, a megyében uralkodó pártoskodás felett sopánkodott, mely szerint egyesek még bíró eljárásukat is arra használják, hogy politikai elleneiken bosszút állhassanak.

Maga az öreg Kislaky, fia kedveért kerülni akarván az alispánnal minden összeütközést, megijedt a gondolattól, hogy elnöksége alatt oly valami történjék, mi által Réty s főképp nagyságos felesége magát sértve érezhetné, s kedves Kálmánja azon kis reménytől is megfosztassék, mely neki, miután a tisztújítás alatt Tengelyi védelmére fellépett, Etelka kezének elnyerésére még maradt. - Völgyesy úr - szóla engesztelő hangon - bizonyosan nem értette így indítványát.

- Tisztelt alispánunknak sértése bizonyosan távol vala szándékaitól, csakhogy nem gondolta meg, hogy a rab egész vallomásának részletes leírása szükségképp kellemetlenül fog hatni e nemes családra. Ha az iromány itt nálunk, a megye archívumában maradnának - tevé hozzá Völgyesyhez fordulva -, ez más volna, de így, mint a dolgok állnak, tisztelt jegyzőnk maga sem kívánhatja, hogy e megye legelőkelőbb családainak egyike megbecsteleníttessék, főképp, miután ha a rab büntetését elnyeri, mint Macskaházy úr megjegyzé, az ily ocsmányan rágalmazottak elvesztik a főeszközt, mely által magokat igazolhatnák.

- Ki akadályozhatja Macskaházy urat, hogy ezen védelmére szükséges eszközt fenntartsa? - szóla Völgyesy, kinek egyébkor halvány arcait szokatlan pirosság futá el.

A többiek bámulva néztek egymásra, Völgyesy folytatá:

- Utasításunk szerint csak egy kedvező szavazat szükséges, hogy a rab a haláltól felmentessék. Ha Macskaházy úr magát vagy Rétyné őnagyságát az előttünk tett vallomás által rágalmazva gondolja, ha - mint magam is hiszem - e rágalom alaptalanságának bizonyítására nem szükséges egyéb, mint hogy Viola életben maradjon, s az ellene tett vizsgálat folytattatván, bebizonyuljon, hogy hazudott, és hogy - min szinte nem kétkedem - később önmaga vonja vissza állításait: miért nem adná Macskaházy úr, vagy akárki azok közül, kik itt szavazattal bírnak, e felmentő szavazatot?

- Az igaz - mondá Kislaky, ki így két legfőbb kívánatát, azaz mind a rabnak felmentését, mind a Réty család lekötelezését egyesíthetni gondolván, egészen felderült -, én magam, csak már hogy a teins alispán iránti tiszteletemet bebizonyíthassam, kész volnék...

- Per amorem! domine spectabilis - mondá Zátonyi, ki ijedtségében burnótszelencéjét ismét nyitva hagyá -, hát ezt a gazembert nem akasztatnók fel?

- Ez szörnyűség! - szólt Sóskuty, szemeit az éghez emelve - a legnagyobb zsivány kezünkbe kerül, teins Nyúzó úr, mi nevét örökké dicsőítendi, megfogja élete veszedelmével, elénkbe állítja, mi statárium vagyunk, s szabadon bocsátjuk! hová fog vezetni ez? és ha még valami...

- Én részemről - vága közbe Nyúzó - ugyan nem leszek bolondja többé senkinek, az ördög veszélyeztesse életét, ha ily gazember azután még felmentetik.

- Nem akasztani fel az ily embert! - kiálta Zátonyi - tizenöt statáriumnál voltam, ily prostitúció még nem történt rajtam. Hisz ez a gonosztevőknek valóságos pártolása.

- Persze - lármázott Sóskuty -, valóságos proemium a rablásra; irtóztató példa!

- Így az ördög sem fogja feltartani a közbátorságot - harsogott a főbíró, s az asztal körül zaj támadt, melyből csak egyes szavak - mint: scandalum publicium, hallatlan, fautores criminum, gyalázat - valának kihallhatók, míg Völgyesy nem kis nehézséggel kevés csendet eszközölhetett ki magának, s a bíráknak értésére adhatá, hogy nem a rabnak tökéletes felmentését, hanem annak a rendes bíróság elébe történendő állítását hozta indítványba.

- Persze, persze - válaszolt Zátonyi haragosan -, mintha nem tudnók, a rendes törvényszékek miként szoktak ítélni. Három esetre emlékezem - magam nem voltam jelen, másképp, fogadom, a skandalum nem történt volna -, hol a rab a statárium által a rendes bírósághoz

utasíttatott, s mi volt következése? Az egyik három hónapra, a másik egy esztendőre ítéltetett, a harmadik éppen felmentő szentenciát kapott; pedig tíz forintba mernék fogadni, hogy zsivány volt. Ne féljen, mi nem eszünk oly bolondok. A statárium nem azért adatott a nemes megyének, hogy vele ne éljen.

- A rögtönítélő törvényszéknek hatalma - mondá Völgyesy, megvető tekintetet vetve a szólóra -, úgy tartom, nem azon feltétel alatt adatott a nemes vármegyének, hogy magát évenkint egy bizonyos számú akasztás által erre érdemesnek mutassa.

- Az instrukciókban nyilván benn áll - szólt Sóskuty, ki azalatt az utasítást forgatá -, hogy *a büntetés nem, lehet más, mint akasztófa*; tehát csak nem fogja tagadni senki, hogy tőlünk az kívántatik, hogy a gonosztevőket felakasztassuk, hogy ez hivatásunknál fogva kötelességünk...

- Engedelmet - vága szavába Macskaházy -, miután a rabnak felmentése, vagy a rendes törvényszékhez való utasítása, legalább mélyen tisztelt elnökünk által, Rétyné őnagyságának s bizonyos tekintetben az én kedvemért hozatott szóba: én, ki őnagyságának ügyeit vezetni szerencsés vagyok s magas jellemét ismerem, nevében kinyilatkoztatom, hogy ez emelkedett érzelmű asszonyságnak csak fájni fogna, ha hallaná, hogy személyes tekintetek, melyekkel a teins törvényszék iránta viseltetett, az igazság kiszolgáltatását akadályozták.

- Ez nemes deklaráció - mondá Sóskuty, ragyogó képpel körültekintve.

- Mi engem illet - tevé hozzá a szóló, meghajtva magát őszinte ájtatos képpel -, bár igen jól tudom, mily éles fegyverek fognak talán e zsivány vallomásából ellenem készíttetni, bár személyes érdekeimnél fogva semmit sem kívánhatnék inkább, mint hogy a rab életben maradva, még világosabban bebizonyíthassam minden állításainak hamisságát, mint azt a teins törvényszék előtt már tettem: mégis sokkal inkább ismerem kötelességemet, semhogy személyes érdekemnek a közjót feláldozzam; és ki nem látja át a következéseket, ha példát adnánk, miként még ily zsivány is, minő Viola, ha valaki ellen bármi alávaló s hihetetlen rágalmakat mond, magát a rögtönítélő törvénykezés szigorúsága alól kivonhatja?

Sóskuty felkelt, s az ügyészt e nemes nyilatkozat után megölelé.

Zátonyi, ki egész életén át mindig függetlennek mutatkozott, valahányszor arra becsületes alkalmat - azaz olyant, hol függetlensége senkit sem sértett - talált, kinyilatkoztatá, hogy ő részéről, ha e nemes nyilatkozat nem tétetik is, nem kevésbé szigorú ítéletet mondott volna; mert a bírónak első kötelessége, tökéletes függetlenség; - s Kislaky e pillanatban nem tudta, mit tegyen, ha Macskaházy által nem emlékeztetik, hogy csak még azon kérdés maradhat fel: vajon a rabnak a főbíró előtt tett vallomása írassék-e alá általa, vagy pedig egy egészen új készíttessék, mi által az ítélet másnapra halasztatnék?

- Az előbbi vallomást kell hitelesíteni - szólának egy hangon a többiek; csak Kislaky mondá, hogy alázatos véleménye szerint talán mégis jobb volna, Völgyesy úrnak nézete szerint, másképp tenni fel a rab vallomását. Mire azonban Zátonyi úrtól megjegyeztetett, hogy a legfelsőbb utasítás szerint a szavazatok összhangzása csak a halálos ítélet kimondásánál kívántatik, s hogy itt már a többség határozott.

- Azon esetben - mondá Völgyesy - a teins törvényszék engem jegyzői hivatalomtól kegyesen fel fog menteni; mert én részemről kinyilatkoztatom, hogy a jegyzőkönyvet másképp, mint mondám, szerkesztetni nem fogom.

Kislaky e nyilatkozat által látszólag kellemetlenül vala érintve, s a zavar mellyel elnöki székén ült, még inkább nevekedett; maga Zátonyi meghökkent, s a báró, felugorva székéről, Völgyesyhez futott, megrázta kezét, s kéré igen tisztelt barátját, hogy ne vegye rossznéven, ha véleménye a többség által el nem fogadtatott. - Csak végre emberek vagyunk mind, a

legügyesebb köztünk hibázhat - mondá nyájasan -, ím, mi valamennyien méltányoljuk nemes szándékát s jeles tehetségeit, de a többség ellen nem lehet kifogása senkinek; méltóztassék meggondolni, a többségnek mindenikünk alája tartozik magát vetni. Ön által fogja látni később stb. - A báró, ki talán mert útközben náthát kapott, vagy talán mert ebédje későbbre haladt, eddig rendkívül kevés beszédű vala, de ez alkalomnál kitünteté egész szónoki tehetségét, minden siker nélkül azonban, mert Völgyesy, végighallgatva minden okait, csak azt válaszolá, hogy senki a többség határozatainak nem hódol szívesebben, mint ő, de hogy vannak dolgok, melyekre nézve becsületes ember csak önmeggyőződésével számolhat, s hogy a jelen eset azok közé tartozik. Mire a törvényszék még nagyobb zavarba hozatván, szilárd jegyzőjének kívánatához talán hajlott volna, ha Macskaházy nem segíti ki azon ajánlatával: hogy miután senkit meggyőződése ellen valamire kényszeríteni nem kell, s az instrukcióban arról, hogy az öt ítélő táblabírón kívül még külön jegyző szükséges, említés nem tétetik; ha úgy kívántatnék, a jegyzőséget, mely úgyis csak még a vallomások aláírásában s a rövid ítélet feltételében áll, szívesen magára vállalja.

- Elfogadtatik, a legnagyobb köszönettel elfogadtatik! - kiálta Zátonyi - teins Völgyesy úr, ki csak most lépett a megye szolgálatába, majd meg fogja látni, mily gyümölcsöket hoz, ha valaki a reábízott kötelességet nem szorosan úgy akarja teljesíteni, mint azt a többség kívánja. Majd meglátja, mennyire halad úgynevezett meggyőződésével.

- Teins Völgyesy úr - szóla Macskaházy, minden tőle kitehető nyájassággal, mely egyébiránt rikácsoló hangja által majdnem gúnyként hangzott -, kétségen kívül csak azért vitte a dolgokat ennyire, hogy a gonosztevőt érdemlett büntetésétől megmentse. A cél, megengedem, szép és nemes lehet, legalább filantropikus századunkban, főképp ily fiatal úri emberben, igen megfogható; azonban megbocsáthatlan hiba volna tőlünk idősebbektől, ha az igazság kiszolgáltatásában magunkat ezáltal gátoltatnók. Én, mint mondám, magamra vállalom a jegyzőséget, de teins Völgyesy úr most, midőn látja, hogy célját a lemondás által el nem érheti, talán maga kész lesz hivatalát ismét felvállalni, s én ily kitűnő ügyességű pennától...

Völgyesy azon emberek közé tartozott, kiket közönségesen hidegeknek tartunk. Már mint gyermek testi gyengesége miatt nem oszthatva kortársainak zajos örömeit, s magános élethez szokva, az ifjú, ki mennyivel tovább élt, annyival inkább érzé, mi óriási szerencsétlenség érte azt, kinek hibás testalkotást adott a természet, mindinkább visszavonult az emberektől. „Púpos hátú vagyok - így szóla sokszor magában -, mit keresek én az emberek között, hol csak megvetés vagy könyörület tárgya lehetek? Őrizkedjél azoktól, kiket a természet megjelelt, így szól a közmondás; őrizkedjetek inkább ti, kiket a természet valami testi hibával megátkozott, az emberektől; bajotoknak rokonszenvet, érzelmeiteknek viszonzást nem fogtok találni köztük. Érzelmeimnek viszonzást! - gondolá tovább, s ajkai néha keserű mosolyra vonultak - igen, ha az emberek közé mennék, s végre - mert hisz szívem nem zsugorodott össze, mint gyáva testem - egy lényt találnék, kihez magamat ellenállhatlanul vonzódva érzeném, kinek egy szaváért éltemet, mosolygásaért üdvömet adnám, ugyan volna-e nevetségesebb, mint ez? Én a törpe, a púpos hátú, egy szép hölgynek lábaihoz borulva s szerelmet kérve! soha furcsább dolgot ember nem hallott még. Minek nagyszerű gondolatok, minek fönséges érzelmek nekem? Ha az igazság mellett lelkesedve felszólalnék, az ügynek csak árthat, a legszentebbet csak nevetségessé teheti, ha mellette púpos nyomorék szavát emelte, nincs oly fönséges, oly férfias tett, szó, melynél könyörületes mosolyra nem vonulnának az emberek ajkai, midőn hallják, hogy tőlem jő; nekem nincs mit keresni az emberek között!” - E gondolatok Völgyesyt természetesen magábazárkózottá tevék. Kinek sebe van, bizonyos lehet, hogy a fájdalmas érintések nem maradnak el, s így az ifjú ügyész, valahányszor társaságba lépett, néha egy véletlenül kimondott szó s néha éppen amiatt, hogy az, mi őt testi hibájára emlékeztetheté, figyelmesen kerültetett, mindig kellemetlenül érzé magát. Egész magaviseletében bizonyos

kényszerítés, bizonyos féltékenység vala észrevehető, mely egyéb kitűnő, főképp elmebeli tehetségeit háttérbe szorítá, s közelebbi ismeretség, melyhez jelleménél fogva kevesen férhettek, vala szükséges, hogy valaki érdemeiről helyesen ítélhessen. „Szegény Völgyesy, nincs szerényebb ember a világon" - ez vala a mód, melyen Taksony megyében felőle mindenki szólt, s miután itt, mint majdnem mindenütt a világon, a pénz s az emberek csak külső nyomatjuk, nem belső értékök szerint fogadtatnak el: alig volt valaki, ki az ifjú ügyészben szerénységén kívül még valamit keresne.

Mennyivel általánosabb volt Völgyesy jelleméről Taksony megyében ezen ítélet, annyival nagyobb bámulat fogta el az egész törvényszéket, midőn a szilárd módot látá, mellyel az ifjú magát ez alkalomnál viselé, s Sóskuty, Zátonyi, az öreg Kislaky maga nemegyszer csodálkozva néztek egymásra. - Völgyesy, kinek ez első hivatalos foglalatossága vala, s ki először életében alkalmat látott maga előtt, hol valakinek használhat s egyszersmind meggyőződése mellett küzdhet, kötelességének érzetében megfeledkezett mindenről. - Ő ellene vala a halálos büntetésnek általában véve is, de kettősen az, hol a vissza nem vehető ítélet oly formákhoz köttetik, melyek a bírót csalódások ellen nem biztosítják. Neki nem fért fejébe, miként lehet egyrészről kimondani, hogy a rögtönítélő törvényszék halálos ítéletnél egyebet nem mondhat ki, s a másikról elmellőzni mindazon formákat, melyek ott, hol sokkal kisebb büntetésekről van szó, mellőzhetleneknek tartatnak, s csak azért fogadta el örömmel kiküldetését, mert meg vala győződve, hogy mint a törvényszék jegyzője, a halálos ítélet elhárítására alkalmat találand. Először gondolhatá hasznosnak, szükségesnek magát, s keblében feltámadt egész önérzete. - Hogy egy tiszteletbeli alügyész fáradozásai ennyi táblabírói meggyőződés ellenében sikerhez nem vezethettek, azt olvasóim közül legalább azok, kik közdolgokban megfordultak, által fogják látni. Oly országban, hol az, vajon szólhatunk-e? születésünktől függ, csak következetes, ha a szólók között is nem az, mit mondanak, hanem csak a polgári állás, melyet elfoglalnak, vétetik tekintetbe, s csak Völgyesy tapasztalatlanságát bizonyítja, hogy őt ezen neheztelni látjuk. De hogy miután eddig nem tudta még, miként mívelt századunkban, valamint nem jó púpos háttal, úgy nem veszély nélküli egyenes lélekkel születni, mert azok, kiknél a nevelés a lelket az életre szükséges görbeségekkel el nem látta, örök kisebbségre ítélvék, e tapasztalás az ifjúnak fájt; az szinte természetes, s nem is bámulhatjuk, ha a gúnyt, melyet Macskaházy nyájas mosolygása rosszul takart, észrevéve, indulatját nem mérsékelheté, és midőn székéről felkelt, azon szavakkal adta át Macskaházynak az irományokat: miszerint a világnak minden kincsei őt nem fogják arra bírni, hogy ez egész eljárásban, melyet bírói gyilkolásnál egyébnek nem tarthat, legkisebb részt vegyen.

Kár, hogy epikus költő nem vagyok, soha szebb mezőm hivatásom bebizonyítására nem vala, mint midőn Völgyesy ezen szavainak következését leírnám. Homer Achilles haragjának festésével kezdi Iliászát, de mi egy Achilles öt táblabíróhoz mérve? s hol találni szavakat azon indulat leírására, mely mint tudva van, nem haszontalan kardok kivonásában, hanem fenntarthatlan szóárban mutatkozik?

- Ez gazság - kiáltott Nyúzó.

- Infámia - mondá Zátonyi.

- Kövesse meg magát - rikácsolt Macskaházy.

Sóskuty oly sebesen hadart, hogy még első szavait sem érthettük, s maga Kislaky, mennyire rögtön pirosuló arcain észrevehetni, haraggal monda valamit a zaj között.

- Tekintetes táblabíró urak! - mondá végre Völgyesy, miután nem kis erőködés után szóhoz jöhetett -, én nem akartam senkit személyesen sérteni; engedjék, hogy szavaimat megmagyarázzam.

- Megmagyarázni, megmagyarázni, mit? - kiáltott Zátonyi mindig mérgesebben - azt, hogy a tekintetes törvényszék gyilkosokból áll? De tudja-e, hogy az úrnak többé szava nincs? Az, ki bírákat dehonesztál, infámis; az úr infámis.

- Igen - szólt közbe a báró -, infámisnak deklaráljuk.

- Statáriális úton? - vága közbe Völgyesy keserű mosolygással.

- Statáriális úton vagy másképp, az nekem mindegy - folytatá az előbbi -, aki bíró vagy törvényszék ellen így beszél, az infámis, benn áll a corpus jurisban, nincs kétség, éspedig egészen helyesen van. Törvénykezési rendszerünket dehonesztálni, szörnyűség!

- Est ad horripilationem! - kiáltott közbe Zátonyi. S ez általános borzadás, melyet minden jelenlévők, volt jegyzőjök merényén, majd deákul, majd magyarul hangosan kifejeztek, nem engedé, hogy a szólót tovább lehessen hallani. Magyar törvénykezési rendszerünk, tudósaink véleménye szerint, az Anjou-ház uralkodása alatt hozatott be hazánkba Franciaországból; igen valószínű, hogy a kocsonya is ugyanezen fejedelmek alatt terjedt el honunkban, legalább a francia név cochonade erre látszik mutatni; s talán e két nemzeti jótéteménynek köszönheti ez idegen ház, hogy közüle egy a nagynak nevével tiszteltetett meg, melyre Hunyadi Mátyásunkat nem tartottuk méltónak. - Völgyesy, ki e két - honunkban legkedvesebb indigenák egyike ellen felszólalt, csak magának tulajdoníthatá az ingerültséget, mellyel mindenki ellene fellépett. Az infámiávali fenyegetések azonban, úgy látszott, nem tevék meg hatásukat, s a jegyző nyugodtan jártatá szemeit az egész társaság felett, míg végre ismét szóhoz juthatott.

- Mondjanak ki reám törvényes infámiát statáriális úton, ha úgy tetszik - szóla megindulás nélkül -, de engedjék meg hogy nem azoknak kedveért, kik úgy látszik, a rab kivégeztetésénél egyebet nem kívánnak: hanem azon mély tiszteletnél fogva, mellyel elnökünk iránt viseltetem...

- Captatio benevolentiae! - kiáltott közbe Zátonyi - tisztelt elnökünk nem szorult ilyenre ily emberektől...

- A teins törvényszéket figyelmetessé tegyem - folytatá amaz.

- A teins törvényszéknek nincs figyelmeztetésre szüksége - lármázott közbe a báró.

- Azon nehéz felelet terhére, mely minden itt jelen volt tagra háramolni fog, ha e jelen eljárás szomorú végéig folytattatnék.

- Mi a manó! bírót feleletre vonni? hallatlan! - mondá Sóskuty.

Zátonyi, burnótszelencéjébe nyúlva, megjegyzé, hogy csak ijesztgetni akar.

- Halljuk, halljuk! - szólt Kislaky a legnagyobb figyelemmel.

Völgyesy, az utasítással kezében, figyelmessé tevé a törvényszéket, hogy a rögtönítélő törvényszék, csak amennyiben magát szigorúan szabályaihoz tartja, járhat el törvényesen; márpedig ezek szerint a jelen eset nem tartozik hatásköréhez.

- Ez szép ignorancia - mondá Zátonyi megvetőleg -, azonban mai időben fiatal embereknél megszoktuk; soha Violánál inkább statárium alá való rab nem volt.

- Igen, de a többi környülállások? - szólt közbe az ifjú ügyész.

- Szörnyű tudatlanság! - mondá a táblabíró mindig fentebb hangon - talán nem ellentállva fogatott el? vagy Tengelyi írásait azért rabolta el, hogy magát velök táplálja? mi szinte mentségül szolgálhatna; vagy nem húszéves még? vagy zavart elméjű? vagy azon haramja-csoport vezérei és cimborái, melyhez tartozott, rendes törvényszék elébe állíttattak? - Zátonyi

ez elsorolás alatt önmegelégedéssel körültekintve, szelencéjével, melyet minden egyes kérdésnél markához csapott, mintegy magának tapsolt.

Völgyesy csak azt jegyzé meg, hogy az eset olyan, melyet a törvényszék három nap alatt tisztába nem hozhat.

- Három nap alatt? - válaszolt Zátonyi nevetve - majd meglátjuk, három nap alatt húsz ily gazemberen túladunk; most is rég bevégeztük volna teendőinket, ha az úr impertinens kapcáskodásaival nem zavar.

- S hát elfeledni méltóztatott a rabnak vallomását, melyben bizonyos vádak...

- Ez nem tartozik a dologhoz - szakítá félbe a szólót Sóskuty -, az irományokban nem áll semmi, s én el fogom feledni.

- Méltóságos uram! - szóla Völgyesy bámulva.

- Őméltóságának teljesen igaza van - szólt Zátonyi -, mindazon badar beszéd, mit a rabtól hallottunk, nem a species facti-hoz való; minderről a jegyzőkönyvben szólni fölösleges. Sok dolga volna az embernek, ha minden haszontalanságot, mit a rab magát mentegetve elmond, fel kellene jegyezni.

- De az irományok kiegészítése? - vága közbe Völgyesy mindig hevesebben.

- Haszontalan formaság - válaszolt a táblabíró -, s itt az utasítás hatodik részének ötödik szakában világosan azon meghagyás áll: *hogy e törvényszék minden, a törvénykezés rendes útján különben szokásban levő formaságok mellőztével ítél*.

- Igen, mi minden törvényes formák ellen ítélhetünk, mint nekünk tetszik - ismételte a báró méltósággal.

- Hogy a tekintetes urak a rabot felakasztathatják! - kiálta végre Völgyesy minden mérsékletét vesztve - az nem szenved kétséget; de hogy eljárásukat soha bírói eljárásnak tartani nem fogom, hogy benne soha mást erőszaknál nem látandok, az szinte igaz.

- Micsoda? - kiáltott három hang egyszerre.

- A törvényszék nem áll oly férfiakból, minők az utasítás szerint a bírói helyek betöltésére kívántatnak.

- Ez sok, ez már mégis sok! - kiáltott Zátonyi felugorva székéről - nem vagyunk-e táblabírák? nem eskettettünk-e meg ülés kezdetén, hogy ítéletünket egészen a legfelsőbb helyen meghatározott szabályok szerint fogjuk kimondani?

- S nem vagyunk-e törvénytudó, érett és nyílt ítéletű férfiak? - folytatá a báró.

- Ki vele! ki vele! - harsogott Nyúzó.

- Akciót! - kiáltott Sóskuty.

Sok idő kellett, míg Völgyesy a zaj között érthetővé teheté magát arra nézve, hogy meggyőződése szerint a bíróban részrehajlatlanság is szükséges.

- Bliktri! - harsogott Zátonyi - erről nem áll semmi az instrukcióban.

- Igen, és ha volna - folytatá körülhadarázva kezeivel Sóskuty -, ki vádolhat minket részrehajlással? Mondatott-e csak egy szó a rabnak védelmére, kivevén uraságod által, kinek, hála az égnek, voksa nincs?

- Valóban, kíváncsi volnék - mondá éles hangon, szemét az ifjú ügyészre függesztve, Macskaházy -, a teins úr mily módon fogja bebizonyítani részrehajlásunkat.

- E kíváncsiságot kielégíthetem - válaszolt, haragja mellett is legalább külsőleg nyugodtabban a megszólított. - Mi önt illeti, miután azon egy módot, mellyel magát a rab által emelt vádtól tökéletesen igazolhatná s mely nem más, mint ha a rab életben marad, magának fenntartani nem akarja: valószínűleg látszik, hogy a vádnak a vádlóval egyszerrei megsemmisítése érdekében fekszik. A főbíró úrra nézve, mi a részrehajlást illeti, kétség nem lehet: Nyúzó úr, bírói székén, mint hóhér fogadta azt, kiről ítélnie kellene.

- Alávalóság! gazság! impertinencia! ki vele! akció! - kiáltatott mindenfelől.

- Hol az ítéletre minden szavazatoknak egyenlősége kívántatik - szólt Völgyesy magasabbra emelve szavát -, s öt közül az egyikre nézve valószínű, hogy a rabnak elítélése személyes érdekében fekszik; a másik nyilván a törvényszék előtt kinyilatkoztatja, hogy vele személyes ellenségeskedésben él: törvényes ítélet nem mondathatik ki.

A lárma elnyomta az ügyész szavát. - Én mindent el fogok követni, hogy ez égbe kiáltó vétket mindenki által tudassam! - kiáltott a félbeszakasztott, majdnem magánkívüli haragjában - legfelsőbb helyig megyek panaszommal, hogy ez alávaló bánásmódnak érdemlett büntetést eszközöljek ki.

- Alávaló denunciáns! Nem ismeri az 1805-i törvényeket! gyalázatos! - s más ehhez hasonló kiáltások, melyek között leginkább a főbíró hangja vala kihallható, Völgyesyt meggyőzék, hogy minden további szólás haszontalan; s már menni akart, midőn Nyúzó, felugorva, gallérjához nyúlt: - Ki veled, púpos hátú! - kiáltott dühösen.

- Ezért számolni fogunk - mondá Völgyesy, kalapját feltéve, s égő arcokkal hagyá el a szobát.

A zaj, mely e vitatkozás alatt a szobában, hol a törvényszék tartatott, támadt, az ajtó előtt állóknak figyelmét nem kis mértékben vonta magára. A halk beszélgetések, melyeket a hajdúk s pandúrok részint magok között, részint a tanúkkal, vagy a házhoz tartozó cselédekkel folytattak, elhallgattak, s minden fül az ajtó felé fordult, honnan mindig nevekedő lárma hallatszott, s azokra nézve legalább, kik e hallgatók közül, mint sokan, talán azt hivék, hogy gorombaság s igazság többnyire együtt jár, azon megnyugtatás terjedhetett el, hogy soha igazságosabb bírák törvényszéken együtt nem ültek. Liptákné, úgy látszott, más nézetben volt: ő az ajtóhoz közel ülvén, minden egyes szót meghalla, s nemegyszer mondá sóhajtva a mellette álló kovácshoz: - Ej, az urak nagyon haragszanak egymásra; szegény Viola, hogy éppen ilyenkor kellett kezeik közé kerülnie! - A többiek vegyületlen gyönyörűséggel hallgaták a zajt, mely által az ítélőszék sajátszerűleg nyilvánossá vált. Tudva van, hogy a nyilvánosságnál polgári szabadságunknak jobb biztosítéka nincs; valamint a legerősebb méreg - a kéksavany - elveszti erejét, ha a nap sugarainak kitétetik: úgy alig van valami annyira veszélyes, mi, ha teljes világosságban áll, ártatlanná nem válnék; azonban nem hiszem, hogy a magyar demosnak azon tagjai, kiket a tiszttartói lak folyosóján összegyűlve találunk, erre e pillanatban gondoltak volna, s a gyönyörűség, mely minden arcon e nyerseségek hallásánál elterjedett, alkalmasint csak azon kellemes érzésben veheté eredetét, mely mindenikünket eltölti, ha azt, mit régen szívén hord, másvalaki által kimondva hallhatja.

Csak Viola nem osztá, mint látszott, ez általános érdeket. A folyosó kartámaszához dőlve állt őrei között, elmerülve egy tárgynak látásában, melyen szemei mozdulatlanul függtek. A kapu mellett neje, egyik gyermekével karján, s mellette kisfia állt, és a zsivány előtt eltűnt minden egyéb.

A szegény asszony, mihelyt a törvényszék kezdetét vevé, ide a kapuhoz jött s bemenetelt kért; s miután az őrök e kérését megtagadták, megfeledkezve a dolog lehetetlenségéről, erőszakkal akará kivinni szándékát.

Mind hasztalan, a főbíró parancsa szerint a pandúrok lökdösve taszíták vissza a tolakodót. Midőn a szegény Zsuzsi minden erőlködésnek hasztalanságát látá, s noha kéréseiben, könyörületből, a nézők egy része által pártoltatott, az udvarba nem jöhetett: a vasvillákkal felállított parasztok egyike mellett foglalt helyet. - Viola látta mindezt, látta a kegyetlen módot, mellyel neje s gyermeke visszataszíttatott, látta a fájdalmat, mely e kedves teremtés arcain elterült, az erőlködést, mellyel könnyeit elnyomá. Életét adta volna, ha oda mehet s kebléhez szorítva kedvesét, a szívnek dobogását érezheti, melynek szeretetét ez egész világ el nem rabolhatja tőle, s itt kelle állnia pár lépésre s mégis elválasztva tőle.

Valami oly mondhatlanul keserves vala e két ember helyzetében, mi még a nem felette érzékeny őrökre is fájdalmasan hatott, s közülök egynél több könyörületre fakadt, midőn e két egymástól távol s mégis egymásban oly egészen elmerült szerencsétlen teremtésre nézett.

Midőn a törvényszék szobájának ajtaja megnyílt, s Völgyesy a folyosóra lépett, Viola megfordult, gondolá, hogy ítéletének meghallgatására hívatik, s vágyódott a pillanatra, mely után, mint az őröktől hallá, nejével együtt lehet. - Vége van? - kérdezé a kijövőt.

- Még nincs - mondá emez halkabban.

- S a teins úr elmegy?

- Nincs szavazatom - felelt az ügyész sóhajtva -, nem lehetek semmi hasznára.

- Tudtam - mondá Viola, s arcain keserű mosolygás lejte át -, isten áldja meg azért, hogy szegény ember létemre annyit fáradott értem; de ha könyörülni akar rajtam, kérem, csak azt vigye ki, hogy szegény feleségemet ide eresszék. Ott áll a kapu mellett a nyomorult, gyermekeivel, körüllökdösik s nem eresztik hozzám. Ezeknek az embereknek nincsen szívök. Csak itt mellettem lehessen, mást nem kívánok; hisz kötözve s pandúroktól körülfogva vagyok, egypár óra múlva halál fia, mit árthat a teins vármegyének, ha egy szegény asszonynak szíve valamivel kevesebbet fáj?

- Meglesz kívánata - válaszolt Völgyesy mélyen meghatva, s miután a kapunál Viola nejét s gyermekeit maga ereszté az udvarba, gondolatokba merülve elment.

A jelenetet, melynek a folyosón állók most tanúi voltak, midőn a szerencsétlen nő gyermekeivel leláncolt férjéhez jött, nem fogom leírni. A szerencsétlenek nem szóltak, de midőn a zsiványnak kisfia, sírva, apjának a kötelektől feltört egyik kezét csókolá, s a nő reszketve megszorítá a másikat, s a rab halvány arcain nehéz könnyek peregtek le: a nézők között alig maradt egy szem szárazan.

Benn a szobában a táblabírák nemes indignációja azalatt lecsillapult. Macskaházy az írásokat átvéve, ezeknek rendezésével foglalkozott. Nyúzó fogai között dörmögve szidá Völgyesy szemtelenségét, a többiek közönyös tárgyakról suttogtak egymás között, elég jókedvűen, Kislakyt kivéve, kinek nyugtalansága, mióta az alügyész távozott, mindig szembetűnőbbé lőn.

Csak még a rab vallomásának aláírása kívántatott. Viola behívatván, midőn vallomása előtte felolvastatott, megjegyzé, hogy benne mindazokról, melyeket ma Tengelyi írásairól a törvényszék elébe terjesztett, semmi sem foglaltatik; miután azonban Macskaházy mondá, hogy csak az a kérdés, vajon e vallomásban foglaltakat valóknak állítja-e? s hogy minden egyebet, amit mondott, s ami nem e tárgyhoz tartozik, a törvényszék külön fogja feljegyezni: nehézség nélkül írta oda nevét.

A per készen vala ítéletre, s Zátonyi nagyot ásítva ajánlá körül szelencéjét azon megjegyzéssel, hogy soha több baja statáriumnál nem volt még; a báró talán huszadszor nézve óráját, a törvényszéket figyelmessé tevé, hogy három óra múlt, a hosszú koplalástól már feje is megfájult, s hogy sietniök kell.

Macskaházy, röviden elősorolva még egyszer a perből kivilágosodott tényeket, azzal végzé előadását, hogy ez esetben a halálos ítéletről kétség nem lehet. Ugyanezt mondá más szavakkal Nyúzó. Zátonyi nevetve megjegyzé, hogy e perben érzelgő asszony sem mondhatna mást. A báró udvariasan meghajtva magát, egész kiterjedésében osztja tisztelt bírótársainak annyi okokkal támogatott ítéletét. Csak Kislaky vala hátra még, s ki a jámbor öreget látá, amint székén körülfészkelődve a bírák egyikétől másikához fordult, s hallva az egyes szavazatokat, felsóhajtott s kezeit éghez emelé, míg végre a sor reá került, s piros arcai talán évek óta először elhalványultak, s a papír, melyet ujjaival sodorgatott, reszketni kezde: az nem nézhetett sajnálkozás nélkül becsületes képére.

Gondoljuk magunkat helyzetébe. Kislaky nyájas, jószívű ember vala, egyike azon boldogoknak, kik végzetök által nyugodt kedéllyel megajándékozva s szerencsés helyzetbe állítva, soha sorsukkal vagy az emberekkel küzdeni nem kényteleníttetnek, s kiknek, hogy akaratuk küzdelmek által megszilárduljon, vagy érzelmeik elkeseríttessenek, alkalmuk nem vala. Szeretve nejétől, ki reá, minthogy neki magának akarata nem volt, határtalan befolyást gyakorolt; szeretve fiától, az ismerősöktől, cselédei- s jobbágyaitól, viszontszeretve mindenkit, csak jót s kedvest téve mindenkinek, Kislaky elvénült anélkül, hogy ez élet setét oldalaival megismerkedett volna; anélkül, hogy egyszer oly valamihez kellene magát határoznia, mi szíve érzelmével ellentétben állt; s most egyszerre az kívántatik tőle, hogy ő, ki ez életnek egész becsét ismeri, ő, ki még egy kutyát sem tudna bántani; rögtön halálos ítéletet mondjon ember felett!! A többiek kimondták ítéletöket, de ha a szavazóknak csak egyike ellenkezőleg nyilatkozik, a rabnak élete mentve van, nemcsak a jelen pillanatra nézve, hanem hihetőképp egészen; mert nem valószínű, hogy Viola, ha később halálra ítéltetnék is, királyi kegyelemre nem számolhatna, miután a halálos félelem minden kínain már egyszer keresztülment. Egy emberélet kezében van. Egy szó, s felmentheti; egy szó, s ki e szerencsétlent a hóhérnak általadja, ő lesz. - S másrészről bírói kötelessége, a közbátorság fenntartásának érdeke, melyet ő, mint hazánkban sok becsületes ember, csak a legszigorúbb eszközök által gondolt megoltalmazhatónak. Az elnök hallgatva ült székén, s nem tudá magát semmire határozni.

- De kérem alássan - mondá Sóskuty, ismét kihúzva óráját -, tisztelt háziasszonyunkat tovább csak nem várathatjuk már.

- Igazság - szólt Kislaky, felébresztve mély gondolataiból -, már késő van, hagyjuk az ítéletet holnapra; ma a szerencsétlen exekúció úgysem történhetik meg.

- És miért nem? - kérdezé Zátonyi bámulva - nekem okvetlenül haza kell mennem még ma, másképp holnap nem szánthatok.

- De a rabnak legalább is három órát kell adnunk - jegyzé meg az elnök -, s ötkor tökéletesen setét lesz, setétben pedig nem hajtathatjuk végre az ítéletet.

- Tisztelt elnökünknek igazsága van - vága közbe Sóskuty -, ma este tarokkozunk, úgyis még egy elfogott pagátultimóval a teins úrnak adósa vagyok. De nem látom által az ítéletet miért nem mondhatnók ki ma, hogy holnap reggel kevesebb dolgunk legyen.

- Mert, mert - mondá Kislaky nyugtalanul - a halálos ítéletnek kimondása csak tőlem függ; én megvallom, nem vagyok tisztába magammal.

- Domine spectabilis - szólt Zátonyi összecsapva kezeit -, korában, s miután annyi ideig megyei hivatalokat viselt, nincs tisztában magával! Tizenöt statáriumnál voltam, s mindig első pillanatban tisztában voltam magammal. Jó, hogy barátai közt van, mert bizony megítélnék.

A többiek bámulva néztek egymásra, s Nyúzó alig tarthatá vissza magát, hogy a megvetést, melyet e gyengeség benne gerjesztett, nyilván ki ne mondja; de Kislaky állandó maradt bizonytalanságában, s sem felmentő, sem kárhoztató ítéletet nem mondva, mindig csak azt kéré, hogy az egész holnapig halasztassék.

Macskaházy, ki célját, midőn Völgyesy távozott, elérve gondolá, újra nyugtalanná lett. Ő ismeré emberét, s tudta, hogy ha Kislaky az ítélet kimondása előtt hazamegy, neje s Kálmán kéréseinek s Völgyesy okoskodásainak ellentállni nem fog, s azért mindent el akart követni, hogy Viola halálos ítélete, melynek végrehajtása nálánál senkinek inkább szívén nem feküdt, mindjárt mondassék ki.

- Reánk nézve - szólt a lehetőségig nyugodtan az ügyész - mindegy; ha a teins úr úgy kívánja, hogy csak holnap ítélünk, a dolog közönyös, s én részemről csak a rab sorsának könnyítéseért kívánnám az egész tárgyat bevégezni. Ha az ítélet kimondatott, szabadon társalkodhatik nejével s gyermekeivel, nyugodtabban készülhet a halálra, megteheti rendeléseit, ha netalán még teendői vannak. Azonban, ha teins úrnak legkisebb alkalmatlanságra volna, ez természet szerint csak mellékes tekintet.

Zátonyi, midőn a hatást, melyet e szavak Kislakyra tevének, észrevevé, azt adá hozzá: hogy Viola ugyan nagy gonosztevő s kétségkívül megérdemlené, hogy tíz napig siralomházban tartassék; hogy azonban ember ember marad, s ő a Macskaházy úr által mondottakat a teins törvényszék tapasztalt emberszeretetébe ajánlja, miután úgyis az ítélet minőségére nézve józan emberek között kétség nem lehet, s Violának életét megmenteni valóságos polgári bűn volna.

Macskaházy elmondá, hogy ez bizonyosan soha az annyira tisztelt elnöknek szándékában nem volt, hogy ily gyengeség soha eszébe nem juthatott, hogy senki nálánál jobban nem tudja, miként a bírónak ítéleteiben személyes hajlamait vagy szenvedelmeit tekinteni nem szabad, hogy Kislaky úr, bár vérző kebellel s önmegtagadással, soha a megyének benne helyzett bizalmát megcsalni nem fogja. Sóskuty a humanitásról szólt hosszasan, s bebizonyítá, mennyire kívánja az emberszeretet, hogy Violát mindjárt halálra ítéljék. A példának szüksége említtetett, s az: hogy ki a gonosznak megbocsát, a jókat bünteti; mit tudom én, hány az ezerszer elmondott okok közül, melyek a halálos büntetés mellett felhozatnak, s senkit még meg nem győztek, kinek az ég elég szívet adott, hogy azon, mit naponként maga körül lát, kételkedni merjen. Nyúzó szörnyűnél szörnyűbb gonosztetteket beszélt el, melyek Viola és cimborái által állítólag elkövettettek s el fognak követtetni a megyében, ha a statáriális bíróságtóli félelem megszűnik; míg a jámbor öreg megtámadva mindenfelől, nem látva maga mellett senkit, ki titkos aggodalmait osztaná, nem tudva, mit feleljen oly okokra, melyeket egész életében cáfolhatlanoknak tartott, s melyeknek most is csak szíve mondott ellent: nehezen felsóhajtva kimondá a várt ítéletet.

- Isten látja lelkemet - szóla, szemeit éghez emelve -, nem tudom, mit adnék, ha ez embernek életét megmenthetném; de nem szeghetem meg kötelességemet.

Macskaházy mindjárt hozzáfogott az ítélet írásához; a többiek minden módon fel akarák deríteni elnöküket, kinek keblére, mióta az ítéletet kimondá, felelősségének egész érzete nehezedett.

E pillanatban az ajtó megnyílt, s fiát kezénél tartva, két hajdútól, kik őt hasztalan iparkodtak visszatartani, követve, Violáné rohant a szobába.

A szegény asszony, miután a folyosóra jutott, kisebb gyermekét Liptáknénak adva, egy ideig nyugodtan álla férje mellett, hol neki az őrök könyörületből helyet engedének. A csend, mely a szobában, hol a bírák együtt ültek, mióta Völgyesy elment, s a rab vallomását aláírta, támadott s a mellette álló hajdúnak halk észrevétele, hogy bizonyosan most készítik az ítéletet:

lelkét véghetlen aggodalommal tölték. - Csak bemehetnék - szóla egyszer-másszor szomszédaihoz -, ha megkérem, lehetetlen, hogy elítéljék -, s szemei szüntelen az ajtón függtek, mely megett élte felett határoznak. Végre nem tűrhetve ez állapotot tovább, Liptákhoz ment, ki éppen az ajtó mellett ült, s midőn senki reá nem figyelt, fiával berohant az ajtón, mielőtt őt valaki visszatarthatá.

- Irgalmat - kiáltott a szerencsétlen, Kislaky lábaihoz borulva -, irgalmat, teins uram! ne öljék meg férjemet!

Kislaky, meghatva e jelenettől, fel akará emelni a térdelőt.

- Nem, nem - zokogá emez -, hadd térdepeljek itt, én és gyermekem. Csókold meg a teins úr kezét, lám, tőle függ apád élete - mondá, a kis Pistát maga mellé húzva -, oly jó úr, neki fogunk köszönni mindent.

- Kérem, ne öljék meg apámat - sírt a kis Pista.

- Micsoda szemtelenség ez? - kiáltott Nyúzó - a teins törvényszék nem öl senkit.

- Nem, isten mentse meg - szólt az asszony szelíden -, ne hallgassanak ez ostoba fiúra, ha azt mondta, hogy ne öljék meg apját. Nem tudja, mit beszél, szegény parasztgyerek, nincs nevelése: magam sem tudom, mit beszélek.

- Szegény asszony - mondá Kislaky -, a bírónak nehéz, de szoros kötelességei vannak, és...

- Nem is azt kérem, teins törvényszék - mondá Zsuzsi mindig térdelve -, hogy a büntetéstől felmentsék. Büntessék meg keményen, akárhogy, csak ne öljék meg... istenem, megint a szerencsétlen szót mondtam! Ne haragudjanak reám. Büntessék Violát, hosszú, nem bánom, örök fogsággal, ha kell, csakhogy életben maradjon. Talán maga mondta, hogy nem bánja a halált, oh, Viola sokszor beszél ilyeket. Ne higgyenek neki, lám, akkor nem látta gyermekeit; most, mióta a kis Pistát ismét megcsókolta, nem szólna így. És kisebb gyermekem is oly szépen mosolygott reá. Oh, ha látnák, ha csak hallhatnák szép kis szavát, ha apját hija, nem hinnék, hogy Viola meg akar halni!

- Mire való ez a haszontalan asszonyi vinnyogás? - kiálta Nyúzó - szeretném tudni, ki eresztette be ezt hozzánk. Takarodj, férjed meg fog halni, ha nem szereti, annyival jobb.

- Hát azt mondtam, hogy ő nem szereti? - sóhajta Violáné, ki e szavaknál más gondolatra jött - istenem, mit beszélek! Sőt, Viola csak éppen halálát kívánja; lássák, nem is büntetés neki, ha őt büntetni akarják, be kell zárni, százszor mondta életében; inkább meghalok, mint hogy tömlöcbe zárjanak.

Kislaky szorult kebellel nézé a szerencsétlent, s szemeiben könny ragyogott, Sóskuty a legnagyobb türelmetlenséggel nézé óráját.

- Ugye, teins uram, be kell zárni? - folytatá az esdeklő, észrevéve Kislaky felgerjedését - mit neki a halál, egy perc s vége van; de nekünk! két gyermekem van, ez itt s egy künn Liptáknénál; mit csináljunk, ha e gyermekeknek apját felakasztják?

Zátonyi megjegyzé: hogy a gyermekekre nézve mindegy, akár felakasztják, akár húsz évig tömlöcben marad.

- Nem, nem - mondá Zsuzsi -, a teins uraknak az mindegy, nekünk nem. Férjem jól fogja viselni magát, én felmegyek gyalog Bécsbe, térdeimen fogok csúszni a király előtt, míg férjemnek gráciát ad, s ha nem is, legalább néha elmehetek tömlöcébe, megmutathatom gyermekeit, hogy nőttek; ételt hordhatok neki, ruhát... Oh, csak zárják tömlöcbe, az egy egész mennyország nekem. A halál, az szörnyű!

- Két fertály négyre, az szörnyűség! - sóhajtott Sóskuty.

- Hagyjon békét kend - mondá Zátonyi, szelencéjéből szippantva -, késő, ítéletünket kimondtuk.

- Az ítéletet! a halálos ítéletet! - kiáltott Zsuzsi, midőn elborzadva felugrott.

- Itt van - szólt Nyúzó gúnyoló hangon, egy ív papírra mutatva, melyet Macskaházy éppen beporzott.

- De ha rossz, ha hibás ítélet - szóla feszült hangon a nő -, ha én mondom, hogy nem ér semmit, mert Violának a halál nem büntetés, csak minket tenne szerencsétlenné.

- Ami megvan, az megvan - szólt Zátonyi -, ne háborgasson haszontalan rimánkodásával.

- Isten engem, mindjárt háromnegyed lesz - tevé hozzá a báró -, így holnapig maradhatunk itt.

- De kérem - mondá Zsuzsi, mindig inkább eliszonyodva -, mi ez az ív papiros, hisz mást vehetnek, s arra mást írhatnak, s férjem élni fog.

- Majd bizony, nem eleget fáradtunk - enyelge Nyúzó -, Macskaházy úr kend kedvéért mindjárt újat ír.

- Nem kedvemért, egy ember életeért.

- Szegény asszony - szóla most Kislaky, szemeit törülve -, az ítéletet nem szabad megváltoztatnunk.

- Nem szabad? - kiálta Zsuzsi, szemeit éghez emelve.

- Lehetetlen - válaszolt Zátonyi nyugodtan, s a szegény asszony egy sikoltással földre dőlt...

- Hála istennek - szólt Sóskuty Zátonyihoz halkan, miután az asszony kivitetvén, az ítélet Violának, ki azt tökéletes nyugalommal hallá, felolvastatott, s a törvényszék tagjai a kastély felé indultak -, ezen túlestünk volna.

- Elég üggyel-bajjal; soha ilyen statáriális sedriát nem láttam - mondá a másik.

- Denique, ha a praeses gyenge - jegyzé meg Sóskuty.

- Persze, mikor egy statáriális praeses ily asszonyi rimánkodásokon elpityeredik - szóla közbe Nyúzó, ki azalatt hozzájok jött -, gyávaság. Ha nem erőltetjük, ki tudja, elvégezzük-e ma?

- Négy óra múlt, fogadok, az egész ebéd oda van - sóhajtott Sóskuty -, pedig jobb pecsenyét az ember nem eszik sehol.

Míg a táblabírák így mulattak, Kislaky távol a többiektől mély gondolatokba merülve haladt háza felé. Lelkét egy új, soha nem gyanított érzés, lelkiismeretének furdalása tölté el. - Istenem! - mondá magában - ez ember élete lelkemen fekszik, soha nyugodt nem leszek többé! Miért mondtam ki a halálos ítéletet?

Oh, miért vannak törvények, melyeknek szükségéről az ész meg nem győződhetik, s melyeknek teljesítésénél a jobb ember szívét borzadás tölti el!

23

Midőn Völgyesy a törvényszéket elhagyva a kastélyhoz visszatért, az udvaron Kálmánt s Ákosnak huszárját, az öreg Jánost találá, kik fel s alá járva egymással beszélgettek. Kálmán, kezében nyitott levelet tartva, a másiknál valamivel előbb járt. A nyugtalanság, mellyel majd megállt, majd sebesebb lépésekkel tovább ment, majd követőjéhez fordulva, valamit kérdezni látszott - mutatták felgerjedését, míg az öreg huszár komoly kifejezéséből, mellyel időről időre bajszát pödré, látszott, hogy a hír, melyet hozott, nem lehete örvendetes. Az udvar másik oldalán egy lovász két paripát vezetett körül, s a nemes állatok párolgásából gyanítani lehetett, hogy kik rajtok jöttek, inkább az idő, mint lovaik becsét vették tekintetbe.

Völgyesy inkább fel vala gerjedve e pillanatban, semhogy valakinek társaságát keresné, s midőn látá, hogy Kálmán által észre nem vétetik, már a házhoz közelített, midőn az előbbi, figyelmessé téve követője által, utánarohant, s őt karjánál feltartá. - Vége van? - kérdé a legnagyobb felgerjedésben Völgyesyt, ki megijedve az indulatosságon, mellyel e kérdés tétetett, megállt.

- Amennyiben oly dolgot, melynek kimenetelét tudjuk, bevégezettnek mondhatunk - válaszolt Völgyesy -, vége van, sőt az ítélet ki volt mondva, még mielőtt összeültünk; egyébiránt még együtt ülnek.

- S akkor hogy jősz te ide? - kérdé Kálmán tovább, bámulással - azt hivém, a törvényszék tagja voltál.

- Igen, szavazat nélküli tagja - válaszolt a másik keserűen -, s elmentem, mert... e hely - tevé hozzá félbeszakasztva magát - nem arra való, hogy ezekről szóljunk. Ha a történteket tudni akarod, menjünk szobádba, ott szólhatunk. Magamnak is kérésem lesz hozzád.

- Menjen addig legényemhez, János - mondá Kálmán ehhez fordulva -, s adasson magának egy pohár bort. Lováról majd az én legényem gondoskodik.

- Az nem járja, teins uram - felelt az öreg, fejét rázva -, elébb a ló, aztán az ember, elébb abrak, aztán bor, ez régi huszárrégula, s azután nem látja a teins úr, hogy Ákos úrfi Fecskéjén jöttem ide? Azt ily fickóra nem bízom.

- Amint akarja, János - mondá Kálmán mosolyogva -, csak ha lovával készen van, jőjön fel mindjárt, beszédünk lesz együtt. - S ezzel Kálmán s Völgyesy az előbbinek szobájába mentek, míg János, még egy ideig körülvezetve lovát, vele együtt az istállóba ment, s míg lenyergelé s megtisztogatta a lovász, a kocsisnak nem egy érdekes szabályt közlött a paripatartás legjobb módjáról, melynek bizonyításául a felejthetetlen sárgának példáját hozá fel, mely a lipcsei csatában alatta agyonlövetett.

- Az istenért, mi történt? - mondá, mihelyt a szobába jöttek, Kálmán - miért hagytad oda a törvényszéket?

- Mert nem akartam részt venni a gyilkolásban - szólt a másik, fel s alá járva szenvedéllyel -, mert nem akartam eszköz lenni, még akaratlan eszköz sem, oly tettnek végrehajtásánál, melynél személyes bosszú s alávaló érdekek a bírói hivatal szent palástja alatt követik ocsmány céljaikat.

- Fel vagy gerjedve - mondá Kálmán, bámulva a szenvedélyes módon, mellyel a máskor oly nyugodt Völgyesy e szavakat mondá -, az nem lehet, hogy hol apám jelen van, ily dolgok történjenek.

- Magam is azt hittem - viszonzá Völgyesy -, nem lehet senki, ki apádat nálamnál inkább tisztelné. Apád jó, áldott ember, ha soha nem ismertem volna őt, azok után, miket ma láttam s hallottam, szinte nem mondanék egyebet. De apád - engedd meg őszinteségemet - gyenge, s ez az, mi szívének nemes indulatait hasztalanokká teszi. Hidd el barátom! mi e világon rossz s alávaló történt, annak feleletterhe nemcsak azokon, kik azt gonoszságukban tervezék, hanem nagyobbrészt azon becsületes embereken fekszik, kik gyengeségökből tűrték az alávalóságot. A gonoszok hatalma nem bennök, hanem a jók gyengeségében fekszik. Tátott torokkal hirdetik hazugságaikat, mi nem merünk felszólalni a való mellett; emelt fővel járnak céljaik után, mi alázatosan visszavonulunk előttök; gonosz szenvedelmeik elérésére nincs fegyver, melyhez nem nyúlnának, mi gyáván félünk a harctól, legfeljebb szavunkat emelve, néha azt is úgy, hogy az istenért, senkit meg ne sértsünk, mint Pilátus, megelégedve mosván kezeinket, ha az ocsmányság, melyet megakadályoztathatánk, megtörtént, csak mi magunk ne járultunk légyen hozzá szavunkkal. Kinek merészsége nincs, hogy meggyőződése mellett felszólaljon: annak jósága ingó nád, mely ha a vész megragadta, hajlongva sóhajtozik, de bús szavával az ellenkező elemet nem fogja feltartani futásában.

- Nagyon is igaz - mondá Kálmán sóhajtva -, s félek, néha apámra is illő. De kérlek, mondd el hát, mi történt?

Völgyesy, mennyire lehet, röviden elbeszélé a történteket, személyes megsértéseit is, melyekért mihelyt a törvényszéknek vége lesz, Nyúzótól, mint mondá, elégtételt fog kívánni. Kálmán a lehető legnagyobb nyugtalanságban hallá az egészt. - Az nem lehet - szóla végre, felugorva székéről, melyre az elbeszélés alatt leült, midőn Völgyesy elhallgatott -, halálra ítélni embert, ily viszonyok alatt. Ne hidd, atyám nem fog megegyezni soha.

- Meg fog egyezni - mondá Völgyesy keserűen, de nyugodtan -, szíve fájni fog, talán egész életén át szemrehányásokat fog tenni magának gyengeségéért, de meg fog egyezni, vagy hihetőképp mostanig már megegyezett, arról biztos lehetsz. Mihelyt azon kérdés, hogy Viola vallomásának azon része, mely Tengelyi irományait illeti, a perben nem fog említtetni, eldöntetett: az ítélet kétséges nem lehetett többé. Viola esete minden egyéb tekintetben statáriális bíróság elébe való; az egy, mit a halálos ítélet ellen felhozni lehetett, azon körülmény vala, hogy több tárgyak felvilágosítva nincsenek. Mihelyt ezekre nézve felvilágosítás nem kívántatik, a rab halála bizonyos, főképp ha - mint mindebből meglátszik - a bíráknak egy része azt személyes érdekből kívánja.

- Szörnyűség! - szóla Kálmán, fel s alá járva a szobában - s e levél, melyet Tiszarétről kapok. Meg kell őt mentenem, ha még százszor halálra ítélték.

- Levelet kaptál? az alispántól? - kérdezé a másik.

- Nem - válaszolt Kálmán -, tudod, Ákosnak jobb karja sértetett meg, s helyette Etelka írt. Olvasd magad - tevé hozzá, a levelet általadva, míg arcai Etelka nevénél elpirultak. - A levél így szólt:

Az irományok, melyek Tengelyitől elraboltattak, a legnagyobb fontosságúak. Okunk van hinni, hogy Ákos, talán egész családunk szerencséje, ez irományok feltalálásától függ, melyek most egy alávalónak kezei közt vannak. A rablást nem Viola követte el. Minden, mit hihetőképp e tárgyban, vallott, való. Viola az egész ügyben nemesebben viselte magát, mint hasonló viszonyok között akárki a világon; szörnyű volna gondolni, hogy ártatlanul halált szenvedett. - Némelyek mindent el fognak követni, hogy elítéltessék, mert ha Viola nem él, Tengelyi irományai iránt senki tanúbizonyságot nem tehet. Mentse meg őt! Az első kérés, melyet életemben önhöz teszek, s a nemes mód, mellyel magát a tisztújítás alatt Tengelyi irányában viselte, azon reményre jogosít, hogy nem hiába tettem, s valamint Ákos, úgy én örök hálára leendünk lekötelezve e nemes tetteért.

- Látod, meg kell őt mentenem, ha éltembe, ha üdvösségembe kerül, meg kell mentenem - szólt szenvedéllyel Kálmán, fel s alá járva.

- Itt nagyszerű gazság történik - mondá Völgyesy, gondolkozva -, e levél megerősít mindenben, mit a törvényszék alatt gyanítottam.

- De mit tegyünk? - szólt, mindig növekedő nyugtalansággal, a másik. - Lemegyek egyenesen a törvényszékhez, s megmondom Macskaházynak: hogy gazember, hogy a tolvaj ő, hogy...

- Nyugodtan, barátom - mondá Völgyesy, megfogva Kálmán kezét, ki már az ajtó felé indult -, mindent, ami zajt üthetne, kerülnünk kell. Azok után, miket eddig e dologban hallottam, Macskaházy maga is csak eszköz, s félek, oly emberek vannak érdekelve, kiket te s még kevesebbé Etelka és Ákos, büntető perbe keverni nem akarhattok.

- De talán mégis, ha lemennék - mondá Kálmán, ki e megjegyzésnek helyességét érzé -, hisz csak egy felmentő szó szükséges.

E pillanatban lépett be János a hírrel, hogy a teins urak már jőnek, s Viola halálra ítéltetett.

Kálmán kétségbeesve csapott homlokához. - Átkozott! kiálta - hogy éppen ma kelle távol lennem. Ákos kérésére, mert tudtam, hogy gulyásunk Violának jó embere; s talán az irományokat megszerezheti, tegnap este hazajöttem. Miután gulyásunk azt mondá, hogy Violát nem látta, virradatkor kilovagoltam pusztánkra, hogy csikósunkkal is szóljak. Mikor elmentem, Viola elfogásáról s hogy ide hozzák, még szó sem volt. A puszta jó három órányira van, s csak miután ott lovamat jól kipihentettem s már visszafelé jöttem, jutott e levél kezembe.

- Persze, mert nem tudtam, hogy a teins úr a pusztán van - mondá János -, egész reggel lovagoltam ide s tova, míg egy pásztorembertől hallottam, hogy arra nyargalt.

- Kend, János, nem tehet róla - mondá Kálmán -, átkozott végzetünk! Ha honn vagyok, Violának baja nem lett volna, arra esküszöm; de most, miután halálra ítéltetett...

- És hát aztán? - kérdé János, bajszát pödörve.

- Kend tudja, mi áll e levélben - szólt Kálmán -, miként mentsem meg most, miután el van ítélve?

- Ha a teins úr Etelka kisasszony, akarám mondani, Ákos úrfi kedveért - javítá ki magát János, midőn a pirosságot, mely Kálmán arcain elfutott, észrevevé - Violát meg akarja menteni...

- Akarom-e? életemet adnám, ha tehetem.

- No, akkor ez a kis ítélet nem nagy baj. Hej, teins uram! tevé hozzá János - ha mindaz, ki Magyarországban akasztófára ítéltetett, függene, nem győzné az ember kötéllel.

- Kend elfelejti - szólt közbe Völgyesy -, hogy statáriumról van szó, ez más dolog, de...

- Persze, persze - mondá János fennszóval -, teins uram - tevé hozzá halkan, Kálmánhoz -, ne beszéljünk ily dologról idegenek előtt.

- Völgyesy úr előtt bátran szólhatsz - mondá Kálmán fennszóval -, ő mindent tud. S ha módot találhat kend, mely által e szegény embernek életét megmenthetjük, mindent el fog követni, hogy becsületes szándékunkat elősegítse.

- Már ez más - mondá János mosolyogva -, a teins urak különben nem szeretik, ha valakit akasztófára szántak s más beléelegyedik. Megharagszanak néha, ha gráciát kap, hát ily emberre, hogyne haragudnának, mint én!

- De hát mily módon akarja kend Violát megszabadítani? - kérdé Völgyesy érdekkel.

- Azt még nem tudom - válaszolt ez -, előbb ki kell menni recognoscierungra; de majd találunk módot. Ma nem akasztják fel Violát, s mégis fura dolog volna, ha egy egész hosszú éjszakán át nem tudnám őt megszabadítani. Hisz a teins úr itthon van, pincéje tele borral, pénz is mennyi kell, kulcs, lajtorja, kötél, ló, hej! - tevé nevetve hozzá - nem hallották-e soha Trenk történetét?

- Öreg János, ha ezt véghez vihetnéd! - kiáltott Kálmán, örömében nyakába borulva. - Parancsolj mindennel, mire szükséged van, ne kímélj semmit, rám is foghatod az egészt.

- Jól van, jól - mondá János, bajszát simítva -, az öreg János sem oly bolond, mint sokan gondolják. Mikor az ember annyi esztendeig a császárt szolgálta, csak tanul valamit. De csengetnek, menjenek a teins urak enni, másképp észreveszik, hogy meuterungat csinálunk, én lenn körülnézek, s majd ebéd után szólunk.

- Számolhatsz hálámra, míg élek - szólt Kálmán Völgyesyvel kimenve.

- Jól van, jól - mormogott az öreg huszár -, mikor az ember a császárt szolgálta annyi esztendeig, és az asperni ütközetet megnyerte és azután Párist is elfoglalta; az embernek nincs szüksége háladatosságra, főképp ha oly ura van, mint az enyim, s öreg napjaira nem kell kenyeréről gondoskodnia. No ugye, de Kálmán úrfinak jólesnék, ha kisasszonyunk őiránta volna háladatos - gondolá magában tovább, midőn a szobából kiment -, azt se bánom; derék fiú, úgy megüli lovát, majdnem mint az én uram, pedig az tőlem tanulta. Kálmán s Etelka szép pár, a fiú jól illik házunkhoz. - S ezzel a tiszttartólak felé indult, hol Peti jöve elébe.

Az ebéd, mint olvasóim a történtek után gondolhatják, nem vala a vígabbaknak egyike. Völgyesy s Kálmán elmerülve gondolataikba ültek székeiken. A vendégszerető háziasszony nem kínálá ételeit senkinek, s nem kért engedelmet a rossz főzésért, ámbár a sült, mely jó három órával tovább forgattatott, mint közönségesen, hogy sokat ne mondjak, a legbarnábbak közé tartozott; s az öreg Kislaky, ki a nején történt változást észrevevé s megérté a szemrehányó tekintetet, mellyel e jámbor asszony őt életében először fogadta, szótlanul ült tányérja előtt. Nyúzó s Kenyházy, kik most ismét hivatalos szokásuk szerint egymás mellett ültek, elkövettek ugyan mindent, hogy a jó kedvet, mely kívülről jőni nem akart, belülről azzal pótolják, mi a szentírás szerint az emberi szívet felderíti, de anélkül, hogy a hatalmas poharak, melyeket kiürítének, a két érdemes úriemberre más hatást gyakorolnának, mint hogy az első mindig mérgesebb ráncokba szedte arcát, a másik nagyokat ásított.

Mindenki örült, midőn a hosszú ebédnek vége lett, s főképp Kálmán, ki az utolsó ételeknél alig titkolhatá el türelmetlenségét, mihelyt a többiek felkeltek. Völgyesyvel odahagyá a termet.

- No, hogy vagyunk, öreg János? - mondá Kálmán, mihelyst az öreg huszárt meglátá, ki a folyosón pipázva állt.

- Jól, teins uram! - válaszolt a megszólított - jerünk szobájába, ott elmondok mindent.

- Hát azt gondolod, hogy a szerencsétlent megmenthetjük? - szólt az előbbi, midőn a szobába jöttek.

- Semmi kétség - válaszolt János -, akit a kommandáns valami várba be akar ereszteni, vagy mit is mondok, akit a profusz, mert hisz most teins uraimék a profuszok, ki akar ereszteni, annak kutya baja.

- De hogy? miként? szólj!

- Hát csak úgy - mondá a huszár halkabb, majdnem suttogó hangon. - Tiszaréti tiszteletesünk itt van, s mihelyt látta, hogy Viola e hideg novemberi éjszakára szabad ég alatt van kikötve,

alatta csak kis szalma, hogy lefeküdhessék, mellette szegény felesége s a gyermekek, úgy dideregve szegények - pedig isten úgyse szép gyerek mind a kettő, a kisebbik mindig mosolyog s kapkod bajszom után, az ember nem győzi nézni. - Hát amint mondtam, mihelyt a tiszteletes úr ezt látta, mindjárt mondta, hogy ez nem szabad, hogy valóságos kínzás, és a királyi parancsolatban az áll: hogy ha hideg van, a rabot szabad ég alatt tartani nem szabad. Gondolom magamban én: ej, be okos ez a parancsolat! mert már töprenkedni kezdtem magamban, ha itt a fészer alatt marad, hogy szabadíthatjuk meg? mikor a szamarak négy lámpást állítottak melléje, hogy minden mozdulatát láthassák. De erről persze nem szóltam semmit, hanem csak azt mondtam a tiszttartónak, ki maga is ott volt, hogy jobb is lesz, mert bizony csak biztosabb, ha a rabot zár alatt tartják.

- De mit használ ez? - mondá Kálmán türelmetlenül. - Ha Violát bezárják, mivel vagyunk közelebb célunkhoz.

- Ej, sokkal, teins uram, igen sokkal - válaszolt János mosolyogva. - Mikor az ember maga van s csinálhat, amit akar, s nem látja senki: akkor az ember sokat vihet véghez. Egynek sokszor több esze van, mint száznak, és az ember egymaga erejével is csudákat tehet, csak meg lehessen próbálnia erejét. De mikor az embert mindenfelől nézik és látják, a legerősebbnek elvész bizodalma. Mihelyt mozdul, tíz rohan rá, s egész bátorsága csak arra való, hogy kinevessék. Csak tegyék egyszer Violát a polyvakamarába, mert a tiszttartó mondta, hogy más helye nincs - holnapig - kereshetik.

- De hogy? - kérdé most Völgyesy, szinte türelmét vesztve a huszár hosszadalmasságán.

- Hát úgy, teins uram - szólt a huszár, még halkabban suttogva, mint azelőtt -, a polyváskamara a tiszttartó házának túlsó végén van. A magtárból, mely a ház másik oldalán áll, ajtó nyílik egyenesen a tiszttartó pallására, nemde?

- Úgy van, úgy! - válaszolt Kálmán érdekkel - tovább!

- Nohát a magtárból a tiszttartó pallására, mint mondtam, ajtó nyílik. Ha magtár az enyim, nem csináltattam volna, de a tiszttartó úrnak kommoditására van, s most nekünk is.

- Tovább, tovább! - mondá Kálmán, mindig türelmetlenebbül.

- A magtárkulcs - folytatá az előbbi nyugodtan - édesanyjánál van, azt a teins úr megszerzi, ugye?

- Meg.

- Más nem is kell. Éjszaka, ha valamennyien a házban alszanak, elmegyünk a magtárba, onnan az ajtón keresztül a tiszttartó pallására, onnan a kamara fölébe. A kamara csak úgy ragasztatott a házhoz, s padlása csak deszkázva van. Peti cigány mindezt ismeri. Lassan felszedünk két deszkát, létrát eresztünk a szobába, melyen Viola feljön, s velünk vissza ki a magtár ajtaján. Ha egyszer künn van, s teins úr gulyása, kihez Peti már elment, lovát készen tartja, és az egésznek vége.

Kálmán örömében összecsapta kezét, Völgyesy megvallá, hogy a terv kétségen kívül a legjobb, mit e körülmények között kigondolni lehetett, hogy azonban kivitele még annyi dologtól függ, hogy már örvendeni idő előtti volna.

- Ha Viola a kamarában és a magtár kulcsa kezemben van - mondá János -, a többiekért jót merek állni. A kamarának nincs ablaka, melyen beláthatnának, s ha Viola mindenkit elküldött s aludni ment, csinálhatunk, amit akarunk.

- Igen, de az őrök? - jegyzé meg Völgyesy. - A tiszttartó, ki a palláson minden zajt meghallhat s lármát üthet?

- Az őröket magamra veszem - válaszolt megvetéssel a huszár. - A kommisszárius betegen fekszik, s ha a teins úr a főbírót s esküdtet leitatja, úgyhogy inspekcióra nem jön, ami nem nehéz dolog, s mint jó háziúr a strázsáknak bort adat, hogy a hideg éjszaka meg ne fázzanak: a tiszttartó lármát üthet, amennyit akar. De ettől nem kell félni: a tiszttartó, ha egyszer fekszik, nem könnyen kel fel ágyából. Csak a kulcsot kapjuk meg, s azután hogy Violát oda zárják, másképp baj.

- Ha más nem kell - mondá vígan Kálmán -, nincs baj - s ezzel Völgyesyt magával híva, ismét a terembe visszasietett. - Mégis jó fiú az a Kálmán - gondolá az öreg huszár magában, míg lassú léptekkel a tiszttartólak felé indult -, vétek volna másnak adni kisasszonyunkat. Igen, de ha nem szereti? lehetetlen! - vigasztalá magát belsőképpen - nem ül paripáján senki szebben, mint ő. Ily úrfit nem mindennap találunk kisasszonyunknak.

A teremben az elsőbbieken kívül az ifjak Vándoryt találák, ki miután kérését a törvényszék tagjai elébe terjeszté, élénken cáfolá az ellenvetéseket, melyeket főképp Zátonyi s a báró kérése ellen tettek; az első, mert mint mondá, a nép fogalma szerint statáriális gonosztevőt szabad ég alatt kell tartani; a második, mert ez úri háznak még több nyugtalanságot okozni nem volna illő. De a tiszteletes kívánata Kálmán szülei s főképp anyja által oly hévvel pártoltatott, hogy az ifjak közbeszólása e cél elérésére szükséges sem vala.

- Nem tartom ugyan szükségesnek - mondá Macskaházy nyájasan -, hogy a rab szobába zárassék. Az utasítás világosan téli időről szól, s Viola, úgy hiszem, a hideg szelet, mely künn fú, megszokta.

- Ha nyaka megfázik - gúnyolódék közben Nyúzó -, holnap nyakravalót kap.

- No enyelegj - folytatá Macskaházy sóhajjal, midőn a rossz hatást, melyet a főbíró szavai, esküdtjét kivéve, mindenkire tettek, észrevevé -, a dolog nagyon is komoly. Amint mondám, nem tartom ugyan szükségesnek, főképp a felsőbb utasítás értelmében nem tartom annak, hogy a rab más helyre tétessék által. Ha azonban tisztelt háziasszonyunknak ezzel legkisebb kedvet szerezhetünk, éppen nem ellenzem Vándory úr kívánatát - feltéve, hogy a biztosságról gondoskodva legyen. Az ablakok rostélyozva, az ajtó bezárható állapotban, s hogy a szükséges strázsák felállítása el ne mulasztassék.

- Ha a teins urak parancsolják - szólt most közbe a tiszttartó, ki Vándory után szinte feljött -, én a rabot oly helyre tudom tenni, hol semmi ablak nincs.

- Igen, pincébe - jegyzé meg Zátonyi -, mindjárt gondoltam, ez lesz a legjobb.

Vándory felsóhajtott.

- Nem, nem - mondá a tiszttartó -, pincénkben bor van, oda nem ereszthetek senkit, a teins uraságnak jószágára, mi rám bízatott, vigyáznom kell; de a pelyváskamarába. Az lakattal zárható, körös-körül nincs ablak, s ha az ajtó elébe csak egy strázsát állítanak, Viola oly biztos, mint ha Munkács várában volna.

Vándory s főképp Kislakyné felszólaltak e terv ellen is, de miután megjegyzésök: hogy a kamarát nem fűthetni, még Kálmán által sem tartatott fontosnak, határozattá lőn, hogy a rab a kamarába zárassék, s maga Nyúzót esküdtjével s Macskaházyval, ki a rab biztosságáról tulajdon szemeivel akart meggyőződni, elkísérék Vándoryt a tiszttartó házához, hogy az áttételnél jelen legyenek.

- Vigyázz magadra - mondá Völgyesy Kálmánhoz, midőn hátrább maradva a többieket követék -, mikor a hideg kamara mellett nyilatkozál, Macskaházy gyanakodó tekintetet vete reád.

- Igazságod van - szólt a másik, homlokára csapva -, mihelyt politikára volna szükségem, mihelyt csak egy kis ész kell: kész az ostobaság. De majd helyre hozom; ha meglátjuk a kamarát, annyit mondok ellene, hogy...

- Ez is hiba volna - szakítá félbe Völgyesy, mosolyogva -, hadd őket magukra, s ha pelyváskamarátok a legrosszabb hely házatokban, bizonyos lehetsz, hogy Viola oda záratik.

Völgyesynek e jóslatát a történet igazolá: s miután Macskaházy túlvitt óvatosságból kérdezé: jó matériából épültek-e a falak? s a tiszttartó méltósággal megjegyezte: hogy teins Kislaky úr kuriális épületeit sárból rakni nem szokta; egy asztal, pad s kevés szalma vitetett a kamarába, az ajtó elébe két strázsát állíttatott, s Viola, minden jelenlevők teljes megelégedésével, a jéghideg kamarában maradt Vándoryval, ki miután rabjának több testi kényelmeket szerezni nem tudott, legalább vigasztaló szavával akará deríteni életének végpillanatait.

Az öreg Kislaky azalatt nejétől követve, fejfájás ürügye alatt szobájába vonult, s míg Zátonyi s a báró fel s alá járva egy másik szobában, háziurok nevetséges gyengeségéről, Vándory bolond filantrópiájáról s Völgyesy szemtelenségéről szóltak, nem egy vágyó tekintetet vetve az asztal felé, hol a tarokk-kártyák feküdtek, s csak Macskaházy és Nyúzó váratott, hogy játszáshoz fogjanak; addig a háziúr fejét kezére támasztva ült kandallója mellett, mély gondolatai között felejtve még azt is, hogy pipája régen elaludott.

- Trézsi lelkem - szólt végre az öreg nejéhez fordulva, ki szokása ellen munkátlanul ült mellette, s majd férjét, majd a kandalló ropogó tüzét nézve, szinte szomorú gondolatokba mélyedett -, én szerencsétlen ember vagyok.

Kislakyné felsóhajtott, de nem szólt. A jó asszonynak magának is úgy látszott, hogy derült életökre sötét felhő borult, mióta házukban egy ember fordult meg, bármily gonosztevő lett légyen is, kinek Kislaky életét megmenthette volna.

- Ugye, Trézsi - folytatá az öreg szomorúan -, te sem fogsz szeretni úgy, mint eddig, még Kálmán sem? Mindig az fog eszetekbe jutni, ha láttok: lám, ez az öregember megmenthette volna életét, s nem tette.

Kislakyné nehány vigasztaló szót monda közbe, férje szomorúan csóválta fejét. - Nem, nem, Trézsikém, én jól tudom, én megmenthettem volna ez embert, s ő mégis meghal. Vére lelkemen fekszik.

A jó asszonynak szíve megesett szomorúságán, s ahelyett, hogy mint akará, szemrehányásokat tegyen, azzal vigasztalá: hogy a feleletteher, ha csakugyan az ítéletért valakit feleletterhe nyom, egyiránt fekszik mindegyik bíró vállain, hogy egyébiránt már többször életében vett büntető törvényszékekben részt, s bizonyosan mindig a törvények s meggyőződése szerint ítélt!

- Az más, egészen más! - válaszolt Kislaky szomorúan. - Más törvényszéknél az ember kimondja voksát tiszta meggyőződése szerint, s amit a többség határoz, az történik. Oly eset, hol a rabnak élete csak egy ember szavától függne, nem fordul elő. Az ítélet feljebb megy a királyi táblához, a felséghez, s ha végre a gonosztevő a legkeményebb büntetést kapja is, senki szemrehányást nem tehet magának, hogy a rab halálának ő maga volt oka. De itt, ha meggondolom, hogy csak felmentő szavazatom, sőt nem is az, hanem csak annak kimondása kívántatott, hogy a rab rendes bíráinak adassék által, s hogy én halálára szavaztam, hogy én tulajdon kezeimmel adom át hóhérjának e szerencsétlent: ez borzasztó! Teheti-e ezt oly ember, kinek szíve van, érdemli-e az, aki tette, hogy valaki szeretve közelítsen hozzá?!

- De ha így veszed a dolgot - mondá Kislakyné, kinek szemei könnyekkel teltek -, miért szavaztál, az istenért, halálra?

- Miért? - szólt a háziúr, felkelve székéről s fel s alá járva szobájában - mert gyáva, haszontalan ember vagyok, mert midőn körülöttem mindenki azt mondá, hogy magamat nevetségessé teszem, ha a zsiványt el nem ítélem, nem tudtam ellentállni; mert Macskaházy s a többiek azt kiabálák, hogy ha Viola vallomása a perhez csatoltatik, Rétyék még inkább megbosszankodnak reám, s eszembe jutott, hogy azon esetben Kálmánunk Etelkát nem kapja meg. Völgyesy is elment s magamra hagyott, mintha minden összeesküdött volna ellenem.

- Én Rétyékről ily gazságot nem tehetek fel - mondá gondolkozva a nő.

- Én sem - válaszolt Kislaky -, Macskaházynak alávalósága az egész... s én becsületes nevemet, lelkem nyugalmát vesztem általa!

- Nyugtasd meg magadat - szólt felesége, megszorítva kezét -, becsületes nevedet nem fogja senki megtámadni.

- Dehogynem. Völgyesynek talán igazsága van; most, midőn a dolgot nyugodtan átgondolom, magamnak is úgy látszik, hogy a jegyzőkönyv nem rendesen szerkesztetett. Kinek fogják ezt hibául tulajdonítani? mint az elnöknek, nekem. De hagyján; mondják, hogy szamár vagyok, mondjanak akármit, én nem bánom, de ha kimegyek házamból s e szerencsétlen embert látom, kit künn határomon felakasztottak, s kinek életét megmenthettem volna, ha eszembe jut felesége s gyermekei, kik lábamhoz borulva könyörögtek életeért: éltem nyugalma elveszett.

- Nem fog elveszni - szólt közbe Kálmán, ki azalatt halkan a szobába lépve, apjának végszavait hallá. - Ha atyámuram nem ellenzi, Viola szabad még ma, s vére ez egyszer senkinek lelkét terhelni nem fogja.

A szülék bámulva megfordultak. - Ne tréfálj, fiam - monda az öreg Kislaky -, amit mondasz, lehetetlen.

- Meglehet, törvényesen az - válaszolt az ifjú jókedvűen. - Valamint törvényesen lehetetlennek tartatik, hogy két tanú szintúgy hazudjon, mint egy, vagy hogy bíró részrehajló lehet s csalódhatik; azonban hála az égnek, vannak még más lehetőségek is.

- A statáriumnál nincs felebbvitel - sóhajtott az apa.

- Dehogy nincs - mondá a fiú -, azon felebbvitel, mely minden földi dolgoknál megvan. A felebbvitel a jövőhöz.

- Nem értelek - szólt az öreg bámulva.

- Én értem - vága közbe anyja, kinek szemei az egész idő alatt kedves fia mosolygó arcain függtek -, el akarod szöktetni, nemde, fiam!

- Úgy van, kedves anyám. Fellebbezzük a pert. Ha Viola kiszabadul, vagy más bíró, vagy végre élete végén isten elébe kerül, s ott a mai törvényszéknek ítélete új bíró által fog megvizsgáltatni. A dolog törvényesen lehetetlen; de valamint sokan censurára úgy megtanulják hazai törvényeinket, hogy azokat, melyeket kebleikben a világra hoztak, elfeledik: úgy én e nem tanult törvényeket tartom eszemben, s nem bánom egy cseppet sem, ha az egész világ azt mondja is: Viola megmentése törvényes tekintetekben nem helyesen történt... csak belsőm mondja, hogy jól cselekedtem.

Kislakyné imádta fiát, s olvasóim képzelhetik az érzést, melyet ezen mosolygó arccal, de mély érzelemnek hangjaival kimondott szavak benne gerjesztének. - Igazságod van - mondá örömragyogó szemekkel -, embertelen törvény, mely azt rendeli, hogy egy szegény szerencsétlen embert itt tulajdon határunkon akasztassunk fel. Isten is megáld érte, ha megmentheted.

- Igen, de - szóla közbe az öreg Kislaky, kinek arcain a rövid örömsugár után, mely rajtok átfutott, midőn Viola megmenthetésének lehetőségéről hallott, most ismét azon bizonytalanság vala észrevehető, mely e becsületes embert, valahányszor tőle valaminek elhatározása kívántatott, elfogá - én nem látom át, miként...

- Azt bízd rá - szakítá félbe a szólót neje -, mihelyt Kálmán első szavait hallám, meg valék győződve, hogy termékeny fiatal eszével valami módot gondolt ki...

- Ez egyszer édesanyám csalódott - szóla nevetve Kálmán -, a termékeny fiatal ész, mely Viola elszöktetésére módot talált, az öreg János s a vén Peti cigány esze volt; azonban a mód azért jó marad. - S itt Kálmán elmondá János tervét, melynek végrehajtása Violának a kamarába záratása által már megkezdetett.

- Hát azért ellenezted úgy, hogy Viola jobb szobába ne tétessék? - mondá Kislakyné - nem foghattam meg.

- És mi másért? - válaszolt Kálmán. - De amint látja, nekünk tervünk kivitelére két fontos dolog szükséges: a pince- és a magtárkulcs. Magyarországban, főképp törvényes dologban, e kettő nélkül nem mehetünk semmire. E kettőt, édesanyám, ez egyszer rám kell bízni.

- Teljes szívemből - mondá az asszony, ki most egész derültségét visszanyerte, s asztalfiókjából sok közül két nagy kulcsot vett ki, melyet Kálmánnak általadott. - Ne kímélj semmit, igyák ki egész pincénket, adass tokajit a hajdúknak, ha szükséges, csak mentsd meg e szerencsétlent.

Az öreg Kislaky azalatt nagy léptekkel, látszólag a legnagyobb felgerjedésben járt fel s alá szobájában. - Mi bajod, öregem? - mondá neje nyájas hangon, midőn utána ment s kezét vállára tevé.

- Arról gondolkozom - szóla az öreg megállva -, mi szörnyű helyzetbe hozott gyengeségem. Hatalmamban állt, hogy a szerencsétlent megmentsem, egészen a maga rendén, törvényesen tehettem azt, s most, hogy hibámat jóvá tegye fiam, valóságos kriminalitásba keveredik, talán elrontja élete szerencséjét, s én nem is mondhatom, hogy ne tegye.

- Ne gyötörje magát agyrémekkel - mondá Kálmán -, már miként ronthatnám él éltem szerencséjét azáltal, hogy e szerencsétlenen segítek?

- Ha Rétyék megtudják, hogy Violát te mentetted meg - válaszolt apja -, ismered az asszonynak szenvedélyességét. Már azt is, mit a tisztújításnál Tengelyiért tevél, ki tudja, fogja-e valaha megbocsátani!

- Ami azt illeti - szólt Kálmán nyugodtan -, nincs mit aggódnunk. Én sem Rétyről, sem nagyságos nejétől kegyelmeket nem kívánok, s ami Etelkát illeti, e sorokból látni fogja, hogy e dologról másképp gondolkozik. - S evvel a János által vett levelet apjának átadá.

- Angyali teremtés! - szólt anyja, ki férjével együtt olvasá Etelka sorait. - Igazságod van, fiam, Violát meg kell mentened.

- Az első sorok, miket Etelkától életemben kaptam - mondá Kálmán lelkesülve -, ha gonosztettet kívánna tőlem, én megtenném, s hát még ezt!

- Isten mentsen meg, hogy visszatartóztassalak - szólt az öreg, visszaadva a levelet -, célod szent s nemes. De mindamellett törvényeink szerint mégis bűntett. Ha nem sikerülne! Ha megtudnák! Remegek.

- Ha nem sikerülne? - válaszolt Kálmán jókedvűen - de hát mi szükséges sikeréhez más, mint hogy a hajdúk lerészegedjenek, s hideg éjjel Nyúzót s esküdtjét a szobában tartsuk? Az ajtó, mely a magtárból a tiszttartó pallására vezet, a mi oldalunkról van bezárva: nincs nehézség, nálam van a pince- s magtárkulcs!

- De ha mégis megtudják? - mondá az apa még mindig nyugtalanul - ha kriminális pert kapsz?

- Kriminális pert? Nem tudja, édesapám - mondá Kálmán nevetve -, hogy a büntető kereset közgyűlésen határoztatik el? S mit féljünk? nálam van a pince- s magtárkulcs! - S ezzel Kálmán a kulcsokat, melyeket elébb diadalmasan felemelt, zsebébe dugva, elment.

- Boldog fiú! - mondá anyja, szeretetteli tekintetet vetve utána -, hogyisne lenne szerelmes Etelka belé!

- Boldog! - sóhajta Kislaky, a kandalló mellé ülve - csak ne tudja meg senki e tettét, szép tett, igaz, de kriminalitás.

- Ne kínozd magadat ily gondolatokkal.

- És ha eszembe jut, hogy mindezt elkerülhettük volna, ha felmentő ítéletet mondok.

- Minek törődni ezen? Viola megszabadul, s nyugodt lehetsz.

- Mégis szörnyű törvény - sóhajtott az öreg háziúr -, mely becsületes embert annak teszi ki, hogy ha teljesíti, egész életében nyugodtan ne aludhassék.

És a jámbor házaspár hallgatva ült egymás mellett, míg az asszony, a vacsorára teendő készületekre emlékezve, kiment, s Kislaky pipára gyújtva, tarokkozó vendégeit keresé fel, kik számos contrájok között a háziúrról, a főfájásáról, mely állítólag távollétét okozá, rég megfelejtkeztek.

24

Mondják, nincs nehezebb dolog, mint embereket észre hozni, s meglehet, igaz! Hisz mióta e föld tengelye körül forog s rajta emberek körüljárnak, hány kísérté meg e nehéz feladatot! s hány tapasztalta, hogy hasztalan fárad! Nehéz dolog embereket észre hozni; de vannak alkalmak, midőn az is nehézséggel jár, hogy őket eszöktől megszabadítsuk - s Kálmán az este százszor átkozá végzetét, mely úgy látszott, nem engedé, hogy Nyúzót lerészegíthesse. Macskaházyról nem is szólok. Az ügyvéd azon szerencsétlen teremtessék közé tartozott, kik mindig józanok. - Ennél Kálmán még kísérleteket sem tett. A többiek, a bárót sem véve ki, nagy erőltetés nélkül, mintegy önként teljesíték fiatal gazdájok kívánatát. De a főbíró, mint szikla, melyen a zápor nyom nélkül patakzik le, mint sziget, melyet a tenger árjai hasztalan mosnak, a legjobb vörös s fehér bor hatalmának ellentállt. - Nyúzó közönségesen kerti borral élt, s Kálmán pincekulcsát arra használta, hogy azon jó, de közönséges vörös s fehér bort, melyet Kislaky vendégei máskor kaptak, a legerősebb egri- s hegyaljaival cserélje fel. A főbíró nem is tartozott azok közé, kiken - mint mondani szoktuk - soha a gyengeség erőt nem vesz, s magok olvasóim Garacson oly állapotban látták őt, minőbe őt most Kálmán helyheztetni kívánná; de a gyűlölt Völgyesynek jelenléte, Macskaházynak intései, leginkább pedig a nemes dicsvágy, hogy eddig szerzett hírét, mint Taksony megyének legerősebb ivója, ne kockáztassa, oly tökéletesen ellensúlyozták a bornak hatását, hogy ivási remekletei után is a részegségnek még semmi nyomai nem mutatkoztak.

- Le akarsz részegíteni, ugye? - mondá Nyúzó, miután ismét egy pohár vörös bort ürített ki, oly képpel fordulva Kálmánhoz, mintha keserű orvosságot ivott volna. - Hagyj fel ily bolondságokkal. Nincs ember, ki engem részegen látott.

- Láttalak, bruderkám - szólt az esküdt, barátságosan mosolyogva -, s pedig emberségesen részeg voltál.

- Kicsoda? - kiáltott Nyúzó.

Zátonyi, ki két könyökére támaszkodva, mély gondolatokba merülten nézé Macskaházyt, ki épp a kártyákat keveré, a lármára felnézett s megjegyzé, hogy csakugyan szép statáriális eset, melyet ma láttak. - A tizenhatodik, melynél életemben jelen vagyok, s mindeniknél végeztünk valamit.

- Az nem tartozik a dologhoz - mondá haragosan Nyúzó -, én kérdeni akarom ezt az én esküdtemet...

- Nem tartozik a dologhoz - szakítá félbe Zátonyi, mindazon elevenséggel, melyet nehézzé vált nyelve engedett. - Nem vagyunk-e most is statáriális eljárásban? A törvényszék együtt marad, míg az ítélet végrehajtva nincs.

- Bolondság! ez sem tartozik a dologhoz - válaszolt a másik, fejét haraggal rázva -, mikor én Kenyházyt akarom kérdezni...

- Bolondság! - szakítá félbe a táblabíró, a kiosztott kártyákat, melyeket éppen kezébe vett, méltósággal az asztalra csapván - mikor én mondom... mit is akartam mondani... igaz, ez nem bolondság, domine spectabilis, kövesse meg magát, gondolja meg, kivel beszél s hol szól. A hely szentségét vegye figyelembe, mi itt statáriális sedria vagyunk.

Nyúzó mindig türelmetlenebbé vált. Kálmán, ki egy becsületes veszekedéstől céljának elérésére többet remélt, mint még hegyaljai borától is, helybenhagyást integete Zátonyinak, míg ez nagy önmegelégedéssel folytatá: - Igen, igen, semmi tréfa! semmi nevetség! míg a

gonosztevő kivégezve nincs, mi mint statáriális bíróság ülünk együtt. Benn áll az instrukcióban; mint statárium eszünk, mint statárium tarokkozunk, mint statárium...

- Ne kiabáljon a teins úr úgy - harsoga a főbíró, betartva füleit.

- És én akarok kiabálni, és én fogok kiabálni - folytatá Zátonyi mindig hevesebben -, s szeretném látni, ki fog megakadályoztatni benne. Én Taksony megyének oly táblabírája vagyok, mint bárki más; most harmadikszor kandidáltak alispánnak.

A báró, ki a vitatkozás alatt kártyáit megnézve hatalmas játékra készült, a lehető legnagyobb türelmetlenséggel játszásra inté társait, de hasztalan. Minden tárgyak között, melyek felett emberek vitatkoznak, nincs egy, melynél több lárma s keserűség támadna, mint ha az forog kérdésben: ki józan köztök? s sok ember, ki soha életében egy pohár bort nem emelt ajkaihoz, hajba kapott legjobb barátjaival, csakhogy józanságát senki kétségbe ne vegye. Ki várja, hogy akár Nyúzó, akár Kenyházy ez alkalommal oly könnyen megnyugodjanak, főképp miután Kálmán mindent elkövetett, hogy vitájok keserűségét nevelje, s a főbíró Völgyesy ajkai körül gúnymosolyt vélt észrevehetni, melyet nem tulajdoníthatott egyébnek, mint hogy e gyűlölt ellenség azon merész ajánlkozásának kivihetőségén kételkedik, miként ő, Nyúzó Pál, minden pohárra, melyet Kenyházy iszik, hármat ürítend ki, anélkül, hogy megrészegednék.

- Már barátom, ami sok, sok - mondá Kálmán -, ezt soha életemben nem hiszem.

- Nem hiszed? - kiálta Nyúzó.

- Nem én - válaszolt Kálmán -, fogadok akármibe.

- Jól van; két fejős tehén, agaram ellen.

- Nem bánom, noha az agár nem sokat ér, úgyis elveszted.

- Áll a fogadás, ide a poharakkal.

Kálmán alig titkolhatta el belső örömét. Macskaházy mindent elkövetett, hogy a fogadás visszavonassék; Kenyházy azonban nevetve kiüríté első poharát. Nyúzó, ígérete szerint, felhajtott utána hármat, s a játék valamivel lármásabban tovább folyt.

Míg Kálmán ily módon az urakkal foglalatoskodott, addig János nem kisebb sikerrel működött a hajdúk s őrök között, úgyhogy egy kislaki parasztot s egy vén hajdút kivéve, ki maga is katonaviselt ember vala, nyolc óra után alig találkozott valaki az udvarban, kit a legnagyobb hízelgő józannak mondhatott volna.

A rabnak kamarájában, melynek ajtaja elébe éppen e két józanabb őr állíttatott, mély csend uralkodott. Miután Vándory, ki őt a vallás vigasztalásaival a halálhoz elkészítette, távozott, neje ment hozzá, s azóta az őrök, ha néha fülöket az ajtóhoz tevék, csak a halk suttogást vevék észre, melyben a két szerencsétlen egymástól végbúcsút vett, a főbírónak szigorú parancsolata szerint csak kilenc óráig levén megengedve akárkinek, hogy a rabbal szólhasson.

E külső csend leírhatatlan nyugtalansággal tölté Viola s nejének szívét. Sokszor gondolt életében azon halálra, melynek most elébe megy. A pillanattól, hol a sz.-vilmosi erdőben megfogatott, sorsa el vala határozva, s ő nem kért, nem mentegeté magát bírái előtt, nem annyira büszkeségből, mint mivel tudta hogy minden ebbeli fáradsága sikertelen. A halál végre mi más, mint éltünk elvesztése, s vajon az élet e szerencsétlennek mit nyújtott olyast, minek veszte felett keseregnie lehetett volna? Maga neje s gyermekei, kiknek szeretete azon egyedüli kincs, mely neki e világon megmaradt, nem lesznek-e boldogabbak vagy legalább nyugodtabbak, ha a szerencsétlenség, melynek szüntelen fenyegető veszélye egész éltöket egy hosszú kínná teszi, végre megtörtént? Hisz mit tehet ő nejeért, ki általa házi boldogságának örömeitől megfosztatott s földönfutó koldussá tétetett? Mit tehet gyermekeiért, kiknek atyjok neve

szégyenbélyeget süt életökre, kiknek nem kívánhat, kiktől nem kérhet mást, mint hogy soha példáját ne kövessék? „Ha majdan nem leszek - így gondolkozott magában -, senki e vidéken Violáról szólni nem fog. Ki tudja? talán nőm is végre el fogja felejteni az elátkozott teremtést, ki egész életére csak kínt s szégyent hozott. Gyermekeim megváltozott névvel máshol fogják keresni szerencséjöket, s minden jó lesz ismét. Jobb ma, mint holnap meghalni...” s Viola oly nyugodtan várta sorsát, mint kit egy hosszú ideig előre látott csapás ér, melynek gondolatával rég megbarátkozott. Ez élet iránti közönyösség nem oly ritka népünk között, mint azt olvasóim talán gondolják. - Valamint a rosszabb római imperátorok korában bámulattal látjuk a könnyűséget, mellyel annyian életöktől majd önként, majd a zsarnok parancsolatára megváltak, s valamint e tüneménynek okait nem annyira a stoa tanainak befolyásában, mint azon praktikus meggyőződésben kereshetjük, hogy az életen nem sok veszíteni való van: úgy népünk könnyen válik meg életétől, hol napibére vajmi sokszor nem éri fel a fáradságot, mellyel érte szolgált. - Maga Violának neje, mikor a halálos ítéletnek meghallása után ismét eszmélethez tért, nyugodtabb vala, mint, előbbi kétségbeesését látva, valaki gondolhatá. A fenyegető vész, mely fejök felett annyi ideig lebegett, lecsapott - e világon nem vala többé semmi, mitől félniök kellene; - s a végső reménnyel eltűnik nyugtalanságunk is.

Az öreg János jó hírei felzavarák e nyugalmat. A vén katona eleinte feltette magában, hogy az egész megmentési tervet az utolsó percig Violával nem közli. - Isten mentsen meg! - így szólt Kálmánhoz, midőn ez azon szándékát nyilatkoztatá ki, hogy a szegény embereket tovább reménytelen állapotukban hagyni nem akarja - a teins úr mindent elrontana. Ha az asszony megtudja, hogy férjét megszabadítjuk, nem fog uralkodhatni magán, észreveszik, és akkor vége mindennek. Legjobb, ha utolsó percig nincs reményök, akkor legalább senki változást rajtok észrevenni nem fog.

Jánosnak okoskodása oly helyesnek látszott, hogy Kálmán által ellenmondás nélkül elfogadtatott, s az öreg huszár később önmagán tapasztalá, mennyire veszélyes valakire titkokat bízni, midőn vén bolond létére - mint később többször életében mondá - alig találkozott Violánéval magányosan, alig látá ez asszony szótalan kétségbeesését, midőn az egészt maga kilocsogá, s a leírhatlan boldogság kifejezését látva, mely a szerencsétlennek arcain egyszerre átsugárzott, örömében észre sem vette, hogy ha e pillanatban valaki a szobába lép, Zsuzsi szerencsés mosolygásából, mellyel Jánosra tekintett, igen sokat gyaníthatott volna. Ki tehet róla! az élet, bármennyit beszélünk tervekről s előre tett számításainkról, nem sakkjáték. A legildomosabb játszó, tudva, hogy nyerése nem kizárólag ügyességétől, hanem nagy részint a sorstól vagy véletlentől függ, nem óvhatja meg magát azon szenvedélyektől, melyeket minden sorsjátéknál működni látunk; az alakok, melyekkel terveinket kivisszük, nem érzéketlen fabábak, hanem érző s hozzánk hasonló lények, kik szenvednek s örülnek, mint mi, kikhez százféle érzemény s indulat köt... ki bírja ily viszonyok között mindig megtartani tervét? Midőn az öreg huszár a szobába lépve, hol Violáné gyermekeivel ült, a halvány asszonyt látá, ki alvó gyermekét ringatá karjai között s szomorú gondolataiba merülve nem is vevé észre beléptét; midőn a kis Pista vörösre sírt szemekkel elébe lépett s őt a gyermek ellentállhatlan nyájasságával kezénél fogva anyjához vezeté, s kéré, hogy vigasztalja őt, s midőn a gyermek Zsuzsi karjai között a neszre felébredett, s mosolygva nyitá fel szemeit anyjára, kinek szemei e mosolygásnál könnyekbe lábadtak; akkor Jánosnak feltételei mind füstbe mentek, s midőn Violáné kisdedét ajkaihoz szorítva felsóhajta: - A szegény nyomorult nem tudja, mi hamar árva lesz... az öreg kemény kezével szemeit törülve, nem válaszolhatott mást, mint - Nem lesz bíz’ az, lelkem Zsuzsi, éppoly keveset, mint belőled özvegy nem lesz... - s csak a bámuló tekintetből, melye az asszony reá vetett, vevé észre, mit mondott.

A titkot e szavak után már nem lehetett többé megtartani; a kis Pista kiküldetett tehát, s János suttogva elmondá minden készületeit. - Látod - tevé jókedvűen hozzá -, hogy mindenről gondoskodtunk. Sebaj, pár óra múlva, mikor az urak s a strázsák hortyognak, pedig derekasan feltöltöttek a garatra, férjed szabad lesz, jó lóra kap, s azután kereshetik. Nem kell mindjárt lemondani a világról, nem kell kétségbeesni. Azaz, mit is mondtam? - igazítá ki magát - kell bizony, szomorkodjál csak, essél kétségbe, jajgass, rimánkodjál, másképp az urak észreveszik. Vén szamár létemre nem is kellett volna megmondanom az egészt, nem fogod magadat tettethetni, s akkor mindennek vége volna.

Violáné, mindig suttogva, férje elszöktetése iránt mindenféle kérdéseket tett Jánosnak.

- Add ide egy kissé gyermekedet - mondá, miután ezekre felelt -, hadd nézzem meg, hadd táncoltassam meg térdemen. Ej, be szép gyerek ez! - mondá, s egész arca mosolygott, midőn a kisdedet vigyázva kezeibe vevé. - Soha szebbet nem láttam... s hogy nevet a csintalan, mintha százszor körülhordoztam volna: dehogy engedjük, hogy apjának baja történjék! Ej, Zsuzsi, ha nekem ily gyermekem volna!

- Az enyimek szeretni fogják kendet, mint második apjokat - szólt az asszony, tekintetet vetve Jánosra, melyben az anyának boldogsága, midőn gyermekét dicsérni hallja, egész háladatosságával vegyült.

- Igen, mint második apjokat - válaszolt az öreg, sóhajtva -, de ha az embert úgy szeretik, mint első apjokat, az mégis egészen más lehet. Látod-e, Zsuzsi, én sokszor gondolkozom arról, miért nem adott isten nekem is gyermekeket? Azt mondják, mert nem volt feleségem. Igen, de miért nem volt feleségem? Ha háborúba nem kellett volna mennem, most már unokám lehetne, s hidd el, itt ez ezüst emlékpénzt és keresztemet odaadnám ma, mindegyiket egy ily gyermekért, mint a tied... mind a kettőt od'adnám biz én egyetlenegyért. De isten neki! talán azért nincs gyermekem, mert valamennyit egyformán szeretném akkor is. A gyermek mikor kicsi, mind egyformán szép, nincs is különbség köztük, fürgék, elevenek, mint a kis halak, s később a feléből is béka válik.

János ekkor közelgeni látá a kis Pistát, ki Vándoryval együtt visszatért, hogy anyját apjához hívja, s csak még hamarjában azon intést adva, hogy a világért el ne árulja magát, távozott nem kis aggodalmak között, midőn a szobát elhagyá s meggondolá mindazon veszélyeket, melyek titkának közlése által támadhatnak, ha Violáné reményeit elárulná.

Az öreg Jánosnak aggodalma azonban e tekintetben egészen felesleges volt. A jó hír, melyet Violánénak hozott, s melyet ez, mihelyt magát férjével magányosan látta, vele közlött, mondhatatlan nyugtalansággal tölté szíveiket. Ez természetünk... a lombatlan fa nyugodtan áll, s a legerősebb szél alig ingatja száraz ágait; a zöld sudarak remegve hajlonganak a leggyengébb szellő érintése alatt... s ki Violát most látá, midőn szabadulása oly valószínűnek látszott s felgerjedésének okát nem ismeré, nem gondolhata egyebet, mint hogy a szilárd férfiún végre a haláltóli félelem erőt vett. És bámulhatjuk-e ezt? Nem lüktetett-e minden erében azon életerő, mely bármennyi kínok között folyjanak napjaink, mindenikünket ösztönszerűleg létéhez köti? Nem látá-e nejét maga mellett? Nem jutott-e szükségképp eszébe, hogy gyermekeinek reá még szükségök van? - Viola régen gondolkozott élete módjának megváltoztatásáról. Most biztos kilátás nyílt előtte. A kislaki gulyásnak öccse, miután előbbi urától bizonyítványát s elbocsátó levelét s a megyétől útlevelét megkapta, meghalt, éppen azon pillanatban, midőn nejével s három gyermekével a harmadik vármegyébe készült, hol neki bátyja ajánlatára, ki előbb maga ott lakott, gulyási szolgálat ígértetett. Az irományok az öreg Istvánnál valának, ki Violát, öccse helyett, maga oda akará vezetni. Ott - húsz mérföldre előbbi élete színhelyétől, magányos tanyán, senki által nem ismerve, nem nyílik-e új élet, új szerencse az ennyit üldözöttnek? s mind e boldogság, melyet oly közel, melyet maga előtt látott, nem függ-e egy hajszálon?... Ha

valakinek a házban eszébe jut, hogy a tiszttartó padlását a magtártól csak egy ajtó választja el, s a magtár elébe őrök állíttatnak? ha a dörömbölésre, melyet a padlás deszkáinak felfeszítése okozni fog, a strázsák felébrednek? - száz lehetőség, s mindeniknél a boldogság helyett, melyet maga előtt lát, ocsmány halál s neje- s gyermekeinek nyomorúsága!

Ily állapotban találá rabját Nyúzó, ki miután esküdtjét holt részegen szobájába viteté, Macskaházy s a tiszttartó kíséretében, nem ugyan biztos lépésekkel, de annyival több méltósággal arcain, tíz óra felé lépett a kamarába. - A változás, mely Violán történt, sokkal szembetűnőbb volt, semhogy főképp Macskaházy s a tiszttartónak figyelmét elkerülhette volna... s miután Nyúzó a kamarában körüljárva, a falakat a legnagyobb figyelemmel tapogatta s a szalmát botjával felturkálta, a tiszttartó neki fülébe súgá, hogy a zsivány egész bátorságát elvesztette.

- Elvesztette!? - mondá Nyúzó felkacagva. - Ugyebár, hát hol most a bátorság, Viola?... Miért vagy most oly alázatos, hisz máskor legénykedtél?

- Teins uram - válaszolt a megszólított, ajkait harapva -, a lépés, melyre készülnöm kell, nem gyerekség, s az embernek szíve is van. Feleséget s gyermeket hagyok magam után, s ki tudja, szegényekből mi lesz.

- Feleséged persze, Zsuzsi?... no - tevé mosolyogva hozzá - arról majd gondoskodom.

Violának felforrt vére, de erőt vett magán, s hallgatott.

- És gyermekeid? hát, ha majd felnőnek - folytatá a főbíró jókedvűen -, oda kerülnek, hova te. De minek ennyi locsogás? - szakítá félbe magát egész főbírói méltósággal. - Te, Zsuzsi, lódulj, elég időtök volt pityeregni, és te készülj holnap reggelre.

A rab, kiben e pillanatban helyzete bizonytalanságának kínos érzete éppúgy feltámadt, mint nejében, remegve megölelte őt, s a szerencsétlen asszony nem bírt megválni férjétől, kit görcsösen átfogva karjaival, fájdalmának egész szenvedélyével szorított kebléhez.

- Mondom, elég időtök volt pityergésre! - kiáltott Nyúzó, botjával türelmetlenül egy székre csapva - ki innen, s azzal vége. - Zsuzsi, kit a főbíró, midőn szava nem fogadtatott, kendőjénél fogott, ellentállás nélkül elvált férjétől, s az ajtón kiigazíttatott, hova őt Macskaházy és a tiszttartó követték. Nyúzó még egy percig megállt, s szemeit a rabra függesztve, megelégedett mosolygással nézé sápadt arcvonásait s a remegést, melyet ajkai körül észrevett s félelemnek tulajdonított. - No, Viola - mondá végre nevetve -, ki akasztatja fel holnap a másikat? Megígértük egymásnak, ugye?... lám, én szavamat tartom. - S ezzel a főbíró kiment, s az ajtót bezárta maga után.

A tömlöc ajtaja mellé, mint mondám, a két legjózanabb őr állíttatott fel; miután azonban a regényíró is a valószínűség keskeny korlátai közé szoríttatik, meg kell vallanom, hogy annyi bor után, mennyit János biztatására e két ember ivott, e józanság nem vala olyan, hogy vele Macskaházy megelégedett volna, s éppen sóhajtva panaszlá a tiszttartónak, miként ura túlvitt vendégszeretete következtében az egész ház részeg, midőn Nyúzó a rabtól kijött.

- Ki részeg? mi részeg? - mondá mérgesen a szólóhoz fordulva, kinek csak utolsó szavát hallá - kikérem magamnak, itt senki nem részeg, senki sem lehet részeg, azt mondom én, és punktum.

- Ne prostituáld magadat - súgott Macskaházy fülébe -, ki szólt rólad? de itt ezek az emberek, nézd csak, leitták magokat, mint a csap.

- Igazság! - kiáltott most Nyúzó - mind részegek vagytok, semmirekellők, felakasztatlak. Ha a zsivány elszökik, egyik lóg közületek, úgy vigyázzatok magatokra. Csúfság lerészegedni az embernek, elinni eszét, mint a vadállat.

Az őrök természetesen esküdtek, hogy egy csepp bort sem láttak s hogy rabjok, ha ördög volna is, bizonyosan nem szökhetik meg. Macskaházy azonban biztosabbnak gondolá, ha mindemellett az ajtót lakattal bezárván, a kulcsot magával viszi, mit azonban Nyúzó, mint egyenesen hivatalába vágó beavatkozást, annyival kevesebbé tűrt, mennyivel inkább észrevevé, hogy a kulcs Macskaházy által azért kívántatik, mert józanságához bizodalma nincs. A főbíró tehát önzsebébe dugta a kulcsot, s nem kevés káromkodással, mely között a részegség ocsmány bűne ellen kikelt, aludni ment.

Kislakon minden ismét csendes lőn. A bírák nehéz fáradalmaik után ágyaikba vonultak. A kapunál s ház körül felállított őrök, mihelyt a főbíró távozott, lefeküdtek, s a kislaki bor dicséretét hortyogák. A tiszttartó fejére húzta hálósüvegét, s fontosságának s e napon mutatott ügyességének érzetében dunnája alá bújt... s habár Violáné a bizonytalanság minden kínaival keblében dobogó szívvel ült az ágy mellett, melyen gyermekei aludtak, s most először életében nem érzé megnyugtatva szívét, midőn az angyali békét látá, melyet az álom gyermekarcaikon elterít... habár Kálmán sebes léptekkel méré fel s alá szobáját, alig várhatva a pillanatot, melyben terve kiviteléhez hozzáfoghat, s maga az öreg Kislaky most először évek óta nem talált álmot, s sóhajtozva hánykolódott ágyában: az úri udvar körül minden hallgatott, s csak a kutyák, melyek a faluban időről időre felszólaló társaiknak feleltek, szakíták félbe ugatásaikkal az ünnepélyes csendet.

A rab kamarájában szinte minden hallgatott, s az ajtó elébe állított őrök, mihelyt a félelem, melybe a főbíró által hozattak, hatni megszűnt, nagyokat ásítva várák a pillanatot, melyben mások által felváltatnak.

Az éj sötét s hideg vala. A felhők, melyek az eget egész napon át takarták, leereszkedve nedves ködfátyolt borítának a tér felett, s noha mindketten János segedelmével derekasan felmelegíték gyomraikat, a nedvesség, mely ruhájokon keresztül kívülről jött, győzni kezde a nemesebb nedvek felett, melyeket belsejök magában rejtett, s noha a katonaviselt hajdú nyugodtan tűré sorsát, társa sóhajtozva panaszkodott a hideg ellen, melyben ha fel nem váltják, ő bizonyosan megfagy.

János egyiránt megelégedve az éjszakával, mely oly setét vala, hogy három lépésnyire sem lehetett látni, s a külső őrökkel, kik mind mélyen aludtak, azalatt Petivel találkozott, ki Viola lovával a kert kerítése megett várt. Az öreg cigány vasrudat, fogókat, szóval minden a padlás felfeszítéséhez szükséges készületeket hozott magával, s azon hírrel jött, hogy István gulyás éjfél előtt lovaival s szekerével a szérűskertnél lesz, hogy Zsuzsit s gyermekeit elvigye. Peti tanácsa szerint Viola nejét s gyermekeit a főbíró hatalmában hagyni nem lehetett. István gulyás legjobbnak találta, ha ezeket egyenesen új rendeltetésök helyére viszi, Viola maga lóháton utánok jöhet.

Az öreg János e hírekre nem kis megelégedéssel pödré bajszát - s miután Viola jó lovát megsimogatva a kerítéshez kötötte s Petinek meghagyta, hogy a magtár közelében rejtezzék el: maga ismét a kamara előtt álló őrökhöz tért vissza, kiket bosszúságára még ébren talált.

- Hát nincs-e még tíz óra? - szólt, midőn Jánost megismeré az egyik, ki elfáradva, leült, s hogy bundáját jobban összefoghassa, puskáját maga mellé a földre fektette.

- Persze - szólt sóhajtva az előbbi -, inkább hatszor robotra mennék; még katonának is sok. Ím, pajtásom háborúba is volt, mégis azt mondja, soha ily sokáig vártát nem állt.

- Ki tehet róla - mondá a másik -, mikor parancsolat?

- Persze, parancsolat - sóhajtott ismét az előbbi -, az uraknak könnyű parancsolni. Menj ide, menj oda, állj itt, fázzál, koplalj!... ők jóllakva lefekszenek. Még ha legalább enni adnának, vagy egy kis pálinkát... csak hogy meg nem fagyunk.

- No, várjanak kendtek - mondá János -, Kálmán úrfi, mikor ma jöttem, égett bort adatott, fenn áll a szobában, még majdnem az egész palack teli van, majd abból hozok.

S ezzel János elment, s Kálmántól, kit a dolgok állásáról tudósított, egy majdnem teli palack sligovicával s egy darab kenyérrel tért vissza.

- Látják kendtek - szólt az öreg huszár, miután palackjából egy kortyot nyelt s azt előbb a hajdúnak, azután a másik őrnek odanyújtá -, ez mind csak onnan van, mert a házban nincs senki, aki becsületesen kommandírozni tudna. Ha akár a főbíró, akár másvalaki ezek közül az urak közül valaha katona lett volna, nem kellene itt állniok, gondoskodott volna ablőzungról, s most pihenhetnének, hanem így...

- Hisz végre csak felváltanak! - szólt az őr elijedve a kilátástól, hogy az egész éjt itt töltendi.

- Boldogok, akik bíznak az úrban - mondá János nevetve -, szeretném tudni, kivel váltsanak fel, mikor a többiek mind alszanak.

- Add ide még egyszer azt a palackot, még mindig fázom - mondá az őr türelmetlenül rázva fejét, míg társa nagyokat sóhajtva, fegyverére támaszkodott.

János, mielőtt a kívánt palackot odanyújtá, úgy tetteté magát, mintha ő is innék, s e cselekvés által a hajdút példája követésére bírá. Az egész ideig az öreg huszár azzal mulatá őreit, mennyire bizonyos, hogy senki felváltásukra jőni nem fog.

Azalatt a palack mindig kézről kézre ment, míg az egyik őr végre szörnyet ásítva esküdött: hogy mi őt illeti, ő nem tarthatja ki tovább s mindjárt lefekszik; a hajdú is, bár a szigorú parancsolatról szólt, megvallá, hogy maga sem tudja, hogy marad ébren reggelig.

- Tudják-e kendtek, mit? - mondá János barátságos hangon. - Katonaember vagyok, eleget strázsáltam életemben, s egy cseppet sem vagyok álmos, menjenek a fészer alá, s feküdjenek a száraz szalmára, ha érzem, hogy álmos leszek, felköltöm. Addig kialusszák magukat, s holnap, ha a szolgabíró jön, ébren lehetnek.

Ez ajánlat a paraszt-strázsától azonnal, a hajdú által, kiben régi katonai engedelmességének még némely nyomai megmaradtak, kételyek után elfogadtatott, s János rövid idő múlva a fészerből hortyogást halla, melyből valószínűvé vált, hogy terve kivitelének többé semmi útjában nem áll.

Az öreg huszár letevé fegyverét, melyet a hajdútól általvett, s halkan a fészerhez lopódzott. Meggyőződvén, hogy csakugyan mindkét őr már alszik, azonnal a magtárhoz sietett, hol Peti s Kálmán a legnagyobb türelmetlenséggel várának reá.

János lehúzta csizmáit - a cigánynak erre nem volt szüksége -, s miután a lépcsőzeten lámpást gyújtottak, csendes lépésekkel felsiettek a magtár padlására, míg Kálmán utánok nézve az ajtó előtt megállt, s köpönyegébe burkolva dobogó szívvel hallgatódzott: nem történik-e valami, mi által terve utolsó pillanatban megakadályoztatnék.

Nem soká álla így, midőn egyszerre lépéseket halla. A közelgő a házból jött, hol a törvényszéki tagok aludtak, s Kálmán, a magtár másik oldalára vonulva, már káromkodni kezde magában, hogy Nyúzót nem bírta eléggé lerészegíteni, midőn az alakban, mely nagy bottal s lámpással kezében lassú lépésekkel közelgett, Macskaházyra ismert. Kálmán első pillanatban bizonytalan vala, mit tegyen, s volt egy perc, melyben az ildomos ügyész a leütésnek legnagyobb veszélyében forgott, ha az ifjúnak eszébe nem jut, hogy az zaj nélkül nem történhetik, s hogy minden perc, mellyel az előbb történik, Viola megmenthetésének valószínűségét kisebbíti.

Macskaházy lámpásával mindig tovább haladt a kamara felé, s alig képzelhetni a meglepetést s haragot, mely keblét eltölté, mikor a kamarához érve lámpájával körülvilágított s látá, hogy a rab őr nélkül hagyatott. - Mindjárt gondoltam - szóla magában -, itt valami gazság céloztatik. Kálmán úrfi Nyúzót s minden őröket és cselédeket lerészegített. Meg akarják szabadítani, világos! A törvényszéknél nem sikerült, most erőszakot céloznak. Vissza kell mennem, felköltök egypár embert, s akár magam strázsálok itt reggelig... Violának meg kell halni! ha ügye rendes törvényszék elébe kerül, vallomásaival engem kever belé, s ki tudja, számos elleneim mellett, mi lehetne következése?!

Az ügyvéd már visszafelé fordult, midőn a rab kamarájában hallatszó zaj figyelmét magára vonta. Úgy látszott, mintha recsegést hallana. Az ajtóhoz illeszté fülét, s világosan hallá, miként emeltetik ki egy padlásdeszka, s miként eresztetik le valami a kamarába. - A padláson törnek be! - kiáltott fel - átkozott! nincs itt senki? Várjatok, semmirevalók, itt vagyok! - S Macskaházy minden ildomossága mellett annyira megfeledkezett magáról, hogy a rabhoz bement volna, ha Nyúzó a kamarát elzárva, a kulcsot nem viszi magával. E lármára, melyet a kamarában dolgozókon kívül, kik éppen a padláson talált lábtót a tört résen leereszték, Kálmán is hallott, a fészerben alvó őrök felébredtek, de nem annyira, hogy teljes eszmélethez jussanak; annyival nagyobb rémülés tölté el a szegény tiszttartó szívét, ki egy idő óta a halálos félelem minden fokozatain szintúgy keresztülment, mintha ő lett volna az, kit a törvényszék elítélt.

A tiszttartó, mint mondám, soha életében büszkébb érzelmekkel nem tette fel hálósüvegét, mint ez este. A leereszkedő mód, mellyel a törvényszék minden tagjai s főképpen a báró - ki mégiscsak szinte mágnás, vele az egész napon át szóltak, a fontos megyei, sőt mondhatni országos feladat, melyet ez nap teljesített, a bámulatraméltó találékonyság, melyet minden dolgoknak célszerű elrendezésében tanúsított, s melynek híre kétségen kívül messze száll, önszemei előtt - noha az érdemes férfi magát soha lenézni nem szokta - mintegy kettőzteték becsét. A tiszttartó tökéletesen meg volt elégedve magával. - „Hej! - így álmélkodott - ilyenekre születtem én! mit ér az ostoba gazdálkodás! Szemetet hordatni, szántatni, vettetni, nyomtattatni, ez nem nekem való. Nekem juristának kellett volna lennem, az isten arra teremtett.” Átgondolá, mi lehetne, ha jogot hallgatott volna... Alispán, ki tudja, talán a hétszemélyes táblánál bíró, főispán, kamarapraeses, vagy ország zászlósa. Törvénytudóból mi nem lehet Magyarországban? Képzete, segítve az erősebb bor által, melyet a vacsoránál a többiekkel ő is ivott, nem ijedt vissza semmitől, és a vastag ember nyugtalanul hánykolódott körül ágyán, mintha mind e hivatalok már-már vállait terhelnék.

De tudjuk, az álomnak nincs erősebb ellenszere ily ábrándozásnál. A hasonszenvi gyógyítás elveit látszik bebizonyítani, hogy éber álmaink, melyeket szerelem vagy nagyravágyás előttünk átvezet, elűzik azon kedvesebbeket, melyek önként jőnek, s melyek között lelkünk éppúgy kipihen, mint amazoknál elfárad, s a tiszttartó bármiként hunyta be szemeit, bármennyiszer kényszeríté magát ásításhoz, teljességgel nem bírt elaludni, mi más embernek is kellemetlen, hát még tiszttartónak, ki ahhoz szokva nincs. A szerencsétlen, ki máskor, estefelé, beszélgetéseivel egész társaságokat el tudott altatni, s kinek mestersége most önmagán kudarcot vallott, elkövetett mindent, hogy tűrhetetlen helyzetéből szabaduljon, s hogy magát álomba szenderítse. Számlálni kezde. Hasztalan, a számlálás közt hivatalos számadásai jutottak eszébe, s mennyivel inkább úgy látszott, hogy semmi össze nem üt. A tiszttartó felnyitá szemeit, s körültekintett. A leégett gyertya világítása mellett a szobában minden rémületes alakot vett magára. A múlt évek rovásai, melyeket régi magyar gazdák szokása szerint a szoba gerendáin tartott, nagy árnyékot vetettek, mindannyi óriási bot, mely feléje nyúlt, s a lobogó világban ingadozva fenyegetődzni látszott. Borzadva eloltá gyertyáját, de mit ért? A számadások helyét most mindenféle rablások emléke váltotta fel. A megye legnagyobb

zsiványa halálra ítélve a házban tartatik, ki tudja, mily számos bandája van. S ha ez, hogy vezérét megmentse, a házra törne, mi lesz belőle, szegény tiszttartóból, ki a haramját legnagyobb szorgalommal őrizteti, maga rendelte meg az ácsnál akasztófáját, s nemegyszer mondá az udvaron száz ember előtt, hogy Violának függni kell, mit a zsiványok eddig bizonyosan megtudtak? S nem hált-e ő két esztendő óta, mióta őt a guta keringeté, mindig nyitott ajtókkal? Nem jöhetnek-e, miután a máskor a pitvarában háló hajdú ma strázsálni ment, a zsiványok minden akadály nélkül szobájába? A tiszttartó félelmében izzadni kezdett. E pillanatban feje felett a padláson mintha lépéseket hallana. - Elrémülve felült ágyában. Fülei csengeni kezdtek, de mégis tisztán hallá a lépéseket s mindjárt utána a neszt s recsegést, melyet a deszkák felfeszítése okozott. Nem lehetett kétség... „Irgalmas isten!" - szóla halkan, s kezei akaratlanul imádságra szorultak össze. Mit tegyen? Be kell-e zárnia ajtaját? - de fülei csengnek, mintha egy nagy madár szárnyütései lebegnének körülötte, szíve oly csudálatosan dobog, keble feszül, hogy alig vehet lélegzetet, hozzá a hideg veríték homlokán, s e remegés minden tagjaiban, mind a gutaütésnek világos előjelei. - „Ha bezárom az ajtót s senki segítségemre nem jöhet, veszve vagyok" - így gondolá magában, s dunnája alá bújt. Másrészről e recsegés, mely mindig erősebb lett, s az éj csendjében úgy hallatszott, mintha a mellékszoba padlása feszíttetnék fel, ki tudja, hány zsivány van, s miket kell szenvednie kegyetlenségöktől, ha az ajtót nem zárja be, hogy legalább, míg az feltöretik, segítségkiáltásra időt nyerjen? Halála így még biztosabb. Végre nem valószínű-e, ha a hideg szobában így izzadva felkel, a guta azon pillanatban ütheti meg, melyben ágyából kiszáll? A szerencsétlen sóhajtozott, imádkozott kínjában; tíz esküvést tett, hogy soha magányosan egy szobában hálni nem fog, hogy még holnap elveszi gazdasszonyát, hogy soha vacsorára bort nem iszik; de e feltételek mind csak a jövőn segíthetének, s a jelenben mégis e két szörnyű veszély állt előtte, mely lelkét rémüléssel tölté, amely között nem tuda választani. Végre, midőn Macskaházy kiáltó szavát hallá, melyet félelmében meg nem ismert, a látszólag közelebb álló veszély legyőze minden más tekintetet, s a tiszttartó magára véve dunnáját, felkelt s az ajtó felé ment. De ki képzeli borzadását, midőn egyszerre a pitvar ajtaját megnyílni s valakit sebes léptekkel szobája felé sietni hall? Sietett ő is, s leejtve dunnáját, már a kulcs felé nyúlt, midőn ajtaja felrántatik, s egyszerre bundás ember áll előtte. Van egy pillanat, melyen túl a félelem kétségbeeséssé válik s a gyávát hősé változtatja, s ez tiszttartónknál bekövetkezett. Félig magánkívül, dühösen, mint ki életeért küzd, kíméletlenül, mint ki kíméletet nem vár, ragadá meg a belépőt, s a jövő percben Macskaházy segedelemért ordítva a földön hevert.

- Zsivány! - kiáltott a tiszttartó, ellenét torkánál szorítva, míg a másik kezével fejét s vállait döngeté.

- Megbolondult! - sikoltott a másik, ki megtámadójának fülébe kapaszkodva, magát szinte veréssel s karmolással védelmezé, míg az iszonyú zajra emberek lámpákkal jöttek, s a két küszködő, derekasan összeverve, véres orral s szájjal elválasztatott s bámulással egymásra ismert.

- Hát a teins úr akart kirabolni? - mondá a tiszttartó bámulva.

- A tiszttartó megbolondult! - kiáltott Macskaházy - az világos, zárjuk be itt szobájába; de jerünk hamar, mert a rab szökik. - S ezzel valamennyien e tanácsot követve, a lihegő háziurat, rácsukva ajtaját, magára hagyák, s Macskaházy után a kamarához siettek, míg amaz elbámulva az ügyész szemtelenségén, remegve a félelem, harag s megerőltetés következtében, állt ott fehér hálósüvegében. Végre a szoba hűvössége ismét gutaütésére emlékezteté, s ágyába bújva vánkosai között álmélkodott tovább a világ álnokságán.

Hogy Macskaházy a rabot kamarájában, mely feltöretett, nem találta többé, az, ha az időt meggondoljuk, melyet a tiszttartó karjai vagy inkább körmei között töltött, csak természetes.

Macskaházy még a kamra ajtajánál kiáltozott, mikor Viola már a padlásra ért, honnan egy percben Kálmánnál termett, s rövid köszönetet mondva, szabadban látá magát. Kálmán, a magtárt bezárva, Violáéhoz sietett, hogy neki hírt vigyen, s őt a hátulsó kert ajtajánál gyermekeivel kibocsássa; s még alig értek a kertbe, midőn a sietve távozó lókopogást hallva, meggyőződtek: hogy a rab biztonságban van. - Az asszony, Kálmánnak erőszakkal kezet csókolva, szinte elsietett; ő maga, boldogan, mint ki egy jó tett öntudatával bír, a tiszttartói lak felé ment, honnan mindinkább növekedő zaj hallatszott.

A zajt s rendetlenséget, melyet Kálmán itt talált, nem fogom leírni, olvasóim ismerik a személyeket s az állapotot, melybe a kislaki pince segedelmével jutottak. Elég legyen mondani, hogy az egész ház, urak, szolgák, pandúrok s a faluból a lármára becsődült parasztok gyertyákkal s lámpásokkal vad zavarban futkostak egymás között, s miután mindenik a kamarába nézett, s mindenik megmagyarázá, hogy a rab bizonyosan a padláson szökött ki - min senki nem kételkedett -, mindenki tanácsolt s parancsokat osztogatott, s senki a rabot üldözőbe venni a maga részéről szükségesnek nem tartá, úgyhogy Macskaházy éberségének csak véres orra s betörött fogai maradtak jutalmul.

Már szürkülni kezdett, midőn valamennyien bámulással hallván, hogy senki a rab után nem küldetett - nagy valószínűség arra, hogy az magától visszajő, nem levén -, érezni kezdék, hogy éjjelöket álmatlanul töltötték, s ennyi fáradság után rövid nyugalmat keresni ismét éji hajlékaikba vonultak, Kenyházyt kivéve, kit sem a lárma, sem hajdújának ismételt rázásai, sem Nyúzó káromkodásai, *nec ardor civium, nec frons instantis tyranni* felébreszteni képesek nem voltak.

Midőn Kislaky fiával szobájába jött, a jó öreg Kálmánnak nyakába borult. - Akármi legyen következése - szólt meghatva -, isten áldjon meg, hogy lelkemet az örök szemrehányástól megmentetted. Én statáriális bíró nem leszek soha többé életemben.

Kálmán, meghatva, megszorítá kezét, s szinte szobájába vonult, s az úri ház s tiszttartólak körül ismét csend lőn.

25

Nincs kínosabb helyzet a világon, mint midőn munkás ember betegség vagy más körülmények által nyugalomra kényszeríttetik. Főképp fiatalabb napjainkban érezzük e kínokat, hol személyes befolyásunkat sokkal fontosabbnak tartjuk, mint később; s úgy látszik, mintha a világ, vagy legalább azon kör, melyben forgunk, nem mozoghatna, ha mi nem nyúlunk kerekei közé. Ez vala Ákosnak helyzete azon egész idő alatt, melynek történeteit az előbbi fejezetekben leírtam - s alig hiszem, hogy az orvos s Vándory komoly intései őt szobájában tarthatták volna, ha Etelka apjával Tiszarétre nem jön s bátyjának nem mondja, miként Vilma, kit azonnal meglátogatott, tőle mint szerelmének jelét kívánja, hogy orvosának tanácsát kövesse.

Az alispán, mint mondám, kevés órával neje után érkezett meg Tiszarétre. Réty sokkal ildomosabb férfiú vala, semhogy, mihelyt a tisztújítást bevégezve látta, hogy akaratát az utolsó esküdtig keresztülvitte, véghetetlen aggodalommal nem szólt volna Ákosról, habár tudta, hogy sebje legkevésbé sem veszélyes - Az apa apa marad - mondá vigasztalóihoz, kik között okainak számára s bőségére nézve leginkább báró Sóskuty tünteté ki magát. - Ákos egyetlen figyermekem. Nem mintha leányom iránt nem viseltetném hasonló szeretettel... az egész világ tudja, mennyire imádom Etelkát is... de Ákos egyetlen figyermekem, s ki tudja, nem csal-e a hír, mely sebét könnyűnek mondja?... Kézen ejtett sebek, mint igen tisztelt főorvosunktól - az említett éppen jelen volt - többször hallám, néha tetanust s halált okozhatnak... s ha szegény Ákosomat elveszteném!... Az alispán valahányszor előadásában ezen ponthoz ért, mélyen sóhajtva szemeit törlé. Szívreható vala őt fájdalmában látni. Az első hírnök után egypár órával Tiszarétről egy második érkezett, ki által a kulcsár, Ákosnak parancsolata ellen, de mert gondolá, hogy a hír más módon úgyis már Porvárra érhetett, az alispánnak az úrfi sebéről azt írá, hogy az egész, Serer s Vándory véleménye szerint, kicsiség. De ámbár Réty e hírre kinyilatkoztatá, hogy eszerint másnap reggelig Porváron fog maradni, a főispán ebédjéhez ült, az apának aggodalma azóta csak nevekedni látszott, olyannyira, hogy a főispán, ki nyugtalanságát észrevevé, maga felszólítá őt, hogy az ebédet odahagyva siessen haza s győződjék meg fia állapotáról tulajdon szemeivel. Réty, örök hálájának kinyilatkoztatása mellett, elfogadta ezt, s leányával s a főorvossal, ki buzgóságát ez alkalommal azáltal bizonyítá be, hogy az ebédtől a fagylalt előtt kelt fel, hazafelé sietett; míg a vendégek az egész ebéd alatt határtalan apai szeretetét magasztalák. Hogy Réty hazaérve, fiát minden veszedelmen kívül találta - min egyébiránt, köztünk legyen mondva, belsőképp egy percig sem kétkedett -, olvasóim tudják, az pedig, hogy a főorvos a betegnek állapotát megtudva, Serernek mandulateje helyett azonnal limonádét rendelt, azok előtt, kik valaha életökben egy beteghez két orvost hívattak, annyira magától értetik, hogy elhallgatnám, ha egypár egészséges olvasóra nem számítnék. Ezen orvosi tanácskozmány s jó vacsora után az egész tiszaréti háznép jókor alunni ment, mire főképp a háziúrnak, reggeli fáradalmai után nagy szüksége volt.

Ákos baja senkire az egész család közül nem hatott annyira, mint Etelkára, nemcsak mert senki a házban a beteget inkább nem szerette, de mert egyszersmind a legtisztább barátsággal ragaszkodott Vilmához is, s érzé a következéseket, melyek e történetből reá háramlandanak, s melyek miatt önmagának szemrehányásokat tett, ő lévén az, ki Vilmát s anyját arra bírta, hogy Ákos látogatásába beléegyezzenek. Miután Etelka, bátyjának jó éjszakát kívánva, alunni ment, s szobaleányát, ki a mellékszobában hált, elküldve maga maradt, nyugtalanul jára fel s alá szobájában... s mennyivel többet gondolkozott az egész történet felett, annyival több aggodalommal tekinte a jövőbe. - Sokkal jobban ismeré mostoháját, mint hogy annak Ákos s Vilma házasságára való megegyezését valaha reménylhetné; ily viszonyok közt pedig apjának

megegyezése sem várható, sőt bizonyos, hogy ő is el fog követni mindent, hogy fiát szándékában akadályozhassa... s Ákos mit tegyen, hol engedni, sőt hol ígéretének teljesítését csak elhalasztani is becstelenség volna? A történtek után a család belső csendének felbomlása bizonyos... s Etelka jobb s nemesebb teremtés vala, hogysem a gondolat, miként apa s fiú, talán pár nap múlva mint ellenségek fognak megválni egymástól, fájdalommal nem töltené lelkét.

Egy volt e szerencsétlen nap emlékei között, mi lelkének jólesett, azon mód, mellyel magát Kálmán Tengelyi irányában viselte. Etelka ismeré szeretetét. Majdnem együtt nevelve, legalább első gyermekségtől óta, mint testvérek társalkodva egymással - mire Kislak szomszédsága száz alkalmat nyújtott -; Etelka sem maradhatott közönyös Ákos barátja iránt. Ha hallgatok külső tökélyeiről, melyek, bármint szabadkozzanak ez állítás ellen sokan, az asszonyi szívre megteszik hatásukat - Kálmánnak jelleme is olyan vala, mely éppen a jobb asszonyokat leginkább érdekli. A nyíltság, melyet arca kifejezett, határtalan bátorsága s azon férfias becsületérzés, mely minden szavából kitűnt, őt érdekessé tevék, főképp oly lány előtt, ki magát bábbá nem alázva, a férfiban nem felpiperézett bábot, hanem férfit keres... s Etelka nemegyszer mondá Ákosnak, hogy kívüle Kálmánnál senkit inkább nem szeret. De Etelka egyike vala azon hölgyeknek, kiknek érzelmei inkább mélyek, mint szenvedélyesek levén, magokat egykönnyen elragadtatni nem engedik... s valamint tisztelőjének jó tulajdonait senki inkább el nem ismeré, úgy senki nem látá tisztábban a hibákat, melyek azokat elhomályosíták. Kálmán szenvedélyessége, a gyengeség, mellyel magát a pillanat benyomásaitól elragadtatá, hiúsága végre, e hiba, melytől senki közülünk nem egészen ment, s mely iránt mégis talán éppen azért valamennyien oly szerfelett szigorúaknak mutatkozunk, nem kerülték el figyelmét... s valahányszor Ákos barátja mellett szót emelt, nővére mondá: hogy jövőjét oly férfira, ki ezen hibákat oly mértékben bírja, mint Kálmán, bízni nem fogja, míg javulásának jeleit nem tapasztalandja.

...Hiú kacérkodókat kivéve, nincs leány, mely midőn magát valóban szeretve látja - közönyös maradhatna. Mint a szerelem istene bekötött szemmel irányozza nyilait: úgy, ha szenvedély szemeinket elvakítá, s nem tudjuk, mit teszünk, leginkább hatunk többnyire kedveseink szívére. De ki Etelkát bírni akarta, annak nemcsak szívét, de meggyőződését kelle megnyernie, s ez az, mi eddig Kálmánnak nem sikerült. A mód, mellyel magát Tengelyi irányában a tisztújításnál viselé, azonban sokkal magasabbra állítá őt kedvese szemeiben. Kálmán fellépése nemes vala már magában is... Helyzetében, ki a Tengelyi s Rétyek között létező ellenségeskedést ismeré, s midőn a jegyzőnek védelmére felszólalt, érzé, hogy maga s Etelka között egy új válaszfalt emel minden szavával; ily cselekvéshez valóságos önmegtagadás, valóságos erény kellett, mi végre nem más, mint önzésünket alárendelni meggyőződéseinknek. Etelka, ki Kálmán egész szeretetét ismeré, teljes mértékben érzette ezt, s ki e pillanatban szívébe nézhetett volna, hihetőképp azt látná, hogy Kálmán itt épp annyival közelebb jutott céljához, mint magát bátorsága által attól eltávolítva gondolá... legalább Etelka reá emlékezve, soha nem számolá fel kevesebbé hibáit, mint éppen ez éjjel.

E gondolatok Etelkát, midőn végre ágyba feküdt, sokáig nem hagyák alunni, s alig szunnyadott el, midőn kocsizörgés ismét felébreszté álmaiból, melyekben a tisztújítás, zsiványok, testvérének véres alakja s Kálmán arcvonásai csudálatos vegyületben tűntek fel. - Etelka felült ágyában. Sebes lépések hallatszottak, melyekkel valaki a lépcsőn feljött, a folyosón végigment, s a mellékszobának ajtaját felnyitva belépett. Macskaházy vala ez, ki Viola elfogatása után az irományokkal Tiszarétre visszatért, s kinek szobája - mint olvasóim, e történet előbbi részeire visszaemlékezve, tudni fogják - éppen Etelka szobájának szomszédságában vala, s tőle csak vékony téglafal által választatott el;... s valamint a szobalány, midőn az utolsó tisztújítási konferencia alkalmával e szobában a sz.-vilmosi jegyzővel mulatott, s később

látá, hogy Macskaházy az egész idő alatt szobájában volt, félt, hogy az ügyvéd e beszélgetés minden szavát meghallá: úgy Etelka most ez éji csendben minden mozdulatot észrevett, mely a mellékszobában történt. „Honnan jöhet ez ily későn? gondolá magában, s nem tulajdonítva több fontosságot az egésznek, már ismét alunni készült, midőn Macskaházy szavai figyelmét felgerjesztéék. Az ügyész azalatt hihetőképp gyertyát gyújtott, s most, a nesz után ítélve, irományokat néze át.

- Itt vannak - szóla félhalkan, összefüggetlen szótagokban -, itt vannak mind Tengelyinek nemeslevelei... no, most keresheted nemességedet, büszke jegyző!... S itt az irományok, melyeket a nagyságos asszony annyi ideig keresett; úgy, be velök asztalfiókomba, s legyen ember, ki ezeket tőlem olcsón kicsikarja. - S ezzel Macskaházy valamit szekrényébe zára, s kezeit dörzsölve jára fel s alá szobájában. Kevés idő múlva a folyosón ismét lépések hallatszottak. - A mellékszobának ajtaja megnyílt, s Macskaházy szokott rikácsoló hangján felszólalt: - Rendben vagyunk, nagysám, Violát megfogtuk, kétségbeesve védelmezé magát, de meggyújtottuk tanyáját s kifüstöltük mint a méheket. Az írások is mind kezembe kerültek.

- Hol vannak? - mondá a másik hang, melyben Etelka azonnal mostohája szavát ismeré meg - halkabban.

- Tűzbe dobtam, mihelyt kezembe kerültek - szólt a másik -, így legalább nem csinálnak több galibát; mind együtt voltak Tengelyi irományai s Vándory levelei, mik után nagysád annyira vágyódott.

- Szóljon halkabban az istenért! - szakítá félbe a szólót az alispánné. - Etelka apjával tegnap este visszajött, s ha nem alszik, mindent meghall. - Mire Macskaházy, ki az alispán s leánya visszatéréséről eddig semmit nem tudott, suttogásra mérséklé hangját, úgyhogy Etelka többé mit sem hallhatott; s midőn mostohája ismét elment, nyugtalanul veté magát körül ágyán reggelig, míg bátyjához sietve a dolgokat, melyeknek véletlenül tudásához jutott, vele közölheté. Mihelyt Ákos a történteket hallá, Kálmánnak levél íratott, s az öreg János Kislakra nyargalt.

Ezek után, miket pótlólag előadni az egésznek megértésére szükségesnek látszott, olvasóim megfoghatják a nyugtalanságot, mellyel Ákos s Etelka aznap reggelén, melyen János Kislakról visszatért, egymás mellett ültek. Viola meg vala mentve... de mit tegyenek most? Azok után, miket tudtak, nem lehete kétség, hogy Vándory irományainak elrablása szüléik, vagy legalább mostohájok parancsolatára történt. - Igaz volna-e, hogy - mint Kálmántól minap hallá - ez irományok apjának szerencsétlen testvérét, ki apai házát fiatal korában elhagyá, illetik, s hogy Vándory e családi titokban beavatott? S ha ez úgy van, miért e titkolódzás, miért nem szólt eddig, miért nem szól most? Lehet-e Vándoryról feltenni, hogy ha a családnak e szerencsétlen tagja még élne, s valaki által annak jogaitól való megfosztása céloztatnék, Vándory ily aljassághoz segédkezet nyújtana?... De ha az egész nem erre vonatkozik, mily irományai lehetnek a jámbor lelkésznek, melyeknek megsemmisítése mostohájoknak annyira szívén fekszik, hogy miatta valóságos gonosztettre vetemedjék?... Az egész egy nagy rejtély, s mindenütt egyenlő bizonytalanság, mit tegyenek ők magok?

Az irományok, melyek között Tengelyi nemességi bizonyítványai valának, nem semmisíttettek meg. Etelka hallá, midőn Macskaházy azokat fiókjába zárta... s éppen mert Rétynének azt hazudta, hogy az irományok elégtek, nem lehetett kétség, hogy azokat megtartani s még más célra használni kívánja. Ákos hogy jusson ez irományokhoz, melyeknek egy része őt oly közelről érdeklé? Nyilván számot kérjen-e Macskaházytól?... De nem fog-e mindent tagadni? Nem fog-e éppen ily megszólítás okul szolgálni, hogy az irományok megsemmisíttessenek? S mily módon kényszerítse őt prédája visszaadására, ha nyilván nem lép fel, s miként teheti azt, oly esetben, midőn a gonosztevő csak saját szüleinek eszköze?! És ha ismét hallgat, nem fog-e

Macskaházy a birtokában levő irományokkal száz gazságot követni, melyeknek feleletterhét részben az veszi magára, ki azokat megakadályoztathatná? Vannak pillanatok, hol eszünket, mely által helyzetünk minden veszélyeit belátjuk, átkozzuk s irigységgel nézünk az állatra, mely ösztönét követve nyugodtan halad a természet által elébe jelelt úton; pillanatok, melyekben érezzük, miként akaratunk úgynevezett szabadsága nem más azon szerencsétlen, egyedül az embernek adott kiváltságnál, hogy kétkedhetik.

- Mit tegyünk? - szóla végre Ákos, miután mind e lehetőségeket egymás után elszámolá, felugorva pamlagáról, s felkötött kezével türelmetlenül fel s alá járva szobájában. - Engedjük-e, hogy Tengelyi itt szemünk láttára egy gazember által jogaitól megfosztassék, míg mi összetett kezekkel nyugodt tanúi vagyunk ez alávalóságnak, melyet talán megakadályozhatnánk? vagy nyilván lépjünk-e fel, mi, Rétynek gyermekei, tulajdon szüléink ellen?... szörnyűség!...

- Ne tegyünk semmit, mi oly esetben, midőn arról, mit tenni kell, tisztában nem vagyunk magunkkal, mindig a legokosabb - mondá Etelka. - Macskaházy egypár napig sem az irományokat megsemmisíteni, sem azokat, anélkül, hogy észrevennők, valami alávalóságra használni nem fogja. Addig vigyázzunk mindenre, mi körülöttünk történik. Nem szokásom, sőt elveim ellen van, de asszony létemre nem fogom annyira elnyomni kíváncsiságomat, hogy szomszédom falán ne hallgatóddzam. Ha valamit észreveszünk, vagy valami jó eszünkbe jut, később elhatározhatjuk magunkat.

- Az egyenes út a legjobb - válaszolt fejét rázva testvére -, hallgatódzni, kémkedni nem nekünk való. Ezek az emberek tízszer megcsalnak, s biztos lehetsz, ha évekig állsz Macskaházy falánál, nem hallasz többé egy szót. Legtermészetesebb, ha apámmal szólok.

- Ha azt akarod, hogy az irományok még ma megsemmisíttessenek - mondá Etelka, - nem szükséges egyebet tenned. Akár, mitől isten mentsen meg, mostohánk s Macskaházy lépései ismeretesek előtte, akár nem: annyi bizonyos, hogy mihelyt valaki gyanítja, hogy a titoknak egy részét bírjuk, az irományok azonnal örökre eltűnnek.

- Igazságod van - szólt bátyja, székre vetve magát -, tűrnünk, színlelnünk kell, legalább, mennyire tőlünk kitelik.

- Vigyázz magadra - mondá most Etelka, midőn a pamlagról felkelt s távozni készült -, apám lépteit hallom a folyosón... hihetőképp Vilmáról szóland veled... Végy erőt magadon, s tartsd meg nyugalmadat.

S ezzel a hölgy, kezet nyújtva, s apjának, kivel az ajtónál találkozott, kezet csókolva, kiment.

A viszony, melyben apa s fiú egymáshoz álltak, sohasem bírt azon melegséggel, azon teljes, határtalan bizalommal, mi által a családi élet boldogítóvá válik. Bármi közel álltunk egymáshoz, ha szíveinknek közös vágyai nincsenek, összeforrni nem fogunk soha; s a vérrokonság nem pótolhatja azon kötelékeket, melyekkel közös meggyőződések két lény egész valóját összefűzik. Azonban ne gondolja senki, hogy az alispán s fia között örök viszongást, sőt ellenségeskedést találhat - mi apa s fiú között nemesházainkban, fájdalom! gyakori eset -, sőt, mind az öreg Réty látó szeretettel viseltetett fiához, mind ez soha a tiszteletről, mellyel apjának tartozott, nem feledkezett meg, és talán egyik sem gyanítá, hogy a békesség, melyben élnek, nem egyetértés, hanem csak annak eredménye, mivel nincs tárgy, melyben találkozván, összeütközésök lehetséges volna. A távolság, szellemi, mint anyagi világban, oly fogalom, melyhez csak tapasztalás által juthatunk, s mint a gyermek míg a tért, mely őt egyes tárgyaktól elválasztja, meg nem mérte, mindent egyenlő közelnek gondol: úgy apa s fiú az egyik emelkedési terveit, a másik ifjú lelkének sugallatát követve, hihetőképp nem is gyaníták még a távolságot, melyben egymástói álltak, noha a zavarból, mellyel az alispán, most midőn azért

jött, hogy fiával Vilma iránt szóljon, ennek kezét szorítá, látni lehetett, hogy ő legalább e pillanatban talán sejdíti a viszonyt, melyben fiához áll.

A szokott egészségről kérdezősködések után, melyeket azonban Ákos kinézése szükségtelenné tett, mindketten egy ideig hallgatva ültek egymás mellett, míg végre az alispán, erőt véve magán, a beszélgetést megkezdé.

- Fiam - szólt, ajkait mosolyra kényszerítve, mit közönségesen tenni szokott, ha azon kifejezésről, mely a jelen pillanatban legcélszerűbb, magával tisztába nem jöhetett -, még szemrehányásokat kellene tennem utolsó kalandodért. Gondold meg, mik egy apának érzelmei ily pillanatban.

- Kedves atyám, jó, hogy e tárgyról szólunk - mondá Ákos, s hangjának remegésében belső meghatása vala észrevehető -, tisztába kell hozni e dolgot, s pedig mentül elébb, jobb most, mint csak egy órával később.

- Csak ne hirtelenkedjünk el semmit - vága közbe az alispán, kinek a mód, mellyel fia a beszélgetést felfogá, nem tetszett. - Fel vagy gerjedve, szóljunk inkább másról, még talán gyengének is érzed magadat.

- Nem, atyám! - válaszolt élénken Ákos - fia becsülete forog kérdésben itt, hirtelenkedésről szó nem lehet. Tudja, hogy Vilmát szeretem - az alispán ajkai mosolygásra vonultak, mit Ákos észrevéve, elpirult. - Ne féljen, nem fogom leírni ez érzeményt, úgy látszik, úgysem fognék megértetni; de atyám ismeri a vigyáztalanságot, mire Tengelyi, ki nem akará, hogy házához menjek, makacssága által kényszerített.

- Tengelyi bizonyos tekintetekben mindig józan ember volt - vágott közbe Réty.

- Legyen! erről sem fogok vitatkozni - folytatá Ákos mindig melegebben -, mennyire józan, vagy nem, embertől oly dolgokat kívánni, melyeknek teljesítése lehetetlen, mennyire célszerű oly érzemények ellen küzdeni, melyeknek elnyomása helyett csak eltitkolásukat érhetjük el, mindez nem ide való. Apám tudja, mi történt, tudja, hogy Vilmának minden ártatlansága mellett jó híre szenvedett, hogy elégtétellel tartozom, és...

- Kedves fiam - szólt közbe, fejét csóválva az alispán - ne engedd magadat túlzásokra ragadtatni! Vilma becsülete! én nem tudom, miként szenvedhetett volna az? Az egész, meg kell vallani, Tengelyi házának sem szolgált díszére, főképp Vilma anyjának nem; de mi a leányt illeti, istenem, tizenhét esztendős!

E szavak, s főképp a mód, mellyel azok mondattak, Ákost legbensőbb érzelmeiben sérték, s a változott hang, melyben szólt, apjának hamar eszébe juttatá a hibát, melyet elkövetett. - Hagyjunk fel a gúnnyal, apám - szólt komolyan -, s beszéljünk nyugodtan a tárgyról. Azok által, mik történtek, Vilma hírének szenvednie kellett. Ha egy percig kételkedtem volna, a mód, mellyel anyám e szobában felőle szólt, elég volt felvilágosításomra. A dolgok ezen állásában csak egy mód van hibámat jóvátenni, s valamint régen tisztába jöttem magammal, hogy Vilmát nőmül választom: úgy most el vagyok határozva, hogy azt továbbra halasztani nem fogom, s azért kérem megegyezését.

Rétynek különös ellenszenve vala minden kérdésnek oly módoni felállítása ellen, hogy arra csak egyszerű igen- vagy nemmel felelhetett, s főképp e fontos tárgyra nézve alig képzelhetni a zavart, melybe az érdemes férfit fiának szavai hozák. - Csak a hirtelenkedés veszélyeiről rebegett valamit, s hogy a tárgy fontosabb, semhogy abban rögtön valamit határozni lehetne.

- Ami engem illet, kire nézve e tárgy kérdésen kívül legfontosabb - válaszolt Ákos -, biztossá tehetem apámat, hogy egy évnél több, mióta elhatároztam magamat; azonkívül gondolja meg, hogy Vilma azok után, mik történtek, csak mint jegyesem léphet megszégyenülés nélkül a

világ elébe, s én nem akarom egy nappal is hosszabbítani e kínos állást, melybe e családot hoztam.

- Kedves fiam - mondá Réty oly érzékenyen, minővé hangja csak válhatott -, én teljes mértékben méltánylom gyöngeségedet, s bizonyos lehetsz, hogy mindenben, mit ifjú vigyázatlanságod jóvátételére célszerűnek látandunk, teljes segélyemre számolhatsz...

- Hát helybenhagyását bírom? - vága közbe apja kezét szenvedéllyel megragadva Ákos.

- Mindenre - folytatá az alispán -, mi arra szükséges, hogy Tengelyiék könnyelműséged által kárt ne szenvedjenek. Isten megáldott vagyonnal, ha szükségesnek látod, inskripciót adunk neki, Vilmát fényesen kiházasítjuk, és...

Ákos eleresztve apja kezét, felugrott pamlagáról.

- Apám - szólt s arcai lángoltak -, hát elfelejti, hogy Vilmát szeretem, hogy senkit nem szeretek úgy a világon, hogy ez érzemény általa viszonoztatik, s hogy készebb vagyok lemondani mindenről, mint hogy őt más karjain lássam?! - Az alispán zavarodtan simítá hajait. - Igen - folytatá Ákos -, ne gondolja, hogy házitartásomra valami segedelmet kérek. Anyámnak birtoka, mely már kezemben van, elég, hogy belőle nőmmel eléljek. Rendelkezzék saját birtokáról, rendelkezzék mindenről kedve szerint, apám, én megegyezésénél nem kérek egyebet... ne tagadja meg azt fiától!

Az alispán nem vala érzéketlen, s fiának e szavai mélyen hatottak szívére; de ő életének azon korához ért, melyben elveink, miket közönségesen érdekeink szerint választunk, érzelmeink irányában éppoly erősökké válnak, mint fiatalabb napjainkban gyengék; s a befolyás, melyet Rétyné férje felett gyakorolt, nagyobb vala, hogysem ez engedett volna; s minden, mit Ákos apjától válaszul nyerhetett, csak azon általános szójárásokban állt, melyekkel azok, kik mély érzeményt felfogni soha képesek nem voltak, szenvedélyeink ellen okoskodni szoktak, s melyek közönségesen vagy érzelmeink tagadásában vagy azon régi állításnak száz változataiban állnak, hogy az emberi szív ingatag, s idővel minden sebéből kigyógyul, mi a szívnél oly igaz, mint más betegségeinknél, csakhogy itt is a gyógyulás sokszor halál által történik, s hogy valóban nincs mit örvendeni rajta, ha a szív sebével egyszersmind érzékenységét veszté el.

Ákos tántoríthatatlan vala, s még elhalasztásról sem akart hallani semmit, noha apja végre ünnepélyesen kinyilatkoztatá, hogy ha most útra megy, s feltétele egy év múlva nem változott, ő a házasságot ellenezni nem fogja.

- De kérlek, fiam - szólt végre az alispán, míg a legnagyobb felgerjedésben a szobában fel s alá járt -, gondold meg, mit teszesz; gondold meg, hogy szenvedélyednek egész jövődet áldozod fel. Senki nem tudja jobban, mint tenmagad, miként szeretlek; soha egy szót nem hallál tőlem, mellyel kívánataidnak ellenszegültem. Politikai elveid ellenkeznek azokkal, melyekben én élek, hagyján! én tisztelem meggyőződésedet, s az időre bízom, hogy mint másokat, úgy téged az igaz útra térítsen; lelkem legforróbb kívánata vala, hogy hozzád illendő nővel lássalak... s ámbár én részemről többet ismerek, kik minden vágyaimnak megfelelnének... Nem bíztam-e önsorsod meghatározását egészen magadra? Nem élvezted-e szabadságodat oly mértékben, mint talán soha fiú, kinek szülei élnek?... Csak most engedj kéréseimnek! gondold meg, a lépés, melyet tenni akarsz, olyan, melytől nincs visszalépés.

- Én meggondoltam mindent, s el vagyok határozva - válaszolt Ákos nyugodtan. - Vilma birtokán kívül nincs a világon semmi, mi szívemet kielégíthetné.

- S ismered-e a világot?... S tudod-e csak azt, szívednek mily szükségei fognak támadni, ha majdan ifjúságod elmúlt? - folytatá az alispán élénken. - Korodban szerények vagyunk kívánatainkban, egy szalmafödél s kedvesünk szerelme, ez minden, mit igénylünk; ami még

hibáznék, azt ifjú képzetünk pótolja... s ha, mint vad népekről beszélik, kik aranyukat kis tükrök- vagy üveggyöngyökért odaadják, ifjú korunkban egész birtokunkat egypár töredékeny örömért odavetjük, oka egyedül az, mert e múló élvezetekben kimeríthetetlen kincseket látunk. De hidd el fiam, a szívnek vannak szükségei, melyeket huszonnégy éves korunkban nem ismerünk, melyek csak később támadnak, de melyeknek kielégítése szerencsénkre szintoly szükséges. A férfi kitüntetés után vágyódik, mint az ifjú szerelem után sóvárgott; miután egész boldogságunkat egy szív szeretetébe helyhezve, magunkat kielégítve nem találtuk, sokaknak tisztelete- vagy legalább hódolatában keressük pótlékunkat.

Ákos mosolyogva rázá fejét.

- Ne rázd fejedet - szóla Réty tovább -, az idő jőni fog nálad is, mint mindenikünknél. Nemes jellemű ifjú vagy, távol minden önzéstől s haszonvágytól, jól tudom, de végre, ember, s nem tagadhatja meg senki közös természetünket. Valamint testi úgy lelki tulajdonaikra nézve, azon számtalan különbségek mellett, melyeket emberek vonásain észreveszünk, s melyekért az egyik szeretetreméltónak látszik, míg mástól undorodva elfordulunk, vannak bizonyos fődolgok, melyek különböző formákban, de mindenütt feltalálhatók, s valamint orra, szája, füle egyenlőn megvan a legszebb s legrútabb arcnak: úgy azon főhajlamokat, melyek lelkünk természetét képezik, más vegyítékben, de fel fogjuk találni mindenütt. Higgy, fiam, apádnak, az idő el fog jőni, hol a kitüntetés utáni vágy fel fog támadni lelkedben is; napok, hol lelkedet a gondolat, miként nagy tehetségeid parlagon hevernek, keservvel fogja tölteni, hol kortársaidat látva, kik nálad minden tekintetben alantabb állván annyira föléd emelkedtek - átkozni fogod balgatagságodat, mellyel magadat e pályáról kizártad.

- De ha úgy volna is - szólt Ákos, kit apja szavai nem győztek meg, de kire azok mélyen hatottak, mert látá a megindulást, mellyel azok mondattak -, ha a nagyravágyásnak ördöge feltámadna végre bennem is, ki áll jót, hogy azt, bár mindenben tanácsait követném, ki fogom elégíthetni? S e Tantalus almák, melyek felé annyian nyújtják kezeiket, kinek elégíték ki szomját? Ki vágyódott valaha kitüntetés után anélkül, hogy élete végén azt, mit elért, haszontalannak tapasztalva kielégítetlenül nem szállt volna sírjába?

- Ez való lehet egyesekre, olyanokra nézve, kik elérhetetlen célt tűztek ki magoknak - válaszolt az alispán.

- De ha én azok közé tartoznám? - szóla közbe Ákos. - Eddig nagyravágyás nem bántott soha; de azt érzem magamban, ha valaha e szenvedély bennem felébred, a cél, melyet magamnak kitűzök, olyan leend, melyet milliók közül elérni alig adatott egynek. Egy megyének nagy férfia lenni, nagyságoltatni, méltóságoltatni azon pár ezer ember által, kiktől ismertetem, büszkén emelni fejemet, mint a nádszál, mely posványból ered, magam körül a rohadt elemmel, melynek növésemet köszönöm, inogva s hajlongva, hogy ellentállásomban gyengeségemet ne áruljam el... ez nem azon cél, mi után valaha vágyódni tudnék... s tűzhetnék-e ki mást?

- Miért ne? - válaszolt az alispán élénken, ki ámbár érzé, hogy fia keserű szavaival önhelyzetére céloz, örült a fordulatnak, melyet a beszélgetés vett - ily fiatal emberből, mint te, minden lehet e világon. Való, az út, melyen hazánkban magasabb polcra törekszünk, nem kellemetes. Helyzetedben a megyei szolgálatot nem kerülheted el; de nem vagy-e fiatal? nem áll-e nyitva előtted az út, hogy ott kezdhesd, hol mások végzik? Három év múlva lelépek, s helyemet neked adom által. Ismered helyzetemet, s tudod, hogy oly valamit ígérek, mit teljesíteni hatalmamban áll. Nem szükség, hogy elveidet megtagadd, sőt mennyivel inkább lépsz fel ellenem, annyival bizonyosabb választásod, s légy csak egyszer alispán, abból mindenné válhatsz, országbíróvá, ha iparkodol.

- De, kedves apám - szóla Ákos, nem nyomhatva el egészen a mosolygást, mely midőn e fényes terveket hallá, ajkain átvonult -, ha az életpálya, melyet előmbe tűzött, csakugyan olyan volna, milyenen járni óhajtok, ha csakugyan kedvet érzenék magamban, miután pár évig bizonyos úton haladtam, mihelyt látom, hogy rajta tovább, azaz új hivatalhoz nem juthatok, általtérni más-, éppen ellenkezőre, ha én is azokhoz akarnék tartozni, kik Mahometként egy ideig a hegynek parancsolják, hogy hozzájok jöjjön, s miután az nem mozdul, felkelnek, s magok mennek a hegyhez: ugyan, miként akadályozhat Vilma célom elérésében?

- Fiam - szóla az alispán, midőn bámulva Ákosra tekintett -, hát elfelejted, hol élsz? Nem tudod, hogy e megyében családi befolyás nélkül semmire sem mehetsz? A személyes érdem... zérus, mely értékedet tízszerezi, ha állásodat, mint számot, elébe teheted; anélkül... semmi. Azt hiszed, valaha alispánná lettem volna, ha boldogult anyád, vagy második nőm helyett nemtelen leányt veszek feleségül?

- Minek szükséges, hogy nőm nemes legyen, ha én az vagyok?

- Igen - válaszolt Réty, ki a vitatkozás hevében legbensőbb gondolatait kitárta, - ha az, kit választál, nem éppen Vilma, nem egy falusi jegyző leánya volna. Ha úgy tetszik, végy nemtelen leányt feleségül, gazdag kereskedőét, tőzsérét, megkeresztelt zsidóét, ha kedved tartja, nem bánom, én nem ragaszkodom családi előítéletekhez, s jól tudom, hogy a vért, mely ereinkben foly, senki sem látta még; de végy gazdagot, s állásod nem hogy romlanék, de javulni fog. Korunkban a nemzetségfák csak még annyiban becsültetnek, amennyiben osztálykövetelésnél bizonyságul használtathatnak, s a két ivadék óta nemesedett pór megvetéssel néz le a százados nemesre, ha ez gyalog megy el fényes hintója mellett; de neked vagyon kell, fiam, ha emelkedni akarsz. Jószágaim, bármennyit adnék, ha megváltoztathatnám, mindkét ágat illetik. Ha nőd semmit sem hoz házadhoz, csak annak felét fogod bírni, mit most én bírok, és...

- Kedves apám - szakítá félbe Ákos a szólót -, ne folytassuk e beszélgetést, mely mindkettőnknek csak kellemetlen lehet, s mely szándékomat nem fogja megváltoztatni. El vagyok határozva. Ha csak szívemről volna a szó, talán erőt érzenék magamban feláldozni egész boldogságomat, csakhogy apámnak fájdalmat ne okozzak; most, hol becsületem, hol Vilmának jövője forog kérdésben, feltételem változhatatlan. Ne állítson beleegyezésének megtagadása által azon szomorú kénytelenségbe, hogy éltem legfontosabb lépését akaratja ellen tegyem.

- Gondold meg, fiam - szólt Réty, kérő hangon -, mennyit fáradtunk boldogult nagyapád s én, hogy családunkat e polcra emeljük, s te egyszerre egy félszázadnak fáradságait fel akarod áldozni szenvedélyednek? Gondold meg szegény apádnak házi békéjét, melyet örökre feldúlsz, mert nőm s Vilma soha e világon barátságosan találkozni nem fognak, s anyád készebb elhagyni házamat, hogysem valaha e szerencsétlen házasságba beléegyezzen. Gondolj nővéredre, kinek szinte egész jövőjét elrontod, mert ki volna az, ki egy falu jegyzőjével sógorságra akarna lépni? - S az érdemes alispán hihetőképp még sok dolgot hozott volna fel, melyeknek meggondolását fiának ajánlaná, ha e pillanatban az ajtó fel nem nyílt, s a nagyságos asszony nem lépett volna a szobába, mi által az egész beszélgetés más irányt vett.

Réty okoskodásai kétségen kívül éppoly kevéssé győzheték meg fiát, mint ez apjának azt magyarázhatta volna meg, hogy ember tökéletes józanság állapotában egy szegény falusi jegyző leányát a taksonyi alispánságnál többre becsülheti; de Ákos apját inkább szereté, s a hang, mellyel ez szólt, melegebb vala, semhogy intései szívét egészen érintetlenül hagyhaták. Midőn mostohája a szobába lépett s a szónoki szerepet mint közönségesen magára vállalá, Ákos vére a parancsoló hangok előtt felforrt, s minden szavában csak azon megvetés vala látható, melyet ez asszony iránt, főképp mióta benne gonosztevőknek cimboráját látá, érezett.

- Hát szóltál Ákossal? - mondá férjéhez fordulva, éles hangon az alispánné - s mit mond?

- Szóltam - válaszolt a megszólított zavarodtan -, s Ákos azt mondja, hogy... azaz a jelen pillanatban... hogy...

- Hogy Vilmáról lemondani nem fog - vága szavába Ákos nyugodtan -, sem a jelen pillanatban, sem ezentúl.

- Majd meglátjuk - mondá Rétyné, bosszús tekintetet vetve a szólóra, - ha az úrfi azt hiszi, hogy e házasságban valaha megegyezünk...

- Ami nagysádat illeti - szólt Ákos oly hangon, melyből belső megindulását mindenki észreveheté -, sohasem számoltunk e megegyezésre; egyébiránt...

- Apád sem fog megegyezni - szakítá félbe indulattal az asszony -, férjem soha nem mondott mást, esküdni mernék reá.

- Nagysádnak igazsága van - folytatá Ákos mindig inkább megindulva -, de atyám szeretetét bírtam mindeddig; nem hiszem, hogy e szándéka megmásolhatatlan volna.

- Apádnak e szándéka megmásolhatatlan - szólt Rétyné mindig hevesebben -, nemde, férjem? - s midőn az alispán többször fejét hajtogatá - soha! soha! sem ő, sem én ez őrültséghez meggyőződésünket adni nem fogjuk.

- Ezen esetben - válaszolt az ifjú hideg megvetés tekintetét vetve a szólóra - apám megegyezése nélkül leszek kénytelen azt tenni, mire magamat, mint becsületes ember, kötelezve érzem, s elhagyni a házat, melyet mások, úgy látszik, oly tökéletesen elfoglaltak, hogy számomra hely sem marad többé.

- És az úrfi ugyan hová megy - szólt a mostoha gúnyosan -, ha többé szerencsénk nem lesz? Talán mátkája uradalmaira vonul vissza? - S az asszony kacagásra kényszeríté magát.

- Nem lesz szükséges - válaszolt a másik, kinek arcait felindulásában halotti sápadtság lepte el, s ki alig bírá leküzdeni az érzelmeket, melyek keblét tölték -, a jószág, mely anyámról reám maradt, elég, hogy belőle becsülettel eléljek. Ha ő élne, nem szorultam volna arra, hogy apám házát ekképp hagyjam el.

- Alávaló! háládatlan! kígyó! - kiáltott Rétyné, nem tartózthatva magát - szememre hányod, hogy mostohád vagyok. Én született báró Andorházy kisasszony vagyok, nem szorultam reá, hogy haszontalan nemesemberhez menjek; nekem nem volt grácia, inkább én tiszteltem meg családotokat. Anyád jószágaira ne számolj, rossz fiú! nem vagy még huszonnégy esztendős, apád nem fog kiadni semmit.

- Ne méltóztassék megfeledkezni - válaszolt Ákos nyugodtan -, hogy két hónap múlva az leszek.

- És én mondom: nem! nem, és százszor nem! E házasságból nem lesz semmi! - kiáltott az alispánné magánkívül. - Én nem tűröm, hogy rajtunk e gyalázat történjék. Ha másképp nem, apád ki fog tagadni, el fog átkozni, rossz fiú. Én nem fogom tűrni, hogy a név, melyet viselek, megmocskoltassék.

Ákosnak arcai lángba borultak, szólni akart, az indulat elfojtá szavát.

- Én nem fogom tűrni, hogy menyem egy falusi jegyző, hogy névtelen, vagyontalan, nemtelen leány legyen, kit én megvetek.

- Nagysád! - kiálta Ákos.

- Igen, erkölcstelen személy, olyan, ki házasságod előtt ringyód volt!

Ez utolsó szavaknál, melyeket az alispánné legnagyobb indulatában mondott, Ákos, szenvedélye nem ismert többé határokat... félig magánkívül rohant mostohája ellen, s apja alig bírá visszatartani felemelt karját. - Hogy merted e szót kimondani, alávaló! - kiáltott félig magánkívül - zsiványok cimborája, tolvaj, ki e házra szégyent hozol, ki ha szólni akarnék, e megye tömlöcében haramják közt találnád helyedet?!

Ki e pillanatban az alispánnét látja, midőn halotti sápadtsággal arcain, reszketve, szemeit a földre süté, megsajnálta volna ez asszonyt; s nem tudom, az alispán - ki a történteket nem ismerve, fiának magaviseletében a legóriásibb háládatlanságot látá, melyet fiú valaha apja ellen elkövetett - mit tesz, ha Vándory éppen akkor a szobába nem lép s a kínos jelenetnek véget nem vet.

Midőn a lelkész bejött, Rétyné férjét, kezénél fogva, magával hívá. Ákos, kit betegsége elgyengített, pamlagára veté magát, és sírva fakadt.

Nem múlt egy fertály óra, mely alatt Vándorynak a történteket röviden elmondá, midőn az inas Ákosnak apjától levelet hozott, melyben ez vele tudatá, hogy e házat - mihelyt egészsége engedi, el kell hagynia -, s ámbár az öreg lelkész ígéré, hogy az egészet kiegyenlítendi, Ákos nem akart egy órával tovább itt maradni. Röviden búcsút vett Etelkától, ki a történteket megtudva, bátyjához sietett... s Vándoryval még azon órában a lelkész lakához ment.

26

A sebekről, melyeket keblünkben szerelem okozott, sokat beszélünk; de nem igazságtalanság-e, hogy a szerelem gyógyító hatalmáról nem emlékezünk meg panaszaink között; hogy elfelejtjük, miként az érzelem, mely annyi kínok kútforrása lehet, szívünket egyszersmind a világ más csapásai ellen megedzi, midőn reánk új, előbb nem ismert fájdalmakat áraszt, azoktól őriz meg, melyeket egyébként tűrnénk?... Nem tapasztalá a szerelem e gyógyerejét senki inkább, mint Ákos, ki elűzve apai házától, megfosztva fényes kilátásaitól, melyekről csak fájdalommal mondhatunk le... mégis szerelme által a föld legboldogabb emberének érzé magát.

Vándory, mihelyt vendégét lakába vezette, elment Tengelyihez. A jegyző egy távolabb lakó barátjától, kivel helyzetét tanácsot kérve közlé, csak az előbbi nap késő este érkezett haza s éppen Kislakra készült, hogy Violával szóljon, midőn a rab megszökéséről hírt vett. Olvasóim képzelhetik a fájdalmat mellyel magát a reménytől, hogy irományairól valami bizonyost halljon, újra megfosztva látá, főképp, miután az, mit Kislakon hallott, gyanúját a Rétyek ellen még inkább megerősíté. Vándory szelíd biztatásai azonban félig-meddig megnyugtaták kedélyét, s egy majdnem félórai beszélgetésnek, mely alatt a lelkész barátjának elmondá azt is, hogy Ákos apai házától kitiltatott, eredménye az volt, hogy Tengelyi megígéré, miként részéről leánya választásának többé akadályokat tenni nem fog. Mire Vándory örömragyogó szemekkel megölelve barátját, Ákoshoz sietett, s őt magával hozá.

Mennyire hatott a jegyző határozatának megváltoztatására barátjának szónoklata vagy azon meggyőződés, hogy a történtek után Vilmának jövőjét csak úgy biztosíthatja, ha az Ákos nejévé válik; vagy végre Vilma maga, kinek minden tekintete egy ellenállhatatlan könyörgésként emelkedett apjához?... nem fogom elhatározni; bizonyos csak az, hogy midőn Ákos Vándoryval a házhoz jött, a jegyző melegen szorítá az ifjú kezét... s midőn ez védelmére csak véghetlen szerelmét hozva fel, a múltért engedelmet kért, sokkal hamarébb teljesíté e kérést, mint azt közönséges szigorúságától reményleni lehetett.

- Végre - mondá, miután Ákost leányához vezetve szobájába visszatért (az érzelmeket, melyekkel a hölgy az ifjút fogadta, leírni szép olvasónéimra bízom, kik azokon éltökben vagy már átmentek, vagy bizonyára egyszer átmenendenek) -, végre - mondá - mit tegyünk? Szeretik egymást, s úgy látszik, maga a sors így akarta.

- Régen mondom - válaszolt Vándory mosolyogva -, csak nem akartad hinni... e két ember együvé való.

- Bár igazod legyen! én más véleményben voltam - szólt Tengelyi komolyan. - Ha a szabadságról lemondunk, legalább egyenlőséget kell érte becserélni, hogy magunkat boldogoknak érezhessük... s a szerelem könnyen elfárad, ha szüntelen felemelkednie vagy leereszkednie kell a tárgyhoz, melyet körülfogott. Én lányomnak más, hozzá külső helyzetben is hasonló férjet kívántam, kívántam olyant, kinek karjai között soha eszébe ne jusson, miként kínos még kedvesünktől is szerfelett sokat elfogadni, mit hasonló adományokkal nem viszonozhatunk; de a sors másképp akarta... s valamint meghiúsítá kívánataimat, úgy a jövő által, reménylem, meg fogja hazudtolni okoskodásimat. Ákos becsületes ember, olyan, ki szegény s most nemtelenné vált fiamnak talán pártját foghatja... Vilmának híre, csak ha Réty nejévé válik, állíttathatik helyre... s képzelhetni, miket fog az alispánné elkövetni, hogy jó nevében gázoljon... képtelenség volna e házasságot tovább akadályoztatni, bármennyire ellenkezik is az elveimmel.

- Engedd meg, barátom - szóla fejét csóválva Vándory -, elveid egészen hibásak. Valakit vagyonaért tisztelni balgaság; de vajon az, ki valaki iránt csak birtokaért igazságtalan, kevesebbet hibázik-e?... Az emberek becse önmagában fekszik.

- Kétségen kívül - vága közbe Tengelyi -, de vajon a tölgy, ha szűk üvegházban ültetéd el, fel fogja-e annyira emelni sudarát, mint az, mely az erdő közepette hajtja ágait?... S a gyümölcsfa nem válik-e terméketlenné, ha örök árnyékba állítod, hol a nap meleg érintése nem hathatja át törzsét?... S nincs-e ez így emberekkel is, kikben a természettől nyert hasonló csírák aszerint fejlődnek ki vagy vesznek el, mint azt a helyzet, melybe állíttattak, magával hozza?... Hidd el, barátom, én tapasztalásból szólok. Ritkábban csalódunk, ha az embernek becsét megítélve, értékét személyes tulajdonaitól levonjuk, mintha azt azokhoz hozzáadjuk. Egyébiránt vannak kivételek, s reménylem, Ákos ezek közé tartozik. - Mit, hogy a jegyző nemcsak mondott, hanem hitt, arcának derült kifejezése mutatja, mellyel leányát, kire a boldog szerelem minden bájait önté, Ákos mellett látá.

A szerelem, mely a jegyző csendes házának nyugalmát nemrégen feldúlta, most elárasztá minden örömeit lakói felett... s Erzsébet, férje meleg kézszorításából észrevevén, hogy hibája megbocsáttatott, örömkönnyező szemekkel néze majd a boldog párra, majd férjére, kinek megelégedése neki e föld minden kincseinél többét ért.

Annyival több aggodalmat találunk a tiszaréti kastélyban.

Az alispán, ki mindjárt a jelenet után, melynek tanúi valánk, nejétől minden eddig történteknek titkába beleavattatott, s Macskaházytól a törvényszéken előfordult vitatkozásokat meghallá, mély gondolatokba merülve járt fel s alá szobájában. Rétyné azalatt hálószobájának pamlagán indulatos keservének engedé át magát.

- Hát ezért tettem mindent, ezért kockáztattam lelki nyugalmamat, becsületemet, egész létemet, hogy e háládatlan tulajdon házamban ekképp bánjék velem? - így szólt magában. - Miért fáradtam, miért adám magamat ez alávaló Macskaházy kezébe, kit utálok? Nem-e azért, hogy a család tekintetét neveljem, hogy neki, éppen neki, a semmirekellőnek dús birtokot szerezzek, hogy előtte nagyobb kilátást nyissak?... És most!... - Az indulatos asszony sírt haragjában. - Oh, én szerencsétlen! Mi volt éltem egy hosszú küzdésnél egyéb, hol érzelmeimet mindig oly céloknak áldoztam fel, melyeket nem érhettem el. Szerettem, de az, ki szerelmemet bírta, nem bírt egyebet, s én érzém, hogy szívem azon nyugodt szerencsénél többre vágyódik, melyet kedvesem karjai közt találhattam volna, s Rétyvel léptem az oltárhoz, mert úgy látszott, birtoka s tulajdonai által oly helyre emelkedhettem, hol magamat jól fogom érezni... s ím, tekintetes alispánné vagyok, s mint az fogok meghalni. Férjemben nincs annyi lélek, hogy többet reménylhetnék. Lemondtam fellengző álmaimról, s más alapra kezdém építeni terveimet. Talán Réty gyermekei emelkedhetnek a helyre, melyet apjok elfoglalni gyenge. Mi közöm nekem e gyermekekhez? nem véremből származnak, nem az enyimek; de végre azon nevet viselik, melyet én... s bármint utálják mostohájokat, az állást, melyre emelkedhetnek, én megosztom. Velek emelkedek én is. Éltem új irányt vett. Minden fáradozásom ide célzott.... s most minden megsemmisül, minden terv, hosszú évek számolása, minden! s csak mert Ákos Vilmát szereti... Ő, ki előtt a világ nyitva áll, s ki mindent odavet egy jegyzőleányért... s én még bosszút sem állhatok érte!

Rétyné újra s újra átgondolá helyzetét, módot keresve, mely által Ákost feltett szándékában akadályoztathassa; hasztalan! Lelkét tehetetlenségének érzete sújtá le s azon meggyőződés, hogy az utált jegyző, kit gyűlölt, mert meg nem vetheté, rajta diadalmaskodni fog.

Az asszony elmerülve e kínos gondolatokban ült pamlagán, midőn az ajtó megnyílt, s Macskaházy lépe be. Az alispánné, feléje fordulva, férjéről kérdezősködött.

- Az alispán úr igen fel van gerjedve - mondá az ügyvéd, kényelmesen asszonya mellé a pamlagra ereszkedve, min Rétyné a dolog szokatlansága miatt nem kissé hökkent meg, miután Macskaházy máskor őnagysága előtt csak sok ajánlásra s akkor is tisztelő távolságban foglala helyet. - Nem képzelheti, nagysád, a jó úr mennyire aggódik; nekem is szemrehányásokat tett. Nem is csuda, a dolog főbejáró... s persze az ő állásában...

Már esteledni kezde, s a szobában homály terjede el; de Macskaházy hangjában, egész magaviseletében valami olyan vala, mi Rétynének feltűnt. - Ön ma különös kedvben van - szakítá félbe a szólót, - különös jókedvben, mint látszik, s én nem látok semmi okot reá.

- Én látok, édes nagysám - mondá a másik vígan -, ha az ember hosszú ideig valami után fáradt s végre céljánál látja magát, én azt hiszem, joggal lehet jókedvben.

- Igen, de mi elértük-e célunkat? - válaszolt az alispánné sóhajtva. - Viola ismét szabadságban van, s ránk nagy gyanú nehezedik.

- Nevetség! - mondá Macskaházy mindinkább jókedvűen -, mintha Viola szabadsága nekünk árthatna. Nem ítéltetett-e halálra? nem tudja-e, hogy ha ma jelenik meg, hogy ellenünk vádat emeljen, holnap felakasztják? s azt hiszi nagysád, a zsivány, csak hogy Rétyné őnagysága s szegény magam ellen oly dolgokat beszélhessen, melyeket senki nem hisz, meg fog jelenni a törvényszék előtt? Az ellenünk emelt gyanú agyrém, mellyel kár magunkat kínozni, mennyivel súlyosabb a vád, melyet Viola emelt, annyival kevesebb hitelt fog találni.

- Oh, ha ma Ákost hallotta volna, nem szólna így! - viszonzá az alispánné - neki biztos hírei lehetnek.

- Tréfa! - szólt a másik - tréfa, mondom... Ákosnak biztos hírei? kérdem, honnan? Kétségen kívül hallotta, mik a törvényszéken történtek, s haragjában elmondta, éppúgy, mint nagysád valamely vénasszonyt, ha rosszul súrolt, boszorkánynak nevez, anélkül, hogy egy percig azt hinné, hogy seprőn a Szent Gellért hegyére táncolni száll. A jó hír olyan, mint a tőke, ki egyszer megszerezte magának, később kamatjaiból él, sőt, ha egy kis ügyességgel bír, háromszor annyit kap hitelre, mint tőkéje valaha ért, csak mivel az egész világ gazdagnak hiszi.

- Ön ma rendkívül jó kedvben van, s mindent rózsaszínekben lát - mondá az alispánné, csudálkozva ügyvédje szeszélyén, ki egyébkor minden nehézséget nagyítani szokott.

- Miként is ne? - szólt, mennyire tőle kitelt, bizodalmas hangon az előbbi - mikor az ember egész életét egy család szolgálatának szentelé, s oly veszélynek tette ki magát, mint én utolsó időben, s végre a jutalom pillanatját elérte. Szegény ember hogyne örülne!

- Nem értem önt - mondá Rétyné, midőn szemeit a szólóra mereszté.

- Dehogynem érti, édes nagysám! - válaszolt az ügyvéd, nyájas enyelgő hangon, midőn az alispánnét kezénél fogá - már hogy tréfálhat szegény szolgájával így! nincs-e nekem, ha Vándory írásait kezembe keríthetem, hív szolgálatomért, propter fidelia servitia, inskripció ígérve?... Egypár nappal, mielőtt e házban az utolsó tisztújítási konferencia tartatott, szóltunk e tárgyról. Nagysád bizonyosan emlékezik; a kertben voltunk...

- Tudom, tudom - szakítá félbe a szólót Rétyné.

- És akkor - folytatá emez - mik voltak nagysád szavai?... Édes Macskaházym, aznap, melyen az átkozott írásokat kezébe keríti, együtt elmegyünk a káptalanhoz... Oh, nagysám, én jól emlékezem erre, e szavak, melyek által örök hálára kötelezett, arany betűkkel állnak feljegyezve keblemben, és...

- Minek hozza fel ön ez ígéretet? - vága szavába türelmetlenül az alispánné - vagy talán kételkedik szavamban?

- Isten ments meg! - szólt, bizalmasan ismét kezét szorítva Macskaházy - éppen ellenkezőleg; meg vagyok győződve, hogy ígéretét teljesíteni akarja... s éppen csak azért jöttem kérdezni, mily módon tegyük fel az inskripcionális levelet? Nagysád átláthatja, hogy miután az oklevélben érdemeimnek említése szükséges, szerénységem...

- Nem engedi, hogy az érdemek, melyekkel az inskripciót szerezte, különösen elsoroltassanak. - S Rétyné keserűen nevetett. - Ne féljen, gondom lesz reá, a kívánt oklevél kezébe fog adatni; de nem annyira sürgetős, reménylem, hogy még ma vagy holnap kell történnie.

- Ki tudja! - válaszolt az ügyvéd sóhajtva - az ember halandó, és...

- Talán csak nem vagyok haldoklóhoz hasonló, reménylem?... - mondá Rétyné, ki Macskaházy szemtelen tolakodásai miatt mindinkább veszteni kezdé türelmét.

- Isten mentsen meg - szóla közbe ismét sóhajtva az ügyvéd -, hogy leghívebb szolgáját ily csapás érje!... de végre, ki biztos holnapjáról? és én, ki magamnak nagysád házánál ez ígért kegyes ajándékán kívül semmit nem szereztem, miként kockáztassam mindenemet?

Az alispánné elfojtá az indulatot, mely Macskaházy szemtelenségénél benne támadt, s a lehetőségig nyugodtan figyelmezteté őt, mennyire fogná nevelni a gyanút, ha az inskripció, mely titokban nem maradhat, éppen e pillanatban adatik ki.

- Várjunk még egy ideig - tevé az alispánné a lehetőségig nyájasan hozzá - csak egy ideig várjunk még, míg a most támadt zaj egy kissé elhallgatott... s becsületszavamra ígérem még egyszer, a jutalomra számolhat.

- Már kérdem én - szólt Macskaházy, elragadtatással csókolva az alispánné kezeit -, van-e ily asszony széles e hazában, mint az én főnököm, ennyire meggondolt, ügyes, ildomos?! ritkállom az ügyvédet, ki ennyi előrelátással vinné dolgait. Nagysádnak igazsága van, inskripció a jelen pillanatban a legnagyobb bajba keverhetne... s magam is azért jöttem tulajdonképpen ide, hogy nagysádat erre figyelmeztetve, más valamit hozzak javallatba, mi által nemes szíve szintoly nagylelkűen jutalmazhatja szolgálataimat, s minden a legbiztosabb titokban marad. Az egész dolog igen egyszerű - tevé rövid szünet után hozzá. - Nagysád nekem a teins úr által maga rendjében elfogadott öt darab váltót ad kezembe, mindeniket csak tízezer pengő forintról, s természet szerint, hogy nagysádnak legkisebb alkalmatlanságot ne okozzon, oly fizetési időszakokkal, hogy félévenként csak egy-egy ily váltó váltassék be, azután...

- Ön tréfál! - szólt az alispánné, bámulattal Macskaházyra tekintve - ötvenezer forint pengő!

- Soha nem szóltam komolyabban - válaszolt a másik szelíden -, által méltóztatik látni, hogy...

- De hisz ez az ígért inskripciónál háromszor több! - szakítá félbe Rétyné, indulattal felugorva pamlagáról.

- Körülbelül, ha a földnek mostani becsét felvesszük - viszonzá a másik kis gondolkozás után, midőn szinte felkelt -, úgy fog kiütni; de amint mondám, által méltóztatik látni, az irományok megszerzése mennyivel több bajba került, mint azt előre láthattuk; mennyi veszélyeknek tettem ki magamat... s nevem is mennyire kompromittáltatott Viola vallomása által. Azonfelül a zsidónak is sokat kelle fizetnem; ki tudja, mily drágán leszek még ezután kénytelen hallgatását megvásárlani, pedig az nagysádnak is szintúgy érdekében fekszik, minthogy a zsidó, úgy hiszem, az egésznek összefüggését igen jól ismeri... csak igazságos tehát, hogy...

- S ön azt hiszi, hogy ezen szemtelen kívánatát teljesíteni fogom? - mondá Rétyné a legnagyobb haraggal - hogy oly bolondok leszünk, akár én, akár férjem, s vagyonunk adóságokkal fogjuk terhelni?

- Meg vagyok győződve - válaszolt a megszólított nyugodtan -, ha nagysád minden körülményeket szokott bölcsessége szerint megfontolva, érdemeimet számba veszi, vele született nagylelkűségénél fogva...

- Soha! soha! - szakítá félbe Rétyné - erre ne számoljon. Ugye, Macskaházy uram? hát most ismerkedünk meg egymással, most tűnik ki azon buzgóság, melynél fogva szívén csak családom java fekszik!

- Úgy tartom, nincs köztünk új ismerkedésre szükség - mondá szokott éles hangján az előbbi -, s valóban kár, ha nagysád felindulása által becses egészségének árt, holott előre tudom, miként, amint mondám, minden körülményeket meggondolva, örömmel fogja elfogadni ajánlatomat.

- Ajánlatát? alávaló szemtelen! - kiáltott Rétyné mérgesen - szeretném látni, ki kényszerít-hetne?... Nem függ-e tisztán kegyelmemtől, fogom-e csak ígéretemet is teljesíteni? Hol vannak tanúi, hol a bíró, ki engem reá szoríthatna? Minden szabad akaratomtól, nagylelkűségemtől függ; főképp, miután a feltétel, mely alatt az inskripciót megígértem, ön által nem is teljesíttetett, s az irományok, melyeket kezembe szolgáltatni magára vállalt, soha szemeim elébe nem jutottak, s most is még Vándory vagy mit tudom én kinek kezében lehetnek, míg ön hallatlan szemtelenségével, hogy tőlem pénzt csikarjon, mindent, mit elégetésükről beszélt, csak hazudta.

- Ha csak ez az, mi nagysádat aggasztja - mondá az ügyvéd gúnyoló hangon -, s igen természetesnek tartom, hogy úgy van... köztünk, amint látszik, mindenki jól teszi, ha magát a lehetőségig biztosítani igyekszik; ez aggodalmat el fogom oszlatni, miután az irományok kezeimben vannak, s nagysád által jelenlétemben akármikor áttekinthetők.

Az alispánné, mintha előtte villám csapott volna le, meredten, bámulat- s ijedségében állt Macskaházy előtt s remegő hangon kérdé: - Nem emlékezik-e, miként azt mondta, hogy az irományokat tűzbe dobta?

- Emlékezem - válaszolt az ügyvéd ismét gúnyosan -, sőt mi több, nemcsak mondám, hogy az irományokat elégettem, de első pillanatban, midőn kezembe kerültek, tenni is akartam; hála az égnek, hogy nem tettem! legalább meggyőzhetem nagysádat érdemeim valóságáról.

- De miért nem adta kezembe? - mondá az alispánné remegő hangon, melyből meglátszott, hogy Macskaházy indokait sejdíteni kezdi.

- Miért nem adtam kezébe? - mondá az ügyvéd kacagva -, s nagysád azt most kérdi tőlem? Hát csak, mert nem akartam, miután egész éltemet e család szolgálatának szenteltem, haszontalan cselédként elküldetni; mert fáradságom érdemlett jutalmát bennszületett nagylelkűségére bízni tanácsosnak nem gondoltam; mert mindenesetre célirányosabb, ha magamat bolondnak tartani nem hagyom senki által!

- Szóljunk nyugodtan egymással, s ha előbb indulatom elragadott, ily régi barátok, mint mi, miért ne volnának engedékenyek egymás iránt? - mondá az alispánné, mosolygásra kényszerítve magát. - Az írások ön kezében vannak, s mindenki tulajdonának maga szabja árát. De Macskaházy úrnak nem lehet komoly szándékában ötvenezer forintot kérni.

- Egy garassal sem fogadok el kevesebbet! - válaszolt a másik nyugodtan. - Oly irományok, melyekért ily jellemű asszony, mint nagysád, oly gonosztettekre vetemedik, minőket együtt véghez vittünk, kétségen kívül felszámolhatatlan becsűek.

- Hóhér! - mormogá Rétyné fogai között, midőn szobájában nyugtalanul fel s alá járt. - Barátom - szólt végre, midőn, magába fojtva mérgét, Macskaházy előtt megállt -, gondolja meg helyzetemet, nekem magamnak ennyi pénzről rendelkeznem nem lehet. A váltók érvényességére szükséges, hogy azok férjem által fogadtassanak el; már hogy reménylheti ön, hogy férjemet ennyi pénz kiadására bírhassam?

- Én ismerem a hatalmat, melyet nagysád e házban az egész család felett gyakorol - válaszolt Macskaházy ismét gúnyosan -, s csak nagysádtól függ, hogy szokott szelíd módjával az alispánt a váltók elfogadására bírja. Nagysád ellenállhatlan, azt tudja mindenki.

Az alispánné nem felelt e gúnyoló szavakra, s a szoba sötétebb vala, semhogy Macskaházy a könnyeket láthatná, melyeket a harag szemeiből facsart; de ki csak a sebes lépteket hallá, melyekkel fel s alá járt, képzelheté felindulását. Az ügyvéd kinézve az ablakon, nyugodtan egy nótát dobolt ujjaival. Hosszabb szünet után az alispánné egyszerre megállt az ügyvéd előtt, s erős, elhatározott hangon kérdé: - Az, mit mondott, utolsó szava-e?

- Utolsó szavam - válaszolt a másik szinte határozottan.

- Ön nem adja vissza ötvenezer forinton alól írásait?

- Bizonyosan nem - válaszolt amaz, meghökkenve a hangon, melyen az alispánné a kérdéseket hozzá intézé.

- Hát tartsa meg! - kacagott fel Rétyné - s csináljon velök, amit akar; mit bánom én! Akár Ákosnak több, akár kevesebb vagyona lesz, miután velem így bánt, s Tengelyi leányát veszi nőül; nekem ehhez igen kevés közöm, s másra ez iromány ok úgysem használhatók.

- Csináljak az iromány okkal, amit akarok? - szóla bámulva a fordulaton, melyet a dolgok vettek, Macskaházy - akármit?

- Akármit - folytatá Rétyné mindig kacagva -, alig foghatom meg, miként nem jutott eszembe azonnal, hogy mióta Ákos határozatát tudom, ez írások teljesen közönyösek előttem, s mai bánásmódja után ön várhat, míg az egykor ígért, de most visszautasított inskripcióhoz jut.

- Majd meglássuk! - mondá legélesebb hangján a másik -, az iromány ok, miután nagysád Ákos határozatát ismeri, szemei előtt minden becsöket elvesztették - meglehet; asszonyi szív mindig változékony; előttem a közönyösöknek tartott papírszeletek megtarták értéköket. A mód, melyen szereztük, nagyságos asszonyom - tevé hozzá, az alispánnét kezénél fogva -, szabja meg ez iromány ok árát.

- Hogy érti ezt? - kérdé Rétyné ijedten.

- Igen egyszerűen, nagyságos asszonyom - válaszolt a másik, előbbi gúnyoló hangján. - Viola az előbbi törvényszék előtt az alispánné őnagyságát lopás- s rablási bujtogatással vádolta. Egy tanú s hozzá zsivány, ki ily magas jellemű személy ellen emel vádakat, alávaló rágalmat mond, melyet senki sem hisz. De ha ezen egy tanú után még egy másik lépne fel, én példának okáért, ki a zsivány minden szavát szép körülményes előadásommal megerősítném, s szavaim bebizonyítására az iromány okat mutatnám elő, melyeket együtt loptunk, s melyeknek tartalmából mindenki látja, hogy azoknak elrablása nagysád úri családján kívül senkinek érdekében nem feküdt, nem volna-e roppant lárma a vármegyében?

- Ijesztgessen ezzel másokat - mondá az alispánné indulattal -, míg tudom, hogy meg nem ronthat, anélkül, hogy magát is megrontaná, nyugodt vagyok.

- Ne méltóztassék oly felette nyugodt lenni - mondá a másik keserűen -, talán ez egyszer a számolás csalhatna. Nem egészen egyenlően állunk a dolognál. Nekem az elrabolt iromány ok tökéletesen közönyösek. Nagysádnak legnagyobb érdekében volt, hogy azokat magának

megszerezze. Ha most én szegény prókátor létemre megjelenek a teins törvényszék előtt, s elmondom, miként egész éltemet e házban töltve magamat háladatosságom által esküdt kötelességemen túl engedém ragadtatni, s nagysádnak ez irományok megszerzésére segédkezet nyújtottam; de hogy végre látva azon szerencsétlenséget, mely tettemből következett, s ellent nem állhatva lelkiismeretem furdalásainak, inkább magamat adom fel, s az irományokat a törvényszék kezei közé teszem le: nem lesz-e az egész jelenet érdekes és szívreható? Nem számolhatok-e kegyes ítéletre azon bíráktól, kiknek mindegyike hasonló ügyvédet kívánna magának?

- Ördög! - kiáltott Rétyné, magát a pamlagra vetve, s égő arcát kezeivel takarva.

- Sőt reám nézve az egész dolog, a dicsőségen kívül, anyagi haszon tekintetében sem oly rossz, mint első tekintetre látszik - folytatá az ügyvéd, mintha csak fennszóval gondolkoznék. - Nincs semmi, mit Ákos, ha Tengelyi irományait visszaszerezhetem, nem adna. Ha előre bizonyos kikötéseket teszek, talán szép hasznot szerezhetek magamnak. Maga Vándory, ki semminek inkább, mint megtért bűnösöknek nem örvend, szólni fog mellette. Ellenben nagysád...

- Ne kínozz, hóhér! - kiálta Rétyné, kezeit görcsösen összekulcsolva.

- Alispánné a megye tömlöcében! - folytatá a másik előbbi hangján. - Megengedem, nemsokára a pártfogás a büntetést talán fél vagy fertály esztendőre fogja leszállítani. De mégis tömlöcben! éspedig lopásért, melyet zsidó cimboraságában elkövetett! és azután a szembeállítások, a tanúvallatások...

- Macskaházy! - kiáltott felugorva pamlagáról az alispánné - ön nem képes ezt tenni!

- Annyira vagyok - viszonzá a másik nyugodtan -, hogy ha a váltók egy hét alatt kezemben nincsenek, az egész dolog a törvényszéknek be fog jelentetni.

Rétyné legnagyobb felgerjedésben párszor fel s alá jára szobájában. - A váltók kezében lesznek - szólt végre remegő hangon, megállva előtte.

- Öt darab váltó, mindenik tíz-tízezer forintról, s az alispán elfogadásával - folytatá az előbbi.

- Tudom.

- A lejárás minden egyes váltónál...

- Tudom, tudom! Csak hagyjon el - mondá az alispánné csaknem rimánkodó hangon.

- Mihelyt a váltók kezemben vannak, az irományok általadatnak - tevé hozzá, kalapját véve, a másik. - Alázatos szolgája. - S ezzel Macskaházy a szobát elhagyá, melybe az inas éppen gyertyákat hozva, nem bámulhatá eléggé, mi lelte egyszerre a nagyságos asszonyt, ki halványan, minden tagjában reszketve állt asztala mellett.

Midőn Macskaházy léptei a folyosón elhangzottak, a legközelebbi kályhalyuk ajtaja megnyílt, s Peti dugta ki borzas fejét. A fűtő cigány, ki gyanítva, hogy Tengelyi irományai még Macskaházy kezében lesznek, mióta Tiszarétre visszajött, hallgatódzásra adta magát. Midőn az ügyvédet estefelé az alispánnéhoz látta menni, halkan utánasietett, s szokott foglalatossága helyéről fülét a kályhához tartva, mely szerencséjére fűtve nem volt, az egész beszélgetést végighallgatá.

- Ejnye, Peti, mi lelt? - szólítá meg a távozót János, ki gyertyával kezében vele a folyosón találkozott - csupa korom s hamu képed.

- Nem csuda - mondá a megszólított, képét ingujjával törölgetve -, mikor kályhából kályhába bujkálok.

- Csak bujkálj - szólt a másik -, fűts nekik itt a házban jó melegen, hadd szokjanak a pokolhoz. Én uramhoz megyek, holmiját összeraktam, nincs több dolgom a kastélyban.

- Hát kend is elmegy? - kérdezé a másik sóhajtva.

- El biz én - válaszolt János -, nem hittem volna soha, e háztól, hol annyi kenyeret ettem, így fogok megválni, anélkül, hogy csak isten áldjont mondjak; de hisz úrfimnak is úgy kellett elmenni. Jó éjszakát!

S ezzel János, gyertyáját a konyhában letéve, a lelkészlak felé indult, míg Peti felvevé bundáját, s a kertbe lopódzott, hol sebes léptekkel tovább haladva, a homályban eltűnt.

27

Az utolsó fejezetben leírt estét követő napon, Réty házában külsőleg minden ismét szokott rendében folyt. Az alispán arcain talán mélyebb gondoknak kifejezése vala észrevehető, mint máskor, s Etelkát elhagyta szokott vidámsága; de mindenki munkája után járt, s Ákos neve csak a cselédházban említtetett, hol, mióta az úrfi s öreg huszárja elmentek, senki sem fáradott ki dicséretökben. Hisz a szeretet megszerzésére, mint tudjuk, nincs biztosabb mód, mint ha távozásunk vagy éppen halálunk által biztosítjuk kedves barátainkat s szomszédainkat, hogy velünk a végső ítélet előtt találkozni nem fognak. Szinte kár, hogy mindennapi életünk között néha nem jut eszünkbe, miként nagy útra készülünk valamennyien, s a nap talán közel van, melyen örökre el fogunk válni, meglehet ezáltal engedékenyebbekké válnánk egymás iránt. Az alispánné halványabb vala, mint egyébkor, de ő is, úgy látszott, megnyugvék helyzetében, s habár a nyájas mosolygás, mellyel Macskaházynak kézcsókolását fogadá, egy kissé feszültebb volt, mint közönségesen, ezt az ügyvéden kívül, ki emberek előtt szokott alázatosságát vette fel, senki nem vette észre. Rétyné azok közé tartozott, kik bármiként hevüljenek fel, soha helyzetökről s céljaikról megfelejtkezni nem szoktak. Voltak pillanatok, melyekben szenvedélye kitört, de ez hasonló volt az éjhez, melyben az eget villám hasítja át, s mi rémülve látjuk, mily vészfellegek tornyosulnak a sötétben; s alig tekintheténk e kebelnek titkaiba egy percig, s arca ismét hidegen mosolygva áll előttünk, mint máskor. Macskaházy sokkal inkább ismeré Rétynét, semhogy színlelt nyugalmában bízna, főképp miután múlt este indulatának kitörését látta, s szobaleányától hallá, hogy az alispánné egész éjjel le sem feküdt, hanem fel s alá járva szobájában, reggelfelé az ablakokat oly erősen csapta fel, hogy kettő eltört, mi benső nyugodtsága jelének alig vala tekinthető. Az ügyvéd a legnagyobb vigyázattal kémlelé tehát minden mozdulatát, de mint mondám, semmi sem vala észrevehető, s csak a szobaleánynak tűnt fel, hogy az alispánné, ahelyett, hogy a törött ablakokat a zsidóhoz vítetné, őt magát rendelte mindjárt reggel magához, s mi még csudálatosabb, az egész idő alatt, melyet a zsidó munkájánál töltött, nemcsak maga a szobában maradt, de nem is emelte szavát szidásra csak egyszer sem, mely rendkívüli történet azonban gyengélkedésének tulajdoníttatott, Rétyné ez nap többször panaszkodván, hogy rosszul érzi magát.

Harmadnap Rétyné férjével és leányával egy szomszéd jószágára indult, s Macskaházy maga maradt a házban.

Az ügyvéd rendkívül nyugtalannak érzé magát. „Ez asszony - szólt magában, midőn a kocsi a kapun kigördült, mély gondolatokba merülve szobájába visszatért - bosszút forral ellenem. Bizonyosan valami kész terve van, mely iránt magával tisztába jött, nem lenne másképp oly nyugodt. Ha szidna s lármáznék, nem bánnám; e keserű nyájasságra nem voltam elkészülve. De ugyan min törheti fejét?” Macskaházy átgondolt minden lehetőséget, s neki úgy látszott, hogy az alispánné semmit ellene nem tehet anélkül, hogy önmagát meg ne rontsa. „De végre, nem történhetik-e mindamellett, hogy bosszúvágyának önbiztosságát feláldozza? - így gondolt magában - sőt ha ezt teszi, nem valószínű-e, hogy az egésznek végre is csak én leszek áldozatja? Nem voltam-e én az, ki a rablásban egyenes részt vett? s miként bizonyítsam be Rétyné cimboraságát? Viola, ki tudja, mikor kerül elé... a zsidó mindent tagadni fog, s egy bűnvád alatt álló ügyvédnek szava fog-e tekintetbe vétetni a hatalmas alispánné ellen? Pártfogóról kell gondoskodnom - szólt magában, nagy léptekkel fel s alá járva szobájában -, az egész világ gyűlöl, s egy ember, legyen a legokosabb, annyiak ellen nem tarthatja fel magát. De miként?”

Átgondolva helyzetét, Macskaházy előtt két út nyílt. Az első, ha az alispánné kegyeit újra megnyeri, mire a legbiztosabb módnak az látszott, ha Ákos házasságát megakadályoztatja. A második, ha Ákosnak kedvét keresi... s miért ne volna ez lehetséges s pedig anélkül, hogy magának legkisebbet ártson?... Ha a váltók kezeibe adatnak - így folytatá gondolatait -, ő Vándory írásaiból néhány darabot visszatarthat; az alispánné nem ismeri a levelek számát, s azért nem veheti észre. Ezeket Tengelyi irományaival együtt - ő, Macskaházy - később átadja Ákosnak, s elbeszéli a módot, melyen hozzájuk jutott, s a részt, melyet mostohája az egészben vett. Ákos már nevének becsületéért sem fog szólni senkinek; Macskaházy vallomása ily módon teljes hitelességgel bír, s Rétyné őrizkedni fog oly lépésektől, melyek inkább magának, mint neki ártanának.

Macskaházy teljesen megnyugtatva érzé magát e kilátás által, s mert azon emberek közé tartozott, kiknek azért sikerülnek terveik, mivel semmit ok nélkül elhalasztani nem szoktak, csak alkalmas pillanatot vára, hogy magát Tengelyiékkel érintkezésbe tegye. Mihelyt délután bizonyosságot szerzett magának, hogy a jegyző Vándoryval s Ákossal sétálni ment, s hogy csak az asszonyokat fogja honn találni, Tengelyi házához vevé útját... s odamenve még egyszer átgondolta szerepét, s azzal bátorítá magát, hogy bármi kellemetlen módon fogna a háznál fogadtatni, végre is csak asszonnyal leend dolga. Ily gondolatok között jött a házhoz. Halkan kocogott, s a szobába lépett. Erzsébet és Vilma, kik egymás mellett ülve, asszonyi munkával foglalkoztak, bámulva néztek a belépőre... s az előbbinek hangja, mellyel kérdé: minek köszönhetik e látogatást? nem vala a legbarátságosabbak egyike. Azonban Macskaházy annyi lelki nyugalommal mondá, miként csak tiszteletét kívánta tenni... hogy végre a háziasszony nem tehetett mást, mint széket ajánlani váratlan vendégének.

Macskaházy előre látta ezt, s azért választa oly pillanatot első látogatására, melyben az asszonnyal maga lehessen, mert sejdíté, hogy ha Tengelyit honn találja, mindazon szép dolgok elmondására, melyektől e családdal való kibékülését várá, alig leend alkalma... igen valószínű lévén, hogy a jegyző a beszélgetést Macskaházy kidobásával kezdi meg. A beszélgetés eleinte az időjárás, a termés s más ehhez hasonló tárgyak körül forgott, s Erzsébet már hinni kezdé, hogy az ügyvéd minden különös ok nélkül, mint mondá, csak látogatni jött, midőn Vilma kiment, s az egész más fordulatot vett.

- Jó, hogy e kedves gyermek kiment - szólt, székét valamivel közelebb tolva Macskaházy -, nekem a nemzetes asszonnyal dolgom van, mely egész családját, ez angyali Vilmácskánkat is közelről érdekli, de melyet csak ily eszes s tapasztalt asszonynak mondhatok el, mint az, ki itt előttem ül.

E magasztalások úgy, mint az édeskés hang, melyen azok mondattak, nem tevék Erzsébetre azon hatást, melyre célozva voltak; azonban a jegyzőné, ki az ügyvéd által mégis oly valaminek tudásához reménylt juthatni, mi családját érdekelheté, erőt vőn magán, s kéré, hogy szóljon tartózkodás nélkül.

- Édes Erzsébet asszonyom - folytatá az előbbi, mennyire lehetett érzékeny hangon -, engedje, hogy ismét e névvel éljek, mely egykor szívemnek oly kedves vala, s melynél ifjúságom emlékei támadnak fel előttem.

- Jobb lesz, teins fiskális uram, ha ilyenekkel felhagyunk - mondá Tengelyiné türelmetlenül -, tudja, hogy azon időben is, melyről szól...

- Tudom, tudom! - sóhajtott Macskaházy - hogy akkor is, midőn húsz és nehány év előtt szívemet s kezemet a nemzetes asszonynak ajánlottam, kérésem megvetéssel utasíttatott vissza, s a nyomor, melynek Tengelyi urammal elébe ment, elfogadhatóbbnak látszott, mint a nyugodt boldogság, melyet karjaim között találhatott volna... s pedig mennyi szenvedést nem

kerülhettünk volna ki mindketten, ha az én kedves Erzsébetem akkor Tengelyi uramnak látszólag fényes tulajdonait, melyek végre is semmit a konyhára nem hoznak, kevésbé tiszteli!

- Ha fiskális úrnak beszéde van, főképp olyan, mely gyermekeimet illeti, ám szóljon! - válaszolt Erzsébet, ki felindulását, midőn férjéről így halla beszélni, el nem nyomhatá - férjemről az én jelenlétemben hallgasson, vagy beszéljen úgy, mint ő érdemli.

- Ments meg isten - szólt az ügyvéd alázatosan -, hogy Tengelyi uramról valami sértőt mondani vagy csak gondolni akarnék. Én Tengelyi uramat tisztelem, s habár méltó okom volna neheztelésre, mert hisz ő az, ki által éltem főboldogságától, mely a nemzetes asszony birtokában állt, megfosztattam, és...

- Kérem a teins urat - szakítá félbe a szólót, kire egy megvető tekintetet vetett Erzsébet -, hagyjunk fel e haszontalanságokkal. Ismerjük egymást. A tisztelet- s szeretetnek, mellyel irántunk viseltetik, annyi tanúságaival bírunk, hogy valóban kár ez iránt csak egy szót is vesztenünk.

- Látom - szólt az ügyvéd felsóhajtva -, hogy a nemzetes asszony szint azon tévedésben van, mint maga Tengelyi úr, mintha az utolsó kellemetlen történeteknek, melyek őt Porváron érték, én lennék oka, vagy előmozdítója. Nem veszem senkinek rossz néven, ki felőlem ekként szól... a jövő meg fogja mutatni e vádak egész alaptalanságát.

- Adja az ég, hogy úgy legyen! - mondá Erzsébet sóhajtva - és bármennyi okunk legyen is panaszra az eddig történtekért, a teins fiskális úr legalább az én részemről legnagyobb háladatosságra számolhat, ha szegény gyermekeim javára valamit tehet.

- Semmi háladatosság, édes Erzsébet asszonyom - szóla nekimelegülve az ügyész -, semmi háladatosság. Nincs forróbb kívánatom, mint hogy megmutassam, miként azon szeretet, melyet egykor éreztem, nem múlt el anélkül, hogy barátsággá ne váljék. Én tökéletesen megjutalmazva érzem magamat, ha ezt tettel bebizonyíthatom, s úgy hiszem, most alkalmam van reá.

Erzsébet nem győzé bámulni a szívességet, mellyel Macskaházy egyszerre szólt... s ámbár az egészben valami gazságot gyanított, minden tőle kitelhető nyájassággal mondá: hogy kétségen kívül a fiskális úrnak helyzetében s nagy befolyása mellett igen sok alkalmatossága lehet, melyben egy szegény falusi jegyző háznépén segíthet.

- Ne higgye a nemzetes asszony - mondá az ügyvéd szerényen -, hogy befolyásom oly nagy, mint azt az emberek hirdetik. Sokan úgy beszélnek, mintha a Rétyék házában csak az történnék, mit én akarok. Mindent, mit az alispán vagy a kevély báróné tesz, rám fogják, s nem hiszi senki, mennyi ellenségeket csinál ez nekem... pedig isten látja lelkemet, ha a házban az történnék, mit én akarok, a dolgok másképp mennének. De hagyjuk ezt - tevé egy kis szünet után hozzá -, tagadni nem lehet, hogy a Rétyék házában mindamellett bizonyos befolyással bírok, s éppen ezáltal lehetek önöknek talán hasznára. Tengelyi úr ellen, amint hallom, nemességi per kezdetett?

A nyugodt mód, melyen e kérdés éppen az által tétetett, kit Erzsébet minden férje ellen mozgásba hozott cselszövények főtervezőjének tartott, annyira meglepé őt, hogy nem felelt.

- És az irományok, melyekkel Tengelyi úr nemességét bebizonyíthatná - folytatá a másik kérdéseit -, úgy hallám, mind elraboltattak?

- Úgy tartom - válaszolt Erzsébet, ki elvégre mégis megsokallá az ügyvéd szemtelenségét -, Macskaházy úr ezt oly jól tudja, mint bárki más a világon.

- Értem a célzást - szólt Macskaházy nyugodtan mosolyogva -, noha megvallom, rendkívülinek tartom, hogy e részben reám vettetik a gyanú, kire nézve - ha ily tett nem ellenkeznék is annyira jellememmel, hogy azt rólam józanul feltenni nem is lehet - tökéletesen mindegy, bárkinek kezében vannak azon irományok, melyek e házból elraboltattak. Vagy mondja a nemzetes asszony maga, mily gondolható érdekem lehetne Tengelyi úr nemesleveleihez, holott semminemű atyafiságban vagy osztályi viszonyban nem állunk?

- Én mindezt nem értem - mondá az asszony vállat vonítva -, csak azt tudom, mit férjem mond, s amit Viola vallomásairól hallottam, s azok után...

- De kérem, édes nemzetes asszonyom - vága szavába az előbbi -, ha úgy volna, azt hiszi, ide jőnék én magam, ide tulajdon házukhoz? Hisz a világ legszemtelenebb emberének kellene lennem, sőt a legbolondabbnak - tevé hozzá, midőn észrevevé, hogy az első lehetőség, melyet felállított, Erzsébet által nem tartatik annyira hihetetlennek, mint gondolá -, igen, a legbolondabbnak, édes Erzsébet asszonyom, ha miután annyi bajnak teszem ki magamat, csak azért, hogy Tengelyi uramat kellemetlenségekbe keverjem, most ismét mindent elkövetnék, hogy e dolog kiegyenlíttessék, s belőle házukra semmi baj ne következzék.

- A fiskális úr ennek eddig nem sok bizonyítványait adá - monda Tengelyiné szárazon.

- Az ég látja - szólt Macskaházy szemeit felfelé emelve -, mi igazságtalan a nemzetes asszony irántam! Ha tudná, mennyit fáradtam, hogy azt... de nem tartozik a dologhoz, kit... e lépéstől visszatartóztassam, nem beszélne így. De amint mondom, én tettekkel akarom bebizonyítani barátságomat, s úgy hiszem, ezek után maga Tengelyi úr vissza fogja venni kemény ítéletét.

- Isten adja, hogy úgy legyen! - mondá Erzsébet - részünkről mindig a legnagyobb háladatosságra számolhat, és - tevé hozzá kissé büszkébben - talán ezentúl háladatosságunk bebizonyítása inkább fog hatalmunkban állni, mint eddig.

- Semmi háladatosság - vágott szavába az ügyvéd, ki Erzsébet célzását megérté -, ne szóljon háladatosságról, bizony megsért, én tisztán barátságát kívánom. Az irományok tehát - tevé halkabban hozzá, kis szünet után, mely alatt körültekintve, magát arról győzé meg, hogy senki a szobában nincs, s székét Erzsébethez közelebb tolá -, mondom, az irományok, melyek Tengelyi uramtól elraboltattak, amint a nemzetes asszony hiszi, olyanok, melyek által férje nemességét tökéletesen bebizonyíthatja?

- Minden kérdésen kívül - válaszolt a kérdezett mindinkább bámulva Macskaházy különös magaviseletét.

- Hm, hm! - folytatá a másik mintegy magában - fontos irományok! A keresztelés nem szükségesebb az üdvösségre, mint Magyarországban a nemesség, hogy az ember becsülettel elélhessen; s én igen felfoghatom a fájdalmat, melyet e veszteségen érzenek, főképp ha kis fioknak jövője jut eszökbe...

- Az istenért, ne kínozzon! - szakítá félbe elmélkedéseit Tengelyiné - ha valamit tud ez irományokról...

- De ugyan kérem a nemzetes asszonyt - kérdé az előbbi, nem is figyelve a másik kérésére -, minden irományok raboltattak-e hát el, melyek által nemességöket bebizonyíthaták? nem maradt kezökben semmi oklevél?

- Semmi! - sóhajtott Erzsébet - férjem, rendes ember létére, mind egy csomóba tartotta, s azt elvitték. Ha valamit tud felőlök - tevé hozzá kérő hangon -, ne tegye szerencsétlenné gyermekeimet. Ha valaha életemben megsértettem, az istenre kérem, ne bosszulja meg ez ártatlanokon!

Erzsébet gyűlölte s megveté Macskaházyt; de mihelyt azon meggyőződés támada benne, hogy ez ember gyermekeinek hasznára lehet, minden más tekintet háttérbe szorult, s az anya összekulcsolt kezekkel könyörgött az előtt, kitől máskor undorral elfordult.

Macskaházy alig titkolhatá el örömét, midőn a hatást látá, melyet szavaival tett. - Hej - szólal végre sóhajtva -, ha tőlem függne!... Higgye el, kedves Erzsébet asszonyom, csak tudnám, hol vannak az irományok, nem volna boldogabb ember, mint én! Ha szükség, gyalog elmennék utánok az ország végeig, nem lenne nyugtom, míg fel nem találtam.

- Hát nem tudja, hol vannak? - kérdé Tengelyiné bámulva.

- És miként tudnám én azt? - válaszolt a másik nyájasan - csak gondolja meg, édes Erzsébet asszonyom maga. Minden, mit Viola vallásánál a rablásról beszélt, koholmány. Bármi fontosak legyenek Tengelyi úr irományai tulajdon családjára nézve, az alispánnéra vagy magamra nézve azok tökéletesen közönyösek, s nem lehet feltenni, hogy valaki a legfontosabb ok nélkül oly veszélynek tenné ki magát, minővel a rangunkféle emberekre nézve az járna, ha rablókkal cimboraságra lépnének. A vád, mely ellenünk e tekintetben emeltetett, csak nevetséges lehet; s ugyan mi módon szerezhettem volna az említett irományokról tudomást magamnak?

- De ugyan mi által használhat a teins úr gyermekeimnek? - kérdezé ismét szárazabban Erzsébet - ha nemességünk visszanyerésére semmit nem tehet?

- De ki mondta azt, hogy nemességök visszanyerésére semmit nem tehetek, sőt nem fogok tenni igen sokat? - válaszolt az ügyvéd mosolyogva. - Mi szükség ehhez az irományokra?

Tengelyiné, ki első pillanatban gúnynak vevé e szavakat, reá mereszté szemeit; Macskaházy mindig mosolyogva tovább szólt. - Édes Erzsébet asszonyom, Magyarországban él, de úgy látszik, nemigen tudja, mi történik körülötte. Ugyan ki hallotta valaha, hogy nemességet csak éppen irományok által lehet megszerezni vagy megtartani?... Igaz, ez is egy mód; néha adomány- vagy nemeslevél által a felség is nemesít egyet-mást; de ez csak egy mód, s isten mentsen meg, hogy ez lenne a legközönségesebb. Ha mindenkitől, ki kiváltsággal él, leveleit kérnék, inkább meggyérülne számunk, mint a mohácsi veszedelem után. Lássa, édes nemzetes asszonyom, van a nemesedésnek egy más, sokkal jobb s célszerűbb módja... az *úzus*. Újabb időben, hol mindennek magyar nevet csinálnak, *törvényes szokásnak* szokták nevezni; de ez a dolgot nem fejezi ki, miután ott, hol törvény van, az úzusra szükség nincs, sőt az úzusnak az főtulajdona, hogy oly valami szokást jelent, mely a törvényen nem alapszik, vagy éppen szokásban nem is volt. Például tegyük fel: a nemzetes asszonynak valami jószága van, nekem mellette egy kis darab földem. Minden esztendőben tovább megyek ekéimmel, s egy darabot hozzászántok, míg birtokom háromszor olyanná válik, mint egykor volt. A nemzetes asszony végre pert kezd... Én megmutatom, hogy úzusom volt, hogy mindig ennyire szoktam szántani és vetni. A nemzetes asszony mondja, hogy ez rossz szokás, mert a föld az övé... Mindegy, nekem úzusom van... s csak törvénypert kezdhet ellenem, az pedig száz esztendeig tart. Vagy teszem, közbirtokosok vagyunk, a jószágnak fele az enyim, a másik a nemzetes asszonyé. Én emberek emlékezetére mindig juhokat tartottam... a nemzetes asszony nem; végre maga is juhokat akarna tartani... én nem engedem... ha nyája közös határunkra jő, elhajtom, s miért? mert úzusom van.

- De mit használ mindez nekünk? - kérdé Tengelyiné türelmetlenül.

- Hát csak azt - válaszolt a másik mosolyogva -, hogy mint minden egyéb, úgy a nemességi kiváltság nálunk Magyarországban leginkább úzus által szereztetik meg, s ehhez nincs szükség irományokra.

- Nem értem - mondá Erzsébet.

- Pedig igen természetes - folytatá az ügyvéd oktatólag. Teszem A- vagy B-nek nincs egy darab iromány a, mellyel nemességét bebizonyíthatná. Tegyük fel, talán ő maga is tudja, hogy nemtelen családból származott; de a megyében barátjai vannak, s ennek köszönheti, hogy reá adó soha kivetve nem volt, s az egész megye nemzetes vagy éppen tekintetes úrnak nevezé. Mármost, ha nemessége iránt valamely rosszakarója által kérdés támasztatik, nem volna-e szörnyű baj reá nézve, ha azt kellene bebizonyítania, hogy teszem, elődei a hazáért véröket ontva szereztek nemességet?... Ő ehelyett azt mutatja meg, hogy soha a közterhekben részt nem vett... s nemessége mentve van! főképp ha még azt bizonyíthatja be, hogy valamely tisztújításnál megverték, vagy ő vert meg valakit... nincs is, ki valóságos úzusán kételkedni merne. Tudok esetet, hol valaki nemességi perbe keveredve csak azt mutatta meg, miként apja lólopásért több ízben fogva volt, és soha pálca-büntetésre nem ítéltetett... és az úzus be volt bizonyítva. Higgye el, nemzetes asszonyom, igen csalódik, ki azt hiszi, hogy a nemesség bebizonyítására irományok kívántatnak. Sok megyében minden tisztújításnál százakat csinálnak, s oly jó nemeseket, mint bárki más a világon; csak barátok kellenek és...

- Igen, de vannak-e nekünk barátaink? - sóhajtott Tengelyiné.

- Vannak bizony - szólt az előbbi tovább, fejével barátságosan integetve -, s pedig oly barátok, kik érdekökben mindent elkövetni készek, s ha éppen kívántatnék, még arra is tudnának akármennyi esküdt tanúkat találni, hogy Tengelyi uram egyenesen grófoktól származik. Maga az alispán...

- Az alispán mindent el fog követni ellenünk.

- A nemzetes asszony csalódik - vága szavába az ügyvéd -, ha az alispán látni fogja a részt, melyet Tengelyi úr dolgaiban veszek, ő maga azon lesz, hogy a főügyész által kezdett per feledékenységbe menjen, vagy legalább kívánatunk szerint dőljön el. Réty úr őnagysága magában véve igen jó, szíves úri ember, s ha azon egy ok, mely a két ház között viszongásokra alkalmat adott, elmozdíttatnék, meg vagyok győződve, szintúgy szeretné Tengelyi urat most, mint egykor, mikor együtt a német egyetemet járták.

- Nem értem önt!

- Az egész viszongásnak oka - folytatá Macskaházy bizodalmas hangon - azon szerelem, melyet az alispán fiánál a mi angyali kis Vilmácskánk iránt észrevett. Higgye el, édes nemzetes asszonyom, semmi más, mint ez. Ha ez valami módon elmozdíttatik, minden rendében van. Ki tehet róla? a házasság, mint mondják, földi mennyország! nem csuda, hogy mindenik midőn belelépni készül, azt hiszi, hogy feljebb kell emelkednie... és az alispán... végre emberek vagyunk valamennyien...

- De nem tudja-e a fiskális úr - kérdé Tengelyiné, ki most az ügyvéd szándékát gyanítani kezdé, élesebb hangon -, hogy ha az alispán úr nehheztelésének csakugyan ez az oka: ez elmozdíthatatlan? Ákos maga rendjében megkérte leányomat... s valamint Vilmám szeretetét, úgy tegnap óta megegyezésünket is bírja... Érti-e ön? Férjem megegyezését is! Ha az alispán úr barátságának megszerzésére más módot nem tud, mint hogy leányom boldogságát feláldoz-zam: akár ne is szóljunk tovább.

- De hát ki szól Vilma boldogsága feláldozásáról? - mondá Macskaházy szinte neheztelő hangon. - Hisz ez angyali teremtés szerencséje kinek fekszik inkább szívén, mint nekem? De vajon, hát e kedves leány csak úgy lehet-e szerencsés, ha alispán fiához megy? - Erzsébet szólni akart, az ügyvéd folytatá. - Szép név s birtok kétségen kívül jó dolgok; higgye el, nemzetes asszonyom, senki nem tudja ezt jobban, mint én. Az embernek jólesik, ha leányát kastélyban, ha szép négylovas hintóban láthatja... de ez maga nem tesz még boldoggá senkit!... Hisz voltak idők, hol maga is, nem mondom éppen ily gazdag, de legalább oly férjet találhatott

volna, ki mellett minden házi gondoktól ment lehetett... és mégis Tengelyinek nyújtá kezét, és így...

- Ha fiskális úr azt hiszi - szakítá félbe Tengelyiné a szólót -, hogy e házasságot azért kívánjuk, mivel Ákos gazdag: erősen csalódik; sőt adná az ég, hogy ő hozzánk hasonló sorsú lenne! legalább senki nem keserítené el leányom örömét; isten úgyis egymásnak teremtette e két embert!...

- Ne higgye, édes nemzetes asszonyom - válaszolt a másik fejét csóválva. - Az isten csak egyszer elegyedett házassági dolgokba; s miután az oly rosszul ütött ki, s Ádám neki teremtett feleségével együtt a paradicsomból elűzetett, azóta nem elegyedik e dolgokba. Mindenik magának keresi párját, s rosszul cselekszik, ki nem magához hasonlót választ. Én részemről, ha leányom volna, soha magasabban álló vagy gazdag embernek nem adnám. Igaz, sok élvezetben részesíthetik nőiket, melyre azok szegényesebb háznál nem számolhatnak... mindenféle kényelem, fényűzés, öröm, mit tudom én?!... de azt a való szerelmet, lássa, édes Erzsébet asszonyom - szólt az ügyész, hangját érzékennyé változtatva -, azt az igazi szerelmet, mint mi azt értjük, azt gazdag házban mégsem lehet találni.

- Ákos kivételt képez - mondá Erzsébet, ki beszéd között, mint asszonyok, sokszor elfeledé, hogy beszélni nem akart -, ő Vilmát imádja...

- Kérdésen kívül - vága szavába Macskaházy nyájasan -, kit nem imád ő? Nincs érzékenyebb szív a világon!... de lássa, az imádás, édes nemzetes asszonyom, igen különös dolog: az ember térdre borul, ég felé emeli kezét, félig magánkívül van, végre, ha imádságát elmondta: felkel és tovább megy.

Az embernek természete különös; nem hisz semmit oly erősen, hogy azon soha nem kételkednék... s ismét nem tart semmit annyira lehetetlennek, hogy azt néha nem hinné; főképp ha valamit igen kívánunk, vagy valamitől igen félünk, hajlandók vagyunk csudákat hinni valamennyien... s noha Erzsébet Macskaházy egész aljasságát ismeré, a kétely, melyet Ákos szeretetéről kimondott, látszólag hatott reá, ámbár csak azt válaszolta, hogy ő Vilmának jegyesét ismeri, s ha nem becsülné őt, bizonyosan nem adta volna neki leányát.

- A nemzetes asszony jól teszi, ha Ákost tiszteli - szólt helybenhagyólag integetve fejével az ügyvéd -, a világon nincs jobb s becsületesebb ember, mint ő! Hisz első gyermeksége óta ismerem... hányszor táncoltattam térdeimen!... tulajdon fiamat nem szerethetném inkább. Hogy érzékeny, hogy szeretetében nem oly állandó, mint mi, meglettebb korú emberek a fiatalságtól kívánjuk: ki veheti azt rossz néven?... Lássa a nemzetes asszony, ily rangú fiatalembernél, minő Ákos, az csaknem lehetetlen.

- De én kívánom ezt! - szólt hévvel Tengelyiné. - Ha leányomat neki adom, én megkívánom, hogy mást ne szeressen.

- Az nem megy - mondá Macskaházy mosolyogva -, ha Ákos hozzánk hasonló ember volna, a kívánat csak méltányos lenne... felsőbb körökben nevetséges... mit mondana a világ hozzá, ha ily ember, mint ő, feleségén kívül ne udvarolna senkinek?... megszólnák!...

- De Ákosról csak nem tud semmi rosszat? - kérdé Erzsébet mindig élénkebben.

- Rosszat? isten ments meg! - válaszolt a másik nyugodtan. - Semmit, mi legkisebbé ellene szólna. Ákosnak vannak szeretői, de...

- Szeretői! - kiálta a másik ijedten.

- Hát mi rossz volna ebben?

- Mi rossz?! - válaszolt Erzsébet, ki hevében egészen elfelejté, kivel szól. - Ha most, midőn leányomnak százszor mondá, hogy senki mást e világon nem szeret, szeretői lennének... hisz ez a legnagyobb alávalóság!

- De mikor már mondom - szólt megnyugtató hangon az előbbi -, hogy ezt ily fiatal uraknál rossz néven venni nem lehet.

- De én rossz néven fogom venni - vága közbe az előbbi -, inkább, mint hogy ily valami történnék, készebb lennék...

- Édes nemzetes asszonyom - szólt most Macskaházy ismét körültekintve s székét még valamivel közelebb vonva -, ismerem nézeteit, s azért becsületes ember létemre, ki sorsában a legnagyobb részt veszi, kénytelen vagyok azon meggyőződésemet kifejezni, hogy Ákos a nemzetes asszony kívánatainak soha megfelelni nem fog. Jó, becsületes, elmés fiatalember... de mint mondám, hívséget, állandó szeretetet követelni tőle, képtelenség... Ha vejében ezt keresi - tevé hozzá halkabban -, én ismernék egyet.

Erzsébet bámulva néze reá.

- Igen, kedves Erzsébet asszonyom - folytatá Macskaházy mindig melegebben -, én ismerek egyet, kinek hívsége minden próbát megáll, kinek állandósága tántoríthatlan. Embert, ki talán külső fényből leányának kevesebbet nyújthat Ákosnál, de kinek karjai között Vilma mindazon csendes boldogságot fel fogja találhatni, melynek egész becsét a nemzetes asszony annyira tudja méltányolni. Én magam, kedves Erzsébet asszonyom - tevé hozzá, kérdő tekintetet vetve a mellette ülőre, ki bámulatában szót nem talált -, kész vagyok Ákos helyét elfoglalni.

- A fiskális úr?! - szólt kezét összecsapva végre Tengelyiné.

- És miért nem? - folytatá a másik, mindig nyájasabban. Való, nem vagyok oly ifjú, mint akkor voltam, midőn kezemet a nemzetes asszonynak ajánlám; de nem vagyok vén... mondhatom, legjobb koromban... azonkívül helyzetem megjavult, s becsületes ellátás helyett, mit akkor ígérhettem, most szép vagyont hozok nőmnek... Százötvenezer forintnál többre megy szerzeményem. Ha Vilma feleségem: Tengelyi nemességéről kérdés sem tétetik többé... sőt talán Rétyék részéről még valami inskripciót is reménylhetnék. Sokkal józanabb vagyok, semhogy azokat, mik Ákossal történtek, rossz néven venném és...

Macskaházy, ki a közte s Vilma között kötendő házasság hasznait felszámolva, a hatást, melyet szavai Tengelyinére tettek, nem is vette észre, a legnagyobb meglepetéssel hallgatott el, midőn Erzsébet, egyszerre felugorva székéről, az ajtó felé mutatva, szenvedélyesen kiálta, hogy hagyja el házát tüstént.

Az ügyvéd szólni akart. Az érzemény, mellyel ez ildomos férfiú Vilma iránt viseltetett, mint olvasóim tudják, a nyugodtabbak közé tartozott. A gondolat, hogy a megye egyik legszebb leányát feleségül veszi, nem vala kellemetlen előtte, főképp ha azáltal egyszersmind egyéb terveit elősegítheti; ha ez azonban nem sikerülne, Macskaházy más utat fog választani, s nem valószínű, hogy ezért sok szívfájdalmakat érzene. A szerelem - hogy e tárgyról, mely éppen azért hasonlíttatik oly különböző dolgokhoz, mert csaknem annyiféle, mint azok, kik róla szólnak, én is hasonlattal éljek - nem mindenkinek Pegasus, mely által magát elragadtatni engedi. Vannak emberek, kik azt jól betanított paripa- vagy éppen kocsilóként használják, melyen magokat s holmijokat oda vontatják, hová tetszik, s Macskaházy ezek közé tartozott.

Ha Tengelyiné szólni hagyja, ő kétségen kívül visszavonja vagy legalább teljes megelégedésre magyarázza ki szavait; de a jegyzőné nem volt oly kedélyi állapotban, hogy neki erre időt engedjen. A gondolat, hogy ezen ember rágalmait, noha alávalóságát ismeré, egy pillanatig elhivé... hogy Ákosban, de csak egy percig kételkedett, annyira felindítá a másképp nyugodt asszonyt, hogy az ügyvéd minden iparkodása mellett szóhoz nem jöhetett, s már menni akart,

más alkalomra hagyva az egésznek kiegyenlítését, mikor az ajtó megnyílt, s nem kis rémülésére Tengelyi maga lépett a szobába.

- Mit akar az úr itt? - szólt a jegyző, homlokát komoly ráncokba szedve.

Macskaházy felelni akart, de Tengelyiné felmenté e fáradságtól, midőn előadását oly kifejezésekkel fűszerezve, melyekre az ügyvédet érdemesnek tartá, a történteket férjének elmondá. Szavainak valósága ellen nem lehete kifogása senkinek, azon egy kivétellel, hogy mindent az alispánné meghagyásának tulajdoníta, noha ez egyszer, mint tudjuk, Macskaházy egészen önfeje szerint indult.

- Takarodjék mindjárt... s hogy szemtelen pofáját e házban ne lássam többé! - Ezek voltak az egyedüli szavak, miket a jegyző Macskaházynak mondott, s ámbár mindent elkövetett, hogy magát mérsékelje, ki a hangot, melyen e szavak mondattak, hallá, sejdítheté belső felgerjedését. Éppen e mérséklet azonban tévedésbe hozá Macskaházyt, s midőn ahelyett, hogy távoznék, tettét magyarázgatni kezdé, s barátságáról, mellyel az egész család iránt viseltetik, szólt: Tengelyinek haragja nem ismert többé határokat... s maga Erzsébet megijedt, midőn férjének állapotját látá.

- El házamból tüstént! el, semmirekellő! - kiáltott Tengelyi - ha nem akarod, hogy kidobjalak.

- De kérem, édes nemzetes uram - szólt a másik nyugtatólag -, méltóztassék engem kihallgatni; úgy tartom, az ajánlat, melyet tettem, nem olyan, mely által e bánásmódot megérdemeltem; ha Vilma...

- Ne nevezd - szakítá félbe a jegyző -, ne merészelj felőle szólni, alávaló!... te, leányom férje? te rabló, zsivány, söpredéke az emberi nemnek!

A lármára Vilmán s Liptáknén kívül, kik a szobába jöttek, több általmenő az ablakoknál állt meg, s kíváncsian benézett. Macskaházy, ki e tanúk által biztosítva gondolá magát, hogy megveretni nem fog, s egyszersmind érzé, hogyha e bánásmódot nyugodtan eltűri, egész tekintélye elvész: most egyszerre magasabb hangon kezde beszélni.

- Ami sok, sok! - mondá rikácsoló hangján. - Nótárius úr meg fogja bánni szavait!

- Megbánni! megbánni! - kiáltott Tengelyi mindig nagyobb indulatban.

- Igen, igen, édes nótárius uram - folytatá a másik gúnyolva -, meg látszik feledkezni, hogy nem nemesember többé, ha! ha! ha!

- Gazságodra emlékeztetsz? - kiálta az előbbi botját emelve, míg karját neje s leánya alig bírták visszatartani.

- S habár magamat megalázva, leányát nőül kértem, nem kellene soha megfeledkezni a különbségről, mely köztünk létezik.

- Igen, különbség, azon különbség, mely becsületes ember s gonosztevő között létezik. Hagyjatok! - kiálta nejéhez fordulva, ki kezét még mindig visszatartá. - Macskaházy jól kiszámítá a pillanatot, melyen túl maradása veszélyessé válhatnék, s még egypár fenyegetést mondva, éppen akkor érte el az ajtót, mikor a háziúr megszabadulva, botjával utána rohant.

- Ez az ember még kezeim által hal meg! - szólt Tengelyi, midőn az udvarról, hová az elsiető ügyvédet követte, Vándory által, ki éppen a házhoz jött, szobájába kísértetett, s a jegyző fáradtan, felindulása után egy székre veté magát, s alig nyerheté vissza nyugalmát, noha a többiek s később Ákos, ki Vándory után eljött, nemegyszer mondák: miként ez alávaló nem is érdemli, hogy becsületes ember miatta csak egy percig felinduljon.

28

Míg Tengelyi, családja körében megnyugodva, végre hevességét maga bánni kezdé, s míg azok, kik a jegyző házánál történt lármának az ablakoknál vagy az udvar kapuja mellett tanúi voltak, elszéledve, majd azt beszélték el szomszédaiknak, hogy Macskaházy megveretett s kidobatott, majd azt, hogy Tengelyi az ügyvédet meg akarta ölni, s ez csak futás által menekülhetett; addig e beszélgetéseknek tárgya, kinek megszidása az egész faluban kárörömmel fogadtatott, a legnagyobb felgerjedésben jára fel s alá szobájában.

Olvasóim tudják az okot, melyért Tengelyiéket felkereste. - „Miként is lehettem oly bolond - szóla magában -, hogy Vilmát megkérjem? Csak ostoba hívségem, mellyel a Rétyek iránt viseltetem, bírhatott reá. Ha Vilmát elveszem is, mit nyerhetek?... Az ötvenezer forintnál, melyet magamnak kikötöttem, tőlük többet semmi esetre nem csikarhatok ki... s ha most Ákos házasságát akadályozhatom is, e háladatlan asszony soha nem fogja megbocsátani, hogy ennyi pénzébe kerültem. Ostobaságot követtem el, az világos!... De ki is hitte volna, hogy ez asszony annyira fel fog indulni, s hogy szóhoz sem enged jutni?... S mikor Tengelyi hazatért, miket nem kelle eltűrnöm a cselédek s parasztok előtt? s még bosszút sem állhatok!... Ákost nem szabad megsértenem... utoljára is nem marad más hátra, mint hogy Tengelyi nemeslevelét s egyet-kettőt Vándory irományai közül, ha egyszer a váltók kezemben vannak, Ákosnak átadjam, s neki az egészet felfedezzem, így legalább kriminális pertől mentem meg magamat.”

Macskaházy még ezen határozat által sem érzé egészen megnyugtatva magát, miután a lehetőségek közé tartozott, hogy Ákos, ki őt régóta gyűlölte, még azon esetben is, ha a rablást önmaga fedezi fel, s az irományoknak egy részét általadja, őt a bíróságnak bevádolhatja. De, gondolta magában, előre kikérem becsületszavát; ily emberek, mint Ákos, ily előítéletekre sokat tartanak, s azonkívül nem hozhat bajba anélkül, hogy mostoháját belé ne keverné, s ettől őrizkedni fog, bármiként utálja ez asszonyt; miután nevét viseli, nem fogja azt megmocskolni. Ekképp vigasztalva magát, gyertyát gyújtott, s Vándory irományait kezdé átnézni.

Már tizenegy órához közelgett, mikor az ügyész e munkát bevégzé, s a levelek közül, melyekből az irományok nagy részint álltak, egypárt kiszedve s külön szekrénybe zárva, a többieket előbbi helyökre visszatette, s alunni készült.

Macskaházy most az egész dologra nézve nem aggódott többé... A leveleket átolvasva meggyőződött, hogy a Rétyek minden nyilvánosságot kerülni fognak, s hogy bírói eljárástól mit sincs félnie. Jókedvűen jára párszor fel s alá szobájában. „Így - szóla magában -, még egypár nap, s az ötvenezer forint kezemben van. Ha Ákosnak mindent felfödözök, s az irományokat, melyeket félretettem, kezébe adom, biztosítva vagyok ez asszony bosszúja ellen is. Végre nem hasztalan fáradtam annyi éven át!” S ezzel Macskaházy az ajtó felé ment, hogy azt bezárja.

Ráfordítá a kulcsot s megpróbálta; az ajtó nyitva maradt. Újra megkísérté; a kulcs forgott, de az ajtó nem záródott be. Macskaházy bámulva csóválta fejét... Soha ez ajtóval baja nem volt, és most egyszerre mi történhetett rajta? Rá akará tolni, zárját, de bármint iparkodott, a tolózár sem vala megmozdítható... s az ajtó nyitva maradt. - „Az ördög tudja, mi lelte ez ajtót” - szólt bosszankodva, többször becsapva ajtaját, s újra megkísértve, nem zárhatja-e be mégis. Eszébe jutott, hogy mióta Ákos kiköltözködött s Etelka szüleivel elment, a ház ezen oldalán egészen maga lakik. Az utolsó időben annyit hallott zsiványokról beszélni, hogy a gondolat, miként az éjt magányosan s nyitott ajtókkal kell töltenie, őt első percben aggasztá, sőt felgerjedésében neki úgy látszott, mintha kályhájában valami mozgást venne észre, de miután odament s

hallgatózva mindent ismét csendesen talált, megnyugodott. - „Megbódultam-e? - szólt, még egyszer ajtajához menve s újra megkísértve bezárását. - Abban, hogy ajtómat be nem zárhatom, mi ok van rémülésre?... A hajdú, midőn takarítás után szobámat becsukta, megfeszítette lakatomat; hogy pedig a tolózárt nem mozdíthatom, természetes... hisz soha nem éltem vele, s berozsdásodott."

És ezzel Macskaházy levetkezett, s ágyába feküdve azon kellemes gondolatoknak engedé magát által, melyekhez csak oly ember juthat, ki egyszerre tetemes pénzösszegnek birtokába jövén, arról alkot terveket, hová fordítsa vagyonát.

E kellemes ábrándokból az ügyészt azonban nemsokára nesz zavará fel. A lépcsőn léptek hallatszottak halkan, de tisztán. Macskaházy meg vala győződve, hogy nem csalódott. Tisztán hallá az egyes lépteket, melyekkel valaki lépcsőről lépcsőre feljebb jön, s végre a folyosón szobája felé közelget... s éppen ki akart ugrani ágyából, midőn ajtaja halkan megnyílt, s előtte bundájában Viola állt.

- Viola! - szólt remegő hangon Macskaházy, mert kiáltásra nem vala ereje, annyira elborzadott, midőn magát a zsivánnyal magányosan látá.

- Jó, hogy ismersz - mondá a másik, az ajtót maga után bezárva s egyenesen az ágyhoz menve. - Ha segítségért kiáltasz, halál fia vagy! Úgyis hasztalan lármáznál, a ház ezen oldalán nincs senki, aki hallhatna.

- Dehogy kiáltok, dehogy lármázok én - szólt a másik, s arcain halotti halványság terült el -, hisz kend csak nem fog engem bántani. Ha pénz kell, szegényebb ember vagyok, mint gondolja, de amim van, azt elviheti. Miért bántana kend engem, szegény beteges létemre? hisz amim csak van, mindent odaadok.

- Miért bántanálak? - szólt Viola a szerencsétlen ügyvédre oly tekintetet vetve, melynél vére elfagyott - talán lehetne okom. Ne hidd, hogy a múltról egészen megfeledkeztem. Minden, mit rajtad elkövethetek, ha minden csepp véredet egyenként ontom is ki, nem fizeti meg, mit te rajtam elkövettél.

- Kend nagy tévedésben van - szólt az ügyvéd kétségbeesett tekintetet vetve maga körül -, én...

- Ki volt oka - szólt a másik komoran -, hogy zsivánnyá lettem? Kinek köszönhetem, hogy üldözve, mint a vadállat, erdők- s pusztákon kóboroltam, míg feleségem gyermekeimmel a könyörületesség keserű kenyerére szorult?... Mondd, hogy nem te voltál... hogy nem te követtél el mindent, hogy halálra ítéltessem... hogy nem te vágyódtál életem után... hogy nem vagy halálos ellenségem?

- De mikor én mindent, mindent odaadok, amim csak van - válaszolt a másik könyörgő hangon -, uramtól is lesz egypár száz forint nálam, azt is elviheti, habár később vissza kell térítenem, és...

- Kell is nekem pénzed - szakítá félbe megvető hangon a zsivány a szólót -, add ide az írásokat, melyeket alávaló zsidóddal együtt a nótáriusnál elraboltál.

- Az írásokat? - mond az ügyvéd, bámuló tekintetet vetve Violára - mily írásokat?

- Ugyanazon írásokat - szólt a másik homlokát ráncokba szedve -, melyeket, mikor elfogtak, kezemből kiragadtál... melyek helyett a törvényszéknél fehérruhát mutattál elé... melyeket ha nem adsz ki mindjárt, ez ágyból nem fogsz felkelni.

- Tudom, tudom - mondá Macskaházy, ki a hangból, melyen Viola szólt, látta, hogy türelmét próbára tenni nem lenne tanácsos -, az irományok nálam voltak... igaz, hogy én ragadtam ki kezedből... de látod, mihelyt birtokomba jutottak, tűzbe dobtam. Minek titkolóddzam előtted, úgyis mindent tudsz; ezen irományok megsemmisítése Rétynének nagyon szívén feküdt, s én, amint tudod, hív embere voltam mindig... mindig... mihelyt hozzájok juthattam, az égő kunyhóba vetettem, hogy több baj ne legyen velök.

- Mondd ezt másnak - szólt a zsivány nyugodtan -, én tudom, hogy az írások itt nálad vannak... hogy Rétyéktől kiadásukért ötvenezer forintot kívánsz.

- Ki mondta ezt kendnek? - szakítá félbe elbámulva Macskaházy, kiben egyszerre azon gondolat támadt, hogy Viola az alispánné zsoldjában áll.

- Akárki - válaszolt amaz szárazon -, de ha életedet tenmagad nem becsülöd ötvenezer forintra, s az írásokat nem adod ki mindjárt, látni fogod, hogy leheleted, melyet csak rosszra használtál, előttem még kevesebb becsű.

- De kérlek - szólt az ügyész rimánkodva -, csak az mondd, kitől tudod, hogy az írások nálam vannak? ki küldött hozzám?

- Ne fecsegj - mondá Viola, bundáját visszavetve -, hanem kelj fel, s add ide írásaidat, mert...

A zsiványnak egész magaviselete mutatá, hogy mindenre elhatározott... s Macskaházy érezve, hogy ellentállnia nem lehet, szó nélkül kelt fel, s ment asztalához, míg Viola, minden mozdulatára figyelve, a szoba közepében megállt.

Az ügyvéd kezei remegtek, midőn a fiókból az irományokat kivéve, az asztalra tevé. Két csomó volt ott, melyeknek egyikében Vándory levelei, másikában Tengelyi fontosabb irományai voltak összekötve; ezenkívül még néhány egyes levél Tengelyitől, mely ezen irományokkal egy papírba takarva, a zsidó által többivel egyszerre vitetett el, s így kézről kézre Macskaházyhoz került. - Itt vannak - szólt elfojtott hangon -, de kend nem tudja, ez irományok mily becsűek reám nézve, kend nem veheti hasznát, kérjen akármit, és...

- Tartsd meg pénzedet, mondom - szólt a zsivány megvetéssel, midőn az asztalhoz közelített. E pillanatban az ügyvédnek eszébe jutott, hogy fiókjában töltött pisztolya van, melyet, hogy egészen fegyvertelen ne legyen, egyszer oda tett. Ha meggondoljuk, hogy az irományok, melyektől meg kelle válnia, reá nézve ötvenezer forint érték, senki nem bámulhatja, hogy minden természetes gyávasága mellett mintegy akaratlanul a fegyverhez nyúlt s azt Violára szegezé; de a pisztoly nem volt felhúzva... s a jövő perc az ügyvédet földre terítve... a fegyvert a zsivány kezében találá.

Ez volt Macskaházynak veszte. Viola nem volt kegyetlen. A gondolat, hogy egy embernek vérét ontotta, sokszor borzadással tölté el lelkét... s ámbár azzal menthette volna magát önszemei előtt, hogy e tettet önvédelem között s a legnagyobb kétségbeesés pillanatában követte el... de a nép embere közönségesen a szándékos és más emberölés között nem nagy különbséget tesz s mindkettőt gyilkosságnak nevezi: s így ő is tette felett elfelejté annak indokait, s nemegyszer mondá, hogy mindent, mit azóta szenvedett, csak vétke büntetésének tekinti. Macskaházynak, ha az irományokat általadja, nem volt oka félnie. A küzdés között, mellyel a zsivány most a pisztolyt ellensége kezéből kiragadta, feltámadt indulata. A gyűlölség, mely keblét ez ember iránt tölté, kitől annyit szenvedett, s ki most éltét fenyegeté, háttérbe szorított minden egyebet, s félig magánkívül rohant a szerencsétlenre, ki segítségért kiáltva, a földről felkelni iparkodott. - Irgalmat! - kiáltott Macskaházy elfojtott hangon, midőn a zsivány torkát megragadta.

- Volt-e neked, mikor Zsuzsi koldult? mikor engem akasztófára ítéltél? - mondá emez.

Macskaházy arca kékült, szemei kiduzzadtak; de a kétségbeesés erőt ada gyenge kezeinek, midőn a fényes kést, melyet a zsivány az asztalról felkapott, maga fölött látá. E küzdés azonban nem tarthatott soká... Viola a házban lármát hallott... a cselédek, felébredve Macskaházy sikoltásaira, közeledtek... összeszedte egész erejét, s kése háromszor merült a szerencsétlennek mellébe.

Viola a felszökő vértől nedves kezekkel felugrott, felkapá az asztalról az irományokat, s nem is véve észre, hogy nehány levelet elhullat, kirohant a szobából, éppen elég jókor, hogy az udvarra érjen, még mielőtt futásában valaki által feltartatnék. Megláttatva itt a kocsis s még egy ember által, ki az istállóból lámpással jött... s űzőbe vétetve, a mezőnek vevé futását, s a végre a Tisza partján álló bokrok alatt eltűnt.

A cselédek, kik mindjárt ezután Macskaházy szobájába rohantak, az ügyvédet vérében a halállal küzdve találák. A rablásnak nyomai nem látszottak, még az óra s tárca is ott feküdt az ágy mellett.

- Rablás! gyilkolás! - kiáltott a vastag szakács, ki hálósüvegében s gyertyával az első jött a szobába. - Utána!

- Doktort! - kiáltott egy másik.

- Papot! - sikoltott a szakácsné.

Mindenki vad rendetlenségben futott ide s tova, míg a mindig nagyobb számmal összegyűltek közül kettő a haldoklót ágyára fekteté.

- Utána! utána! - hörgött Macskaházy - irományaim...

- Mily irományok? - kérdé a szakács, a beteget egy kissé felemelve.

- Tengelyi - mondá Macskaházy végerejét összeszedve; a többi, mit hihetőképp mondani akart, nem vala érthető, ajkai mozogtak, de szavak helyett csak hörgés vala hallható, mitől a jelenlevők borzadtak.

E pillanatban egyszerre a folyosón a hajdú kiáltása hallatszott, ki, mint mondá, a gyilkost megfogta... s mindjárt azután az üveges zsidót torkánál fogva a szobába húzta. - Itt van mondá nem kis megelégedéssel -, a kályhában találtam.

- Ah, alávaló! - kiáltott a szakács, a remegő zsidót az ágyhoz vonva. - Ugye, teins uram - szólt Macskaházyhoz -, ez volt?

Az ügyvéd fejét rázá, ajkai mozogtak, de nem vala érthető semmi.

- De, teins uram, hisz nem is lehetne más! - mondá a szakács ismét - csak intsen fejével... ugye, ő volt?

Macskaházy ismét fejét rázá, megragadta a szakácsnak kezét, s ismét szólni akart... hasztalan! Még egyszer felnyitá ajkait, - mintha lélegzetet keresne, s vad kétségbeeséssel tekintve maga körül, visszadőlt vánkosára... és meghalt.

- Csak tudnám, mit akart mondani - szólt a szakács, miután a halott betakartatott, s az üveges zsidó, minden esküvéseinek dacára, melyekkel ártatlanságát bizonyítá, erősen megkötözve a pincébe záratott. - Mikor a zsidót mutattam neki s kérdeztem: nem ez ölte-e meg? szörnyen rázta fejét... s mégis éltemet teszem rá, ezt nem követte el senki más, mint e semmirevaló üveges.

- Mikor még szólni tudott - mondá a szakácsné, szemeit törülve, nem mintha Macskaházy halálát bánná, de mert felfogása szerint, fejérszemélynek ily alkalomnál úgy illik -, a fiskális úr Tengelyit nevezte.

- Ne szóljon az ifjasszony ily bolondokat - válaszolt a szakács -, Tengelyi uramról ilyent csak gondolni!

- Már én nem tudom - vágott szavába amaz, ki szóvitára alkalmat találva tökéletesen megvigasztalva érzé magát -, de a fiskális úr, mikor kérdeztük, ki a gyilkos? csak mégis Tengelyit nevezte, ugyebár? - mondá a többiekhez fordulva, kik mind szavainak valóságát bizonyíták. - És mikor azután már szólni nem tudott, én jól vigyáztam ajkaira, azok éppen úgy mozogtak, mintha Tengelyit, mindig csak Tengelyit akarna mondani. Mikor boldogult férjem... isten nyugtassa meg!... vízibetegségben halálos ágyán feküdt, három napig nem tudott szólni; de én csak ajkaira néztem, s mindent megértettem. Menj el, jöjj ide, adj vizet, amit csak akart, én mindent megtettem... - és az asszony ismét törülni kezdé szemeit.

- Csak a nótáriusra az ifjasszony nem fogja e gyilkosságot fogni akarni? - mondá a szakács felindulva.

- Isten mentsen ily alávalóságtól! Én nem mondok mást - válaszolt emez mindig hevesebben -, mint hogy mikor a fiskálist kérdeztük: ki ölte meg? Tengelyit nevezte, és azt oly tisztán s érthetően, hogy valamennyien hallottuk... s erre, ha kell, megesküszöm.

- Jól van, jól - mondá a szakács rosszkedvűen -, ki tudja, mit akart mondani?

- Én nem tudom - folytatá az előbbi még mindig neheztelve -, csak azt mondom, hogy a fiskális mindig Tengelyit nevezte... s ezt fogom mondani a végső ítéletig.

- Majd a szolgabíró ki fogja sütni, azért jótállok - mondá a szakács -, s végre is látni fogja mindenki, hogy nekem volt igazságom, s hogy a gyilkosságot a zsidónál nem követte el senki más. De most zárjuk be a szobát, s küldjünk a szolgabíróért s esküdt emberekért... Régi időből tudom, hogy ott, hol valami rablás vagy gyilkosság követtetett el, semmihez nyúlni nem szabad.

S ezzel valamennyien a szobából kimentek, hol a véres halott a sötétben magányosan hagyatott.

29

Azoknak megértésére, mik Macskaházy meggyilkoltatása után történtek, még egyszer azon este eseményeihez kell visszatérnünk, melyen a szerencsétlen ügyészt Tengelyi házában utolszor láttuk. A jegyző családja, melyhez most Ákos is tartozott, Vándoryval, ki évek óta majdnem minden estét e házban töltött, barátságos beszélgetés közt ült együtt Erzsébet szobájában, míg Tengelyi maga a másikban leveleket írt.

Írás között a jegyző figyelmét gyenge kocogás vonta magára, mely ablakán hallatszott. Felnézett, s miután senkit nem látott, tovább folytatá munkáját; miután azonban e nesz még kétszer ismételtetett, felkelt, s felnyitá ablakát... Ismét nem látva senkit, türelmetlenül kérdezé, ki által háborgattatik? s már be akará zárni ablakát, midőn egy kis levélke dobatott a szobába s léptek hallatszottak, melyekkel valaki a fal mellett, anélkül, hogy láttatnék, vagy szólna, a sötétben távozott.

- Mi lehet ez? - szólt a jegyző, midőn ablakát betéve, a levélkét a földről felvevé, s vele asztalához ment - talán csak nem fenyegetés? Mióta itt lakom, nem volt eset... s sem én, sem a község bosszúra okot nem adtunk...

A levélke, melynek a jegyző mindenekelőtt külsejét vizsgálá meg, goromba papírra volt írva, mint összedörzsölt állapotjából gyanítani lehetett, olyanra, mely már több szolgálatot látott... pecsétnyomó helyett krajcár használtatott... a felírás nemzetes Tengelyi nótárius uramhoz szólt... s a jegyző, midőn a pecsétet feltöré, nem kis meglepetésére, ezeket olvasá:

Én a nemzetes úrnak örök háladatossággal tartozom. Az emberek azt mondják, hogy az írásokat én raboltam el házából, de alávaló gazság ilyeneket mondani... A rabló az üveges zsidó volt, kit a viceispán fiskálisa bírt rá... én csak a zsidótól vettem el; de mindezt hosszú elbeszélni. Jöjön a nemzetes úr ma éjjel a nagy nyárfához, mely mindjárt a rév mellett áll, nem elébb, mint tizenegy órakor... éjfélig az írásokat mind a kezébe visszahozom, ha életembe kerülne is... hisz a nemzetes úr tulajdon házában tartotta feleségemet s gyermekeimet. Az istenért, jöjön bizonyosan... Ne féljen tőlem, habár zsivány vagyok is, életemet adnám nótárius úr egész háznépeért... és ha ma nem jő, nem tudom, kinek adjam az írásokat... még éjjel át kell mennem a Tiszán, a faluba jőni nem merek. Azután még azt is instálom minden alázatossággal, ne szóljon senkinek az egész dologról, és csak maga jöjön. Fejemre vérpénzt tett a vármegye... ha tudják, hogy itt járok, halál fia vagyok. Egészen a nemzetes úr kezébe adom magamat

Viola

E sorok, melyeknek átolvasása a gyakorlatlan kéz s itt-ott rendkívüli ortográfia miatt Tengelyinek némi fáradságába került, a becsületes jegyzőt nem kis nyugtalanságba hozák. Mit tegyen? ha a zsivány meghívását nem követi, az irományok hihetőképp örökre elvesznek. Viola, ha egyszer a megyét elhagyta, őrizkedni fog attól, hogy visszatérjen, s inkább eldobja e reá nézve haszontalan papírokat, csak hogy bűnjelekül ne használtathassanak ellene; és ha elmegy - ha ő, egyike azoknak, kiket a törvény fenntartása leginkább illet, zsivánnyal titkon összejő, anélkül, hogy arról jelentést tenne... mily világot vethet ez reá, miután már az is, hogy Viola feleségét s gyermekeit házába felvevé, ellenségei által azon vádra használtatott, hogy gonosztevőkkel cimboraságban áll. Másnak talán az jutott volna eszébe, hogy hivatalos kötelességeit saját érdekével úgy egyesítheti, ha ahelyett, hogy maga menne, a találkozás helyére több embert visz magával, s a zsiványt elfogatván, egyszersmind a nála talált irományokat magához veszi. E gondolat azonban nem fért jelleméhez, s ha a világ boldogsága

ígértetett volna díjul... ő erre képtelen vala. Előtte csak a két fentebbi lehetőség állt, s kötelességének érzete s az apai szeretet között habozva a legnagyobb felgerjedésben járt fel s alá szobájában, majd arra, hogy a zsivány meghívását követni fogja, majd az ellenkezőre határozva magát; s midőn Erzsébet a szobába jött, hogy őt a vacsorához hívja, mind ő, mind a többiek nem csudálkozhattak eléggé nyugtalanságán, mely még a cselédeknek s Liptáknénak is feltűnt. A levélkéről, melyet, hogy más kézbe ne jőjön, elégetett, senki mit sem tudott. Ha Erzsébet, vagy más valaki, a mellékszobában hallotta volna is, hogy Tengelyinél kocogtak, s hogy ablakát felnyitá: a kisbírák néha tízszer eljöttek napjában, s anélkül, hogy a házba lépnének, ablakánál kérdeztek egyet-mást, s így a dolog közönségesebb vala, semhogy valakinek feltűnhetett, s Tengelyinek rossz kedve egészen a Macskaházy által okozott bosszúságnak tulajdoníttatott.

Vacsora végével Vándory Ákossal elment, Tengelyi pedig nejének s gyermekeinek jó éjszakát kívánva, azon ürügy alatt, hogy még írnia kell, szobájába zárkózott, s miután helyzetét még egyszer átgondolá, arra határozta magát, hogy a zsiványt fel fogja keresni. „Viola ittlétéről jelentést nem tehetek semmi esetre - így gondolá magában -, ily alávalóságot nem kívánhat senki tőlem!... s ugyan miben sérteném meg hivatalos kötelességemet, ha gyermekeim kedvéért jogaim visszaszerzésére mindent elkövetek?! Ha irományaim csakugyan nála vannak, annyival jobb; ha nem, legalább azon szemrehányástól mentem meg magamat, hogy valamit elmulasztottam, mi által sajátomhoz juthattam volna. Hogy e lépésem valaki által megtudassék, arra nincs valószínűség... s végre mitől féljek, ha lelkiismeretem semmivel nem vádol?”

Már tizenegyhez közelgett, midőn a jegyző ily gondolatok között házát halkan elhagyá, s kertjén keresztül a Tisza partjához ért. - Esős novemberi éj vala, az égen nem látszott egy csillag sem, a tájon setétség terült el, s Tengelyinek egész táj ismeretére vala szüksége, hogy a keskeny úton, mely kertek között a mezőre vezetett, tovább ballagva, árokba ne essék. A faluban mindenki régen aludt, s Tengelyi anélkül, hogy valakivel találkoznék, ért a helyre, mely neki Viola által kijelöltetett.

Nyárban e hely a tiszaréti határ egyik legkellemesebbike vala. Az óriási nyárfa messze elterjedő árnyéka alatt egy kis pázsitos hely terült el, melynek füve, a nap sugaraitól megőrizve, mindig szépen zöldellt, ha a júliusi forróság az egész határt már kopárrá égette is. E helyet három oldalról sűrű bokrok s néhány alacsonyabb fa, a negyedikről a Tisza nyugodt tükre környezé, melyre a nagy fának egyes ágai kinyúltak. Tengelyi sok órát töltött e fa alatt barátjával, ki ily alkalommal nemegyszer mondá, hogy szebb helyet a Tisza hosszú mentében csakugyan nem találhatni, s hogy ha a törökdomb nem lenne is, e fa maga Tiszarétet már a kellemes lakhelyek sorába állítná.

Most e hely szomorú- s elhagyottnak látszott, a fa alatti tért száraz levelek takarták. Fenn a lombtalan ágak között süvöltve zúgott át az éjszaki szél, míg a Tisza habokat vetve csapdosá a sötét partot.

A jegyző, bundájába burkolva, nyugtalanul járt fel s alá, időről időre, ha a bokrokban valami nesz hallatszott, megállva, s midőn magát meggyőzé, hogy senki sem jő, ismét tovább folytatva kedvtelen sétálását, vagy a révészházhoz fordítva szemét, mely tőle csak mintegy kétszáz lépésnyire lehetett, s melynek ajtaján a konyhában még égő tűz kis fénykört terjeszte el.

Majdnem egy félóra múlt így, s Tengelyi már hinni kezdé, hogy Viola megbánta, vagy nem teljesítheti feltételét, midőn azoknak kiáltásai, kik a zsiványt Macskaházy meggyilkolása után űzőbe vevék, hozzá jutottak.

Tengelyi embereket hallva, kik gyilkost, rablót kiáltva hozzá közelítének, s meggyőződve, hogy Viola valahogy megismertetett s űzőbe vétetett, nehogy e gyanús helyen találtassék, sebes léptekkel visszavonult a falu felé.

Kevés perccel, miután Tengelyi e helyet elhagyá, egy csomó írást kezébe tartva Viola tört keresztül a bokrokon. A zsivány egy pillanatig megállt, s körültekintett; miután látá, hogy a jegyző nincs többé itt, s hátul a bokrokhoz közel üldözőinek kiáltásait hallá, egy, a parton álló kis sajkába veté magát, s erős lökéssel eltávozva a parttól, evezni kezdett.

- Itt van! itt kell lennie! - kiáltott a kocsis, ki, noha lámpása elaludt, a zsiványt idáig soha szeme elől el nem veszté. Társai, kik szinte így valának meggyőződve, iszonyú lármával keresték a gonosztevőt a bokrok között, úgyhogy a mindig tovább távozó evező ütései nem vétettek általok észre, s a zajra a révész két fiával kunyhójából a fához sietett.

- Mi a baj, Ferkó? - kiáltott a révész, midőn az égő darab fa világításánál, melyet szövétnekként magával hozott, az uraság kocsisára ismert -, talán ellopták lovadat?

- Nem, nem! - mondá emez, lámpását meggyújtva - megölték fiskálisunkat; mi idáig kergettük a gyilkost, s itt a bokrok alatt tűnt el. Csak éppen most láttam... itt kell lennie; segítsen kend keresni.

- Mi a manó! - válaszolt a révész elbámulva - a fiskálist megölték?... No, nem nagy kár érte, de ha kendtek a gyilkost keresik s azt csakugyan idáig kergették, az nincs többé itt... éppen most, mielőtt kendtek jöttek, hallottam valakit innen sebesen a falu felé menni; ugye, Andris, te is hallottad?

- Az lesz, bizonyosan az, csak utána! - kiáltott a kocsis, nem is várva a fiúnak feleletét, s követve a többiektől, a falu felé sietett ugyanazon úton, melyen Tengelyi csak imént ment hazafelé.

- Szemlátomást meglátszik, hogy erre ment - szólt a révész, csak hogy sietésöket mérsékelje, figyelmöket az útra irányozá. - Ni, még a nyomokat is meglátni... ez mind friss nyom... még a víz is meglátszik, amint minden lépésnél körülfeccsent.

- És ez mi itt? - mondá a kocsis lehajolva s valamit a földről felvéve. - Bot, éspedig úrias bot, rézcsákánnyal... ezt talán most lopta s itt vesztette... Csak utána! e nyomon tovább; bizonyosan a kertek között búját el. - S az egész csapat a kocsis után, ki lámpájával mindig a nyomot követé, a jegyzőkert kerítéséhez ért.

- Mi az ördög! - szólt a kocsis, ki a kerítés ajtajánál pár lépéssel tovább menve, egyszerre lámpásával megállt - itt nem látni több nyomot!

A többiek, kezéből kivéve a lámpást, szinte megnézték az utat, A friss nyom, melyet eddig követtek, eltűnt. - Szemlátomást nem látni semmi nyomot! - mondá a révész - csak talán a föld nem nyelte el? ott hátul a kerítés ajtajánál még láttam.

- Talán a kerítés megé búját - szólt a kocsis egy kissé gondolkozva -; maradjanak kendtek itt; én átmászok s megnézem... hátha itt találjuk...

- Hagyja el kend, még főbe ütik - mondá a révész, Ferkót visszatartóztatva, ki már félig átmászott, s kit egy a többiek közül követni akart -, mi közünk van ahhoz, hogy a fiskálist megölték?... Bár taval vitte volna el az ördög, nem kellene most százötven forintot fizetnem esztendőnként. - De a kocsis, kit bizonyosan nem Macskaházynak szeretete bírt arra, hogy gyilkosát üldözze, anélkül, hogy ez ildomos tanácsra hallgatna, a legnagyobb figyelemmel végigment a kerítésen, s azon meggyőződéssel tért vissza, hogy a gonosztevőnek nyoma elveszett. Már ismét vissza akara menni, midőn a révész egyik fia, aki addig az ajtó mellett állt,

észrevevé, hogy a kertnek a házhoz vezető útján szinte nyomok látszanak. A kocsis lámpásával odafutott, a többiek, kik azalatt az ajtót megpróbálva, azt nyitva találák, szinte bementek, s mindenki világosan látá a nyomot, melyet eddig követtek, s mely egyenesen a házhoz vezetett.

- A nótárius házában van... ott van talán a fészer alatt - mondá a kocsis, ki, mint minden ember, ha valami után erősen fáradott, bár az reá nézve tökéletesen közönyös legyen, most mindent inkább tűrt volna, mint hogy egész fáradságát meghiúsulva lássa -, jerünk be, ott megtaláljuk.

- Már hová gondol kend! - szólt a révész a már indulót visszatartva - nótárius uram házánál a zsiványt csak nem fogja keresni?

- És miért nem? - válaszolt a másik - nem tudja-e, hogy e háznál már több zsivány is megfordult? úrfinkat is itt lőtték meg.

- De kend szemlátomást elfelejti, hogy Tengelyi uram háza nemes kúria - mondá a másik.

- Bánom is én! - szólt az előbbi tovább menve - mikor Violát kerestük, akkor is feldúltuk a házat, pedig maga a szolgabíró vezetett.

- Igen, de azok urak voltak - mondá a révész -, minket ebrúdon dobnak ki.

- Majd meglátjuk!... én a nagyságos asszony libériás kocsisa vagyok, s szeretném látni, mily nótárius dobna engem ki házából. - S ezzel Ferkó, anélkül, hogy magát többé feltartatná, két társával, ki vele a kastélyból jött, egyenesen az udvarba ment, míg a révész fiaival, valamit mormogva fogai között, miként nem ártana, ha e büszke cselédeket egyszer jól megvernék, hátrább maradt.

De bármi nagy volt is a kocsis bátorsága, midőn Tengelyi, ki csak imént jött haza, s még le sem vetkezett, a zajra, melyet hallott, egyszerre szobájából az udvarra lépett, s erős hanggal kérdezé: mit akarnak itt? Ferkó meghökkenve, első pillanatban szótalanul állt, s csak később mondhatá el, hogy Macskaházyt megölték, s hogy gyilkosának nyomait követve jöttek idáig.

Nem fogom leírni az érzeményt, mely a jegyző keblét e pillanatban eltölté... Viola levelére emlékezve nem lehete kétségben, hogy az ügyész e szerencsétlen által gyilkoltatott meg, valószínűleg azért, hogy az irományokat tőle elvegye... s Tengelyi borzadott e gondolatnál, hogy a gyilkosságnak, habár tudatlanul, ő vala indoka. A kocsis s társai, minden míveletlenségök mellett, észrevevék a hatást, melyet e hír Tengelyire tett, s bámulva néztek egymásra, míg a jegyző, kinek kezében a gyertya reszketett, miután magán erőt vett, egyes kérdéseket tett a gyilkosság elkövetésének módjáról s idejéről.

- Utána jöttünk - mondá a kocsis, majd Tengelyinek bokáig sáros csizmáit nézve, majd társaihoz fordulva, a legnagyobb zavarban -, a Tisza partjáig előttem szaladt, világosan láttam... onnan nyomán jövünk.

- Azaz, követem alássan - mondá a révész -, hogy szemlátomást nyomon jöttünk, az olyan igaz, mint hogy itt vagyok; de hogy éppen a zsivány nyoma volt-e? azt biz én nem tudom... és én a többieknek itt mondtam is, hogy ne jőjenek be, mert tudom, hogy a ház kúria, de...

- Kend bolond! - mondá Tengelyi a legnagyobb felgerjedésben - ha azt hiszik, hogy a gyilkos házamban van, kutassanak fel mindent, hogy egy hely ne maradjon vizsgálat nélkül.

A lármára lassanként a ház többi lakói is felkeltek. Erzsébet Vilmával sietve felöltöztek, s Tengelyi lámpással elöl, szobáról szobára, a padra s istállóba ment el követőivel, míg valamennyien meggyőződtek, hogy semmi idegen a háznál nincs... Tengelyihez azalatt a bíró jött, hogy őt a kastélyba hívja, s a jegyző a többiekkel elment.

- Látta kend - szólt a kocsis, ki a révésszel hátrább maradt, s a többieket követé -, miként reszketett a nótárius, mikor hallotta, hogy a fiskálist megölték?

- Hát hogyne láttam volna! - mondá emez - hisz csak van szemem!

- És azután csizmája bokáig sáros volt - folytatá az előbbi.

- Nagy csuda, ily időben! - válaszolt a révész, bámulva Ferkó furcsa beszédeit.

- Bizonyisten, ha nem ismerném a nótáriust tíz esztendő óta, én...

- Talán csak nem hiszi, hogy a fiskálist ez ölte meg? - vágott szavába az előbbi, megállva.

- Én bizony, mert a házban mást nem találtunk, azt hinném, bátyám - mondá a kocsis halkan társához.

- Megbolondult-e kend? - kérdé a révész, s ezzel mindketten, gondolataikba mélyedve, szó nélkül mentek egymás mellett.

30

Ha az emberek oly nagylelkűleg bánnának mindennel, amit bírnak, mint gondolataikkal, való boldogság volna élni! Egyéb birtokunkra nézve abban gyönyörködünk, hogy másokat belőle kizárunk, csak gondolatjait közli mindenki szívesen, s ha valami eszébe jutott, nem nyugszik, míg elméje legújabb gyümölcsében nem részesíté szomszédait. Történjék, sőt mondassék csak valami új, s az emberek között azonnal gondolatcsere támad, a legigazságosabb csere a világon, hol ritka ad mást, mint ócska dolgokat, s még ritkább kap mást, mint ócskákat vissza. A boldogság, mely reánk mennyországban vár, úgy hisszük, nagy részben az angyalok s üdvezültek énekében áll; e földön az emberek örömei természet szerint egy fokkal alantabb keresendők, s kétségen kívül abban találhatók, hogy beszélhetünk... Mint a méh minden virágból mézet: úgy az ember a legkellemetlenebb tárgyból egy hosszú beszélgetés minden édességeit vonhatja ki, s pedig nemcsak azon ritka, a természettől megáldott teremtések, kiknek az ég tulajdon gondolatokat adott, hanem mindenikünk; mert hisz eszmék, mint a pénz, szaporodni látszanak körözések által, s a zacskó inkább peng, ha felette tele nincs. Valamint azon arany, melyet Krözus egykor a görög bölcsnek mutatott, valószínűleg el nem veszett, hanem aranyokra verve, talán éppen, midőn ezeket írom, örömdobogó szívvel olvastatik át, valamely tőzsér által: úgy van az eszméinkkel is. A gondolat, mely ezeredek előtt egyben támadt, milliók által használtatott azóta; ezerek hivék gazdagoknak magokat, ezerek hetvenkedtek birtokával, mert hisz a gondolat, mint a pénz, azé, ki vele él. Ki nagy sommákat penget, az gazdagnak tartatik, habár minden darab előtte ezer kezeken fordult volna meg. Van még egy hasonlat, mely a pénz s beszéd között létezik, s mert véletlenül e tárgyra jöttem, miért ne mondjam el?... Valamint azon országokban, hol arany s ezüst a földben terem, ritkán találunk sok nemesércet forgásban, s áldott hazánkban papírral fizetünk, míg Anglia s Franciaország aranyinkat méri: úgy van a gondolatokkal is... ki velök élni akar, nem keresi fáradságosan, hanem felgyűjti, mit mások homlokuk izzadságával napvilágra hoztak; mert hisz pénznél csak az, hogy legyen mit kiadnunk: gondolatoknál, hogy legyen mit elmondanunk - képezi az egésznek becsét; az eszmék újsága, sőt a tárgy kellemetlensége közönyös; maga a beszélgetés az, mi élvet ad.

Az emberi nem ezen természete mellett olvasóim nem bámulhatják, ha a tiszaréti kastély lakóit Macskaházy meggyilkoltatása után nem találják oly levert állapotban, mint azt első pillanatban talán gondolák. A borzadás, melyet az ügyvéd halála okozott, megszűnt, s az esemény most csak a beszélgetésnek kimeríthetetlen tárgya maradt, melyben a konyha tüze mellett az egész ház részt vett. Noha csaknem az egész háznép mindjárt a gonosztett után majdnem egyszerre rohant Macskaházy szobájába, mégis nem volt közöttük, kinek valami különös mondanivalója nem lett volna, s reggelig, hol a társaság együtt maradt, a történet majdnem annyiféleképpen adatott elé, mint Hannibalnak az Alpokon való átmenete... mindenik külön hipotézist állíta fel, melynek bebizonyítására egész erejét megfeszíté.

Ezen előadások között a legnagyobb különbség a haldoklónak végszavai iránt fejlődött ki. A szakácsné, a kulcsártól s mindenestől pártolva, esküvés mellett azt állítá, hogy Macskaházy, mikor kérdeztetett, ki ölte meg? egyenesen ezen kérdésre felelve nevezte Tengelyit. A szakács, kinek ily roppant hazugság ellenében lehetetlen vala tisztán az igazságnál maradnia, s ki, mint vitatkozás között sok becsületes ember, szükségesnek tartá az igazságnál még valamivel többet mondani, szinte istent s annak minden szenteit hívá tanúbizonyságul arra, hogy az ügyvéd csak azt mondta, hogy Tengelyi úrral szólni akar, mire nézve szinte a konyha-szolgáló, az inas s egy pesztonka vele tökéletesen egyetértettek. Tengelyire, ki még éjszaka a házhoz jött, s a szobát, melyben a gonosztett elkövettetett, a bírák által bepecsételteté, az,

hogy a haldoklónak utolsó szava az ő neve volt, észrevehető hatást tett, s képzelhetni, hogy ez nem kissé nevelé a viták élénkségét. Reggel végre a szolgabíró, kire az egész éjszakán át szakács s szakácsné egyaránt hivatkoztak, eljött.

- Megölték fiskálisunkat - mondá a szakács még azalatt, hogy Nyúzót kocsijából kisegíté.

- Szegény teins úr! - vága közbe a szakácsné - és utolsó szava...

Itt a szakács nagy örömmel jelenté, hogy a gyilkos megfogatott.

- Azt én fogtam - szólt a hajdú.

- Igen, a kályhalyukban fogták - pótolá a pesztonka.

- Nem fogták meg! - mondá hangosabban a szakácsné.

- Az az üveges zsidó, akit a teins úr ismer - szólt közbe a szakács, ki mint a legmagasabb rangú személy, különösen felhívatva érzé magát, hogy a szolgabírónak ő adja a szükséges felvilágosításokat.

- Csakhogy elszökött - szólalt fel Ferkó kocsis, ki most szinte előre tolakodott -, a Tiszáig kergettük, ott...

- Lenn van a pincében - mondá a mindenes -, úgy megkötöztem kezét, lábát, hogy...

- Igen, teins uram - folytatá a kocsis -, úgy szaladt, nem tudtuk elérni; mikor a bokrokhoz jött...

- Az ajtó maga rendjében be van pecsételve, a zsidót bezárattam... - mondá a szakács méltósággal.

- Nem volt biz az zsidó soha életében - vágott szavába a szakácsné.

- De bizony a zsidó volt! - kiáltott a szakács, pesztonka a konyhaszolgáló egyszerre.

- Hát ha zsidó volt - kiáltott a szakácsné -, a teins fiskális úr minek rázta fejét így ne? - s ezzel a szakácsné fejét irtózatosan rázni kezdé, míg a többiek, azt, hogy a zsidó volt, s hogy nem volt zsidó, kiáltozák egymás ellenében.

- Megbolondultak-e valamennyien? - harsogott végre szolgabíró hatalmas szavával a lárma között - az ember tulajdon szavát nem hallhatja e fecsegés között.

Mind hallgattak, csak a szakácsné rázá még mindig fejét, azt súgva az esküdtnek fülébe, kihez közel állt s kiben türelmesb hallgatót remélt, hogy a fiskális úr, miután megölték s a zsidót látta, éppen így tett.

- Édes szakács úr - szólt végre Nyúzó, ez érdemdús férfihoz fordulva, szelídebb hangon -, nem kaphatnánk-e früstököt? szörnyen megfáztunk. - Mire a megszólított arra kérve a teins urakat, hogy addig csak az ő jól fűtött szobájába menjenek, rövid idő múlva a reggelire szükséges sligovicát s kenyeret hozá, csak addig, míg a kávé, vagy más, amit parancsolnának, elkészül.

Míg a szakácsné panaszkodva, hogy ki sem is hallgatják, rosszkedvűen szobájába ment, s a kávécsinálást a pesztonkának engedé által, addig a szakács a főbírót egészen akképp értesíté a történtekről, mint azokat magának képzelte. Szerinte Macskaházy minden kérdésen kívül a zsidó által öletett meg, ki mihelyt a tettet elkövette s embereket hallott, még mielőtt valamit elrabolhatott volna, a kályhalyukba menté magát, honnan a hajdú által kihúzatott. - Ha az embernek a gyilkosságról csak egy kis fogalma van - folytatá a szakács előadását -, világosan látja, hogy nem is lehet más. Minden gyilkos, ha tetten kapják, elbújik hordó vagy deszka alá, vagy valami kályhalyukba, százszor olvastam ily históriákat; de az a szakácsné nem tud semmit, és azután disputál.

- Persze, szakács úrnak igazsága van - mondá Nyúzó, miután második poharát kiitta, s gondolataiba mélyedve véletlenül harmadikat töltött magának. - A dolog világos, kár is minden nyomozás.

- De nem mondtam-e én mindjárt? - szólt az esküdt a legnagyobb önmegelégedés kifejezésével integetve fejével.

- Mit mondtál mindjárt, Bandi? - kérdé a főbíró, ki csak arra emlékezett, hogy esküdtjét alig bírta felkölteni.

- Hát azt mondtam - válaszolt a másik büszkén -, hogy ezt a gyilkosságot bizonyosan valami oly semmirevaló gazember követte el.

- Igazság, Bandi mindjárt mondta ezt - szólt a főbíró -, én nem gondoltam volna, hogy ez a zsidó ilyenre vetemedék; szegény Macskaházy, áldott jó ember volt!

- És még minap hogy tarokkozott - mondá elérzékenyedve Kenyházy -, kétszer húzta be a zsidó... Zátonyinak öt tarokkal elfogta ultimóját... és most az a zsidó!

- De a zsidó mindent tagad - szólt, midőn az éppen behozott kávét, vagy mi annak neveztetett, vendégei elébe helyezé a szakács -, hacsak a teins úrnak nem sikerül.

- Nem sikerül? - kérdé Nyúzó, bosszús tekintetet vetve a szakácsra, hogy ily valamit csak gondolni mert - egy haszontalan zsidónál, s nem sikerül! Húsz esztendeig szolgálom a vármegyét, s még mindent kisütöttem, amit csak akartam.

- Hisz az egész világ tudja ezt - mentegetődzött a szakács -, mindenki irigyli járásunkat, hogy a teins urat bírjuk; de ezek a zsidók néha szörnyű makacsok.

- Ha szólni nem akar - mondá Nyúzó, félretaszítva kiivott findzsáját -, majd kiált.

- Elöl Pali, hátul a hajdú - mondá megelégedett mosollyal az esküdt -, én meg az asztal mellett tentával s papirossal. No, majd lát valamit, szakács úr, fogadom, ilyent még nem látott. Ha mi valakit körülfogunk, az nem tagad sokáig, azért jótállok.

A kávézás, melyre a két tisztviselő inkább csak azért határozta el magát, hogy mívelt embernek tartassék, ezalatt be vala végezve. Kenyházy bámulva, mint ily alkalomkor mindig az emberek balgatagságán, kik Magyarországban, hol a legjobb bor s pálinka terem, a kávéra vetemedtek, egy pohár sligovicával mosá le a kellemetlen italnak emlékét. Nyúzó meggyújtá az ivás közt félretett pipáját, s miután torkát köszörülve a szobában egypárszor fel s alá járt, a szakácsnak tudtára adá, hogy a rabot felhozathatja, s hogy a hajdú készen legyen. Mire emez, ki már úgyis alig mérsékelheté kíváncsiságát, azonnal elment, s Kenyházy jókedvűen, mert egypár ív konyhapapírt talált az almáriumon, melyre az önkéntes vallomást felírhatta; anélkül, hogy a megyének beszámolandó papirost fogyasztaná, pennákat vágva készült munkájához.

Olvasóim ismerik a módot, mellyel Nyúzó az elébe állított gyanús személyekkel bánni szokott, s azért ne várják, hogy az üveges zsidónak vallatását hosszasan előadjam. Igaz; vannak, kik azt hiszik, hogy bánásmódunkat mindig azon egyedek jelleméhez kell alkalmaznunk, kikkel dolgunk van; de ezen általánosnak látszó elv többnyire csak oly személyek irányában alkalmaztatik, kiknél bánásmódunkat később megbánhatnók... alsóbbakra nézve majdnem mindenki bánásmódját Prokrustes-ágynak tekinti, melyet mindenkire egyenlően alkalmaz. Ha az egyed, ki kezei közé akadt, nem illik belé, annyival rosszabb neki, húzni, vonni fogja, vagy összetörni, míg beléilleszthetí... mit bánja ő, hogy tetszik neki? s Nyúzó ezen többség közé tartozott. A főbíró egyike vala azon embereknek, kiknek a természet, úgy látszik, kötelességül tevé, hogy azzal, kivel éppen szólnak, mindig paralelvonalt képezzenek; ha ez fejét felemeli és hátraveti magát: meghajlanak; ha a másik hajlik meg: felemelik fejöket s hátra görbülnek

méltóságuk érzetében. Ily jellemek, melyeknek magyarázatára e geometriai formánál jobb módot nem ismerek, hazánkban nem ritkák, s olvasóim talán ismerőseik között is fognak találni olyakat, kikre jellemzésem illik; én részemről fájdalom! sokra akadtam, kinek emberekkel való bánását jóváhagyni csak akkor lehetne, ha az alsóbbak iránt mutatott büszkeség pótlékául azon kutyaalázatosságot fogadjuk el, mellyel felsőbbek iránt mindig viseltetnek. Ha azon tiszteletet, melyből egy résznek kelleténél többet, a másiknak kevesebbet adtak, összeszámítjuk, s az egész mennyiséget az egyesek közt újra felosztjuk, talán kisülne, hogy mindenkinek megadták a magáét. - Nyúzótól az üveges zsidó más bánásmódot, mint melyet Peti cigány a törökdombon tapasztalt, nem várhata; sőt sorsa nehezebb vala, amennyiben senki jelen nem volt, ki pártját foghatá; és mind Kenyházy, mind a szakács, ki a zsidókat utálá, mindent elkövettek, hogy a főbírót még inkább felgerjesszék szerencsétlen vádlottja ellen. A zsidó azonban, noha minden kérdés úgy intéztetett, hogy feleletét mintegy magában foglalá, a gyilkosságot állandóan tagadta.

Nyúzó nem osztá a zsidók iránti előítéletet. Ellenszenve semmi esetre nem ment annyira, mint a szakács, ki oly nép iránt, mely hurkát s kolbászokat megvet, sódartól undorodással elfordul, s kocsonyáról hallani sem akar, természetesen semmi rokonszenvet nem érezhetett; sőt voltak, kik a főbírónak az úr választott népe iránt részrehajlást hánytak szemére, s azt állíták, hogy előtte zsidó ellen pert nyerni majdnem éppoly nehéz, mint? (elfelejtém hamarjában, mily vármegyében). De mindennek megvannak határai, s ha a főbíró a zsidó népnek gazdagabb részét korunk felvilágosodott szempontjából tekinté is, ebből nem következik, hogy ugyanezen elvek szerint járjon el oly egyed irányában, ki, mint az üveges - egész töredékeny vagyonát hátán hordá, s drágakövet az egy gyémánton kívül, mellyel tábláit vágja, nem bírt. Az emancipáció, tagadni nem lehet, hazánkban nagy lépéseket tesz. A zsidók - mert magukat egyenesen nem emancipálhatják - lassanként mindenféle kötelezvények által a kereszténységet kezdik mancipálni, s ez, mint tudva van, eredményre nézve egyre megy. A zsidóság hazánkban e pillanatban oly hegyhez hasonló, melynek alja még sötét homályban áll, de melynek aranyozott csúcsára nézve a nap már feljött... s ha az üveges népének ezen részéhez tartozik, bizonyosan más volna helyzete; - így, miután senkinek gyapját vagy gubicsát meg nem veheté, sőt még a dohánykereskedésben sem vett részt, kedvezésekre számot nem tarthatott, s bírája bizonyosan nem felejté el, hogy elődei üdvezítőnket keresztre feszíték.

A főbíró, miután vádlottján a vallatásnak minden nemét - a Kenyházy által említett körülfogást is ide értve, melyhez a hajdú botjával felhívatott - megpróbálta, a legnagyobb felindulásban jára fel a alá a szobában. - Farkasgúzsba köttetlek, agyonveretlek, ha nem szólsz! - kiálta, midőn a szerencsétlent ismét mellbe löké, s az remegve könyörgő hangon újra ártatlanságát bizonyítá.

- Ártatlan! - kacagott a főbíró - s így néz ki az ártatlanság? - mire Kenyházy s a szakács, a zsidóra fordítva szemeiket, szinte nevetni kezdének, míg Üveges Jancsi egy szeméből nehéz könnyek gördültek le arcain. Meg kell vallani, a zsidó külsejében nem vala semmi, mi őt arra jogosítá, hogy bárki által az ártatlanság képének tartassék. Veres haja, mely a pincében, hol az egész éjt tölté, megnedvesedett, s még mélyebben lógott le homlokába, mint máskor; ruhája s szakálla még mocskosabb vala, mint közönségesen, s csúnya arcvonásait a fájdalom, melyet kötéllel összeszorított kezei okoztak, még inkább elvadítá... gonosztevőt nem lehetne másképp festeni... de a zsidó azért mindegyre hirdeté ártatlanságát. - De kérem a tekintetes főszolgabíró urat - rimánkodott - és a tekintetes esküdt urat és a szakács urat is, aki engem régen ismer...

- Igen, hogy semmirevaló gazember vagy - szólt az utóbbi -, aki, valahányszor valamit csináltattam, mindig megcsalt.

- De kérem alássan, biz én nem csaltam meg senkit! - sóhajtott a másik - a kastélyban az ablakoknak nagy táblái vannak, és az üveg igen drága, és én...

- Megint másról locsogsz, akasztófáravaló! - kiáltott a főbíró - még egyszer kérdezlek, utolszor, ha nem vallasz, meglátod, mi történik veled; miért ölted meg a fiskális urat?

- Nem öltem meg biz én - válaszolt sírva a kérdezett -, már miért öltem volna meg? Macskaházy úr jó kegyes uram volt, ha ő élne, nem bánnának így velem!

- Persze, ha nem ölted volna meg - vága szavába a főbíró.

- Én nem öltem meg - folytatá a másik mindig zokogva -; mikor szakács úr engem Macskaházy úrhoz vezetett s kérdezte: én öltem-e meg? a fiskális úr nem tudott szólni, de mindegyre rázta fejét. Mondja szakács úr maga - szólt tovább ehhez fordulva.

- Az igaz - mondá emez -, mikor e gazembert az ágyhoz vezettem s a fiskális urat kérdeztem: ez gyilkolta-e meg? ő fejét rázta; de ki tudja, mit értett alatta! talán már magánkívül is volt.

- Nem volt magánkívül - mondá a zsidó könyörgő hangon -, már hogy lett volna magánkívül, mikor szakács úr kétszer kérdezte még, s az áldott szegény fiskális úr mindig rázta fejét.

- Alkalmasint ez lesz - szólt most Kenyházy -, miről a szakácsné, mikor jöttünk, szüntelen fecsegett.

- A szakácsné igen - folytatá a rab -, és az egész ház mind ott voltak, s látták, hogy a fiskális úr fejét rázta; áldott ember! Nem is tett semmi mást, mihelyt a szobába jöttem, hanem mindig rázta fejét.

- Hívja be valaki azt a szakácsnét - szóla Nyúzó, ki most szinte ez asszony különös magaviseletére s szüntelen fejrázására visszaemlékezett.

- Bizony kár, ha a teins úr ezzel fárad - mondá a szakács -, fecseg, mint a kofa, s végre mégis bizonyos hogy a fiskális urat csak az az átkozott zsidó ölte meg.

- Azt én is tudom - mondá Nyúzó méltósággal -, de a formákat minden vallomásnál meg kell tartani -, s ezzel hajdúját elküldé a szakácsnéért.

Katalin, vagy mint közönségesen neveztetni szokott, Kata asszony, mert mint ő maga többször helyesen megjegyzé, szegény özvegynek senki nem adja meg a magáét, s még nevét is megrövidítik, mintha csak konyhaszolgáló volna, míg természetes ellensége, a szakács, benn a vallatásnál volt, párthíveivel, azaz a kulcsár- s mindenessel folyvást a főbíró ostobaságáról beszélt, ki okos embert nem is kérdez. A szakács bizonyosan tévedésbe fogja hozni... nincs árulkodóbb ember a világon! A nagyságos asszonynál is minden izgágának ő oka, s most mindent a zsidóra fog tolni, pedig a zsidó oly ártatlan, mint a ma született gyermek. Mikor Macskaházy ágyához vezették... stb.

Alig lépett be a hajdú főbírájának parancsával, hogy az ifjasszony mint tanú elébe jöjön, midőn e panaszok helyett: a főbíró egyszerre fain emberré vált... s Kata, egy kis tükördarab előtt, mely a konyhaablakon állt, helyreigazítva főkötőjét, miután azon meggyőződését nyilvánítá a jelenlevők előtt: hogy most az igazság bizonyosan ki fog sülni, a meghívást követve nem kevés bókkal jelent meg a vizsgálók előtt.

Kata, ki még soha mint tanú bíró előtt nem állt, első pillanatban meghökkent, midőn tőle neve s élete módja, melyet úgy hivé, az egész világ tud, s főképp kora kérdeztetett... A gúnyos mosoly, melyre a szakács ajkai vonultak, midőn magát alig hallható hangon negyvenkét esztendősnek mondá... s még inkább az, hogy a főbíró által mindjárt ezen előleges kérdések után arra intetett, hogy vallomására meg fog eskettetni, s ha az igazságtól eltér - büntettetni: azon gondolatot támaszták benne, hogy az egész csak az alávaló szakácsnak kabalája, ki őt

bajba akarja keverni... minek elkerülésére mindjárt ez intés után megjegyzé, hogy ami korát illeti, ő keresztlevelét nem látva, semmi bizonyost nem mondhat, hogy azonban ami saját meg győződését illeti, ő még sokkal fiatalabbnak tartja magát. A szakács s esküdt felkacagtak, s Nyúzó mosolyogva kijelenté, hogy csak a többiekre nézve mondjon igazat, saját korára nézve akár huszonnégyet mondhatott volna... minek oly késői megtudását a szakácsné kétségen kívül sajnálta.

Az ezt követő kérdések: - Ismerte-e Macskaházy urat? Mióta? Látta-e már a zsidót életében? Mit tud felőle? stb. - a szakácsnét azon kellemetlen benyomásért, melyet kikérdeztetése alatt első pillanatban érzett, bőven kármentesíték. Ő azoknak vala egyike, kik istentől nyert szónoki tehetségeiket el nem ássák; Katalin asszony beszélt reggeltől estig tisztán jószántából is... ki várhatna most rövid feleleteket tőle, midőn neki talán életében először kötelességül tétetett, hogy beszéljen, s a főbíró őt különösen arra inté, hogy előadásában semmit el ne hagyjon. Katalin elmondott mindent, hol szolgált előbb, miként jött a házba, mi történt azóta, mikor veszett először össze a szakáccsal, miként csalatott meg ugyanezen zsidó által egy forint huszonnégy krajcárig, midőn múlt vásárkor tizenkét réf kékkartont hozatott magának Debrecenből.

A jó asszony a szó szoros értelmében nem hagyott el semmit; ha tudós társaságunknak tagja volna - mire, ha mindazok, kik a nyelvet mívelik, e címre alkalmasak, neki is nem kis hivatása van -, ez egy vallomás után parentációját lehetne írni.

Nyúzó rosszkedvűen jára fel s alá a szobában. Az esküdt, ki egy egész könyv írására magában hivatást nem érzett, félretette pennáját; a szakács mosolyogva néze majd az egyik- majd a másikra, mintha mondani akarná: nem volt-e igaza, midőn előre mondta, hogy ez asszony kikérdezése haszontalan?

- De végre - mondá a főbíró, nem mérsékelhetve többé türelmetlenségét - mit akar az ifjasszony mindezzel? Gyóntatóatyának tart-e, vagy bolondjának, hogy egész életét kezdetétől mostanig elmondja?

- Követem alássan - szólt a szakácsné bámulva, hogy ily dolgok valakit nem érdekelhetnek -, mikor a teins úr mondta hogy ne hagyjak el semmit.

- Hogy ne hagyjon el semmit, mi a dologhoz tartozik - szakítá félbe Nyúzó a szólót -, ezek voltak szavaim.

- Igen - folytatá a másik -, de ha nevemért s állapotomért kérdeznek, s én azt mondom, hogy özvegy vagyok, akkor csak férjemet is meg kell nevezni, és hogy meddig éltünk egymással, s kérem alássan azt is, hogy jól éltünk, s mikor halt meg, s mily betegségben, és...

- Jól van, jól - vágott szavába a főbíró, belsőképp átkozva fecsegését -, de most mondja meg, ha lehet röviden s egyedül e kérdésre felelve: igaz-e, hogy mikor ez átkozott zsidót szakács úr a haldoklóhoz vezette, Macskaházy fejét rázta?

- Igaz bizony - válaszolt a kérdezett, kihívó tekintetet vetve a szakácsra -, persze, rázta fejét; és ha a teins úr még látta volna, miként rázta, mióta férjem halálos ágyánál voltam szegény ember, isten nyugtassa, szakács volt...

- Tudjuk, tudjuk - vága közbe a főbíró türelmetlenül -, és vízibetegségben halt meg; de mondja meg, ifjasszony, most csak azt, vajon igaz-e, hogy szegény meghalt barátom, midőn szakács úr másodszor is ugyane kérdést intézte hozzá, ismét rázta fejét?

- Igen, és a teins urak nem is hinnék - folytatá az előbbi -, miképpen rázta fejét; amint mondom, éppen úgy, mint boldogult férjem, isten nyugossza, az utolsó tizennégy nap és éjszaka mindig nála voltam...

- Ki tudja, talán már magánkívül is volt - szólt közbe a szakács.

- Kicsoda? férjem magánkívül? - mondá az előbbi - férjem magánál volt végső pillanatáig, nem tudott már szólni, szegény ember, nem is értette senki, csak én magam, de amit akart...

- Ki szólt itt férjéről? - vága szavába Nyúzó - isten nyugtassa, neki is elég baja lehetett a világon; csak az a kérdés: Macskaházy, mikor kérdezték s fejét rázta, nem volt-e magánkívül?

- Magánkívül? - kérdé a szakácsné -, követem alássan, azt csak oly bolond mondhatná - a tekintet, melyet a szakácsra vetett, mutatá, kit ért -, aki az embert, ha szólni nem tud, nem érti. Én férjemet, mikor a víz mellére jött s többé nem beszélhetett, végső pillanatig megértettem. Oly szomorú édes szemeket csinált rám, mintha csak úgy mondaná, mint máskor: édes galambom, köszönöm. De hogy a fiskálishoz visszatérjek - tevé hozzá, szemeit törülve, midőn a főbíró türelmetlenségét észrevevé - szegény hogy lett volna magánkívül, hiszen mikor kérdezték, még szólt.

- Szólt? és mit? - kérdé kíváncsian a főbíró.

- Hát nem sokat, az igaz - válaszolt az asszony -, de világosan, mind, akik jelen voltunk, hallottuk. Mikor szakács úr kérdezte: ki ölte meg? csak azt mondta... Tengelyi; azután mindjárt rájött a hörgés.

- Tengelyi?! - kiáltának a főbíró s esküdt elbámulva; majdnem egyszerre - ez különös!

- Miként is hallgatnak a teins urak ily haszontalan fecsegésre? - mondá a szakács türelmetlenül - ez asszony, csakhogy szólhasson, halálos ítélet alá hozná tulajdon apját.

- Haszontalan fecsegés, amit én mondok?! - kiáltott a szakácsné. - Hát miért kérdez engem a teins főbíró úr? s miért írja fel esküdt úr azt, amit mondtam? Ha a teins főbíró úrnak terhére vagyok, nem bánom, én nem láttam, nem hallottam semmit: ha nem kérdeznek, én bizonyosan nem szóltam volna senkinek.

A főbíró alig juthatott szóhoz, hogy a szakácsot arra intse, miként a tanút ne zavarja; s emezt újra kérdezé: - Tisztán emlékezik-e, hogy Macskaházy csakugyan Tengelyit nevezte halála előtt?

- Hogyne emlékezném! - folytatá emez félbeszakadt beszédjét - mikor a fiskális, szegény tekintetes úr, csak oly tisztán szólt, mint mi most szólunk. Tengelyit mondott, az egész ház ott volt, valamennyien hallották.

- Azt nem is tagadja senki - szólt közbe a szakács, ki minden intés mellett nem bírhatá magát hallgatásra -, a kérdés csak az, mikor nevezte Tengelyi urat? miért nevezte? és itt én mondom...

- Akkor nevezte, mikor a zsidót ágyához vezették, s azt kérdék tőle: ez ölte-e meg? - vágott szavába a szakácsné, ki a régi vitát újra megkezdve, mindig inkább nekilelkesedett. - Először fejét rázta, azután Tengelyit hítta, azután...

- Nem úgy volt! - szakítá félbe a szakács a szólót - először nevezte Tengelyit, azután csak később rázta fejét.

- S én meg azt mondom, hogy először rázta fejét, azután nevezte Tengelyit - kiáltott a másik -, mind azt fogják mondani.

- S én az ellenkezőt mondom! - lármázott még hangosabban az előbbi - s aki nem úgy vall, az hazudik, ha száz esküvést tesz is le reá.

- Az egész házat felhíhatom tanúbizonyságul - szólt ismét a főbíróhoz fordulva, lángoló arcokkal az asszony.

- És én szinte felhíhatom tanúbizonyságul - válaszolt a szakács.

- Az egésznek tisztába hozására - mondá végre a főbíró -, alig is leend más mód, mint további tanúvallomások... - s míg a hajdú kiküldetett, hogy a háznép közül azokat híja be, kik Macskaházy halálánál jelen voltak, a szakács és szakácsné tovább veszekedtek. Nyúzó Kenyházyt figyelmezteté, hogy jegyezze fel különösen, miként a szakácsné vallomása szerint Macskaházy, midőn halála előtt gyilkosa iránt megkérdeztetett, Tengelyit nevezte.

Ha a főbíró a többi tanúkat, kiket a hajdú a konyhában mind együtt talált, s kik vele most a szobába jöttek, csakugyan azért rendelte maga elébe, hogy a kérdésben levő pontot tisztába hozza, nem csalódott senki reménységében inkább, mint ő. Kettő helyett, az igaz, hat tanú álla most előtte, de közöttök az igazságnak azon szegény kritériumához sem juthatott, melyet a többségben keresünk, miután a kulcsár és mindenes most is a szakácsnéval, a szolgáló s pesztonka a szakáccsal tartva, egészen egyenlő voksokkal álltak egymás ellenében.

- Végre - mondá a főbíró, miután e lármát egy ideig békességesen meghallgatá, vállát vonítva -, a dolog tökéletesen mindegy. Elébb rázta-e fejét Macskaházy, vagy később, ahhoz semmi közünk; fődolog csak az, hogy mikor kérdezték: ki ölte meg? világosan a nótáriust nevezte, s erre nézve valamennyien megegyeznek. Ezt, reménylem, feljegyezted? - szólt Kenyházyhoz fordulva, ki még tovább írva, fejével intett.

A vitatkozók bámulva néztek egymásra; a szakácsné, kinek nem az vala szándoka, hogy Tengelyi ellen gyanút támasszon, s ki minden mellékgondolat nélkül egyedül azon állítását akará bebizonyítani, hogy az ügyvéd csakugyan elébb rázta fejét s később nevezte Tengelyit, most megijedve a főbíró szavain, elhallgatott; csak a szakács tarta meg elég lelki nyugalmat, hogy Nyúzót figyelmetessé tegye, miként ő ezen állításban soha meg nem egyezett, s most is azt mondja, hogy a haldokló Tengelyit ugyan nevezte, de nem akkor, mikor gyilkosa iránt kérdeztetett. Valamennyien helybenhagyólag integetének fejeikkel, főképp a szakácsné, ki mióta szavainak következtetését látta, csaknem sírva mondá: hogy ő szegény özvegy, s a nemzetes szakács úr bizonyosan jobban érti e dolgokat, hogy azonkívül a fiskális úr véres mellét látva úgy megijedt, hogy nem is tudta, mi történik körülötte. A főbíró azonban a szerencsétlen tanút, ki előbbi vallomását most minden módon visszahúzni akarta, azon figyelmeztetéssel némítá el, miként mi mondva van, az az esküdt által feljegyeztetett, s hogyha azokat, mik vallomásában Tengelyi ellen gyanút támasztanak, visszavonja vagy módosítja, majd meg fogja látni, mi történik vele azért, mert a bíróság előtt hazudni merészelt. Mire az asszony elrémülve a kályhához vonult, s csak nehéz sóhajokban könnyíté keblét, nehogy ismét valamit mondjon, mit később megbánna.

- Én nem tudom - szólt azalatt a szakács, ki Tengelyinek egyik legfőbb tisztelője levén, mindazon hódolat mellett, mellyel a főbíró hivatal iránt viseltetett, Nyúzó utolsó szavain látszólag megindult -, mindabban, amit a teins úr eddig hallott, mi ok volna a legkisebb gyanúra a nótárius ellen?

- Mi ok? - szólt a főbíró megvető tekintetet vetve a szólóra - azt semmi esetre sem szakács uram fogja megítélni; egyébiránt úgy hiszem, némi ok csak van, midőn ez az asszony s még két tanú világosan állítják hogy Macskaházy haldokolva... pedig a halál pillanatában adott tanúság annyit ér, mintha száz esküvel erősíttetnék... Tengelyit mondta gyilkosának.

- Én nem mondtam azt soha - sóhajta a szakácsné, midőn a kályhától ismét előre jött -, én csak azt mondtam, hogy a fiskális elébb rázta fejét, azután szólt; soha nem juthatott volna eszembe, hogy Tengelyi úr azáltal gyanúba jöhet.

- Hiszen végre igaz - mondá a szakács elég szárazon, mert nemesember létére a módot, melyen Nyúzó hozzá szólt, rossz néven vevé -, gyanúja lehet, akinek tetszik, s az is igaz, hogy engem kérdezni nem fognak: csak azt gondolom, hol gyilkosságról van szó, ily ember ellen, mint Tengelyi uram, minden bolond beszéd után gyanakodni nem lehet.

- De nem mondta-e szakács úr maga - kérdé éles hangján a főbíró -, hogy Macskaházy a nótáriust nevezte?

- És ez teljesen igaz - válaszolt a másik -, de éppen nem csudálatos, miután Macskaházy úr Tengelyivel egész életén át összeköttetésekben volt. Sokan hiszik, hogy a nótáriussal nem bánt úgy, mint kelletett volna; még tegnap is erősen összeszólalkoztak... ki tudja, a fiskális utolsó pillanatban nem szállt-e magába?

- Ugyan úgy-e! hát még tegnap este erősen összeszólalkoztak? írd fel ezt is Bandi! - mondá esküdtjéhez a főbíró. - Igazság! ők ketten egész éltökön át halálos ellenségeskedésben voltak egymással. És hát azt mondja szakács úr, még tegnap este erősen összevesztek?

A szakács nem tagadhatta ennek valóságát: a többiek szinte bizonyíték ezen állítását; a szakácsné pedig, ki azt hivé, hogy Tengelyinek az által használhat, mindazon nagyításokkal beszélé el a jegyző s ügyvéd között történteket, melyekkel azok a faluban elbeszéltettek.

- Különös, igen különös! - mondá Nyúzó esküdtjéhez fordulva. - A nótárius Macskaházyval összevesz, s a legszörnyebb fenyegetésekkel válik el tőle. Amint a szakácsné mondja, a nótárius azt esküvé, hogy szegény barátom az ő kezei által fog meghalni... s azután mindjárt reá ugyanazon éjszaka emezt meggyilkolva találják szobájában. Reménylem, ezt kiemelted, Bandi? - szóla esküdtjéhez fordulva, mély gondolkozás kifejezésére kényszerítve arcait, nehogy az öröm meglátszassék, melyet afelett érzett, hogy Tengelyit bajba keverheti.

A szakács szólni akart, de midőn látta, hogy Nyúzó reá éppen nem figyel, félhalkan csak azt jegyzé meg az esküdtnek: hogy ha a fiskálist nem a zsidó, hanem más valaki ölte meg, ő nem tudja, a zsidó mit kereshetett a kályhalyukban; mire a főbíró, ahelyett, hogy felelne, azon kérdéssel fordult a zsidóhoz: kik voltak e gonosztette elkövetésére tanácsadói, segítői vagy biztatói? Mert hogy a tettet magát senki más, mint te, alávaló kutya, el nem követte - tevé hozzá mérgesen -, arról kétség nincs. Vallj igazán! úgyis látod, hogy cimboráidnak már nyomán vagyunk; ha tétovázás nélkül megnevezed, talán segíthetsz magadon. Ha még egy perccel tovább tagadsz - itt a főbíró nem monda többet, de jobb kezén, melynek éppen tenyerét mutatta, a zsidó chiromantia nélkül annyira olvashatá jövőjét, hogy mintegy ösztönszerűleg vállát felvonva egyik arcát rejté el, s amit valamennyien előre láttak, kétségen kívül bekövetkezik, ha kocsizörgés éppen e pillanatban a főbírót az ablakhoz nem csábítja.

Az alispán, ki, amint tudjuk, az előbbi napot közel jószágán tölté, mihelyt a házában történt gyilkolásról hírt vett, nejével s leányával azonnal Tiszarétre indult, s vele majdnem egyszerre érkezett meg Serer, kiért a látlelet elkészítése végett még éjjel szekér küldetett.

Etelkát kivéve, a többiek azonnal a vallatás színhelyére siettek, hol egy ideig mindenki, a háziurat s asszonyt fogadva, a rabot nyugodtan hagyá.

Az alispán s főképp neje mélyen meghatva látszának.

- Szörnyűség! - mondá Réty, midőn a főbírótól a történet részletes leírását meghallá - ily gyilkosság s pedig tulajdon házamban, ennyi cseléd között; hallatlan merészség! Szegény feleségem, egészen oda van; már tegnap mintha sejdítette volna, hogy szerencsétlenség fog történni, soha úgy felgerjedve nem láttam.

- Ne beszélj olyakat - szólt türelmetlenül Rétyné, s ajkai körül különös reszketés vala észrevehető -, még végre holdkórosnak kiáltasz ki, ki mindent előre lát. Rosszul éreztem magamat, mint ma is, ez az egész.

A főbíró s esküdt kijelentették sajnálkozásukat. Serer azonnal az ütér után nyúlt; a zsidó arcain, kire az alispánné e pillanatban nézett, különös kifejezés vala látható, majdnem gúnyhoz hasonló, melyet azonban senki, figyelmet reá nem fordítva, észre nem vett.

- A gonosztettet - szólt ismét Réty - csak oly valaki követhette el, ki a házban jól ismeretes; a legkülönösebb az, hogy rablás, amint hallom, nem történt.

- Még nem tudjuk - mondá Nyúzó -, a cselédek azt mondják, hogy a meggyilkoltnak óráját s tárcáját a szobában találták, bővebb vizsgálatot nem tevénk, miután Macskaházy a teins úr fiskálisa levén, gondoltuk, hogy talán irományok lehetnek holmijai között, melyek a családot érdeklik, s az ajtót, melyet a bírák bepecsételtek, zárva hagytuk, míg a teins úr visszajő, vagy eziránt valamit rendelni méltóztatik.

- Azt jól tették - szólt közbe az alispánné élénken -, Macskaházy kezében mindenféle peres irományok voltak, melyek csak engem illettek... magam fel fogok menni.

- Nagysád - mondá kezét összecsapva Serer -, beteges állapotjában! hová gondol nagyságos asszonyom?

- Az az én dolgom - válaszolt az alispánné szárazon.

- Bizony jobb lenne, ha nagysád nem megy fel - jegyzé meg most a szakács minden alázatossággal -, még a holttest is ott van, és...

- A holttest? - mondá Rétyné, nem titkolhatva el borzadását - azt vigyék ki - tevé hozzá erőt véve magának -, majd azután felmegyek. Én legjobban tudom, hol szokta tartani írásait, s nem lehetek nyugodt, míg meg nem győztem magamat, hogy semmi el nem veszett.

Serer az esküdttel s a cselédekkel az alispánné kívánatának teljesítésére eltávozott. Rétyné a legnagyobb felgerjedésben járá fel s alá a szobában.

- Legalább a gonosztevőt - mondá Nyúzó Rétyhez, ki mély gondolatokba merülve mellette állt - hála istennek! megkerítettük. Ezt a zsidót - tevé hozzá a rabra mutatva - mindjárt a tett után a kályhalyukból húzták ki.

- Üveges Jancsi? - szólt fel az alispánné, egyszerre megállva - az lehetetlen!... Tudom, hogy Macskaházy mindig pártfogója volt, és...

- Lelkem - mondá Réty -, ez nem bizonyít semmit. Fájdalom, igenis sok példa van, hol ily alávaló teremtések éppen legnagyobb jótevőjökön követték el gonosztetteiket.

- Annyival inkább - vágott szavába a főbíró -, minthogy minden kérdésen kívül áll, miként a zsidó az esetben csak más bosszújának eszköze volt.

Az alispánné annyira elhalványult e pillanatban, hogy mind férje, mind Nyúzó egyszerre kérdék: rosszul érzi-e magát? Mire amaz csak azt kérdé: vajon a zsidó megvallotta-e gonosztettét?

- Amit úgy szorosan véve vallásnak lehetne nevezni - válaszolt a főbíró -, a zsidó még nem vallott semmit; azonban az legkisebb gondom. Kihozom én belőle, ha még oly makacs volna is; és a bűnjelek olyanok, hogy a tettesről kérdés sem lehet - s itt Nyúzó nagy megelégedéssel elmondá mindazt, mi nézete szerint Tengelyit terhelé.

Alig képzelhetni a hatást, melyet a főbíró szavai mind az alispánra, mind nejére tettek. Amaz egyre rázta fejét, s mondá: hogy Tengelyiről ily valamit feltenni nem lehet; ez egyszerre megnyugodva látszott, s csak azt jegyzé meg: hogy miután Macskaházy s a jegyző között csakugyan halálos ellenségeskedés létezett, nem tudhatja senki, szenvedélyes ember, mint Tengelyi, mire vetemedhetik.

- Majd kihozzuk - mondá Nyúzó önmegelégedéssel -, én kifacsarom a zsidóból, ha még egyszer oly gazember volna is.

- Már ha így bánnak velem - szólt emez, szemét az alispánnéra függesztve -, én bizony megvallok mindent.

- Bánni veled? majd meglátod, hogy bánnak veled - mondá Nyúzó mérgesen -, ha szépszerivel nem szólsz, majd megismertetünk a farkasgúzzsal.

- A nagyságos asszony - szólt a zsidó rimánkodó hangon - régen ismer, mindig becsületesen viseltem magamat; de a tekintetes úr úgy megkínoz, hogy végre inkább mindent magamra veszek. Hátul a hajdú ver, elöl a főbíró úr maga mellbe lökdös, s szakállomat tépi. Én akárkit belékeverek inkább a bajba, semhogy tovább ennyit szenvedjek.

Az alispánné a főbírót az ablakhoz hívá, s neki halkan mondá: hogy e zsidót csakugyan ártatlannak hiszi, s hogy jobbnak tartaná, ha vallatásánál semmi erőszakos eszközök nem használtatnának. Nyúzó, midőn lelkére esküdött, hogy a zsidó hazudik, s hogy a lehetőségig nyájasan bánt vele eddig is, belsőképp nem győzé csudálni az egész Réty család különös szeszélyét. „A fiatal - így szólt magában, míg az alispánt s nejét az ügyész szobájába követé, honnan a holttest azalatt kivitetett - a cigányokat veszi pártfogása alá; az öregek, úgy látszik, a zsidókat pártolják; ha így megy, maholnap az igazság kiszolgáltatása lehetetlenné válik."

Midőn a szobába lépett, Rétyné nem titkolhatá el meghatását. A nagy vérfolt, mely a szobának egyik oldalán az asztal mellett látszott, közelében a még véres kés, mely a cselédek által ugyanazon helyre tétetett vissza, hol azt, midőn először beléptek, találták, a padozaton körülhányt irományok... minden a szörnyű tettre emlékeztetett, melynek e szoba tanúja volt; s az alispánné, midőn szemeit e tárgyakon körüljártatá, elborzadva állt meg az ajtó mellett. „Asszonyi gyengeség, semmi más! - mondá, midőn férje s Nyúzó, meghatását észrevevé, őt kérék, hogy inkább menjen vissza -, ne féljetek, el fog múlni. Ki tehet róla? Macskaházy hív emberünk volt, még nem szoktam meg a gondolatot, hogy ily, szörnyű módon kelle őt elvesztenünk." - S ezzel erőt véve magán, először az asztalfiókban, később az ügyvéd más szekrényeiben keresé az irományokat, melyekért ennyit tett, anélkül, hogy eddig birtokukhoz jusson, s melyek közül most is csak azon néhány levelet találhatá, miket, mint olvasóim emlékezni fognak - Macskaházy, meggyilkoltatása előtt, külön tett.

Az alispánné jól tudva, hogy e néhány levél Vándory irományainak csak egy kis részét teszi, a legnagyobb türelmetlenséggel hánya fel mindent: hasztalan! s már hinni kezdé, hogy Macskaházy, a többit elégetve, csak e pár levelet tartá meg, mely - arra, hogy velök a kívánt váltókat kicsikarja, elégséges vala, midőn férje s Nyúzó beszélgetése, kik addig minden a szobában talált tárgyakat megvizsgálták, figyelmét magára vonta.

- Amint mondom, teins uram - szólt Nyúzó -, e véres irományok, miket a földön találtunk, mind Tengelyié, a két levél ott az asztalon egyik tekintetes, másik nemzetes és vitézlő Tengelyi János úrhoz szól, s itt éppen most találok a földön egy számadást félig véresen, mely egészen a nótárius kezével írott. Vilmának könyveket, nyolc forint - tevé hozzá olvasva -, Erzsébetnek ruhára tíz; a munkásoknak stb., stb., méltóztassék maga általnézni.

- A dolog tagadhatatlan - mondá Réty, midőn az írást, melyből Nyúzó olvasott, kezébe vevé -, ez Tengelyi írása; de miként jöhetett ez ide?

- Már ami engem illet - válaszolt Nyúzó sóhajtva -, azok után, miket a vallatásnál hallottam, én talán megmondhatnám.

- Lehetetlen, teljes lehetetlen! - mondá Réty, ki minden hibái mellett becsületesebb ember volt, semhogy a jegyzőről ily valamit feltehetne -; főbíró úr nem szólhat komolyan. Tudja, nem szeretem Tengelyit, nincs is rá okom, de minden emberek között, kiket ismerek, bizonyosan ő volna az utolsó, kiről ily valamit feltehetnék. Nem foghatom meg az egészt.

Rétyné, kinek e beszélgetés élénk figyelmét vonta magára, jól érté az egésznek összefüggését. Miután tudta, hogy az irományok, melyek Tengelyi házától elraboltattak, Macskaházynál voltak, igen természetes, hogy a jegyzőhöz szóló egyes levelek s más irományok is itt találtattak; csak azt nem foghatá fel: ha Macskaházy, mint már hinni kezdé, a megtalált leveleken kívül a többi irományokat elégeté, miként történhetett, hogy szobájában Tengelyi egyes levelei elszórva találtattak? s pedig olyanok, melyek, a jegyzőt kivevén, senkire nézve fontossággal nem bírtak, s lelkén a gondolat villant át, nem raboltattak-e el mégis ez irományok - vagy maga Tengelyi, vagy felszólítására más által. E gondolatban az alispánnét még inkább megerősíté az, midőn hallá, hogy a zsidónál hamis kulcsok, de semmi elrabolt tárgyak nem találtattak. „Ha az irományok akár a jegyző, akár más valaki által, kit ő erre felfogadott, raboltattak el - így gondolkozott tovább -, mert hisz ritkán találkozik, ki rosszban más valakiről oly valamit feltenni nem akarna, mire magát késznek érezi: s így az alispánné is Tengelyit e tettnek elkövetésére nem tartá képtelennek - a legbiztosabb mód, mely által ezen irományok ártalmatlanokká válnak, az, ha a jegyző ellen támadt gyanú mindinkább neveltetik. Tengelyi maga azt állítá, hogy irományai Macskaházynál vannak, s most ha azok kezébe kerültek is, nem léphet fel velök, anélkül, hogy az ellene támadt gyanút megerősítse.

„E gondolatok után, melyek agyán egy pillanat alatt átvonultak, Rétyné el vala határozva magaviselete iránt; s midőn az asztalra tett véres irományok egyikét felvéve megnézé, azon meggyőződését mondá ki, hogy a dolgot mindenesetre szigorúan kell megvizsgálni, ha csak azért is, mert a gyilkossággal más valaki vádoltatik, s ő, részéről, a zsidót teljesen ártatlannak hiszi.

- Meglehet - tevé hozzá -, hogy a semmirevaló lopni jött a házhoz, de ha rajta a vérnek nyomai nem látszottak, lehetetlen, hogy a gyilkolásban részt vett volna... hisz az egész szoba csupa vér.

- Megvizsgálni!... igen - mondá Réty, ki a gondolaton, hogy az, ki ifjúságában egykor legjobb barátja vala, ily gonosztettel vádoltatik, annyira megindult, hogy e pillanatban az engedékenységről, melyet neje iránt máskor mutatott, megfeledkezett - meg fogjuk vizsgálni, meg fogom vizsgálni magam, hogy az alávaló rágalom, mely Tengelyi ellen koholtatott, egész semmiségében tűnjék ki még ma.

- Bámulom e nem szokott lelkesedést - szólt Rétyné halk, de keserű hangon, midőn Nyúzótól követve, férjével a lépcsőkön le ismét a szakács szobája felé ment -; nem volt eddig szokásodban Tengelyit ennyire pártolni.

- Ennyire pártolni - válaszolt az alispán szinte halkan, de a legnagyobb felgerjedésben -, úgy tartom, többet üldöztük ez embert, mint miért isten előtt számolhatunk!... de mindennek megvannak határai... Ez embert, ki egykor barátom volt, ki évekig házamban élt, s ki mindent összevéve, nem vétett ellenünk semmit, mit mi bőven vissza nem fizettünk... oly bűnnel vádolni, mely főbenjáró büntetést von maga után... ez több, mint hogy nyugodtan eltűrhetném.

Az alispánné, látva, hogy férje nincs oly hangulatban, hogy vele e tárgy iránt tovább szólhatna, csak azt jegyzé meg, hogy az egésznél rágalomról szó sem lehet, s hogy részéről maga sem kíván egyebet, mint hogy a bűnjelek, melyek eddig mind Tengelyi ellen mutatnak, másképp magyaráztathassanak meg. Mire az alispán, ki azalatt a szakács szobájába lépett, csak azzal felelt, hogy ebbeli kívánata bizonyosan teljesedni fog.

Serer s az esküdt a látlelettől már e szobába visszatértek, s fel s alá járva, a sebek nagyságáról szóltak, melyeket a sebész - megtudva, hogy a gyilkosság csak egy szegény zsidó által követtetett el - természet szerint éppen oly előreláthatólag halálosoknak talált: mint megfordítva oly esetekben, hol a vádlott előkelő volt - tagadhatatlanul be szokta bizonyítani, hogy az agyonütött nem sebei, hanem egy e pillanatban bekövetkezett gutaütés, vagy más valami belső baj miatt halt meg. - A rab s mellette a hajdú előbbi helyökön álltak, s az előbbi nyugtalan tekintetet vetve maga körül, a legnagyobb felgerjedésben várá a pillanatot, melyben kikérdeztetése folytattatni fog.

Az alispán még egyszer behívatá a cselédeket, s miután őket vallomásuk következéseire inté, még egyszer kérdé Macskaházy halálának körülményeiről. A szakácsné sírva fakadt, de nem tagadható, hogy neki csakugyan úgy látszott, mintha a teins fiskális úr akkor nevezte volna Tengelyit, mikor a szakács őt gyilkosa iránt kérdezé, de hogy bizonyosan csalódott, s hogy ő ostoba asszony, ki mindent csak félig ért. Szintúgy vallott a kulcsár és mindenes, s habár a többiek is előbbi ellenkező vallomásuknál megmaradtak, nem tagadta senki, hogy a haldokló, midőn a zsidó elébe vezettetett, fejét rázta, s az egész idő alatt Tengelyi nevén kívül semmit sem mondott, úgy mint az is valamannyiök által bizonyíttatott, hogy az ügyész meggyilkoltatása előtti estén a jegyzővel keményen összeszólalkozott, s általa bottal űzetett ki házából.

- De hisz a zsidónak mindent tudni kell - szólt az alispán, ki mély gondolatokba merülve, a szobában egy ideig fel s alá járt. - A kályhalyukban találták, azt nem tagadhatja; ha nem is vett volna részt a gyilkolásban, neki mindent hallani kellett. Semmirevaló! - szólt a zsidóhoz fordulva - mit kerestél rejtekedben?

- Lopni jöttél, nemde, gazember? - szólt közbe, látszólag a legnagyobb felgerjedésben Rétyné - tagadd, ha merészeled, miután még a hamis kulcsokat is nálad találták.

A zsidó, ki régen észrevette, hogy a gyanú Tengelyi ellen fordul, felfogta az adott intést, s térdre borulva megvallá, hogy csakugyan lopási szándékkal jött. - A nagyságos kisasszonynak sok mindenféle drágaságai vannak - szóla rimánkodva -, minap, mikor az ablakokat javítottam, láttam meg... Szegény szerencsétlen ember vagyok, azt gondoltam, ha ezeknek csak egy részét szerezhetem meg, segítek magamon. A kisasszony nem volt idehaza... kérem, tekintetes nagyságos uraim, csak most könyörüljenek rajtam, nem teszem soha többé, becsületes ember leszek!

- Figura! - vágott szavába, gúnyosan mosolyogva, a főbíró - most persze azt akarná, hogy csak tolvajnak tartsuk, mert ha a gyilkosság sülne ki reá, felakasztanák, de azért mégis bizonyos, hogy része volt az ölésben is.

- De ugyan kérem - rimánkodott a zsidó még mindig térdepelve -, már miként lett volna részem benne? Hisz a fiskális maga tízszer is intett fejével, hogy nem én öltem meg; azután ily gyenge ember, mint én, oly erős urat, mint Macskaházy, hogy is ölhetné meg!?

- No már, zsidó - mondá Nyúzó -, keress más mentséget. - Macskaházy erejéről most hallok először szólni életemben.

- Igen, kérem alássan - folytatá a rab, könyörgő hangon -, de ha az ember valakit meg akar gyilkolni, így fegyver nélkül, mint engem találtak, csak nem megy oda!

- Egy nagy konyhakést találtunk a kályhában - vágott szavába a szakács.

- Bíz én nem tudtam, hogy az ott van - sóhajtott a rab -, talán a házhoz való, s valaki ott felejtette.

- Persze a házhoz való! - szólt közbe ismét a szakács. - Tegnapelőtt loptad a konyhában.

- De kérem alássan - folytatá igazolását a zsidó -, hát az a kés, melyet ott találtak, véres volt-e? és ha a fiskális urat én öltem volna meg a késsel, nem lettem-e volna véres én is?

A kulcsár itt megjegyzé, hogy a zsidók nagy mesterek, csak a minap egy olyan volt a háznál - így szólt -, aki felíratta papírosra mindenki által nevét, s alig fordult meg az ember, s az írás elenyészett... ki tudja, az üveges nem tanulta-e tőle meg e mesterséget? s pedig tudva levő dolog, hogy vérfoltokat könnyebben moshatni ki akármily tentánál!

Ez okoskodás, az esküdtet s szakácsnét kivéve, senkire nagy hatást nem tett, s az alispán maga elismeré, hogy a vérmennyiség után, melyet Macskaházy vesztett, csakugyan alig foghatni meg, gyilkosa hogy maradhatott volna vérfoltok nélkül. - De - tevé hozzá, a zsidóhoz fordulva - ha nem te ölted is meg, azt nem tagadhatod, hogy a kályhalyukban voltál? Neked mindent hallani kellett, neked a gyilkost ismerni kell.

- Persze hallottam - mondá a zsidó sóhajtva -, mindent kezdettől végig: még most is borzadok, ha eszembe jut!... Tízszer segítségére akartam menni a szegény úrnak, de először féltem, azután meggondoltam, ha ott találnak, s ha valahogy baj történt, még rám fogják.

- S hát mit hallottál? - vágott szavába élénken az alispánné - te legjobban mondhatod, csakugyan Tengelyi volt-e?... mint, úgy látszik, a főbíró gyanítja - tevé hozzá, magát mintegy kiigazítva, midőn a tekintetet látá, melyet férje e kérdésnél reá vetett.

- Ha valahogy azt hiszed - szólt az alispán szinte a zsidóhoz fordulva -, hogy más becsületes embert gyanúba keverve magadon segítesz, úgy csalódol. Akármit mondasz, a főgyanú rajtad marad.

A zsidó sokkal okosabb vala, semhogy ily viszonyok között Tengelyit egyenesen vádolná s mást mondana, mint hogy a gyilkos tettetett hangon szólt, s hogy csak azt hallá, miként bizonyos írásokat kért vissza. Tengelyi urat is hallottam egypárszor nevezni - tevé hozzá félénken -, de, amint mondom, a gyilkost én nem ismertem meg. Azok, akik űzőbe vették, talán legjobban mondhatják meg.

Ferkó kocsis, ki eddig csak mint néző veve részt a vallatásban, midőn most az alispán által azoknak körülményes elmondására szólíttatott fel, miket tapasztalt, nem kis zavarodással vakará fejét. Vannak emberek, kik mindent, mi kötelességökhöz nem tartozik, határtalan buzgósággal teljesítenek... ezekhez tartozott Ferkó is. Midőn a házban lárma támadt, ő volt az első, ki a béressel - kivel éppen beszélgetett - a zsiványt űzőbe vevé, habár az istálló, melyben egy gyertyát égve hagyott, százszor kigyúlna azalatt. De mikor üldözése oly egészen más eredményhez vezetett, mint gondolá, s mikor ahelyett, hogy a gyilkost megfogja, nyomról nyomra Tengelyi házáig jött, s végre a jegyzőt magát látá, az élénkség, melyet az egész üldözés alatt mutatott, egyszerre megszűnt, s benne csak azon gondolat támadt: nem lenne-e jobb, ha semmit nem látott volna? - Benne, min bámulnunk nem lehet, a jegyző ellen csakugyan gyanú támadt; de akár azon félelem, mely a szegényebbet oly országban, hol, mint nálunk, személyes bátorsága a törvény által tökéletesen biztosítva nincs - tartóztat, hogy valami hatalmasabb ellen fellépjen; akár az, hogy Macskaházynak halálát oly nagy szerencsétlenségnek nem tartá, mely végett a jegyzőt, kinek ő maga is köszönettel tartozott, háborgatni érdemes volna: Ferkó egyszersmind elhatározá, hogy semmit, mi által a jegyzőre gyanú háramolnék, mondani nem fog, s miután e határozata legjobb barátja - azaz Peti cigány által helybenhagyatott, csak úgy

adá elé egész kalandját, mintha a gyilkost a Tisza partjáig kergetve, ott nyomát elvesztette, s azután társaival azért ment volna a jegyzőhöz, hogy neki az egészről jelentést tegyen.

A kocsis most is egészen így beszélé el a történteket, s kétségen kívül mindenki megnyugodott volna előadásában, ha a béres, ki szinte jelen volt - s mint Ferkóval előre kicsinálta, mindenre nézve vele tökéletesen értett, csakhogy valami különöst mondva magát kitüntesse -, a botról nem szól, melyet az úton találtak s mely a révésznél van. Midőn most a révész hívatott, minden Tengelyit terhelő körülmények egymás után kijöttek, s az egész annyival gyanúsabbnak látszott, mennyivel inkább iparkodtak a kérdezettek - a révész nem kevésbé Ferkónál -, hogy a gyanút a jegyzőről elhárítsák.

- De hát a bot, amelyről szóltok - mondá Nyúzó, kinek vonásain a vizsgálat ezen eredményénél a legnagyobb megelégedés látszott -, hol van?

- Hát kérem - válaszolt a révész -, a botot mi, mikor a Tiszától Tengelyi úr házához mentünk, ott az út közepén találtuk, szemlátomást ott feküdt.

- De hol van? - kérdé ismét Nyúzó élénken.

- Hát kérem minden alázatossággal - felelt az előbbi -, kinn a konyhában hagytam, csak bottal a teins főbíró úr elébe nem jöhetek!

- Hozza be kend mindjárt! - parancsolá a főbíró; s a révész kimenve, pár perc után egy fekete pálcával jött be, melynek gombját rézfokos képezé. Ha tündér egyszerre pálcájával nyúlt volna a társaság közé, alig idézhetett volna elé nagyobb hatást, mint a révész, ki most e botot a főbírónak átadá. Nyúzó diadalragyogó képpel átadá azt az alispánnak, ki összecsapva kezét, mintegy elmeredve bámulatában állt; míg Rétyné néhány halk szót váltа az esküdttel, s a szakács mintegy akaratlanul felsóhajta: - Ez Tengelyi úr botja! - A révész s minden jelenlevők elbámulva álltak.

- Kendtek meg fognak esküdni - szólt most Nyúzó a révész- s kocsishoz fordulva -, hogy ez ugyanazon bot, melyet tegnap találtak.

A révész, ki százszor elátkozá belsőképp önmagát, hogy a fokost nem dobta inkább a Tiszába, minden alázatossággal csak az jegyzé meg, hogy a bot ugyan bizonyosan az, melyet találtak, de hogy sem ő, sem pajtásai egy szóval sem mondták, hogy e botot a gyilkos vesztette el; miután a fokost Tengelyi kertje közelében találták, igen valószínű, hogy azt a jegyző aznap elvesztette. Mire Nyúzó a szólót csak arra figyelmezteté, hogy akkorra tartsa beszédét, ha kérdeztetik; s minden jelenlevőket azon intéssel külde ki a szobából, hogy senki a legszigorúbb büntetés alatt az udvart elhagyni ne merészelje.

A cselédek egymás után szomorúan kimentek, a rab elvezettetett, s a szobában csak Réty nejével, az esküdt s szolgabírája maradtak.

- Mit mondtam? - szólt végre emez Rétyhez fordulva - a dolog, úgy hiszem, világos!

- Nem lehet kétség! - mondá Rétyné, újra az asztalra tett fokost nézve - százszor láttam e botot Tengelyi kezében; s rezén nevének első betűi állnak, T. J., szörnyűség!

- Én nem tudom - mondá Réty a legnagyobb felgerjedésben -, a bűnjelek mind Tengelyi ellen mutatnak, de belsőmben van valami, mi nekem azt mondja, hogy lehetetlen!

- De kérem a teins urat - szólt Nyúzó, ujjain előszámítva gyanújának egyes okait -: Tengelyi tegnap Macskaházyval összevész, s bosszút esküszik. Ma éjjel az utóbbit meggyilkolják. Midőn a haldoklót kérdezik: ki ölte meg? Tengelyit nevezi. A zsidó, kiről most magam is hinni kezdem, hogy csakugyan lopásért jött, hallja, hogy a gyilkos Macskaházytól Tengelyi elrabolt irományait követeli. A kocsis a gonosztevőt mindjárt tette után űzőbe veszi, s nyomát a Tisza

partján egy pillanatra elveszti, de midőn a révésszel tovább keres, nyomról nyomra a jegyző szobájáig ér, kit éjfélkor még felöltözve egészen sárosan s a legnagyobb felgerjedésben talál. Macskaházy szobájában Tengelyihez szóló leveleket s más irományokat találunk össze-vérezve... s most e bot. Volt-e valaha ennyi bűnjel együtt?

- Megengedem - válaszolt az alispán fejét rázva -, de mindez Tengelyi jelleme ellenében, melyet harminc év óta ismerek, előttem nem bír bizonyító erővel.

- Már ez sok! - szólt Rétyné éles hangon - úgy látszik, megint a nótárius testi-lelki barátjává váltál.

- Én nem váltam barátjává - mondá az alispán komolyan -, de ily dolgot soha nem fogok hinni felőle.

- Szolgálni fogok bővebb bizonyságokkal - válaszolt Nyúzó -, mindjárt házához megyek, s ott vallatom őt s háznépét.

- De meggondolta-e főbíró úr, hogy - szólt az alispán, midőn neje által azon megjegyzéssel szakíttatott félbe, hogy Nyúzónak igazsága van, másképp a bűnjelek elenyésztethetnek.

- De Tengelyi nemesember - mondá ismét Réty.

- Nemesembernek mondja magát - pótolá az alispánné -, és a gyűlésen elhatároztatott, hogy míg nemességét be nem bizonyítja, mint nemtelennel fogtok vele bánni. Menjen csak a teins úr mindjárt házához - tevé hozzá Nyúzóhoz fordulva -, ha ide vezettetné, az egész falu összeszalad, s ki tudja, a jegyző talán mégis ártatlan, nem akarnám megszégyeníteni.

Nyúzó esküdtjével kezet csókolva távozott, s a szobában csak az alispán maradt nejével.

- Hát valóban hiszed - szólt az első, nejét kezénél fogva, komolyan -, hogy Tengelyi ily tettre képes volna?

- S miért ne? - kérdé az asszony, szemét férjére függesztve.

- De Tengelyi egész eddigi élete, Tengelyi jelleme, melyet szintúgy ismersz, mint enmagam.

- Én Tengelyiről csak egyet tudok - monda az alispánné éles hangon -, azt, hogy ellenségem... s ne félj, erről nem fogok megfeledkezni! - S ezzel Rétyné férjét magára hagyá.

Réty szívét borzadás tölté el, midőn ez asszony lelkét egész meztelenségében látva eszébe jutott, hogy eddig egész életét e szívtelen teremtés kívánata szerint irányozá, ki még ily pillanatban sem tud megbocsátani. - „És ha Tengelyi csakugyan e szörnyű tettre vetemedett volna - így gondolt magában -, mi az, mi őt arra majdnem kényszeríté, mi más, mint azon üldözések, melyeket alávaló gyengeségemben megengedtem? S miért? Oh, ha a múlt hatalmunkban volna, vagy valaha gondolahatám, hogy mindennek ily véghez kell vezetni!... De legalább most eleget teszek kötelességemnek. Nyúzó, ki régen észrevette, hogy ha Tengelyit sérti, nőmnek kedves szolgálatot tesz, a szerencsétlen ellen használni fogja hivatalának egész szigorúságát... én magam leszek ez egyszer pártolója!” És az alispán e szándékkal azonnal a jegyző házához sietett.

31

Tengelyi, ámbár az ellene támadt gyanúról még mit sem sejdíte, az éjet kínos érzelmek között tölté. Későn térve vissza házához, fáradtan ágyára vetette magát, de lelkének felgerjedt állapota nem engedé, hogy nyugalmat találjon. Azon meggyőződés, hogy a szerencsétlen ügyvéd Viola által gyilkoltatott meg - érzete annak, miként ő maga a zsivány jelenlétét tudva, ahelyett, hogy a gonosztettet megakadályozná, a Tisza partján várá annak véghezvitelét, melyből minden haszon egyedül reá háramolhatott -, borzadással töltötte lelkét. Neki úgy tetszett, mintha a gonosztevő cimborája volna; mintha ő, ki eddig majdnem túlzott szigorúsággal teljesíté minden kötelességeit, most az emberek tiszteletére egyszerre érdemetlenné tette volna magát. Mihelyt szürkülni kezdett, elment Vándoryhoz, hogy tőle ez új szerencsétlenségében tanácsot kérjen.

Vándory, ki télben-nyárban négykor kelt, már fenn vala, s midőn ajtaját nyílni hallván, könyvéről feltekintett, nem kevéssé bámult, Tengelyire ismerve, kit ily korán ritkán s ennyire elváltozott arcvonásokkal soha nem látott.

Tengelyi röviden elmondá a történteket.

- Szörnyűség! - sóhajtott elborzadva Vándory. - Vétkeinek közepette, anélkül, hogy egy perc engedtetnék, melyben bűneit megbánhatná!

- Igen - szólt kétségbeesve a másik -, s nem fekszik-e az egésznek feleletterhe rajtam, ki gyanítva, hogy irományaim Macskaházynál vannak, elgondolhatám, hogy Viola csak erőszakos módon juthat hozzájuk, s ki ahelyett, hogy őt ebben megakadályoztassam, a zsivány meghívását követtem, hogy véres zsákmányát tőle átvegyem?...

- Viola tette szörnyű! - vágott szavába a lelkész - én értem a borzadást, mellyel a gondolat szívedet tölti, hogy e szerencsétlen azt hihetőképpen csak irományaid visszaszerzése végett követte el; de vajon tudtad-e ezt? s miként állt volna hatalmadban Violát tettétől visszatartóztatni?

- Ha kötelességemet teljesítem - válaszolt a jegyző komolyan -, mely azt parancsolá, hogy mihelyt a zsivány ittlétéről tudomást szereztem, annak elfogatását eszközöljem.

- Elfogatását? - mondá Vándory szinte elijedve a gondolattól - oly embernek elfogatását, ki magát reád bízta? s oly körülmények között, hol nem arról, hogy bírájának, hanem csak hogy hóhérjának adjad által, van a kérdés?... miként szólhatsz így?

- Való, a kötelesség, melynek teljesítését tőlem polgári állásom követelé, nehéz vala - szólt Tengelyi szomorúan -, de kevesebbé volt-e kötelességem? Ha minden polgár, valahányszor az, mit a közjó követel, egyes nemesebb érzelmeivel ellentétbe jő, magát kötelessége alól felmentheti, nem bomlik-e fel állományunk?... ha irgalom annak, ki a gonosztevőt az igazság sújtó karja ellen oltalmazza, mentségül szolgál, kit fogsz mint orgazdát büntetni?

Vándory felhozá, hogy ha ezen okoskodás más esetben állna ott, hol halálos büntetésről van szó, senkit, még polgárilag sem lehet kötelezni arra, hogy felebarátjának halálához segédkezet nyújtson; hogy ő, részéről készebb volna a legszigorúbb büntetésnek kitenni magát, hogysem valaha ily kötelességet teljesítsen; hogy Tengelyi helyzetében minden becsületes ember bizonyosan ugyanazt tette volna... szóval, felhozott mindent, mi barátját vigasztalhatá. Tengelyi mindezekre csak azt válaszolá, hogy ő az egész dolgot egészen más világban tekinti, s hogy azok, kik felőle ítélni fognak, kétségen kívül, vele egy értelemben lesznek.

Vándory, ki jól látta, mily károsan hathat barátjára, ha a levél, melyet Violától kapott, közhírré válik, mindent elkövetett, hogy őt az egész történet bejelentésétől visszatartóztassa, melyből semmi haszon, s reá a legnagyobb kár háramolhatik, miután számos ellenségei, kik őt már azért is gyanúsíták, hogy Viola nejét házába felvevé, most kétségen kívül újabb rágalmakra fogják használni e hírt. De Tengelyi e tekintetben hajthatlan volt. - Csak nyíltság által óvhatjuk meg magunkat hazugság ellen - így szólt -, ki a valót el akarja titkolni, előbb-utóbb annak megváltoztatására fog kényszeríttetni, s tudod, ha akarnám is, én nem erre születtem! Ez esetben pedig nem is volnék reá feljogosítva, miután Macskaházy meggyilkoltatása iránt egy embert nehéz gyanú terhel, s vallomásom arra szolgáland, hogy az róla elháríttassék.

Minden, mit Vándory barátjától elérhetett, az volt, hogy felfedezésével várni fog, míg Réty visszatér, s azt neki teendi.

- Igazságod van - mondá Tengelyi keserűen -, ki tudja, ha az egész történetet elmondom, Nyúzó vagy alispánod, kit úgy hiszem alap nélkül a másiknál jobbnak tartasz, nem küldenek-e vasban a megyeházhoz? Való! hogy helyzetemben szintúgy cselekedtek volna... legalább Rétyről az egész világ tudja, miként zsiványokat eleséggel tart, csakhogy nyájait ne bántsák; de hisz ők nemesemberek, parasztnál, mint én, ez más!

- Miként gondolhatsz ilyenekre? - szólt a másik megnyugtatva.

- S miért nem? - válaszolt Tengelyi keserűen mosolyogva. - Olvastam többször, hogy a tizenhetedik század alatt több udvarnál, a nevelendő koronaörökös mellett más szegény gyermek tartatott, ki, valahányszor a herceg leckéit meg nem tanulta, vagy más valami csínt követett el, derekasan megveretett, hogy példáján amaz lássa, mit érdemlett volna ő; nálunk, úgy látszik, e szokás fenntartotta magát. Koronánk úgynevezett tagjai nem büntettetnek... de hogy a példa ne hiányozzék, annyival keményebben sújtatnak mások! Mi ezt illeti, Réty s Nyúzó közt nem nagy különbséget fogsz találni.

- Hidd el, barátom - mondá a lelkész fejét rázva -, igazságtalan vagy Réty iránt. Megfoghatom, hogy te, ki vele egykor oly szoros viszonyban álltál, most, miután barátok lenni megszüntetek, szigorúbb vagy iránta, mint mások; de én őt jobban ismerem. Ő belsejében nem romlott meg úgy, mint gondolod; vétke inkább csak gyengeség, mi miatt neje akaratának ellentállani nem tud.

- Igen, gyengeség - szólt Tengelyi -, nevezd annak, ha úgy tetszik; de ha e gyengeség minden alávalóságnak mentségül szolgálhat, miért vagy hát Nyúzó vagy mások iránt szigorúbb?... Ha az, ki legjobb barátját szükségében elhagyá, sőt szerencsétlenségét tulajdon emelkedésére használta, ki elveit százszor megtagadta; ki meggyőződését vitorlaként használta, hogy egyszer egy, másszor más oldalra igazítva azt, minden széllel az óhajtott part felé haladjon, ha az nem érdemli megvetésedet, s már igazolva látod, ha gyengeségére mutatsz; mily joggal fordulsz el a gonosztevőtől, kinek tette borzadást gerjeszt, hisz ő is, lám, csak gyengeségből vétkezett! A szenvedély, mely őt gonosztettére kényszeríté, erősebb vala, hogysem annak ellentállhatna. Ne vesd meg Nyúzót, mert az igazságot áruba bocsátja... szegény, nem tehet róla! gyengeség, semmi más... Hiába, a pénznek nem tud ellentállani!... Nincs ok, miért a hazugot utáld, őt is csak képzete ragadta el, vagy oly körülményekben él, hol az igazság kimondására erőt magában nem érez. Fogadd el a gyengeséget mentségül, s a különbség, mely jók s rosszak között létezik, megszűnt; nincs gonosztett, melynek elkövetője iránt másra, mint sajnálkozásra érezhetnéd feljogosítva magadat, hisz bűnének oka nem más, mint hogy érdeke vagy szenvedélyei őt szerencsétlenségére rossz irányban ragadták el.

- Távol legyen tőlem, hogy ezt tegyem - mondá Vándory nyugodtan -; jól tudom, hogy az erény nem más azon erőnél, mellyel elveinkhez ragaszkodunk... s nem akarom védelmezni Rétyt azokért, miket tett. Csak azt állítom: hogy bármi menthetetlen legyen is gyengesége, van egy bizonyos pont, melyen túl az bizonyosan terjedni nem fog, s hogy sem neje befolyása, sem más érdek őt olyakra nem bírhatja, miket felőle feltevél. Nyúzóra nézve nem vagyok meggyőződve erről.

- Ez az, miben csalódol - szólt a jegyző felgerjedve. - Réty, mint Nyúzó, s ez, mint a többiek; ha az egész megyén végig mégysz, nem fogsz találni hármat, kik oly ember iránt, ki magát nemesi kiváltsággal nem védelmezheti, a legkisebb kíméletre érzenék lekötelezve magokat; s ez az, mi, ha eszembe jut, hogy fiam hihetőképp a nemtelenek sorához tartozik, szívemet keserűséggel tölti.

Vándory szólni akart, Tengelyi szenvedéllyel folytatá:

- Tudom, mit akarsz mondani. Mi gazdagok vagyunk szabadelvű emberekben... nemcsak a hazában, itt e megyében is szebbnél szebb kijelentéseket hallhatsz mindenfelől... A szabadság, az egyenlőség, a népnek jogai... mit tudom én!... A mívelt világban nem hangzik szép frázis, melyet nem fordítunk le, melyet nem hirdetünk tátott torokkal, de tekints a szavak értelmére, s ha magadat ámítani nem akarod, mit találsz? Szabadságot s egyenlőséget? igen, azon szabadságot, mellyel a nemes saját s a népnek dolgait viszi, anélkül, hogy tőle istenen kívül valaki számot kérhetne!... azon egyenlőséget, melynél fogva az utolsó kortes a jobbágyra szint azon megvetéssel néz, mint a zászlós úr!... A népnek jogait? igen, azon népét, melyről Werbőczi szól, s mely alatt a nemesség értetik! tovább e szabadelvű urak nagylelkűsége nem terjed. Hisz a magyar paraszt nem szavaz tisztújításoknál, nem éljenez, nem szokott fáklyászeneket csinálni, miért keresse valaki kegyeit?!

- Fel vagy gerjedve - mondá Vándory -, nem szólnál másképp ily általánosságban. Vannak egyesek, ezt, ha igazságos vagy, nem tagadhatod, kikre vádjaid nem illenek.

- Egyesek? - szakítá félbe Tengelyi - igaz, vannak, kikre szavaim nem illenek s kik undorral fordulnak el a tömegtől, mely körülöttük zajog. De az, hogy e hazában néhány száz vagy legfeljebb ezer ember van, ki úgy érez, mint mi, kiknek lelke, midőn ez óriási hazugságot, mely között élünk, látja, fáj, mint a mienk, vigasztalhat-e? Fiam kevesebbé fog-e megfosztatni polgári jogaitól, kevesebbé fog-e megvettetni, lábbal tiportatni?

- Fiad nem fog lábbal tiportatni senki által - mondá Vándory nyugodtan. - Bármi szomorú legyen az állapot, melyben hazánk nem nemes lakói jelenleg vannak, az nem tarthatja fel magát többé... s ki tudja, nem fognak-e jőni idők, hol fiad áldani fogja végzetét, mely által nemességétől megfosztva, a nép soraiba löketett vissza, de csak hogy egész osztályával azon állásra emelkedjék, melyet egykor mint kiváltságost elfoglalt, s melyet ezentúl mint jogot követelhet? Megengedem, hogy azok, kik most a szabadság elveit leginkább hangoztatják, nem komolyak szándékukban; de vajon a szó, melyet kimondanak, nem győz-e meg ezereket mindamellett?... s ha a kő akaratuk nélkül, sőt ellene indult is meg, nem fog-e azért mégis odagördülni, hová azt természetes súlya vonja, elragadva mindent, mi neki ellentállni akarna?!... Igen, barátom - tevé hozzá, lelkesedéssel megragadva Tengelyi kezét -, szebb napok közelgnek, e nemzet minden osztályaira szebb jövő vár, s bár hajam ősz, én még látni reménylem az időt, midőn jelen állapotunk, egy nehéz álomként elvonulva, majdnem hihetetlennek fog látszani még azok előtt is, kik egész éltöket benne tölték.

Tengelyi éppen válaszolni akart, midőn az ajtó megnyílván, Liptákné rohant a szobába. - Az istenért, jöjjön a nemzetes úr mindjárt haza - mondá az asszony lélegzetén kívül.

- Mi történt? - kérdé Vándory s Tengelyi majdnem egyszerre, megijedve mindketten a módon, melyen Liptákné szólt, s mely bennök azon gondolatot támasztá, hogy a jegyző házánál szerencsétlenség történt.

- A főbíró s esküdt jöttek a házhoz - válaszolt amaz, még mindig az előbbi hangon.

- Jó asszony, mi lelte kendet? - szólt Vándory bámulva. - Mi rendkívüli van abban, hogy a főbíró barátom házához jő? Nem jő-e hivatalos dolgaiban hússzor évenként?

- De tudja-e a tiszteletes úr, miért jött? - mondá Liptákné. - A főbíró azt mondja, hogy a fiskálist, azt az átkozott Macskaházyt, a nemzetes úr ölte meg! s ott van esküdtjével s hajdúival, s minden egyes embert egyenként kikérdez.

Tengelyi megszokta a sors csapásait; ő annyiszor érezte az emberek igazságtalanságát, hogy, mint többször mondá, semmi rosszat tőlök tapasztalni nem fog, min bámulna; azonban e hír, melyet Liptákné hozott, mégis készületlenül találta őt. - Ez sok! - mondá, s hangja remegett - el voltam készülve mindenre, de hogy valaha gonosztettel fogok vádoltatni, hogy valaha bíró előtt aziránt leendek kénytelen védeni magamat, hogy gyilkosságot nem követtem el, ezt nem hittem soha!

- Lehetetlen! - szólt Vándory, ki barátjánál nem kevésbé megindulva, kalapját s botját keresé, hogy Tengelyit házához kövesse. - Az egész csak félreértés lehet.

- Én is azt gondoltam eleinte - mondá Liptákné szomorúan. - Mikor a főbíró a nemzetes asszonynak mondta, hogy Tengelyi úron nehéz gyanú fekszik, s hogy őt vallatni fogja: azt hittem, csak tréfál; de mikor a szolgálót behítták, és a bérest és a szomszédokat, és egyiket a másik után kikérdezték, míg az esküdt minden betűt felírt, láttam, hogy a gazember csakugyan úgy tetteti magát, mintha e szörnyű dolgot hinné. A nemzetes asszony, mikor őt akarta kikérdezni, mondta, hogy ő nemesasszony, s másra felelni nem tartozik, mint amire felelni akar; a főbíró azt felelte, hogy a nemzetes úr nem nemes többé, s hogyha nem felel, majd ő tudni fogja, miként kényszerítse. Mikor ezt hallottam, elfutottam ide a nemzetes úrért, hogy csak valaki legyen a háznál, ki ilyen törvényes dolgokat ért.

- Hisz látod, minden rendiben van - mondá Tengelyi barátjához keserűen -, miért is fáradtak volna annyit, hogy nemességemtől fosszanak meg, ha nem az vala szándékuk, hogy annyival jobban üldözhessenek?

- De... - szólt Vándory.

- Csak jerünk, jerünk - szakítá félbe Liptákné -, midőn a háztól elmentem, éppen az alispán is odajött.

- Jerünk! - mondá Tengelyi a lelkészhez még nagyobb keserűséggel - hallod, nincs mit aggódnunk, ott van Réty barátunk is, kinek pártolására számolhatunk. - S ezzel a férfiak Liptáknétól követve a jegyző házához mentek.

Itt a dolgok azalatt Tengelyire nézve mindég rosszabb alakban tűntek fel. Erzsébet szilárdan ragaszkodva nemesi kiváltságához, nem bírathatott arra, hogy a főbíró kérdéseire feleljen; de minden, mit a többi kihallgatott vallott, egyiránt a jegyző ellen szólt. A szomszédok bizonyságot tettek a szóvitáról, melynek következtében Macskaházy a házból tegnap bottal űzetett ki. Az egyik világosan emlékezett Tengelyi szavaira, melyekben Macskaházyról szólva mondá: hogy ez ember még kezei által fog meghalni. A szolgáló urát tizenegy óra felé ki látta menni a házból, mi egyébként soha szokása nem vala. Az előmutatott pálcát az egész háznép a jegyző tulajdonának ismerte, szóval minden oly összhangzásban volt, hogy az alispán, ki Nyúzót minden lehető kíméletre intve, a vallatás nagy részénél jelen volt, ámbár bensőleg

meggyőződve Tengelyi ártatlanságáról, nem tagadhatá, miként a külső jelek csakugyan ellene bizonyítanak.

Midőn Tengelyi Vándorytól követve a szobába lépett, minden szem feléje fordult, s Nyúzót kivéve nem vala senki, ki a szenvedélyes keservet, mellyel Erzsébet férje nyakába borult, közönyösen nézte volna.

- Nyugtasd meg magadat - mondá Tengelyi nyugodtan -, nem ma tapasztaljuk az emberek üldözését először, s jó lelkiismeret mellett, isten segedelmével, most sem fogunk elnyomatni ellenségeink által.

A méltóság, mely Tengelyi egész magaviseletében mutatkozott, nem hatott senkire inkább, mint az alispánra, ki egykori barátjához közelítve, érzékeny hangon bizonyossá tevé, miként csalódik, ha a főbíró ittlétét üldözésnek tekinti. - Különös körülmények találkozása által - így szóla tovább - a legbecsületesebb ember azon kénytelenségbe juthat, hogy magát igazolnia kell, s ez, meg vagyok győződve, Tengelyi úrnak a jelen esetben nem sok fáradságába fog kerülni.

- Nagy köszönettel tartozom - mondá Tengelyi szárazan - a jó véleményért, melyet a tekintetes úr irántam nyilvánítani méltóztatott, s meg vagyok győződve, hogy ha a teins úrtól függ vala, azon eljárás követtetett volna irányomban is, melyet hasonló esetben minden jóhírű ember joggal követelhet; azonban legyen szabad a főbíró úrtól kérdenem: mik hát azon viszonyok s körülmények, melyeknél fogva reám Macskaházy meggyilkoltatására nézve, mert azt hallom, ezzel vádoltatom, a legkisebb gyanú háramolhatik?

- Mindjárt szolgálunk Tengelyi úrnak - mondá a főbíró ki most, mint minden hivatalos eljárásnál, esküdtjét odaértve mindig pluralisban szólt, s Nyúzó egyenként elsorolá azon olvasóim által ismert körülményeket, melyek Tengelyire gyanút vetettek, míg esküdtje minden egyes pontnál fejét hajtogatá, mintha legalább jelek által akarna részesülni az eddig oly ügyesen vitt vizsgálódás dicsőségében. - Már miután Macskaházynak gyilkosa nem ismertetik - így végzé előadását -, miután rablás nem történvén, senki nem tudatik, kinek e férfiú halála érdekében feküdhetett volna, ellenben Tengelyi úrnak iránta való gyűlölsége köztudomású dolog, melynek legújabb bizonyságára csak a jegyző úr tegnapi kitöréseit említjük, melyek között, mint több tanú állítja, világosan azt mondá: hogy a most meggyilkolt még a jegyző úr kezei által fog meghalni; miután tudatik, hogy a meggyilkolt iránt azon igazságtalan gyanúban élt, mintha némely irományai általa raboltattak volna el, s így e gyilkolás igenis érdekében feküdhetett: mi a legsúlyosabb gyanú okát találjuk Tengelyi úr ellen, annyival inkább, minthogy a gyilkosság éjjeli fél tizenkét óra felé történvén, egy tanúnak vallomása szerint a nótárius úr házát aznap éjjeli tizenegykor szokása ellen elhagyá, s midőn a rabot üldöző kocsis és révész még néhány társaikkal éjfél felé e házhoz jött, Tengelyi úr ismét szokása ellen még ébren, felöltözve és pedig egészen összesározott ruhákkal találtatott, főképp miután nemcsak a gyilkolás színhelyén lelt irományok, hanem a bot is, melyet a gyilkost üldöző révész a Tisza partjától Tengelyi úr házához vezető úton talált, a jegyző úrnak valóságos tulajdonához tartoztak. Mit mond nótárius úr ezekhez?

E hosszú előadás, mely, mint olvasóim látják, egészen a magyar törvényszéki ítéletek írásmódján mondatott el, azaz melynél a lehetőségig sok mindenféle tárgy a lehetőségig kevés pont felhasználása mellett adatott elő - Nyúzót magát kivéve, talán nem bámultatott senki által annyira, mint hív esküdtje által; azonban ennyi bűnjeleknek ily módoni összeállítása nem kis hatást tett másokra is, s főképp Tengelyi, ki azoknak egész fontosságát érezve átlátá önigazolásának nehézségeit, nem titkolhatá el meglepetését, s egy percig hallgatott.

- Ne méltóztassék megzavarodni Tengelyi úrnak - mondá Nyúzó gúnyosan -, csak a tiszta igazságot méltóztassék előadni. Mi, amint nótárius úr látja, minden udvariassággal kérdezünk.

- Ne felelj neki egy szót se - szóla közbe Tengelyiné szenvedélyesen -, még hála istennek, nem mutatta meg senki, hogy nem vagyunk nemesemberek, téged szólásra nem kényszeríthetnek.

- Én szólni akarok - mondá Tengelyi, ismét visszanyerve nyugalmát -, szólni fogok; nincs ember a világon, kit, ha tudnám, hogy ellenem ily gyanúban van, nem tartanék érdemesnek arra, hogy vele a dolgok való állását megismertessem.

- Hisz látja, Tengelyiné asszonyom, férje minket feleletére érdemeseknek tart - szólt a főbíró mindig gúnyolva, mert miután az alispán által kíméletre intetett, csak ily módon töltheté bosszúját. - Hadd szóljon, fogadok, mihelyt beszél, minden tisztába jő, úgyis ami a nemesi kiváltságot illeti, már elébb mondám, ahol a nemesség mellett írás nem szól, mi jó kálvinista létünkre az ily tradícióra nem sokat tartunk.

- Ha Nyúzó úr azt hiszi - mondá Tengelyi, kinek vére arcaiba nyomult -, hogy e gúnyoló szeszély hivatalos állásának tekintélyét nevelheti, a teins alispán úr talán kegyes leend őt tévedéséről meggyőzni. Mi magát a dolgot illeti - tevé hozzá, erőt véve magán -, nem tagadom, hogy sok körülmény első tekintetre ellenem látszik szólni: egyébiránt, a dolgok való állásának előadása, úgy hiszem, meg fogja győzni még a főbíró urat is, hogy csalódott. - S itt Tengelyi körülményesen előada minden történteket. A gyanú, melyet irományainak elrablása iránt Macskaházy ellen nyilvánított, a kislaki törvényszéknél történtek után helyzetében csak természetes vala, valamint e gyanúnak alaposságát semmi nem bizonyíthatá inkább, mint az, hogy az ügyész szobájában oly irományok találtattak, melyeknek birtokához Macskaházy csak e rablásban való részvétele által juthatott. Annak magyarázatára, miért hagyá el házát tegnap szokása ellen oly későn, s miként történt, hogy a révész s kocsis által összesározott ruhákkal találtatott, a jegyző elmondá a levélnek foglalatját, melyet Violától oly rejtélyes módon kapott.

- És ugyan honnan van - kérdé Nyúzó, ki egész idő alatt kételkedő mosolygással ült ott -, hogy Tengelyi úr Viola meghívását azonnal követte? hogy késő éjszaka egészen magányosan s fegyver nélkül, mint mondá, egészen magányos helyre ment, csak azért, hogy az ország legnagyobb zsiványával találkozzék, kitől mások harmadmagokkal is félnek?

- Én soha életemben Violát nem bántottam - válaszolt Tengelyi -, s azért nem is féltem tőle, főképp miután a hozzám írt soraiból látám, hogy magát irántam háladatosságra kötelesnek érzi. Azonkívül, mit tehettem egyebet? más módot, mi által a tőlem elrablott irományokhoz juthattam, nem ismerék, elfogadtam azt, mely ajánlkozott.

- És ugyan kérjük - mondá ismét Nyúzó - a levélkét, melyről szó van, nem lehetne látnunk? érdekes volna, hacsak már azért, hogy a híres zsivány kezevonásával megismerkedjünk.

- A levélkét az író kérése szerint azonnal elégettem - válaszolt Tengelyi.

- Az igen kár volt - szólt Nyúzó -, főképp ha Tengelyi úrnak ez igen rendkívüli és legalábbis csudálatos mesének, vagy akarom mondani, előadásnak bebizonyítására, két jólelkű részrehajlatlan tanúja nincs, kikkel Violától vett levelét közlé.

- Én a dolgot csak Vándory barátommal közöltem ma reggel.

- Igen, ma reggel, értem - folytatá az előbbi -, mikor már a faluban voltam s vizsgálataimat megkezdém. Más mondanivalója Tengelyi úrnak nincs?

Tengelyi kijelenté, hogy elmondott mindent, mi a dologhoz tartozik.

- Azokból, miket hallánk - szólt a főbíró esküdtjéhez fordulva -, annyi legalább Tengelyi úr önvallomása szerint is bizonyos, hogy ő a gyilkolásnak szándékát ismerte.

Tengelyi megjegyzé: miként ő, mennyire emlékezik, ezt szóval sem mondta.

- Úgy tartom, e részben minden tagadás feleslegessé vált - mondá éles hangon a főbíró. - Jegyző úr elismeri, hogy irományait Macskaházy birtokában gondolá. Már ha ez így van, Viola sorait véve... ha azok csakugyan írattak volna... miként gondolhatott csak egy pillanatig mást, mint hogy a zsivány erőszakos módon fog ez irományokhoz jutni? Sőt - folytatá a főbíró rövid hallgatás után, mely alatt szemeit a jegyzőre szegezé -, már önvallomása szerint majdnem a bizonyosságig kisül, hogy a gyilkosságnak elkövetését nemcsak előre tudta, hanem benne mint felbujtó részt is vett, miután Viola maga sem az irományoknak becsét nem ismerheté, sem magát megszerzésökért ily veszélynek, minő e gonosztettével össze vala kötve, ki nem tette volna, ha arra más valaki által nem buzdíttatik... s hogy ez csak a jegyző úr lehetett, világos, minthogy ez irományok megszerzése senki másnak érdekében nem feküdt.

Tengelyi szólni akart, Nyúzó folytatá: - És ki teszi ezt? ki követi el e szörnyű bűnt? Kérdem: egy jegyző, oly ember, kinek a gonosztevők üldözése kötelességében áll, s ki a bizodalmat, mellyel iránta a megye s nagyságos urasága viselteték, arra használja fel, hogy házát gonosztevők tanyájává tegye. Ez súlyosabb eset - szólt esküdtjéhez fordulva, tovább -, hogysem mi róla végezhessünk. A vádlottat be kell küldenünk a megyeházához, s pedig jó őrizet alatt, nehogy Viola s cimborái, kik, amint látszik, vele szoros összeköttetésben állnak, őt az igazság kezei közül kiszabadítsák.

Az alispán, ki a dolgok kifejlődésében érzékeny részt vett, Nyúzót figyelmessé tevé, hogy erre semmi szükség nincs, miután Tengelyi úrért, ha úgy kívántatnék, ő szívesen ma is felvállalja a kezességet; de Nyúzó, ki eddig az alispán kívánatát teljesítendő, mind azon durvaságtól, mellyel máskor hasonló alkalommal élni szokott, visszatartóztatá magát, nem tartá szükségesnek, hogy elöljárójának e pontra nézve is engedjen, s ünnepélyesen kijelenté, miként a feleletteher rajta fekszik s ő ehhez hasonló esetben kezességet elfogadni nem fog, ha Tengelyinek nemessége nem vonatott is volna kétségbe, miután nyilvános rablók cimboráinak letartóztatására nézve még a nemesi kiváltság sem vétetik tekintetbe.

- Hogy merészel az úr engem rablók cimborájának nevezni! - kiálta Tengelyi, ki a mérsékletet, melyre magát eddig kényszeríté, tovább fenntartani képes nem volt - ön, kiről az egész megye tudja, miként nem egyszer hivatalát orgazdaságra használta fel?

Ami Tengelyinek ezen vádját illeti, meg kell vallanunk, a jegyző alig mondhatott volna olyat, mely az érdemdús főbírót, főképp alispánja s ennyi emberek jelenlétében, kellemetlenebbül érinthette volna, miután a megyében csakugyan több esetről beszéltek az emberek, hol az elrablott marha a tulajdonosok által állítólag Nyúzó istállóiban találtatott meg, min természetesen ez emberek annyira elbámultak, hogy első pillanatban nem tudva, mit mondjanak, elhallgattak, s ha később valamely tanúval az istállóba visszatértek, a marhát soha többé nem találták ott. Azonban, a pillanatnyi zavar, melybe a főbíró hozatott, csak arra szolgált, hogy elfojtott dühét kitörésre ingerelje, s minden kímélettel felhagyjon, mellyel magát eddig viselte. - Hogy merészelem így nevezni?! - kiálta a felbőszült tisztviselő - hogy merészelem én így nevezni, ki a tekintetes nemes megyének főbírája vagyok? s ha a teins alispán úr iránt kímélettel nem vagyok, régen vasra verettem volna, miután tudva való dolog, hogy mikor Violát múlt restauráció előtt itt a faluban kerestük, a zsivány az egész idő alatt e házban rejtve volt, hová midőn őreimmel belépni akartam, a nótáriusné még oppozícióval szemtelenkedett fenyegetni.

- Ki mer házam ellen ily rágalommal fellépni? - kérdé a jegyző mindig hevesebben. - Viola az én házamban?... Felfogadtam nejét s gyermekeit, mert nyomorúságban voltak; a zsiványt nem láttam soha!... Szólj te, Erzsébet - mondá nejéhez fordulva -, volt-e Viola valaha házunkban?

Erzsébet, ki mint Tengelyi maga, arról, hogy Viola Vilma megegyezésével Liptákné által a házban elrejtetett, mit sem tudott, esküvéssel bizonyítá, hogy az üldözött soha, mióta rossz

életre adta magát, e házban nem volt; mire a főbíró gúnyosan mosolyogva Liptáknét hívatá elé, ki azt, mit a rögtönítélő törvényszék előtt esküvéssel vallott, többé vissza nem veheté. - Igazság, teins uram - mondá az asszony sóhajtva -, hogy mikor Violát a faluban üldözték, szegény az egész idő alatt itt a házban volt. Én magam rejtettem el a kamarába a hordók alá, de sem a nemzetes úr, sem a nemzetes asszony nem tudtak semmit felőle, annyira féltem, ha megtudják, hogy még azt sem beszéltem el nekik, amire szegény Viola, mikor elment, kért, hogy megmondjam: hogy a nemzetes úr írásaira vigyázzon; s pedig ha elmondom, ki tudja, mennyi bajt kerülhettünk volna ki.

- Aki hiszi, üdvezül - mondá a főbíró gúnyosan -, miként vezethetted volna a zsiványt e ház kamarájába, anélkül, hogy valaki tudná?

- Ki mondta azt, hogy senki nem tudta? - válaszolt Liptákné. - Én csak azt mondtam, hogy a nemzetes úr nem tudta, s a nemzetes asszony sem, ki akkor már alunni ment. Mikor szegény Viola a házhoz jött, csak Vilma kisasszony s én voltunk ébren. Éppen Zsuzsi ágya mellett ültünk, mikor az utcán a lármát hallottuk. Én kimentem a kertbe, s ott találtam Violát, körül volt véve a ház mindenfelől, sehol menekülés, azt tudtam, ha megfogják, fel fogják akasztani, s kértem Vilmát, hogy a szegényt a házba hozhassam. Az angyali leánynak megesett szíve szerencsétlenségén, s megengedte. Ez az egész; ne üdvezüljek, ha kívülünk más valaki tudta, hogy az, akit keresnek, itt van. Ha rosszul cselekedtünk, hogy Violát elrejtettük, ám nem bánom, csináljanak velem, amit akarnak, úgyis elég vén vagyok, s nem bűnös senki más, mint én!

- Ne félj, meg fogsz lakolni te is, vén boszorkány! - mondá a főbíró mérgesen. - Most még csak a kisasszonyt kell kérdenünk, úgy látszik, az egész család egyetértésben van. Hívja be leányát - tevé hozzá Tengelyinéhez fordulva -, hadd kérdezzük meg azt is.

- Mit, az én leányomat?! - szólt Erzsébet szenvedéllyel - abból ugyan nem lesz semmi! Leányom Réty Ákosnak jegyese, azt próbálja valaki megsérteni, ha merészli... Vilmám ily emberek előtt! vallatva, mint a gonosztevő! - S a jámbor asszony hihetőképp még többet mondott volna, ha Tengelyi maga nem kéri, hogy menjen leányáért, mint kívántatott.

- De meggondoltad-e, kedves Jónásom? - kérdé Erzsébet, bámulva férjét.

- Mondom, menj szobádba, s hídd ki leányodat - válaszolt Tengely komolyan -, én meg vagyok győződve, hogy Liptákné hazudik. Soha leányom nem titkolt semmit előttem.

Erzsébet kiment, s rövid idő múlva leányával tért vissza a szobába. A szépségnek hatalma ellenállhatatlan, s maga Nyúzó, minden természetes nyersesége mellett, midőn a hölgyet látá, ki anyjától vezetve előtte megjelent, e halvány szabályos arcnak szelíd kifejezése előtt elveszté bátorságát, s váratlan nyájassággal mondá: miként bizonyos környülményeknek felvilágosítása szükségessé teszi, hogy némely kérdésekre feleljen - azaz ha e pillanatban ellenére nincs, mert azon esetben ő kikérdeztetését szívesen máskorra is halaszthatná.

- Nem lesz szükséges - mondá Tengelyi szárazan. - Szólj nyíltan - tevé hozzá Vilmához fordulva -, igaz-e, hogy Viola, mikor a faluban kerestetett, házunknál elrejtve volt?

- Atyám - szólt Vilma, s halvány arcait egyszerre pirosság futotta el.

- Ne félj semmit, kedvesem - folytatá amaz biztató hangon -, lám, te jó kedves leányom voltál mindig, soha semmit szüleid előtt nem titkoltál el. Mondd meg tartózkodás nélkül: igaz-e, hogy Viola házunknál volt, s hogy te ittlétére engedelmet adtál?

Vilma hallgatott, a szegény leány egész testén remegett, s maga Nyúzó sajnálni kezdé a hölgyet, midőn a hatást látá, melyet e kérdések reá tettek.

- Mondom, ne félj, Vilmám - folytatá Tengelyi ismét -, én tudom, hogy az egész csak rágalom. Tudom, hogy nem lettél volna képes ily valamit tenni engedelmem vagy legalább anélkül, hogy később tudósítanál. Lám ez asszony itt - tevé hozzá, Liptáknéra mutatva -, kitől mást vártam s érdemeltem, azon hazugsággal mentegeti magát, hogy Violát engedelmeddel rejtette el házunkban.

A gondolat, hogy az igazságnak nyílt megvallása Liptákné igazolására szükséges, Vilma szívében háttérbe szorítá a gyermeki félelmet, mely őt eddig visszatartóztatá, s a szegény leány, könnytelt szemeit apjára emelve, bizonyságot tett, hogy ez asszony igazat mondott. - Bocsánatot, kedves apám! - tevé hozzá könyörgő hangon - a szerencsétlenségnek egyedüli oka én vagyok. Én magam mondtam Liptáknénak, hogy ha lehet, Violát rejtse el házunkban; én magam kértem őt, hogy csak apámnak ne mondjon semmit, mert tudtam, hogy bármi természetes, ha mindent elkövetek, hogy egy szerencsétlent halálától megmentsek, mégis apám, mert Violát gonosztevőnek mondják, ez esetben neheztelni fog.

- Aki hiszi, üdvezül! - mormoga Nyúzó fogai közt, míg Kenyházy nagyokat sóhajtott, s Réty megjegyzé, hogy az egész előadásban semmit, mi azt valószínűtlennek tenné, nem lát.

Tengelyi, ez egész idő alatt szemeit éghez emelve, hallgatott, de arcának kifejezése mutatá, hogy lelkén azon fájdalmaknak egyike vonul át, melyeknek kimondására nyelvünknek szók, szemeinkben könnyek hiányzanak. Vilma néma kétségbeeséssel függeszté szemeit apjára, s a kínos hallgatást csak Vándory szakítá félbe, ki midőn barátjához közelített s kezét fogá, kéré, hogy ne nyomassa el magát fájdalma által.

- Ne félj - mondá Tengelyi komoran -, ha oda kelle jutnom, hogy tulajdon leányomtól csak úgy hallhatok igazságot, ha bíró előtt kérdezem, nincs többé, min e világon bámulhatnék. De hagyjuk ezt! - tevé hozzá egy sóhajjal, a főbíró- s esküdtjéhez fordulva - vessünk véget e kínos jelenetnek. Amit a teins urak vizsgálatuk által megtudni kívántak, tudják, a bűnjelek mind ellenem szólnak, nincs ok, miért többé fáradjanak. Engedjenek két órát, hogy dolgaimat rendbe szedve családomtól búcsút vegyek; nem bánom, őriztessék házamat addig, amint tetszik, s azután vitessenek be Porvárra.

- Ha Tengelyi úrnak mentségére semmi több mondanivalója nincs - szólt Nyúzó felkelve -, csakugyan véget vethetünk az egésznek. A dolog világos. Két óra múlva szekere készen lesz, addig rakja össze holmiját, s előre mondom, jól fogja tenni, ha hosszabb maradásra készül.

- Mi vele megyünk! - mondá Erzsébet könnyekre fakadva - én férjemet nem fogom elhagyni végső nyomorúságában.

- Kedves Erzsébetem - szólt a jegyző meghatva -, maradj te itt házamnál. Miután ily terhes vád emeltetik ellenem, szükség, hogy védelmemre készüljek, s legjobb, ha egy ideig magamra hagytok.

Erzsébet még inkább sírt, s Nyúzó, miután még megjegyzé, hogy úgysem tudja, mennyire egyezett volna meg a tömlöc szabályaival, hogy a vádlott családjával szólhasson, esküdtjével együtt a szobát elhagyá; s én, részemről azt hiszem, hogy valamint e viszonyok között a jegyző családjának semmi kedvesebbet, úgy önmagára nézve semmi célirányosabbat nem tehetett volna, miután alig hagyá el a házat, midőn Ákos a legnagyobb felgerjedésben a szobába lépett.

Ákos, ki, miután Vándoryval tegnap este mátkájától hazatért, a fél éjet szobájában fel s alá járva boldog ábrándok között tölté, midőn szerencséjének érzetében végre lefeküdt, oly édes álomba szenderült, hogy noha szobája a lelkész szobájához a második vala, sem Tengelyi, sem Liptákné jöttéről mit sem hallott, s csak most, midőn az öreg János által felébresztetett, tudá meg mind az elkövetett gyilkosságot, mind azon lépéseket, melyeket a főbíró Tengelyi ellen tesz. - Az érzelmeket, melyek Ákos szívét e híreknél eltölték, s melyekkel midőn a jegyző

házához sietett, kedvesét halványan, síró anyja mellett látá, nem fogom leírni. - Az istenért, mi történt itt? - mondá, mihelyt a szobába lépett.

- Kedves Ákosom - szólt kezét megragadva Erzsébet -, odavagyunk, nevünk megbecstelenítve. Férjemet gyilkossággal vádolják, s a megye tömlöcébe fogják vinni... - itt könnyei elfojták szavait.

- És apámat én rontottam meg - szólt kétségbeesve Vilma. - Ákos! Ha valaha szeretett, mentse meg őt... - s ezzel a szerencsétlen leány magánkívül az ifjú karjai közé rogyott.

Ákos, Erzsébettől követve, kedvesét a mellékszobába vivé; a jegyző hallgatva nézett utánok, s szemében könny ragyogott, midőn Vándorynak kezét szorítva halkan mondá: - Ha elmegyek, légy te e szegényeknek apjok.

Réty mélyen meghatva állt ott az egész jelenet alatt; azonban a hideg formaság, mellyel Tengelyi, valahányszor az alispán mellette szót emelt, pártfogását visszautasítá, visszatartóztatta őt e részvétnek nyilvánításától. Most erőt véve magán, midőn a jegyző- s Vándoryhoz közelített, megindulásától elfojtott hangon kéré, hogy bármi történt is közöttök eddig, most legyen meggyőződve, miként ő mindent el fog követni, hogy egykori barátját e szerencsétlen helyzetből megmentse.

- Igen köszönöm a meleg részvétet, mellyel a tekintetes alispán úr helyzetem iránt viseltetik - mondá Tengelyi hidegen, midőn a szólóhoz fordult. - Megvallom, nem is vevém észre, hogy még szerencsénk van, úgy hivém, hogy miután a dolog, mely érdekét ébreszté, bevégeztetett, a főbíróval együtt eltávozott. Hisz a teins úr látja, minden rendiben van, a gonosztett, úgy látszik, egészen kisült ellenem.

- Tengelyi! - mondá Réty mélyen meghatva - ne legyen igazságtalan irántam! Engem e házhoz semmi más nem vezetett, mint hogy jelenlétem által önnek, ha lehet, hasznára legyek, s Nyúzót azon kíméletre bírjam, melyet hivatalának teljesítése ily esetben megkíván.

- Ha a teins úrnak ez vala szándéka - szólt Tengelyi keserűen -, egyszerűbb lett volna, ha a tisztújításnál nem használja befolyását arra, hogy oly szolgabíró választassék, kit csak elöljárójának jelenléte tartóztathat vissza attól, hogy hivatalával vissza ne éljen.

- Nem fogok önnel erről vitatkozni - válaszolt az alispán zavarodottan -, csak arról akarom biztossá tenni, hogy bármi súlyosaknak látszassanak a jelek, melyek ön ellen szólnak, én ártatlanságáról meg vagyok győződve; reám számolhat.

- Teins uram - mondá Tengelyi komolyan -, volt idő, hol a számolás ezen nemével foglalkoztam. Barátaim elég jók voltak meggyőzni, hogy azon véghetlen s határtalan érzés, melyet barátságnak nevezünk, sokkal fenségesebb, semhogy reá e földön számolhatnánk. Rövid idő múlva talán meg fogok jelenni bíráim előtt, s ha a teins úr elég erőt érez magában megfeledkezni a barátságról, mellyel irántam eddig viseltetett; örömmel fogom látni közöttök; most megbocsát, ha távozom. Csak két órát tölthetek házamban, s azt családommal akarom tölteni. - S ezzel mélyen meghajtva magát, Tengelyi, Vándoryt magával vezetve, a mellékszobába ment.

Réty sokáig utána nézett, azután mélyen felsóhajtva a házat elhagyá.

32

Minden elválás bánatos érzéssel tölti lelkeinket. Kevés napok leforgása alatt annyi történhetik, hogy még a boldogabb ember is, midőn kedveseitől búcsút vesz, alig titkolhatja el megindulását, midőn barátja kezét utolszor szorítja. - De mi ezen érzés ahhoz képest, mely a keblet eltölti, midőn kedveseink körét életünk szomorú pillanatainak egyikében kényteleníttetünk elhagyni!... A szív, mely a múltat s jövőt mindig a jelennek világításában látja, csak fenyegető veszélyeket sejt maga előtt ily pillanatokban, s nem szabadulhat a gondolattól: hogy a kört, melyből habár csak napokra kilép, mikor visszatér, úgy, mint elhagyá, nem fogja többé feltalálni. Hogy Tengelyi veszélyes állásában mindezt kettősen érezé, természetes; s valóban egész férfiasságára vala szüksége, hogy kesergő családja számára vigasztaló szavakat találjon, hol semmit, mihez reményei horgonyát köthetné, maga előtt nem látott, s főképp leányának vigasztalatlansága szívét soha nem érzett keserűséggel tölté el.

- Ne sírj, kedves leányom! - mondá Vilmához fordulva. - Lám, apád ártatlan, azt tudhatod. Kevés nap, s a dolgok való állása ki fog világlani, s akkor visszatérek hozzátok, s te ismét szép víg leányom léssz, nemde?

- Oh, atyám! - szólt Vilma s hangja remegett - te tömlöcben, ott a rossz emberek között, ha csak egy napra, egy órára is, s ha meggondolom, hogy mindennek én vagyok oka!

- Te, leányom? - kérdé Tengelyi bámulva - miképp kínozhatod magadat ekképp? Azt gondolod talán, hogy vallomásod helyzetemet nehezítheti?

- Atyám - mondá a hölgy szomorúan -, ne szóljon ily nyájasan velem, én nem érdemlem szeretetét. Nem fogják-e most e rossz emberek atyámra fogni, hogy Viola elrejtését maga is tudta, s csak el akarja titkolni, s ha ez nem lenne is, mi hozta mind e szerencsétlenséget reánk, ha nem az, hogy Zsuzsit s gyermekeit házunkhoz fogadtuk? s azt én tevém!

- S éppen mert ez oka szerencsétlenségteknek - szólt közbe Vándory -, isten nem fog elhagyni bajaitok között. A gondviselésnek útjai csudálatosak, de jótett soha embert nem vezetett még romláshoz.

Tengelyi e szavaknál mélyen felsóhajtott; de Vilma nyugodtabbnak érzé magát, s maga Erzsébet csendesebben zokogott, midőn Vándory által arra emlékeztetett, hogy talán éppen ez igazságtalan vád leend az út, mely ellenségeinek megszégyenítéséhez vezetend, s melyen talán elrabolt irományaihoz juthat.

Tengelyi maga azzal vigasztalá nejét, hogy fogsága mindenesetre csak rövid lehet, s hogy addig is, miután Vándory nálok marad, nem fognak pártfogó barátok nélkül hagyatni.

Erzsébet újra kéré, hogy őt Porvárra követhesse, de a jegyző érzé, hogy ha azon kínos pillanatokban, midőn lába a tömlöc küszöbén átlép, családja keservét látná maga körül, szilárdsága megtörne ennyi szenvedés alatt, s Vándory segedelmével arra bírá feleségét, hogy legalább most az első napokban álljon el feltételétől.

- Ha, amitől nem félek - tevé hozzá -, rabságom tovább tartana, bejöhettek később. Az első napokban szükség, hogy egészen enhelyzetemmel foglalatoskodjam. Völgyesy, mennyire ismerem, becsületes ember, s szívesen magára vállalandja védelmemet. Ákos módot fog szerezni, hogy tőletek minél többször tudósítást kapjak. De hol van Ákos?

Erzsébet mondá, hogy midőn az alispán elment, ő is eltávozott, hihetőképp, hogy vele szóljon, s rövid idővel ezután, melyet Tengelyi a kevés holminak összerakására használt, mit magával

vinni szándékozott, Ákos maga lépe a szobába. Az ifjúnak arcai lángoltak, szemein látszott, hogy sírt.

- Szóltál apáddal? - kérdé Erzsébet a belépőt élénken.

- Szóltam! - mondá emez remegő hangon.

- S mit mondott? - kérdé Erzsébet s Vándory majdnem egyszerre.

- A legszebb, legépületesebb dolgokat, arról meg lehettek győződve - válaszolt Ákos keserűen. - Sírt, valósággal sírt, nyakamba borult, kedves fiának nevezett; mondá, hogy Tengelyinek ártatlanságáról meg van győződve, hogy szíve vérzik, ha arra gondol, miként ily becsületes ember s ki egykor barátja volt, ennyire szerencsétlen helyzetbe juthat. Mit tudom én! Ő elmondott mindent, mi akárkit a világon meggyőzhetne, hogy Tengelyi ártatlan, s hogy minden becsületes ember kötelessége pártját fogni; de mind e szép beszédnek vége az vala, hogy kérésemet nem teljesítheti, s miután Nyúzó kezességet elfogadni nem akar, ő nem kényszerítheti reá - szóval, hogy nem tehet semmit. Hisz nem mondta-e, hogy szíve vérzik... mi többet kívánhatunk tőle?

- Azt előre mondhattam volna - szólt Tengelyi nyugodtan.

- Nem, barátom! - folytatá Ákos indulattal - azt te nem mondhattad volna előre. Ha istennek angyala jő le, s azt mondja nekem, hogy apám így fog felelni kéréseimre: én nem hiszek neki. Ti nem tudjátok, miként kértem őt. Sírtam, mint a gyermek, lábaihoz borultam, anyámnak emlékére hivatkoztam; mondtam: ha életében valaha szeretett, ha tőlem örökre megválni nem akar, ha nem akarja, hogy átkozzam végzetemet, mely őt adta apámnak, csak ez egy kérésemet teljesítse... s ő megtagadta!

- S ki tudja - mondá Vándory, kinek a keserűség, mellyel Ákos apjáról szólt, fájt -, nem szólt-e igazat, midőn mondá, hogy kérésedet nem teljesítheti?

- Hát azt gondolod - válaszolt Ákos még keserűbben -, ha apám Tengelyiért csakugyan kezességet vállalt volna, vagy ha mit tőle később kértem, őt tulajdon házának valamely szobájában akarja őriztetni, míg e szerencsétlen dolog világosságra jő, Nyúzó ellent merne állni kívánatának? Igen, de mit fog mondani a nagyméltóságú főispán? Nem veszik-e rossz néven a teins Karok és Rendek, ha ő Tengelyinek, kit e megyében sokan gyűlölnek, pártját fogja? ez az, mi apámat, most, mint mindig életében, meggyőződésének követésétől visszatartóztatá, miért fiát magától eltaszította.

- Ne ítélj apádról ily szigorúan - mondá Vándory meghatva -, ki tudja, mily nehéz küzdelmeibe került, hogy kérésedet megtagadja.

- Hagyjuk ezt! - szakítá félbe Ákos. - Mikor a háztól elmenék, Nyúzó már a kocsikat rendelé. Kevés időnk marad; ne keserítsük ezt oly vitatkozásokkal, melyek semmihez nem vezethetnek. Ha megengeded - szólt Tengelyihez fordulva -, veled megyek Porvárra.

A jegyző ismétlé, mit már családjának mondott, s csak arra kéré Ákost, hogy amennyiben lehet, őt fogsága alatt Vilma s Erzsébet hogylétéről tudósítsa. - Hogy pártfogásodba ajánljam - tevé hozzá mosolyogva -, nincs szükség.

- Oh, bár e pártfogásra még több jogom volna! - mondá Ákos Tengelyinek kezét szorítva - bár Vilmát nőmnek nevezhetném! Ki tudja, mit apám fia boldogságáért nem tett, azt talán megtenné nevéért.

- Értelek - válaszolt Tengelyi nyugodtan. - De, hála az égnek! ártatlanságom bebizonyítására pártfogóra szükségem nincs; becsületes nevénél nem adhatok leányomnak más hozományt, de mielőtt azt helyreállíthatám, nem fogom soha engedni egyesülésteket.

Ákos felelni akart; a kocsi zörgése, mely a ház előtt hallatszott, minden gondolatoknak más irányt adott.

Tengelyi, nehogy családja könnyeit látva elcsüggedjen, sietve megölelé nejét s leányát, s felvéve bundáját, a kocsiba veté magát, melyet Réty érte küldött, Nyúzónak nem kis bosszúságára, ki a jegyzőt teljességgel szekeren s vasban akará Porvárra vitetni.

Tengelyi mellé az esküdt ült. A kocsis mellett s hátul a bakon egy-egy hajdú foglalt helyet... s a szerencsétlen jegyző áldá istenét, midőn Ákosnak még egyszer kezét szorítva, a lovak végre elindultak s őt kétségbeesett családjának látásától elvonák. - Bármi vár reá ott, hová megy, jobb embernek semmi kínzóbb e világon nem lehet, mint ha keservekben kell látnia azokat, kiket szeret.

Hagyjuk most Vilmát anyjával s Ákossal, kikhez később Etelka jött, fájdalmukban, s kövessük a jegyzőt a megye házához.

Midőn lord Byron Velencében az úgynevezett „fohászok hídján" állt, a gondolat, hogy minden oldalán palotát s tömlöcöket lát, a nagy költőnek szép elmélkedésekre adott alkalmat:

I stood in Venice on the bridge of sighs
A palace and a prison on each side.

A velencei dózsepalota, mint tudva van, egyiránt híres pompás termei s szörnyű börtönei által, melyek fenn az ón tető, s lenn a kanális alatt a palota fényét szenvedésekkel keríték be. Való képe ez sok közállománynak, hol, kik a boldog középnél magasabban vagy alantabb állnak, az állomány áldásainak élvezetéből kizáratnak; s mondhatlan szenvedéseket látunk mindenfelől, melyek között egypár száz bohóc vagy ámító a szabadság feltartásáról tanácskozik. Velence kétségen kívül szép, szép a dózse palotája, szépek Byron sorai is, melyek az utasnak - ha gondoláján a szomorú híd alatt, melyen a velencei rab bírája elébe, vagy a halálhoz vezettetett, átmegy - akaratlanul eszébe jutnak; de abban, hogy a dózsepalotában palotát s tömlöcöt együtt látunk, magyar ember csakugyan semmi bámulásra méltót nem találhat; sőt nálunk minden gyermek tudja, miként a tömlöc nem is lehet máshol, mint a megye palotájában vagy legalább palotája alatt, mi kétségen kívül a legcélszerűbb, már csak azért is: mert miután a karok és rendek valahányszor nagy számmal összegyülekeznek, előre gondoskodnak, hogy tanácskozásaik alatt szomjúság által ne kínoztassanak - a megyeházban borpincére szükség nincs, s így a rabok számára oly helyet, mely minden másra haszonvehetetlen, a pincéken kívül alig találni.

Vannak emberek - mert e kétlábú tollatlan állatnak, miként Pláto az embert értelmezé, mi nem jut eszébe, főképp miután természetének hiányát a jámbor lúd tollaival pótolá, s ezekkel emelkedik? - Mondom, vannak emberek, kik tömlöceink ezen helyzetét rossznak hirdetik. Hígvelejű ábrándozók, mizerikordiánus fráterek, politikus különcök... kiknek gyenge fejökbe nem fér, hogy minden dolgok között éppen tömlöceink igénylik legkevésbé figyelmünket; s kik, midőn örvendenek, hogy a pest-budai part lánchíddal köttetik össze: egyszersmind nem tartják közönyösnek, hogy rabjaink - s közöttük talán sok ártatlan - harminc vagy még több fontos láncokkal járnak körül. De az ildomos többség, hála végzetünknek! nem hallgat e holdkórosok szavára, s Taksony megye rendei börtöneiket eddig minden haszontalan újításoktól menten tartották.

Tagadni nem lehet, itt is történtek újabb időben dolgok, melyek nemzetünk géniuszából fejlődött büntetési rendszerünket veszéllyel fenyegeték. Nemrégen ezelőtt egy fiatal táblabíró utazott keresztül a megyén, csak azért, hogy tömlöceit megtekintse; s noha a várnagy ez napon minden rabnak egy fél messzely pálinkát adatott, s rájok parancsolt, hogy valamennyien kártyázzanak, csakhogy az idegen meggyőződjék, mi jól bánik Taksony megye rabjaival: ez, magyarázhatatlan vakságában, sokat lármázott Karvaly úr tömlöctartása ellen. Még nagyobb

veszély fenyegeté a régi állapotot, midőn éppen e látogatást követő télen, egyik szomszéd megye börtönében öt vagy hat rabnak lába megfagyott. Mert ámbár a megye minden tőle kitelhető gonddal járt el, s az illető lábakat fafűrésszel levágatá, s ámbár a betegek, kiken e sebészi műtét véghezvitetett, egyen kívül mind meghaltak s így nem panaszolkodtak, s ámbár ehhez hasonló esetek már többször történtek s soha elébb különös figyelmet nem gerjesztének, most az egész hazában egyszerre hallatlan lárma támadt az említett megye rendeinek kegyetlensége ellen. Mintha bizony ők lennének okai, hogy az említett tél rendkívül hideg volt, s mintha éppen akkor, mikor az alsó tömlöcben e lábak elfagytak, fenn, hol egy szobában nyolcvan rab együtt tartatott, nem panaszkodott volna mindenik a hőség ellen, világos tanúságul, hogy ily gonosz emberek a legellenkezőbb vádakkal lépnek fel felsőbbségök ellen. De miután az idegen táblabíró, ki a porvári kaszinóban a börtönök mikénti javításáról szép felolvasást tartott, tovább utazott, s a szomszéd megye azok irányában, kik az elfagyott lábakról kérdezősködtek, fel tudta tartani autonómiáját, úgyszintén az ezen esetből támadt lárma megszűnt, s az erre vonatkozó parancsolatok a levéltárba tétettek - Karvaly úr is megmaradt régi, tisztán magyar rendszerénél, melynek célirányossága mellett már az is szól, hogy e nevelő-intézetnek (hisz minden börtön újabb időben annak tekintetik) növendékei évről évre szaporodnak.

Olvasóim tudják, hogy megyeházaink nemcsak tanácskozó helyül szolgálnak. Ez épületek, melyeket ha nem is a nemesség épített, kizárólag a nemesség használ - kivéve a tömlöcöt, hol a nem nemest is eltűri -, kellemesb célokra is használtatnak. Például a nagyterem - melynek zöld asztala mellett reggel a legszebb hazafiság szavai hangzanak, vagy néha illő komolysággal (melyet, mint tudva van, semmi a pipázásnál inkább nem nevel) halálos ítéletek mondatnak ki - kétségen kívül a legillendőbb hely, hol az alispán nagy ebédjeit tarthatja... Ez azon hely, hol a rendnek hiányát, melyet reggel a tanácskozásnál tapasztalánk, helyrehozza - az esti táncvigalom, midőn száz pár, a hegedűk és brugók hangjainál, a legszebb tánc-rendben mozog. A megyeház ezen mellékes céljainak egyik legfőbbike az: hogy találkozó helyül szolgáljon... s noha a megyei főhelyeken egy idő óta majdnem mindenütt kaszinók jöttek létre, s a táblabírák társalkodásra más termeket is találhatnának, a legkényelmesebb mégiscsak a megyeháza marad, melyet hosszú megszokás mindenkinek kedvessé tett; s alig mehetünk jegyzői vagy főügyészi hivatalba anélkül, hogy a dolgozó egyedeket egész társaságtól ne találnók körülvéve, mely, hogy a munkán segítsen, beszélgetve s pipázva szobában fel s alá jár. A magyar nemességben sok van, mi Rómára emlékeztet... s ilyen azon hajlamunk is, melyet követve a lehetőségig legtöbb időnket megyeházainkban töltjük. A római csak forumán érzé jól magát - a táblabírónak a megyeházánál kedvesebb helye nincs. Itt mulat, itt dolgozik, nem eszik sehol jóízűbben, mint azon az asztalon, mely mellett tanácskozott, nem kártyázik senkinél szívesebben, mint a főügyész vagy főadószedő hivatalában. E szokás divatozott Taksony megyében is, s így olvasóim nem bámulhatnak, ha Nyúzó - ki mihelyt vallatását Tengelyi házánál bevégezé s az alispánnét annak eredményeiről tudósította Porvárra indult - itt megérkezve a főügyész szobáiban egész társaságot talált, s mely, miután a főbíró által a történtekről értesíttetett, ott maradt, hogy az egykor oly büszke s most rabságra jutott falusi jegyzőnek megérkezését várja. A háziúr közelében a megye egykori adószedője Sáskay, Zátonyi táblabíróval, egymásnak burnótszelencéjöket kínálva, a mostani világ romlottságáról szólnak. A kandalló mellett Bántornyi James néhány al- s a főjegyzőnek, ki székén elaludva nem távozhatott, a zsürinek eljárását magyarázá meg, tudományos előadását egyes igen érdekes s épp azért már sokszor elmondott angol példákkal világosítva fel; míg egy nyugalmazott kapitány, ki Porváron élt, ezen esetet is a jelen büntető eljárás felette nagy szelídségének tulajdonítá, s néhány táblabíró, fejét hajtogatva, mélyeket sóhajtott, vagy legfeljebb egyes felkiáltásokkal, mint: bizony igaz! már két esztendeje, hogy nem fejeztek le senkit! végre minket is megölnek! - buzdítá a szenvedélyes előadású szónokot. Maga

Völgyesy, ámbár ily társaságoknak nem nagy kedvelője, ma jelen volt, s a többiek - főképp Nyúzónak - nagy megbotránkozására többször kijelenté azon meggyőződését, hogy Tengelyit e vádra nézve egészen ártatlannak tartja.

Porvár előkelőbb férfiai közül csak a másodalispánná lett Krivér hiányzott, ki, miután Nyúzótól hallá, hogy az alispánné a rabot a lehető legnagyobb szigorúsággal kívánja tartatni, míg az alispán ellenkezőleg a legnagyobb kíméletet parancsolta, ily ellenkező kívánatokat egyesíteni nem tudván, sokkal célirányosabbnak tartá, ha a megyeháztól távozik és Tengelyi fogadását másokra hagyja.

Kenyházynak belépte s a hír, hogy rabjával együtt szerencsésen megérkezett, minden egyes beszélgetésnek véget vetve, a közfigyelmet az esküdtben központosítá, s mondhatom, hogy Bandi, minden érdemei mellett, fellépése soha ily nagy hatást nem tett, még akkor sem, mikor szürke bárránnyal bélelt mentéjét, melyben most a szoba közepén áll, először húzta fel. Van egy római közmondás, hogy: ki jól el tudott a világ figyelme elől rejtőzni, jól élt; s én, részemről, nem vonom kétségbe ez állítás valóságát. Természetünkben fekszik, hogy a tapshoz, melyet ez élet színpadán találunk, éppoly könnyen szokunk, mint nehezen azon tojás- s rothadt almával való dobáltatáshoz, mely szinte e mesterséggel jár; - s úgy hiszem, kevés ember tüntette ki magát, ki élete végén be nem vallotta volna legalább önmaga előtt: hogy sokkal jobb vala elrejtve maradnia. Nálunk azonban, úgy látszik, e régi közmondás nem nagy meggyőző erővel bír, s alig van valaki, ki magát kitüntetve látván, a dolgot oly felette kellemetlennek hinné... s midőn a világ által mázsának tartatik - mindamellett, hogy oly könnyen érzi magát, mintha csak egy fél fontot nyomna - mégis ne nézne éppoly megelégedéssel maga körül, mint Kenyházy e pillanatban.

- Bizony nehéz út volt! - mondá, midőn homlokát ráncokba vonva, képének a lehetőségig ünnepélyes kifejezést ada. - Sohasem hittem volna, hogy ennyi bajunk lesz!

- Hát volt baj? - kérdé Nyúzó élénken - mindjárt gondolám! sokkal később jössz, mint vártalak. Tudtam, hogy valaminek kell lenni, mi utadban feltartóztatott.

- Feltartóztatott? - válaszolt az előbbi - és még mennyire! Ha két hajdú nincs velem, nem tudom, mi történik.

- Mi a manó! - szólt a főbíró bámulva - hát a nótárius végre ellentállt? vagy csakugyan megszabadítására tétetett kísérlet?

- Nem éppen ez - felelt az esküdt, ki az érdeket látva, melyet e kérdések a jelenlevőkben gerjesztének, igen sajnálá, hogy azokra tagadólag kell felelnie -, de elakadtunk. A hidak egyikét most igazítják, a kocsisnak le kellett menni a töltésről, s a hintó tengelyig süllyedt a sárba. Ha mint mondám, két hajdúm nincs, s én s a nótárius maga nem segítjük a kocsit tolni, holnapig ott maradtunk volna, s akkor a zsiványok, úgy hiszem, a rabnak megszabadítását megkísértették volna. De csak próbálták volna meg - tevé hozzá öklét felemelve hősi kifejezéssel -, majd meglátták volna, kivel van dolguk!

Későbbi érkezésének ezen magyarázata sokkal természetesebb vala, semhogy a hallgatókat egészen kielégíthetné; azonban a főérdek, mely Tengelyi személyében központosult, megmaradt, s három-négy hang egyszerre kérdezé: a nótárius útközben mit csinált? Miről beszélt? Hogy viselte magát?

- Hát sehogy se! - válaszolt a kérdezett - miután a teins alispán nagyon szívemre kötötte, hogy rabommal a lehető legnagyobb kímélettel bánjak.

- Micsoda! - vágott szavába a főügyész, kire e szavak még több hatást tevének, mint minden jelenlevőkre - az alispán úr csakugyan ezt parancsolta volna?

- Éspedig mennyire! - válaszolt az előbbi. - Soha oly határozottan nem hallám beszélni, mint mikor azt mondá, hogy: Tengelyi úr... még úrnak is nevezte, úgy tudom, mintha most szólna... hogy Tengelyi úrnak, mondá, ártatlanságáról meg van győződve, s hogy mindent elkerüljek, mi úgyis kínos helyzetét még kellemetlenebbé tehetné.

- Csudálatos! - mondá fejét csóválva Sáskay.

- Én is annak tartottam - folytatá az esküdt -, de mert már a teins alispán úr úgy kívánta...

- Én a teins alispánnak ezen intését igen természetesnek tartom - szólt közbe Nyúzó, ki a hatást, melyet esküdtje szavai főképp a főügyészre tettek, látván, bensőképp átkozá Bandiját. - Szegény, mit tegyen? Fia belébolondult a nótárius leányába. Ha most, midőn Tengelyi bajba keveredett, nem tetteti magát, mintha mellette mindent elkövetne, Ákos, szenvedélyességében, ki tudja, mire vetemedhetnék. Azonban én ismerem való gondolkozását e tárgyban... A nagyságos asszony, még mielőtt elmentem, különösen megkért, hogy a gonosztett kinyomozásában, mely által leghívebb emberétől fosztatott meg, a legnagyobb szigorúsággal járjak el, s tudva van, hogy az alispán nejével soha ellenkező véleményben nincs.

- Én nem tudom - mondá fejét vakarva az esküdt -, meglehet, hibát követtem; de mikor a teins alispán nekem ezeket mondta, biz én még nem is kötöztettem meg, s minden becsülettel bántam vele. Beszélni is akartam mindenféléről, de alig felelt.

- A rossz lelkiismeret - mondá Sáskay sóhajtva.

- Magam is azt hiszem - folytatá az előbbi -, mikor még pipázni sem akart, pedig háromszor is megkínáltam.

- Az esküdt úr el is hagyhatta volna - mondá Zátonyi komolyan. - Rabok irányában mindig fel kell tartanunk auktoritásunkat... mindig egy bizonyos gravitással kell fellépnünk, másképp még egészen hasonlóinknak képzelik magokat.

- No, sebaj! - mondá Nyúzó jókedvűen, midőn ez intésnél esküdtjének levertségét észrevevé - hiába, te Bandi, mindig galant gyerek voltál. Hozasd fel rabunkat, hadd adjuk által; itt, ne félj, majd a kellő gravitással bánnak vele.

Az esküdt kiment, s kevés perccel később Tengelyi a várnagy s egy hajdú kíséretében lépett a szobába, Völgyesytől követve, ki mihelyt érkezéséről hírt vett, a szobát elhagyva eleibe ment. A jegyzőnek magaviselete komoly s férfias vala, mint mindig, egyenlőn távol kérkedéstől s alázatosságtól, s a nyugalom, mellyel azok előtt megjelent, kiktől sorsa nagy részben függött, Zátonyit s Nyúzót kivéve, a többiekre nem maradt hatás nélkül.

- Nézd csak, mily átkozott büszke - mondá a főbíró a főügyészhez halkan -, majd megtörjük!

- Persze, persze! csak az alispán ne vette volna pártfogása alá - válaszolt emez sóhajtva.

A rab s irományok átadásának s átvételének formasága hamar be vala végezve, s Tengelyi hallgatva várá a pillanatot, melyben mint rab tömlöctartója által börtönébe vezettetik, midőn Karvaly azon kérdéssel fordult a főügyészhez, mily vasat veressen rabjára.

E kérdés Karvaly helyzetében igen természetes vala, nemcsak, mert tapasztalásból tudta, hogy vannak az életben oly körülmények, midőn az elszökéshez rendkívüli hajlandóságot érzünk magunkban, de mert Taksony megyében, mint e haza igen sok törvényhatóságaiban, a vas és vas között nem kis különbség létezett, s a rabra nézve nem lehetett közönyös: ha egypár fontos lánc vagy azon félmázsás békók egyike veretik-e lábaira, melyek e megyében oly erőseknek mutatkoztak, hogy nemcsak a rabok szabadulási kísérleteinek, hanem azon felsőbb parancsoknak is ellentálltak, melyek által ily nehéz vasak használata tiltatott. Való, e megyében eddig azon szokás divatozott, hogy a láncok megválasztása Karvalynak bölcs belátására bízatott, s ő

ismét e jogát egészen a hajdúkáplárnak adta által; de a jelen eset, hol az alispán, mint Kenyházytól hallá, a legnagyobb kíméletet kívánta, azok közé tartozott, melyekben Karvaly a felelet terhét inkább másra akarta hárítani.

Bármi természetes vala tehát e kérdés, mégis a főügyész látszólag megzavarodott rajta, s csak azt jegyzé meg: miként részéről jónak tartaná, ha a vasraveretéssel a másodalispán visszatéréseig várnának.

- Már minek? - mondá Nyúzó türelmetlenül - a rab a főügyésznek adatik által, s nem látok semmi okot, melyért e dolog elhatározásával várni kellene. Veress reá akármicsoda vasat, egyet a nyolc vagy tíz fontosak közül, s azzal vége.

Mielőtt még a főügyész e felszólításra felelhetne, Völgyesy lépe fel azon véleménnyel, hogy a vas felveretésében csak hasztalan kínzást lát, mennyiben az a rabnak biztos letartóztatására nem szükséges.

- Úgy látszik - mondá Zátonyi rosszkedvűen -, Völgyesy úrban minden gonosztevő pártfogóra talál.

- Minden gonosztevő nem - válaszolt emez komolyan -, de azt, ki valamely gonosztettel vádoltatik, s kinek ártatlanságáról meg vagyok győződve, védelmezni dicsőségemnek tartom, s ezen oknál fogva magam kértem meg Tengelyi urat, hogy ügyét reám bízza.

- Így hát alügyész úrban Tengelyi prókátorát van szerencsénk tisztelni? - mondá Nyúzó, megvető mosollyal tekintve Völgyesyre.

- Desperatarum causarum advocatus! - nevete Zátonyi. - Csak Viola ne szökött volna meg, majd megláttuk volna, védelmének mi hasznát veszi.

- Mily hasznát veszik védelmemnek, nem tőlem függ - mondá Völgyesy, megvetéssel nézve a szólóra -, én csak azt nyilatkoztathatom ki: miként kötelességem szerint mindent el fogok követni, hogy azt, kinek védelmét magamra vállaltam, minden sanyargatástól megoltalmazzam, melyet sem törvényeink, sem a környülményeink nem kívánnak... s meg vagyok győződve, hogy e részben tisztelt alispánunk egész támogatására számíthatok.

Ez utolsó szavak a főügyészre nem hibázták el hatásukat... s miután Tengelyit a hajdúkkal kiküldé, a rövid tanácskozásnak, melyet a jelenlevőkkel nagy részint halkan tartott, az lőn eredménye, hogy Tengelyi további rendelésig csakugyan vas nélkül zárassék el.

Karvaly s Nyúzó igen rosszkedvűen hallák e határozatot, s főképp az első megjegyzé, mi borzasztó igazságtalanság (midőn az egész feleletterhe rajta fekszik), hogy Tengelyi elszökése ellen azon óvószereket nem használhatja, melyek nélkül rabot biztosan tartani nem lehet. Azonban az alispánnak akarata, főképp pár héttel választása után, többet nyom, semhogy ellene egy várnagy okai győzhetnének, s Karvaly ellenmondásával csak azt nyeré, hogy Sáskay által arra emlékeztetett, miként rabot tömlöcben tartani sokkal könnyebb, mint bizonyos embereket a csatamezőn... s az általános hahota alatt még elmés feleletét sem teheté érthetővé, mely szerint a megyeházban minden tárgynál kettős vigyázat kívántatik, tudva levén, hogy bizonyos pénztárnak tartalma, noha lábatlan volt s vasban tartatott, mégis bizonyos emberek kezelése alatt eltűnt.

A várnagy megvető tekintet vetve maga körül, vállait vonítá, s miután a közvígság megszűnt, s maga a nyugalmazott kapitány valamivel mérsékeltebben nevetett, csak azon óvását adá elé, hogy miután a teins alispán azt kívánja, hogy Tengelyivel minden kímélettel bánjanak, legalább nem őt okolhatják, ha e parancsolat nem egészen teljesíttetik, természetes lévén, hogy mivel a rab vas nélkül záratik el, őt csak a legerősebb alsó tömlöcöknek egyikébe teheti.

Olvasóim nem érthetik e szavak értelmét, s főképp a borzadást nem, mely Völgyesy arcain mutatkozott, midőn azokat hallá - ha velök Taksony megye börtöneit meg nem ismertetem. Ne higgye az olvasó, hogy midőn ezeket leírom, talán azon törvényhatóságra célzok, melyben ő él, vagy hivatalt visel. Én a taksonyi tömlöcöket írom le; nem hibám, ha hazánk sok megyéjének fogházai hozzá mindmaiglan hasonlók maradtak.

Hajdanában a rabokat föld alá zárták, nincs is semmi célszerűbb. Ily eljárás mellett az ártatlanul láncokat viselőnek szenvedései botrányt nem okozhattak; a vétkesnek sorsa pedig még elijesztőbb példaként hatott, ha titkon elfogatva, zárt ajtók megett tanú nélkül elítélve, földalatti börtönbe vezettetett, s senki azt sem tudta, hova tűnt el. Kik a szentírás szavai szerint: nem a gonosznak halálát, hanem azt kívánták, hogy megjavuljon s éljen, azzal vigasztalhaták magokat, hogy pincében a bor megjavul, s hogy ugyanez történik talán oly emberekkel is, kiket sokszor éppen a bor vezetett gonosztetteikhez. Kik kevésbé érzelgően gondolkoztak, elmondhaták, hogy miután a pokol köztudomás szerint alant fekszik, ők rabjaiknak csak az utat rövidítették meg, mely oda vezet.

Alkotmányunk, mint egy elmés barátom minap megjegyzé, a középkor alkotmányaihoz tartozik... s igazsága van! Megromlott prózai századunk nem is érdemli, hogy fiai ily alkotmánnyal bírjanak, annyira szép s regényes az! Földmívelésünk állapotja, s a törvények, melyek azt előidézték; közlekedési eszközeink, akár vízen, akár szárazon; iskolai rendszerünk; azon szabadság, melyet mi nemesek élvezünk, s melyet hazánkban még másoknak hasonló szabadsága sem korlátoz; polgári s büntető törvénykezésünk... lehet-e valami mindennél költőibb? Valóban, csak Scott kellene, s hazánk Skóciát regényességre nézve háttérbe szoríthatná, anélkül, hogy a költőnek szüksége volna történetével pár századdal hátramenni. A középkorban egyeseknek adott várhatalom nálunk még divatban van; s a regényes középkori kínpad helyett, dereseinkben legalább, igen szép pótlékra tettünk szert. Hazánk tehát, amint mondám, középkori alkotmánnyal bír; az egész, hogy új hasonlattal éljek, gyönyörű, egészen gót ízlésben készült épület! - Való, vannak egyes részei, melyek az úgynevezett paróka-modorra emlékeztetnek, de az majdnem minden gót épületnél így van. Az is igaz, itt-ott ez épület düledezni kezd, úgyhogy csak támaszok által tartatik, melyek miatt néha alig mozdulhatunk belsejében... de végre gót, s ez a fődolog, nemcsak regényíróra nézve, ki sehol jobban nem érezheti magát, mint hegyes ívek alatt, de azoknak megnyugtatására is, kik nem foghatják meg, rabjaink miért tartatnak sok helyen föld alatt? holott köztudomású dolog, miként gót épületben, minő állományunk, a rabot máshol tartani nem is lehet.

Taksony megye, noha minden magasabb szellemi kérdésekre nézve a haladás zászlaját tűzte ki, aljas anyagi dolgokat, főképp, ha azok pénzbe kerültek, nem tartá figyelemre méltóknak; s így a múlt században megyeházával együtt épült földalatti tömlöceit is változás nélkül tartotta meg. Ne képzeljenek magoknak olvasóim - kik közül sokan tömlöcöket csak a színpadon láttak - hosszú magas bolthajtást, melynek félhomályában az egyetlen rabon kívül, ki nagy lépésekkel fel s alá jár, csak egy ágyat, vízkorsót s darab kenyeret látnak. A porvári börtön félig sem oly borzasztó. Az udvaron van egy ajtó, ha azt felnyitják, tizenkét lépcsőt látunk magunk előtt. Ha ezeken lemegyünk, folyosóra jutunk, s hosszán végig tekintve, húsz vasrostélyt veszünk észre, melyeknek mindegyike egy-egy külön börtönbe nyílik. Ez az egész. Sehol rémséges magasságú boltozat, melynek zárkövét a szem a homályban alig érheti el. - A porvári börtönök szép alacsonyak, valamivel magasabb ember nemcsak szemével, de kezével is felérheti. Sehol vízkorsó, hanem, amennyire a rabok pénzzel győzik, borkulacsok s egész palackok pálinkával. Semmi magányos fel s alá járás - mi az elzártak száma miatt nem könnyen volna eszközölhető, miután minden egyes három öl hosszú, s másfél öl széles börtönben nyolctól tizenkét rab található -; hanem a legmulatságosabb társaság, kényelmes pipázás s heverészés, hatalmas káromkodások, s ének... szóval, minden, mit magyar ember

csak kívánhat. A porvári alsó tömlöcök, mint olvasóim ezekből láthatják, azokra nézve legalább, kiknek számára építtettek, korántsem voltak oly borzasztók, mint azt némelyek hirdetik; tanúk s vádlottak azonban, kik tömlöci élethez nem szokva, annak társasági örömeit nem élvezék, s néha hónapokig ide zárattak, mégis panaszkodni szoktak. Nem mintha attól kellene tartaniok, hogy tömlöctartójok által elfelejtve szomjan halhatnak meg, mert az utcára menő ablakokon esős napokon mindig elég víz folyt be börtönükbe, de főképp a levegő ellen, mely - mindig csak azokról szólok, kik hozzá nem szoktak - rossznak látszott, s talán oka volt, hogy e tömlöcben a skorbut soha meg nem szűnt, s az úgynevezett börtönláz évenként uralkodott.

Ennyire egészségtelen tömlöcök minden kérdésen kívül igen kellemetlenek, főképp miután előítéleteinknél fogva szokássá vált minden beteget orvossággal ellátni, s a gyógyszertárak oly méregdrágák; azonban nem hiszem, hogy ez maga Taksony megye rendeit új börtönök építésére bírta volna. Midőn a gyógyszertári árjegyzékek szerfölött magasra emelkedtek, a közgyűlés, a főorvos ellenmondásának dacára, elhatározta, hogy bizonyos drágább orvosságok ne használtassanak... később pedig, szinte határozatilag, börtönei számára a homoeopathiát fogadta el, mi által a költség igen mérsékelt mennyiségre szállíttatott le, úgyhogy az új börtönök felállítását bizonyosan nem aljas pénzérdek javaslá. - De van bizonyos szám, melyen túl bizonyos nagyságú börtönbe még Taksony mindenható rendei sem zárhatnak el többet, s egyedül ezen körülménynek lehete köszönni, hogy a megye, ámbár rabjainak felét kezesség mellett mindig szabadlábon tartá, végre mégis tömlöc építésére határozta el magát. Az újabb tömlöcök, mint felvilágosodottabb korunkhoz illik, már nem föld alá, hanem emeletes ház formájában építtettek, s mindössze nyolc középszerű s egy nagyobb szobából állottak, melyeknek elsőiben mindig huszonöttől negyven, utolsójában ötventől nyolcvan rabig tartatott. A rabok egészségi állapotja ez új, úgynevezett felső tömlöcben nem vala kedvezőbb, mint az elébb leírt pincékben, mi az idősebb táblabíráknak egy részét teljesen meggyőzé, miként a számos betegségi esetek csakugyan nem a tömlöcök rosszaságának következései.

Ilyenek voltak a tömlöcök, melyekben Taksony megye ötszáz rabját tartá; s olvasóim nem bámulhatnak, ha Völgyesy borzadott a gondolatnál, hogy Tengelyi ezeknek akármelyikébe záratik. A megyeház első emeletében azonban e tömlöcökön kívül még négy kisebb szoba volt, mely oly rabok elzárására használtatott, kik vagy polgári állásuk, vagy más tekinteteknél fogva a közös tömlöctől felmentettek; s a fiatal ügyész védettje részére azt követelé, hogy míg pere tart, ezeknek egyikében helyeztessék el.

- Majd bizony! - mondá Zátonyi nevetve - magányos börtön egy falusi jegyzőnek! hallott-e ilyet a világ?

- I say - szólt közbe Bántornyi James -, Völgyesy úrnak igazsága van. Minden rabot magányosan kell elzárni, solitary confinement. Benn csak egy ágya van, faszék és asztal, melyen dolgozik, a szentírás, vagy ha pápista, nem bánom, egy feszület; nincs ennél jobb, magam láttam Angliában. Nem olvasta senki a második reportot, Second Report on prison discipline?

- Ugyan hagyjon fel a teins úr ezekkel az angol haszontalanságokkal - vágott szavába türelmetlenül Zátonyi -, hála istennek, Magyarországban élünk.

- De kérem, I say - mondá ismét az előbbi -, a solitary confinementnál nincs szigorúbb büntetés; az auburni rendszer, melyet Bridewellben láttam, semmi hozzá képest.

- Persze, még cukrot, kávét kellene adni rabjainknak - szólt ismét nevetve Zátonyi -, és rizskását, mint minap valaki Amerikáról beszélte, hol az a tömlöcrendszerhez tartozik. De ugyan kérem, domine spectabilis, mikor az egész megyeházban mindössze harminchárom

börtön van, miként fog ötszáz rabot úgy elzárni, hogy mindenik külön-külön lakjék? Hisz nincs hely!

- Nincs hely? - szólt itt a nyugalmazott kapitány szokott indulatos hangján - és miért nincs hely? Mert ahelyett, hogy az embereket, mint kellene, felakasztanák, ide zárják, ez az ok! Csak függne tőlem, majd lenne hely, jótállok. Ötven bot vagy akasztófa! a többi mind szamárság.

- Én éppen nem ellenezném, hogy Tengelyi magányosan zárassék el - mondá most Völgyesyhez fordulva a főügyész, kire, úgy látszott, a hír igen hatott, hogy az alispán Tengelyivel minden lehető kímélettel kíván bánatni -, de valóban, nincs helyünk... a négy kisebb tömlöc, melyet magányos elzárásra használunk, el van foglalva.

- Tehát mégis négy tömlöc, melyben a rabok magányosan záratnak el! - vágott szavába élénken James úr. - Mit mondtam? végre oda jutunk mi is, hol Anglia áll. A solitary confinement be van hozva négy rabra nézve; lassanként ki fog terjedni a többiekre is. Én, mint O'Connel, elfogadom a legkevesebbet is részfizetésként.

- Igazságod van! - mondta a főügyész már félve, hogy Millbanke tömlöcének századszor fogja hallani leírását - de mit tehetünk róla, hogy négy szobába egyenként elzárva csak négy ember fér, s hogy e magány-börtönök el vannak foglalva.

- Elfoglalva! s ugyan ki által? - kérdé James, kit, mint mindig mondá, semmi a tömlöctartásnál inkább nem érdekelt, majdnem éppen úgy, mint mindenikünket az érdekli, mi vele halála után történni fog, anélkül, hogy kíváncsiságát tapasztalás által kielégíteni vágyódnék.

- Hát, teins uram - válaszolt Karvaly -, az elsőben a bárót tartjuk. Szegény úr, már harmadik esztendeje, hogy itt van, pedig biz az ártatlanul szenved.

- Indeed? ártatlanul? - kérdé James.

- Biz úgy! - válaszolt sóhajtva a várnagy, ki minden rabjai közül talán ez iránt érze könyörületet. - A báró heves ember volt, s néha bizony megtörtént, hogy egyet-mást a parasztok vagy cselédek közül megveretett vagy maga is megzsákolt. Ki tehet róla? mikor a parasztokkal másképp bánni nem lehet! más becsületes emberen is megtörténik, s senki sem szól felőle. Ő szerencsétlen volt! Már vagy harminc esztendeje lehet, mikor egyik inasát oly erővel főbe ütötte, hogy véletlenül meghalt, s akkor mindjárt pert kezdtek. A per alatt, mely csendesen tovább folyt, s melyet már mindenki felejteni kezdett, a báró szerencsétlenségére újabb bajba keveredett. Igen sokat tart kertjére, s a parasztok egyre lopták gyümölcsét s virágait, úgyhogy végre bosszúságában megesküdött, hogy akárkit lopáson kap, arra negyvenet veret. Másnap szerencsétlenségére egy fiút fogtak, aki éppen cseresznyét szedett a fáról. A báró szavát akarta tartani... s ki tehet róla?... a fiú csak tízesztendős volt... nem tartotta ki, s meghalt. Erre szörnyű lárma támadt... új per, s a nemes megye nem tehetett mást, mint hogy a bárót hathónapi fogságra ítélte; a hétszemélyes tábla az ítéletet négy esztendőre terjesztette ki, pedig már hetven esztendős; valóban szörnyű kegyetlenség, ily embert négy esztendőre elzáratni!

- Yes, yes! emlékezem - mondá James -, mikor Angliából visszatértem, hallottam felőle beszélni. De azt hívém, hogy a báró régen megszabadult, hisz minap láttam jószágán.

- Ha néha ki nem eresztjük - mondá a főügyész -, egész gazdasága tönkrejut.

- A második szobában - folytatá a várnagy - a fiskális van bezárva, aki, mint a teins úr tudja, hamis váltókért záratott el. A harmadikban egy mérnök ül, ki bankócsinálásért került fogságra.

- No, s mit tapasztalt Karvaly úr? - kérdé James a legnagyobb érdekkel - nemde a magányos elzárás, a solitary confinement, csudálatosan jó hatású a rabokra?

- Csudálatosan jó hatású - válaszolt a kérdezett egész komolysággal. - A báró, mióta nálunk van, meghízott; nincs is egyéb panasza, mint hogy - amint mondja - soha tarokkban ennyit nem vesztett, mint mióta esténként Sáskayval játszik, s hogy egy idő óta kedve szerinti bort nem találhat... gyengéli mindegyiket.

- Bor s kártya a solitary confinementhez nem való - jegyzé meg James -, azonban már Angliában is felhagynak a felette szigorú rendszerrel. Hát a másik kettő mit csinál?

- A fiskális, akit a hamis váltókért zártak be - folytatá az előbbi -, olyanoknak, akik pénzt keresnek vagy pénzt akarnak kiadni, törvényes tanácsokat ad. A bankócsináló pedig egyre ír s rajzol. A teins úr talán látta a quodlibetet, melyet minap csinált. A közepiben az alispán úr arcképe volt, körös-körül mindenféle írások, két vagy három ötös és tizes is, s oly tökéletesen utánozva, hogy senki nem ismerhette volna meg.

- Már ez jól van! - mondá James helybenhagyólag fejével integetve - munka a prison-disciplinák lelke, csak ez javíthatja meg a gonosztevőt.

- De kérem - szólt végre Völgyesy, ki az egész beszélgetés alatt alig titkolhatá el türelmetlenségét -, egyik e magánytömlöcök közül üresen áll, miért nem lehetne Tengelyit ide zárni?

- Lehetetlen - válaszolt a várnagy szárazon. - A teins megye azt határozta, hogy egynek e tömlöcök közül, váratlan esetekre számítván, mindig üresen kell maradnia.

- De hát ez nem váratlan eset-e? - kérdé Völgyesy.

- Akár váratlan, akár nem - mondá a várnagy bajszát pödörve s gránátosi méltósággal lenézve a kis ügyészre -, a teins megye azt parancsolta, hogy egy szoba üresen tartassék, s én ehhez tartom magamat. Azonkívül a nótáriust e szobába zárni semmi esetre sem lehet: Rétyné őnagysága három esztendő óta eleségkamarának használja, s a kulcs nála van.

Ez utolsó ok, mint olvasóim látják, olyan volt, mely ellen Völgyesy nem győzhetett.

Maga a főügyész sem hivé, hogy a kímélet, mellyel Réty a rabbal bánni kíván, annyira mehet, hogy kedvéért felesége eleségkamaráját kiüríttesse, s azért határozottan ellentmondott fiatal kollégájának, ki valóban rendkívüli tapintatlanságot árult el, midőn a dolgok állását megtudva, még tovább vitatá kívánatát.

- De végre - mondá Völgyesy, midőn látta, hogy e téren nem győzhet -, ha az alispán úr eleségkamarája csakugyan azon célra, melyre építtetett, nem fordítható többé, mi akadályoztat, hogy inkább a három rab közül, kik úgyis már elítéltettek, kettőt egy szobába ne tegyünk, s az így megürült egyik tömlöcöt Tengelyinek adjuk?

- Az kellene még! - kiáltott fel Karvaly - a báró szépen nézne szemembe, ha szobájába még valakit hoznék, főképp ha hallaná, hogy ez egy nótárius kedvéért történik.

Völgyesy még többször emlékezteté a jelenlevőket, mennyire sértő és igazságtalan, ha becsületes ember, minő Tengelyi, elismert gonosztevők közé záratik; de Nyúzó véget vetett e hosszú vitatkozásnak, midőn, oly tekintettel Völgyesyre, melyben megvetés haraggal párosult, megjegyzé, hogy ily gyermekség felett napokig vitatkozni nevetséges; s hogy Völgyesy úr a perben védelmezheti nótáriusát, amint akarja, de jól fogja tenni, ha nem felejti el, miként tiszteletbeli alügyész a megyeházánál nem parancsol.

- Hadd el, öcsém! - mondá egyik a táblabírák közül, midőn Völgyesy felelni akart - ha megharagítasz, nótáriusodat még vasra veretjük. - S a fiatal ügyész azért csakugyan jobbnak tartá, ha az érzelmeket, melyek keblét szorongatták, magába fojtja.

- Mindenesetre - szólt most a főügyész Karvalyhoz - oly tömlöcbe kell zárni, hol kevesen vannak.

- Numero húszba teszem - felelt Karvaly -, ott mindössze csak öten vannak. A vén orgazda, ki most tizenkettedik esztendejét üli, egy gyilkos, egy lótolvaj s két gyerek gyújtogatásért.

- Jól van - válaszolt helybenhagyólag a főügyész -, ott legjobban elfér. Ha Tengelyinek valamire szüksége van - tevé hozzá -, mindent, mit csak lehet, adni kell neki. A teins alispán akarja, hogy minden kímélettel bánjunk vele.

Völgyesy szorult szívvel követé Karvalyt a folyosóra, hol Tengelyi, padon ülve, nyugodtan várá a felette tartott tanácskozásnak végét.

- Bámulom, hogy legalább is félmázsás vasat nem verettek lábaimra - mondá a jegyző, midőn a határozatot hallván, Völgyesyvel a tömlöctartó kíséretében a lépcsőkön lement. - Hatalmukban vagyok; legyen bizonyos a teins úr, ők éreztetni fogják velem.

Az ügyész mondá, hogy ez embertelen bánásmód legfeljebb csak holnapig tarthat, s hogy maga kimegy az alispánhoz, ki midőn azt üzenteté, hogy Tengelyivel minden kímélettel bánjanak, nem akarta, hogy a legnagyobb gonosztevőkkel együvé zárassék.

- Kár fáradnia - mondá Tengelyi keserűen -, először, mert lépéseinek nem lesz sikere; másodszor, mert azon ponthoz értem, hol egy szenvedéssel több vagy kevesebb, közönyössé vált. Ön nagy szerencsétlenségnek tartja, hogy gonosztevőkkel egy börtönbe zárattatom... legyen csak ily idős... s látni fogja, hogy ebben a tömlöc az élettől nem annyira különbözik, mint most hiszi. - S ezzel a jegyző nem tűrve, hogy őt a tömlöc ajtajánál tovább kísérje, fiatal barátjának kezét szorítá, s isten szabad ege alatt még egyszer körültekintve, a tömlöctartó- s egy hajdúval a lépcsőkön lement.

Midőn Völgyesy, ki mély gondolatokba merülve soká a tömlöc előtt állt, végre a nehéz ajtókat becsapni hallván, lassú léptekkel a megyeházat elhagyá, Kislaky Kálmán jött elébe. Tiszarétről érkezett, s mint mondá, azért, hogy Tengelyi mintlétéről kérdezősködjék, miután maga Ákos mátkáját a kedélyállapotban, melybe az utolsó történetek által jutott, elhagyni nem akarta. Az érzeményt, mellyel Tengelyi sorsát hallá, olvasóim képzelhetik. Visszasietett a kocsmába, hol lovát hagyta, s anélkül, hogy a szegény állatot kipihentetné, felült, s ismét Tiszarét felé nyargalt, meggyőződve, hogy az alispán, ha Tengelyi helyzetéről értesíttetik, ez illetlen bánásnak azonnal véget vetend.

33

Még a nap nem nyugodott le, midőn Tengelyi Völgyesytől búcsút véve, tömlöcébe vezettetett. Mielőtt a szerencsétlen küszöbön átlépne, még egyszer körültekintve nézé a nap végső sugárait, melyek az őszi ködön napok óta először áthatottak s a megyeház kéményeit fénybe boríták. Szíve szorult a gondolatnál, miként istennek ezen adományai, a napfény s szabad levegő, melyeket minden koldus élvez, tőle ezentúl elvonatnak. Lenn a tömlöcben már sötét vala. Az alacsony ablakok mocskos üvegtábláin kívül, melyek itt-ott papírral beragasztva a világosság kiszorítására már magokban is elégségesek lettek volna, erős vasrostélyzat s drótfonás a nap sugárait e szerencsétlen helyről annyira kizárák, hogy ott még déltájban is legfeljebb félhomályt lehete találni. Alkonyat felé, mint most, az, ki a világos udvarról lejött, míg szeme lassankint a homályhoz szokott, tökéletes setétben érezte magát. E setétség, főleg pedig a nedves rosszbűzű levegő, melyet a belépő már a negyedik lépcsőn érezni kezde, annyira lenyomó hatást gyakoroltak Tengelyire, hogy a tömlöctartó biztatásait alig hallá, ki minden vagyonosabb rabban jövedelmi kútforrást látva, iránta sem mulasztá el ily alkalommal közönséges udvariasságát. Miután ez érdemes tisztviselő, ki egyébiránt káplári címet is viselt, rabjának a kamarában a lehetőségig jó helyet csinált, hová poggyászát lerakta, s a többi, helyeikből kiszorított rabokat káromkodva megintette, hogy új társuknak semmiképp ne alkalmatlankodjanak, még egyszer kérdé Tengelyit, nem kíván-e semmit éjszakára?

A jegyző mondá, hogy legfeljebb még egy szalmazsákot vagy matrácot óhajtana.

- Meglesz - mondá a másik -, természetesen még kölcsön kell kérni valakitől, s az nem tudom, mit fog érte naponként követelni; de ha az úr megfizeti, bizonyosan meglesz.

A jegyző késznek nyilatkozott.

- No, semmi baj! - folytatá az előbbi - kinek pénze van, nálunk mindent kap: bort, pálinkát, húst, akármit, csak pénz legyen. Nem rossz lesz - tevé hozzá halkan Tengelyihez -, ha ezeknek itt egy kis bort vagy pálinkát hozat. Valahányszor új rab jő, mindig meg szokták inni áldomását, s ezek ma igen rosszkedvűek, mert helyökből kiszorítottuk. Jó volna egy kissé kedvökbe járni, másképp ezer baja lehet velök.

Tengelyi mondá, hogy ha jónak látja, hozzon akármit, csakhogy rabtársai által békében hagyassék.

- Természetesen az illendő fizetés mellett.

Tengelyi kérdé, mennyire lesz szükség? s a kívánt pénzt azonnal kezeibe adá.

- Halljátok-e! - szólt most a tömlöctartó - ez az úr jó becsületes ember. Ma lámpagyújtáskor bort s pálinkát hozat nektek, igyátok ki egészségére, s hogy senki ne háborgassa semmiben. - S ezzel a tömlöctartó, míg a setétben több hang az ígéret felett zajosan kinyilatkoztatá örömét, a vasrostélyt bezárva eltávozott. Tengelyi leült poggyászára, s fejét kezére támasztva, szomorú gondolatokba mélyedett.

Ha volt valaha ember, ki szilárd jelleme által a férfi nevet megérdemlé, ő vala az. Elhagyatva barátjaitól, vagyon s pártfogó nélkül, üldözve a sors által, Tengelyi eddig férfiasan megküzdött végzetével, s habár sokszor remény nélkül, soha a bizodalmat önmagához nem vesztette el... most először érzé elcsüggedni lelkét. Helyzete szörnyebb vala, mint hogy azt átgondolva vigasztalást találhatna. Eddig minden bajai közt legalább szabadságát s becsületes nevét tartotta meg... most megfosztatott ezektől is. Gonosztevők társaságába zárva, minden jobb ember iszonnyal fordul el tőle, s nincs mód kezében, mely által ártatlanságát bebizonyíthatná.

Midőn Macskaházy meggyilkoltatásának minden környülményeit átgondolá, meggyőződött, hogy hacsak Viola a hatóság kezébe nem kerül, s tettét meg nem vallja - minek mindkettejére semmi valószínűség nem létezett -, a gonosztettnek gyanúja rajta marad, s reá csak becstelen halál vagy élte fogytáig tartó rabság vár; s mi lesz akkor gyermekeiből, kikre egyedüli örökségül csak meggyalázott nevét hagyhatja?

E szomorú gondolatokból Tengelyit a tömlöc másik oldaláról hozzá intézett szavak ébreszték fel.

- Nem kell szomorkodni, atyafi - szólt egy rekedt gyenge hang -, itt ez átkozott pincében elég hideg van úgyis; aki búsul, megbetegszik.

Tengelyi a setétben nem láthatá a szólót, de a megtörött hang, a nehéz lélegzet s köhécselés, mellyel beszélt, meggyőzé, hogy a beszélő igen öreg lehet.

- Már mit ér ez az örökkévaló hallgatás? - mondá az előbbi, midőn észrevette, hogy az új jövevény válaszolni nem akar. - Ha az ember együtt lakik, meg kell ismerkedni egymással; mi mindössze is nem oly szomorú életet élünk, mint sokan hiszik. Ugye fiúk?

- Nem bizony! - válaszolt itt egy férfi- s gyermekhang egyszerre a setétből.

- Nem bizony! - szólt az előbbi rekedt nevetés közt - csakhogy kis Imrécskémet itt minden fertály esztendőben megvesszőzik, Pistát meg, ha ítélete Bécset megjárta, le fogják fejezni, ez egy kis baj!

- Minek szól kend ilyenről? - mondá most a férfihang, látszólag remegve.

- No, sebaj! - mondá az előbbi - talán gráciát kapsz. Csak húszesztendős voltál, mikor a tót gyereket megölted; úgyis elég szamárság volt, hogyha már valakit megölni akartál, e haszontalan olajkárost kerested ki magadnak. Csak tizenöt garast láttál volt nála. Én is már kétszer voltam halálra ítélve, s azért mégis itt vagyok; s ha lefejeznek, gondold, édesapádat meg felakasztották, s utoljára talán mégis később halsz meg, mint én. Hej, mikor az ember kilencvenhárom esztendős...

- Kilencvenhárom esztendős! - sóhajta fel mintegy akaratlanul Tengelyi, kit ez egész beszélgetés borzadással töltött.

- Kilencvenhárom esztendős - folytatá a másik köhécselve -, ugye sok? s pedig ötvennégy esztendőt töltöttem a tömlöcben... s csak megvagyok... s ha isten éltet, sz. István napjára megint kiszabadulok.

- Ötvennégy esztendőt?! - kérdé a jegyző bámulva.

- Bizony, inkább több, mint kevesebb - válaszolt az előbbi. - Lólopásért is voltam zárva; marhalopásért nem tudom hányszor; aztán meg gyilkosságba keveredtem. Kétszer bezártak gyújtogatásért, de akkor ártatlan voltam; most pedig azt fogták rám, hogy a pásti rablásnál, hol három embert megöltek, én voltam az egésznek főmestere. No - tevé hozzá nevetve -, sz. Istvánra kiszabadulok; meglehet, a teins uraknak mégis igazságuk volt, mikor rám fogták.

- Kend, apó, próbált ember - mondá a gyermeki hang -, ugyan beszélje el azt, mikor a zsidót megölték.

- Majd neked - szólt köhögve az öreg -, nem látod, hogy köhögök? Kérd meg Pistát, hogy ő beszélje el, miképp ölte meg a tótot.

- Az nem tud oly jóízűen beszélni, mind kend, apó - válaszolt a gyermek. - Ha kend szól, szinte kedve jő az embernek.

- No, ne félj, neked is lesz részed benne - mondá az öreg nevetve s köhécselve egyszerre. - Ha te nem ölsz meg valakit, mielőtt még bajszod nő, ne jöjjek ki soha tömlöcömből.

- Megölök biz én akárkit! - mondá a gyermek dicsekedve - csak eresszenek ki egyszer.

- Nem mered te azt - mondá az öreg ingerkedve.

- Nem merem? - szólt a gyerek rikácsoló hangon - majd meglátja kend! Mikor ide zártak, akkor félénk mamlasz voltam, ha csak kést láttam, elfutottam előle; de mióta kend, apó, annyi szép históriát mondott el, egészen megváltoztam. Még éjszaka is a vén zsidóról álmodom, kit az erdőben a fára akasztottak. Csak legyen ismét baltám, én vele fagallyakat nem vágok többé!

- Jól van, jól! - mondá az öreg - belőled derék gyerek lesz; de mit csinál pajtásod?

- Megint alszik - válaszolt a gyermek.

- Megint? - mondá az öreg mérgesen - rántsd meg üstökét, de jól, hogy felébredjen, azután vágd pofon. Utálatos gyerek, sohasem lesz semmi belőle.

A fájdalmas kiáltozás, melyet Tengelyi most hallott, s a könyörgő hang, mellyel egy más gyermek irgalomért kért, mutaták, hogy a vén gonosztevő parancsolata teljesíttetett; s ámbár a jegyző feltevé magában, hogy rabtársaival semmi érintkezésbe lépni nem fog, a gyermek jajgatásai elfeledteték feltételét. Felkelt, s a tömlöc azon oldala felé menve, honnan a szó hallatszott, haragosan kérdé: miért nem hagyják alunni a szegény fiút?

- Hagyja békével gyerekeimet - mondá az öreg zsivány nevetve -, néha meg kell őket tépáztatnom, az a neveléshez tartozik. Elég bajom van velök. Imrécskémből talán lesz valami, az becsületemre válik, de ebből az alamuszi fattyúból soha nem lesz semmi. Pedig egy esztendeje, hogy a két gyerekkel bajlódom.

- Kend is jobban tenné - mondá Tengelyi komolyan -, ha halála órájára gondolna, mint hogy vén korában e szegény gyermekeket rontja.

- Dehogy rontom - szólt a másik köhécselve -, sőt embereket csinálok belőlök. Megköszönhetik a nemes vármegyének, hogy őket hozzám záratta, itt legalább tanulhatnak valamit.

E pillanatban a tömlöc nagy ajtajának nyikorgása szakítá félbe beszélgetésüket. Lámpa hozatott, mely a folyosó azon végén függesztetvén fel, hol Tengelyi börtöne állt, az őt környező tárgyakra világosságot vetett. Borzadott, midőn a helyet látá, hová szerencsétlen sorsa s ellenségeinek gonoszsága által jutott. Nem a barna foltok, melyek az alacsony tömlöc falán szemébe tűntek, míg más helyeken, hová a lámpa világított, a leszivárgó nedvesség fényes cseppjei látszottak; nem a helynek elhagyottsága, hol félig rothadt szalmán s egy törött korsón kívül semmi, mi az embernek már szükségessé vált kényelmeihez tartozik, nem vala látható. Nem is az undorító mocsok, mely őt mindenfelől környezé, tölté őt borzadással - mindez csak anyagi szenvedéseket foglalt magában! Minden nélkülözés, a legkínzóbb testi szenvedések, maga a halálnak veszélye, mely őt ez egészségtelen helyen talán környezé, szívét nem ijeszthteté meg; de midőn a nehéz vasrostélyra nézve, melynek rúdjai a börtönfalra sötét árnyékot vetének, s lánccsörgést hallva maga körül, rabsága s az ocsmány bűn jutott eszébe, mellyel vádoltatik; midőn körültekintve azokat látá, kikkel együvé záratott: férfikeble nehéz fohásztól emelkedett.

A börtön egyik szögletét a vén rab foglalá el, kivel Tengelyi imént beszélt. Összezsugorodva szalmája felett, háttal a falnak támaszkodva ült ott, s feje lehajlott, úgyhogy alig lehete látni vonásait; csak ha néha beszéd között feltekintett s villogó szemeit valakire függeszté, tűnt fel ez arc, melyre majdnem százados bűn nyomta rá bélyegét. - Egyike azon arcoknak vala ez,

melyeket egyszer látva, felejteni nem szoktunk; s maga a tömlöctartó, minden érzéketlensége mellett, bizonyos félelemmel közelgett ezen rabjához, ki, mint mondá, inkább kísértethez, mint élő emberhez hasonló. A fehér szakáll, mely képének alsó részét majdnem egészen eltakará, a fejéről lelógó ritka ezüsthaj, mélyen beesett szemei s halántékai, minden azt mutatá, hogy oly korhoz jutott, minőt kevesen érnek el, s mely másnál tisztelet, vagy legalább könyörületesség tárgya. Nem úgy ezen embernél. Szemeinek tekintete, melyek, mintha az egész testet túlélték volna, ifjú tűzben ragyogtak hosszú szemívei alatt, s az egész arcnak leírhatlan s ijesztő kifejezést adtak, mutatá, hogy e tömlöc-patriarchánál, ha a gonosz véghezvitelére szükséges erő hiányzik is, legalább az akarat megmaradt; s midőn kiszáradt remegő kezeit feléd emelé, könyörületesség helyett inkább megnyugtatást érezél, hogy e kéz tőrt ragadni nem képes többé. Az elgyengült hang, mely csak múlt gonosztetteinek elmondására s káromlásra használtatott, undorral tölté lelkedet, s bármily boldogtalan helyzetben látád őt, nem kívánhattad, hogy e szerencsétlennek szenvedései, kinek szívéhez soha bánat nem fért, másképp, mint a halállal végződjenek.

Az öreg mellett térdeire könyökölve s fejét kezeire támasztva, szinte a földön, egy gyermek ült; legalább gyenge tagjai s vékony gyermeki szava szerint ítélve, legfölebb tizennégy évesnek gondolád. - Képén időelőtti vénség látszott. E halvány arcokon az ifjúság szelíd mosolygását hasztalan kereséd; a gyermeki homlokon redők látszottak, s vidám tekintet helyett szemei tompa gondatlansággal néztek körül, kivévén, ha a mellette ülő vén rab által néha nevénél szólíttatott, vagy reszkető kezének érintését érzé, mely haját simogatá. Akkor érzelem kifejezése lelkesíté arcait, s úgy látszott, mintha a gyermek belső ösztön által szeretni kényszerítve, érzelmeinek egész kincsét ez egy alávaló teremtésnek akarná adni. A másik gyermek, kinek jajgatása Tengelyit előbb közbeszólásra bírta, mióta a folyosóra lámpa hozatott, mozdulatlanul állt a vasrostély előtt, s az égő mécsre mereszté szemeit. Ha néha a láng fellobbant, a gyermek arcán leírhatatlan gyönyör látszott, összecsapta kezeit s felkacagott örömében, ha a mécs gyengébben égett, szomorúan panaszkodott, hogy bizonyosan rosszul igazították, s megint el fog aludni, mint minap! - Oh, csak kimehetnék! - sóhajta - csak én gyújthatnám meg! Kihúznám bélét szép magasan, olajt töltenék rá, s lobogna szépen, vörös, sárga, kék lánggal, még szebben, mint most. Ni, ni! hogy felnyúl a láng: csak nőj, nőj, lángocska, fel, fel egész a háztetőig, az egész város fölébe, fényesen s melegen. Oh, nézzék csak, mi szép! - S a szegény fiú a vasrostélyhoz szorítá égő arcait. - Oh, csak közelebb mehetnék! csak hozzányúlhatnék!

- Majd bizony - mondá az ifjú gyilkos, ki a tömlöc másik szegletében bundájába takarva hevert -, hogy megint az egész tömlöcöt felgyújtsd. Takarodj a rostélytól, kölyök, mert üstöködnél fogva húzlak el.

- Jól teszed, Pista, ha megüstökölöd - szólt köhécselve az öreg -, minap is majd megfúltunk a füstben. Látod, a gyerek egészen magánkívül van, se nem hall, se nem lát.

Tengelyi, midőn a fiatal rabot, ki felkelve már a szerencsétlen gyermek után nyúlt, visszatartóztatá, kérdé: miként történhetett, hogy e fiú még a tömlöcben is valamit meggyújtott.

- Hát soha ilyen gyereket nem láttam - felelt amaz. - Órákig rimánkodott, csakhogy kovám- s acélomat adjam neki. Ha kezébe kapta, erőszakkal kellett visszavennem. Elcsaholt volna reggelig, s valahányszor a szikrákat látta, nevetett s kiabált, mint a bolond. Egyszer egy darab taplót lopott tőlem, meggyújtotta s az öregnek szalmájába dugta, majd megégett.

- De üsd már nyakon, Pista - mondá az öreg, kiben e veszély emlékénél a gyűlölség, mellyel e gyermek iránt viseltetetett, újra feltámadt, s Tengelyi alig menthette volna meg a szerencsétlent bántástól, ha éppen akkor a tömlöctartó kulaccsal s egy iccés palack pálinkával nem jő a rostélyhoz, s az öreg Pista és a kis Imre gondolatainak más irányt nem ád.

- Hozd csak ide azt a pálinkát, Imrécske - mondá az öreg -, te meg fogd a kulacsot, Pista, s hadd békével azt a haszontalan gyereket, ha az ott, ki a pálinkát hozatta, úgy kívánja; nem bánom, holnapig bámészkodhatik a lámpásra, csak taplódra vigyázz. Hát kigyelmed nem iszik? - szólt Tengelyihez fordulva, kire, mióta a lámpa hozatott, a legnagyobb figyelemmel tekinte, s kinek felelete, hogy inni nem fog, a tömlöcök régi lakóját talán még nagyobb bámulásba hozá, mint becsületes külseje, s börtönben szokatlan tisztaságú ruhája.

- Mit bánom én! - szólt végre, miután ismételt kísérletei, melyekkel Tengelyivel beszédbe ereszkedni iparkodott, nem sikerültek -, a pálinkát ő fizette, hagyjuk most békével. Holnap - tevé hozzá halkabban -, megkínozhatjátok, míg ismét pálinkát hozat, így pincének használhatjuk, úgy látszik, pénze van. Igyál, Imrécském, csak a pálinkához tartsd magad, már most is félreáll szemed, ne bánd, ehhez is szokni kell, azért mégis legény lesz belőled.

A vén rab ezen számításának köszönheté Tengelyi, hogy most békében hagyatott, s míg ifjú rabtársai az erős italtól részegülve mindig hangosabb hahotában nyilváníták örömüket, s vén mesterök végre álomba szenderült, szabadon átengedheté magát gondolatainak. Vannak emberek, kik közdolgokkal nem foglalatoskodhatnak anélkül, hogy egy félórában tízszer személyes érdekeik ne jutnának eszökbe... de vannak olyanok is, kiket éppen ellenkezőleg minden gondolat, melyet személyes helyzetök bennök támasztott, általános, az egészet illető tárgyakra vezet, s Tengelyi ezekhez tartozott. A szerencsétlen állapot, melyben magát látá, s a veszélyek, melyek által környeztetett, eszébe juttaták: hány, az övéhez hasonló szenvedések takarvák e haza száz tömlöcfalai által... s a jegyző megfeledkezett személyes bajáról, midőn azon állapotra fordítá gondolkozását, melyben a büntető igazság honunkban majdnem általánosan találtatik.

És ha vannak tárgyak, melyek a férfiszívet is borzadással tölthetik, ez azokhoz tartozik. Nem szükséges, hogy érzékeny filantrópia szempontjából tekintsük tömlöceinket, hisz tudom, egy idő óta a filantrópia gúny tárgyává vált. Mert az arany között itt-ott hamis érc találtatott, s voltak, kiket gyengeség, vagy mert valódi emberszeretet keblöket nem hatotta által, ez érzeménynek utánzása túlságokhoz vezetett - napjainkban mindenki szabadkozik a filantróp nevezettől. De vessünk, mint hideg számolók, csak egy tekintetet börtöneinkre, s vajon mi, kik haladásunkban büszkélkedünk a tizenkilencedik század közepette, még tovább tűrhetjük-e ezen állapotot?

Miután jelen szociális viszonyaink mellett sokan vannak, kik hosszú meggondolás után sem igen láthatják által, hogy a jogállapotok fenntartása az ő érdekökben is fekszik, átlátom, hogy állományainkban szigorú büntetések kívántatnak. De vajon, hát szükséges-e azért, hogy a rab börtöne homályában büntetésén kívül ezer szenvedéseknek tétessék ki, melyeket sem ő, sem bírája, sem azok, kiknek büntetése például szolgálhatna, nem gyanítanak? vajon szükséges-e, hogy a rab sorsa inkább a tömlöctől, melybe véletlenül került, vagy hajdúi kedélyétől, mint bírájától függjön? hogy míg gyűléseinkben a halálos büntetés megszüntetéséről szebbnél szebb beszédeket tartunk, a tanácskozó terem alatt rabjaink ragályos betegségeknek áldozatai legyenek? - Legyenek büntetéseink szigorúak, kegyetlenek, nem bánom. - Léptessük életbe Dráko törvényhozását, mely szerint minden bűntett halállal fenyíttetett. Közbátorságunk egyedüli védője legyen a bakó; legyen államunk talpköve az akasztófa - borzadni fogunk ily törvényektől, de a kegyetlenség csak látszólag nagyobb. Napjainkban nem végezzük ki rabjainkat hóhérpallossal, de ki tömlöceink küszöbén átlép, morális halálra ítéltetett, s a

vesztőhelyet, melyen életét egy percben végzené, sokszor csak hosszú nyomorral cserélte fel, mely őt kínosabb úton sírjához vezeti. - S hány ártatlan, ki, mint Tengelyi, csak azért, mert valamely gonosztettel vádoltatott, hány, kinek bűntette csak pillanatnyi szenvedély vagy véletlennek vala eredménye, lakja tömlöceinket!

Ne vegyék olvasóim egészen eltérésnek a mondottakat. Azon szerencsés helyzetben vagyok, hogy nézeteim e tárgyra nézve hősöm nézeteitől nem különböznek, s a fönnebbiekben körülbelöl azon gondolatok foglaltatnak, melyek Tengelyi lelkén a pillanatban, hová történetünk jutott, átvonultak.

Ez álmélkodásokból, melyekben, miután lerészegült tömlöctársai álomba merültek, senki által nem zavartatott. Tengelyi a tömlöcajtók isméti felzárása s egy rabnak belépte által ébresztetett fel, ki, midőn Tengelyi mellé madrácot, takarót s vánkosokat rakott le, magát, mint Csavargós Gazsit, e tömlöcnek lakóját, jelenleg pedig a főügyész konyhás rabját mutatá be, s még egy kis kosarat húzva ki a vánkosok közül, melyben egy palack bor, kenyér és sült vala, a jegyzőt tudósítá, hogy mindez Völgyesy úrtól jő, s hogy csak ma legyen béketűréssel, holnap külön szobát kap. - Majd megcsinálom én az ágyat - tevé hozzá jókedvűen -, hogy király is elfeküdhetnék rajta. A fiskális úrnak is én csináltam.

- Nem akar kend valamit enni? - mondá Tengelyi, ki miután egész napon át ételhez nem nyúlt, minden szomorúsága mellett jóízűen falatozni kezdett.

- Köszönöm alássan - válaszolt amaz -, jóllaktam. Ma este a főjegyzőnél vacsora volt, s ott szolgáltam én is... akár holnapután ig koplalhatnám. Reménylem, csak jó a bor? mondá, egyszerre megállva ágyvetésében, midőn észrevette, hogy Tengelyi borát alig kóstolja. - Völgyesy úr különösen szívemre kötötte, hogy a legjobból hozzak. Magam voltam a kocsmában, s ha én megyek, a kocsmáros nem szokott tréfálni, tudja, ha egyszer megcsal, mindjárt az „Oroszlánhoz" járok.

Tengelyi alig nyomhatá el mosolygását, midőn e rabot hallá. - Győződjék meg kend maga - mondá a palackot odanyújtva -, én úgysem iszom többé.

- Köszönöm alássan - szólt a rab a palackot ajkához emelve. - Ah - tevé hozzá, midőn ivott -, ez már bor! Isten tartsa Völgyesy urat s a nemzetes urat is. Ha mindennap ily bort adnak, életem fogytáig nem mennék el.

- Kend, úgy látszik, megelégedettnek érzi magát fogsága alatt? - szólt Tengelyi.

- Nem oly rossz dolgom van, mint akkor gondoltam, mikor behoztak - válaszolt a másik jókedvűen. - Szolgaember voltam egész életemen át, most konyhás rab vagyok, a különbség nem nagy. Sőt néha rossz időben, ha én szárazon a konyha ajtajában ülök, s eszembe jut, hogy hajtottak máskor télben-nyárban munkára, úgy látszik, soha jobb dolgom nem volt. Koszt jó, ruha jó, néha egy kis borravaló, és a hajdúk se bántanak... szegényember ily szolgálattal mindig beérheti.

- De hát nem jut-e kendnek eszébe a szabadság? - kérdé Tengelyi élénken. - Nem vágyódik-e, hogy e láncoktól szabaduljon?

- A láncok, az igaz, néha bosszantanak - válaszolt a másik nyugodtan -, főképp ha csizmát váltok, nem hiszi senki, mennyi bajom van velök, pedig már a legkönnyebb vasat verték reám. De ki tudja, ha a láncokat leveszik rólam, nem kell-e, csakhogy mindennapi kenyeremet szerezzem, sokkal nagyobb terheket cepelni vállamon?... És a szabadság? no, ha igen szép idő van, főképp csillagos estéken, néha eszembe jut, hogy jó volna pajtásaimmal a mezőn körülnyargalni; s néha otthon is szeretnék lenni, mert ott a csapszékben a bor jobban esett, mint ez

átkozott porvári kocsmárosoknál. De hát a szabadságnak is megvan rossz oldala... az embernek szolgálatba kell menni.

Tengelyi felsóhajtott. - No, nem kell szomorkodni - mondá Csavargós, ki e pillanatban mindent inkább gondolt volna, mint hogy a jegyző az ő erkölcsi romlottsága felett sóhajtozik. Holnap az urat külön szobába teszik, s nem lesz semmi baja. Ha Völgyesyt vallotta prókátorának, megszabadul, oly bizonyosan, mint én itt vagyok. Ebben a pincelyukban az ördög sem tartaná ki; nincs egy valamirevaló ember az egész tömlöcben.

- A társaság másokban sem lehet igen jó - szólt közbe Tengelyi, ágyára feküdve.

- Dehogynem! - mondá a másik. - Voltam én tömlöcben, hol egész boldogság volt lenni. Csupa próbált ember; soha szebb históriákat nem hallottam. Az egyik alig végzette, már a másik kezdte; még asszony is volt köztünk. De itt az embernek kétségbe kellene esni.

- Hát ez nem a kend tömlöce? - kérdé Tengelyi.

- Nem bizony - válaszolt a másik -, én közönségesen a fiskális úr konyhájában vagy az udvaron hálok. Ma csak azért jöttem le, mert Völgyesy úr mondta, hogy vigyázzak, hogy a nemzetes úrnak valami baja ne történjék.

- Bajom?

- Ettől a vén gazembertől minden kitelik - mondá a konyhás rab. - Az egyik gyereket egypárszor úgy megkínozta, hogy majdnem szörnyű nyavalyába esett.

- De hát miért hagyják e gyereket nála? - kérdé a jegyző borzadva.

- Hát azt mondják - felelt a másik, ki azalatt szinte bundájára feküdt -, hogy valahányszor csak férfit zártak hozzá, mindenik, mihelyt kiszabadult, nagy gonosztettet követett el. Pistát is azért zárták ide, mert azt, úgymond fiskális uram, bizonyosan le fogják fejezni. Az ilyen gyerek, ha kiszabadul is, nem tehet nagy csínyt.

- De mi csínyt tehettek azok eddig, hogy rabságra jutottak? - kérdé a jegyző ismét.

- Az furcsa dolog - válaszolt a kérdezett nagyokat ásítva -, a faluban, honnan valók, egy tűz a másikat érte, s a vizsgálódásnál kisült, hogy csupa gyerekek rakták, mind úgy tizenhárom-tizennégy esztendős suhancok. Völgyesy úr azt mondja, hogy betegség! Meg is hiszem; a gyermekeknek egyike, már mióta fogva van is, gyújtogatott; de akár betegség, akár nem, a szolgabíró a többieket megvesszőztette, s ezt a kettőt, minthogy szüléik nem élnek, beküldte ide hozzánk. Ha felnőnek, szép gazember lesz belőlük. Jó éjszakát! - S ezzel Csavargós bundájába takarózva, rövid idő múlva hortyogni kezde.

Tengelyi egy ideig ébren maradt, s a mécsnek mindinkább elapadó világánál alvó társait nézé. Végre a fáradtság, melyet szokatlan felgerjedése, az utazás, s az, hogy múlt éjszaka nem aludt, okoztak, meghozták álmát. - Hagyjuk őt pihenni; s adjon az ég boldog álmakat minden szenvedőnek.

34

Vannak az emberi életben pillanatok, hol az, ki munkássága céljául dús vagyont, hatalmat vagy kitüntetést tűzött ki, mélyen érzi iparkodásainak haszontalanságát. A széles úton is, melyen a többség a szerencse külső adományai után fárad, van egy pont, hol az, ki rajta halad, midőn annyi fáradság után még mindig távol céljától, midőn a körülötte tolongó tömeg által minden lépésében akadályozva, s mégis magányosan találja magát, azon szomorú meggyőződésre jut: hogy a megelégedés, melyet keresett, ezen úton el nem érhető, s ki a sokaságtól elválva, magányos utakon törekszik felfelé, nem hogy a tömeg fenséges állását bámulja, de hogy önmagát emeltebbnek érezhesse; nem hogy sokaktól láttassék, de hogy szemeinek tágasabb kilátás nyíljék; nem mert magasságáról uralkodni akar, de mert szabadság után vágyódik: az habár a kevesektől járt ösvényen néha erejét lankadni érzi is, soha annyi keserűséggel nem tekinthet múltjára, mint most az alispán, ki szobájában fel s alá járva, midőn jelen helyzetét átgondolá, azon meggyőződéshez jutott, hogy egész életének irányát elhibázta.

Rétyt a természet nem alkotta érzéketlennek. Fiatalabb korában nem volt senki, kinek másokhoz simulni, kinek sokaktól szerettetni annyira szükséges vala, mint neki. A sors által nem rendkívüli, de nem is középszerű elmetehetségekkel, szép vagyonnal s azon külső tökéllyel ajándékozva meg, melyek arra, hogy szerencsések legyünk, belső jelességünknél talán még szükségesebbek, az ifjú Réty joggal boldognak mondhatá magát. Úgy látszott, személyes tulajdonaiból, valamint helyzetében nem hiányzott semmi, mi őt azzá teheté, s ha természetét követve a körön, melybe a végzet által állíttatott, túl nem emelkedik, most hihetőképp azon szerencsés egyediségek egyikét látnók benne, kiknek az élet majdnem minden kívánságaikat valósítá.

De volt Réty jellemének egy oldala, mely mind e reményeket meghiúsítá - *gyengesége*, s mi azt, hol az nem észhiányból ered, közönségesen követni szokta - *hiúsága*, s ezek nem engedék, hogy azt, mit sorsától nyert, nyugodtan élvezhesse. Kiragadva természetes helyzetéből e hibái által, élte a csalódások s keserűségek hosszú sorává vált. Valamint azon ragaszkodás, melyet rajta iskolatársai s első ifjúságának barátjai tapasztaltak, nem érzékenységének, hanem nagy részint annak volt következése, mert Rétynek mindig szüksége vala valakire, kihez támaszkodhassék, úgy, midőn az egyetemről visszatérve a gyakorlati életbe lépett, szüleinek nézetei s tanácsai nem maradhattak befolyás nélkül az ifjúra; s ámbár ő atyja nagyravágyó terveinek eleinte inkább engedett, mint bennök osztozott, rövid idő kellett, hogy a hiúsághoz hajlandó ifjú a kilátást megkedvelje, mely naponként szemei elébe állíttatott, s azon kitüntetések után maga is vágyódjék, melyeket eleinte csak azért nem taszított magától, mert atyja kívánatainak ellenállni nem tudott.

Olvasóim tudják, miként Réty mindjárt, első fellépésénél egyetemi barátjával, Tengelyivel jött összeütközésbe. Az ifjú érzé tettének aljasságát, s elkövetett mindent, hogy atyját e szándékáról lebeszélje. Százszor mondá, miként megvetné önmagát, ha legjobb barátja iránt ily bánásra képes volna. De mikor atyjától hallá, hogy ezáltal éltének legszebb reményét hiúsítja meg; mikor anyja rimánkodott, s a férfiak mondák, hogy soha a megyében ily fiatal, az asszonyok, hogy soha ily csinos főbíró nem volt; s valamennyien abban megegyeztek, hogy Tengelyi e hivatalt úgysem nyerheti el: Réty nem állhatott ellent, s minden szebb feltétel s nemesebb érzés, mely keblében felszólalt, csak arra használt, hogy átlátva hibáját barátja társaságát ezentúl kerülje, nehogy előtte megszégyenülve álljon.

A közélet körébe ragadtatva e lépés által, megszokva azon apró dicsőséget s haszontalan kitüntetéseket, melyeket a megyei élet nyújt, s melyek a hiúságnak inkább ingerül, mint kielégítésül szolgálnak (s felfogásom szerint főokai annak, hogy e hiba nemzetünknél annyira elterjedett), Rétynek természetes hajlama ily körülmények között még inkább kifejlődött; s csak természetes, ha apja után az alispáni széket elfoglalva, magát e helyen, hol őt hódolók fogták körül, teljesen kielégítve érzé.

Voltak, kik neki már ekkor elvtelenséget vetettek szemére s azt hivék, hogy a tartózkodás, mellyel minden tárgy iránt nyilatkozik, mélyen átgondolt tervből ered, de ők tévedtek. Az alispán sokáig nem kívánt mást, mint hogy Taksony megyében ő legyen az első, ő az, kit leginkább szeretnek s magasztalnak; óvatossága csak onnan származott, mert senkit megsérteni s így magát egy magasztalótól megfosztani nem akará. Hiúsága szerény vala követeléseiben. Azon emberek közé tartozott, kiknek nem nagyszerű dicsőség vagy hatáskör szükséges, hogy magokat kielégítve érezzék, de kik örvendenek, ha lassanként lépcsőről lépcsőre mászhatnak, csakhogy mindig oly embereket találjanak magok körül, kik által bámultatnak; s miután a taksonyi alispánság e követeléseknek megfelelt, s Rétynek eszébe sem jutott, hogy minden párttól egyiránt kedveltetni férfinak a lehető legnagyobb szégyen, ő nem is kívánt egyebet.

E látszó megelégedés azonban csak addig tartott, míg körülötte senki nem találkozott, ki azt megzavarja, s a hiú férfi csak addig élvezheté jelen kitüntetését, míg benne senki magasabb vágyakat nem ébresztett. Ákos anyjának halála s második házassága előidézte ezt.

Réty, ki első házasságánál szívét követte, mert szerencséjére szüleinek akarata ez alkalommal önkívánataival ellentétben nem állt - midőn második feleségét választá, csak hiúságának kielégítését kereste, s oly nőt hozott házához, ki noha szegény, nagy családból származott, s részint szépsége, részint esze miatt, mindenkitől egyiránt magasztaltatott. A gondolat, hogy sokak által irigyeltetik, hogy majdnem mindenki bámulja, miként ő özvegy létére a környék legszebb leányát kaphatta meg, szívének minden más boldogságánál jobban esett, s később is, midőn átlátá, hogy neje szépségén s elmésségén kívül még más tulajdonokkal bír, legalább nagy vigasztalásul szolgált. E nő, kit olvasóim ismernek, azon helyzetben, melyet mint Taksony megye alispánnéja elfoglalt, magát megelégedve nem érezheté.

Fényes, habár elszegényedett családból származva, melynek egyes tagjai magasabb hivatalokat foglaltak el, s így az alispánnét szüntelen nemcsak arra emlékezteték, mennyivel szerényebb helyzetben él ő, hanem egyszersmind férje emelkedésére segédkezeket is nyújthatának, éppen a lehetőség, melyet emelkedésére maga előtt látott, a büszke asszonynak jelen állását tűrhetlenné tevé, s azon pillanattól, melyben férje házába lépett, célul tűzte ki magának, hogy Réty hiúságát azon magasabb nagyravágyássá változtassa által, melyet ő maga érzett.

Ily befolyás ellenében az alispán megelégedése nem tarthatá fel magát. Ha eddig örült, hogy a megyében elsőnek tartatik, most naponként arra emlékeztetett, mi csekély e dicsőség, s mennyire nem érdemes, hogy egy élet céljaul tűzessék ki. A közszeretet s bizodalom hangos kitörései, melyek, mint a káromkodás, sehol nem közönségesebbek, mint hazánkban, elveszték becsöket Réty előtt, mióta naponként arra intetett, hogy inkább borának, mint érdemeinek köszönheti. A helyzetében szükséges leereszkedés mindig terhesebbé vált a gúny által, mellyel őt neje ily önmegalázásáért - mint azt büszkeségében nevezé - üldözni szokta; szóval az alispán, ki egész élte boldogságát abban kereste, hogy vele mindenki megelégedjék, nejénél most csak elégedetlenséget, gúnyt, s mindazon céloknak, melyek után fáradott - megvetését találá, s mintegy megalázva érzé magát önszemei előtt.

Csalódik, ki azt hiszi, hogy ki ifjú korában gyengének mutatkozott, később, mint férfiú, szilárdabb jelleművé válik. Sőt valamint az, ki meredek hegyen állva, lefelé kezd sietni, akaratlanabb szaladásnak indul, minél tovább ér: úgy az ember pályája kezdetén könnyebben állhat ellen, mint később, midőn már egy bizonyos irányban elragadtatá magát; s Réty, ha nejét soha forrón nem szerette is, az eszes s mindig egy cél után törekedő asszony nem szűnő befolyása által hamar odavettetett, hogy eddig szerencsésnek tartott helyzetéből magasabbra kívánkozzék. Rétynek élte azóta szerencsétlenné vált. Kit az ég hiúnak teremtett, nem arra való, hogy magának magasabb vagy távolabb fekvő célokat tűzzön ki. A hiúság szüntelen kielégítés után vágyódik, neki minden szavára taps, minden tettéért dicséret, minden pillanatban magasztalók kellenek, s magasabb célok kivívása csak azoknak adatik jutalmul, kik mindezeket nélkülözni készek. Réty tudta, hogyha emelkedni akar, egy bizonyos utat kell választania, de midőn ezt tevé, az általános megelégedés helyett, mellyel hivatalát eddig viselé, egyszerre ellenségeket látott maga előtt, kiknek megtámadása s ócsárlásai őt szerencsétlenné tevék. Ha ismét természetes hajlamának engedve céljairól megfeledkezett, s előbbi modorához, mely szerint minden pártnak megelégedését keresé, visszatért, a köztapsot, melyet rövid időre aratott, elkeseríté nejének elégedetlensége. Az alispán minden tetteiben habozás s bizonytalanság vala észrevehető, s nem érezé a kétes helyzetet, melyet elfoglalt, senki inkább, mint ő maga.

Mennyivel kellemetlenebbé vált azonban állása, s mennyivel inkább sejdíteni kezdé, hogy közte s azon párt között, melyet új céljainak feláldozott, való kibékülésről többé szó nem lehet; annyival nagyobbá vált a hatalom, melyet felette neje gyakorolt. Annyit áldozott fel megelégedésének, hogy legalább ennek tökéletes elérése után kelle fáradnia, és végre minden hiú ember könnyen változtatja meg hiúsága tárgyait, s ha magát egy téren reményeitől megfosztva látja, vágyait más s néha ellenkező célok felé fordítja - s így Réty is. Meggyőződve, hogy a népszerűség, mellyel egykor bírt, visszaszerezhetlen, ő most egészen osztá neje kívánatát, s majdnem vakon követte tanácsait.

E gyengeség, mellyel neje iránt viseltetett, Rétyt odavezeté, hogy barátjai tőle mindinkább visszavonultak. Tengelyi, kivel, mióta őt Tiszarét jegyzőnek fogadá, főképp míg első neje élt, s özvegy korában, a régi lábon állt, ismét alig jött a házhoz. Vándory maga, ki nála eddig mindennapos vala, hidegebbnek látszott. Az öreg Kislaky s Bántornyi Tiszarétre, hol előbb sok víg órát töltöttek, ritkábban jöttek. Az alispán körül csak hízelgőinek csoportja maradt. Macskaházy s hozzá hasonló emberek, kik az alispánné hatalmát ismerve, az uralkodó hatalomnak minden módon kedvében jártak, úgyhogy Réty, ha nejének ellent akart is volna állni, senkit, kihez támaszkodhatik, maga mellett nem látott, s nehogy a megalázó akaratlanság, melybe jutott, mások által is észrevétessék, végre a gyengeségnél közönséges színleléssel úgy tetteté magát, mintha az, minek ellent nem állhatott, tulajdon akaratjának lenne kifolyása.

Olvasóim tudják a részt, melyet Rétyné Tengelyi irományainak elrablásában vett. Midőn Viola vallomása által, mely, mint mindenki gondolhatja, titokban nem maradt, az egész dolog közbeszélgetés tárgyává vált, nem volt senki a megyében, ki a zsivány előadásának hitelt adva, az alispánt az egész terv részesének nem gondolná. - Ezen szigorú ítélet azonban ismét igazságtalan vala. Réty, nejének tervét, mielőtt az véghezvitetett, nem ismerte, sőt bármennyire érzé azon irományok fontosságát, melyeket Vándory s később Tengelyi kezében tudott, az alispán minden hibái mellett becsületesebb, s ha ez nem volna is, sokkal gyávább vala, hogysem a gonosztettben, melyet neje céloz, valaha megegyezett volna. Miután azonban a dolog megtörtént, s neje által Viola vallomásáról tudósíttatott, mit tehetett?

Elborzadva kérdé nejét: vajon a zsivány igazat mondott-e?

- És ha minden, amit a zsivány mondott igaz volna - válaszolt neje -, ha azt, mivel vádoltatom, tettem, nem tettem-e családod javára, nevednek fenntartására, érdekeid előmozdítására? Fel fogsz-e lépni ellenem? Bíró elébe fogod-e idézni nődet, mint rabot? Önmagad fogsz-e gázolni a névben, melyet viselsz? - Tönkreteszed magadat, s még ártatlanságodat sem fogod elhitetni az emberekkel. Az egész világ most is inkább téged, mint engem vádol. Ha ellenem fellépnél is, a világ ebben is egy új alávalóságot s nem bűntelenségedet fogja látni. Előtted egy út áll, az egyedüli, melyen becsületedet megmentheted, az, hogy egész befolyásodat e szerencsétlen történet elpalástolására használd.

Réty soha szerencsétlenebbnek nem érzé magát, mint e pillanatban. Lelke eliszonyodott a gondolattól, hogy gonosztevőkkel akaratlan cimboraságba jutott. Ő előre látá mindazon nehézségeket, melyekbe e tett elpalástolása által jőni fog. Sejdíté, hogy éltének nyugalma elveszett, s hogy mint a gonosztevőnek, ezentúl minden pillanatban a szörnyű titok felfedezésétől kell remegnie - s mégis mit tehetett? - Neje helyesen fogta fel állását. Vagy mint a gonosztett üldözője, vagy ha azt eltitkolni segíté, mint részese kelle fellépnie; középút nem volt. Hogy e kettő között Réty a másodikat választá, jelleménél fogva természetes. A befolyás, melyet neje felette évekig gyakorolt, meggondolása annak, hogy a tett eltitkolása lehetséges, s ha az sikerül, becsületes nevét s jelen állását megtarthatja, holott ellenkező esetben, ha az egésznek felfedezéséhez segédkezeket nyújt, legtitkosabb családi viszonyai közbeszélgetés tárgyává válnak, s ő maga, ha nem is a bíró - legalább a közvélemény által elítéltetik, alig engedett választást, s az alispán oly irány követésére látá magát kényszerítve, melyet rosszallt, sőt melytől egész valója borzadott.

Macskaházy meggyilkoltatása által ezen állás még nehezebbé vált. Macskaházy szobájában egyes iromány ok találtattak, melyek Tengelyi sajátjai voltak. Míg Tengelyi tartatik a gyilkosnak, ez irományoknak ottléte azáltal magyarázható, hogy a jegyző azokat gonosztette elkövetésénél ott vesztette; de ha ő felmentetik, nem válik-e ezen irományok ott-találása által a vád valószínűbbé, mely az alispán ellen ez irományok elrablása iránt emeltetett? nem fogja-e maga Tengelyi e körülményt annak bebizonyítására használni? - Vesztőhelyre hozni egy oly embert, kinek ártatlanságáról meg vagyok győződve, ki egykor barátom volt, s kinek leánya fiam neje lesz, vagy enmagamat örök gyalázat-, sőt szigorú büntetésnek kitenni: ez a választás, mely számomra marad - így szólt Réty magában, s szívét leírhatlan kínok tölték el.

Réty, mint gyenge emberek közönségesen, azt, kinek hatalmától megmenekülni nem tudott, azaz nejét, nem szerette soha; a hidegség, mellyel iránta viseltetett, most gyűlöletté változott. Elhagyva barátjaitól, megvetve s talán gyűlölve tulajdon gyermekei által, megfosztva a közbecsüléstől, mely után egész életén át vágyódott, kitéve veszélynek s gyalázatnak - ez vala a helyzet, melyben magát látá; s Réty annyival inkább gyűlölte nejét, mennyivel kevesebbé bocsáthatá meg önmagának a gyengeséget, mellyel eddig tanácsait követte.

Az alispánné sokkal inkább ismerte férjét, semhogy a változást, mely kedélyében történt, észre nem vette volna. A büszke asszony azonban e látszó hidegséget azon megvetéssel viszonzá, mellyel oly emberek, kik bár rosszat, legalább erősen akarni tudnak - olyanok iránt viseltetnek, kik magokat általuk eszközül használtaták, s meggyőződve arról, hogy férjének jóléte önterveinek sükerülésétől elválaszthatlan, közönyösen látá annak haragját.

Az alispánnak nyugtalanságát, melyet helyzete eléggé megmagyarázhat, ez alkalommal azonban úgy látszott, nem kevéssé nevelé egy levél, mely asztalán feküdt, s melyet, midőn a szobában körüljárva, néha asztala mellett megállt, időről időre fölvett, s látszólag a legnagyobb felgerjedésben helyenként újra olvasott.

A levél, mint írásából láthatjuk, Vándorytól vala, s miután regényolvasók mindig azon kiváltsággal bírnak, melyet egyes kormányok néha igénybe vesznek, hogy mindenkinek legtitkosabb leveleit szabadon elolvashatják, legcélirányosabbnak tartom, ha a levelet, mely Rétyt oly nyugtalanságba hozá, itt egész kiterjedésében előmutatom.

A levél így szólt:

Kedves öcsém!

Tudod, nem szoktam visszaélni e névvel, mely egykor szívemnek kedves vala, de mellyel élni megszűntem, mióta meggyőződtem, hogy használása neked káros lehet. Testvéred vagyok, de nem követeltem soha más jogot, mint melyet szíved ád, s most is csak azért akarlak emlékeztetni e viszonyunkra, hogy szavam, ha lehet, az ösvényről, melyen jársz, visszatérítsen.

Te egy örvényen állsz, Sámuelem! Tekints körül! még egy lépés, s a rossz, mit tevél, talán helyrehozhatlan; becsületed, mely most veszélyeztetik, talán elveszett; lelkedet oly tettek fogják terhelni, melyeket késő bánatod helyre nem hozhat többé. Oh, térj magadba, öcsém! s gondold meg, azon külső fény s földi vagyon, melynek már ennyit áldozál, megérdemlik-e, hogy értök lelked nyugalmát örökre kockáztasd?

Volt egy idő, hol Tengelyit barátodnak nevezted; de hagyjuk ezt! Jónak látád szétszakítani e kötelékeket, s ámbár egy becsületes embernek barátsága éppoly jótéteménye az istennek, mintha egy nagy férfi szeretetét nyerhettük meg, te eltaszítád e jótéteményt magadtól, ám legyen; de ha Tengelyi soha barátod nem lett volna, ha ellenségednek tartod, vajon nem szólal-e fel szíved, midőn őt ezen helyzetben látod? Meg vagy győződve ártatlanságáról, ismered a viszonyokat, melyeknek ő áldozatja, tudod, mindezen szerencsétlenségnek kik okai, ismered az alávalókat, kik, hogy öngonosztetteiket elpalástolják, ellene vádat emelnek; tűrheted-e, hogy e föld legbecsületesebb embere ellenei által így elnyomassék? hogy a legjobb, legszeretőbb család ennyit szenvedjen, miután segíthetsz, miután ennyi embernek megmentése csak tőled függ?

Nem gondoltam, hogy azt, mit tőled legszorosabb kötelességed kíván, kérni kényteleníttessem; meg voltam győződve, hogy miután Tengelyi szenvedéseinek oka nagy részben magad vagy, mindent el fogsz követni, mi önvétked helyrehozására kívántatik; úgy látszik, csalódtam, sőt tulajdon fiad kérései nem bírhattak arra, hogy e szerencsétlen, általad megrontott család sorsát csak enyhítsed is. Lelkemnek fáj, de szükséges, hogy emlékeztesselek azon sokszor tett ígéretedre, miszerint semmi igazságos kívánatomat megtagadni nem fogod; hogy eszedbe juttassam azon kötelességeket, melyekről, mint annyiszor állítád - soha megfeledkezni nem akarsz.

Igen, Sámuel, ha a múlt időre visszatekintesz, nem tagadhatod, hogy mindig testvérileg bántam veled, s javadra sokat áldoztam fel, mi az emberek nézete szerint nagy beccsel bír.

Még gyermek valék, midőn anyám meghalt, de már eléggé kifejlődve, hogy a változást észrevegyem, mely, főképp miután apánk másodszor házasodott meg, helyzetemben történt. Mióta anyád e házba lépett, jó napjaim elmúltak. Mielőtt gyermeke született gyűlölt, mert arra emlékeztetém, mi után leginkább vágyódott; később pedig, mikor a világra jöttél: mivel félt, hogy apám örökségét meg fogom osztani veled. Az egész világ sajnálta helyzetemet, nem hiányoztak, kik ellened gyűlölséget igyekeztek bennem ébreszteni; de én forrón szerettelek, mindemellett. Nekem úgy látszott: mindazon kínzás, melyet apám házában, mióta te a világra jöttél, tűrök, semmi az örömhöz képest, melyet élvezék, ha karjaim közé szoríthattalak, ha bátyádnak neveztél, ha egyes szavakra vagy valamely játékra taníthattalak. Mostohám üldöz,

így gondolám magamban, apám nem véd, szidnak és kínoznak, de végre van testvérem, s ha majd az felnő, mi boldogok leszünk egymással.

Gyermekségem annyira szerencsétlen volt, hogy reményeimmel mindig a távol jövőben kelle tévelyegnem, s minél idősebb levék, annyival tűrhetetlenebbnek tetszett állapotom. Hétesztendős korodban hozzád nevelő jött, s elválasztattam tőled is. Apám egész szeretetét benned központosítva, irántam naponta hidegebbé vált. Anyád mindinkább gyűlölt, magok a szolgák visszavonultak tőlem, s úgy látszott, közmegvetés és üldözés tárgya lettem. Nem tűrhettem többé helyzetemet. Tizenhat éves korában mindenikünk többet remél az élettől, s inkább bízik magában, mint hogy merész feltételektől visszaijedne. A kötelékek, melyek mindenikünket később oly ellenállhatlanul láncolják munkássága köréhez - még gyengék, s az ifjú nem gyanítja, hogy midőn más pályára lép, bajait közönségesen csak újakkal cseréli fel, s hogy az örömek, melyeket élvezett, kipótolhatlanok. Hosszú küzdés után elhagyám e hazát, s a külföldön kerestem nyugalmat s szabadságot.

Hosszú évek múltak, mióta ezt tevém, de ha szobádon körültekintek, mely akkor apámé volt, s a pillanat jut eszembe, melyben kezét utólszor ajkaimhoz szorítám, lelkemet még most is bánat tölti el. Ha egy szerető szót szól, ha nyugtalanságomat észrevéve, látva az el nem titkolható könnyeket, melyek arcaimon lefolytak, ahelyett, hogy mint máskor tevé, a pityergő gyermeket türelmetlenül elküldi, csak egyszerűen szomorúságom okáért kérdez: soha határozatom véghezvitelére nem érzettem volna erőt magamban. Én apámat szerettem még e pillanatban is, egy meleg szó ajkairól, s nekem mennyi önszemrehányás, apámnak talán mennyi bánat meg lett volna kímélve.

Apám, mint sokszor mondád, szeretett, s én elhagyám őt. Oh, Sámuel, ez fáj lelkemnek! s noha még félig gyermek valék, fájt már akkor, midőn házunkat elhagyám. De ifjúságunk napjaiban, hol magunk előtt, mit szívünk érez, nem titkolhatjuk el, ki gyanítja, hogy a szerelem, melyet mások irántunk érzenek, hidegség palástjába rejtőzhetik? S én azon meggyőződéssel mentem el, hogy senki által nélkülöztetni, senkitől visszakívántatni nem fogok, téged talán kivéve, ki gyermekjátékaid között észre fogod venni a hiányt, mely távozásom által történt, s ki talán vissza fogod óhajtani bátyádat.

Anyámnak egy közel rokona, ki mindig különös szeretettel viseltetett irántam, s ki miután a módot látá, mellyel velem mindenki bánt, e lépésre leginkább bátorított, segédkezet nyújtott célom kivitelére is. Ő szerzé meg a szükséges irományokat, melyekkel azon név alatt, melyet most viselek, külföldre meheték; neki köszönöm, hogy távollétem első éveiben, noha majdnem pénz nélkül indultam el, szükséget nem ismerék. Három év leforgása után e bátyám meghalt, s oly sebesen és váratlanul, hogy hollétemről senkit nem tudósíthatván, segélyezésem iránt rendeléseket nem tehetett, s Göttingában, hol akkor éppen egyetemi éveimet kezdém, egyszerre önerőmre hagyatva látám magamat. Senki a hontalanságnak kínjait nálamnál fájdalmasabban nem érzé. Könnyen simulok bárkihez, s mire később tapasztalás tanított, azt már félig gyermekkoromban sejdíteni kezdém: hogy alig van ember, kiben közelebbi ismeretség után igen sok szeretetre méltót nem találhatnánk, s így nem voltam barátok nélkül külföldön sem; de a gondolat, hogy mindezen kötelékek, melyek szívemet egyes emberekhez fűzték, végre, ha hazámba visszatérek, mégis meg fognak szakadni; hogy azok, kiket szeretni tanultam, nem ugyanazon körben fogják később használni erejöket, mint én; hogy semmi maradandó viszonyba nem léphetek: elkeseríté minden örömeimet. Olyanhoz valék hasonló, ki e földön élve halhatatlanságot nem hisz, s így félve a haláltól s azt gondolva, hogy ez mindennek véget vet: nem örülhet létének, mely ez élet szűk határai közé szoríttatik. Ha társaim hazájokról szólván, lelkesedésökben részt nem vehettem; ha láttam, miként köztök azok is, kik egymástól távol álltak, legalább honuk múltjában s jövőjében egy közös emlék- s reménykincset bírnak, mely őket egybefűzi, s melyben csak én, a számkivetett,

nem részesülhetek - lelkemben véghetlen vágy támadott távol hazám után. - De nem bíztam atyám szeretetében, nem hittem, hogy gondatlan lépésemet megbocsáthatja, s magamba fojtám vágyamat. Az, hogy bátyám halála után senki által nem segíttetém, határozatom megváltoztatására indokul nem szolgálhatott. Kevés szükségeim voltak, s azoknak fedezésére munkám elég vala; sőt, mint hasonló helyzetben minden ifjú, a gondolat, hogy mindent magamnak köszönhetek, az önmegelégedésnek egy nemével tölté szívemet, melyet semmivel nem cseréltem volna fel.

Tíz évnél többet töltöttem így. Honi emlékeim távolabb estek tőlem, s kevesebb fájdalommal töltének. Maga nyelvünk, melyet csak ritkán gyakorolhaték, szokatlanná vált, s egyetemi gradust véve, új hazámban otthonosnak kezdém érzeni magamat; s habár a reményről, hogy szülőföldemre egykor visszatérek, le nem mondék, legalább már nyugodtan várám a pillanatot, melyben ezt tehetem, midőn hírt vevék, hogy a heidelbergi egyetemre jöttél. Az ottani deákok névsorában olvastam nevedet. Más Réty Sámuel is lehetett a világon, de nekem szívem mondta, hogy testvéremet fogom találni. Felhagytam a magántanítással, melyből Göttingában éltem, félbeszakasztottam minden összeköttetéseimet, s hozzád jövék, hogy éltem tapasztalásait s azt, mit tanultam, hasznodra fordíthassam.

Nem azért írom mindezeket, hogy szemrehányásokat tegyek - úgy hiszem, a szorgalom, mellyel egyetemi éveid alatt segítélek, nem volt egészen hasztalan, és szeretetem a messze idegen földön szívednek jólesett -, de tudom, helyzetemben mindenki szintúgy cselekedett volna, s ha érdemem volt, azt bőven megjutalmazá a boldogság, melyet társaságodban élvezék. Honi nyelvemen ifjúságom boldog emlékeiről szólhattam ismét, kérdéseimre testvérem felelt, s évek óta először ismét azon meggyőződés ébredt keblemben: hogy nem állok egészen elhagyatva a világon. Nem, Sámuelem, nem szemrehányásokat akarok tenni, de vissza akarlak emlékeztetni a boldog napokra, melyeket együtt tölténk - a napokra, hol közöttünk titok nem vala, hol az, hogy én tőled valamit kérjek, minek megadása neked kellemetlen volna, éppoly valószínűtlennek látszott, mint az, hogy te kérésemet megtagadhatnád.

A viszonyt, melyben egymással álltunk, senki nem gyanítá, sőt voltak, kik bámulák, hogy annyira különböző korunk mellett ennyire barátok lehetünk. Maga Tengelyi, ki előtt egyébiránt titkunk nem vala, soha nem sejdíté, hogy testvérek vagyunk. Csak magunk között határoztuk el, hogyha egyetemi esztendeid elteltek, együtt térünk meg apám házához, együtt kérjük bocsánatát a meggondolatlan lépésért, mellyel agg napjait elszomorítám.

Az ég másképp rendelé. Ismerted az angyalt, kinek szeretete minden egyéb kötelékeket velem elfelejtete, s azon határozatra bírt, hogy Németországot válasszam hazámnak. - Cselekvésem vétkes vala kétségen kívül; bármi csekély legyen az erő, melyet magában érez, elhagyni hazáját nem áll soha senkinek szabadságában, s vétkezik, ki az isten által számára kijelelt napszámot elhagyva, más térre fordítja talán csak itt valóban használható tehetségeit. Tudtam általad azt is, hogy apám vágyódik utánam; de egyszer szerettem éltemben, s midőn választanom kelle szerelmem s kötelességeim között, ennyi boldogságnak feláldozására nem éreztem keblemben erőt. Ha a hölgyet, kit magamnak választék, mint nőmet apám házához vezetem, ő, kinek büszkeségét ismerém, öröm helyett csak új fájdalmat fogna érzeni. A gondolat, hogy fia egy mesterember leányát választá párjául, nézetei szerint nagyobb szerencsétlenség vala, mint mit fiának megtalálása pótolhatna, s te magad jobbnak látád, ha a kis hivatalt, melyet nyertem, elfogadva, álnév alatt egy ideig még külföldön maradok.

Emlékszel-e még elválásunk pillanataira, Sámuel? A gondolat, miként egymást sokáig látni nem fogjuk, fájdalommal tölté szívünket, szemeink könnyekkel teltek, midőn utolszor kezet nyújtánk, s mégis boldogok valánk. Te egy munkás élet küszöbén látád magadat, melyben ifjúságod feltételeit valósíthatni gondolád; én szerényebb kilátásokkal, a viszonzott szeretet egész boldogságát hordva keblemben, tekinték a jövőnek elébe.

E legboldogabb korszaka életemnek, mint tudod, rövid vala. Kevés hónap múlva, miután te hazádba visszatértél, nőm meghalt, s annyi szerencséből, mellyel magamat környezve látám, csak emlékeim maradtak. Te, kinek bánatomat legjobban elpanaszolhattam volna, távol voltál; Tengelyi, ki, mint tudod, kívüled szívemhez legközelebb állt, még előtted tért vissza hazájába. Volt idő, mikor azon élvezet, melyet a tudományokban találtam, s azon örömek, melyeket az ismerőseimmel való társalkodás nyújta, lelkemet kielégíték; de a szív hamar megszokja a szerencsét, s most, miután a szeretet boldogságát ismerni tanultam, s tőle egyszerre megfosztatám, lelkemet leírhatlan szomorúság, ellentállhatlan vágyódás tölté el. Elhatározám, hogy hazatérek, s anélkül, hogy szándékomról tudósítanálak, útnak indultam.

Látni akartam apámat s házi viszonyait, mielőtt magamat előtte fiának vallom. Amit e házban találtam, midőn kívüled senkitől nem ismerve küszöbén először átléptem, meggyőzött, hogy jobban teszem, ha míg atyám él: magamat nem nevezem meg. Ha nevem- s követeléseimmel fellépek, anyádnak gyűlölsége talán újra fel fogott volna támadni ellenem, s vesztett fiának feltalálása csak apám végnapjainak nyugalmát zavarhatá. Feltettük, hogy nem szólunk, s miután közbenjárásod által e falu lelkészének nevezve itt telepedhettem le, minden ok megszűnt, melyért e helyzet változtatását kívánatosnak tarthatám. Mint a családnak egyik tagja éltem házunkban, apám, kit talán természetes ösztöne vezérlett, határtalan szeretettel fogadott, s bár nem ismerve, arra szentelhetém napjaimat, hogy végső éveit derültebbekké tegyem.

Végre anyád meghalt, kevéssel utána apám is, kinek hátralevő erejét a fájdalom, melyet neje vesztén érzett, hamar felemészté. Midőn végórájához közelgett, ágyához borultam, s elmondva titkomat, bocsánatáért kértem. Szemeiben könnyek ragyogtak, végső erővel kebléhez szorított, fiának nevezett, s áldást monda fölöttem. Te a szobádban voltál; atyánk ágyához hítt téged is, s mindkettőt kezünknél fogva kért, hogy egyetértők legyünk, s egymást soha el ne hagyjuk.

Atyám halála után, annak, hogy álnevemet letéve mint testvéred lépjek fel a világ előtt, semmi útjában nem állt. De az idő alatt, melyet veletek töltöttem, sokat tapasztaltam, mi e természetesnek látszó lépéstől visszatartóztatott. Atyám nem volt takarékos, s vagyonát adósságokkal terhelte. Te magad nőddel többet költöttél, semhogy, míg apánk élt, szinte adósságokban nem keveredtél volna; ha most, mint testvéred lépek fel s az apai örökségnek felét követelem, oly vagyonbeli állapotba hozlak, melyben megszokott életmódodat nem folytathatod. Fellépni nevemmel s nem követelni örökségemet, nem vala kivihető, nemcsak mert ily lemondás által magadat a jövőre biztosítva nem érezhetéd, de mert nem akartam, hogy a világ előtt iránt am ennyire lekötelezettnek látszassál. Azonfelül, az idő alatt, melyet mint lelkész a faluban töltöttem, megtanultam kedvelni új hivatásomat, s érzém, hogy azt családi nevem alatt, anélkül, hogy különcnek neveztessem, nem folytathatom többé. Maga a lárma, melyet Réty Boldizsárnak fellépése okozni fog, az, hogy közbeszélgetés tárgyává válok, visszatartóztatott titkom felfedezésétől, s két nappal apám halála után magam kértetek, hogy valóságos viszonyunkról senkinek ne szólj. Hisz veled maradhattam, testvérileg szerethettelek így is, s nekem más nem kellett.

Nagylelkűségről szóltál akkor; amit tettem, az talán nem vala az. Megvallom, voltak percek, mielőtt magamat e lépésre határozám, hol az, mit tenni akartam, áldozatnak látszott. Nincs ember, ki néha életében vagyon után nem vágyódott volna, s míg emberek lesznek, kiknek szenvedéseit vagyonunkkal enyhíthetjük, e vágyban nincs, mit szégyenlenünk kellene. Miután azonban egész helyzetemet meggondolám, az okok, melyek azt javaslák, hogy benne megmaradjak, számosabbak voltak, s valamint soha tettemet meg nem bántam, úgy akkor önmegtagadás nélkül határozám el magamat. Biztosítva voltam a szükség ellen, s te önként ígérted, hogy soha semmit tőled nem kérhetek, mit te megtagadnál; így ha néha valakit segíteni akartam, saját birtokra nem vala szükségem.

Igen, Sámuelem, te nekem megígérted ezt; az idő eljött, hol téged ez ígéretre emlékeztetlek.

A világ fogalma szerint sokat áldoztam neked. Nevet, melyre magad is büszke vagy, szép vagyont, polgári állást, melyet irigyelhetőnek mondhatni; bármi távol van lelkemtől a nagyravágyás, nem egyszer érzém életemben, hogy embertársaimnak inkább használhattam volna, ha születési jogaimról le nem mondok. Oh, öcsém, ne ébreszd bennem a meggyőződést, hogy mindezt érdemetlenért tettem, hogy mindenemről csak azért mondottam le, hogy általad rosszra használtassék!

Tengelyi sorsa tőled függ, megmentheted s visszaszerezheted megtámadt becsületét. Nem szükséges, hogy a módokat elmondjam; de ha valaha szerettél, ha apád végkérése szent előtted, ha nem akarod, hogy a pillanatot átkozzam, melyben szeretetem által arra bíratám magamat, hogy önérdekeimet jólétednek alája rendeljem: gyermekeid boldogsága-, önnyugalmadra kérlek, tedd azt, mit tőled kötelesség- s önlelkiismereted kíván, mit tőled az kér, ki, miként minden vagyonát, úgy életét neked áldozta volna s áldozná, ha javad kívánja

bátyád: Boldizsár.

Az alispán éppen ismét e levél végső sorait olvasva át, székére veté magát s szemeit az égő gyertyákra meresztve szomorú gondolatokba mélyedett, midőn az ajtó megnyílt, s egyszerre bátyja állt előtte.

Kálmán Porvárról visszatérve egyenesen Vándory házához ment, s elbeszélé neki Tengelyi helyzetét. S a lelkész azonnal az alispánhoz sietett, hogy vele barátja iránt szóljon.

Vándory jötte meglepé az alispánt; nem vala elkészülve, hogy bátyjával most szóljon, s látszó zavarban nyújtá kezét a belépőnek. A lelkész nem fogadá el kezét, s közönségesen oly szelíd arcain ünnepélyes komolyság vala észrevehető.

- Boldizsár - szólt az alispán szomorúan, rövid szünet után, mely alatt szemeit a lelkészre függeszté -, nem fogadod el kezemet, melyet szeretve nyújtok feléd?

- Sámuel - mondá emez komolyan -, ha a szívek megváltak, minek fogóddzanak kezeink? ezek az egymástól távozókat nem fogják együtt tartani.

- Hát te is - szólt az alispán fájdalmasan, midőn magát székébe visszaveté -, te is eltaszítasz magadtól?! Oh, Boldizsár! ha még te is, ki oly irgalmas s oly szerető vagy mindenki iránt, fölöttem pálcát törtél!

- Én nem törtem pálcát senki fölött - válaszolt Vándory mélyen meghatva a fájdalom által, mely testvére arcain mutatkozott -, s elhiheted, nem jöttem volna hozzád, ha nem lennék meggyőződve, hogy a jóindulat, melyet isten kebledbe teremtett, győzedelmeskedni fog a bűnös szenvedélyek fölött, melyeknek magadat átengedéd. De nincs időd késni, ha magadhoz nem térsz, a rossz, mit tevél, talán helyrehozhatatlanná válik. Tengelyi tömlöcben...

Ritka az, ki azon ember iránt, kit megsértett, főképp ha hibáját jóvá nem teheti, néha a gyűlölségnek egy nemét nem érzené keblében. Vétkes tetteinknek érzete oly kínzó, hogy tőle menekülni akarván, mindenhez folyamodunk, s inkább igazságtalanná válunk az egész világ iránt, hogysem a kínzó igazságot önmagunknak megvalljuk; nem bámulhatjuk tehát, ha Réty Tengelyi nevénél e pillanatban hasonló érzelmekkel telt el; s csak arra emlékezve, mit a jegyző végett szenvedett, Vándoryt félbenszakasztá. - Ne nevezd őt - mondá türelmetlenül -, bár soha nem hallottam, volna nevét életemben!

- Hát annyira jutottál - sóhajtott Vándory -, hogy tetteid megbánása helyett gyűlölséggel szólsz arról, kitől bocsánatot kellene kérned?!

- Bocsánatot tőle?! - szólt Réty, s arcai lángoltak. - Ki dúlta fel életem csendjét, mint ő? kinek köszönhetem, hogy egyetlen fiam házamat haragban hagyta el, s fülem hallatára átkozá végzetét, mert neki engem adott apául? ki foszt meg benned az utolsó szívtől, melyet eddig bírhattam? Mutass egyet fájdalmaim között, melyet nem általa vagy miatta szenvedek, s térden állva bocsánatot fogok kérni tőle.

- És ki mindennek oka? - kérdé Vándory nyugodtan.

Az alispán hallgatott.

- Ki oka - folytatá Vándory feddő hangon -, hogy a szelíd kötelék, mellyel egykor az élet kettőtöket összefűze, szétszakíttatott? ki üldözé a másikat?

Az alispán szólni akart, Vándory félbeszakasztá.

- Tengelyi tömlöcben, a legnagyobb gonosztevőkkel egy börtönbe zárva, s te, a megye alispánja, csak arra használod istentől adott hatalmadat, hogy kínoztad azt, ki egykor barátod volt, s kit most gyűlölsz, mert minden rosszat, mit neki tevél, elfelejteni nem tudsz. Kinek van itt oka panaszra?

- Én Tengelyi szenvedéseinek oka nem vagyok - mondá az alispán türelmetlenül -, meg vagyok győződve ártatlanságáról, de az igazság karját, habár látnám, hogy hibázik, én nem tarthatom fel.

- Sámuel - szólt a lelkész szomorúan -, e mentség jó lehet emberek előtt, de fogsz-e vele felléphetni isten előtt, ha tőled majdan Tengelyi szenvedéseiért számot kér?

- Én mindent tettem, amit csak tehettem - válaszolt Réty mindig nyugtalanabbul -, tulajdon kezességemet ajánlottam; kértem Nyúzót, meghagytam esküdtjének, hogy míg Tengelyi rabsága tart, vele minden lehető kímélettel bánjék; többet józanul senki nem kívánhat tőlem.

- Én sem, testvéred sem kívánhat tőled többet? - mondá Vándory szemeit öccsére függesztve - az, ki érted mindent feláldozott, mit mások e világon becsesnek tartanak?

Réty látszó zavarral tekinte körül.

- Ne félj - mondá a lelkész, s évek óta talán először keserű mosolygás játszék ajkai körül -, nincs senki a szobában, ki szavaimat hallhatná, ki előtt magadat szégyenlened kellene, midőn arra emlékeztetlek, hogy testvéred szól hozzád.

Réty szólni akart, Vándory félbeszakasztá.

- Igen, testvéred. Az irományok, melyekkel születésemet bebizonyíthatnám, elvesztek, s világi bíró talán elutasítana, ha most egyszerre nevemet s birtokomat követelve lépnék fel. Te tudod, hogy valót mondok, s nem fogod tagadni, hogy testvérileg bántam veled.

Réty háladatosságáról rebegett valamit.

- Ez háladatosságod? - kérdé Vándory keserűen - ez azon testvéri szeretet, melynek birtokában, minden egyébről lemondva, magamat gazdagnak érzém? ez teljesítése azon nem kért, de általad számtalanszor adott ígéretednek, hogy soha semmit, mi emberileg lehetséges, tőled nem kívánhatok, mit te megtagadnál?

Réty szólni akart, Vándory félbeszakasztá.

- Én bíztam szavadban, bíztam annyival erősebben, mennyivel inkább meg valék győződve, hogy semmit tőled kérni nem fogok, minek teljesítése nagy áldozatodba kerülne. Boldogok voltunk mindketten e viszonyok alatt, s én midőn a befolyást látám, melyet helyzetemben a földmívelő nép jobblétére gyakorolhaték, nem egyszer áldám istenemet, hogy magamat e pálya elhagyására elcsábíttatni nem engedém. Maga a viszony, melyben egykor Tengelyihez álltunk, helyreállt. A derék férfiú mindent, mit általad szenvedett, megbocsátva, szilárd lelkének egész barátságával fogott körül, s úgy látszott, a szeretet, mely közted s közte az egyetemen szinte közmondássá vált, tovább fog élni gyermekeitekben. S ki oka, hogy e szerencsés napok megváltoztak?

Réty ismét szólni akart.

- Nem akarok senkit vádolni - folytatá Boldizsár -, csak kérdeni akarlak: ha ezen időt későbbi életeddel összehasonlítod, hol lelkedet nagyravágyás ragadta meg s terveidnek szívedet feláldozád, mikor voltál boldogabb?... Sóhajtsz! - tevé hozzá rövid szünet után, mely alatt, mintha feleletét várná, szemeit reá függeszté. - Oh, Sámuelem, miért nem hittél akkor nekem, miért nem követted benső érzésedet, mely tetteid ellen felszólalt?... Nem szólok a szívtelen módról, mellyel Tengelyivel bántál. Ákos Vilmát szereté. Tudtad, éltem leghőbb kívánata, hogy e két fiatal ember, kiket én neveltem, s kikről tudtam, hogy egymást boldogítandják, el ne választassék egymástól; de büszkeséged nem tűrheté, hogy fiad egy jegyző leányát vezesse az oltárhoz, s Tengelyi, kit egész életedben barátnak neveztél, megszégyenítve küldetett el házadtól.

- Nem ismertem nőm szándékát - szakítá félbe Réty a szólót -, másképp bizonyosan nem tűrtem volna, hogy Tengelyivel így bánjék.

- Hagyján! - folytatá az előbbi, ki mindig melegebben, majdnem indulatosan kezde szólni - nem fogok veled vitatkozni arról, mennyiben egyezik meg ezen állításod azokkal, miket később tettél. Bármennyire ferde a nézet, apának a világ fogalmai szerint, joga van gyermekeinek jövőjéről határozni, s én nem fogok szemrehányásokat tenni, ha e joggal visszaéltél is. De vajon irományaim elrablása...

Réty görcsösen megragadá a lelkész kezét, arcai égtek. - Hát te is?! - mondá fájdalmas hangon - te is képesnek tartanál ily ocsmányság elkövetésére?!

- Isten látja lelkemet - szólt szemeit az éghez emelve az előbbi -, midőn házamnál az első rablási kísérlet tétetett, a gondolat távol vala tőlem. Önként lemondék minden követelésekről, melyekhez születésem feljogosított, miként juthatott volna eszembe, hogy valakinek érdekében lehet engem azon irományoktól megfosztani, melyekkel jogaimat bebizonyíthatám; a levelek, melyeket egykor tőled vagy nőmtől kaptam, magamon kívül ki előtt bírhattak beccsel? Mennyire nem gyanakodtam irántatok, láthatád abból, hogy midőn a történet után irományaimat Tengelyi gondjára bíztam, e határozatomat előtted s nőd előtt magam beszéltem el. De miután a rablás Tengelyi házában megtörtént, miután Viola vallomásában egyenesen Macskaházyt s nődet vádolá, miután meggondolám, hogy Tengelyi irományai senki előtt annyi beccsel nem bírhatának, hogy ily gonosztett elkövetésére birják, s leveleid, melyek kezemben voltak, születésem bebizonyítására csakugyan elégségesek lettek volna...

Vándory, mielőtt mindezen egyes tételeknek következését kimondaná, elhallgatott; Réty kezével takarta el arcát.

- Nem vagyok természetemnél fogva gyanakodó - mondá a lelkész, midőn a fájdalmat látá, melyet szavai Rétynek okoztak -, életem legnagyobb keserve, hogy felőled csak egy percig ekképp kelle gondolkoznom. Magyarázd meg mind e szörnyű körülményeknek találkozását, s én áldani fogom istenemet, ha tőled igazságtalanságomért térden állva bocsánatot kérhetek.

Réty fölkelt, s szobájában egypárszor a legnagyobb felgerjedésben fel s alá járt. Azon pillanatok egyikéhez jutott ő, hol a szív, tovább nem viselhetve terhét, kitárja legtitkosabb érzelmeit. Ha bírája előtt áll, ha vallomása életébe kerülne, a szerencsétlen férfi elmondott volna mindent. Minden tűrhetőbbnek látszott, mint hogy senkivel helyzetéről ne szóljon. - Vess meg - mondá szenvedéllyel, miután elbeszélte, mi részt vett neje az irományok elrablásában, mit ő csak a tett elkövetése után tudott meg -, vess meg, bátyám, vond el tőlem örökre szeretetedet, melyre úgyis érdemes nem vagyok, de én nem cselekedhettem másképp. Szerencsétlen végzetem úgy akarta, hogy e szörnyeteget válasszam nőmnek. Családi összeköttetései, szépsége s a magasztalók, kik őt az egész vidék legkitűnőbb hölgyének nevezék, elvakítának. Mielőtt őt az oltárhoz vezettem, nehogy határozata, melyre, mint jól tudtam, vagyonom befolyás nélkül nem volt, megváltozzék, nem említém soha testvéremet; miután nőmmé vált, napról napra felvetém magamban, hogy őt e titokba beavatom, napról napra vártam a kedvező alkalmat, s mindig elhalasztva feltételemet, soha annak kivitelére elég bátorsággal nem bírtam; így történt, hogy nőm e viszonyról mindaddig semmit sem tudott, míg annak felfödözését, meggyőződésem szerint, továbbra nem halaszthatám. Észrevéve Ákos szerelmét e szerencsétlen asszony, ki büszkeségének mindent feláldozni képes, azt kívánta tőlem, hogy Tengelyit vagy inkább leányát kitiltsam házamból. Megvallom, szerettem volna, hogy fiam másképp válasszon, de részint mert téged, ki iránt annyi köszönettel tartozom, megsérteni nem akartalak, részint mert fiam önbelátásától vártam szándéka megváltoztatását, mindig elleneztem nőm akaratát. Ekkor ő, hogy - mint mondá - gyengeségemet jóvátegye, önmaga tette azt, mire engem nem bírhatott. A gondolat, nem fogsz-e te, midőn legjobb barátodat általam megbántva látod, annyira neheztelni, hogy megbánod nagylelkű tettedet, melyért ily hálátlansággal fizeték, mondhatlan aggodalommal tölté lelkemet. Szemrehányásokat tettem feleségemnek, s miután általa kigúnyoltatám, hogy egy szegény lelkész- s egy falusi jegyzőtől annyira félek, elmondtam a viszonyt, melyben hozzád állok, s miként, ha a hatalmadban levő irományokkal, melyeknek nagy része saját kezemmel írt levelekből áll, élni akarsz, csak tőled függ, hogy jószágaink felének birtokába helyezzed magadat. A szerencsétlen asszony nem bízott nagylelkűségedben, s elcsábítva az alávaló által, ki teljes bizalmát bírá, gonosztettekre vetemedett. Mondd magad, előre láthattam, vagy csak képzelhettem-e, hogy midőn a viszonyt, melyben hozzád állok, nőmmel közlöm, szavaimnak ez lesz következése?

- Szegény Sámuelem! - sóhajta Vándory.

- Oh, bátyám - folytatá a másik, szemeit ég felé emelve -, nem sejdíti senki, mit szenvedek! Gyermekeim megvetéssel fordulnak tőlem el, becsületes nevem veszélyben forog, te magad gonosztevők cimborájának gondolsz.

Vándory szólni akart.

- Ne szólj, ne vigasztalj - mondá emez. - Gonosztevők cimborájának! s hát nem vagyok-e az, kényszerítve helyzetem által, hogy minden befolyásomat ez alávalóság elpalástolására használjam?

- Való, a kötelékek szentek, melyek nődhöz kötnek - mondá a lelkész rövid gondolkozás után -, te el nem hagyhatod őt bajában, sőt bármi mélyre süllyedett, te őt, amennyire lelkiismereted engedi, védelmezni tartozol! Fel szabad, sőt fel kell áldozni önmagadat, ha java kívánja; de hol

egy embernek élete forog veszélyben, s vétkes nőd büntetlensége csak úgy érethetik el, ha érte az ártatlant áldozod fel...

- Értelek - válaszolt a másik -, s hidd el, ha nőm feláldozása Tengelyinek hasznára lehetne, egy percig sem kételkedném. Én ez asszonyt ismerni s gyűlölni tanultam. De ha nőmet a bíró elébe állítom, ha tulajdon, ha gyermekeim nevét megmocskolom, mit használok? Mennyivel bizonyosabb, hogy Tengelyi irományai ügyvédünk által nőm parancsára raboltattak el, annál valószínűbbé válik a bíró előtt, hogy a gyilkolás, mellyel vádoltatik, csakugyan Tengelyi által követtetett el.

Vándory átlátá e nézet helyességét, s midőn maga is meggyőződött, hogy az alispán Tengelyi megszabadítására jelenleg semmit nem tehet, szomorúan csak arra kérte, hogy a jegyzőt fogsága alatt legalább minden haszontalan kínzástól oltalmazza meg.

Réty bámulva hallá a módot, melyen Tengelyi iránt adott parancsai teljesíttettek, s megígéré, hogy holnap maga Porvárra megy, s a szerencsétlen rabot minden lehető kényelemmel látja el.

- Így, Sámuelem - szólt Vándory meghatva -, tégy mindent, mit szegény Jónásunk sorsának enyhítésére tehetsz; a többit bízd istenre.

Réty felsóhajtott.

- Ne mondj le reményeidről - folytatá az előbbi biztató hangon -, meglátod, végre minden jó lesz.

- Bátyám - mondá Réty szomorúan -, kit önkeble vádol, annak nincsenek reményei!

A hang, mellyel e szavak mondattak, mélyen hatott Vándoryra. Azért jött, hogy öccsének szemrehányásokat tegyen, de mihelyt fájdalmát látá, e föltétel feledve volt, s a jámbor lelkész most csak vigasztalásra érzé fölhíva magát. Elmonda minden lehetőséget, mely által Tengelyi szomorú helyzetéből megmenekülhet; emlékezteté öccsét azon üdvös befolyásra, melyet ő mint a megye alispánja a vádlott sorsára gyakorolhat; szólt azon boldogabb napokról, melyek bizonyosan jőni fognak, hol Ákos- s Vilmának szeretete felbonthatatlan kötelékekkel fogja újra összefűzni az egykori barátokat. - Valamint a félelem, úgy ragályos a remény is, s Réty nem állhata ellent a bizodalomnak, mellyel bátyja a jövőről szólt, s végre önmaga is nyugodtabbá lett.

- Boldizsárom - szólt végre -, mi boldog vagy te, kinek keblét annyi bizalom tölti el, hogy a kincs, melyet magadban hordasz, elterjed azokra is, kik hozzád közelítenek.

- Boldog? igen, Sámuel, én az vagyok - válaszolt emez testvére kezét fogva -, de hidd el, ti is azzá lesztek. Optimistának szoktál nevezni; meglátod, hogy életnézetem nemcsak a legboldogítóbb, de a leghelyesebb. Kinek hite nem puszta szavakban áll, az nem kétkedik isten jóságán. Én, részemről, előbb hiszem, hogy a nap többé fel nem jő láthatárunkon, mint azt, hogy isten nem boldogságra teremtette az embereket. Te más úton akartál szerencséssé lenni, mint melyet a végzet elődbe jelelt, s nem panaszkodhatsz, ha boldogtalanná váltál. A bányász, ki a föld gyomrában kincseket keres, s munkássága céljául oly tárgyat jelelt ki, melyet a sors előtte elrejtett, örök setétben dolgozik, de a hegytetőn melegen világít a napsugár most is, mint mikor aknájába merült. Térjen vissza homályos ösvényéről, s e szép világot minden örömeivel oly bájlón fogja ismét találni, mint azt elhagyá. De öcsém - tevé hozzá -, isten veled, éjfél elmúlt, mennem kell. Holnap reggel veled megyek Porvárra, addig is vigasztalják boldog álmok lelkedet.

Réty a távozót kebléhez vonta, s midőn hosszú ölelkezés után elváltak, mindkettőnek könnyek ragyogtak szemeiben.

35

Azon ponthoz értem, hol elhagyva előadásom eddigi modorát, történetem fonalát megszakaszthatom. A regény- s történetírónak legszebb kiváltságai közé tartozik, hogy érdektelen korszakokon átlejtve, csak azt veszi fel előadásába, mit legszebbnek vagy nagyszerűebbnek tart; miért ne élnék e kiváltsággal, melyet az életben is néha oly nehezen nélkülözünk? Ha a gazda tavaszkor földjét megmunkálta s elvetette, néha mi jól esnék neki aludva átlejteni az időszakon, mely e pillanat s az aratás között fekszik; s ha életünk regényét bevégeztük - mert hisz van regénye minden életnek, s a legszárazabb tanárnak voltak napjai, midőn a kevés nedvesség, mely még benne volt, könnyekben pergett le arcain - mi jól esnék alunni a rövid ábránd után, mely néha oly unalmas valósághoz vezet! A sors az embertől ez adományt megtagadta, s csak a regény- és történetíró tartotta fel e kiváltságot.

A regény- s történetíró - a komoly tudományt s derült művészetet miként mertem egymás mellé állítani? - De valóban oly nagy-e a merény? Kik való vagy legalább valóknak tartott történeteket azért adnak elő, hogy belőlök többnyire hamis erkölcsi tanokat vonjanak ki, magasabban állanak-e azoknál, kik, hogy bizonyos morális igazságokat elmondhassanak, egy történetet költenek, mely sokszor hasznosabb, sőt néha valóbb is igen soknál, mit történetkönyveinkben tanulunk? Ki a jelen erkölcsök képét adva, kortársaink jellemén, a századokon keresztül viselt láncok nyomait mutatja fel, nem inti-e az embereket ugyanarra, mint azok, kik régiség-táraikban a valódi láncokat csörgetik előttünk, melyeket apáink viseltek? nem intenek-e arra mindketten, hogy őrizkedjünk a szolgaságtól? A valónak felkeresése az, mit a regény-, mint a történetíró feladatául kitűz; s az előbbi, ha állításainak bebizonyítására az emberi természetre hivatkozhatik, miért pirulna a tudós előtt, ki minden tényt tíz írott oklevéllel bizonyíta be. - A történetíró nagy jellemek leírásával foglalkozik - a regényíró néha a mindennapi élet szerényebb körében választja személyeit; de csakugyan oly nagy-e e különbség? Azon jellemek, melyeket nagyoknak nevezünk, nem koruk s körülményeik által váltak-e azokká? A történészet egy nagyszerű mikroszkóp, ahová fordítod, óriásokat látsz, de azért az általad bámult egyén nem válik nagyobbá, s a dicső jellem néha tökéletes képmása annak, mely évekig észrevétlenül melletted állt. Nem tetteinek színhelye, nem a lárma, mellyel fellép, nem címe teszi valóban érdekessé az embert. Az egyetlen jel, min valóban nagy szíveket a gyáva csoport között, mely nagyságot utánoz, kiismerhetsz: a nagy szeretet, mellyel valamely nemes tárgy iránt elteltek, s a történet nem mindég ilyenekből választja marionettjeit, melyekkel az egyes korszakoknak eszméit eljátszatja.

De ismét tévelygek, s mint a világon sok becsületes ember, kötelességeimről szólok, ahelyett, hogy azokat teljesítsem, azaz regényemet folytassam; - azonban három hónapra (s pedig ily hosszú időszakon lejtettem át) ennyi elmélkedés talán nem sok, s ha olvasóim megfontolják, hogy egy egész kellemetlen tél leírásával kíméltem meg őket, megbocsátják e kitérést, főképp ha tekintetbe veszik, mennyi történhetett Taksony megye főhelyén a farsangon által, mi engem leírásra csábított már csak azért is, hogy az ellenem emelt vádat - miként történetem csak aljas körökben forog s paraszt-szenvedések apoteózisát foglalja magában - megcáfoljam.

Tudva való dolog, hogy a magyar nemesség, mely a nemzet többi rendeivel mindenben testvérileg osztozik, Castor és Polluxként a parasztokkal úgy rendezte el dolgait, hogy nyárban, őszkor s tavaszkor ezek, télben ő maga fáradjon, s pedig nemcsak nappal, hanem egész éjszakákon keresztül; azt tűzvén ki magának feladatul, hogy a híres *csárdás*, melynek fenntartása, mint mindenki átlátja, a nemzet legnagyobb érdekében fekszik, mindig nagyobb tökélyre emeltessék. Csak tőlem függ, s ha e három hónap történetét elmondom, oly bálokat

írhatnék le, melyeknek leírásánál szép olvasónéim szívöket dobogni, tiszteletreméltó anyáik, kik őket táncvigalmakra vezetni szokták, egész testöket izzadni érzenék. Bálokat, mondom, olyakat, melyek a szegények számára tartattak, s melyekből mindent levonva, harminckét for. tizenkét kr. tiszta jövedelem az ínség enyhítésére maradt; egyet, mely a kisdedóvó intézet javára adatott, s melyből ez intézetre nézve anyagi haszon ugyan nem, de annyival nagyobb morális jó háromolt, miután egy földesasszonynak gyermeke, azalatt, míg anyja idegen kisdedek javára táncolt, szamárhurutban meghalván, a kisdedóvás szüksége az egész megyében elismértetett; bálokat, mondom, melyek a polgári kaszinó termeiben tartattak, s melyeken felvilágosodott századunk szelleméhez képest az egész nemesség részt vett, noha a nemes kaszinó polgári meghívóitól soha ezen megtiszteltetés viszonzását nem kívánta meg. Ebédekről szólhatnék, hol, ha a közmondás: *in vino veritas*, igaz, az, ki a fölköszöntéseket hallá s megérté - mihez legalább négy pohár bornak kiivása kívántatott -, meggyőződött, miként e haza nemcsak jó borokban, de nagy férfiakban is gazdag - s hol olvasóimat annyira jó társaságba vezethetém, hogy azok között, kik lerészegedtek, a legalsóbb rangú legalább is főesküdt volt. Játszó társaságoknál mulathatnék, hol azon franciák, kik a nyilvános játék törvény általi eltiltását hazájokban ellenezték, meggyőződhetnének: mennyire hibáztak e törekvésökben, miután a játék törvény által el lehet tiltva, s azért a kávéházban a fáraó-asztal mellett szintoly jól mulathatni, főképp, ha a bank az alispánok egyike által tartatik, mert - bírálóim engedelmével ismét deák szavakkal élve - a közmondás szerint *praesente medico nihil nocet*, ha az, ki a törvények fenntartásával megbízatott, jelen van, a törvények megszegése természetesen senkinek nem árthat. Elmondhatnék sok nemzetes esti mulatságot, vitézlő szerelmet, sőt nehány tekintetes házasságot is, s azok, kik regényemet szívesen nemesebb körökben látnák mozogni, elbájolva olvasnák harmadik kötetemet - de ki tehet róla! nem mindenki bír azon finom tapintattal, mely ily dolgok leírására kívántatik, s annyi ideig foglalkoztam regényem szegény személyeivel, hogy végre magam is szinte elparasztosodtam. Senki sem tiszteli a nagy világot inkább, mint én. Voltak idők, hol szerettem is, s ez érzemény - mint sokszor - azzal végződött, hogy hajlandóságom egykori tárgyát csupa tiszteletből, amennyire lehet, kikerülöm. Azt is tudom, hogy oly regény soha nem érdekelt szobaleányt, melynek hőse nem legalább gróf; inasok pedig a színházban nem tapsolnak, ha pénzökért nem valami herceget látnak meghalni. De hiába! azon különcök közé tartozom, kiket a kis világ - melyet isten teremtett - az úgynevezett nagy világnál inkább érdekel; kik a napkeletet szebbnek tartják, mintha az utcáról valamely nagy úr termeiben a gyertyák gyújtását kémlelhetik, s oly szerencsétlen valék, hogy több érdekes egyediséggel találkoztam, ki gyolcsingben - mint olyannal, ki divatos köntösben járt; a minta-regénynek írását, melynek minden kitűnő személye tizenhat őssel bír - s az egy jóravaló ember is, ki parasztnak látszik, a regény végén felnyitja ruháját s csillagot mutat, hogy mindenki a hercegre ráismerjen - ügyesebb kezekre kell bíznom. Ez utódom Porvár magasabb társaságában sok egyént fog találni, kit én olvasóimmal nem ismertettem meg, s kit ő igen jól használhat.

Ott van mindenekelőtt Csatlósy táblabíró úr, híres hazafisága által ismeretes, nemcsak Taksony, de a szomszéd megyékben is. Ha kedves ételeit kérded: a kocsonya- s disznótokánnyal nem mérkőzhetik semmi; ízlése szerint Beethoven művei Bandi cigány nótáit nem pótolhatják; soha idegen kelmét - kivévén csak, ha a magyarnál olcsóbb - nem vásárol. És mennyire szereti hazáját? Ha vele egy ideig társalkodtál, a haza, a szabadság mindazon felséges szavak, melyeknek hallásánál máskor szívedet dobogni érzed, annyira szokottakká válnak, hogy kimondásuk csak oly hatást tesz, mintha valaki jóreggelt, vagy alázatos szolgát mondana. Nem mindennapi szeretet ez, mely tolakodás által kedvesének alkalmatlanná válik, hanem rendkívüli érzemény, minőt Schiller Toggenburgjában leírt, hol a lovag ott ül zárdája előtt, s felnéz kedvesére, s néz mindig, néz végső órájáig, és soha nem tesz semmit, de szeret véghetlenül. Schiller egy más lovagról is énekelt, kinek kedvese kesztyűjét vadállatok közé

dobta, s őt felszólítá, hogy azt hozza vissza. A lovag megtette, de elhagyta kedvesét. Csatlósy, ha egyetlen kedvese, a haza, tőle ily valamit követelne, egészen másképp viselte volna magát. Ő otthagyta volna a kesztyűt, de szeretete nem változott volna - e szeretet benne második természetévé vált. Tudja mindenki, nincs érzelmünk állandóságára nézve semmi veszedelmesebb, mint ha kedvesünk sok költségünkbe kerül. A rendes fizetés elöli legszebb érzelmeinket. A táblabíró tudta ezt, s azért őrizkedett, hogy kedves hazájával ily viszonyba ne jöjjön, legfeljebb néha egy kis ajándék vagy nagy ígéret - ez az, mi szerelmünknek nem árt, s mire ő késznek mutatkozott. Csatlósy tagja, sőt választmányi tagja vala majdnem minden társaságnak. Azoknak egyike, kik a választmányi ülésekben meg nem jelennek, s évenkinti aláírásukat meg nem fizetik, de minden névkönyvben feltalálhatók, s így a számos részvétleneknek például szolgálhatnak. Szóval Csatlósy egyike a legtiszteletreméltóbb egyedeknek, valóban népszerű jellem, habár nem oly ritka, mint ennyi érdemei után gondolhatnók.

Palaczkay, volt főbíró, szinte érdekes egyéniség. Miután Solon azt, ki az athenei polgárok között semmi párthoz nem tartozott, büntetéssel fenyíté, ha e törvény Corpusjurisunkban állna, Palaczkay jutalomra számolhatna - mindig nemcsak egy, hanem valamennyi párthoz tartozván. Senki nálánál nem tudta jobban, miként arra, hogy haladjunk, szükséges egyszer jobb, másszor bal lábunkkal előre lépni; senki nem volt inkább meggyőződve, hogy a természet, midőn két fület s pedig mindeniket fejünk különböző oldalán s csak egy szájat adott, mely e két fül között áll, arra akart figyelmeztetni: hogy hallgassunk jobbra s balra mindenre, mit mások körülöttünk mondanak, de beszédünkkel maradjunk mindig a két vélemény között. Szóval Palaczkay a világ legildomosabb embere volt.

Nem kis szerepet játszik ezeken kívül Talléros János, Porvárnak millionáriusa, kinek legalább kétszázezer forintja van, s ki Taksony megyében az új kor arisztokráciáját, azaz a pénzarisztokráciát képviseli. Nevetségessé szoktuk tenni az arisztokráciának ezen nemét éppen úgy, mint a régiebbet tiszteljük. Én nem látom át, miért? A régi arisztokráciának kezdete homályos, s valóban nem egy család alig tudja megmondani, kitől származik; nincs-e ez így újabb arisztokráciánknál is, hol senki nem tudja: a tőzsérnek apja vagy nagyapja hol szerezte az első forintot, melyen roppant vagyona épül? Az első, ki nagy családokból magát kitünteté, sokszor híres rabló volt, ki hatalmas kárával egész vidékeket rémülésben tartott. A tőzsér néha híres uzsorástól vagy csalótól, vagy tolvajtól származik. Nagy családok emlékei legalább hazájok, de néha a világ történeteivel összekötvék; de nem úgy van-e az pénzarisztokratáinkkal is, kik egész vagyonukat az öt vagy három per centeseknél szerezték. Nagy családok, ha valamely uralkodó meghal, gyászt öltenek fel; de volt-e valaha királyoknál hasonló gyászolás ahhoz, melyet Európa tőzsérei között Filep Lajos halálánál látni fogunk? Nagy családok ivadékát néha arcvonásairól ismerjük meg; de nincsenek-e jellemes vonásai a pénzarisztokráciának is? - azoknál különös hajlamokat s szeszélyeket találunk - ezeknél is; azok a nem nemest néha megvetik - ezek azt, kinek pénze nincs - mindig; szóval a hasonlatosság tökéletes, s csak észre mutat, ha Porváron az új arisztokráciának képviselőjét a főispán után leginkább tisztelik.

Még sokakat említhetnék; Zászlósy urat, ki mióta a diáknyelv divatból kijött, elszomorodott nagyon, mert - mint mondá - eszerint egészen hasztalanul járt iskolába. Egy mezei táblabírót, ki soha regényeket nem írt, hanem szántatott, vettetett, pálinkát égetett és sőréket hizlalt, s így egészen oly ember vala, ki a politikára kiképezte magát, miután hihető, hogy egész életében gazdálkodva megtanulta, miként válhatik ez is jövedelmezővé, legalább magára nézve. A megye főmérnökét, kinél senki jobban tarokkozni nem tudott, s egy tudóst, ki úgy járva körül, mintha ő valami különös volna, miután semmi másnak nem tartathatott, végre nagy tudományosság híréhez jutott; de amint mondám, másokra kell bíznom mindezeket, s visszatérnem Tengelyi családjához, mely - Porváron egészen visszavonulva élt.

Tengelyiné kevés nappal, miután férje elzáratott, szinte Porvárra jött, s egy kis házban vevé lakását. A szegény asszony alig bírta el keservét. Erzsébet büszke vala férjére. Igaz, egy falusi jegyző feleségének büszkeségre talán kevés oka lehet, de a tisztelet, melyben férje az egész megyében állt, Vándorynak s egykor magának az alispánnak barátsága, az általános bizodalom, mellyel majdnem mindenki iránta viseltetett: feljogosíták őt, hogy emeltebb fővel járjon körül, mint más jegyzők feleségei. Ahová jött, mindenütt férje magasztalását hallá - nincs becsületesebb ember a megyében, mint Tengelyi -, ez vala a közvélemény, s ennek tudása Erzsébetnek jobban esett, mintha nagyságoltatnék. És most - férje tömlöcben, ocsmány gonosztettel vádolva, kitéve oly veszélyeknek, melyekre csak borzadva gondolhatott. - Erzsébet erős lelkű asszony vala; Tengelyi minden bajai közt benne mindig támaszt talált, melynek szilárdságában bízhatott; de az, mi most történt, több volt, mint amit a szegény nő elbírhatott. Mintegy elkábulva fájdalmában járt körül, kis háztartásának gondjai elveszték előtte érdeköket - leánya maga sem bírá többé felderíteni kedvét, s kik őt előbb ismerék, most résztvevőleg suttogták egymásnak, hogy Erzsébet szerencsétlenségét túl nem fogja élni.

Egészen másképp hatottak e viszonyok Vilmára. Mint a virág, melyet minden szellő ingat, s melynek a természet, hogy eltiportatástól megőrizze, csak szépségét adta - ilyen volt ő boldogabb napjaiban. Senki e szelíd teremtésben, mely a gyengeség minden szeretetreméltó tulajdonaival bírt, lelkierőt s szilárdságot nem keresett volna. Apjának szerencsétlensége s a kétségbeesés, melyben anyját látá, erőt adának neki, hogy azzá legyen, mire szüleinek szükségük vala - vigasztalójok. Vilma meg vala győződve apja ártatlanságáról, s erősen remélé, hogy az igazság ki fog világlani nemsokára, de a helyzet, melyben e tisztelt férfit látá, mélyen fájt szívének, annyival inkább, mert azt hívé, hogy szenvedéseinek egyik oka ő maga. Éjszaka, ha észrevevé, hogy anyja alszik, néha órákig térden állva kérte istenét, hogy könyörüljön szülőinek ártatlan szenvedésein - arcát vánkosával takarva sírt sokszor reggelig, de mikorra anyja felébredt, Vilma már letörülte könnyeit, s nyugodtnak látszott. Színlelt derültsége néha megnyugtatá még anyját is; s kik e hölgyet előbb ismerék, főképp kik a szenvedélyes keservnek tanúi voltak, mellyel apjának szerencsétlensége őt az első pillanatokban megragadta, alig magyarázhaták magoknak a változást, mely, mióta Porvárra jött, rajta történt. Kevés ember tudja, hogy azon gyengeség, melynek kútforrása a szív, erővé válik, mihelyt nem kedveseinek kívánatai, hanem nagy viszontagságok ellen kell küzdenie. Az önző, ki, hol érdeke vagy csak szeszélye úgy kívánja, a mindennapi életben tántoríthatlanul ellenáll kedvese kívánatainak, gyáván enged, ha akarata nagyobb erővel jő összeütközésbe; de kinek szívét szerelem tölti el, arra a külvilág csapásai éppen ellenkezőleg hatnak. Így edzé meg Vilma szívét azon szeretet, mely mindent tenni képes, mert mindent tűrni kész, s Ákos szerelme több boldogságot nyújtott neki, mint mit a világ minden szenvedései tőle elvehettek. A szegény leány néha szinte szemrehányásokat tett magának, hogy családja bajai között ily szerencsésnek érzi magát.

Ha valaha fiatalember, Ákos megérdemlé e szerelmet.

Van egy kor életünkben, hol mindenikünk megunva a bizonytalan álmodozást, végre bizonyos célt keres magának. Életünknek egyik legkellemetlenebb időszaka ez; de miként ifjú testünk a tavaszi lázban, úgy a lélek e betegségben fejlődik ki - mely alatt mindent, mit maga körül lát, undorral tekint. - Ákos e koron túl volt. Ha más viszonyokban él, ha mindazok, miket apja körül lát, őt a pályától - melyen amaz járt - vissza nem ijesztik, vagy ha Vilmát nem ismeri - talán a közélet körébe vetette volna magát; hisz ki látja át ifjú korában, hogy azon eszmék, melyekért lángolunk - szebbek, mint hogy azokat valósítani lehetne; s hogy az, mit tevékenységünkkel a közélet mezején elérhetünk, nem érdemli, hogy érte lelkesüljünk. Ákos más helyzetben, mint sok jeles tehetség e hazában, valószínűleg szinte csak azon fáradozott volna, hogy azt, mi eszméiben magasabb, azon középszerűségre szállítsa le, mely mellett

sokakkal együtt járhat; hogy nagyszerű érzeményeit hangos szavakra váltva, teli marokkal szórja ki az emberek között; de a tapasztalások után, melyeket apjánál tett, Ákosnak ily élethez kedve nem lehetett. Az ifjú többször jött érintkezésbe a tömeggel, s amit ilyenkor látott, nem buzdítá őt arra, hogy kegyei után fáradjon. A tömeget szeretni vagy gyűlölni, becsülni vagy bárminő emberi érzelemmel viseltetni iránta, valóságos képtelenség - gondolá sokszor magában. - E lelketlen emberhalom, mely echoként közönyösen szólal fel minden hangnál, csak elég erősen s azon helyről kiáltassék feléje, melyre felelni szokott, nem érdemli, hagy szeressed vagy gyűlöljed. Mint a homokoszlop, melyet a fergeteg a pusztán felkapott s mely a vándor karaván eltakarja; mint a lavina, mely midőn a bércről dörögve a völgy be zuhan, erdőt s falut magával ragad - ilyen e tömeg mozdulataiban. Elem, melynek hatása fenséges, nagyszerű s borzasztó lehet, de melynek akaratlan hatalmát becsülni éppoly balgatagság, mint iránta megvetést színlelni. A legjózanabb vigyázni, hogy vele érintkezésbe ne jöjj. Ákos úgy hivé, hogy ki egy szeretett lénynek boldogítását tűzte élete céljául, elérhetőbb, de nem kevésbé szépet választott magának, mint ki babérért fárad, s főképp miután Vilmát szenvedni látá, kizárólag neki szentelte életét.

Az alispán maga nem ellenezte többé fia kívánatát, s Ákos boldogságának csak azon aggodalom álla útjában, melyet Tengelyinek még mindig bizonytalan sorsa felett érzett.

Kálmán osztá barátjának ezen aggodalmait, mégis soha ember talán boldogabbnak nem érzé magát, mint ő ez egész idő alatt. Etelka az utósó történetek által ismerni tanulta ez ifjú jellemének jobb oldalait. - A lelkesedés, mellyel minden alkalommal, hol valakit elnyomatni látott, felszólalt, a férfias elszántság, mellyel ha segélye kívántatott, fellépett, elfelejteték hibáit, vagy inkább meggyőzék Etelkát, hogy miután e földön teljes tökélyt találnunk nem lehet, jobb olyanhoz ragaszkodni, kinek tévedései a főből, mint olyanhoz, kinek hibái a szívből erednek. Igaz, hogy Kálmán vígabb óráiban még most is lármásabb volt, mint azt az illendőség kíváná, s minden szeretete mellett, mellyel Etelka iránt viseltetett, nem győzheté magát le annyira, hogy sokszor az agarászatról ne szóljon, sőt valahányszor az idő engedé, ne vadásszon - de mindezen kis hibák mellett Etelka rég el vala határozva, s az egész világ által Kálmán jegyesének tekintetett, ámbár mostohája százszor mondá, hogy soha e házasságban megegyezni nem fog.

Magára Tengelyire az, mit rabsága alatt szenvedett s tapasztalt, nem maradt hatás nélkül, csakhogy e hatás, mint szilárdabb jellemű egyediségeknél mindig, ahelyett, hogy jellemét megváltoztatná, inkább eddigi erényei- s hibáinak megerősítésére szolgált. Olvasóim ismerik Tengelyit. Azon egyediségeknek egyike vala ő, kiket a végzet nagyszerű tulajdonokkal keskeny körökbe állított. Mint a tölgynél, mely sűrű erdőtől körülvéve szabadon nem nőhetett, a csomós, összevissza görbült ágakon a küzdelmek nyomát látni, melyekkel keskeny körén áttörni iparkodott: úgy ily férfiaknál sokszor csak szögletességökön vesszük észre, hogy tágasabb körbe valók, mint hol őket találjuk - s nincs e földön senki, ki szánakozásunkat inkább érdemlené, mint ezek. Egy nagy taposómalom az élet, melyben, ha lebukni nem akarunk, előre kell iparkodnunk, s ezen emelkedési vágy, mely az egészt mozgásban tartja, szükséges az egyesnek boldogságára is, de csak annyiban, amennyiben a legközelebbi lépéseknél túl nem terjed. Mint a tudományokban, úgy az életben a legnehezebb, de egyszersmind a legszükségesebb kijelelni a határokat, melyek közé munkásságunkat szorítani akarjuk, s ki ezt nem teszi, mindig szerencsétlenné válik. Sokszor igazságtalan irántunk a sors, s nem teljesíti legszerényebb kívánatainkat sem; s ha mi magunk voltunk igazságtalanok követeléseinkben, mit várhatunk egyebet, mint hogy ifjúságunk felette szép reményei később megbosszulják magokat? mit várhatunk mást, mint hogy magunkon is tapasztalandjuk, miként az embernek nem annyira az, amit vesztett, mint az, amit el nem ért: tölti fájdalommal keblét.

Tengelyi érezte mindezt, s sokszor feltevé magában, hogy felhagyva minden magasabb vágyakkal, tisztán saját körére fogja szorítani munkásságát.

„E hazának átalakítása nem oly feladat, melyet a tiszaréti jegyző magának kitűzhetne - így szólt sóhajtva -, miért keressek ellenségeket magamnak, fáradságom nem vezethet eredményhez? A gyöngy is csak akkor nyeri egész becsét, ha átfúrva felsoroltathatik; az ember akkor ér legtöbbet, ha természetes sorából ki nem lép." De nyugodtabb pillanatainak ezen gondolatai a szegény jegyzőnél csak addig tartottak, míg valakinek elnyomatásáról vagy igazságtalanságról hallva, ismét új sikeretlen küzdéshez felhíva érzé magát. Azon inpraktikus emberek közé tartozott ő, kik soha átlátni nem akarják, hogy mívelt századunkban az, ki az elismert morál parancsait mindig követni akarja, s elfelejti, miként minden erkölcsi parancsnak számtalan polgárilag parancsolt kivételei vannak - sokkal biztosabban jut vesztőhelyre, mint a mennyek országába.

Főképpen most, mióta új szerencsétlensége által szíve elkeseredett, Tengelyi még hajthatatlanabbá vált. Völgyesy tanácsa s Vándory, sőt Ákos kérései nem bírhaták őt még arra sem, hogy Rétyvel csak szóljon. Minden eszközt, melyet vádlottak igazolásukra használni szoktak, de mely erkölcsi fogalmaival ellentétben állt, ő haraggal elutasított magától! habár Völgyesy nem egyszer figyelmessé tevé őt a nehézségekre, melyeket védelmének önmaga gördít elébe.

- Ártatlan vagyok - szólt ily alkalommal -, s az ki fog sülni, most vagy később. Ha már be kell bizonyítanom, hogy nem vagyok gonosztevő, nem fogom azt soha tenni oly eszközökkel, melyeket használva önmagamat lealacsonyítom.

Hasonló vitatkozásban találjuk a jegyzőt fiatal ügyvédjével most is.

Az alispán, mihelyt Porvárra jött, Tengelyit az alsó börtönből, hová először záratott, azon szobába helyeztette által, mely, mint tudjuk, eddig Rétyné eleségkamrájának használtatott. Mennyire a hely engedé, a rabnak azon szerény kényelmek megadattak, melyekhez tulajdon házában szokott, s melyek által helyzete, főképp miután családja látogatásának akadály nem gördíttetett elébe, tűrhetőbbé vált. E szobának ablaka az udvarra nyílt, s Tengelyi a vasrostélyokon át nézé a derült márciusi napot, melynek sugárai alatt a tetők hóborítékának végső fehér foltjai lassanként leolvadoztak. Völgyesy a legnagyobb felgerjedésben járt a szobában fel s alá.

- De gondolja meg, tisztelt barátom - szólt emez szinte az ablak mellett megállva -, mily megalázás lehet abban, ha Rétyvel egypár nyájas szót szól, vagy a főispánt, ki oly barátilag nyilatkozott minden alkalommal, egyszerű levél által kéri, hogy perének döntése elhalasztassék.

- És én azt mondom, hogy van benne megalázás - válaszolt a jegyző türelmetlenül. - Én nem fogok koldulni senki előtt, nem fogok kegyelmet kérni senkitől, ártatlan vagyok, ítéljenek el, az az ő dolguk.

- De hisz nem szükséges, hogy kegyelemért kérjen - szólt az ügyvéd sóhajtva -, én nem kívánok mást, mint hogy csak barátságosan bánjék velök, hogy azokat, kik részvétet mutatnak, magától el ne taszítsa, mint minap Krivérrel s a főügyésszel tevé, kikből ismét ellenségeket csinált.

- S minek köszönhetem e részvétet? - válaszolt a jegyző az előbbi hangon. - Azt hiszi, ártatlanságomnak? Isten mentsen; ha a főispán felőlem nem szól kedvezőleg, legnagyobb ellenségeim lennének, s ilyenekkel társalkodjam? Mikor Ádám a paradicsomban maga volt, vadállatokkal mulatott; sokan akarták ezt tenni napjainkban is, de a tapasztalás mutatta, hogy ily társalkodás nem marad büntetlen. Rúgnak, harapnak mind, legjobban tesz, ki tőlük őrizkedik.

- Édes Tengelyi uram - szólt ismét az előbbi majdnem könyörgő hangon -, gondolja meg a vád szörnyűségét, a következéseket!

- Fel fognak akasztani, le fognak fejezni, nemde? - mondá a jegyző keserűen, ki vita között, főképp mióta szabadságától megfosztatott, többnyire inkább szenvedélyét, mint belátását követé. - Tegyék, s szálljon vérem fejeikre, nem az első ártatlan leszek, kit meggyilkoltak: Végre így vagy amúgy, meg kell halnom egyszer, s rövid idő múlva emlékem elvész az emberek között. A Lethe, mely a régiek szerint a halottak országát az élettől elválasztja, nemcsak azoknál, kik rajta keresztülmentek, de az innenső parton maradottaknál is eltörli az emlékeket.

- És családja? - szólt Völgyesy fájdalmasan - gondoljon családjára, barátom.

Tengelyi arcain mondhatatlan fájdalom kifejezése vonult át: kezével takarva szemeit, egy ideig hallgatott.

- Mit akar, hogy tegyek? - szól végre meghatásában remegő hanggal. - Azt kívánja, hogy Nyúzót térden állva pártfogásáért kérjem? megvesztegetésekhez kell-e folyamodnom? pénzért hamisan esküvő tanúkat vásárlani, vagy más ehhez hasonló eszközökhöz nyúlni, melyektől undorodom? noha nem titok előttem, hogy ilynemű perorvoslatoknak hatása sokkal nagyobb, mint azoké, melyekről iskoláinkban tanulunk. Hazánkban a büntetőjog a homoeopathia elveit követi, s ki alávalósággal vádoltatott, néha csak azáltal segíthet magán, hogy aljasságra vetemedik. Bíráink itt Porváron fajunk keleti származását akarják bebizonyítani, mely szerint tisztviselőhöz ajándék nélkül senkinek közelíteni nem szabad. Én tudom mindezt; de kívánhatja-e tőlem, hogy öreg napjaimra egész éltemet oly tettekkel gyalázzam meg, melyeket megvetek?

- Ön fel van gerjedve, barátom - mondá Völgyesy, a jegyzőt barátságosan kezénél szorítva.

- Felgerjedve? - válaszolt amaz keserűen - képzelje magát helyzetemben, s mondja, maradhatok-e nyugodtan? Nagy reményekkel léptem az életbe, bolondság volt, de ki tehet róla! mielőtt tapasztalásait reményeiből le nem vonta, minden ember, kinek isten lelket adott, úgy jár. Le kellett mondani reményeimről; meggyőződtem, hogy Sisyphus, ki, a régiek szerint, a hegyre fel egy sziklát hengerített, mely bizonyos magasságról mindig visszagördül: előbb fogja bevégezni munkáját, mint azok, kik a mindig visszasüllyedő népet aljasságából kiemelni akarják; hogy a Danaidák hordaja hamarább betelik, mint az igazságtalanság mértéke itt e földön - s egy kis kört választék életemnek. Hír s név nélkül akartam átmenni e világon, fáradva szüntelen kis körömben, de csak erre szorítva munkásságomat. Hány embernek élete hasonló az órához, melynek minden kereke szüntelen forog, melynek lógonya ugyanazon helyen jár fel s alá, s melynek más célja nincs, mint hogy a mutató végső órájához jöjjön. Így akartam élni én is, csak családom boldogítására, legföllebb, - hogy azoknak, kik hozzám legközelebb álltak, néha valami jót tegyek, ez vala egyedüli kívánatom... s ím, ezt sem kelle elérnem! Erzsébetemet szerencsétlenségem sírba dönti, leányom hasztalan titkolja előttem bánatát, én jól tudom, hogy mit miattam szenvedett, örökre el fogja keseríteni; fiam talán megbecstelenített névvel lépend a világba, s most végre még az kívántatik, hogy meggyőződésemet áldozzam fel! Ez több, barátom, mint hogy nyugodtan elviselhetném.

- Barátom! - mondá Völgyesy meghatva - nem fogja tagadni senki, hogy becsületes ember önvétke nélkül soha szomorúbb helyzetbe nem jutott, mint ön; de én csak azt állítom, hogy abban ha a főispánt és Rétyt kéri, hogy perének eldöntése elhalasztassék, nincsen legkisebb megalázás, sem más valami, miért e lépést tenni vonakodhatnék.

- Ha ítéletem elhalasztását kérem, mi más ez, mint világos elismerése annak, hogy ügyem igazságában nem bízom? - válaszolt Tengelyi fejét rázva.

- Mondja inkább - vágott szavába Völgyesy -, elismerése annak, hogy a szükséges környülmények még perében eléggé felvilágosítva nincsenek. Magunk kénytelenek vagyunk megvallani, hogy amint a dolgok most állnak, minden bűnjelek ellenünk szólnak. A közvélemény Tengelyi úr mellett nyilatkozik, jelleme annyira ismert, hogy habár a környülmények puszta előadásán kívül ennyi vádak ellen semmi bizonyítványokkal nem léphetünk fel, mégis a legnagyobb rész ártatlanságán nem kétkedik. Ha esküdtszékeink volnának, ma ítélet alá bocsáthatnók a pert, de bírák csak a perben előadottak szerint mondhatják ki ítéletöket, s így elmarasztalásnál jelenleg alig várhatunk egyebet. Idővel, ki tudja, mily környülmények fejlődhetnek ki. Talán a zsidó, ki most tífuszban halálán fekszik, kiépül, s ígéretek által arra bírható, hogy igazat valljon; talán Violának jöhetünk nyomára, s akkor az egész vád magában elenyészik; talán...

Itt az ügyvédet az öreg János szakítá félbe, ki anélkül, hogy valaki jöttére ügyelne, a beszélgetés alatt a szobába lépett s annak utolsó részét hallá. Az alispán engedelmével tudniillik és Ákos kérésére azon kevés szolgálat, melyre Tengelyinek tömlöcében szüksége vala, Jánosra bízatott, s az öreg huszár naponként tízszer jött, s ha más dolog nem volt, s a jegyzőt magányosan találta, pár vigasztaló szóval akará deríteni fogságát. Voltak pillanatok, hol e szerfölötti buzgalom Tengelyinek terhére esett, de még akkor is a jószívűség, mely a vén huszár minden szavából kitűnt, elfelejteté beszélgetéseinek unalmasságát, s Tengelyi nem egyszer mondá, hogy soha nemesebb szívet nem ismert, mint mely e bérruha alatt dobog.

- Hát kérem a teins urat - mondá az öreg huszár az asztalhoz közelítve, mely mellett Tengelyi Völgyesyvel szólt -, csakugyan igaz volna-e, hogy ha Violának nyomára jöhetünk, a nemzetes úr vádja alól felmentetik?

- Nem szenved kétséget - mondá Völgyesy -, csak Viola kerüljön kezünkbe. Ha ő, mit eddigi magaviselete után remélhetünk, Macskaházy meggyilkoltatását bevallja, ügyünk meg van nyerve.

- De hát akkor - szólt a huszár gondolkozva - fel kellene keresni Violát.

- Mióta Tengelyi úr itt van - mondá Völgyesy sóhajtva -, azon fáradunk. Kiadattuk a parancsot minden szolgabírónak, írtunk minden megyébe, de hasztalan! nem tud senki nyomára akadni.

- No, így nem is csuda, ha nem akadtak nyomára - válaszolt a huszár fejét csóválva. - Dobbal verebet fogni. Viola nem lesz bolond, hogy szolgabíró elébe álljon.

- De mit tegyünk? tud-e kend más módot? - kérdé Völgyesy.

- Tudok biz én - felelt János -, pedig nincs is más mód a világon. Ha valaki lopott portékára vagy zsiványra akar akadni, csak megint zsiványnál jöhet nyomára. Violát ismerőseinél kell keresni, azok bizonyosan tudják, hol van.

- Liptáknét kérdeztük; kérdeztük Peti cigányt - szólt Völgyesy.

- No, ami a cigányt illeti - vágott szavába az előbbi -, fogadni mernék, hogy a vén kópé ma odavezethetne, ha akarna; de ki tudja, nem volna-e magának is valami része fiskálisunk halálánál? és azután Violának mindig jó embere volt. Azt gondolja magában: a nemzetes úrnak sok pártolója van, s nem sok baja lesz; s ha Viola a vármegye kezére kerül, felakasztják.

- Ami azt illeti - mondá Völgyesy -, Peti tudja, maga az alispán mondta neki, hogy Viola statárium elébe kerülni nem fog. Ha pedig rendes bíró elébe állíttatik, miután Macskaházy meggyilkoltatásán kívül semmi nagyobb gonosztettet nem követett el, s főképp miután a halálos félelmet már egyszer kiállta, jótállok, hogy halállal nem fog büntettetni.

- A teins úr jót áll, de Peti nem hiszi - szólt a huszár -, legjobb barátját, hol akasztófáról van a szó, senki az elöljáróságnak feladni nem fogja, ha mindjárt az egész vármegye jótáll is, hogy nem lesz bántása; de vannak mások...

- De kicsoda? - kérdé Völgyesy.

- Hát teins uram - válaszolt a másik -, akármelyik a zsiványok közül, akiket itt fogva tartanak. A becsületes emberek nem ismerik egymást, de a zsiványok mind egy kompánia. Itt van példának okáért a főfiskális úrnak konyhás rabja, Csavargós Gazsi, bocsássák azt szabadon, csak két-három hétre. Én magam elmegyek parasztruhában vele, jótállok, hogy el nem hagyom szökni, s ha Violát nem hozzuk magunkkal, nem bánom, ne higgye senki, ha elmondom, hogy megvertük a ferkót Aspernnál.

Völgyesy, mint megyei ügyész, ismeré a szoros összeköttetést, melyben tömlöcrendszerünk mellett rabjaink szabad társaikkal maradni szoktak, s melynél fogva a gonosztetteknek egy része a tömlöcben terveztetik, s senki ellopott portékáihoz csakugyan nem juthat, ha iráントok nem a rabok között tudakozódik, s azért János tanácsát oly jónak tartá, hogy a konyhásrab elbocsátására való engedelmet az alispánnal még ma megszerezni ígéré, úgyhogy Jánossal már holnap reggel elmehessen.

- Jobb lesz még ma éjszaka - mondá János kis gondolkozás után. - Ha valaki a rabok vagy hajdúk között Csavargóst velem elmenni látja, holnap estig valamennyi zsivány az egész megyében megtudja. Espionnak tartanak, s nem akadunk rá Violára soha többé.

Völgyesy helyeslé óvakodását.

- És ezután, követem alássan - folytatá a huszár egy kissé zavarodottan -, nem mintha a nemzetes úron nem segítenék szívesen, isten látja lelkemet, mindent tennék, hogy ez átkozott tömlöcből megszabadítsam: de hát a szegény Viola is ember, és aztán a felesége is áldott teremtés, meg a gyerekei oly szépek, s úgy tépték bajszomat s bácsinak neveztek - teins uram, nem akarnék munkás lenni abban, hogy apjokat felakasszák. Más büntetés akármi, de halál, teins uram, az furcsa dolog.

Völgyesy ismétlé az előbb mondottakat, melyeknek helyességét végre a huszár maga is átlátá.

- No, ha úgy van, teins uram - mondá bajszát pödörve -, és miért nem volna úgy, főképp, ha még a vicispán úr is meg fogja ígérni - hisz a teins uraktól függ, kit akasztanak fel -, ne legyek becsületes ember, ha Violát magammal nem hozom. Neki is szegénynek jobb, ha stráfját kiállja; s hogy feleségének s gyermekeinek bajuk ne legyen, arról majd az én uram gondoskodik. No, csak eresszék ki velem Gazsit, s hallani fognak az öreg Jánosról nemsokára. Hej, furcsa kommandókkal mentem én ki életemben, s mindig becsülettel jöttem haza. Nem kell mindjárt lemondani a világról.

S ezzel a huszár elment. Völgyesy s Tengelyi még egy ideig e lépés valószínű sikeréről szóltak, melyhez az elsőnek sok, a másodiknak igen kevés bizodalma volt; végre az ügyész, barátjának kezét szorítva, elment, hogy az alispánnal a konyhásrab szabadon bocsátása iránt beszéljen.

Tengelyi az emberi élet bámulatos bonyodalmairól gondolkozott. Ki áll oly magasan, hogy előre mondhatná: ezen ember, kit megvetek, sorsomra soha befolyással nem fog bírni! Miként a legnagyszerűbb tények néha a legkisebb körülményeknek következései; úgy a legszerényebb körökben elfolyt élet néha a legnagyobb világtörténetekkel áll összefüggésben; s lehetnek, sőt vannak bizonyosan számtalan esetek, hol egy vagy másvalaki nem válik szabóvá, ha Napóleon sz. Ilona szigetére nem jő. Ki ismeri az összefüggést, melyben az emberek élete egymással áll, s mely a jónak és gonosznak, a magasan álló- s az alávalónak sorsát egymástól feltételezi? bizonyos csak az, hogy nincs hang oly távolálló, mely életünk harmóniájával nem vegyülhetne, vagy azt nem ronthatná meg - s miért vagyunk hát büszkék?

36

Március hónapig jöttem elbeszélésemmel, s kik Porváron, vagy talán más megyei fővárosokban megfordultak, tudják, hogy az évnek ezen szaka az, melyben tömlöceinkben legtöbb halálozások történnek. Arra, hogy az év, melyben történetünk játszik, e részben másoktól különbözzék, nem tudok okot, miután a tömlöcök téli hónapokban, hol mindenki melegebb lakást keres, az idén szintoly nedvesek s tisztátlanok voltak, mint máskor, s így csak természetes, ha most, midőn elbeszélésem úgy kívánván, olvasóimat a börtönökbe visszavezetem, lakóik között az évenként uralkodó tífuszt találják. Porváron a dolgok ezen állapotján senki nem ütközött meg, éppoly kevéssé, mintha például azt jelentenék, hogy valamely adószedő pénztára sorvadásban szenved, mert hisz mindennek megvannak természetes betegségei, a tömlöcöknek szintúgy, mint a pénztáraknak, s az egész megye - az orvosokat is ideértve - valóban stoikai nyugalommal látá a tömlöci koporsót, mely naponként néha kétszer-háromszor mindig új halottal a megyeház udvarából kivitetett.

Regényemnek egy nagy hibája az, hogy felette sokat okoskodom; néha szinte megsajnálom olvasóimat. Nem tudja nálamnál senki jobban, mennyire bosszantó, ha az író, történetének fonalát elhagyva, minden percben okoskodni kezd. Egy ismerősömmel a hegyek között jártam egyszer. Jó, becsületes ember volt, ki a természettudományokból éppen annyit tudott, amennyit egypár óra alatt kényelmesen elmondhatott, s így a tudósoknak azon neméhez tartozott, kik tudományukat, mint a nyári ruhát, nem hasznukért, de csak azért szerezték meg, hogy tisztességesen megjelenhessenek s minden alkalmat megragadnak, hogy magoknál tudatlanabbakat bámulatra ragadjanak. Ezen érdemdús férfiú, noha csak azért indultunk egymással útnak, hogy a legmagasabb csúcsok egyikéről a napot lealkonyodni lássuk, minden tíz lépésre megállt, s egy növényt szakítva le, a botanikáról, vagy egy követ emelve fel, a mineralógiáról szólt. Nem bosszankodtam életemben soha inkább - s ím, most pár évvel később szintúgy cselekszem olvasóimmal. Azért követnek, hogy oda vezessem, hol Ákost és Vilmát, mint boldog házaspárt, az oltárnál láthassák, s én minden lépten feltartom s magyarázatimmal untatom őket. De ki tehet róla! minden embernek megvannak hibái (Vándory a jótulajdonokról is azt hiszi), vagy talán azt is mondhatnók: élete különböző korszakaiban minden ember átmegy a hibáknak majdnem minden nemein, s alig mondhat embertársai ellen oly valamit, mit néha magára is nem alkalmazhatott volna; az enyém jelenleg a felette sok okoskodás - nem segíthetek rajta! Tudom, sokszor oly dolgokat mondok el, melyeket nálunk mindenki ismer, s így nem regénybe valók; azt is tudom, hogy az emberek az igazságot, mint az aranyat, akkor becsülik leginkább, ha elég lágy s mindenfelé csavartatható, mire sokszor nem elég figyelemmel voltam; több szerelmes jelenetet kell vala leírnom, melyekből ifjú olvasóim, mint egy új Kniggéből, megtanulhatnák, miként viseljék magokat bizonyos körülmények között; nehány nagylelkű tett is emelte volna művem becsét, s kétségen kívül egy fejezet, hol, mint az angol lordok, színművekben aranyokat, úgy személyeim a nemes érzelmeket zacskónként szórták volna: száraz mindennapi előadásimnál több hatást tesz. Tudva való dolog, hogy a regény bajszos férfiak- s főkötős asszonyoknál csak a gyermeki mesét pótolja, mely akkor legkedvesebb, ha az, mi benne elmondatik, sehol a világon fel nem található. - Én mindezt tudom, s százszor mondám el enmagamnak, de hibáim megjavítása, melyet magamban százszor föltevék, sohasem sikerült. Úgy tartom, Archimedes mondá, hogy új világot tudna építeni, ha csak egy pont adatik neki, mely a miénken kívül fekszik; én nem bírok ily ponttal; ki kívánhat más világot tőlem, mint melyben élek, mely minden gondolat- s érzelmeimet lekötötte, melyen kívül még képzelmi tehetségem sem otthonos? Ha Danton engem kérdez vala: hazánkat magunkkal vihetjük-e cipőnk talpán? azt feleltem volna, hogy

igen. Elvisszük magunkkal hazánkat cipőnk talpán, sőt, ha midőn elmenénk, cipőnknek talpa sem volt, vagy éppen mezítláb indultunk útnak, elvisszük mindenütt magunkkal, még az álmok országába, még a szabad költészet körébe is. Én legalább nem vagyok eléggé költő, hogy még akkor is, midőn művemet alkotom, a szomorú valót elfelejthetném, s ha olvasóim nem bocsátanák meg e gyengeségemet, minden, mit tehetek, csak az, hogy hibámat bévallom, s javulást ígérek.

Ím, a jelen esetben a porvári tömlöcben naponként történt számos halálozásokról szóltam. Volt-e valaha szebb alkalmam orvosi rendszerünkről beszélni? A gondolatok természetes fonala odavezetne, s szebbnél szebb adatokat sorolhatnék el, melyekből olvasóim talán bámulva látnák: mi rendkívüli módokon gondoskodunk betegink gyógyításáról. Egész orvosi policiánk rendszerét adhatnám elő, s meggyőzhetnék mindenkit, hogy boldog földünk a policiának ezen nemétől, mint egyáltalában minden nyilvános policiától, egészen ment. - De legyőzöm hajlamomat, s nem mondok semmit: vajon nem nagy önmegtagadás-e ez? főképp miután a taksonyi főorvosban oly egyeddel ismerkedhetünk meg, ki többször életében megmutatá, miként semmi a világon nincs, mi kevesebb alkalmatlansággal, sőt néha annyi haszonnal járna, mint ha az orvosi tekintetben kiadott rendelések betű szerint megtartatnak.

Pár évvel ezelőtt az ország nagy részében marhadög uralkodott. Felsőbb rendelés következtében Taksony vármegye is elzáratván, minden idegen marhának behajtása büntetés alatt tilalmaztatott. Mi történt? A főbíráknak egyike ugyanakkor a szomszéd megyében marhát vesz, s azt haza akarja hajtatni. A megye határánál felállíttatott biztos és őrök e marhákat nem akarják beereszteni, s a főbíró azon kellemetlen helyzetbe jő, hogy ámbár ökreit máskor néha szomszédai határán is legeltette, most még arra sem nyerhet engedelmet, hogy azokat tulajdon mezejére hajtsa. A birtok szentségét annyira sértő állapot azonban nem tartott sokáig. A főorvos tudniillik, látva, hogy a felsőbb rendelésben csak *idegen* marhának behajtása tiltatik, meggyőződvén, miként oly ökrök, melyek a megye egyik főbírája által megvétettek, idegeneknek józanul nem mondhatók, azonnal megadá az engedelmet. Egy más alkalommal s részint talán ennek következésében, mert akkori tette a helytartótanács által rosszalltatott, a főorvos tizennégy nappal a porvári vásár előtt indítványt tett a gyűlésen, hogy miután már több esztendőn át a marhadög mindig e hónapban ütött ki, a megye a vásár hetében elzárassék. A szomszéd megyékben akkor ugyan nem volt dög, azonban bizonyos, hogy a taksonyi földesurak ökreiket soha jobb áron Porváron el nem adták, s a főorvos ritka közkedvességet szerzett magának.

Sok ehhez hasonló tetteket adhatnék elő, melyek által a taksonyi főorvos magának közkedvességet szerzett, azonban csak a legszükségesebbnek elmondására akarok ezentúl szorítkozni, s ezekhez a kritika főszabályai szerint jellemeimnek motivációja tartozik, azaz a jelen esetben megmutatása annak, miért lett főorvosom éppen Taksony megye főorvosává?

Egyik legnagyobb nehézsége minden magyar tárgynak - s ez talán oka, miért választják íróink annyiszor a külföldet történeteik színhelyéül - abban fekszik, hogy alig találhatunk olyat, mely alkotmányos kérdésekkel a legszorosabb összeköttetésben nem állna. Nálunk a politika valóságos mindennapi kenyerünk, mellyel mindenik él, s sok, kinek semmi más eledele nincs, néha gyomrát is elrontja: nincs tárgy, melynek megértésére státustudományi ismeretekre szükség nem volna, s nem szólhatok például főorvosomról anélkül, hogy Taksony megyének alkotmányos állásáról említést ne tegyek. Tudja mindenki, hogy a főorvosnak ki által történendő kinevezése megyei szerkezetünk kontroverz kérdései közé tartozik. Az hiszi talán valaki, arról foly a vita: vajon a megyei orvosok a magyar egyetem orvosi kara vagy az ország főorvosa által neveztessenek ki? Isten ments meg! Megyei autonómiánknál fogva csak a főispáni kinevezés s a tisztújításon történendő választás között lehet kérdés, s ennek eldöntése

annyival nehezebb, mennyivel bizonyosabb, hogy igen sok magában józan ember lehet a világon, ki az egyikre oly kevés okot talál, mint a másikra.

Midőn a jelen főorvos előde meghalt - az egész vidéken híres ember volt, ki vadászaton még madarakat is nyúlseréttel lőtt, s minden betegeinek ugyanazon labdacsokat adá be, az eredmény mindkét esetben hasonló vala, azaz a kisebb madarak és betegek szerencsésen átcsúsztak -, midőn, mondom, ezen úri ember meghalt, e kérdés természetesen ismét szőnyegre került. A főispán azonnal egy igen kitűnő fiatalembernek ígérte e hivatalt, kinek minden tekintetben jó konzervatív elveit ismeré, ki tanári oklevéllel bírt, öt esztendeig egy úri házban mint nevelő szolgált, s magát ez idő alatt igen kitünteté, a „Szép Mulatságok"-ban egypár költeményt s rejtett szót is közlött, egyébiránt római katolikus volt. Taksony rendei választási joguknál fogva azonban mást neveztek ki. Igaz, nem ismerte senki a megyében, de mondatott, hogy franciául s angolul tud, azonkívül a selyembogártenyésztést is tökéletesen érti, több külföldi gazdasági egyesületnek tiszteleti tagja, nemcsak az orvosi tudományt, hanem Patakon a just is elvégezte, s azonkívül született református. Az egész megye ily körülmények között természet szerint két pártra oszlott, s egy évnél több múlt, mielőtt a viszongások, melyek a rendek s kormányzójok között támadtak, ismét kiegyenlíttettek, mi csak akkor történt, miután mind a főispán, mind a megye kijelöltje önként lemondottak, s a vitatkozó részek egy harmadikban, azaz a jelen főorvosban megegyeztek. Mint lutheránusnak vallási fogalmai sem a főispán nézeteivel, ki kálvinistát nem akart, sem a rendek kívánataival, kik teljességgel nem akartak pápistát, összeütközésbe nem jöttek, azonkívül nem levén sem konzervatív, sem másféle elvei, az új főorvos minden párthoz egyenlőn közel állt, nem nevelt soha senkit, nem tudott sem franciául, sem angolul, nem értette a selyemtenyésztést, nem írt verseket, nem is volt tagja semmi külföldi vagy belföldi társaságnak, s így egészen arra születve, hogy az ellenkező pártok szavazatait egyesítse s mint Taksony megyének békeangyala lépjen fel.

A főorvos, mint olvasóim látják, már első föllépése által egész Taksony megyét a törvényhatósági élet legközönségesebb s egyszersmind legnagyobb bajából, azaz belső viszongásaiból gyógyítá meg. Lehettek, kik e szerencsés eredmények érdemét nem egészen neki tulajdoníták, de míveltebb emberek tudják, hogy a főorvosnak e megyei nyavalya megszüntetésére nézve legalább éppen annyi érdeme van, mint sok nagynevű kollégájának leghíresebb gyógyításainál, s már az első föllépés orvosi híre megalapítására elég lehetett volna, ha tudniillik egy tény, bármi nagyszerű, mai világban arra, hogy híressé váljunk, elég lehetne. A históriában nevet szerezhetünk magunknak egy nagy tett által, mint azt Mucius Scaevola, Horatius Cocles, Curtius és számtalan példa mutatja - az életben nem elég. A múltnak nagy férfiai nyugodtan állhatnak magas talapjaikon, melyekre az idő által helyheztettek, s Brutus, ha tőrét soha nem mozdítja is többé, híres marad mindörökre; de ki még emberek között él, csak ha szüntelen tolakodik s lármáz, emlékeztetheti e szüntelen mozgó tömeget jelenlétére.

Ki nehány irodalmi hírességet ismer, azonnal át fogja látni állításom helyességét. Azt hiszi valaki: arra, hogy magunknak az irodalomban nevet szerezzünk, egy oly munkára van szükségünk, mely a lángésznek bélyegét hordja magán, s melynek minden lapján mély gondolatokat vagy fenséges érzelmeket találunk? Isten ments meg! Mi az, mi utcáinkon világít? a csillag-e, vagy az olajlámpa? Amaz tisztábban ragyog, öröklő változatlan szépségben lövelli reánk sugarait, amaz magasan áll; de az olajlámpát közelebb érjük, láthatjuk mécsét, világát, sőt füstjét, s végre nincs nap, hol nem gyújtatnék meg újra. A csillagot elfelejthetjük, a lámpa még szagával is jelenlétére emlékeztet, csak, mint mondám, mindennap meggyújtassék - az irodalmi híresség megszerzésének egész titka ebben fekszik. Olvasóim, ha e nagy kincs után vágyódnak, oktatásomat követve bizton elérhetik.

Írjon akárki közülök nehány versecskét, mindeniket más zsebkönyvbe vagy folyóiratba, hogy neve többször forduljon elő. Minden egyes versecskéről egy barát különböző folyóiratokban kedvező vagy legalább oly bírálatot ád ki, melyben némely hibák erősen megrovatnak, de mint a zsenialitás óriási botlásai adatnak elé. Ily kritikák antikritikákra adnak alkalmat, ezekre ismét felelni kell, botrány támad, s aki a versecskét írta, híres férfiú. Hogy nevét fenntartsa, csak kevés kell már. Néha munkáinak új jelentése, néha ismét egy kis irodalmi botrány vagy bírálatocska; ki egyszer feljutott, mennyivel könnyebb, annyival kevesebb fáradsággal fenntarthatja magát a hír ingó hullámain; csak amint mondám, neveztetni magát akárhogy, akárki által s mikor, csak neveztetni magát, ez az egész mesterség. A vakondok, ki a földet egy sokaktól járt ösvény közepén feltúrta, inkább emlékezteti tevékenységére az átmenőt, mint Achilles távol fekvő nagyszerű tumulusa által.

Az író s orvos munkássága között vannak bizonyos hasonlóságok; innen van, hogy orvosok, kik saját tudományukban elismerést nem találtak, oly szívesen vetik magokat az irodalomra; egyik az emberi nem erkölcsi, másik anyagi hibáinak megjavításával fárad, mindketten többnyire hasonló sikerrel; a hír megszerzésére nézve azonban az orvos nem követhet jobb utat, mint melyet irodalmi dicsőség után vágyódó olvasóimnak ajánlék. *Magáról beszéltetni* - ez a mód, mely által orvosok nevet szerezhetnek, s senki a taksonyi főorvosnál mesterségének ezen részét jobban nem érté. Neki minden évben legalább tíz halálos betege volt, ki mind meggyógyult. Minden kiépülő szívesen hallja, hogy veszélyben forgott, s így az orvosnak ily alkalommal alig van szüksége másra, mint hogyha betege csudálatos megmentéséről beszél, ellent ne mondjon. Neki évenként a hazai s nehány inkább olvasott külföldi lapokban többször nyilvános köszönet mondatott - s ily hálanyilvánítások természetesen annyival több hatást tettek, mert mindig egészen ismeretlen emberektől jövén, mindenki látá, hogy nem a magasztalt tanár valamely barátja által nyomattak az újságba. Neve dicsőítésében a homoeopathák, aleopathák, hydropathák, sőt azok is, kik az orvosi tudománynak legbiztosabb vezérfonalát az alvajárók tanácsaiban keresik, egyenlő lelkesedéssel részesültek. A főorvos minden betegét azon rendszer szerint gyógyítá, melyet maga kívánt, s így nemcsak azon kellemetes helyzetbe jutott, hogy betegei, ha bajuk történt, csak magokat okolhaták, de mindig védőkre is számolhatott. Ha a beteg érvágás után halt meg, a homoeopathák egy hanggal csak a beteget vádolák, ki teljességgel aleopathicus rendszer szerint akarta magát gyógyíttatni, míg ott, hol az érvágás elhagyatott, az aleopathák minden bajt csak a homoeopathia káros hatásának tulajdoníták. Ha a főorvos ezen szép tulajdonságaihoz hozzászámítjuk, hogy minden hypochondrikus agglegénynek azt javaslá, hogy megházasodjék, kisasszonyoknak soha a táncolást meg nem tiltá, s minden gyengélkedő nőt, ki tőle tanácsot kért, nyáron át valamely fürdőbe küldött, a férfiaknak, kiket homoeopathikus rendszer szerint gyógyított, a pipázást, az aleopatháknak legkedvesebb ételeiket s a hydropatháknak a bort megengedé - nem bámulhatja senki a közbizodalmat, melyben ez ildomos férfi Taksony és a szomszéd megyékben részesült.

Ragályos betegség próbaköve minden orvosnak. Hol a nyavalya az orvost, ki ellene küszködik, száz halállal fenyegeti, hol kötelességét teljesítve, minden pillanatban veszélynek teszi ki életét, melynek nagyságát senki önmagánál inkább nem ismeri: ez a pillanat, hol az orvos azon nagyszerű bátorságnak s önfeláldozásnak példáját adhatja, melyhez csak emberszeretet lelkesíthet. - Én ismerek ily férfiakat. - A tífusz, mely most a tömlöcben uralkodott, hasonló alkalmat adott a porvári főorvosnak is, s meg kell vallani, hogy ő most is hív maradt jelleméhez, s legfőbb kötelességét, mely főorvosra nézve ragályos betegségeknél az, hogy a nyavalya elterjedését akadályozza, pontosan teljesíté, s nehogy a ragály általa, ki naponként minden előkelőbb házaknál megfordult, másokkal közöltessék, betegeit inkább - nagy önmegtagadással, mert mily orvos nem örvendene, ha sok beteghez juthat - egészen magokra hagyá, miáltal egyszersmind az éretett el, hogy a porvári rabok egészen a természetre bízattak; a gyógyszertári számadás felette nagyra nem nőtt; ennyi gondjára bízott beteg

mellett, kik közül naponként egynehány meghalt, a főorvost senki hibás gyógyítással nem vádolhatá, s érzékeny szíve sok fájdalomtól kíméltetett meg.

A porvári tömlöcök - mint olvasóim tudják -, azok által legalább, kiknek számára építtettek, nem tartattak felette kellemetlen lakhelyeknek. A rokonszellemű társaság, bor, pálinka, kártya, ének s beszélgetés, főképpen téli időben, oly tökéletesen kipótolák a szabadság élvezetét, hogy Taksony megyének nemes és nem nemes lakosai között több olyan találkozott, ki őszkor addig iparkodott, míg magának télre a megyeház ezen részében lakást szerezhetett. De ki e helyt most látá, borzadott.

A tömlöcnek ugyan külön kórháza volt. A megye rendei nem akartak ellentállani fensőbb parancsoknak, azért egy szobában a beteg rabok számára hat ágy állíttatott fel. E kórház, ámbár közönségesen csak ötszáz rab volt a háznál, többnyire telve volt, s gondolni lehet, hogy ragályos nyavalya idejében a betegek elkülönözése ily kórház mellett lehetetlenné vált, s mindenik ott maradt, hol a betegségtől eléretett. Nem volt börtön, melynek lakóit egy hónap óta a halál nem kevesítette meg. A felső tömlöcökből, hol harminc, sőt nyolcvan rab együtt tartatott, néha reggel két-három hullát vittek ki. Lenn, hol a mirigy még gyilkolóbbnak látszott, egyes börtönkamarák lakói, egy-két szerencsétlent kivéve, kihaltak.

A rabok között tompa kétségbeesés uralkodott. A legbátrabbat borzadással tölté a halálnak képe, melyet mindenfelől látott, s magok a hajdúk, kiket szolgálatuk naponként egypárszor a tömlöcbe vezetett, ha dolgukat a lehetőségig sietve elvégezték, borzadással szóltak azokról, miknek tanúi voltak. A tömlöcök, honnan máskor víg lárma s dorbézolás hallatszott fel, most közönségesen néma csendben álltak. Az ablakokon át, melyek az utcáról levilágítának, esténként egyházi énekek hallatszottak, s a szomorú kar, mely mintegy a föld mélyéből hangzott fel, rémüléssel tölté az átmenőket. Néha éj közepette, ha minden egyéb hallgatott, az őr a rabok imádságát hallá, s ha ez elhangozott, ismét csend lőn, mint a sírban. A rabok ritkán s akkor is suttogva beszéltek egymással. Ha a hajdúk reggel a tömlöcbe jöttek, hogy azokat, kik még egészségesek maradtak, egy félórára az udvarra eresszék, a vasrostélyokhoz támaszkodva találták őket. Mindenki rimánkodott, hogy csak tömlöcét nyissák fel mentül elébb, nehogy a szerencsés pillanatokból, melyeket isten szabad ege alatt tölthet, csak egyet is veszítsen. Voltak esetek, hol azok, kiket a betegség már megragadott, nem tarthatva fel magukat önlábaikon, társaikra támaszkodva, végső erővel vánszorogtak fel a lépcsőn, hogy csak még egyszer szíhassák be a tavasz éltető levegőjét. A lenn maradottak, kik a betegségen keresztülmenve gyengeségök miatt e gyönyörben nem részesülhettek, szomorúan néztek boldogabb társaik után, míg ezek közül néha egypár visszatért, hogy szerencsétlen pajtásukat felvigyék.

A börtönök elsejében, mindjárt a lépcső mellett több másokkal két testvér vala elzárva. Pásztorember mindkettő, becsületes szüléknek gyermekei, kik, midőn egy nagy részint betyárságból elkövetett bűntettért esztendei fogságra ítéltettek, csak azon egyet kérték ki kegyelmül, hogy egy börtönbe zárassanak. E testvéreknek egyike, a fiatalabbik, még félig gyermek, mindjárt az első hetekben betegedett meg, s soha anya gyermekét nem ápolá oly gondosan, mint e szerencsétlen most bátyja által ápoltatott. Ő vala az, ki öccsét a bűntett elkövetésére bírta, kinek kedveért az a börtönbe került, s most halni lássa tulajdon testvérét, kinek akaratlanul gyilkosává vált? Betegsége kezdetén valahányszor hajdú jött, az istenre kérte, hogy hívjon öccséhez orvost, vagy hogy vigye ki a tömlöcből, s kérje az alispánt, hogy ő, az idősebb s vétkesebb állhassa ki a büntetést mindkettőjökért.

- Tartsanak itt két esztendeig, ha kell, halálom órájáig, csak e szegény fiút eresszék ki, ártatlan, csak én csábítottam el!

Így rimánkodott összekulcsolt kezekkel a hajdúkáplár előtt, s ez érzéketlen embernek szemei néha könnyekkel teltek, midőn kéréseit hallva, azt kelle felelnie: hogy nem teljesítheti, mert a teins vármegye azt rendelte, hogy ameddig a betegség tart, nehogy az tovább terjedjen, senkit a tömlöcből kiereszteni nem szabad. - Később, midőn öccse felgyógyulásához reménye nem vala többé, a szerencsétlen nem szólt senkivel. Hallgatva ült ott, ügyelve a betegnek minden mozdulatára, kezeivel támogatva fejét. Ha a vasrostély reggel kinyittatott s a rabok az udvarra bocsáttattak, akkor vállára emelé testvérét s kivitte magával az udvarra, hol ismét melléje ült, fejét, mint a gyermekét, egyik karjára fekteté, s hallgatva várt, míg a félóra eltelt s börtönébe visszahívatott.

- Minek cipeled ezt magaddal? - szólt egyszer az udvaron a hajdúknak egyike hozzá - nem látod, hogy meghalt?

A rab elborzadva néze testvérére, ki mozdulatlanul mellette feküdt. Arcához tartá ajkait, nem érzé leheletét, szívére tette kezét, az nem dobogott, szemébe nézett, bennök nem vala élet többé, a tagok mind elmeredve, az egész test jéghidegen, nem lehete kételkednie. - Meghalt! - kiáltott irtóztató hangon, s magánkívül halott testvére mellé rogyott. Társai levitték a tömlöcbe, de a szerencsétlen fel nem eszmélt többé. A láz megragadta őt is, s kevés nappal utána a halál véget vetett szenvedéseinek.

A szomszéd börtönben egy más rab gerjeszte sajnálkozást még rabtársaiban is. Tíz évre ítéltetett, s annyit töltött tömlöcében, haja őszülni kezdett, tagjai annyi szenvedések után elveszték egykori erejöket, de ő kiállta büntetését. Azon napig, mikor megtörött testtel, de láncok nélkül fog visszaléphetni a világba, csak még néhány hét vala hátra. Künn nem vár senki reá, senki szeretve nem fogja fogadni a visszatérőt, de ő szabad lesz, s ez egy gondolat elfelejteté fogsága hosszú szenvedéseit. Midőn a betegség a tömlöcben mutatkozni kezdett, lelkét mondhatlan nyugtalanság tölté el. Föl s alá járt börtönében, minden pillanatban kérdé társait: miként érzik magokat? naponként tudakozódott a hajdúktól, nem halt-e meg senki? egyszóval, egész magaviselete azon halálfélelmet tanúsítá, melyet életében először érzett, talán mert először látott maga előtt egy nagy reményt. Midőn fogságából csak még néhány nap vala hátra, a láz megragadta őt is. Szörnyű vala látni kétségbeesését. Elmondá rabtársainak, hogy néhány nap múlva szabad lenne; szülőhelyéről szólt s a jövőről, melyet mint becsületes ember ott akarna tölteni, s most meg kell halnia. Néha imádkozott és sírt, néha elátkozá születését, s káromkodott isten ellen, ki őt e tíz esztendőn át megtartá, csak hogy miután minden kínokat kiszenvedett, szabadulása pillanatában fossza meg életétől. Ez élet először kincs neki, a világ, melynek élvezetétől tíz hosszú évig elzáratott, paradicsomként áll képzete előtt, a zöld mező, melyen mások gondtalanul mennek át, a folyó nyugodt tüköre, a roppant láthatár, melynek szépségét szabadsága napjaiban nem gyanítá: mondhatlan vággyal töltik el a rabnak lelkét, reájok gondolt, felőlök álmodott hosszú éveken át, s most midőn mind az övé lehetne, midőn a reménynek, melyen szíve tíz esztendeig csüggött, teljesülni kell - most haljon meg? Most, mielőtt magát életében még egyszer szabadnak mondhatja, mielőtt tagjairól a láncok végre levétetnek. A láz elvevé eszméletét, de e kínos gondolatok fenntarták magokat a beteg vad álmai között is, s a szerencsétlen, noha magánkívül, egyre panaszkodott kegyetlen sorsa ellen, mely őt szabadságától megfosztja, míg a halál nála, mint annyiaknál, e kívánatot végre teljesíté. - Mert hány volt e tömlöcben, kinek e szomorú lakhelyt csak sírjával lehete felcserélni.

S ha e sors még csak vétkeseket érne! ha az áldozatok között, kiket a halál magának naponként kiválaszt, nem lennének olyanok, kik vétkök nélkül jutottak e helyzetbe? De ez nem volt, nem lehete így. Hazánkban, mint tudva van, azon legszentebb polgári jog, mely szerint senki, mielőtt bírája által elítéltetett, nem büntethetik, a nemesség kiváltságaihoz tartozik, s így nem találunk tömlöcöt, hol a raboknak nagy része nem állana olyanokból, kik

puszta s sokszor alaptalan vád következtében záratnak el, s évekig a legnagyobb gonosztevőkkel egy börtönben hasonló szenvedéseket állnak ki. Igen, évekig, s lesz-e valaki oly merész, hogy mert a legújabb időről beszélek, szavaimat túlzással vádolná? Lesz-e valaki, ki csak azt állítandja, hogy az esetek, mikről szólok, a ritkaságok közé tartoznak? Menjetek végig ti, kik mindenkit, ki a létező bajokra int, túlzással vádoltok, s gyáva filantrópiának nevezitek, ha valaki eszetekbe juttatja a kegyetlenségeket, melyek a büntető igazság neve alatt e honban még most is naponként elkövettetnek; menjetek végig, ti kitűnőleg gyakorlati férfiak e hon tömlöcein, s mondjátok, hányat fogtok találni, hol a büntető eljárás úgy volna elrendezve, hogy a vádlottaknak egy része nem évekig várna ítéletére? hányat, hol az elítélt rabok s a még per alatt álló vádlottak között a bánásmódra nézve különbség tétetnék. Láncok s hetenként kétnapi böjt, ez a fogsági büntetésnek közönséges sanyarítása; de vajon nem viselnek-e láncokat a vádlottak is? nem böjtölnek-e az elítéltekkel? s mi más köztök a különbség azon egyen kívül, hogy az elítélt gonosztevő büntetésének határát ismeri, míg a sokszor ártatlan vádlott semmit maga előtt nem lát, mihez reményeit köthetné? De minek bámuljuk ezt? Eseteket mondhatnék el olvasóimnak, nem egyet, vagy kettőt, nem is olyat, melyet múlt századok krónikájából merítettem, hanem oly időből, hol az emberi jogok említése tanácstermeinkben már közönségessé vált, s mégis egyes emberek, anélkül, hogy bűntettért elítéltettek, sőt anélkül, hogy ilyennel csak vádoltattak volna, hosszabb ideig tartó fogságot szenvedtek. Igen, hosszabb ideig tartó rabságot, és láncokban s gonosztevők társaságában, csak valamely tévedés vagy a tömlöctartó gondatlansága következtében, ki egy vagy más ily egyedet, ha például mint tanú a megyeházához jött, véletlenül láncra veretett, s azután, míg a hiba valamely szerencsés véletlen által ki nem világosodott, ott tartott a többiekkel - hisz egy rabbal több vagy kevesebb nem szaporítja gondjait, és az alispánoknak sokkal több dolguk van, semhogy a tömlöcök megvizsgálásával fáradhatnának. Mondom, felhozhatnék ily eseteket, s olvasóim - azok ti., kik állapotainkat máshonnan, mint az akadémia heti üléseiben szerzett tapasztalásaikból ismerik, jóval megszaporíthatnák azokat; de először, átlátom, hogy miután tömlöceinkből pénzért s szép szavakért néha olyanok is szabadon bocsáttatnak, kik a bíró által elzárásra ítéltettek, talán a megzavart súlyegyen kívánja azt, hogy helyökbe olyanok zárassanak el, kik nem a tömlöcbe valók; másodszor, nem is szeretném, ha valaki által túlzó filantrópnak tartatnám, s azért ezen esetek elmondását akkorra tartom fel, ha valaki valószínűtlennek gondolná, hogy a porvári tömlöcben igen sok vádlotton kívül szinte egy ily tökéletesen ártatlan egyed találtatott, ki öthónapi gondolkozás után még e pillanatig sem foghatá meg tulajdonképpen, mi módon jutott a tömlöcbe.

A szegény ember, kivel éppen bűntelensége miatt rabtársai mindig a legnagyobb megvetéssel bántak, most is a többiektől elkülönözve ült magányosan a börtön egyik szegletében. Fiatal neje, ki megszabadítására mindent tett s kevés vagyonát hasztalan kísérletekben eltékozolta, naponként háromszor jött a börtön ablakához, és benézett. Ezek voltak az egyedüli pillanatok, hol a nyomorult, rövid időre, tompa fájdalmából feleszmélt. A vasrostélyhoz ment, melyen át a folyosóra nyíló ablaknál nejét láthatta - mondá, hogy jól érzi magát, kérdezősködött szülői- s gyermekeiről, s ha a könnyeket szemeibe nyomulni érzé, maga küldé el a kedves teremtést, kinek önfájdalmát elárulni nem akarta. Végre e szerencsétlen nőnek leginkább Völgyesy közbenjárása által sikerült férje ártatlanságának bebizonyítása. Reggel, midőn a börtönök felnyittattak, neje maga lement a hajdúkkal, hogy tudtára adja, de ő magánkívül feküdt szalmáján, s visszanyert szabadságát rövid napok múlva örökre biztosítá a halál.

Voltak a legmegrögzöttebb gonosztevők között, kiket a szüntelen fenyegető veszély ájtatosakká tett, s kik remegő hangon gyermekéveik félig felejtett imádságait elmondva, vallásukban keresték megnyugvásukat. Mások erős italokban akarák elmeríteni félelmök érzetét, s az adományok, melyek, mióta a ragály uralkodott, a tömlöcperselybe bővebben folytak - mert hisz azok iránt, kiket életveszély fenyeget, mindig irgalmasabbak az emberek,

kár, hogy ez irgalom akkor jó, mikor reá legkisebb szükség van -, nagy részint pálinkára fordíttattak, s csak arra használtak, hogy e szerencsétlenek egypár órára bajaikat részegen elfelejtsék.

Mások ismét tompa fájdalomban ültek szalmájokon, szó nélkül, mintha közönyösen várnák a pillanatot, melyben a ragály őket is meg fogja ragadni, míg egyesek vad kétségbeesésben átkozák végzetöket, s szörnyű káromkodásokkal tölték a tömlöcöt, -, néha mintegy magokon kívül, erőtlen dühvel rázva a vasrostélyt, mely őket ez eleven sírba zárá.

E szerencsétlenek szenvedéseit csak két férfiú szerény munkássága enyhíté. Az egyik Vándory, a másik a porvári börtönnek katolikus lelkésze volt. A megye teremében éppen akkor vallásos tárgyakról folyt a vita, s a két vallás híve határtalan lelkesedéssel küzdöttek a házassági szerződés mi módoni kötése iránt. Vándory s lelkésztársa, bár ezért sokak által vallásos közönyösséggel vádoltattak - jobbnak tarták, ha a házban, hol vallásról annyian *szólnak*, ők ketten teszik azt, mit vallásuk parancsol. A küszködő egyház Taksony megyében, úgy látszott, eléggé vala képviselve; nem ártott tehát, ha legalább két embernek eszébe jut, miként az egyháznak a küzdésen kívül még más feladásai is vannak, s ott, hol határtalan lelkesedéssel a születendő gyermekek vallási neveltetéséről vitatkoznak annyian, s Jeruzsálemöket feldúlva gondolják, ha a reverzálisok által egypár gyermek más vallás szertartásai szerint kereszteltetik, legalább két ember arra fordítja idejét, hogy azon számtalanok közül, kik a törvény értelme szerint katolikusoknak vagy protestánsoknak neveztetnek, legalább néhányakat vallásuk tanaiban oktassanak s haláluk előtt a hit vigasztalásaiban részesítsenek. Ha Vándory s e katolikus káplán vallásukról szólnak, nem hiszem, hogy sok pontra nézve egymással meg tudtak volna egyezni; míg csak cselekedtek, nem vala közöttök különbség, - s noha az egyik Rómában új Babilont, a másik minden malasztnak kútforrását látá; noha az egyik, míg reverzálisok léteznek, a másik, mihelyt azok eltiltatnak, vallását veszélyeztetve gondolá; az egyik istentelenségnek mondá, ha az egyház minden dekretálisai el nem fogadtatnak, a másik bálványozásnak, ha valaki hitének alapját a szentíráson kívül másvalahol keresi; Vándory, valahányszor Tiszarétről bejöhetett, s a káplán, naponként idejöknek nagy részét a tömlöcben tölték, s mindkettőnek vigasztaló szavai új reményt öntöttek sok szerencsétlennek szívébe, ki, ha e biztató szózat nem hangzik fel, kétségbeesésnek engedte volna által magát. Voltak, kik e szelíd férfiaktól először elfordultak, sokan megvető gúnnyal fogadták oktatásaikat; de ki az, ki főképp szerencsétlensége óráiban a vallás vigasztalásait soká nélkülözhetné? A hit néha nem elégíti ki eszünket, érteni akarunk, s a vallás megfoghatlan rejtélyeket nyújt - de vajon a szív feltalálhatja-e nélküle megelégedését? Vezesd ki a kételkedőt isten természetébe, ott, hol magas bércek a láthatárt elkerítik, s a szem, melynek messze kilátás kell, mintegy akaratlanul az éghez emelkedik: ott, hol a bércről lezúgó patak dörgése, a madarak éneke s a szellő, mely a lombon átsuhog, ezer hangban szólalnak fel körülöttetek, melyekre a szív megindul s az ész hasztalan keres értelmet; mutasd a magas eget neki, mikor a nap a láthatár felett elvérezve leszáll, vagy a hold milliónyi csillagok között csendesen terjeszti ezüst világát, s kérdezd akkor társadat: kételkedik-e még? s a természetnek mindezen csodái nem hatnak a szívre annyira, mint egy valóban jó ember közeledése, ki hitétől lelkesítve, csendes munkásságával embertársai boldogításán fárad.

Vannak újabb időkben emberek, kik a tömlöcökre fordítva figyelmöket, a költészetnek egy új nemét alapították meg, egy nemét az ártatlan pásztorkölteményeknek, melyek a tömlöcben játszanak. Minden nagy- s szépnek, mit e világon látunk, megvan karikatúrája, mely vele majdnem egyszerre támad, s a filantrópiának ezen kinövése, mely szerint minden gonosztevő csak egy szerencsétlen, embertársai által meg nem értett s véletlenül a jó útról eltért becsületes emberként festetik, kétségen kívül éppoly nevetséges, mint az emberi észnek más ehhez hasonló tévedései; azonban nem kevésbé hibázik, ki ellenkező szempontból indulva ki, a

tömlöcnek minden lakóját, sőt azoknak csak nagyobb részét javíthatlannak hiszi. A legnagyobb férfi, kinek tetteit századok magasztalják, közelebbről tekintve, végre mégiscsak ember, s a legnagyobb gonosztevő, kitől undorodva elfordulunk, szinte még ember marad. A tettek, melyeket amannál bámulánk, ennél borzadással említünk, csak egy egész életnek egyes pillanatai, s valamint a nagy férfiban az emberi természet számos gyengeségei, úgy a legnagyobb gonosztevőben egyes jótulajdonok megmaradnak, s ez az, mi által a rabok javíthatása sok esetben lehetségessé válik, de mindig csak olyanok által, kiket vallásos érzelmek ehhez lelkesítenek.

A hatás, melyet főképpen Vándory a rabokra gyakorolt, szinte csodálatos vala. Ha a tömlöcbe jött, s a rabok szavát vagy csak lépteit hallák, öröm sugárzott minden arcon. Az egyes börtön lakói, melybe lépett, tisztelettel fogák körül vigasztalójokat, s a meg nem szokott részvét, a régen vagy talán soha nem hallott szerető mód, mellyel hozzájok szólt, megnyitá a legmegrögzöttebb gonosztevő szívét szelíd oktatásainak. Ki Vándoryt a rabok között látta, nem bámulhatott optimizmusán, mellyel minden tanítványait megjavíthatóknak, sőt nagy részben már megjavítottaknak hirdeté. Jelenlétében csakugyan úgy látszott. Az emberek nagy részének jelleme külső hatások által fejlődik, mintegy visszhang a szív, azon hangon felel, melyen megszólíttatott, s a legnagyobb gonosztevő, kit sorsának kíméletlen érintései s az emberek igazságtalansága elvadítának, hol való részvétet lát, ritkán állhat ellent e szelíd befolyásnak.

Legszembetűnőbb vala Vándorynak ezen hatása az üveges zsidóra, ki Macskaházy meggyilkoltatása iránt, mint tudjuk, gyanúba jött s Porvárra hozatott. Minthogy e zsidó a gyilkosság elkövetése után Macskaházy szobájának kályhalyukában találtatott, vallomása Tengelyi perére a legnagyobb fontossággal bírt, s Völgyesy, mint a jegyzőnek védője, azt kíváná, hogy magányosan zárassék el, mely kívánat ez alkalommal annyival könnyebben teljesíttetett, minthogy az alispánné által is pártoltatott. A fakamaráknak egyike üríttetett ki e célra, s a legszükségesebb készületek megtétele után, melyekhez egy belül fűlő kályhán, rossz ágyon s az ajtóra vert erős új lakatokon kívül alig tartozott más: ez lőn a zsidónak börtöne, hol nem háborgatva senki által, szerencsétlen helyzetéről gondolkozhatott. Az alispánné ártatlanságáról, amint mondá, meggyőződve, eleinte részvétet mutatott e szerencsétlen iránt, sőt mindjárt fogsága kezdetén őt egyszer meg is látogatta - amit a tömlöctartó, Rétyné világos parancsa ellen, nehogy e nemes tett titokban maradjon, többeknek elbeszélt. - E magasrangú úrhölgyön kívül azonban senki a legkisebb könyörületességet sorsa iránt nem tanúsított, s vallatásait kivéve, alig volt, ki hozzá csak szólna. Maga a hajdú megvetéssel állítá elébe nyomorú étkeit, s hallgatva vagy goromba tréfákkal hagyá el kamaráját, s a rab teljes kiterjedésben érezé a magánynak minden kínjait, melyeket a jövőben oly kevés remény, a múltból semmi nyájas emlék nem derített.

Nyájas emlékek! hisz ő zsidó volt: ez élettörténete. Születve, hogy családja nyomorúságát ossza, anyja ápoló karjai között feltartva, hogy már zsenge gyermekkorában e világ igazságtalanságával megismerkedjék, elhagyva szülői házát, hogy szabadság helyett egész elhagyottságát érezze, küszködve mindennapi kenyeréért, nem becsületes munkával, mert hisz attól a zsidó eltiltatott, de fortéllyal s csalfasággal, földön csúszva, mint a hernyó, melyet az átmenő gondatlanul eltapos, gyűlöltetve, üldöztetve - ez az, mit a zsidó múltjában talál, ez az, miről e rab emlékei szóltak. Boldog a gyermekkor! a férfi, ha élete minden céljait elérte, diadala legszebb pillanatában vágyódva tekint vissza ártatlan játékaira; s szívesen felcserélné babérját a vegyületlen örömekért, melyeket akkor élvezett; de a zsidó mit talál, ha e korára emlékezik? - megvetést, mely már első gyermekörömeit elkeseríté. Midőn önlábain először megy keresztül faluja utcáján, a gyermekcsapat csúfolva fut utána. A harc, melyet egész életén át ő, az egyes, a sokasággal küzdeni fog, ott kezdődik élete küszöbén, a gúny s megvetés elkeseríti élete kelyhét első cseppeiben. Szeretni fog ő is, de kiért életét adná, azt

megvetve látja mindenki által; kit trónra emelne ifjú lelkesedésében, azzal nem oszthat mást, mint saját gyalázatát, a gyalázatot, melyet nem érdemelt, s melytől épp azért nem szabadulhat; a gyalázatot, melyet őseitől öröklött, s melyet gyermekeire hagyand; a gyalázatot, mely szörnyű átokként egész faja fölött kimondatott, s melytől őt semmi erény, semmi nagy tett fel nem mentheti.

S mi bámuljuk, ha a zsidó megromlott, ha azon magasabb érzelmeket, melyek az emberi természetet nemesítik, e népnél ritkábban találjuk?! Engedtünk-e neki tért, hol e nemesebb érzelmeket használja? e haza gyermekének ismerte-e őt, hogy tőle szeretetet kívánhatna? mi felebarátilag bántunk-e avval, kit most önösséggel vádolunk? Vegyük el az erénynek minden földi jutalmát, rendezzük el társaságunkat úgy, hogy jótettek után se honfitársainknak tiszteletére, se nevünk dicsőségére számot ne tarthassunk, s ugyan hány fog még haladni az erénynek ösvényén!? Ez a helyzet, melybe a zsidó e művelt század közepette legalább honunkban állíttatott. Ami ennyi elnyomás után lelkében nemes érzelmekből még megmarad, csak az égő gyűlölésben mutatkozhatik, melyet irántunk érez.

Az üveges zsidó népének e közös szenvedésein kívül még más okokból is megérdemlé mindenkinek szánakozását. Visszataszító külseje, mely őt, mielőtt vétkezett, már gyanússá tevé, s beteges teste kettősen szerencsétlenné tevék őt: s főképp most, fogsága alatt, hol minden vonásain a félelem nyoma látszott, alig lehete embert képzelni, ki inkább sajnálkozást gerjeszthete. - De amint mondám, a zsidó iránt senki könyörületességet nem érzett, sőt úgy látszott, ő maga sem számolt részvétre - s Vándory, ki látogatásait nemcsak saját vallása híveire szorítá, s többször hozzá is elment, mindig magába zárkózva találta öt, s hamar meggyőződött, hogy e szerencsétlen által csak kémnek tekintetik. A lelkész mindent elkövetett, hogy e rabnál is, mint a többieknél, bizodalmat ébresszen, sőt annyival inkább fáradott e cél elérése után, mennyivel inkább reménylé, hogy a zsidó által oly dolgoknak jöhet nyomára, melyek Tengelyinek használhatnak; de hiába! A zsidó a legnagyobb alázatossággal fogadá Vándoryt, minden kérdésre felelt, sőt néhányszor megkereszteltetéséről is kezde beszélni, de minden feleletből kilátszott, hogy a lelkész látogatásait csak vallatása egy más nemének tekinti; s Vándory, meggyőződve, hogy jötte a rabnak terhére van, végre elmaradt.

E viszony azonban most egészen megváltozott. Több hónapi fogság után, mely alatt nedves, félig föld alatti kamarájából szabad levegőre nem bocsáttatott, az uralkodó tömlöcláz megragadta a szegény zsidót is, s nem vala felgyógyulásához semmi reménység, talán az egyen kívül, hogy a megye orvosai által gyógyításba nem vétetett. A zsidó elhagyatva feküdt kamarájában, annyival szerencsétlenebb a többi raboknál, mert ha néha lázas álmaiból egy pillanatra feleszmélt, még vizet sem kaphatott, mellyel égő szomját enyhíthetné. Mintha már meghalt volna, róla, úgy látszott, az egész világ megfeledkezett, s maga az alispánné, minden részvéte mellett, melyet eddig mutatott, mióta hallá, hogy felgyógyulásához reménység nincs, s hogy lázában érthetetlen nyelven csak összefüggés nélküli szavakat mond, egészen megnyugodott.

Vándory vala az egyetlen, ki jószívűségének hírét most sem hazudtolta meg, s valamint akkor, mikor észrevevé, hogy látogatásai a zsidónak kellemetlenek, önként elmaradt: úgy most mindent elkövetett, hogy e szerencsétlennek helyzetét legalább némiképp enyhíthesse. Ha Porváron volt, naponkint kétszer-háromszor is elment a beteghez. Saját pénzén egy szegény asszonyt fogadott, ki a napnak nagy részét nála tölté, egyszóval, mindent tett, mi erejétől kitelt, s mit az ájtatos férfi keresztényi kötelességének gondolt, mely azon kicsiny szolgálatoktól, melyekkel embertársaink iránt jóakaratunkat bizonyítjuk be, a legmagasabb erényig mindent, mi szép és jó, magában foglal. Az ember, kiért Vándory mindezt tevé, zsidó volt, s mi több, olyan, ki, amint látszott, a keresztény lelkész oktatásai által magát meggyőzetni nem engedé, s megtéréséhez kevés hajlamot mutatott; de eretnek létére Vándorynak úgy látszott,

hogy a szamaritánusról írt evangélium által a felebaráti szeretetnek parancsa nemcsak vallástársainkra terjesztetik ki, s hogy a szent könyvben, melyhez életét irányozá, nekünk embereknek csak szeretet tétetik kötelességül, s ő ehhez tartá magát.

Ha a zsidó zavart álmaiból pillanatokra feleszmélt, sokszor Vándory szelíd vonásait látá maga mellett. Ha néha éjjel felébredett, s egy kis vízért fohászkodott, mellyel égő szomját enyhítse, ott volt ápolója, s csendesen ágyához lépve teljesíté kívánságát, s ha a beteg kérdezé: ki küldte őt hozzá? - ismét Vándory nevét hallá. Mint egy fensőbb gondviselés, mely szükségeit előre látja, mint egy őrző angyal, kit isten szenvedései között vigasztalásul hozzá küldött: így tűnt fel a váratlan jóltevő e boldogtalannak képzetében, s a vad álmok között, melyekkel a láz agyát felzavará, mintha segítségül híná, néha Vándorynak neve hangzott, s az öregasszony, ki nála volt, azt állítá, hogy valahányszor e nevet kimondá, mindig nyugodtabbnak látszott.

Majdnem három hét múlt anélkül, hogy a beteg állapotjában változás történnék, végre a láz elmaradt, s a rab magához tért. Felgyógyulásához nem vala remény most sem. Teste nem bírt elég erővel, hogy a szükséges krízisen átmehessen, s csak eszmélete tért vissza rövid időre, mint az e betegség végső szakaiban néha történik. Kínos állapot, hol a halál egypár óráig pihenni hagyja martalékját, csak hogy, miután e földön még egyszer körültekintett, mindent, mit veszt, még egyszer maga előtt látva, új erővel ragaszkodjék létéhez.

A zsidó tisztán átlátá helyzetét, s úgy látszott, megnyugodott benne. Csak egy kívánata vala, az: hogy Vándoryt, mielőtt lázába visszaesik, még egyszer láthassa. Ápolójától, kit magához térve kérdezett, megtudta, hogy nem álmodott, midőn a lelkészt többször ágyánál gondolá, s hogy mindazon jótéteményt, melyet betegsége alatt tapasztalt, csakugyan neki köszönheti. Vándory aznap nem vala Porváron, s a beteg óráról órára nyugtalanabb lett, midőn látá, hogy jóltevője, ki, amint mondatott, délre váratik, még mindig nem jő.

- Nem halhatok meg nyugodtan - mondá többször az öregasszonyhoz, ki ágya mellett ült -, ha a tiszteletes úrral nem szóltam. Köszönnöm kell mindazon jóért, mit velem tett, s azután - tevé hozzá halkabban - lelkemet egy titok terheli, oly dolog, melynek tudása Vándory úrnak szívén fekszik, tudja-e, jó asszonyom, s melyet csak neki mondhatok meg. Menjen, kérem, s kérdezze, nem jött-e még meg?

Az asszony ismét fölment Tengelyihez, hová a lelkész, ha a városba jött, közönségesen mindenekelőtt menni szokott, s ha azon hírrel tért vissza, hogy Vándory mégsem jött, a beteg majdnem kétségbeesve veté magát vissza vánkosára. Végre késő délután a kamara ajtaja megnyílt, s a lelkész ott állt a beteg ágya mellett, ki ápolóját ismét Tengelyihez küldve, már szinte lemondott reményéről. Nem fogom leírni az érzelmeket, melyek a zsidó szívét e pillanatban tölték. Csak gúnyt s megvetést találva egész életén át, félve, gyűlölve az embereket, kikben eddig csak üldözőit látta, nem bízva senkiben, mert soha részvétet nem tapasztalt; nem remélve jót még istenétől sem, ki őt, úgy látszott, csak hogy szenvedjen, állítá e földre; nem szeretve senkit, mint ki szülőit nem ismeré, s kihez soha senki szeretve nem közelített; lelkének minden jobb érzelmei most életében először egyszerre szólaltak fel. Vándory vala az első ember, ki hozzá nyájasan közelített, s a szív, melyet az élet csak gyűlölni taníta, megnyílt e szelíd érintés alatt. Mindazon háládatosság, melyet másképp jóltevői iránt egész életén át érezhetett volna, mindazon bizalom, melynek szükségét ő is magában hordá, de melyet senkinek nem adhatott, mindazon szeretet, melyre lelke képes vala, egy pillanatban tölté keblét, s a szerencsétlen mindezek érzelmek kifejezésére csak könnyeket talált.

- Nyugtasd meg magadat, barátom - mondá Vándory mélyen meghatva e jelenet által -, véghetlenül irgalmas az isten, s még könyörülni fog rajtad is.

A rab görcsösen szorítá kezét, s könnyei egyre folytak, de nem felelt.

- Lám, jobban érzed magadat - szólt ágyához ülve nyájasan a lelkész -, ki fogsz gyógyulni, élhetsz, s még a társaság hasznos tagja válhatik belőled.

- Oh, édes tiszteletes uram - mondá a zsidó gyenge hangon, melyet néha könnyek elfojtának -, végem van, én érzem, hogy meg kell halnom, nem is azért sírok. Nekem nem sok örömem volt a világon; még szülőimet sem ismertem, s ily szegény zsidó, mint én, nem sokat veszt életével; ha a föld alatt leszek, ott talán békével hagynak. De ha mindazon jóra gondolok, mit a tiszteletes úr rajtam tett, rajtam, kivel mindenki eddig mint a kutyával bánt, ha arra gondolok, hogy mindezt keresztény tette velem, s éppen Vándory úr, kinek én - itt a rabnak szavát ismét elfojták könnyei, kezével eltakarta arcát, s zokogott.

Vándory, ki vallásáról sokkal inkább meg vala győződve, semhogy annak terjesztése iránt közönyös lehetne - a proselitismus nem kinövése, hanem szükséges következése minden erős hitnek -, azt gondolá, hogy a pillanat eljött, melyben e szerencsétlent megtérítheti, s isten véghetlen kegyelméről kezde szólni, ki a sokáig tévedőt, habár utolsó pillanatban térne meg, el nem taszítja magától.

A zsidó felfogta e szavak értelmét, s letörülve könnyeit, szomorúan rázta fejét. - Tiszteletes uram - mondá sóhajtva -, ne kívánja tőlem ezt. Apáim vallását nem hagyhatom el. Mily alávalónak kellene lennem, ha, miután életemben alig tettem más jót, mint hogy magamat vallásomtól elcsábíttatni nem engedém, most megrontom még ezt is, s hitemtől elpártolok. Nincs semmi, mit a tiszteletes úrért nem tennék, csak ez egyet ne kívánja tőlem.

- Ne gondold - mondá a lelkész megindulva -, hogy megtérésedet magamért kívánom; vétkeznél, ha életednek e legfontosabb lépésére nézve mást, mint saját meggyőződésedet követnéd. Magadért, lelked üdvösségeért szólok, a keresztény vallás, a szeretet vallása...

- A szeretet vallása?! - szólt a beteg, kinek arcaira egy pillanatra közönségesen keserű kifejezése visszatért - kérdezzen minket, zsidókat, mit tapasztaltunk? Ha több ily kereszténye-ket ismertem volna, mint a tiszteletes úr - tevé hozzá, midőn a hatást, melyet szavai Vándoryra tevének, észrevevé, nyugodtabban -, ki tudja, talán elhagytam volna vallásomat. Én részemről a zsidók között is kevés jó embert találtam. De - folytatá egy kis szünet után, mely alatt, mintha magát arról akarná meggyőzni, hogy a lelkészen kívül senki jelen nincs, a szobában körültekintett - lelkemet titok terheli, melyet, mielőtt meghalok, a tiszteletes úrral közölnöm kell... s fogyni érezem erőmet.

Vándory a beteg ágyához közelebb tolta székét, s a zsidó, gyengesége által többször félbe-szakasztva, elmondá azt, mit olvasóim Tengelyi s Vándory irományainak elrablásáról tudnak, s miáltal Macskaházy- s az alispánnénak részvéte, melyet már Viola vallomása után sokan hittek, minden kétségen kívül állíttatott.

- De ki ölte meg Macskaházyt? - kérdé Vándory, ki a rabnak minden szavát a legnagyobb figyelemmel követé - a helyről, melyen találtattál, hallanod kelle mindent, mi a szobában történt.

- És én hallottam is mindent - válaszolt a zsidó. - A gyilkosság Viola által követtetett el, meg merek esküdni reá. Talán egy fertályig beszélt Macskaházyval, s én mindjárt megismertem szavát.

- És miért nem mondtad ezt vallomásaidban, szerencsétlen?! - sóhajtott Vándory. - Nem tudtad-e, hogy egy más ártatlan vádoltatik e gonosztettel, s hogy igaz vallomásod becsületét, talán életét mentheti meg?

- Miért nem mondtam? - szólt a zsidó szemeit Vándoryra függesztve -, mert a nagyságos asszony azzal fenyegetett, hogy ha Tengelyi igazolására csak egy szót szólok, az egész gyanú egyedül rajtam marad.

- De mit kerestél az éjjel, mikor a szerencsétlen ügyvéd meggyilkoltatott, a kastélyban? - kérdé ismét Vándory.

A zsidó rövid ideig hallgatott. - Miért ne mondjam - szólt végre -, megígértem, hogy hallgatni fogok, de ez asszony elhagyott nyomorúságomban, minek kíméljem őt? Egy nappal, mielőtt Macskaházy meggyilkoltatott, Rétyné s az ügyvéd összevesztek. Nem akarta kiadni az írásokat, melyeket Violánál talált; akkor az alispánné magához hívatott, s kétezer forintot ígért, ha...

Vándory elborzadva összecsapta kezét.

- Megelőztettem - folytatá a zsidó halkan - másképp Macskaházy kezeim által halt volna meg.

A zsidó visszaveté magát vánkosára. Vándory mély gondolatokba merülve ült ágya mellett. Amit hallott, borzadással tölté el lelkét; s egyszersmind reménnyel, mert átlátá, hogy amit hallott, Tengelyi igazolására a legnagyobb fontossággal bír. Rövid gondolkozás után Vándory azonban meggyőződött, hogy ez egész vallomás Tengelyinek nem használhat, ha az, mielőtt a zsidó ismét előbbi eszméletlenségébe visszaesik, nem ismételtetik legalább még egy teljes hitelességű tanú előtt, miután a bírák neki magának, mint Tengelyi legjobb barátjának, teljes hitelt adni nem fognának.

- Barátom - szólt a lelkész fölkelve -, áldjad istenedet, ki neked időt s erőt adott, hogy vétkeidet megbánhasd, s azokat legalább némi részben jóvátehesd. Azok, miket nekem mondál, mennyire én látom, elégségesek, hogy Tengelyit a gyanútól, melynek súlya alatt szenved, megtisztítsák; de hogy őszinte vallomásod hitelességgel bírjon, szükség, hogy legalább két tanú előtt, kiket magammal fogok hozni, ismételtessék.

- Még egyszer mondjam el, miknek emlékénél borzadok? - mondá szomorúan a zsidó.

- Emberi kötelességed, lelkednek üdvössége kívánja tőled ezt - szólt ünnepélyesen Vándory -, miként remélheted, hogy isten irgalmas lesz irántad, ha te e földön az elnyomott igazságnak segédkezet nyújtani nem akartál?

A zsidó egy ideig hallgatott.

- Tengelyi a tiszteletes úrnak barátja - szólt végre szemeit Vándoryra függesztve -, hogy hálájam meg jótéteményeit, ha nem így?

- Ha gyengének érzed magadat - mondá Vándory meghatva e szavak s főképp a mód által, melyen azok mondattak -, pihenj ki, s pár óra múlva jövünk.

- Nem, nem - válaszolt amaz -, most mindjárt, vagy soha. Érzem, az idő, mely alatt még szólhatok, rövid lesz. Jöjjön vissza a tiszteletes úr mindjárt, s hozzon magával akárkit, én el fogok mondani mindent, s legyen következése akármi, én az alispánné s minden emberek bosszúján túl vagyok.

- Nem szükség, hogy vallomásodban akármi olyat mondj, mi által magadat az alispánné bosszújának kitehetnéd - mondá Vándory, ki ha barátját másképp is megmentheté, senkit bűntettekkel vádolni nem akart. - Te, mint mondád, az irományok elrablására nézve csak Macskaházyval szerződtél, most sem szükséges, hogy ennél többet mondjál. Ha kiviláglik, hogy a szerencsétlen ügyvéd Viola által gyilkoltatott meg, az, hogy te is hasonló szándékkal jöttél-e a házhoz, s ki által buzdíttattál e tettre - Tengelyinek helyzetére befolyással nem lehet.

- De én nem akarok elhallgatni semmit - mondá a zsidó, s vonásai ismét vad kifejezésöket vevék fel. - Hadd álljak bosszút az alávaló asszonyon, ki engem minden rosszra reávett, s mikor miatta szenvedek, elhagyott nyomorúságomban.

- S van-e időd bosszúról gondolkozni? - mondá Vándory komolyan.

A zsidó egy ideig hallgatott. - Legyen, mint a tiszteletes úr akarja - szólt végre szemeit a lelkészre függesztve -, én mindenre kész vagyok. A tiszteletes úr jót tett velem; bár többet tehetnék háládatosságom bebizonyítására. De - tevé hozzá, könnyeit, melyek e szavaknál ismét szemébe léptek, letörölve - menjen mindjárt, siessen, ki tudja, fogom-e teljesíthetni csak egy óra múlva ígéretemet?

Vándory behívá a beteg ápolóját, ki azalatt a kamara előtt állt, s maga sietve elment. A zsidó a falnak fordult, s fáradtan a beszélgetéstől, rövid időre elszunnyadott.

37

Vándorynak első gondja, midőn betegét elhagyá, természetesen az volt, hogy teljes hitelességű tanúkat találjon, kik a zsidónak jelenlétökben ismételendő vallomásairól bizonyságot tegyenek. A megyeházánál volt; éppen a tavaszi közgyűlések tartattak, s így bizonyosan tudhatá, miként ha csak a nagy lépcsőn felmegy, a kisebb vagy nagy teremben mindenesetre ülésre fog akadni, honnan egypár tagot magával vihet. Ide sietett.

Találunk minden országban valamit, mi, mihelyt határain átléptünk, figyelmünket magára vonja, s az egész nép életének különös jellemet ad. Angliának világkereskedése van; Franciaországban az egész népet a hadi dicsvágy lelkesíti; Hollandiában ott vannak a csatornák eredményei s egyszersmind képe azon csendes munkásságnak, mellyel e nép hazáját a tengertől előbb kiküzdé, később megőrizte s kertté varázsolá; Németországot megáldotta isten filozófjaival, kik azon határok között, hová az emberi ész nem hathat, országokat találtak magok s bámuló hallgatóik számára. Hazánkban minden idegennek, kétségen kívül, azonnal - *üléseink számtalansága* tűnik szemébe. Kereskedés s ipar, tudományok s művészet, dicsőség, sőt még a szorgalom is oly dolgok, melyekben az elsőséget másoknak kell engednünk; egy van, miben a magyar népet - e szót természetesen csak alkotmányos értelemben, azaz Werbőczi szerint a kiváltságosokra értve - senki felül nem múlja: *üléseink*. Nincs nép e földkerekségen, mely annyi üléseket tartana, mint mi.

Vannak, kik azt hirdetik, hogy nyolcszázados alkotmányunk még most is egész erejében fennáll. Ez nézetem szerint óriási csalódás. A magyar nemességnek fölkelési joga, melyet az aranybulla adott - a leülés s gyűlések tarthatása jogává változtatott át, s csaknem kivétel nélkül elmondhatjuk, hogy minden, mi e hazában egykor állt, az most leülepedett. E hon - hogy egészen új hasonlattal éljek - egy óriási karszékké változott, melyben a táblabírák ezrei ülnek; ki vonhatja kétségbe, hogy azon módon, melyen annyi egyes aranyeret szerez, végre e hon rejtett kincsei is napvilágra fognak jőni? Nálunk, úgy látszik, mindenki ezt várja, legalább nem tapasztaljuk, hogy a közjó előmozdítására üléseken kívül más eszközök használtatnának.

Külföldiek hazafiságunk ezen nemét hihetőképp nem méltányolják eléggé. Ők nem tudják, mi az: angaricalis gyűlésén részt venni s ülni reggel a közgyűlésben - mert szükséges, délután egyletek választmányainál - mert hasznos, este játszóasztal mellett - mert gyönyörűséges. Ha ezt életökben csak egyszer megpróbálták volna, fogadom, azt bámulnák inkább: miként találkozik e hazában annyi ember, ki ezt kitartja? minek magyarázatára nem tudok más okot mondani, mint hogy azok, kik legbuzgóbban járnak üléseinkbe, egyszersmind szólás végett legtöbbször kelnek fel, s így legalább terhes ülési foglalatosságukból néha kipihennek. Igen, nem fogja tagadni senki, az ülések száma, ahelyett, hogy kevesednék, naponta szaporodik; s valóban nem foghatom meg: a magyar orvosok egyesülete miért nem tűzte még ki jutalomkérdésül *azon okoknak megfejtését, melyek krónikus ülési betegségünket előidézték s fenntartják?* Hogy e kérdés az ő körükhöz tartozik, világos azon számos betegségi szimptómákból, melyeket, ki csak ülést látott, észrevehetett, s melyek annyira különbözőbb alakban mutatkoznak. Nehányan légvonalt éreznek s megfázástól félnek; egyik izzad, a másik szomjúhozik, míg a harmadik tyúkszemeit érzi; sokan ásítanak - mi, mint tudva van, a romlott gyomornak legbiztosabb jele; s egy rész - mintegy lázban - félrebeszél. Mennyit nem vehetne ügyes orvos észre e betegségnél! mily szép könyveket írhatna az ülési nyavalya okairól!

De hol vagyok? Vándoryt a megyeház teremébe akartam kísérni, hol a megye színe ismét ülést tart, s üléseink nagy számáról s ennek okairól szólok. E tévelygések, melyek elbeszélésem fonalát minden pillanatban félbeszakasztják, mint olvasóim láthatják, csak szerfölötti lelki-

ismeretességemnek tulajdoníthatók, mellyel minden egyes tényt motiválok. Annak, hogy Taksony rendeit, kik az egész reggelt gyűlésben tölték, délután ismét ülésnél találjuk, miként adjam okát, ha azon általános ülési szenvedélyre nem emlékeztetem olvasóimat, mely hazánkban létezik? Más embernek könnyű dolga. Az egyik híres tudós, a másik dicső hazafi, vagy nagy ember, vagy talán nagy úr; ha kérdezed: miként lettek azzá, s miben fekszik érdemök? senki nem tartozik felelni; a dolog úgy van - miért? ahhoz nincs közöd; csak mi szegény regényírók vagyunk a szomorú kénytelenségben, személyeink minden egyes cselekvésére elégséges okokat adni elő. Mintha az életnek való képét festvén, nem lenne igen természetes, hogy személyeinknek legalább fele soha nem tudja, tulajdonképpen miért tesz egy vagy mást.

Bántornyi James úrról azonban, kit a terembe lépve az elnöki székben találunk, ezt, főképp e pillanatban nem mondhatta senki. Az *állatkínzás elleni*, általa alapított egyesület alakításának ki nem látja elégséges okát abban, hogy ilyetén egyesület Angliában is létezik? s ily egyesület elnöki hivatalára hol lehetne hazánkban alkalmasabb egyedet találni James úrnál, ki lóversenynél s rókavadászatokban mindig élénk részt vesz, s így az állatok iránti hajlandóságát már tettlegesen bebizonyítá? Mindjárt, miután Angliából visszatért, Bántornyi egészen más gondolatokkal foglalatoskodott. Tudjuk, Wilberforce és mások mily dicsőséget szereztek magoknak a fekete rabszolgák felszabadítása által, melyet fáradságos küzdelmek után a brit birodalomban keresztülvittek. James hasonló dicsőség után vágyódott. Való, hogy tökéletesen fekete embereket - mi kétségen kívül sokkal szebb volna - nálunk találni nem lehet; azonban számos cigányaink legalább barnák, s anyagi tekintetben nem is sokkal kedvezőbb helyzetben vannak, mint az angol gyarmatok rabszolgái valaha voltak; s Bántornyi indítványozott társasága, melyet: *e haza színes népessége javát előmozdító társaságnak* nevezett, legalább oly címmel bírt, mely angolra fordítva is igen szépen hangzanék. A részvét sem hiányzott volna. Mióta Bántornyi az angol rabszolgaemancipációnak rendszerét a megyében megmagyarázta, a táblabírák, kik arról eddig csak rövid újságcikkek szerint ítéltek, miután megtudák, miként a fokonkénti emancipáció azzal kezdődik, hogy a szolga tíz esztendeig mint úgynevezett tanítvány hetenként legalább négy napig dolgozni tartozik, a filantrópiának ezen neme iránt különös részvéttel viseltettek, s azt úrbérünknél, hol a házatlan zsellérek oktatásáról ennyire gondoskodva nincs, sokkal jobbnak tarták. Azonban, ki hinné, a cigányok magok éppen nem mutatkoztak hajlandóknak sorsuk ilyetén javítására, s miután e nevelési rendszer a megye nehány emberbarátai által több cigányon megkísértetett, s ezek a hetenkénti négynapos munka elől megszöktek, Bántornyi átlátá, hogy hazánk ily társaságnak működésére még meg nem érett, s hogy más térre kell fordítania munkásságát.

Az állatkínzásnak megszüntetése volt a tárgy, melyet magának választott, s első tekintetre úgy látszott, nem választhatott volna jobban. Mindenekelőtt nem tagadhatja senki, hogy ebbeli törekvése tisztán angol volt. Azután valószínű, hogy ez esetben azok, kiknek javítása céloztatik, nem fognak ellentmondani. A természetes rend is úgy látszik ezt követeli, miután tudva van, hogy isten az állatokat az embereknél egy nappal előbb teremté, s ha e sorozatot felzavarni nem akarjuk, elébb kell gondoskodnunk az állatok, mint az emberek biztosításáról. Azonban nem hiszi senki, James úrnak itt is mennyi nehézségekkel kelle küzdenie. Voltak először részvétlenek, olyanok, kik az első pillanattól részvétlenek valának, s még számosabbak, kik csak később, miután megtudták, hogy az egyesületi pénztárba évenként egy forint pengőt kell fizetniök, váltak azokká. Maga Vándory, kinek részvételéről ismert filantrópiájánál fogva James legkevesebbé kétkedett, rendkívül hidegnek mutatkozott, s mihelyt az állatkínzás szóba jött, kórházakról, kisdedóvó intézetekről s más hasonló tárgyakról kezdett beszélni, melyek az állatkínzással semmi összeköttetésben nincsenek. Mintha bizony nem volna meg mindennek a maga ideje, s mintha az iskolákról, a halálos büntetés eltörléséről s a botozás megszüntetéséről nem lehetne szólni később, mint azt Anglia példája legszebben mutatja, hol

az állatkínzás ellen működő egyletek, mint tudjuk, a hétfarkú macskával igen jól összeférnek. A részvétleneken kívül fölléptek az egyesület ellen azok, kik Cassandraként mindent mélyebben látva, valamint az első kaszinónál, a jakobinus klubot már alakultnak hivék, úgy most az állatkínzás megszüntetésének veszélyeire figyelmezteték polgártársaikat, világos levén, hogy azok, kik most csak állatokról szólnak, könnyen oly tárgyakra terjeszkedhetnek, melyek alkotmányunkat veszélyeztethetik. Mások ismét az első rész kilencedik címét láták megsértve, ha a magyar földesúr, a Szent Koronának valóságos tagja, oly szolgaságra jut, hogy tulajdon igáslovát kedve szerint nem is verheti meg; s mikor James úr, azon megyének példájára, mely kölcsönös tűzkármentesítést hozott be, de úgy, hogy a nemesek magokat ezen szabálynak alávetni ne kényteleníttessenek, alapszabályai közé azt vevé fel, hogy az, egyesület az állatkínzást csak a megye nem nemes lakosai között fogja megakadályoztatni, új nehézségek támadtak azon kérdésnél: mennyiben nevezhető kínzásnak az, ha valamely jobbágy előfogatra hajtatva, az utak rosszasága végett lovait megverni kényteleníttetik? s csak James úr rendkívüli tapintatának köszönhetni, hogy a társaság e csiklandós kérdésnél föl nem bomlott. Miután ti. a szabályokban kimondatott: miként állatkínzásnak nem neveztethetik azon verés, mely vonó- vagy más marhán nemesember vagy annak parancsolatára követtetik el, úgy szinte azon verés sem, melyet a jobbágy úri munka vagy előfogat alkalmával lovain véghezvisz, vagy mely szeptember hó végétől április kezdetéig a megye főútvonalain történik, hol ostor nélkül ezen hónapokban haladni lehetlen, a társaság legnagyobb ellenei elhallgattak.

James úr sokat fáradott; gyönyörű négy pej lovából kettő döglött meg: annyit járt körül a megyében, míg az egész előkelőbb nemességet részvétre bírhatá; de végre a társaság fennállt, s első elnökéül egyhangúlag alapítója választatott. Voltak az egyesületnek ellenségei most is. Vándory például - ki máskor, ha szenvedések enyhítéséről vala szó, annyira lelkesedett, s kinek az állatkínzás megszüntetése kedvenc eszméi közé tartozott - nem foghatá meg, hogy míg lenn e megye tömlöcében a rossz tartás miatt a rabok halnak, fenn a megye teremében arról folynak a tanácskozások: miként lehetne a lovak- s szarvasmarháknak szenvedésein könnyíteni; és azok, kik forintjokat, mellyel, mint a társaság tagjai, évenként tartoztak, már lefizették - szerencsére nem voltak sokan, mert a porvári társaságok tagjai is a hazaszeretettel járó dicsőséget szívesebben vették árjegyzékre, mint készpénzen -, de ezek, mondom, nem foghaták meg, hogy azon pénzből, melyet a marhák javára összeadtak, még eddig a társaság titoknokán kívül senki mit sem kapott; de minden ellenségeskedés s gyanúsítások mellett a társaság fennállt, s ez kétségen kívül a fődolog.

„*Élni, ez főcélja életünknek*": így szólt, hamarjába nem mondhatom meg, melyik híres író, az sem jut eszembe, melyik híres munkájában. Ha olvasóim nem hiszik, hogy e szavakat német mondta: fogják rám - ez eszme nem a legrosszabb indigena lesz azok között, kiket már fölvettünk, s kiknek francia, angol vagy német természetöket egy kis bajsz által, melyet rájok pedertünk, szerencsésen megmagyarosítánk. Mi itt az emberi életről mondatik, áll igen sok dologra nézve a világon. Fennállnak, hogy fennálljanak, ez legfőbb céljok; a gyermeknek játék, a férfinak valami foglalatosság kell, hogy el ne unja magát, s azon dolgok nagy részének, melyeket a legkomolyabb képekkel s néha homlokunk izzadságában teljesítünk, alig van más hasznuk: kiveszek természetesen minden hivatalos foglalatosságot, mely fizetéssel jár, miután itt a haszon magában a fizetésben fekszik. - A porvári állatkínzás elleni társaság gyűléseket tartott, elnökkel s választmányi tagokkal bírt, sőt titoknokát s pénztárnokát fizeté; mi kell több? Ily viszonyok között Jamesnek nem volt szüksége túlzott optimizmusra, hogy az általa alapított egyesület fennállását, sőt kiterjedését remélhesse. A magyar különös utánzási hajlammal bír: mit a külföldön lát, főképp mit az idegen szokások között feltűnőnek tart, azonnal megkísérti hazánkban is. Leghíresebb tudósunk talán azért látott széles e világ minden népeiben magyarokat, mert alig találhatunk a föld kerekségén oly valamit, mit némelyek nálunk meghonosítani nem akarnának. Ha a lófuttatás s rókavadászat Angliából áthozatott,

miért nem az állatkínzás elleni egyesületek is? Én James úr ezen okoskodása ellen legfölebb azt mondhatnám: hogy a logikus egymásutánban hibázott, mely most, amennyire felfogom, a kakasviadalok meghonosítását igénylé - ez azonban csak egyedi nézetem, s James úr, látva első egyletének sebes terjedését, talán pótolni fogja e hiányt, mely miatt Anglia virágzó állapotához eddig nem vergődhettünk fel. Hogy az állatkínzási egylet virágzó állapotban volt, s már eddig is nagy eredményekhez vezetett, azt a társasági jegyzőkönyv bizonyítá. A jelen ülésnek titoknoki előadásában igen sok eset adatott elő, melyből minden elfogulatlan meggyőződhetett, mennyire terjed a társaságnak szelleme Taksony megyében. Csak néhányakat legyen szabad felhoznom.

Nem egészen két hónapja múlt, hogy a porvári nagy utcán a főügyész úr kocsisa egy fuvarossal találkozván, észrevevé, hogy ezen ember, midőn kitér, lovait igen veri. A kocsis megszólítja embertelen társát, de a sár nagy vala, s a másik, ahelyett, hogy e baráti intésnek engedne, még inkább ostorozza szegény páráit. A kocsis hangosabban kezdi dorgálni a megrögzött állatkínzót, de ez felelet helyett csak káromkodik, s a lovakat annál erősebben üti. Erre a főügyész úrnak ember szerető kocsisa leugrik bakjáról, s szép szavak nem használván, a fuvaroshoz visszafut, eléri - ami annyival könnyebb volt, mert szekere éppen akkor akadt fel -, lábánál fogva lerántja üléséről, s úgy megdöngeti, hogy alig ülhetett fel ismét.

Határozat. A társaság a kocsisnak ebbeli emberszerető tettét, melyből örömmel tapasztalja, miként az állatkínzásra nézve már a nép alsó osztályai között is felvilágosodottabb nézetek kezdenek terjedni, különös méltánylásra tartja érdemesnek, s a kocsisnak nevét, mely *Katona Péter*, dicsérettel fogja említeni jegyzőkönyvében.

N. N. a megyének egyik táblabírája, utolsó februáriusban falujáról Porvárra utazva, út közepén észreveszi, hogy lovai a mély sárban eltikkadtak. Az említett úr, nehogy a szegény állatokon baj történjék, azonnal kifogatja lovait, s kocsisa által a szomszéd faluból nyolc előfogati parasztlovat hozat magának, mellyel útját tovább folytatja.

Határoztatott: N. N. új bizonyítványát adá ezáltal is azon mívelt érzelmeknek, melyeket a társaság rajta mindig ismert, s ezen érdeménél fogva az egylet tiszteletbeli tagjának választatik, miről szóló oklevél az elnök által kiadni rendeltetik.

Nem fogom olvasóimat több jegyzőkönyvi idézetekkel fárasztani; legyen elég mondanom: hogy a közszellem, mely mint nehány megyében, úgy Taksonyban is két-három ember által képeztetik - már egészen az egyesület mellett nyilatkozott, s bármit mondjanak nehányan a közszellem ellen, melyet haszontalan szélnek neveznek, tudjuk, hogy az emberek többsége mégis e szerint fordítja köpönyegét, s sokszor kezébe veszi előtte kalapját, csakhogy valahogy le ne fújja fejéről.

Midőn Vándory a terembe lépett - mert egyenesen ide vevé útját, hol tanúkra alkalmas egyéneket legkönnyebben találhatott -, éppen igen érdekes vitatkozások folytak egy szamár fölött, ki tulajdonosa által megveretett. Az egyesület mindjárt keletkezése óta három nagy pártra vala osztva. Az egyik, a túlsó baloldal, jótéteményeit minden létező állatra ki akará terjeszteni; a másik, mely e társaság megrögzött konzervatívjeiből állt, az egylet működését csak a lovakra kívánta szorítani, míg a harmadik, mely mint Ancillon, e túlzó ellentétek közvetítésén fáradott, az egyesület fontolva haladó pártja, a szamarakat vevé pártfogása alá, kiket a lovak kiváltságos állásában részesíteni kívánt. Ez utolsó párt a legközelebbi gyűlésben már nagy győzelmet vívott ki, miután keresztülvivé, hogy az öszvérek fájdalom - hogy Taksony megyében ily állat nem létezett - ezentúl lovaknak tekintessenek; innen a szamarak emancipációjához csak még egy lépés vala, s olvasóim gondolhatják a lelkesedést, mellyel ezen párt a jelen, őt oly közelről érdeklő esetben küzdött.

Bármi szépek voltak azonban az ezen alkalommal tartott beszédek, valódi mintái a magyar szónoklatnak, melynek szabályai szerint a legszárazabb politikai tárgynál majdnem épp annyi költői szótag kívántatik, mint szerelmes jelenetekben édes nagysám s kedves teins uram címzések - bármennyi virággal fonták körül az általok pártolt szamarak füleit egyes szónokok, míg elleneik a lovak által régi időben e haza iránt tett rendkívüli érdemeket emelék ki, különösen azon igazságtalanságra emlékeztetve, mely elkövettetnék, ha azon állatok nem részesíttetnének különös kiváltságokban, melyeken apáink Hunnia földjére jöttek, s minden csatáikban győztek, úgy, hogy a régi dicsőségnek majdnem fele őket illeti, s alig mondhatjuk meg, mi lett volna a magyar nemességből, ha valamit, mire felülhet, nem talál: Vándory, úgy látszott, az egész vitatkozást nem méltatá figyelmére, s miután előbb Völgyesyt, ki anélkül, hogy tanácskozásaiban részt vegyen az ülésnél, s azután Bántornyi Lajost, kinek testvére kedveért az egyesületi ülésből elmaradni nem lehetett, félrehívá, s ezzel is az ablakok egyikében suttogva beszélt, a három férfi látszólag a legnagyobb sietséggel elhagyá a termet.

De mennyivel több közönyösséget mutatott Vándory az egyesület tanácskozásai iránt, annyival több érdeket gerjesztett jötte, s főképpen az, hogy sietve távozván, Bántornyit s Völgyesyt magával vitte, kik azt, mi velök kétségkívül közöltetett, hallva, annyira meglepve s érdekelve látszottak, hogy az első tulajdon testvérének legszebb beszédét még végig sem hallgatta, a másik pedig kesztyűit is az asztalon hagyá. Egy rész azon törte fejét: miért jött Vándory? a másik inkább azon: miért ment el, főképp miért hítt még egypár embert magával? míg sokan legmegfoghatatlanabbnak azt tarták, hogy éppen Völgyesyt s Bántornyit hítta magával, hol kívülök még annyi mást találhatott volna.

A hipotéziseknek egy egész serege támadt, melyek között majd az, hogy Völgyesy s Bántornyi egy bizonyos, akkor igen beteg ügyészhez hívattak el, kit végakarata elkészítésére mindeddig senki sem bírhatott, s kit Vándory talán reávett; majd az, hogy tanúságuk valamely házasságnál kívántatik, látszott a valószínűbbnek. Az érdek, mellyel az egyesület tanácskozásait eddig mindenki követte, e perctől lankadott, s James úr, miután egy ideig mindent elkövetett, hogy a jelenlevőket szórakozásukból a tárgyhoz visszavezesse, nem tűrhetve többé az ide s tova járást s a suttogásokat, kénytelennek látá magát az ülést feloszlatni, miáltal a szamarak igazságos igényeinek elismerése egy nappal későbbre halasztatott.

Hogy James úr a dolgok ezen fordulatán bosszankodott, s Vándoryra, mert jött, s Völgyesyre s tulajdon bátyjára, mert az ülést otthagyák, neheztelt, nem veheti senki rossz néven. Keveset ismerek, ki a közfigyelmet másokkal szívesen megosztaná, s ki, elnöki székről a legszebb beszédet mondva, hallgatóit suttogni s ide s tova járni látja, mint James úr, annak ülés után egy kis rosszkedvet mindenki megbocsáthat; volt azonban a megyeházban valaki, kire Vándory magaviselete még sokkal kellemetlenebb benyomást tett - Rétyné.

Az alispánné éppen hálószobájának az udvarra nyíló ablakánál ült s dolgozott, midőn Vándoryt a zsidótól kijőni s sietve a megyeház lépcsői felé menni látta. A dolog Rétynének feltűnt, de nem aggasztá őt. Mióta tudta, hogy a zsidó egészen magánkívül van s felgyógyulásához semmi remény nincs, nem kérdezősködött többé felőle, s oly nyugodtnak érzé magát, mintha már meghalt volna. Most, midőn Vándoryt a zsidónak tömlöcéül használt kamarából kijönni látta, a szerencsétlen ismét eszébe jutott. „Mit bánom, akár él, akár nem - így szólt magában -, a zsidó magánkívül van; e hígvelejű pap bizonyosan ismét papolt neki valamit, miből amaz egy szót sem értett, s most megelégedve, hogy mondókáját elmondhatta, fölmegy Tengelyihez, hogy ugyane hangon tovább beszéljen.” S az alispánné folytatá munkáját, mindazon megvetéssel gondolva a lelkész hasztalan fáradozásaira, melyet úgynevezett praktikus emberek olyanok iránt éreznek, kik munkásságukkal forintok- s garasokban felszámítható hasznot nem aratnak. - Miután azonban rövid idő múlva az udvaron ismét lépéseket hallott, s lenézve Vándoryt látá, ki Völgyesy s Bántornyi Lajos kíséretében a zsidó

börtönébe visszament, s mindjárt azután a beteghez rendelt ápolóné onnan kijött: az alispánné szívét nyugtalanság tölté el.

„Mi lehet ez? - gondolta magában. - A zsidó magánkívül volt; felgyógyulásához semmi remény; mit kereshetnek ezek szobájában? Különös, igen különös. Völgyesy Tengelyinek ügyvédje, s Vándory... hátha a zsidó mégis jobban érzené magát, és?... Meg kell tudnom! - szólt magában tovább. - Az asszony, ki a zsidót betegsége alatt ápolá, ott áll az ajtó előtt, neki mindent tudnia kell."

Az alispánné leküldé szobaleányát, s kevéssel azután nem kis bókkal az öregasszony lépe be szobájába. A szegény egészen meg vala zavarodva, annyira bámulá, hogy a nagyságos alispánnéhoz fölhívatott.

Az alispánné, amennyire lehetett, titkolá fölgerjedését, s miután a még mindig csudálkozó asszonynak elmondta, mennyi ideig ismeri e zsidót kit most is ártatlannak gondol, s hogy éppen ezért nagy részt vesz sorsán, s miután őt eddig szorgalmas ápolásaért megdicsérte, dobogó szívvel kérdé, miként érzi magát a beteg most? s nem tudja-e, miért ment Vándory még két úrral éppen e pillanatban tömlöcébe?

Az asszonynak feleletei, bármi alázatos hangon mondattak el, nem valának olyanok, hogy az alispánné magát általok megnyugtatva érezheté, sőt még nagyobb aggodalommal tölték lelkét. A zsidó, kinek eszmélete tökéletesen visszatért, miért vágyódott Vándory után annyira? mi lehet azon titok, melynek felfödözése előtt, mint az ápoló asszony mondá, nem halhat meg nyugodtan, miért küldetett ki ez ma, mikor a lelkész betegével egy óránál tovább szólt? s most Bántornyi Lajos s Völgyesy miért hívattak a beteghez, ha nem azért, hogy tett vagy teendő felfödözéséről tanúságot tegyenek?

- Kend nem tudja - kérdé az alispánné remegő hangon, miután az asszony elég hosszas előadását a legnagyobb figyelemmel végighallgatá -, a zsidó tiszteletes Vándory úrral miről szólt?

- A tiszteletes úr kiküldött - mondá a másik nyugodtan -, bizony pedig nem volt semmi szükség reá, nem voltam bőbeszédű soha, s az én koromban, úgy hiszem, csak rám is lehetne már bízni valamit. De a tiszteletes úr kiküldött, s így nem tudok semmit, csak azt hiszem, hogy alkalmasint gonosztetteit vallotta meg.

- Honnan gondolja azt kend? - kérdé ismét az alispánné, kinek szokatlan fölgerjedése most az öregasszony figyelmét is magára voná.

- Hát én bizony nem hallgatóztam - mondá amaz -, ha akartam is volna, füleim gyengébbek, semhogy a zárt ajtón át valamit érthetnék, de csak úgy hiszem, hogy arról szóltak. Soha a tiszteletes urat oly meglepett képpel nem láttam, mint mikor a zsidótól kijött. Isten tudja, mi szörnyű dolgokat hallhatott tőle! A zsidó, mikor én a szobába visszajöttem, egy percig nyugodtabbnak látszott, de alig ültem ott s megint újra türelmetlenné lett. - Ha akarják, hogy valamit valljak - mondá többször hozzám -, miért nem jőnek már? - Mondtam neki, hogy a tiszteletes úr csak most ment el, s hogy maradjon nyugodtan. De ő mindig hánykolódott és sóhajtozott; szörnyű volt látni, nagysás asszonyom, hogy bántotta lelkiismerete, s nem is volt nyugta, míg a tiszteletes és az urak vissza nem jöttek. Akkor csak azt kérdezte: ezen urak előtt mondhatja-e el vallomását? s mikor hallá, hogy igen, egészen nyugodtnak látszott; engem pedig kiküldtek. De nagyságos asszonyom - tevé hozzá bámulva, midőn a halványságot, mely arcait elborítá, észrevevé -, talán nagysád is rosszul érzi magát?

Rétyné összeszedé minden erejét. - Nem, jó asszony - mondá a lehetőségig nyugodtan -, menjen le betegéhez, az urak hihetőképp mindjárt ki fognak jőni.

- Igaz, nagyságos asszonyom - szólt amaz -, úgyis a nyomorult nem él holnap reggelig, de ma éjjel még talán szüksége lesz reám. No, csakhogy az igazság süljön ki végre. Ugye nagyságos asszonyom, az a fődolog?

- Jól van, jól - mondá Rétyné elfojtott hangon -, majd ki fog sülni az igazság. - S ezzel a vénasszony kezet csókolva visszavonult; míg Rétyné, nehogy jelen fölgerjedett állapotában valaki által láttassék, az ajtót elzárva, pamlagára veté magát, s egy ideig néma kétségbeesésbe merült.

A zsidó mindent megvallott; Rétynének erről, azok után, miket az asszonytól hallott, kétsége nem lehetett, s remélheti-e, hogy Tengelyinek leghívebb barátai valamit, mi a jegyzőnek hasznára lehet, akármi áron elhallgatnának?

- Mit tegyek? - szólt magában elborzadva a helyzet előtt, melyben magát látá - nincs-e semmi mentség? - Rétyné felugrott pamlagáról, s mély gondolatokban sokáig fel s alá járt szobájában. - „Nincs semmi! - mondá végre, megállva. Tengelyi esete nagyobb lármát ütött, hogysem most ítélet nélkül elsimíttathatnék; s kire bízzam magamat szörnyű helyzetemben? kitől kérjek tanácsot? kinek pártolására számolhatok? Férjemre?! - arcain leírhatlan keserűség látszott - tőle kérjek pártfogást? s minek? szeretett-e valaha? nem gyűlöl-e most, mennyire csak gyáva lelke ily érzésre képes? nem lehetek-e bizonyos, hogy azon percben, melyben veszélyben lát, elhágy, sőt nehogy az ellenem emelt vádak reá is kiterjesztessenek, üldözőimhez áll?... Nem! inkább akármit, mint hogy magamat ez ember előtt megalázzam! De mit tegyek?" - Az alispánné ismét fel s alá kezde járni szobájában; nyugtalanságából, mellyel időről időre fejét rázá, látni lehetett, hogy magát addig semmire nem határozhatá el. Végre, mintha agyán egyszerre egy gondolat villanna át, megállt, s szemét a szoba egyik szegletében álló írószekrényre függeszté. Nem - mondá elborzadva -, ez nem szükséges, ez nem lehet! - S mintha futni akarna gondolatjai elöl, még sebesebben folytatá járását. A szekrény varázserővel magához vonta tekintetét; úgy látszott, nem szabadulhata iszonyú gondolatától, s bármerre ment, szemei akaratlanul a szekrényhez tapadtak. - „Megbódulok! - szólt végre, midőn szemeit kezével takarva, a szoba közepén megállt - mióta ez iszonyú gondolat fejemben támadt, nem tudok szabadulni tőle. Istenem! istenem! segíts rajtam!"

Az alispánné egy ideig mozdulatlanul állt, szíve dobogott, melle feszült, mintha szét akarna repedni, s könny nem áztatá szemeit. - „De miért volna e gondolat oly iszonyú? - fűzé tovább gondolatait, nyugodtabban, miután kétségbeesésének első rohama lecsillapult. - Meghalni... miért borzad szívem e gondolattól? A halál csak attól foszthat meg, mit e földön bírunk, s nekem van-e valamim, minek veszteért kesergenem lehetne? Gyermekeim nincsenek, nem is kívántam soha magamnak; de ha lennének, talán lekötve érzeném magamat e földhöz. Férjemet utálom. Azon állást, mely után vágyódtam, nem érhettem el... s most csak szégyen s büntetés vár reám. Balgatagság volna tovább kétkedni."

Rétyné szekrényéhez ment, kihúzá egyik fiókját, s egy elég nagy üvegpalackot vőn ki, mely fejér, a cukorhoz hasonló porral vala félig telve. - „Így - szólt félhalkan, midőn a palackot remegő kézzel maga elébe tevé -, ezen arsenicummal a fél megyét másvilágra küldhetem. Míg ez kezemben van, büntető ítéletet nem fog fölöttem mondani senki!" Az alispánné egy ideig mély gondolatokba mélyedett; ezt fogják tenni hihetőképp olvasóim s mindenesetre bírálóim is, kik azt, hogy Rétyné, mihelyt reá szüksége van, azonnal mérget talál, valószínűtlennek hírlendik; azonban ily vád a lehetőségig igazságtalan volna. Sem abban, hogy Réty házában, mint annyi úri magyar házakban, patkányok voltak, sem abban, hogy az alispánné azokat kiirtani akarta, s e célra a legközönségesebb eszközt használá, valószínűtlenség nincs. Az, hogy Rétyné az arsenicumot, melyet ugyene célból hazánkban száz háznál találunk, mindig magánál s zár alatt tartá, ritka gondosság, de olyan rendes gazdasszonytól, minő ő vala, kitelik.

Ki pedig talán a méregnek mennyiségét hiszi valószínűtlennek, az mint tiszta teoretikus szól a dologról, tapasztalásból tudván mindenki, hogy arsenicumot csak patikában nehéz kapni, míg kereskedőknél fontszámra veheti, akinek tetszik, s magam egy festőinassal találkoztam egyszer, ki mestere számára egy font arsenicumot vitt kék papirosba takarva az utcán végig. Ki ezen kétkedik, kérdezősködjék; nem ártana, ha azok tennék, kiket az orvosi rendőrség fenntartása illet.

„De azt mondják, méreg által a halál kínos - így szólt hosszabb gondolkozás után, szemeit az előtte álló palackra függesztve Rétyné magában. - Hallottam emberekről, kik órákig iszonyú fájdalmakat szenvedve, s csak borzasztó szenvedések után, melyek alatt önmagokat elátkozták, tudtak meghalni. Hátha nekem is ez lenne sorsom? hátha erős természetem a méregnek ellentállna, ha órákig ott kellene feküdnöm élet és halál között, érezve, mint szakítja szét a szörnyű méreg belsőmet, miként küzd testem minden egyes tagja az enyészet ellen? s e hosszú haldoklás, e határtalan kínok közt senki, ki szenvedéseimet részvéttel látná, senki, ki szerető kezekkel a halálos verítéket hideg homlokomról letörölné?! Tűrni mindezt magányosan, vagy olyanoktól körülvéve, kiknek minden szava, minden tekintete arra int, hogy nem szenvedéseim, de létem megszűnte az, mire vágyódva várnak?” - Borzadott, s mintegy akaratlan mozdulattal tovább tolá a palackot.

Határozata meg vala törve. Nem tudá, mit tegyen, nem látott más utat, más menekvést maga előtt, s ez egy ellen fellázadt egész valója. Ott állt néma kétségbeesésben, előtte a méreg, melyhez szeme akaratlanul mindig visszatért, mely után néha kezével nyúlt, s melytől ismét borzadással elfordult. „Sokat fogok bevenni, beveszem mind - szólt ismét magában, s ujjai görcsösen szoríták a palackot, melyet ismét kezébe vett -, úgy legalább nem fogok szenvedni, egy perc, s mindennek vége van... De meghalni most, midőn még húsz évig élhetnék!” Rétyné ismét elereszté az üveget, s egy székre vetve magát, szemét kezével takarta el.

„De hátha e vénasszony megcsalt? - szólt most egyszerre, mintegy meglepetve e vigasztaló gondolat által, mely most először villant fel agyában - ha minden, mit a zsidó vallomásáról beszélt, nem igaz? vagy ha a zsidó Vándoryt csakugyan magához hívatta, s vallomásokat tett, nem vallhatott-e egészen más dolgokat? Mi oka lehetett volna arra, hogy engem vádoljon, holott mindig jóltevője valék?”

E gondolatok Rétynét egy pillanatra megnyugtaták. Visszatevé a mérget fiókjába, bezárta szekrényét, s szinte bámult, miként ragadtathatá el magát annyira félelme által, hogy mindjárt e kétségbeesett gondolatokra jutott. De e nyugalom nem tarthatott sokáig. Az alispánné sokkal eszesebb asszony volt, mint hogy helyzetét nyugodtabban átgondolva nem látta volna, miként az, mire minden reményét építi, legfölebb a lehetőségek közé tartozik, sőt alig valószínű... s Rétyné ismét előbbi aggodalmaiba esett vissza.

„Bizonyosságot kell magamnak szereznem - mondá végre. - A zsidó hihetőképp még él, tőle tudhatom meg legjobban, mit vallott; s ha Vándory által elcsábíttatott, talán arra bírhatom, hogy vallomását visszavegye”, s ezzel Rétyné, köpönyegbe burkolva, elhagyá szobáját, s egyenesen a zsidó börtöne felé sietett.

Már este volt; senki az alispánnét, midőn a megye setét udvarán keresztülment, nem vevé észre; s miután a börtön, melyben a zsidó feküdt, mióta betegsége miatt senki elszökésétől többé nem félt, majdnem mindig nyitva hagyatott, Rétyné a kamarában állt, anélkül, hogy valakitől láttatott volna. S a vénasszony, ki a betegnek gondját viselte, nem kissé bámult, midőn mécse világánál egyszerre a nagyságos asszonyt ismeré meg, s tőle kérdeztetett: miként van a beteg?

- Nyugodtabban, sokkal nyugodtabban - válaszolt az asszony, fölkelve székéről, melyen első pillanatban ülve maradt. - Mikor az urak elmentek, mondta, hogy mióta mindent elmondott, mi szívén feküdt, sokkal jobban érzi magát. Azóta majdnem mindig szunnyadozik. Szegény ember, ha még azt tudná, hogy a nagyságos asszony is kérdezősködött felőle, sőt hogy itt is volt...

- Menjen ki kend - mondá Rétyné reszkető hangon -, s várjon reám az udvaron; ne mondja senkinek, érti-e, senkinek, hogy itt vagyok. Szólnom kell a szerencsétlennel, mielőtt meghal. Kend tudja - tevé hozzá, midőn az asszonynak bámulását észrevevé -, hogy Macskaházy, kit e zsidó megölt, leghívebb emberünk volt; erről kell beszélnem vele. Ha csakugyan magába szállt, talán felelni fog az én kérdéseimre is.

- Már hogy magába szállt - szólt az ápolónő, még mindig késve a kimenéssel -, az bizonyos. A tiszteletes úr egészen megtérítette. Csak mégis jobb volna talán, ha itt maradnék. A beteg szavamat jobban megszokta, nekem bizonyosan hamarább felelne; s azután az is meglehet, hogy ismét szörnyű álmaiba esik vissza, s akkor egészen dühös, és nagysád...

- Menjen ki kend, mondom - szakítá félbe Rétyné a szólót -, s várjon reám az udvaron; s amint mondám, ne merészelje senkinek elbeszélni, hogy itt voltam.

E szavak oly hangon mondattak, hogy az asszony minden kíváncsisága mellett tovább a szobában maradni nem merészelt; s miután rosszkedvűen bundáját fölvéve az ajtón kiment, az uraságok büszkesége ellen mormoga valamit fogai között, kik, ha beteget ápolni kell, szegény embert hínak, de mihelyt a beteg ismét magához jő, úgyhogy tőle valami érdekest hallani lehet, az ápolót kiküldik, s csak magok beszélnek vele.

Rétyné, miután előbb az ajtóhoz ment, s kinézve meggyőződött, hogy az asszony, kit elküldött, nem hallgatódzik, a betegnek ágyához ment, s a zsidót megszólítá.

A beteg nem felelt; egyenetlen lélegzete, a nehéz fohászok, melyek időről időre mellét emelék, míg ajkai körül s egész testén néha azon különös rángás vala látható, melyet haldoklókon észreveszünk, mutaták, hogy órái számítvák. Rétyné dobogó szívvel állt ágya mellett, s nézé az elszáradt arcot, melyet a halál már átváltoztatott, de a beteg behunyt szemekkel nem felelt megszólítására. Nyugtalan vala, mintha valamit keresne, körülkapart takaróján; de úgy látszott, tovább szunnyadott.

Rétyné, meggyőződve, hogyha a zsidóval szólni akar, időt veszteni nem szabad, midőn ismételt megszólításaira nem felelt, a beteget gyengén megrázá. A zsidó felnyitá szemét, körülnézett, de midőn csak egy asszonyt láta, kit hihetőképp ápolójának gondolt, ismét a fal felé akart fordulni:

- Hát nem ismersz? - szólt az alispánné remegő hangon - ne fordulj el, nézz reám, én vagyok.

- Hagyjatok békét - mondá a zsidó gyengén, majdnem érthetetlenül -, amit tudtam, megmondtam, mindent megvallottam; mi kell még?

- De hát nem ismersz? - szólt ismét Rétyné, majdnem könyörgő hangon - nézz reám, én vagyok, Rétyné.

- Rétyné?! - szólt a zsidó bámulva, midőn megfordulván az alispánnéra mereszté fénytelen szemeit.

- Ki más jőne hozzád? - mondá a másik nyájasan - ki gondoskodik felőled? kinek fekszik jóléted szívén?

- El tőlem, iszonyú asszony - szakítá félbe szavait a beteg -, hadd haljak meg legalább békében. Miért jössz? hisz látod, nincs erőm, hogy raboljak, vagy valakit meggyilkolhassak.

- Magadon kívül vagy - mondá Rétyné halkan -, hogy beszélhetsz így? ha valaki hallaná.

- Bánom is én - válaszolt a zsidó nyugodtabban -, én nem félek többé senkitől.

- Ne hadd magadat rászedni - mondá Rétyné halkan - azt mondják, ugye, hogy meggyógyulásodhoz semmi reménység nincs? De lásd, ezt csak azért teszik, hogy belőled vallomásokat csaljanak ki. Én az orvostól magától tudom, hogy minden veszélyen kívül vagy, csak még gyengeség maradt betegséged után hátra, ez is nemsokára elmúlik. Csak most vigyázz magadra. Ma is, mint hallom, Vándory még két úrral volt nálad...

Az alispánnét itt a zsidó kacagása vagy inkább hörgése szakítá félbe, melyre a félig haldokló e szavak hallatára fakadt.

- Hát azért jössz, nemde - szólt tompa hangon, midőn kiszáradt ujjaival Rétyné kezét görcsösen megszorítá -, tudni akarod, mit vallottam gonosztetteimből, melyeket veled követtem el? Nyugodt lehetsz, mindent megvallottam, érted-e? mindent! Azon pillanattól, midőn Macskaházy velem először az írások elrablása iránt szólt, azon estéig, mikor éppen ezen írásokért Macskaházyval összevesztél, s magadhoz hívatál, hogy pár új táblát vágjak ablakodba, s akkor munka között azt mondád: ha Macskaházyt valaki megölné...

- Hallgass, szörnyeteg! - szakítá félbe a szólót Rétyné, midőn kezét a zsidó ujjaitól megszabadítani iparkodott.

- Szörnyeteg! nemde, szörnyeteg? - mondá a zsidó, s tompa szava, midőn beszélésre kényszeríté magát, a hallgatót borzadással tölté - de hogy fogják nevezni azt, ki engem azon tettekre bírt, melyekért tőlem mindenki eliszonyodik?

- Alávaló zsidó! - szólt Rétyné - ki hisz neked, ha ellenem vádakat emelsz?

- Fognak hinni - válaszolt a zsidó -, amit én mondtam, azt mondta Viola is; nem fog senki kételkedni rajta.

- Vissza kell venni vallomásodat - mondá Rétyné remegő hangon -, új tanúkat fogok hozni, s azok előtt elmondhatod, miként előbb ígéretekkel bírtak arra, hogy ellenem hamisan valljál, de hogy minden, amit mondtál, csupa koholmány, érted-e?

- Én nem fogok visszavenni semmit vallomásomból - válaszolt a beteg -, egy szót sem.

- Zsidó - mondá az alispánné szenvedélyesen -, ha nem teszed...

- Fenyegetőddzél másnak - szakítá félbe amaz -, reám ígéreted s fenyegetéseid nem hatnak többé; holnapig ott vagyok, hol zsidó létemre is e világ hatalmasai fölöttem nem uralkodhatnak többé. De te, te - tevé hozzá végső erővel -, ki engem minden rosszra csábítál, s mikor miattad szerencsétlenné lettem, elhagytál, te bíró elébe fogsz állíttatni... börtönbe kerülsz, mint én... a vesztőhelyre. Megálmodtam betegségem alatt... Közepén te és én, mellettünk a hóhér nagy fényes karddal. Cifra is ott volt, s Macskaházy, s körös-körül roppant nép, és a székre ültettek... - Itt a beteg megtörött szavai érthetlenné váltak, tovább szólt, de magánkívül vala, s Rétyné a beteg hideg kezének rángatásaiból, mellyel karját még mindig erősen megszorítá, érzé, hogy végső, halálos küzdelmeihez közeleg.

Az alispánné, miután karját nem kis nehézséggel a haldoklótól megszabadítá, mintegy magánkívül rohant ki a kamarából, hol az ápoló asszony betegét, midőn hozzá visszatért, magánkívül s végső vonaglásaiban találta.

Az érzelmeket, melyek Rétynének keblét e pillanatban eltölték, nem fogom leírni. Vannak szörnyek, mint az anyagi-, úgy érzelmeink világában, melyeknek festésére ecsetet nem találunk, s miket ez asszony most szenvedett, ezek közé tartoztak. Szobaleánya, kivel a lépcsőn találkozott, s ki által gyertyákat s egy pohár vizet rendelt magának a szobába hozatni,

elborzadott, midőn asszonyát ily állapotban látá. Arcait halotti halványság takarta, egész teste remegett, szemei elvadult tekintetet vetének körül.

- Nagysád talán beteg? - mondá Julis, midőn a gyertyákat az asztalra állítá - talán a főorvosért mehetnék? itt van a háznál.

- Mi közöd ehhez? - szólt Rétyné csillogó szemeit a szegény leányra vetve - állítsd a vizet ide mellém, s takarodjál.

A leány kiment, s Rétyné, bezárva szobáját, maga maradt. Az emberek részvétét elutasíthatjuk magunktól, de kíváncsiságukat bizonyosan nem; s ki főképp szobaleányról azt teszi föl, hogy szót fogad - ha óvakodásra intetik oly valamitől, mihez semmi köze nincs, teljes meggyőződésem szerint csalódni fog. Legalább a jelen esetben így volt; s Julis, mihelyt asszonyától a fent írt módon kiküldetett, szobájában magányosan találva magát, nem ismert fontosabb kötelességet, mint hogy azon ajtó mellett, mely őt asszonyától elválasztá, hallgatóddzék.

Mit Julis benn hallott, még inkább nevelé kíváncsiságát. Rétyné fel s alá járt. Leült asztalához, s írt. Ismét fölkelt, s mintha papírt tépne szét. Újra körüljárt. Felnyitá szekrényét. Megint íróasztalához ült; s Julis világosan hallá nehéz fohászait. - Később a leánynak úgy látszott, mintha az alispánné valamit keverne poharába.

- Csakugyan beteg - gondolá magában -, bizonyosan cseppjeit veszi be; mégis jó volna, ha valakit hínék.

A szobaleány ismét az ajtóhoz illeszté fülét, s csengést halla, mintha valaki egy poharat erősen az asztalra tesz; s midőn ebből asszonyának rosszkedvéről ítélve, föltételét már megváltoztatá, s célirányosabbnak tartá nem híni senkit, úgy látszott, mintha az alispánné pamlagára vetné magát, s a szobában fájdalmas nyögést hallana.

Ezt tovább hallgatni, anélkül, hogy okát ismerné, több vala, mint mit szobaleány ildomosságától kívánni lehetne, s miután Julis az ajtón többször kocogva s asszonyát megszólítva feleletet nem kapott, az alispánnénak szigorú tilalmáról, szenvedélyességéről, szóval mindenről megfeledkezve, egyenesen urához futott.

Kevés pillanattal azelőtt az alispánhoz Vándory jött. Rendkívül fel vala gerjedve, s kérdé, nem látta-e nejét?

Miután Rétytől hallá, hogy egész nap feleségével nem szólt, s nyugtalansága okáért kérdeztetett, Vándory elmondá, hogy midőn éppen most Tengelyinél volt, az öregasszony, ki a zsidót betegsége alatt ápolá, azt jelentette, hogy az alispánné éppen halála előtt nála volt, s vele hosszabb ideig maga beszélt. Vándory elsorolá mindazon körülményeket, melyeket az ápolónőtől hallott. - Barátom - tevé hozzá -, nőd szenvedélyes asszony; megtudta, hogy a szerencsétlen, ki most nincs többé, előttem s többek előtt vallomásokat tett, nem ismeri tartalmukat, s talán vádolva gondolja magát. Ki tudja, mire nem képes kétségbeesésében? kérlek, menj hozzá, s nyugtasd meg. A zsidó vallomásában nincs semmi, mi által nőd veszélyeztetnék. Becsületszavamat adhatom reá, a szerencsétlen csak Macskaházyt vádolá.

A lelkészt e szavaknál Julis szakítá félbe, ki a szobába rohanva mindent, mit asszonya ajtaja mellett hallott, elmondott.

- Jerünk, jerünk hamar! - kiálta Vándory - talán még elég jókor jövünk. - S a férfiak a jövő percben az alispánné ajtaja mellett álltak.

Az ajtó zárva vala. Benn a szobában nyögés hallatszott.

- Fel kell törni! - kiálta Vándory, s miután Rétyvel együtt egész erővel az ajtónak rohantak, a gyenge zár engedett.

A cél, miért jöttek, nem vala többé elérhető. A pohár, mely az asztalon állt, s melynek alján az italnak kis része megmaradt, mellette az üveg arsenicummal, Rétyné tette iránt nem hagytak kétséget. Segíteni nem lehetett többé.

Midőn férje a szobába lépett, a szerencsétlen asszony még élt; reá függeszté szemét, s úgy látszott, mintha szólni akarna; de midőn Réty a pamlag mellé térdelve kezét megragadá, görcsösen összeszorult ujjai hidegek valának, mellét még egy nehéz fohász emelé, s férjére meredt szemei elveszték fényöket.

Ő nem vala többé.

38

Minden ember, a legszegényebb körben töltötte bár életét, egyszer magára vonja embertársai figyelmét, s e pillanat az, melyben eltemettetik. Ilyenkor a magas torony harangja megkondul a legszegényebbnek; ki egész éltén át elhagyatva állt, annak koporsója körül emberek gyűlnek össze, ki örökös akadályok miatt semmiképp nem haladhatott, annak temetése előtt a tömeg kitér; s a nyomorult, miután életében semmit magáénak nem nevezhetett, örök áron egy darabka földbirtokot szerez, melyet szabadon használhat végső ítéletig, anélkül, hogy tilalomtörésért büntetnék. A halottat részvét s tisztelet fogja körül - s miért? Azért talán, mert ki józanul cselekszik, tiszteletet érdemel, s az emberek többsége alig tehet okosabbat életében, mint hogy tőle búcsút vesz? vagy talán azért, mert meggyőződésünk szerint a halott azt, mi mindnyájunkat egyiránt érdekli, de mit a legokosabb is csak hisz - végre megtudta? - Igaz, a halálnál nincs jobb magyarázó a világon. Ki élete becséről kétkedik, s nem tudja, érdemes-e az, mit e földön elérhet, hogy érte fáradjon: az első esetnél, hol ismerősei közül valaki meghalt, tisztába jöhet. Valamivel kisebb vagy nagyobb temetés, címerek vagy csak a puszta név a koporsón, a sír felett mauzóleum vagy fakereszt, melyeknek felállítási költségei különbözők, de melyek egyenlőn elhagyatva állnak; egy rövid beszélgetés a szomszédok között, vagy nyomtatott gyászlevél, vagy hirdetés a honi hírlapokban, vagy talán nekrológok a külföldi hírlapokban is - egy óra, tizennégy nap, vagy egy hónap múlva csend s közönyösség - *ez a dicsőség*. Egy darab fekete fátyol a kalapon, vagy teljes gyászruházat, szegényeknél vitatkozás: ki fizesse a temetést? gazdagoknál: kié legyen az örökség? - *ez az, mi a bírt szeretetre emlékeztet*. S mi a barátságot illeti, ki nem tudja, hogy bármennyiszer szorítottuk barátaink kezét, az eset ritka, hol e szorongatások után valami visszamaradna, mi barátunkat csak annyira emlékeztetné is reánk s kézszorításainkra, mint tyúkszemeink arra, hogy egykor csizmáink által szoríttattunk. Ki éltének ezen díjával be nem éri, vigasztalja magát azzal, hogy a kivételek közé tartozik.

Ezek közé tartozott Rétyné is, kinek halála Porváron s az egész megyében több lármát okozott, mint minden, mi a Tisza mentében évek óta emlékezetre méltó történt. Maga az, hogy Rétyné meghalt, magára vonta volna a közfigyelmet. Ha gazdag földesasszony, ki, mi több, még ötvenedik évét sem érte el, jó konyhát tartott, s a legszebb ruhákban járt, egyszerre meghal, a dolog még akkor is borzasztó, ha halálánál minden illő formák megtartattak, s a beteg, csak miután fölötte két orvosi tanácskozás tartatott, múlt ki a világból. De mi ez az alispánné esetéhez képest? A főorvos akkor hívatott, mikor Rétyné már magánkívül volt, s ő minden tudománya mellett nem mondhatott mást: mint hogyha csak öt perccel előbb jő, a nagyságos asszonyt bizonyosan megmenthette volna. Serer, ki éppen Porváron lévén, a hírre szinte a házhoz jött, csak azon meggyőződését nyilváníthatá, hogy mit a nagyságos asszony ivott, bizonyosan nem volt cukros víz; de orvosi tanácskozásról, vagy patikáról! nem lehetett szó, még annyi idő sem maradt, hogy Serer mandulatejét, mely, amint mondá, néha csudákat tesz, ajánlhatná. Az alispánné meg vala mérgezve, s mi több, saját maga által, az iránt nem lehetett kétség; s valamint Taksony megyének orvosi kara méltó panaszt emelhetett törvényes közbenjárásának ilyetén elmellőzése ellen: úgy a porvári társaság egész szorgalmát arra fordítá, hogy e szörnyű történet titkos indokait felkeresse.

A Réty család, s azok, kik hozzá - mint Vándory vagy Kislaky Kálmán - közelebb álltak, az egész történetet szerencsétlen véletlennek nevezék. A szegény alispánné, ezeknek állítása szerint, sokszor magnéziával élt, melyet ugyanazon szekrényben tartott, hová egypár nappal előbb a patkányok kiirtására vett arsenicumot elzárá; szerencsétlen tévedés, mely este a gyengén világított szobában oly könnyen történhetett, megmagyaráz mindent. A közönség,

mely önként ajánlott magyarázatot elfogadni nem szokott, s soha nem kételkedik inkább, mint ha valami hivatalosan tudtára adatik, nem nagy hitelt adott e magyarázatnak; s mivel, ha már igazsághoz nem juthatunk, mindenki legszívesebben csalja meg önmagát, inkább gyanításokban kerese világosságot, miben ez alkalommal Julis által, ki asszonya halálánál jelen volt, nem kissé segíttetett. Az érdemes szobaleány annyit beszélt Rétynének egy idő óta mutatott szomorúságáról, főképp rendkívüli magaviseletéről, melyet utolsó nap rajta észrevett, hogy senki nem kétkedhetett, miszerint az alispánné szándékosan mérgezte meg magát; s miután az, hogy szobájának ajtaja zárva találtatott, szinte erre mutatott, csak azon okok iránt lehetett véleménykülönbség, mik az alispánnét e határozatra bírák.

Maga Réty, nejének halála iránt, nem szólt senkivel; akár elmebetegség volt legyen szörnyű lépésének oka, mint azt sokan hirdeték, kik, amint mondák, rendkívüli szenvedélyességét mindig ily betegség jelének tartották; akár az bírta e kétségbeesett határozatra, mert látá, miként Ákos s Vilma házasságát nem akadályoztathatja, s inkább meg akart halni, mint hogy annak tanúja legyen, mit családjára nézve gyalázatosnak tartott; akár végre, mint a porvári asszonyságok férjeiknek a dolgot magyarázták, az alispán kétségen kívül megsértette nejét, s makacssága által, mellyel a szerencsétlennek valamely kívánatát ellenzé, gyilkolta meg feleségét, mint erre a világon számtalan példa van; Réty nem szólt senkivel, de kik őt ismerék, észrevevék a hatást, melyet neje halála reá tett.

Ne gondolja azért senki, hogy e fájdalom visszatérő szeretetének lett legyen tanúsága. Nem tartozik ugyan a ritkaságokhoz, hogy midőn oly házaspár közül, mely egész életén át egymással rosszul élt, egy meghal, a másik, mint egy csuda által a meghalt iránt, keblében egyszerre véghetlen szeretetet födöz fel. Valamint a mindennapi élet súrlódásai között egyes hibáknál nagyon is könnyen megfelejtkezünk minden jótulajdonokról: úgy, ha életünk társaitól örökre elválasztanánk, többnyire csak jótulajdonaik emlékét tartjuk meg, s gyenge emberi természetünk úgy hozza magával, hogy majdnem mindent kincsnek tartunk, mihelyt tőlünk visszaszerezhetlenül elvétetett. Réty bánatának azonban nem ez vala oka. Való szeretetet e nő iránt nem érzett soha, s ha egykor érzett volna is, oly oldalról tanulta ismerni újabb időben, hogy erről többé szó nem lehetett; s a szomorúság, melyet rajta neje halála óta mindenki észrevehetett, azon szemrehányásokból vette eredetét, melyeket magának ez alkalommal tett. Mindazon szerencsétlenségnek, melyet maga körül látott, nagy részben nem ő maga volt-e oka? Neje halála után egy megkezdett levelet talált íróasztalán, melyet a boldogtalan asszony hozzá intézett, s melyben egész szerencsétlenségét neki hányta szemére, s nem volt-e ez legalább részben igaz? Midőn a múltra visszatekintett, nem kelle-e Rétynek megvallani, hogy mindazon dolgok, melyeknek neje egyik áldozatául esett, nem történnek, ha ő maga reájok alkalmat nem ad? Ha nejével a helyzet iránt, melyben Vándoryhoz áll, mint kötelessége magával hozta, nyíltan szól, a szerencsétlen asszony vagy feleségévé nem válik, vagy legalább a gondolatot, hogy a lelkész férjének testvére, megszokva, soha azokra nem vetemedik, mik által magát Vándory követelései ellen biztosítani akarta. Saját túlzó engedékenysége volt az, mi nejét azzá tette, mivé vált, s a nem titkolt gyűlölség, melyet iránta utolsó időben mutatott, bírta e nőt kétségbeesett határozatára, mihez soha nem jut, ha férjében támaszt lát maga mellett. E gondolatok Réty lelkét mély fájdalommal tölték el, s maga Vándory szelíd vigasztalásaival sem bírá földeríteni szomorúságát.

A zsidónak vallomása, mely Rétyné halálát okozta, s Porváron mindenkire annyi hatást tett, csak azon következéseket nem idézte elé, melyekre célozva volt, s Tengelyinek állása nem sokkal vált általa kedvezőbbé. Azon, hogy Macskaházynak Tengelyi irományai elrablásában része volt, már előbb is kevesen kételkedtek: de ez a jegyző iránt létező gyanút inkább nevelé. Ha az elrabolt irományok Macskaházynál voltak, mit a zsidó vallomásában is állított, egy fontos ok létezett, mely egyedül Tengelyit bírhatá a gyilkosság elkövetésére. A zsidó azon

állítása, hogy a bűntettet Viola követte el, mint *egy* tanúnak, s mi több, kétes jellemű tanúnak vallomása nem bizonyíthatott annyit, hogy reá azon számos bűnjelek ellenében, melyeknél fogva a jegyző vádoltatott, fölmentő ítéletet építeni lehetne. Tengelyin csak úgy lehetett segíteni, ha Viola, az igazság kezébe kerülve, Macskaházy ellen elkövetett bűntettét megvallja. Ez volt a jegyző barátjai- s ellenségeinek meggyőződése, s ehhez, kivéve Vándoryt, nem volt senkinek nagy reménye. Több két hétnél múlt, mióta az öreg János Csavargóssal Porvárt elhagyta; s nem látszott valószínűnek, hogy miután az ország minden törvényhatóságai Viola fölkeresésére hasztalan szólíttattak fel, miután Ákos, Kálmán, Völgyesy, szóval azok, kiket Tengelyi sorsa érdekelt, e célra mindent elkövettek, az, miért annyian hasztalan fáradtak, egy vén huszárnak sikerülhet.

Valószínűnek látszott, hogy Peti cigány Violának hollétét ismeri; de a barna kályhafűtő, Ákosnak minden kérései s ígéretei dacára, mindig csak azt mondá: hogy Violát a statárium óta nem is látta: s ezen állításon kívül mást, mint esküvéseket, melyekkel azt bizonyítá, tőle hallani nem lehetett. A kislaki gulyásból, kiről tudatott, hogy Viola elszökése után feleségét s gyermekeit lovain ő vitte el, szinte nem lehete kivenni többet. Szerinte ő Zsuzsit csak három mérföldnyire egy bizonyos csárdáig vitte, hol a szegény asszony férjét be akará várni. Mi történt a családdal később, nem tudja; s Kálmán hasztalan kért s káromkodott, ígért és fenyegetődzött, többet az öreg gulyás kínpadon sem mondott volna. Maga Liptákné is minden szeretete mellett, mellyel Tengelyi egész családja s főképp Vilma iránt viseltetett, ha kérdezék, hosszan mentegetődzött, hogy semmit sem tud, s végre Ákosnak bevallá, hogy habár tudná, sem lehetne őt arra bírni, hogy megmondja.

- A teins úrfi tudja, mennyire szeretem - mondá egyszer Ákoshoz, midőn tőle ismét kérésekkel ostromoltatott. - Kit is szerethetnék inkább? A többi gyermekek, kiket mellemen hordoztam, meghaltak, csak az úrfi maradt meg; de ezt ne kérje tőlem. Ha életemmel megszabadíthatnám Tengelyi urat, tenném; de, hogy Júdássá váljak, azt ne kívánja senki. Tengelyi úrnak barátjai vannak, meg fog szabadulni így is, s ha nem, legalább becsületesen tartják, s háznépéről gondoskodva van. Violára akasztófa, családjára végső ínség vár; ha Zsuzsi közel rokonom nem volna is, inkább leharapnám a nyelvemet, mint hogy eláruljam.

Mindazok, kik Viola hollétéről valamit tudhatának, eszerint úgy látszott hallgatásra határozták el magokat; s ámbár Vándory vigasztalá barátjait, hogy istenben bízzanak, úgy látszott, e bizodalom nem egyhamar fog igazoltatni; legalább János, miután kétheti keresés után a legkisebb nyomra nem akadott, már maga is kétkedni kezdett, fogja-e adott ígéretét teljesíthetni.

Arról, hogy Viola a szomszéd megyékben nincs, sem János, sem Csavargós nem kételkedett. Az is, mint Csavargós többször mondá, valószínűnek látszott, hogy az ország határain túl nem ment; de széles e haza ötvenkét megyéinek melyikében keressék? ez oly kérdés vala, melyre az öreg János minden stratégikus ismeretei mellett sem felelhetett. - Bizony ez a Viola átkozott gyerek - mondá többször pajtásához -, úgy retirált, az ördög sem tudna reáakadni. Hej, milyen generális válhatott volna belőle!

- Mi az: retirálni? - kérdé egy ily alkalommal Csavargós, ki mióta az öreg Jánossal járt, nem szűnő gyönyörrel hallgatá elbeszéléseit, s mióta a háborúról s az egykori huszárnak nagy tetteiről hallott, szinte megvetéssel nézett önéletmódjára, melynek legérdekesebb pillanatai a katonaélettel nem mérkőzhetnek.

- Hallott-e ilyet a világ?! - mondá bámulva a huszár - hát azt sem tudod, mi a retirálás? De nem csuda - tevé hozzá rövid gondolkozás után -, nem szolgáltál háborús időben, hogy megtanulhattad volna. Hát, öcsém, a retirálás csak az, mikor az embert visszafelé kommandírozzák.

- Értem, értem - szólt a másik, ki ez értelmezést nagy figyelemmel hallgatá -, mikor az embert az ellenség megkergeti.

- Bohó! - mondá a másik hevesen - hisz akkor jóravaló ember sohasem retirálna. Soha életemben nem voltam ütközetben, hol nem mi győztünk, és mégis hányszor nem retiráltunk! - Olvasóim tudják, hogy János, ki maga mindig csak rossz kedvvel s parancsolat következésében vonult vissza az ellenség elől, azon meggyőződésben élt, hogy szolgálatának egész ideje alatt seregeink nem győzettek le soha. - A retirálás csak az - folytatá előadását -, mikor az ember az ellenséget jól megveri, és azután visszamegy. Érted-e most?

- Értem - válaszolt Gazsi -, csak azt nem tudom, miért megy hát vissza az ember, ha az ellenséget megverte?

- Hát bohó - szólt a másik könyörülő mosollyal -, azért megy, mert kommandírozzák, s ha mint katona nem engedelmeskedik, főbe lövik.

- De miért kommandírozzák hátrafelé? - kérdé Gazsi tovább, ki kételyeit az eddig hallottak után még mindig nem érzé felderítve.

- Az nem a mi dolgunk - felelt János rosszkedvűen, mert épp ezen kérdés vala az, melyet magának százszor tett s soha megfejteni nem tudott -, a katona azt teszi, mit neki parancsolnak, a többi mást illet. Miért kommandírozzák hátrafelé? - mormogott tovább - ostoba kérdés! Hát talán hogy avandzsirozzanak; mert aki legtöbbet retirál, azt leginkább avandzsiroztatják; vagy meglehet, azért, hogy az ellenség megint összeszedhesse magát, s újra megverhessék. Látod, Gazsi, ha katona lennél, s ily kérdéssel állsz elő, főbe lőnek.

Hasonló beszélgetésekből Csavargós Gazsi sokat tanulhatott, míg az öreg János bennök nem kis gyönyört talált, olyannyira, hogy mióta Ákos felnőtt s katonatörténeteit meghallgatni nem szokta, talán soha inkább megelégedve nem érzé magát, mint mostani társával; útjának célja azonban mindemellett nem közelíttetett meg. A kislaki gulyás neki is csak azt mondá, hogy semmit sem tud. Minden kérés s pajtáskodás más feleletet nem húzhatott ki belőle, s ha mást kérdezett, szintazon felelettel utasíttatott el.

- Mintha összebeszéltek volna - mondá János sokszor rosszkedvében -, mind csak azt feleli, hogy nem tud semmit. Éppen úgy tesznek velem, mint lovászunk. Az is, ha a lótisztításról vagy abrakolásról neki valamit mondok, azzal áll elő, hogy azt már régen tudja; ezek meg azt mondják, hogy nem tudnak semmit. Azt, miről az ember szólni akarná, azt mindenik tudja már; ami iránt kérdez, arra senki nem felel. - De e panaszok sem a gulyást, sem mást annak elmondására, mit vagy nem tudtak, vagy mondani nem akartak, nem bírhaták, s János és Csavargós tovább vándoroltak tanyáról tanyára, s mindenütt ugyanazon feleletet kapták.

Három vármegyét barangoltak be így, s ámbár Csavargós ez életmódot megszokta, János pedig napokig erdőn, réteken s posványon keresztül lovagolva néha ismét katonának képzelheté magát, s fölemelkedve kengyelében mondhatlan gyönyörrel néze körül a síkon, hol lovas ember semmi magasabbat magánál nem lát - e hasztalan keresés végre mindkettőjöknek kellemetlenné vált. - Oly célok után fáradunk majdnem valamennyien, melyekről mások, sokszor az egész világ tudja, hogy általunk eléretni nem fognak - sebaj! csak mimagunk tudjuk megtartani ellenkező meggyőződésünket; de ha végre azt vesztjük el, s csak azért haladunk még tovább, mert kötelességünk vagy becsületérzetünk, vagy hiúságunk, mely sokszor az előbbinek éppen ellenkezője, úgy kívánja, akkor - sóhajtsunk fel - az öreg János káromkodott - , s menjünk tovább. Az öreg huszárnak filozófiája szerint: ki egy úton, ha csak ballagva is, tovább megy, mindig messzire jut, sőt végre az elérhetetlennek gondolt célt is elérheti, mint azt a keresők jelen esetben tapasztalák.

Április azzal vádoltatik közönségesen: hogy változékony. Nem tudom, mennyire árthat ez a hónap jó hírének, legalább hazánkban, hol éppen nem szükség áprilisra várnunk, ha förgeteg után, melytől szinte elborzadunk, véghetlen nyugalmat - könnyzápor után egyszerre derültséget, borút s napsugárokat, keleti s nyugoti, déli s éjszaki szelet egy órában akarunk látni; annyi azonban bizonyos, hogy azon esztendőben, hol János és Csavargós Violát keresték, senki e hónapot változékonynak nem nevezheté. Az öreg huszár, noha fiatal korától sok nyomorúsághoz szokott, midőn naponként csontig megázott, eleget átkozá április kétségbeejtő állandóságát. Egyszer különösen elveszté egész türelmét.

A harmadik megyében jártak, majdnem húsz mérföldnyire onnan hazulról. Reggel óta lovon ültek, s már dél elmúlt, midőn Csavargós végre öreg pajtásának megvallá, hogy a tanyát, hová őt vezetni ígéré, nem tudja feltalálni. Miután Gazsinak állítása szerint a gulyás, kihez mentek, tíz mérföldnyire minden pásztorembert ismer: az öreg azon reményben, hogy itt végre Violának nyomára jön, eddig mindent eltűrt, most keményen megtámadá vezetőjét; de mit vala tennie? Erdő közepén voltak, utat veszítve, s habár János megesküdött, hogy vén létére soha ily gyerekkel, minő Gazsi, útra nem indul többé, most nem tehete mást, mint hogy bundáját, amennyire a szél engedé, összefogva, magát a gondolattal vigasztalá, hogy holnap Porvárra visszatér, s hogy azalatt Csavargós után tovább ballagott, ki minden fát megnézve letördelt, vagy az úton keresztbe tett ágakat keresett, mikkel szegénylegények az erdőben útjaikat megjelölik.

Már az est közelgett, midőn a sűrűből feléjök világító pásztortűz a tévelygőket jó útra vezeté. Az erdő közepén végre a tanyához értek, melyről Gazsi szólt; s azon öröm, mellyel János a jó tűz mellé feküdt, alig lehet-e nagyobb annál, mellyel az itt tanyázó gulyás Csavargóst fogadá. Úgy látszott, a vén gazda Gazsival sokkal több munkát végzett együtt, mint mi a megyének valaha tudomására jött.

Violáról, ki iránt János gazdáját, mihelyt az magát fiatal pajtásával kibeszélte, kérdezé, a gulyás nem tudott semmit. Legalább ez vala első felelete; később azonban, miután e kérdés hozzá Csavargós által újra intéztetett, rövid gondolkozás után azt válaszolá: hogy ha ma nála maradnak, holnap reggel oly emberhez fogja vezetni, ki e részben talán többet mondhat. - Nem messze innen - szólt tovább -, ősz óta egy gulyás lakik, ki a ti vidéketekről jött. Másképp semmi ember, nem pajtáskodik senkivel, nem kereskedik marhával, szóval haszontalan ember, de mivel onnan való, meglehet, Violáról tud valamit.

- Ki lehet az? - mondá gondolkozva Csavargós - nem tudok pásztorembert, ki tőlünk múlt őszkor ideszakadt volna.

- Hát a kislaki gulyásnak testvéröccse - válaszolt a másik -, bátyja derék legény volt, de ez haszontalan semmi ember, szóba sem áll senkivel.

- A kislaki gulyásnak testvéröccse? - szólt Gazsi bámulva - az nem lehet, az taval őszkor meghalt.

- Meghalt?! - mondá az előbbi még inkább bámulva - mikor tulajdon szemeimmel láttam; szép barna ember, feleségestül, gyermekestül jött, s te azt mondod: meghalt.

- Én csak azt mondtam, hogy a kislaki gulyásnak öccse meghalt - szólt Gazsi nyugodtan -; az, kit annak gondolsz, élhet, nem bánom, akármeddig, csakhogy István gulyás öccse sohasem lesz belőle.

- De mikor mondom, hogy az - szólt a másik hevesen - azt hiszed, nem ismerem István gulyást? esztendők óta nem sokat voltam nálatok, de fiatalabb korunkban István és én jó pajtások voltunk. Most is, mikor öccse feleségét s két gyerekét idehozta, nálam hált meg. Az egyik beteges volt, de a másik szép gyerek... különb ember válik belőle, mint apjából,

nemhiába, hogy Pistának híják, mint öreg bátyját s engem is. No, hiszed-e már, hogy csakugyan a kislaki gulyás testvéréhez foglak vezetni? - tevé hozzá, míg Gazsi s az öreg János szemeikkel integettek egymásnak.

- Fejemet teszem rá - mondá Csavargós a huszárhoz, midőn hosszú beszélgetés után gazdájok lefeküdt s elaludt -, az, kiről szólt, nem más, mint Viola maga.

- Magam is azt hiszem - válaszolt János halkan -, de hallgass, míg hozzá nem vezetett; ne mond gazdánknak, kivel van dolga!

- Majd bámul - mondá a másik -, ha azt hallja, hogy szomszédja, kit semmi embernek mondott, Viola volt. No, holnap meglátjuk. - S ezzel Csavargós a tűz mellé heverve alvásra készült, míg az öreg János minden fáradtsága mellett még soká hánykolódott fekhelyén. Meggyőződve arról, hogy Violát megtalálta, újra kétkedni kezdett, nem lenne-e mégis jobb, ha őt békén hagyja? „Szegény, úgy látszik, becsületes emberré lett - gondolá magában -, s minek bántsam? Tengelyi urát semmi esetre nem fogják felakasztani, s ki tudja, ha Viola kezökbe kerül, megtartják-e szavokat? s akkor ha felesége kétségbeesik, s szegény gyermekei árvaságra jutnak, ki más lesz oka, mint én, mert alávaló espion módjára jártam utána.” Belső küzdelmében Jánost csak az vígasztalá, hogy ha Violát fölkereste is, abból még nem következik, hogy őt a vármegyének fel fogja adni, s ha vele szólhat, talán módot találhat, hogy Tengelyi megszabaduljon, s Viola mégse kerüljön fogságba. „Eleget szenvedett szegény, s most bizonyosan boldog; hisz oly szép gyermekei vannak... ments meg isten, hogy én rontsam meg szerencséjét.” S e megnyugtató gondolatok között a jótékony álom végre elnyomta őt is.

Térjünk most vissza Violához, kit történetünk folyama alatt hosszabb ideig elveszténk szemünk elől, s kit most, mint olvasóim kétségen kívül gyanítják, a kislaki gulyás testvérének neve alatt azon tanyán találunk, melyhez Csavargós ismerőse a keresőket vezetni ígérte. E tanya bővebb leírását bátran elhagyhatom, nem hiszem, hogy olvasóim között olyan legyen, ki életében gulyástanyát nem látott. S ilynemű épületek hazánkban kevés kivétellel hasonlítanak egymáshoz. Viola tanyája a jobbak közé tartozott, s mindenesetre olyan vala, melyben szegény ember jól érezheté magát. Háza nem vala oly nagy s kényelmes, mint az, melyet Tiszaréten egykor lakott, de a nádfödél, újra kiigazítva, megőrzé lakóit az eső ellen, fehér falai tisztaságukban messze világítának a nagy róna fölött, hol mérföldre más emberi lak nem állt, s maga az elhagyatottság, melyben az utas szemei előtt feltűnt, a kis háznak a lakhatóság s kényelem különös színét adák. Megette hosszú dombsor emelkedett, alján, hol az erdő régen kivágatott, ritka, de terebélyes fákkal, fölebb sűrű erdővel, mely mérföldekre terjedett, míg e dombok alatt, ameddig a szem láthatott, határtalanul nyúlt el a nagy rónaság, s egyes tornyokon, melyek itt-ott a láthatáron feltűntek, s a nagy síkon legelő nyájakon kívül semmi nem volt, mi a nézőt arra emlékezteté, hogy lakott földön jár. Közel a házhoz istálló, s mellette néhány fészer s szénaboglya állt, ajtaja előtt egypár bozontos kuvasz nyújtózott a tavaszi nap meleg sugáraiban.

Viola boldog lehetett új lakhelyén. A menedéket, melyet keresett, feltalálta, s távol volt az emberek társaságától, mi annak, ki, mint ő, tőlök sokat szenvedett, s csak új üldözéseket várhat, már magában egy neme a szerencsének; boldog lehetett volna, mondom, ha boldogságunk csak jelen helyzetünktől függne. - Miután azonban ez nem így van, az öreg János erősen csalódott, midőn őt szerencsésnek gondolá. Már csak az, hogy életének előbbi színhelyét elhagyni kényteleníttetett, elkeseríté örömeit, ha reá új körében ilyenek vártak volna is. Valamint műveltebb ember, kinek a természet szívet adott, honából kitiltva, soha megelégedettnek nem érezheti magát, s ha a szerencse rá halmozná minden adományait, az idegenek közt mindig magányosnak s elhagyottnak érzi magát: úgy ragaszkodnak a nép szegényebb osztályai nemcsak a honhoz, de születésök helyéhez. Életök szűkebb körökben

foly le, s az összes hazának eszméje tőlök közönségesen távolabb fekszik, hogysem azt tisztán felfogni képesek volnának. Az utolsó paraszt szereti hazáját, szereti, mint oly valamit, mit teljesen megfogni s értelmezni nem tud, de minek nagysága előtt meghajlik s mi iránt magát háládatossággal lekötve érzi, hasonló szeretettel ahhoz, mellyel az ember isten iránt viseltetik; de a szegény embernek valóságos hazája az, melyet szívének semmi nem pótolhat ki - a *falu*, melyben született, a kis hely, hol ifjú napjait tölté. Helyhezd őt tíz mérföldre születése helyétől, s a gondolat, hogy a magyar korona birodalmában maradt, nem fogja enyhíteni fájdalmát, mellyel falujától megvált. A hely, hol első éveit tölté, s szüleinek szerény laka vagy talán sírja áll, a kis mező, melyen évekig dolgozott, a fák, melyek alatt annyiszor megpihent, a kút, melynél talán kedvesével először találkozott, kipótolhatatlanok... emlékei nem a nemzet, hanem családja vagy szomszédai történetéből állanak, s ha új lakhelyén az emberek ugyanazon nyelven szólnak is, fog-e velök ugyanazon tárgyakról beszélhetni, melyeken kívül, való érdekkel előtte semmi nem bír! Nem fog-e mint idegen állani az idegenek között, majdnem éppen úgy, mintha honát hagyta volna el? - mintha falutornyának láthatárán kívül nem volna más hely a világon, hol magát egészen otthonosnak érezheti. S nem *egy egész-e* életünk, melynek egyes pillanatait szétszaggatnunk nem lehet, melynek örömei nagy részben reményeinkben fekszenek, melynek boldogságát emlékeink föltételezik? s mi volt akár Viola múltjában, akár jövőjében, mire megnyugvással tekinthetett? Mint a nyári vész, mely a bércen átvonulva, azt nemcsak zöldjétől s virágaitól fosztja meg, de néha lemossa földjét s csak terméketlen sziklákat hágy maga után, így sorsunk csapásai néha jelen örömeinknél többet rontanak el. A kebel, mely fölött átvonultak, pusztán marad utánok, azon része, melyben örömei termettek, elveszett, s nyájas napok jöhetnek ismét, de a szív örökre terméketlenné vált - s ilyen volt az, mit Viola szenvedett. Felejtheté-e az emberek igazságtalanságát, s hogy napjait fenevadként üldözve tölté? felejtheté-e, mit önmaga tett, s mi előtt, valahányszor reá gondolt, egész valója borzadott? Nem volt-e gyilkos? nem fertőzteté-e embervér kétszer kezeit? s miként reméljen szerencsét ő, kit lelkiismerete soha nyugodni nem hágy, ki a jövő pillanatban mindentől, mit még tulajdonának nevez, megfosztva láthatja magát? A jövő szüntelen fenyegetve állt a szerencsétlen előtt. Még senki az egész vidéken nem ismeré valódi nevét, s ura s azok, kikkel érintkezésbe jött, a kislaki gulyás öccsének tartják őt; de nem függött-e egész biztonsága egy hajszálon? Ha egykori ismerősei közül valaki e vidékre jő, vagy valamely véletlen által kisül, hogy idegen útlevéllel s név alatt jött, nem fog-e világosságra jönni minden? s akkor mi vár reá, ki már halálra ítéltetett? Violának remegni kelle minden embertől, kit tanyájához közelgeni látott; remegni tulajdon kisfiától, hogy ártatlan beszélgetéseivel szüleit el ne árulja; s van-e kín ennél nagyobb? Mégis mindemellett Viola végre talán megszokta volna helyzetét, s ha nem is szerencsésnek, legalább nyugodtnak érezheté magát. A végzet, mely az embernek önhelyzete meghatározására oly kevés befolyást adott, pótlékul úgy alkotá szívét, hogy minden helyzetbe végre be tudjon szokni. Ha Viola nejét, mint reménylé, boldogan láthatja, szeretetében, melyet iránta s gyermekei iránt érzett, talán megfeledkezhetett volna mindenről, még a veszélyről is, mely őt szüntelen környezé; hisz maga Damocles kardja, ha valakinek évekig feje fölött lebegne, végre el fogná veszteni ijesztő hatalmát. De ez nem történt.

Zsuzsinak nem sok kelle, hogy magát szerencsésnek érezhesse. Egy vala ő azon lények közül, kiknek isten, midőn a földre küldé, hivattatásul azt adá, hogy szeressenek, s míg ennek megfelelhetett, ő boldognak érzé magát. Míg maga mellett férjét s gyermekeit látja, míg életének minden pillanatait nekik szentelheti, míg rólok gondoskodhatik, míg értök dolgozhat, ő nem kíván többet. Midőn e szegény asszony férjét szabadon látá, s gyermekeivel a kislaki gulyás kocsiján új lakhelye felé utazott, egészen boldognak érzé magát. Életének legfőbb reménye teljesült, s minden, amit szenvedett, elenyészett a boldogság érzete előtt, mely lelkét tölté. Távol az emberektől, messze eddigi élete színhelyétől, hol senki férjét nem ismeri s

egészen új életet kezdhet: ez vala évek óta egyedüli vágya, s ez teljesült. Letérdepelt, midőn új tanyája küszöbén átlépett, s forró imájában, mellyel istenhez emelkedett, csak mély háláját mondá ki, mintha nem volna semmi, mit ennyi boldogság után még kérnie lehetne.

E boldogság azonban nem tartott sokáig. Vannak lények a világon, melyek csak vagy határtalanul boldogok, vagy egészen szerencsétlenek lehetnek, s Zsuzsi ezek közé tartozott. Ha kedveseit megtarthatja, mennyek országában nincs öröm, mely után vágyódnék, az egyen kívül, hogy a szeretet, mellyel övéit öleli, öröklő leend; ha ezektől megfosztatik, van-e valami, mi őt bánatában vigasztalhatná? S ez történt.

Kisebb gyermeke mindig gyenge s beteges volt. - Miként is lehetne másképp! - szólt Zsuzsi sokszor, ha kisdede arcain azon szomorú kifejezést vevé észre, mely kis gyermekeknél testi betegségnek legbiztosabb jele - keservet szítt emlőimről, s keserű könnyeimmel mostam le arcairól a mosolygását. Szelíd kék szeme, mióta megnyílt, nem látott mást, mint bánatot maga körül; miként ne lenne a szegény gyermek szomorú? - A nyugtalan életmód, melyre anyja az utolsó időben kényszeríttetett s melyben e gyönge gyermek osztozott vele; a hideg őszi levegő, melynek órákig ki volt téve, s végre a sebes út, midőn az egész család új lakhelyére sietett, látszó hatással voltak úgyis bizonytalan egészségére. Fölgerjedett állapotában, míg férje életéért aggódott, Zsuzsi nem is vevé észre a változást, mely kisdedén történt; de alig ért új házához, hova pár nappal később Viola is megjött, midőn a veszélyt gyanítani kezdve, egyszersmind minden reményről is lemondott. - Nehány nap múlva, melyet a legnagyobb aggodalomban töltött, a gyermek meghalt, s egy kis sír a tanya mellett mindaz, mi Zsuzsinak kis kedveséből maradt.

E gyermek halála az anyának mélyen fájt, még inkább talán, mint máskor fájt volna, mert e csapás boldogsága közepette váratlanul érte szívét; de midőn férje szomorúságát észrevevé, ki gyermeke halálában istennek büntetését látá, Zsuzsi érzé, hogy férjének vigasztalásra van szüksége, s legyőzé még anyai keservét is. - Ki tudja - szólt sokszor -, talán jobb volt gyermekemnek, hogy elhagyá e világot, hol eddig is csak szenvedett. Talán isten csak azért küldé ránk ez új szerencsétlenséget, hogy fölötte nagy boldogságunkban el ne bízzuk magunkat - s végre nem marad-e kis Pistám, ki naponként nő, s a legderekabb gyermek, kit valaha életemben láttam? - S neki igaza volt; míg egy gyermeke marad a nőnek, kinek egész szeretetét adhatja, kesereghet, de soha sorsa által egészen leveretni nem hagyja magát. A gyenge kéz, melynél gyermekét vezeti, egyszersmind legbiztosabb támasza éltének; s a kis Pista csakugyan szeretetreméltó gyermek volt. Víg, egészséges, minőt anya csak kívánhat, s emellett oly nyájas s szerető, mintha sejdítné, hogy kis testvére halála után anyjának egész boldogsága tőle függ.

Tél közepe táján Pista himlőbe esett. Az anyának gondjait, melyekkel a beteget ápolá, nem fogom leírni; csak, ki anyát ily helyzetben látott, képzelheti mindazon szeretetet, mely egy asszony keblében megfér; csak ő tudja, mint lehet az anya gyermeke betegágya mellett, ugyanakkor, mikor szívét mondhatlan kínok töltik el, víg s mosolygó, csakhogy kedvesének nehány derült pillanatot szerezzen; egyedül ő ismeri azon erőt, mely míg használhat, mindent elbír, és soha nem lankad el. Három kínos hét után, melyet remény s aggodalom közt töltött, végre meghalt e gyermeke is, s a szegény asszony, midőn e kedvesét testvére mellé fekteték, érzé, hogy ezután semmi nincs a földön, mi őt még boldoggá tehetné.

Zsuzsi nem panaszkodott, nem szólt szerencsétlenségéről, sőt elkövetett mindent, hogy fájdalmát férje előtt titkolja; de a sápadt arc, melyet mosolyra kényszerített, az akaratlan fohász, mely néha mellét dagasztá, hangja, mely, ha valami által gyermekeire emlékeztetett, egyszerre remegni kezdett, míg maga elfordult, hogy férje a szemébe nyomuló cseppeket ne lássa, érthetőbben szóltak, mint bármily panasz, melyben a szerencsétlen anya fájdalmát

kiöntheté; s Viola inkább szereté nejét, hogysem általa megcsalathatnék. Ő meglátta a titkolt könnyek nyomát a kedves arcokon; megérté a soha ki nem mondott fájdalmat, s szilárd lelkét bánat töltötte el, keserűbb, mint melyet eddig életében érzett. Szenvedni látnunk, kit véghetlenül szeretünk, s érezni egyszersmind, hogy fájdalmát enyhítenünk nem lehet, van-e a világon ennél kínosabb érzemény? s Violának úgy látszott, hogy csak azért mentetett meg a haláltól, hogy élte kelyhének e legkeserűbb cseppjét kóstolják ajkai. - Én szerencsétlen - szólt egykor magában, midőn a mezőn magányosan legelő marhája után nézve, szemeit a nagy rónán végigjártatá -, nem volt-e hát elég, mit eddig szenvedtem, még ezt is el kelle érnem?! Talán ha kiszenvedtem volna a halálbüntetést, könyörült volna isten gyermekeimen, most a mindenható kedveseimben büntet. Kezeimet vér fertőzteti, de mit tehet Zsuzsim, mit tehetnék erről szegény gyermekeim? Irgalmas isten, mit vétkezének ők ellened?

Ismét ily gondolatokba merülve ült Viola a dombon, mely háza mögött emelkedett, midőn figyelmét a tanyáról szokatlan kutyaugatás vonta magára, s szemeit arra fordítván egy idegent látott egyenesen feléje közeledni. - Viola, mint helyzete javaslá, egészen elkülönözve élt, maga a kislaki gulyás, mióta a tanyán lakott, csak egyszer látogatta meg őt; s a vidék pásztoremberei s szegény legényei tapasztalván, hogy Viola velök semminemű cimboraságba ereszkedni nem akar, ritkán jöttek tanyájához, s ezért egy idegennek közeledése már magában is figyelmet gerjesztett; mennyivel nagyobb volt Viola bámulása, midőn a közelgőben, kinek vonásai előtte már távolról ismereteseknek látszottak, végre az alispán huszárjára ismert, s általa saját, rég nem hallott nevén szólíttatott meg.

János, mihelyt a tanyát távolról meglátá, gulyás vezetőjének megköszönte fáradságát, s Csavargóst vele küldötte el. Hogy Violával bizalmasabban szólhasson, csak maga jött, s Viola még mindig alig hitt szemének, midőn az öreg, máskor oly rendesen felöltözött katonát most parasztruhában, a hosszú utazás alatt megnőtt szakállal látá maga előtt.

- Kend az, János? - mondá bámulva, midőn szemeit a jövőre mereszté - s ily öltözetben?

- Ugye furcsa - válaszolt a másik jókedvűen -, hiába meztelenül születtünk, s meztelenül fektetnek a sírba vagy legföllebb gatyába; a katona paraszt, volt, s megint paraszttá válik, ez a világ forgása; s végre ez a ruha nem is oly rossz, csakhogy oly embernek, ki, mint én, sokáig begombolva, járt, ha megszorítva nincs, mindig valamije hiányzik. Első napokban úgy tetszett, mintha nem is lennék felöltözve.

- De honnan és mi hozza kendet ily messze földre? - kérdé az előbbi.

Az öreg János, ki jelen járatának helyességéről egészen meggyőződve sohasem volt, megzavarodott e kérdésnél. - Hát csak meg akartalak látogatni - mondá kis szünet után, mely alatt fejét vakará -, azaz fel akartalak keresni - tevé hozzá még nagyobb zavarban -, fontos beszédem volna veled. Nem kell azért megijedni, öcsém - szólt tovább, midőn a bámulást, mellyel Viola e szavaknál reá tekintett, észrevevé -, abból, mivel megígértem, hogy fel foglak keresni, nem következik ám, hogy másnak is megmondom, hol találhat. Szólok veled, s azzal vége, te tehetsz, amit legjobbnak látsz. Belőlem ugyan a teins urak, ha megnyúznak, sem fognak semmit kivenni; én még desertort nem adtam fel soha életemben.

Violának kíváncsisága e szavak által még inkább növekedett; s az öreg János, kérésének engedve, azonnal hozzáfogott utazása okainak előadásához. Nem szükséges, hogy az öreg huszárt kissé hosszas elbeszélésében kövessük; a benyomásról, melyet szavai Violára tevének, olvasóimnak úgysem lehetne fogalmuk.

- Mily átkozott teremtés vagyok én - mondá, szemeit kétségbeesve ég felé emelve, midőn Jánostól Tengelyi helyzetét hallá -, akihez csak közelítek, gyűlölve vagy szeretve, szerencsétlenné teszek mindenkit. - Viola kezével takarta szemeit, s elmerülve fájdalmában hallgatott.

- Látod-e - szólt megnyugtatva az öreg huszár -, nem kell hinned, hogy Tengelyi úrnak oly igen rossz dolga van. Nincs is tömlöcben, hanem szobában tartják; enni, inni amennyi kell; én magam szolgálom, s gondolhatod, Ákos úrfinak jövendő ipjára van gondom; csak az az átkozott kriminális per, vagy nem tudom, hogy híják, ne volna! nem tudni, mire ítélhetik, ha nem sül ki ártatlansága, és akkor...

- Nem akartam-e javát? - szólt, a beszélőt szenvedélyesen félbeszakasztva Viola - ember nincs a világon, kinek annyit köszönhetek. Feleségem- s gyermekeimet fogadta fel házában; éltemet adtam volna érte; egy embernek vérét ontottam, mert azt hívém, hogy haszna kívánja... s hová vezetett háladatosságom? Hogy őt, a világ legbecsületesebb emberét tömlöcbe hoztam; s ha te nem jössz s helyzetéről nem tudósítasz, általam talán vesztőhelyre jut. Oh, János, miért fáradott kend, hogy a haláltól megmentsen? örömnap lesz az, melyben én meghalok! A veszett kutya, ha betegségét érzi, elfut a háztól, melynek kenyerét ette, hogy jóltevőit szerencsétlenné ne tegye; lám, én rosszabb vagyok a veszett kutyánál... legjobb barátimat rontom meg.

Az öreg János mélyen meg vala hatva Viola fájdalma által, s amennyire lehetett, azzal vigasztalá a szerencsétlent, hogy talán mégis valami módot találhat, miáltal Tengelyin segíteni lehet.

- Mi azt illeti - szólt Viola valamivel nyugodtabban -, ne aggódjék kend. Három nap alatt Porváron lehetünk; az irományok, melyeket Macskaházytól elvittem, nálam vannak, véresek még most is, s ha az egészet, amint történt, elmondom, Tengelyi úron gyanú nem maradhat.

Az öreg János gondolkozva csóválta fejét. - Öcsém, nem hiszem, hogy jó lesz - mondá. - Ily dolgot jobb előre meggondolni.

- Odamenni könnyű. Itt vagyok, én, Viola öltem meg Macskaházyt - ezt minden gyerek elmondhatja; de ha egyszer bezártak, kiszabadulni, ez nehezebb, s arra kell gondolnunk. Igaz, az urak azt mondják, hogy éltednek nem lesz bántása, maga a vicispán is ígérte; de végre, ki tudja? Amit az urak ily szegény embernek ígérnek, arra nem mindig jó sokat adni, s úgy hiszem, tanácsosabb, ha előbb más módot próbálunk meg. Teszem, az írásokat nekem adod, én elviszem, elmondom, hogy veled szóltam, s mikor az írásokat átadtad, magad elbeszélted, hogy Macskaházyt te gyilkolád meg.

- Nem fogják hinni - vágott szavába Viola.

- Jól van - folytatá a huszár -, ha magamnak nem hiszik, még egy tanút hívok. Csavargós Gazsi igen jó gyerek, ki velem jött, s most a szomszéd gulyásnál van. Két becsületes tanú elég minden bizonyságra; vagy mert Gazsi talán nem egészen becsületes, s néha lopni szokott, elhíhatjuk magát a gulyást harmadiknak. Így el kell hinniök. Te addig, míg mi Porváron ezeket valljuk, feleségeddel, gyermekeiddel tovább állsz, mikorra érted ide jőnek, üres helyedet találják. Mit mondasz, nem lesz-e ez jobb?

- Nincsenek többé gyermekeim - szólt Viola, s arcain mondhatlan fájdalom kifejezése vala látható -, az utolsót, kis Pistánkat, most két hónapja temettük el.

- Pistát? - mondá az öreg János - kis Pistámat? hej, öcsém, az szörnyűség!

- Őt s kisebb testvérét - folytatá az előbbi remegő hangon -, gyermektelenül állok, s szegény Zsuzsi nem fogja soká túlélni kedveseit. Napról napra fogy; hej, szegény, nem éri meg a levelek hullását, melyek a fákon most hajtanak!

A két férfi egy ideig hallgatva ült egymás mellett; Viola mély fájdalomba merülve, az öreg János könnyekbe lábadó szemekkel.

- Bizony, öcsém - szólt végre az utóbbi meghatott hangon -, isten tudja, miért bánik némely szegény emberrel oly keményen. Azt mondják, egy helyre jövünk végre valamennyien, mintha e földön csak úgy átmasíroznánk a másvilág felé; de meg kell vallani, azok, kik az arier gardba jutottak, néha elveszthetik türelmöket. Az elsők fölemésztenek mindent, övék az egész dicsőség, a hátulsóké a verés s koplalás. Életemben először éltem ily nyomorúságot. Mikor a sereg retirál, a legbátrabbakat küldik hátra, s én háború idejében sokszor jártam úgy a leghátulsóbbak között; de lám, öcsém, épp akkor tanultam, hogy nem kell soha lemondani a világról. Mert először, ha az ily szolgálatnak vége van, okos generális mindig a legutolsókat dicséri s jutalmazza meg a többiek előtt, s bizony az úristen is csak így tesz majd a másvilágon; s azután nem tudja senki, miként fordul még a szerencse. Hála istennek, feleséged még megvan. Neked még tíz gyermeked lehet. Igaz, nem lesz olyan, mint a kis Pista volt, oly kedves gyerek nincs s nem egyhamar lesz széles e világon, de gyerek, s lám, én mindig azt mondom, akinek még gyermeke lehet, az nem tudja soha, mily szerencse vár reá. Öcsém, én csak azt mondom neked, bolond lennél, ha a tekintetes urak kezébe adnád magadat; erre még mindig időd marad.

Viola meghatva hallgatá végig az öreg katona tanácsait, de midőn János, feleletet várva, szemeit fiatalabb társára függeszté, ez szomorúan rázá fejét. - Nem tudja kend, mennyit szenvedtem már eddig is, másképp nem adná e tanácsot - így válaszolt. - Ne adjam magamat bíráim kezébe, s kerüljem el büntetésemet még tovább: ezt javasolja kend? De azt hiszi-e, hogy az, mit így szenvedek, nem százszorta súlyosabb minden büntetésnél, melyet reám mondhatnak? Halálra fognak ítélni, igen, én megérdemeltem; de mi egy halál a legkínzóbb, azon szüntelen remegéshez képest, melyben élek, mióta itt lakom! Húsz mérföldre mentem el onnan hazulról; de mi húsz mérföld? Mint kend most, úgy más akárki fölkereshetett, vagy véletlenül rám ismerhetett. Ha valakit távolról házam felé jőni láttam, hányszor nem bújtam el a leggyávább teremtésként az erdőben; ha uram, vagy másvalaki előbbi életemről kérdezett, hányszor nem érezém a vért arcomba tolulni, midőn remegve, mint gonosztevő bírája előtt, oly kérdésekre feleltem, melyek véletlenül s különös szándék nélkül tétettek. Így élni, János, nem élet; ha felakasztanak, csak pokolbeli kínoktól mentenek meg.

- Már felakasztani nem fognak - szólt közbe János biztatva. - A vicispán, hála istennek, összeveszett feleségével, és azóta egészen más emberré lett. Megígérte, hogy életednek semmi esetre bántása nem lesz, s ő bizonyosan meg fogja tartani szavát; azaz, ha lehet - tevé hozzá -, de ki tudja, bír-e a többiekkel? s én mindig azt mondom, sokkal jobb, ha...

- Ne szóljon kend nekem erről többet - szakítá félbe a szólót Viola -, tudom, hogy szándéka jó, de én el vagyok határozva. Higgye el, mióta gyermekeim meghaltak, sokszor gondolkoztam arról, nem lenne-e jobb, ha magamat önként átadom a törvénynek? s talán ha kend nem jő, s Tengelyi úr szerencsétlenségét meg nem tudom is, feladtam volna magamat önként, csakhogy a kínoktól megszabaduljak, melyek között most élek. Mielőtt kis Pistám meghalt... a szegény gyerek úgy el volt csúfítva himlői által, kend nem is ismert volna reá, csak édes szelíd szava maradt meg, még most is mintha fülembe csengeni hallanám... mit is akartam mondani? - tevé hozzá szemeit kezével törülve - ha fiamra gondolok, megfelejtkezem mindenről... Igen, mielőtt kis Pistám meghalt, egész betegsége alatt mindig csak arra kért, hogy többé zsivánnyá ne legyek. Ugye apám, nem lesz zsivány többé? Ez volt az utolsó szó, mit tőle hallottam; s ha itt maradok, ugyan teljesíthetem-e ezen kérését? Jöjjön a legalávalóbb gonosztevő, kivel zsivány koromban találkoztam, s ismerjen rám, nem kényszeríthet-e csak azáltal, mert titkomat tudja, minden alávalóságra, sőt a legundokabb gonosztettre? Mihelyt nevemen szólíthat, szolgája vagyok, s így becsületességem csak a véletlentől függ.

János, érezve e szavak valóságát, felsóhajtott.

- Látja kend, aki kezét embervérbe mártotta, annak meg kell halnia - folytatá az előbbi -, sokszor gondolkoztam erről, s látom, hogy ez természetes. Az embernek úgy sincs nyugodalma ily tett után. Ha bíráim elítéltek, nyugodt leszek; anélkül lelkiismeretem nem hagy pihenni. Igaz, nem volt soha szándékomban valakit megölni; nem én, hanem a sors akarta, hogy gyilkossá legyek; de akkor a sors azt is akarta, hogy gyilkosságomért szenvedjek; s mit ér, ha ellene küszködöm?

- Igen, de Zsuzsi mit fog csinálni!? - mondá János mély fohásszal.

Viola egy ideig hallgatott; arcain leírhatlan fájdalom kifejezése vala látható, ujjai görcsösen összeszorultak a bot körül, melyet kezében tartott; melle feszült, mintha szét akarna repedni. - Mit fog Zsuzsi csinálni halálom után? - szólt végre remegő hangon - oh, ha erre gondolok, elhágy bátorságom! De mit tehetek? Ha látnám, hogy a szegény asszonynak keservét enyhíthetem; ha nem volna oly szerencsétlen, hogy teljes meggyőződésem szerint, még szerencsétlenebbé halálom által nem válhatik - nincs kín a világon, melyet nem tűrnék el. Ha lelkiismeretem furdalna is, ha remegve kellene töltenem életem minden napjait, ha tudom, hogy örökre elkárhozom: higgye el, János, én elviselném mindezt panasz nélkül, csak azt látnám, hogy életem Zsuzsinak vigasztalására van. De szegény asszonynak szíve telve van színig keservével, abba sem új bánat, sem vigasztalás nem fér, sőt jelenlétem csak azon egy könnyebbségtől fosztja meg, mit talán abban találna, hogy szabadon sírhatna. Ahelyett, hogy vigasztalnám, csak nehezítem fájdalmát, melyet előttem elnyomni iparkodik, s mely csak annyival inkább nehezül lelkére. Nem, nem! - folytatá szenvedélyesen - ezt nem tűrhetem tovább; történjék, minek történni kell, egyszerre. Talán, ha én is meghaltam, megkönyörül rajta isten s elveszi e világról, hol azoknak, kik Violát szerették, úgy sincs nyughelyök; s ha nem, legalább, ha engem felakasztottak, nincs többé mitől félnie, s jó emberek majd gondját viselik. Kösse össze kezeimet, János, s vezessen egyenesen Porvárra, ez legjobb, mit velem tehet.

János Viola szavaiból látá, hogy határozata megváltozhatlan, s annyival kevesebbet szólt többé föltétele ellen, mennyivel inkább érzé azon okoknak helyességét, melyeket ez támogatására felhozott. - Utoljára is talán igazad van - mondá rövid gondolkozás után. - Felakasztani nem fognak, arra fogadni mernék, s rád nézve is talán jobb, ha strófodat kiálltad, legalább azután szabad ember vagy. De mi a megkötözést illeti, az ostobaság volna. Ha magad akaratából jössz, érdemednek fogják tulajdonítani, s annyival kisebb büntetésed lesz. Isten ments meg, hogy én vezesselek oda; éltem végnapjáig szégyenleném, ha valaki azt mondaná: Violát az öreg János fogta meg.

- Jól van - szólt Viola rövid gondolkozás után -, ha kend jobban szereti, menjen előre, s mondja Tengelyi úrnak, ne féljen, legfölebb négy nap múlva Porváron leszek. Bojtárom nemsokára hazajő, marhámat arra bízhatom, s Zsuzsinak is mondhatok valamit, hogy, ha elmegyek, meg ne ijesszem; úgyis elég nehezen fogok megválni.

- Mindenesetre legjobb lesz, öcsém - szólt az öreg János -, ha már rászántad magadat, jobb, ha legalább most Zsuzsinak nem szólsz. Később, ha egyszer Porváron vagy, majd én magam jövök feleségedért; s ha a vicispántól meghallja, hogy éltedet nem bántják, maga is nyugodtabb lesz. Ne félj, öcsém - tevé hozzá, Viola vállára ütve -, még végre minden jó lesz, egypár esztendőre bezárnak, s azután ismét mint becsületes ember térsz vissza Tiszarétre. De mennem kell - szólt körültekintve -; Zsuzsi hazajöhetne, s ha nálad lát, főképp ily ruhában, bizonyosan megijed. Isten veled, öcsém. - S ezzel az öreg huszár ismét a ház felé indult, hol lovát hagyta. Miután kevés lépésre haladott, János egyszerre megfordult, s visszajött. - Tudod-e, öcsém - mondá Violához, ki az előbbi helyen megállt -, elfelejtettem mondani: ha határozatodat megbánod, ne jöjj. Tőlem bizony, míg magad el nem jössz, senki tanyád helyét

megtudni nem fogja. Legfölebb azt mondják, az öreg János nagyobb szamár, mint maga gondolta, mert Violát nem tudta feltalálni. Az se baj. Isten veled. - S ezzel János, anélkül, hogy feleletre várna, ismét útnak indult; s Viola nemsokára lovának távozó kopogásából hallá, hogy a tanyát sietve elhagyá.

- Hát életemnek legalább valami haszna lehet - így szólt magában -, Tengelyi jótevőm, meg akartam hálálni tettét, s csak új szerencsétlenségbe kevertem; ettől meg fogom menteni. Oh, de Zsuzsimból mi lesz!? - Viola fájdalmas gondolatokba merülten fejét kezére támasztva ült ott, mikor neje hazajött, s őt megszólítva mély ábrándjaiból fölébreszté; neki úgy látszott, hogy férje sírt; de a szegény asszony gyermekei sírjától jött, s e könnyekben nem látott semmi feltűnőt.

39

Violára, mielőtt föltételét teljesítheté, még nehéz pillanatok vártak. Határozata változhatlan vala, de miként találjon oly ürügyet távozásra, mely nejét megnyugtassa? Mióta e tanyán laktak, Zsuzsi, valahányszor férje csak egypár órára távozott, a legnagyobb nyugtalanságban élt, s ezen féltékenysége, mióta gyermekei meghaltak, még erősebbé vált. Férjén kívül neki e világon nem vala semmije; s nem forgott-e az szüntelen veszélyben, ha emberek közé ment, hol valaki által megismertethetett? Viola százszor nekikészült, hogy nejének tudtára adja, miként még az este nehány napra útnak indul, s százszor újra elhalasztá szándékát. Egyszer úgy látszott, mintha Zsuzsi ma derültebb volna, mint máskor, s ily pillanatban nem akará megrontani kedvét; másszor ismét arca kifejezését a közönségesnél még szomorúbbnak képzelé, s akkor a pillanatot arra, hogy szándékát vele közölje, nem tartá alkalmasnak; s nem tudom, miként teljesítette volna föltételét, ha neje, észrevéve elfogultságát s a készületeket, melyeket útjára tett, maga nem kérdezi, ezeknek okáról. Miután férjétől hallá, miként távolléte alatt a házhoz jött ispánnak parancsa szerint még ez éjjel el kell mennie, hogy a szomszéd megyéből ura számára marhát hajtson, Zsuzsi elhalaványult. De mit tegyen? Az okot, melyért tanyájától nem szívesen távozik, nem mondhatá senkinek, s a szegény asszony még áldá végzetét, midőn férjétől vigasztalásul azt hallá, hogy a hely, hová megy, Taksony megyétől még távolabb fekszik. Ott még kevesebbet félhetek, hogy valaki rám ismer - így szólt Viola többször, s Zsuzsi, hogy férjének helyzetét ne nehezítse, legalább úgy tetteté magát, mintha ezáltal csakugyan megnyugtatva érzené magát.

Viola, kinek, valahányszor nejére nézett, a fájdalom jutott eszébe, melyet e szerencsétlen érzeni fog, ha a dolgok valódi állását megtudja, jellemének egész szilárdsága mellett néha alig tarthatá vissza könnyeit; de erőt vett magán ő is, s midőn este nejét utolszor kebléhez szorítva lovára ült, nem vehette volna senki észre felgerjedését. Maga Zsuzsi nem gyanítá, hogy midőn férje ajkairól az utolsó isten veled-et hallá, a szerencsétlennek szívét azon sejdítés tölté, hogy utolszor szólt kedveséhez. Viola rég megszokta a szenvedést; mint a tenger sötét habjai, úgy arcának mindig komor kifejezése eltakará a vészt, mely keblében dúlt; de midőn jó lován az erdő felé vágtatva annyira jött, hogy mozdulatai az utána néző által nem láttathattak; rég leküzdött keserve kitört, s szemének keserű cseppjei sűrűn peregtek le arcain.

Már este volt, mikor Viola elhagyá a házát. A lealkonyodott nap végsugárai csak még gyenge világot terjesztének a láthatáron, s a félhold, mely könnyű fellegek között lebegett az égen, fényesen önté le ezüst sugárait, s minden ünnepélyes csendben állt szelíd világítása alatt. A természet bájai nagy bajainkat nem felejtetik el velünk, de elveszik keserűségöket. A szenvedélyes bánat helyett, melyet emberek között vagy szobánkba zárkózva érezénk, szelíd szomorúság tölti lelkünket; úgy látszik, mintha az egész természet részt venne fájdalmunkban, mintha minden csillag sajnálkozva nézne le reánk; a nagy láthatáron körültekintve érezzük egész parányiságunkat, s önszerencsétlenségünk kisebbnek látszik, midőn eszünkbe jut, mily kevés s mily múlékony létünk. A nyugalom, melyet maga körül látott, végre nyugodtabbá tevé Violát is. Lépésre mérsékelé lovának sebes futását, s letörülve könnyeit, fel a csillagokra nézett, honnan annyi fönséges remény ragyog le minden szenvedőre.

Midőn a dombra ért, honnan néhány hónap előtt új tanyáját először meglátta, egy percig megállt, s visszanézett. A távolság s a hold bizonytalan világa miatt csak egy fehér folt s nem messze tőle egy gyenge pásztortűz vala minden, amit látott. Eszébe jutottak mindazon remények, mikkel e helyre jött, a keservek, melyeken azóta keresztülment, gyermekei, kiket a hegyoldalon eltemetett, s végre a szerencsétlen nő, kire életének legnehezebb csapása vár - s e

gondolatoknál ismét könny nyomult szemébe; de fájdalmának szenvedélyes kitörése után Viola visszanyerte ismét szilárdságát. „Ki tehet róla? - így szólt, midőn egy nehéz fohász után ismét útnak indult - sorsát senki nem kerülheti ki; én szerencsétlenségre születtem."

Viola föltevé magában, hogy Tiszarétre megy, s Réty Ákos kezeibe adja magát, vagy ha ezt nem találná ott, legalább Liptáknét nejéhez küldi; s miután e hely a tanyától, hol nejét hagyá, jó húsz mérföldnyire volt, s Viola, hogy senki kezeibe ne kerüljön, főképp Taksony megyébe érve, minden jártabb utakat elkerült, többnyire csak éjjel ment, hosszú utazása alatt ideje vala helyzetéről gondolkozni. Gondolatait többnyire neje foglalta el. „Szegény Zsuzsi! - így szólt sokszor magában - csak miatta ne kellene aggódnom, de ha megtudja, hogy a vármegye kezére adtam magamat, kétségbeesik. De mit tehetek? Végre is megtudták volna hollétemet. Valamint az öreg János, úgy más is fölkereshetett, s akkor még rosszabb volna dolgom. Így, ha magamat feladom, legalább Tengelyi úr írásait nem vehetik el tőlem, rajta segíthetek, és ki tudja, nem kapok-e végre mégis gráciát, mint János mondta?" S ez utolsó gondolat a szerencsétlennek nem kis vigasztalására szolgált. - Ha valaha férfi nyugodtan nézett a halál elébe, ő vala az; de a gondolat, hogy életét hóhér kezei által veszítse, borzadással tölti a legbátrabbat is; s Viola, nejére gondolva, készebb vala mindent eltűrni inkább, mint azt, mit e kedves teremtés túlélni nem fogna. - „Zárjanak be tíz esztendőre - gondolá magában -, kínozzanak, tegyenek velem akármit, az, hogy élek s hasznomra lehet, fenn fogja tartani Zsuzsim erejét, s én is el fogok tűrni mindent, ha őt néha láthatom. Hisz végre minden elmúlik, s mint az öreg János mondta, még mint becsületes ember végezhetem napjaimat. Ilyen emberi természetünk; ha oly helyzetbe jutottunk, honnan semmi kedvező kilátás nem nyílik, a kisebb rosszhoz kötjük reményhorgunkat, de egy napig sem maradhatunk remény nélkül."

Viola minél tovább gondolkozott helyzetéről, annál nyugodtabbnak érzé magát. A két emberölésen kívül, melynek mindegyikénél mentségére annyi okot hozhatott föl, soha nagyobb bűntettet nem követett el. Maga az, hogy a halálos félelmet kiállta, s most önmaga adja magát a bíróság kezébe, a legkeményebb ítéletet elháríthatja róla, s azonkívül nem számolhat-e Réty Ákos s általa annyi becsületes ember pártfogására, ha Tengelyit jelen szerencsétlen helyzetéből megmenti? Legnagyobb aggodalma, midőn harmadik éjjel Tiszaréttől már csak néhány mérföldnyire volt, az vala, hogy mielőtt magát s írásait Réty Ákos- vagy Vándorynak átadhatta, Nyúzó pandúrjainak kezeibe kerül. Viola a magával hozott irományok fontosságának okát nem ismeré, de miután ez irományok utolsó elfogatása alkalmánál tőle elvétettek s Nyúzó által eltagadtattak - félnie kellett, hogy a főbíró, kinek jellemét tapasztalásból ismeré, ez irományokat most is, ha kezébe kerülnének, elsikkasztaná, s föltevé magában, inkább végső csepp véréig védelmezni magát, hogysem Tengelyi írásait más, mint biztos kezekbe tegye le.

Már hajnallani kezdett, midőn a sz.-vilmosi erdőhöz ért. Lova, melyről egész éjszaka le nem szállt, fáradt vala; s a helyről, melyen állt, még jó két óráig kelle mennie, mielőtt Tiszarétre érhetett. Viola megsajnálta jó lovát, melynek életében annyi hasznát vette, de átlátta a veszélyt, mely reá nézve abból támadhat, ha fényes nappal közeledvén a faluhoz, még mielőtt, föltételét teljesíthetné, megismertetik s erőszakkal a szolgabíróhoz hurcoltatik. Az erdőnek éppen legsűrűbb része e télen kivágatván, a fák között főképp most, midőn ágaikat még lomb nem takará, rejteket találni nem lehetett, s ezt látva, neki mégis legtanácsosabbnak látszott, ha útját tovább folytatja. - „A nagy rónaságon - gondolá magában - távolról meglátok s kikerülhetek mindenkit; s te, jó Hollóm - szólt, midőn kedves paripájának nyakát veregeté -, ma még meg kell tenni szolgálatodat, gondom lesz, hogy jó kezekbe kerülj. Talán Ákos úrfi istállójába fogad s agarászlónak használ, hisz megtanulhattad a szaladást, eleget kergettek előbbi uraddal, én rajtad többé ülni nem fogok." Viola ismét szomorú gondolatokba merülve

folytatá útját, s lova, mintha osztaná ura bánatát, leeresztett fővel ballagott tovább a fák között, melyeken annyiszor átszáguldott.

Szomorú ábrándjaiból Violát lódobogás ébreszté föl. Arra nézett, s a kis erdővel körülfogott rétnek, melyen éppen átment, másik oldalán, három lovas pandúrt vett észre, kik mihelyt őt megláták, feléje tartottak. Kitérnie vagy elrejtőznie nem lehetett, megsarkantyúzta tehát lovát, s futásban keresé menedékét.

- Megállj! - kiáltának üldözői - vagy halál fia vagy! - midőn utána rohantak; de Holló, minden fáradtsága mellett, pandúrlovak által nem vala oly könnyen elérhető, s a pár lövés, mely utána tétetett, csak nevelé sebességét. Viola egyenesen Tiszarét felé tarta futásában; a pandúrok, nem vesztve őt szemeik elől, bizonyos távolságban utána nyargaltak.

Ákos éppen Tiszaréten volt. Az alispán, mióta neje meghalt, nem szívesen ment ki jószágára, s fiára bízá gazdaságát, ki most is a tavaszi szántás végett több napot töltött itt - s mert az utolsó időben történteknek emléke neki is kínos vala, nem a kastélyban, hanem az öreg Vándorynál lakott. Vándory, szokása szerint e reggelen is jókor fölkelve, midőn az egészen tiszta eget látá, nem állhatott ellen a vágynak, hogy ismét egyszer a törökdombról nézze a felkelő napot, s magával híva Ákost, vele ugyanazon helyre ment, hol őt történetünk kezdetén először találtuk.

Kevés fiatalember van a világon, ki reggeli álmát könnyen hagyná el, s Ákos nem jó kedvben követé öreg barátját, ki út között szüntelen a felkelő nap szépségéről szólt, s előre élvezé a gyönyörű látványt, mely reájok a törökdombon vár, sőt egyik hősöm szégyenére meg kell vallanom, hogy ámbár a napkelet soha pompásabb színekkel nem takarta a láthatárt, e látvány őt ma hidegen hagyá.

Múlt ősz óta, hol az agarászat után Tengelyi- s Vándoryval a törökdombon találkozott, Ákos nem vala itt, s igen természetes, ha most ugyanazon helyre jövén azon dolgok jutottak eszébe, melyek a domb körül akkor történtek, s hogy a napkeletről majdnem elfelejtkezve, Vándoryt ezekre emlékezteté.

- Mintha ma volna, oly elevenen áll előttem minden - szólt a lelkészhez fordulva -; hol most mi állunk, veled akkor szegény Tengelyi állott. A domb alatt lovaink, előttetek Kálmán, s én jobbra, ott az átkozott Nyúzó, mintha még most is káromkodni hallanám, midőn a sz.-vilmosi erdő felé nézve meglátá, hogy pandúrjai valakit hoznak, s én nem akartam hinni, hogy Violát fogatta meg.

Ákos e szavaknál mintegy akaratlanul a sz.-vilmosi erdő felé fordult, s jó szemével észrevevé a lovasokat, kik a fák közül éppen most jöttek ki a síkra. - Mi ez? - szólt Vándoryhoz, midőn arra mutatva, őt is a lovasokra figyelmezteté -, átkozott sebesen jőnek, elöl egy, utána három, mintha itt is valaki üldöztetnék.

- Isten mentsen meg - szólt Vándory sóhajtva -, elég volt, hogy e helyről egyszer ily szörnyűséget kelle látnom.

- Éspedig mégis úgy van - mondá Ákos, ki szemeit azalatt a lovasoktól nem fordítá el -; az, ki elöl jár, űzőbe vétetett, réteken és szántóföldeken vágtat keresztül.

- Legyen isten szegénynek irgalmas - szólt Vándory, szemeit éghez emelve.

- Ha zsivány, nem menekülhet meg többé - mondá Ákos -, egyenesen a falunak kergetik, s már lova is gyengülni kezd, üldözői jóval közelebb vannak hozzá, mint elébb.

- Talán nem zsivány - szólt Vándory, ki a lovasok mozdulatait szinte a legnagyobb figyelemmel követé.

- Bizonyosan az, vagy olyan, kit annak tartanak - szólt rövid szünet után -; már a pandúrok fegyvereit is kiveszem. Szegény ember! lova egészen kifáradt, egyik üldözője a nyomán van. Most az üldözők legközelebbike lovastól felbukott; megint pár percre megszabadult; bárcsak friss lovat adhatnék neki.

Viola helyzete - mert olvasóim gondolhatják, hogy ő az, kit Ákos a törökdombról lát - azáltal, hogy legközelebb jött üldözője felbukott, csakugyan e pillanatban kedvezőbbé vált. A második pandúr, midőn felbukott pajtásához jött, ki lovastul együtt egy szántóföld árkában feküdt, feltartá lovát, s leszállt, hogy segítségére legyen; a harmadik oly távolságra maradt el, hogy Viola, ki most már nem kívána mást, mint a falut a pandúrok előtt elérve írásait biztos kezekbe adhatni által, már céljánál gondolá magát. - „Csak most ne hagyj el, jó Hollóm - mondá, midőn nehézkes ugrásokban tovább haladó lovát ismét megsarkantyúzá -, hajrá, Holló!" De mindennek megvan határa, végre a legjobb ló ereje kifogy, s Viola érzé, hogy az övé alig bírja terhét. A szegény pára, mely egész utolsó éjszaka utazott, s most egy félóra óta kergetés között, újonnan felszántott földeken s árkokon keresztül ment, ügetni kezde, s Viola, ki egy részről már a törökdomb közelében s így majdnem céljánál látá magát, a síkról visszanézve mindinkább közelgeni látá ellenségét, szóval s sarkantyúval hasztalan biztatá. A lónak fehér tajtékkal elborított teste remegett, fekete sörényéről nehéz cseppekben patakzott le az izzadtság, Viola tántorogni érzé lépéseit, de a kétségbeesés elnémíta minden egyéb érzelmet, s még egyszer oldalába vágá éles sarkantyúit. A ló fájdalmában felszökött, s végső erővel még egyszer szaladásnak indult. De az ellenség nyomában vala.

- Állj meg! - ordított egy vad hang Viola háta megett, s az üldözött borzadva látá, hogy a pandúr csak pár lépésre van már tőle. Nem látva más menedéket, kirántá pisztolyát nyeregkápájából, s hogy visszaijessze, ellenére szögezé. De a pandúr, ki lőfegyverét szinte kezében tartá, alig látá e mozdulatát, midőn iszonyú káromkodással pisztolyát Violára süte.

Az ellenek oly közel voltak e pillanatban egymáshoz, hogy a lövés alig hibázhatott, s Viola felkiáltva, lova nyakára rogyott. A ló megijedve a közel-lövéstől, még egypár ugrást tett, s haldokló lovasával együtt a földre rogyott.

Mindez a törökdombhoz oly közel történt, hogy Ákos, ki mihelyt a lövést s annak következéseit látá, oda futott, még elég jókor jött, hogy a lováról leugrott s fokosával szerencsétlen ellenségéhez közelgő pandúrt minden további kegyetlenkedéstől visszatartóztathatá.

- Ne merészeld e szerencsétlent bántani, alávaló - kiálta Ákos a legnagyobb indulattal, midőn Violát lova alól kiszabadítani iparkodott -, nem látod, hogy többé ellent nem állhat?

- Szerencsétlent? - mormogá a másik, ki az alispán fiát látva, parancsának ellentállni nem mert, s kiben olvasóim pandúrköntösben is, melyet egy idő óta viselt, az egykori zsiványra, Cifrára ismertek volna. - Nem látja a teins úr, hogy Viola? Az ötszáz forint, mit annak ígértek, ki őt halva vagy elevenen a nemes vármegye kezeibe adja, az enyém. Csak reménylem, meghal, mielőtt pajtásaim ide jőnek, másképp a pénzből ők is követelnék részöket.

Ákos nem hallá ez embertelen kívánatot, s egész erejével dolgozva, végre Cifra s Vándory segedelmével a szerencsétlent kihúzá lova alól.

- Meghalt - mondá Ákos, midőn a vérző testet a zöld pázsitra fekteté, s halvány arcaiban csakugyan Violára ismert.

- Még eddig nem halt meg - válaszolt Vándory, ki azalatt a beteg mellé térdepelve, sebét vizsgálta -, a seb mellének bal oldalán mély, s felgyógyulásához nincs remény, de pár óráig még élhet, talán még szólhat is. Üljön kend lovára - szólt a pandúrhoz fordulva -, nyargaljon a faluba azonnal, s híjon embereket, kikkel e szegény embert házamhoz vitethessem.

- Nem megyek biz én - mondá a megszólított. - Majd bizon bolond leszek. A nemes vármegye annak, ki Violát elevenen vagy halva kezébe adja, ötszáz forintot ígért; ha elmegyek, idejőnek pajtásaim, s magoknak követelik a pénzt, pedig a teins urak látták, hogy én lőttem agyon.

- Ha nem mégysz, mindjárt főbe lőlek itt ezzel a pisztollyal, kutya! - kiáltott Ákos, Violának a ló mellett fekvő fegyverét felkapva. - Vérpénzedet, ha más nem, magam fizetem meg.

Ez utolsó biztatás a fölemelt pisztollyal egybevetve, Cifrát sietésre inté, s Ákos Vándoryval egy ideig magok maradtak Viola mellett, ki még mindig eszméletlenül feküdt a földön. A pandúroknak egyike - mert miután Cifra a faluba küldetett, pajtásai szinte e helyre jöttek - vízért ment, de sem ez, sem Ákos s Vándory biztató szavai a szerencsétlent fel nem ébreszthették eszméletlenségéből.

Fél óra múlt, s már a faluból emberek jöttek, midőn Viola szemeit fölnyitva körültekintett, s életének némi jeleit adá.

- Nem ismersz? - mondá Ákos, midőn hozzá lehajolva, kezét megfogá - nézz rám, Viola!

- Ismerem - mondá a zsivány, ki azalatt magához jött, gyenge hangon -, jó, hogy itt van, éppen a teins úrhoz akartam menni. - Viola melléhez nyúlt, mintha valamit keresne. - Gombolja csak fel mellényemet - mondá, miután meggyőződött, hogy azt maga nem teheti -, s vegye ki az írásokat... Tengelyi úrnak írásai, melyeket a zsidó Macskaházyval ellopott, s azért jöttem, hogy általadjam. Véresek - tevé hozzá, midőn az irományokat Ákos kezeiben látá -, újra véresek; most nem tesz semmit, hisz csak az én vérem, Tengelyi úr jóltevőm volt, megszolgáltam jóságát; mondják neki, hogy csókoltatom kezét, s ne gondolja, hogy Viola oly alávaló ember volt, ki jóltevőjét megkárosíthatta volna.

Míg Viola ezeket mondá, a faluból több s több ember gyűlt össze, kik a haldoklót körülfogják.

- Barátom! - mondá Vándory mélyen meghatva - talán nem is tudod, hogy Tengelyi ugyanezen irományok végett szörnyű gyanúba keveredett?

- Tudom - szakítá félbe Viola -, Jánostól hallottam, s azért akartam magamát a nemes vármegye kezeibe adni, hogy a gyanútól megtisztítsam. Halljátok-e, emberek? - szólt most a körülállókhoz erősebb, de időről időre félbeszakasztott hangon - ki azt mondja, hogy Macskaházyt Tengelyi úr ölte meg, hazudik; a gyilkos én vagyok. Csak az írásokat akartam elvenni tőle, melyeket a zsidóval együtt Tengelyi úrtól ellopott, de pisztollyal fenyegetett, s indulatomban megöltem. Úgy legyen isten irgalmas lelkemnek, mint Tengelyi úr egészen ártatlan e tettnél.

Viola fáradtan elhallgatott: a nép mélyen meghatva állt ott, sok szemben könnyek csillogtak.

- Hej, öcsém - mondá egy öreg paraszt, ki Vándory mellett állt -, miért kellett éppen neked ily sorsra jutnod? Szomszédok voltunk, s azt gondoltam, te fogod behunyni szemeimet, ha meghalok, mint én tettem apádnak.

- Bátyám - szólt Viola gyenge hangon, midőn szemeit a szólóra függeszté -, ha kend házam mellett elmegy, s az üresen áll, vagy benne más emberek laknak, gondoljon néha Violára is; isten látja lelkemet, nem én vagyok oka, hogy azzá lettem, ami utolsó időben voltam; bocsássa meg isten azoknak, kik okai voltak.

E pillanatban Liptákné jött. Midőn a történtekről hírt vett, idesietett, s most áttolakodva a sokaságon, midőn rokonát a földön s a körülötte álló népet látá, könnybe lábadó szemekkel kérdé: mit ácsorognak itt, s miért nem viszik Violát a faluba, hol becsületesen gondját viselhetnék?

- Hagyja el kend, néném - mondá, mindig nehezebben véve lélegzetet, midőn Liptáknét megismeré - nekem nem viseli többé senki gondomat, végem van - s nincs mit panaszkodnom. Vért ontottam, véremmel lakoltam érte; ez isten parancsolatja. Hagyjatok meghalni itt, e mezőn, melyet szántottam, isten szabad ege, a meleg napsugárok alatt...

Viola szava gyengült, intésére Liptákné melléje térdepelt, hogy szavait hallhassa. - Menjen kend, néném, Zsuzsihoz - mondá alig hallhatóan -, mondja: bocsásson meg, hogy most, midőn tőle elmentem, megcsalám; nem cselekedhettem másképp, jóltevőmet nem hagyhattam el bajában; és ha megmondtam volna, hová megyek - itt Viola szava érthetetlenné vált, még egyszer felnyitá szemét, melyet elgyengülve előbb behunyt, körültekintett, még egyszer rebegé neje nevét, s a sóhaj, mellyel azt kimondá, vala utolsó lehelete.

- Legyen isten irgalmas minden bűnös iránt - mondá egy vén paraszt a körülállók közül -, lelkét sok vétek terheli.

- Ő sokat szenvedett - szólt Vándory meghatva -, nyugodjék békében e nehéz élet után.

Azoknak leírását, mik Viola halála után történtek, nyájas olvasóimra bízhatnám, kik, ha könyvemet eddig félre nem vetették, kétségen kívül minden egyes személyemnek legközelebb jövőjét önmagok éppoly jól ismerik, mint én. Legközelebb jövőjét mondám, mert habár bizonyos, hogy Ákos Vilmával s Kálmán Etelkával a lehetőségig boldog párokká váltak, a jövőért ki merne jótállni? noha én mind a két esetben, hogyha húsz év múlva ismét Tiszarétre vagy Kislakra jövök, hol az új házasok letelepedtek, éppoly megelégedett arcokat reménylek találni, mint midőn a boldog ifjak kedveseiket először ősi lakukba vezették.

Az alispán ritkán jő Tiszarétre. Az ott történtek emléke mindig kellemetlenül hat kedélyére, annyival jobban érzi magát Porváron. Letette betegeskedés ürügye alatt hivatalát, lemondott kamarás s tanácsnoki címek utáni vágyairól, s azóta kevés megelégedettebb embert láthatni. Sokan azt hivék, hogy Pesten fog letelepedni, de csalódtak. Vagyona s alispáni érdemei által ő Porváron az első, véleménye, mint hajdanában, mindig a többségé, miáltal elérte, hogy a többség által mindig bámultatik - s alkotmányos országban mi kell egyéb az embernek, hogy magát boldognak érezze?

Az öreg Kislaky nem vágyódik ily dicsőség után, sőt biztosan mondhatom, hogy az első alkalom után, melyben mint rögtönítélő törvényszék elnöke hivataloskodott, azonnal lemondott e díszes címéről is, de kedves Kálmánja boldog, s ez a becsületes öregúrnak s nejének elég. Ha Etelka férjével néha kevesebbé elégszik meg, mert Kálmán még most is szerfölött kedveli az agarászatot, azzal vigasztalja nejét, hogy a 811-i bor is idei bor volt egykor, s hogy fia is majd kiforrja magát.

Az öreg Tengelyi eleinte szomorú volt. Oly szerencsétlenség, mint melyen ő keresztülment, elkeseríti a legvidámabb kedélyt, s a jegyző a komoly jellemekhez tartozott egész életén át. Neje kérése soha nem bírhatá őt arra, hogy lakását a kastélyba tegye át. - Alacsony házban születtem - mondá mindig -, így akarok meghalni. - De a boldogság, melyet maga körül látott, a sok jó, mit veje segedelmével a tiszaréti lakosokon tehetett, kiknek annyi ideig jegyzőjök volt, földeríté végre őt is. Takarék-magtárt s kisdedóvó iskolát alapított, gyümölcsfákat ültetett a házak s utak mellé, s e szüntelen munkásság, melyben napjai folytak, derültté tevék agg korát; világos tanulságul mindenkinek, hogy valamint az erőmű, ha hasztalan vesztegel, idővel elrozsdásodik, s annyival fényesebb, mennyivel szüntelenebbül dolgozik; úgy az ember, ki egész életén át fárad, el nem veszti díszét öreg napjaiban sem.

A kislaki s tiszaréti házak legjobb barátjai Völgyesy és Vándory maradtak. Az első, baráti körökben lassanként elszokott emberkerülő életmódjától, s át kezdé látni, hogyha sokan elég balgatagok az embert külső formája után ítélni meg, nem kisebb balgatagság, azért, hogy

ilyenek előtt kitérjünk, minden társaságtól visszavonulni; mert ha az emberi társaságban a bolondok s gonoszok még oly nagy többségben volnának is, azon kevés józan s becsületes ember, kit benne találhatunk, megérdemli, hogy mint a gyöngyhalász, őket keresve, a társaság mocskos habjaiba merüljünk. És Vándory - boldogok között élt, oly körben, mely optimizmusának mintegy bizonyításul szolgálhatott, miként nem lett volna boldog ő! Hogy a levelek birtokába jutva, melyek által születését bebizonyíthatá, sem nevét, sem helyzetét nem változtatta, magától értetik. Több élvezetet, több való szerencsét ő e világon nem találhatott volna, mint kis lelkészlakában, hová minden, ki segélyt keresett, oly szívesen betért. Soha a szeretet, mely tiszta szívét tölté, nem veszte semmit melegéből, soha bizodalma, mellyel az isteni gondviselés s az emberek jobb természete iránt viseltetett, nem ingadozott. Mint a csipkebokor, melyről a szentírásban olvasunk, ilyen vala e férfi lelkülete; a láng, mely szívében égett, világot s meleget terjesztett, de nem emészté fel oltárát, éppen azért, mert nem földi láng vala.

Az öreg János, kit Ákos gazdájának tett, de ki mindamellett soha huszárköntösétől meg nem vált, első esztendőben teljesen megelégedve nem érzé magát, de miután Ákosnak fia született, a vén katonának leghőbb óhajtása teljesült, s alig várhatja a pillanatot, melyben sok győzelmes csatáit e második Réty-ivadéknak elmondhatja.

Néhányan olvasóim között talán tudni szeretnék, mi történt Nyúzóval? Hogy a törvényes bizonyság, mely ezen már azért is kiválólag magyar könyvben a kezdettől minden fontos pillanatokban jelen volt, végén se nélkülöztessék, elmondom, ámbár a főbírónak vége nem oly regényes, mint kívánnám. Úgy ítélünk emberekről, mint az időről. A mezei gazda áldja, a sétára készülő uracs átkozza az esős vasárnapot; még a jégesőnek s állandó szárazságnak is vannak a búzakereskedők közt magasztalói, s így nincs ember, ki néha, ha valakinek éppen gazságával használt, igen derék embernek nem tartatnék. Nem csuda tehát, ha Nyúzónak is voltak barátai, csak szerencsétlenségére az alispánné halála után kevesebb, mint mennyire helyzetében szüksége vala. A főbíró elvekhez alkalmazá egész életét. Felfogása szerint a mindennapi kenyér az, mit bölcsek a szükséges alatt értének; hozzá szép ház, birtok stb., stb. az, mi hasznosnak neveztetik; jó hír s köztisztelet, ez felfogása szerint a voluptuosumokhoz, a luxushoz tartozik, mi után józan ember csak akkor fárad, ha a két elsőnek bővében van. Ez elvnek helyes alkalmazása Nyúzót bajba keverte. Bizonyos közmunkák, melyek Garacsnak szebbítésére fordíttattak, s ehhez hasonló dolgok, melyekről bővebben szólni nem akarok, az érdemdús tisztviselőnek annyira rossz néven vétettek, hogy hivatalától esküdtjével együtt elmozdíttatott, mi Garacs vidékének nem kis kárára vált, miután a főbíró házának még be nem födött harmada mindeddig várja cserepét, s a kerítés sem készült el, amennyire én tudom.

Miután az urakról szóltam, s így bírálóm előtt, ki e művemet azzal vádolá, hogy benne az első helyet a nép alsó osztályainak engedém át, javulásom jelét adám: nem akarják-e tudni olvasóim, mi történt Zsuzsival?

Története rövid és egyszerű. Midőn Liptáknétól férje halálát meghallá, lerogyott nénje karjai közé, s egy ideig eszmélet nélkül maradt. Mikor magához jött, elment gyermekei sírjához, s leborulva a most először zöldellő halmokon, könnyek között búcsút vett kedveseitől, s nénjével Tiszarétre költözött. Kérte, hogy ott lakhasson, hol férjével élt, s miután Ákos a házat Liptákné segedelmével úgy igazíttatá el, mint az egykor állt, oda vonult. Elzárkózva mindenki elől, magányosan töltötte napjait, maga Liptákné csak ritkán láthatá őt, más senki a faluból nappal nem találkozott vele. Csak este láták szomszédai megnyílni ajtaját, s akkor a szegény asszony a törökdombhoz ment, s ott maradt virradatig.

Ákos fiatal nejével egy nyári éjszaka, a törökdomb felé sétálva, egy asszonyi hangtól e régi népdalt hallá énekelni:

Ezen a nyári éjszakán
Ragyog a csillag igazán;
Ott, hol az a csillag ragyog,
Én is odavaló vagyok.

Vilma gyanítá az énekest.

Másnap reggel, mikor a faluból több gazda kaszáival munkára ment, a törökdomb közelében ugyanazon a helyen, hol néhány hónap előtt Viola meghalt, a fűben egy asszonyt találtak. Föl akarák kelteni, de ő nem ébredett többé fel. -

Történetem végéhez értem. Isten veletek, olvasóim! Ha vannak köztetek, kik elbeszélésem mindennapiságán megbotránkoztak, s tartózkodás nélkül kimondják: hogy hacsak akarnának, sokkal szebb könyvet írhatnának - legyetek meggyőződve, nem rendkívüli, de való dolgokat akartam elmondani. Ha nehányan a nyíltságot rosszalljátok, mellyel honi állapotaink árnyoldalairól szóltam, higgyétek el, ha nem volnék meggyőződve, hogy ez állapotok megváltoztatása tőlünk függ, inkább fényoldalainkat kerestem volna föl, hogy titeket s enmagamat nyájas csalódásokkal vigasztaljam. Ha a képet, melyet előtökbe állítottam, valótlannak tartjátok, győzzetek meg, hogy mind e dolgok, melyekről szóltam, ha nem is egy megyének szűk határai között, de hogy nem történhetnek, hogy nem történnek hazánkban, s áldani foglak e meggyőződésért; valamint legforróbb óhajtásom az, hogy e regény minél előbb valószínűtlenné váljék. Nem mulatni, használni akartam; ha törekvésem nem volt sikertelen, más dicsőséget nem kívánok fáradságomért.

S most isten veled is, hazám nagy rónasága, hol ifjabb koromban a szőke Tisza partjain sok víg s szomorú napot töltöttem, s hová, midőn e munkát írám, képzelmem annyiszor visszatért! Szépek e hegysorok, szép a Duna messze elnyúló tüköre, melyeken szemem magas lakásomból áttekint; de ne szóljon senki ellened, honomnak dísze, *zöld rónaság!* Végetlenül, mint a tenger árjai, terülsz el szemünk előtt, s nagyságodnak nincs látszó határa, csupán az ég, mely kék boltozatával takar. Körülötted sötét hegylánc nem emelkedik, s a fölkelő nap hótakart csúcsokra nem tűzheti arany koronáit: magas füved kaszálatlanul szárad el tövén, folyóid nádas partjaik között némán haladnak tovább, a hegykúpok váratlan változékonyságát, a völgyek meglepő fordulatait, tőled a természet megtagadta; s a vándor, ha egyenlő felszíneden átment, egyes szépségek emlékét nem fogja lelkében találni - de mégis nem állt-e sokszor meghatva, bámulva nagyszerűséged előtt? Ha a nap szürke határod fölött csendesen fölmerül s ragyogó sugárait egész felszíneden akadály nélkül egyszerre elönti, vagy a délibáb a dél forró hevében árnyatlan téreid fölött tavakat fest, mintha a szomjúzó föld a tenger árjairól álmodoznék, melyek azt egykor takarták; vagy ha az éj sötét nyugalma borult el a messze határ fölött, s míg fönn csak a csillagok, lenn itt-ott egy pásztortűz világít, a földön végetlen csend terül el, úgy, hogy a vándor a magas füvön átsuhogó esti szellőt hallhatá, nem tölté-e ily pillanatokban leírhatlan érzemény kebelét? érzemény, melyet a magas Alpok fönséges csudái közt nem talált, s mely búsabb talán, de nagyszerűebb, mint te nagyszerűebb vagy e föld minden bérceinél, honom korlátlan rónasága, te párja a végetlen tengernek, zöld s határtalan, mint ő, hol a szív szabadabban dobog s szemünk nem talál korlátokat.

Te a magyarnak képe vagy, nagy rónaságunk! Reményzölden, de pusztán állsz, arra teremtve, hogy termékenységeddel áldást árasszál magad körül, de még kopáran. Az erők, melyekkel isten megáldott, még szunnyadoznak, s az ezernyi évek, melyek fölötted átvonultak, nem láttak dicsőségedben; de az erő rejtve bár, még él kebledben, a gaz maga, mely határodon oly dúsan felnő, hirdeti termékenységedet, s szívem mondja, közelg az idő, hol virulni fogsz.

Virulni te, szép rónaságunk, s virulni a nép, mely egy ezred óta síkodat lakja. Boldog, ki e napot elérheti! boldog, ki legalább azon öntudattal vigasztalhatja magát, hogy minden tehetségével e szebb idő előkészítésére dolgozott.

Vége